

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Savaşta ve Barışta

Lübnan Marunîleri

Aziz Marun'dan İç Savaş'a Marunî Kimliği ve Çatışma

Yasin ATLIOĞLU

kaknüs
inceleme-araştırma

YASİN ATLIOĞLU

1979 yılında Tekirdağ'da doğdu. İlköğrenimini Siirt'te, orta ve lise öğrenimini Kayseri'de tamamladı. 2001 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2003 yılında Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini "Beşşar Esad'ın Siyasi ve Ekonomik Dış Açılım Politikaları" adlı tez çalışmasıyla 2006 yılında tamamladı. 2008 yılında Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Eylül 2009-Mayıs 2011 tarihleri arasında doktora çalışması ve dil eğitimi için Suriye'de ikamet etti. Doktora çalışması sırasında modern Lübnan'da konfesyonel siyasi ve toplumsal sistem çerçevesinde Hristiyan Maruni toplumu merkezli kimlik-çatışma ilişkilerine odaklandı. Haziran 2011 tarihinde "Modern Lübnan'da Maruniler ve Çatışma" adlı çalışmayla doktora derecesi elde etti. 2004-2011 yılları arasında İstanbul merkezli TASAM ve BİLGESAM adlı stratejik araştırma kurumları bünyesinde akademik çalışmalarda bulundu. Ağustos 2011 tarihinden beri Niğde Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. İlk kitabı "Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform" 2007 yılında yayınlandı.

kaknüs yayınları: 641
inceleme-araştırma: 73

isbn: 978-975-256-429-9
yayıncı sertifika no: 11216

I. basım, 2014 istanbul

kitabın adı: savaşta ve barışta lübnan marunîleri
aziz marunîdan iç savaşa marunî kimliği ve çatışma
yazarı: yasin atlıoğlu
yayın yönetmeni: muhammet çiftçi
teknik hazırlık: ibrahim etem akay
kapak düzeni: kaknüs ajans
baskı, cilt: alemdar ofset

kapak fotoğrafı: aziz george marunî katedrali ve
muhammed el-emin camii (downtown beyrut)
türkçe yayın hakları: kaknüs yayınları© 2014

anahtar kelimeler: marunîlik, marunîler, lübnan,
ortadoğu, ortadoğuda etnik kimlikler, hıristiyanlık, hıristiyan mezhepleri,
islam mezhepleri, ortadoğuda misyonerlik, lübnan'da siyasi yapı

kaknüs yayınları

kızılkulesi yayıncılık tanıtım eğitim hiz. san. ve dış tic. ltd. şti.
merkez: mimar sinan mah. selami ali efendi cad. no: 5 üsküdar, istanbul

tel: (0 216) 492 59 74/75 faks: 334 61 48

kitap@kaknus.com.tr

dağıtım: çatalçeşme sk. defne han, no: 27/3, çağaloğlu, istanbul

tel: (0 212) 520 49 27 faks: 520 49 28

satis@kaknus.com.tr

www.kaknus.com.tr

 /kaknusyayinevi

 @kaknusyayinevi

Yasin Atlıoğlu

**SAVAŞTA VE BARIŞTA
LÜBNAN MARUNÎLERİ**

*Aziz Marun'dan İç Savaş'a
Marunî Kimliği ve Çatışma*

Aziz Maruni Katedrali ve Muhammed el-Emin Camii (Beyrut)

İçindekiler

Takdim	9
Kısaltmalar	12
Önsöz	13
Giriş	15

BİRİNCİ BÖLÜM

Lübnan'da Etnik Ve Dini Yapı	25
Büyük Lübnan'ın Kuruluşu	25
Dini ve Mezhepsel Gruplar	28
Hıristiyanlar	30
Maruniler	34
Grek Ortodokslar	38
Grek Katolikler	40
Ermeniler	41
Diğer Hıristiyanlar	45
Müslümanlar	45
Sünniler	46
Şi'iler	49
Dürziler	53
Nusayriler (Aleviler)	57

İKİNCİ BÖLÜM

Lübnan'da Siyasi Yapı	59
“Za‘im”lik Kurumu	60
Konfesyonel Sistem	69
Konfesyonel Sistemin Anayasal Kaynakları	75
1926 Anayasası	75
1943 Ulusal Pakt	79
1989 Ta‘if Antlaşması.....	83
Konfesyonalizmin Toplumsal Alandaki Uygulaması	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Marunîler Kökenleri ve Marunî Kilisesi	93
Marunîlerin Kökenleri	94
Rahip Marun ve Maruniliğin Doğuşu.....	94
Marunîlerin Haçlılarla Teması	101
Marunîlerin Roma Katolik Kilisesiyle İlişkileri	109
Marunî Kilisesi’nin Yeniden Örgütlenmesi ve Siyaset	121
Marunî Kilise Hiyerarşisi ve Latinleşme	121
Marunî Kilisesi’nin Sosyo-Ekonomik Bir Kurum Olarak Yükselişi	126
Marunî Ruhban Sınıfının Toplumsal ve Siyasal Rolü	130

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Marunî Milliyetçiliğini Doğuran Siyasi Koşullar	137
Avrupalı Devletlerin Müdahaleciliği	138
Osmanlı Devleti’nin Cebel Lübnan’da Otorite Kurma Arayışları	144
1860 Marunî-Dürzî Çatışması	152
Lübnan’ın Özerkliği: Mutasarrıflık Yönetimi.....	164

BEŞİNCİ BÖLÜM

Marunî Milliyetçiliği Fikrinin Doğuşu	169
Lübnan’da Misyonerlik ve Eğitim Faaliyetleri	170
Marunîlere Etnik Köken Arayışları: Merdaitler	186
Fenikecilik Fikri ve Hristiyan Lübnan Milliyetçiliği	197

ALTINCI BÖLÜM

Modern Lübnan'da Marunî Milliyetçiliği	209
Marunî Milliyetçiliği'nin Üç İdeologu: Nujaym, Şiha, Akl	210
Grand Liban'a Yönelik Tepkiler: Arap Milliyetçiliği ve Suriyecilik	225
Marunî Milliyetçiliği'nin Eleştirisi: Amil ve Canbulat	232

YEDİNCİ BÖLÜM

Lübnan'da Marunî Za'im Aileler ve Siyaset	245
Lübnan'da Marunî Za'im Aileler	245
Faranjiyye Ailesi	247
Cemayel Ailesi.....	249
Şam'un Ailesi	252
Marunî Siyasi Örgütleri	254
Keta'ib Partisi.....	256
Ulusal Liberal Parti.....	261
Ulusal Blok.....	264

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Bağımsızlıktan İç Savaşa Lübnan	269
Bağımsızlıktan İç Savaşa Lübnan: 1943-1975	270
İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra "Lübnan Mucizesi"	270
Soğuk Savaş Kısacasında Lübnan.....	274
1958 Krizi ve ABD'nin Lübnan'a Askeri Müdahalesi	278
1958 Krizi'nden Sonra Lübnan.....	281
Filistinlilerin Lübnan'daki Varlığı.....	283
Lübnan'da Siyasi ve Askeri Cepheleşme	288
Siyasi Gelişmeler: 1970-1975	288
Siyasi Cepheleşmenin Örgütsel Yapısı.....	299
Paramiliter Güçler ve Silahlanma	304

DOKUZUNCU BÖLÜM

Lübnan İç Savaşı ve Maruniler	311
İç Savaşa Yol Açan Lübnan'a Özgü Faktörler	312
İç Savaşın Başlangıcında Maruniler	325
1976 Suriye İşgali ve Maruniler	336

ONUNCU BÖLÜM

İç Savaşta Marunî Liderlik: Cemayel Kardeşler ve General Aun	355
Marunî Lider Beşir Cemayel'in Yükselişi	356
1982 İsrail İşgali ve Emin Cemayel Dönemi	369
Marunî General Mişel Aun İsyanı	396

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İç Savaş'ta Marunîlerin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme	405
Marunî Radikalizmi ve Şiddet	406
Marunî-İsrail İttifakı	414
Marunîler Arası Rekabet ve Çatışma	422

ONİKİNCİ BÖLÜM

Lübnan İç Savaşı Sonrasında Marunîler	431
Ta'if Antlaşması'nın Lübnan Siyasetine Etkileri	432
Marunî Liderliğinde Dönüşüm	437
Sedir Devrimi Sonrası Marunîler	443
Sonuç	455
Haritalar	465
Kaynakça	471
Dizin	487

Takdim

Lübnan, coğrafi ve demografik olarak küçük bir ülke olmasına rağmen kadim geçmişi, toplumsal çeşitliliği ve kendine özgü kültürüyle her dönem ilgi odağı olmayı başarmıştır. Lübnan'ın olumlu özelliklerinin ortaya çıkardığı bu hayranlık uyandıran çekicilik, ülke tarihindeki sürekli çatışmalar ve savaşlarla kesintiye uğramış, istikrarlı siyasi bir yapının oluşturulamadığı, toplumsal parçalanmışlığın ve kaosu hüküm sürdüğü olumsuz bir ülke tablosu karşımıza çıkmıştır. Öyle ki Orta Doğu coğrafyasının genelindeki müzminleşmiş siyasi ve toplumsal meselelerin incelenmesinde Lübnan bir laboratuvar işlevi görmeye başlamıştır ve “Lübnanlaşma” olgusu uluslararası ilişkiler disiplininde toplumsal bölünmüşlük, siyasi istikrarsızlık ve etnik/dini çatışmayı açıklamakta anahtar bir kavram olarak dikkate alınmıştır.

Lübnan'da toplumsal ilişkilerin dayanışmacı olmaktan çok, hassas dengeler üzerinde sürdürülen parçalanmış ve rekabetçi bir yapıya sahip olduğu aşikârdır. Toplumsal ilişkilerdeki bu parçalanmışlık ve rekabet, hem geleneksel hem de modern dönemde siyasetteki müesseseleşmeyi doğrudan şekillendirmiştir. XIX. yüzyılda alt yapısı hazırlanan konfesyonizm veya taifecilik olarak adlandırılan siyasi ve toplumsal sistem, Fransız mandası ve bağımsızlık dönemlerinde Lübnan'daki siyasi mücadelelerin

ve mezhepçi çatışmaların temel nedenini teşkil etmiştir. Lübnan'da hasas siyasal ve toplumsal dengeler üzerine kurulan siyaset müessesesinin dış müdahalecilik kavramıyla birlikte ele alınması bir zorunluluktur. Bir taraftan Fransa, İngiltere, Vatikan ve ABD gibi küresel aktörler, diğer taraftan Suriye, İran, Suudi Arabistan ve İsrail gibi bölgesel aktörler, fırsat buldukça Lübnan iç siyasetindeki dengeleri ve çatışmaları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye gayret etmiştir. Lübnan siyasetindeki yerel güçler ise ülke içindeki mücadelede rakiplerine karşı avantajlı konuma geçmek için dış destek alma konusunda oldukça istekli görünmüştür. Lübnan'da tek bir ulusal kimliğin oluşamamasının en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz dış müdahaleciliktir.

Cebel Lübnan'a yerleşmiş en eski toplumsal gruplarından biri olan Maruniler, geçmişin ve günümüzün Lübnan'ında önemli bir toplumsal ve siyasal role sahiptir. Marunilerin Lübnan'ın siyasal ve toplumsal yaşamındaki rollerini ve davranışlarını belirleyen en temel unsur, toplumu bir arada tutan ortak değerler ve inançlar üzerine uzun bir süreçte inşa edilmeye çalışılan milliyetçilik anlayışıdır. Kendilerini V. yüzyılda yaşayan Aziz Marun'a dayandıran Marunilerin tarihi büyük ölçüde Hristiyan Marunî Kilisesi'nin tarihiyle özdeşleşmektedir. Bu yüzden Marunî kimliğinin oluşmasında Hristiyanlık özel bir yere sahiptir. Maruniler, vatan olarak gördükleri Lübnan toprakları üzerinden tarihsel bir öz-bilinç ve ortak bir kader duygusu da geliştirmiştir. Maruniler kendilerini Arap olmayan Lübnan'ın Fenikeli veya Hristiyan geçmişinin ve Batı medeniyetinin bir parçası olarak görme eğilimdedir. Muhakkak ki Marunilerin Lübnan'daki diğer etnik ve dini gruplarla girdikleri mücadelelerde Marunî kimliğini şekillendiren bu unsur oldukça etkili olmuştur.

XX. yüzyılda Lübnan Marunileri, etnik/dini milliyetçiliklerini genellikle Lübnan Hristiyan milliyetçiliği veya Lübnancılık fikirleri çerçevesinde ifade etmeyi tercih etmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Marunî Kilisesi içinden Marunî Piskopos Gabriel ibn el-Kıla'î ve Maruni Patrik/tarihçi İstefan ed-Duveyhi gibi din adamları tarafından alt yapısı hazırlanan ve XIX. yüzyılda yerli ve yabancı entelektüeller tarafından şekillendirilen Marunî milliyetçiliği, XX. yüzyılın başında Fenikecilik, Lübnancılık gibi farklı adlar altında modern zamanlara aktarılmıştır. Bulus

Nujaym, Mişel Şiha ve Sa'îd Akl'ın fikirleri modern Lübnan'daki siyasi mücadelelerde Marunî toplumunun ve liderlerinin tavır ve eylemlerini yönlendirmiştir. Lübnancılık fikri, Arap milliyetçiliği, Suriyecilik, hatta ülkeye göç eden Filistinli mültecilere karşı Lübnanlı Marunîlerin ideolojik bir savunma aracı olarak işlev görmüş ve yaklaşık 15 yıl süren iç savaşta açıkça kendini göstermiştir.

"Savaşta ve Barışta Marunîler" adlı kitap, danışmanlığımda Yasin Athloğlu tarafından hazırlanan doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Hazırlık ve yazım aşaması Suriye'nin başkenti Şam'da tamamlanan çalışma, Lübnan'daki müzminleşmiş toplumsal çatışmaya yol açan nedenlere gerçekçi ve analitik bir yaklaşımla ışık tutmayı amaçlamaktadır. Kitap, konuyla ilgili geniş bir literatürden yararlanılarak ve Lübnan'da yapılan saha çalışmasıyla desteklenerek hazırlanmıştır. Kitapta Marunî kimliğinin oluşması ve bunun üzerine bir milliyetçiliğin inşa edilmesi süreci ele alınarak Lübnan siyasetinin ana aktörlerden biri olan Marunî toplumunun ülkedeki çatışmalara nasıl katkı yaptıkları incelenmektedir.

Türkiye'de Orta Doğu coğrafyasındaki çatışmalara dair akademik tartışmalar uzun yıllar Türk dış politikası çerçevesinde veya küresel güçlerin mücadelelerinin bir uzantısı olarak ele alınmıştır. Orta Doğu'daki çatışmaların toplumsal ve kimliksel temellerini tarihsel bir zemin üzerinde ele alan akademik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu aşikârdır. Bu kitabın ülkemizin entelektüel yaşamındaki önemli bir boşluğu doldurmaya katkı yapacağına ve Lübnan'ın trajik ve karmaşık çatışmalarla dolu geçmişini ve bugünü anlamak isteyen herkese büyük yarar sağlayacağına inanıyorum.

Prof. Dr. Samir SALHÂ
Kocaeli Üniversitesi

Kısaltmalar

ABCFM	Amerikan Yabancı Misyonlar Kurulu (<i>American Board of Commissioners for Foreign Missions</i>)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	Arap Caydırıcı Gücü
AKC	Arap Kurtuluş Cephesi
AUB	Beyrut Amerikan Üniversitesi (<i>American University of Beirut</i>)
AUH	Arap Ulusal Hareketi
BA'AS	Arap Sosyalist Diriliş Partisi (<i>Hizb el-Ba'as el-'Arabi el-İştiraki</i>)
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BNH	Bağımsız Nasırcı Hareket
Çev.	Çeviren
ÇHGB	Çalışan Halkın Güç Birliği
Der.	Derleyen
FDH	Filistin Direniş Hareketi
FDHKC	Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi
FHKC	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
FHKC-GK	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlığı
FKC	Filistin Kurtuluş Cephesi
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FUKH	Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi
GLO	Güney Lübnan Ordusu
İSP	İlerici Sosyalist Partisi
KEÖ	Komünist Eylem Örgütü
LHP	Lübnan Halk Partisi
LKP	Lübnan Komünist Partisi
LÖİC	Lübnan'da Özgürlük ve İnsan Cephesi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSMP	Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi
UDK	Ulusal Diyalog Komitesi
UİPGC	Ulusal ve İlerici Partiler ve Güçler Cephesi
ULP	Ulusal Liberal Parti
UNIFIL	Lübnan'daki BM Geçici Gücü (<i>United Nations Interim Force in Lebanon</i>)
UNOGIL	Lübnan'daki BM Gözlem Grubu (<i>United Nations Observation Group in Lebanon</i>)
USEK	Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi (<i>L'Université Saint Esprit de Kaslık</i>)

Önsöz

Kitabın özünü, Haziran 2011’de tamamladığım “Modern Lübnan’da Maruniler ve Çatışma” adlı doktora tez çalışmam oluşturmaktadır. Çalışmamın hazırlık (araştırma, kaynak toplama) ve yazım aşamaları, Suriye’nin başkenti Şam’da ikamet ettiğim yaklaşık 2 yıllık süre içerisinde tamamlandı. Tezin kitap haline dönüştürülmesi sürecinde okuyucuya kolaylık sağlamak için çalışmanın içindeki bazı bölümler çıkarılmış ve bazı alt başlıklar yeniden düzenlenmiştir.

Bu çalışma, sadece bir kişilik bir çabanın ürünü olmayıp birçok kişi ve faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce Lübnan konusundaki deneyimleri ve bilgisiyle çalışmanın seyrini ıskı tutan Kocaeli Üniversitesi’nden Prof. Dr. Samir Salhaya teşekkürü borç bilirim. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü’nden Doç. Dr. Osman Gazi Özgüdenli ve Yrd. Doç. Dr. Şebnem Gülfıdan’a saha çalışması konusundaki teşvik ve yardımlarından dolayı minnettarlığımı belirtmek isterim. Suriye’de ikamet ederken ve Lübnan’a yaptığım seyahatlerde bana eşlik eden sevgili dostlarım Atilla Yenigün, Yenal Gökşun ve Emin Salihî’ye bana verdikleri destek için teşekkür ederim. Ayrıca 2009 yılında yaptığımız kısa bir sohbette tavsiyeleri ile bu ça-

alışmanın içeriğinin belirlenmesini kolaylaştıran Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a saygılarımı sunarım. Çalışmanın yayınlanması aşamasında gösterdikleri ilgi ve titizlikten dolayı Kaknüs Yayınları'nın tüm çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Son olarak çalışmam boyunca hiçbir zaman desteğini esirgemeyen sevgili eşim Şirin Hamdan Atlıoğlu'na minnettarlığımı belirtip çalışmamı ona ithaf ediyorum.

Dr. Yasin ATLIOĞLU

Giriş

Orta Doğu'da kimlik ile çatışma arasındaki ilişkiyi incelemeye en elverişli ülkelerin başında çok mezhepli toplumsal yaşamı ve eşsiz tarihi deneyimleriyle Lübnan gelmektedir. Lübnan, özelde Levant bölgesinin genelinde Orta Doğu'nun sahip olduğu siyasal ve toplumsal meselelerin aynası gibidir. Bu yüzden Lübnan'ın kırılgan ve çatışmaya yatkın ülkesel özellikleri bir tesadüf olmayıp büyük ölçüde ülkenin jeopolitik, ekonomik ve etnik gerçeklerindeki çıkmazlardan kaynaklanmaktadır. Lübnan'ın Doğu Akdeniz ile Arap çölleri arasındaki coğrafi konumu, tarih boyunca siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileşimlere son derece uygun bir zemin hazırladı. Bu jeopolitik konum, Lübnan'a getirdiği bazı avantajların yanında, istilaları, dış müdahaleleri, sıkıntıları ve düşmanlıkları da ortaya çıkardı. Arap çöllerinin hemen yanı başında yükselen dağların üzerinde yayılan Lübnan toprakları, ekonomik olarak doğal kaynakları ve insan gücü sınırlı bir bölgedir. Düzlüklerdeki siyasi ve dini baskılardan ve savaşlardan kaçan marjinal toplumsal grupların yerleştiği Lübnan Dağları'nda siyasi ve ekonomik faaliyetler uzun yıllar boyunca feodal ilişkiler üzerine inşa edildi. Lübnan'ın belki de en dikkat çeken ülkesel özelliği, etnisitenin ülkedeki her türlü ilişkinin içine doğrudan nüfuz etmesidir. Etnisitenin Lübnan'daki bu

rolü, bazen çok kültürlülük ve birlikte yaşama kültürü bağlamında olumlu bir durum olarak ele alınsa da genelde ülkedeki derinlemesine bölünmüş kimliksel aidiyetler çatışmaya yaktın bir toplumun gelişmesine yol açan en önemli faktördür. Bu bağlamda Lübnan'daki etnik ve dini farklılıklar, kolay bir şekilde katı siyasi kimliklere dönüşebilmekte ve ülkenin birçok gerçek sorununun –siyasi istikrarsızlık, vatandaşlığa dayalı bir kimliğin oluşturulamaması, ekonomik fırsat eşitsizlikleri, yoksulluk, medeni kanunun olmaması gibi- görmezden gelinmesini sağlayabilmektedir.

Çalışmamızda Lübnan'daki kimlik ve çatışma arasındaki karşılıklı ilişki, Marunî toplumu merkeze konularak ele alınmaktadır. Bundan dolayı her şeyden önce “Marunilik nedir?”, “Maruniler kendilerini nasıl tanımlamaktadır?”, “Marunî toplumu kendi tarihsel deneyimleri içerisinde bir dini kimlik mi yoksa bir etnik kimlik olarak mı ortaya çıkmıştır?”, “Maruniler başlangıçtan beri Katolik midir veya nasıl Katolikleşmiştir? gibi sorulara cevap aramadan Marunilerin siyasetten günlük yaşama kadar kimliksel karakterini ve olaylar karşısındaki tepkilerini anlamak mümkün değildir. Maruniliğin etnik bir kimlik olarak mı yoksa dinsel bir kimlik olarak mı ele alınması gerektiği sorusu, bu konuda çalışma yapan araştırmacıların olduğu kadar Marunî toplumunun siyasi, dini ve entelektüel seçkinleri tarafından da sürekli tartışılan bir meseledir. Marunilik ve Maruniliğin üzerine inşa edildiği toplumsal, kültürel, tarihsel değerler ve gelenekler, çoğu zaman Marunî toplumunun etnik ve dini bağlarının ve bu bağların sınırlarının net bir şekilde çizilmesini engellemektedir. Bununla birlikte Marunî toplumunun genel olarak tarihsel bir öz bilince sahip olduğu ve ortak bir kader duygusunu taşıdığı kanısı da yaygın bir fikirdir. Ayrıca Maruniler Lübnan'daki diğer mezhepsel grupların aksine bu ülkenin kendilerinin anavatanı olduğu iddiasına sahiptir. Lübnanlı siyaset bilimci İliya Harik'e göre Maruniler ayrırt edici etnik özelliklere, münferit bir dine ve uzun bir tarihe sahiptir.¹ Lübnanlı tarihçi Kemal Salibi de Marunilerin açıkça bir dini toplum olmaktan çok özel bir kiliseyle birlikte kabile veya kabilesel bir konfederasyon gibi hareket eden bir topluluk olduğu iddiasını dile getirmektedir. Salibi'ye göre Marunileri

¹ İliya Harik, *Politics and Change in a Traditional Society: Lebanon 1711-1845*, Princeton University Press, 1968, s.128.

bir arada tutan onların dindarlığı –özellikle dinsel inanç ve uygulamaları- olmaktan çok onların grup dayanışması duygusudur.² Türk tarihçi Kemal Karpat ise Marunîlerin kökenlerini Fenikelilere veya Hristiyan Fransız Haçlıları'nın soyuna dayandırmalarını gerçekçi bulmasa ve bu iddiaları onların Lübnan'daki egemenliklerini ve kendilerini Batı ile özdeşleştirmelerini meşrulaştırma çabası olarak görse bile Marunî toplumunu, “Orta Doğu'daki Hristiyanlar arasında ulusallık iddiasında bulunabilecek bir toplumsal ve tarihsel alt yapıya sahip tek Hristiyan grup” olarak tanımlamaktadır.³

Marunî toplumunu bir arada tutan tek şey muhakkak ki sadece onların dinsel inançları ve uygulamaları değildir. Fakat Marunî kimliğinin Lübnan'daki diğer kimlikler karşısında etnik sınırlarını belirleyen en önemli unsur, ekolojik, linguistik, ekonomik farklılıklardan çok inanç üzerine inşa edilen değer yargıları ve gayelerdir. Marunîlerin tarihini Marunî Kilisesi'nin tarihinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Marunî Kilisesi ve ruhban sınıfı, Marunîlerin siyasal ve toplumsal alandaki bakış açısını, algılama biçimlerini, reflekslerini ve davranış tarzlarını tarih boyunca etkilemiştir. Marunîler, Lübnan içindeki öteki etnik ve dini grupları tanımlarken genelde Hristiyanlığı, özel de Marunî kimliğini merkeze oturtmaktadır. Marunîler güçlü bir dini homojenlik duygusunun beslediği içe dönük bir kimlik bilincine sahiptir. Lübnan'ı bir Hristiyan devleti olarak görme eğilimi, -bunu ülkedeki hassas siyasal ve toplumsal dengelerden dolayı sürekli ifade edemeseler de- Marunîlerin bilinçaltında önemli bir yer işgal etmektedir. Marunîlere göre Lübnan'ı diğer Arap devletlerinden kültürel ve toplumsal olarak üstün kılan “modern Batılı görünümü ve yaşam tarzı” Hristiyanlığın doğrudan bir sonucudur. Bu iddialar, XVI. yüzyıldan itibaren Marunî piskopos Gabriel İbn el-Kila'i ve Marunî patrik ve tarihçi İstefan ed-Duvehy gibi din adamları tarafından altyapısı hazırlanan ve XX. yüzyılın ilk yarısında Bulus Nujaym ve Mişel Şiha gibi fikir adamları tarafından ideolojik bir kalıp içerisine sokulan Marunî milletçiliğinin merkezini teşkil etmektedir.

² Kamal Salibi, *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 41.

³ Kemal Karpat, *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Bozkurt, İmge Yayınları, 2001, s. 68-69.

Süryani asıllı tarihçi Matti Moosa, Marunîlerin günümüzde hala ciddi bir kimlik meselesinden dolayı sıkıntı çektiklerini ve atalarının Merdait mi, Arap mı, Süryani-Arami silsilesinden mi geldiği konusunda kesin bir karara ulaşamadıklarına dikkat çekmektedir.⁴ Lübnanlı sosyal antropolog Fu'ad Khuri ise Marunîlerin XIII. yüzyıldan beri tek bir dini kimlik ve ulusal kişilik geliştirebilmelerini sağlayan birbirleriyle bağlantılı üç faktörden bahsederken bunlardan ilkinin Marunîlerin kendilerini Hıristiyanlığın doğduğu Yakın Doğu'daki Hıristiyan direnişinin ve sadakatının sembolü olarak görmeleri olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı İslam dünyası içinde yaşayan geniş Hıristiyan topluluklardan sadece Marunîler direniş ideolojisini benimsemiştir. Khuri'ye göre, Marunîlerin V. yüzyılda yaşayan kilisenin kurucusu Aziz Marun'dan 1943'te bağımsız Lübnan'ın kurulmasına kadar geçen süreçte şekillenen bakış açısı, direniş ideolojisini yansıtmaktadır.⁵ Ünlü Marunî şair ve ideolog Sa'îd Akl, tarih boyunca zulme uğramış insanlar olarak algıladığı Marunîlerin, bu acılarının bir sonucu olarak dini ve siyasi liderlerine derin bir şekilde bağlandıklarını belirtmektedir.⁶ Marunî rahip Joseph Mahfouz tarafından kaleme alınan "Marunî Kilisesi'nin Kısa Tarihi" adlı kitabın önsözündeki ilk cümleler, Marunî Kilisesi'nin Marunî kimliği ve direniş kültürü hakkında benzer bir bakış açısını benimsediğini ortaya koymaktadır. Mahfouz kitabına şu sözlerle başlamaktadır:

*"Her milletin bir tarihi vardır ve her ırk nesilden nesile aktarılan özel hikâyelere sahiptir. Marunîler, yaşamları ve yüzyıllar boyunca katlandıkları eziyet ve acılarla varoluşlarının taslağını verirler. Onların tarihi şehitlerin kanının içinde yazılmıştır..."*⁷

Marunîler, kendi kimliklerini tanımlarken Lübnan'da egemenlik kurma arzularını ve bu arzularını meşrulaştıracak birçok delile yer vermektedir.

⁴ Matti Moosa, *The Maronites in History*, New York, Syracuse University Press, 1986, s. 1.

⁵ Fuad Khuri, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990, s. 153-154.

⁶ Hilal Khashan, "The Political Values of Lebanese Maronite College Students", *The Journal of Conflict Resolution*, C: 34, No: 4, Kasım 1990, s. 726.

⁷ Joseph Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, Çev: Susan Foukx (Arapçadan İngilizceye), Jounieh, Beyrut, Saint Paul Press, 2009, s. 9.

Marunîlerin etnik kökenlerini Fenikeliler veya Mardaitler kadar götüren iddialar, etnik kimlik inşa sürecinin bir parçasını teşkil etmektedir. Etnik kimlik inşa sürecinin diğer bir parçası da üzerinde yaşanan coğrafi bölgenin vatan olarak tanımlanması meselesidir. Marunîlere göre *Cebel Lübnan* (Lübnan Dağı), VIII. yüzyıldan beri bu bölgede yaşayan Marunîlerin anavatanıdır ve bu anavatanın siyasal, toplumsal ve kültürel yapısını belirleyen temel unsur Hristiyanlıktır. Bu tanımlamadaki Hristiyanlık vurgusu oldukça önemlidir. İnanç Marunîlerin ortak kader ve bağlılık duygularının bir ifadesi olduğu gibi vatan olarak tanımlanan topraklar, yani *Cebel Lübnan*, Hristiyanlar için bölgede hegemonya kuran etnik-dini grubun veya siyasi otoritelerin baskılarından kaçılacak bir sığınma, korunma ve yaşam alanıdır. Marunîler, *Şa'b Mārūn* (Marun'un Halkı) olarak gördükleri kendi toplumlarını *Beyt Mārūn* (Marun'un Evi) olarak gördükleri Lübnan'la birleştirmek suretiyle tarihsel perspektifte ortaya çıkan Marunî kimliğiyle Lübnan kimliğini de tek bir potada eritmeye çalışmışlardır.⁸ Tüm bu özelliklerinden dolayı Marunîlerin çoğu Lübnan'ı Müslüman-Arap Orta Doğu'sunun bir parçası olmaktan çok Hristiyan-Batılı Akdeniz medeniyetine yakın görmektedir. Diğer yandan Marunîlerin en büyük korkuları, Müslümanların arasında varlığını sürdürememek ve yok olmaktır.

Marunîlerin siyasi ve ideolojik fikirlerini ve toplumsal yaşamlarını, neredeyse Haçlı Seferleri'nden beri, en fazla etkileyen ve şekillendiren iki önemli dış faktör vardır. Bunlar, Roma Katolik Kilisesi ve Fransa'dır. Bu iki dış faktör, Marunî toplumunun gelişimini derinlemesine etkilemiştir. Suriyeli akademisyen-gazeteci Sami Moubayed de 2006 yılında yazdığı bir makalede Lübnan'ı Şi'i, Sünni ve Hristiyan olarak üçe ayırırken Hristiyan Lübnan'ı şöyle tanımlamaktadır:

*"Hristiyan Lübnan büyük ölçüde Fransa'nın etkisindedir. Bu Lübnan'ın sakinlerinden bazıları Fransızca'yı Arapçadan daha rahat konuşmakta ve Fransa-Lübnan kültürü muhafaza etmek için İngilizce öğrenmeyi reddetmektedir. Bu Lübnan'da her sabah kalkıp Fransızca gazeteler okurken kahve içmek bir toplumsal ölçüttür."*⁹

⁸ Khuri, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 154.

⁹ Sami Moubayed, "Nasrallah and the Three Lebanese", *Asia Times*, 2 Ağustos 2006, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/HH03Ak01.html, (18 Eylül 2010).

Lübnan'a yaptığımız seyahatler sırasında Moubayed'in belirlemelerine benzer veriler elde etme şansımız oldu. Günlük yaşamda Lübnanlıların –özellikle Hıristiyan kesimin- Batılı gibi görünme kaygılarının Arap kültürü ve diliyle Batı kültürü ve dillerinin birbirinin içine girdiği Lübnan'a özgü günlük davranış şekilleri ortaya çıkardığı aşikârdır. Bu karışık günlük davranış şekilleri en fazla kendini dilde göstermektedir. Lübnanlıların günlük ilişkilerde veya aile içinde bile Fransızca ile başlayan, daha sonra Arapça ve İngilizce ile devam eden diyaloglara girmeleri, hatta bunu farkına varmadan yapmaları, ülkenin dış tesire açık yakın geçmişinin günümüze yansıyan izlerini ortaya koymaktadır. Marunîlerin yoğun olarak yaşadığı *Cebel Lübnan*'nın Kısrahan bölgesinin merkezi olan Juniye'de karşılaştığımız hemen herkesin Fransızca ve özellikle gençlerin İngilizce bilmeleri, ülkedeki misyoner okulları yoluyla şekillenen Lübnan'a özgü eğitim ve kültür yaşamını tanımakta önemli ipuçları vermektedir. Marunî din adamlarının genellikle Fransızca ve İtalyanca bilmeleri ise Marunîlerin Fransa ve Roma Katolik Kilisesi'yle tarihsel temas ve etkileşiminin günümüze yansımaları olarak varlığını korumaktadır. Lübnanlı tarihçi Albert Hourani de modernizmin Lübnan'a girişinden beri Fransız ve Anglo-Sakson kültür ve eğitim faaliyetleri arasındaki rekabetin birbirini anlamada yetersiz iki ayrı tip Lübnanlının yetişmesine yol açtığını vurgulamaktadır. Hourani göre çoğu Lübnanlının Fransız ve Anglo-Sakson kültürünü aynı anda anlama girişimi genelde her ikisini de tam olarak anlayamamalarıyla sonuçlanmıştır.¹⁰

Gerek Marunîlerin gerekse bir bütün olarak Lübnanlıların seçkinlerini yetiştirecek bir ulusal eğitim sistemi inşa etmekteki başarısızlıkları, onlar için büyük bir talihsizlik ve bir ulus-devlet bilinci geliştirilememesinin en önemli nedenlerinden biridir. Sadece Lübnan'daki misyoner okullarında yetişen Marunî sivil seçkinler değil, belki de ulusallaşma sürecinde -Balkanlardaki kiliseler gibi- önemli bir rol oynaması beklenen Marunî Kilisesi de kendi seçkinlerinin yetişmesini 1584'te Roma'da Marunî Koleji (*Collegium Maronitarum*)'nin kurulmasından beri Roma Katolik Kilisesi'nin ellerine bırakmıştır. Avrupa sömürgeciliğinin Lübnan'daki eğitim ve

¹⁰ Albert Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968, s. 84.

kültür siyaseti, seçkinler düzeyindeki bu çarpık gelişimi bir kimlik bunalımına dönüştürmüş ve dışa bağımlı seçkinler ortaya çıkarmıştır. Marunî sivil ve dini seçkinler, kendi ulusal (veya dini) kökenlerini, kimliklerini, deneyimlerini, anavatanlarını, dil ve kültürlerini tanımlarken yabancı etkilerin yönlendirmelerine oldukça açıktır. Buna karşılık aynı seçkinler yerel siyasette savunmacı ve ötekileştirici bir milliyetçilik yaklaşımı ortaya koymaktadır. Lübnan'ın gerçek sahibi olma ve tarihsel olarak farklı ve ayrıcalıklı bir konumda bulunma gibi iddiaları içinde barındıran bu milliyetçilik yaklaşımından dolayı Marunîlerin siyasette olduğu kadar günlük yaşamda da kendilerine özgü bazı karakteristik özellikleri muhafaza ettikleri aşikârdır. Marunîler, günlük yaşamda sık sık egosantrik, korumacı, içe kapanık ve kibirli davranışlar sergileyebilmektedir. Marunîlerin bu karakteristik özellikleri, Lübnan tarihinde çoğu kez çatışmaların kolaylaşmasına ve çıkan çatışmaların barışçıl bir çözüme kavuşturulması karşısında Marunîlerin direnç göstermesine yol açmaktadır.

Lübnan'ın Marunî bölgelerinde yaptığımız saha çalışması sırasında Marunîlerde yukarıda sıralanan karakteristik özelliklerin bazılarını gözlemleme imkânı bulmakla birlikte Marunîlerin genel olarak misafirperver, saygılı ve kültür düzeyleri yüksek bir toplum görüntüsü verdiklerini de belirtmek gerekiyor. Türk olduğumu anlar anlamaz "Osmanlı" ve "zalim" kelimelerini sıklıkla yan yana kullanmaları ise Marunî etnik veya dinsel kimliğini şekillendiren toplumsal hafızanın hala çok kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Bu toplumsal hafıza, tarihte ve günümüzde Marunîlere birçok seçilmiş zafer ve seçilmiş travma sunmaktadır. Marunîlerin seçilmiş zaferleri ve Marunî olmaktan dolayı duyulan gurur ve övünç duygusu, hiç şüphesiz tarihleri boyunca toplumsal dayanışmanın ve bekanın sağlanmasına yardımcı olan en önemli unsurdur. Fakat diğer yandan Marunîlerin toplumsal varlıklarını sürdürmeye yönelik korkuları ve kaygıları, onları sürekli olarak bir düşman arayışı içerisine sürüklemiştir.

Haçlı Seferleri'nden günümüze Marunîlerin Batı ile ilişkileri, bir taraftan Marunî kimliğinin oluşumunu şekillendirirken diğer taraftan bu süreçte onların kendi kimliklerini tanımlama uğraşı, kendi düşmanlarını veya "öteki"yi tanımlama uğraşıyla paralel gelişti. Marunîler için tarihte ilk düşman, kendi anavatanları saydıkları Lübnan ve çevresini

-onların deyimiyle- işgal eden ve Hristiyanlara zulüm eden Müslüman Araplardır. Müslüman Arapların bölgeye gelişi, Marunî Kilisesi'nin içe kapandığı, yalnızlaştığı ve kendi bağımsız örgütlenmesini kurmaya giriştiği bir dönemi kapsamaktadır. XI. yüzyılda Avrupalı Haçlı Ordularının bölgeye gelişi, Marunîlerin içe kapalı dini ve toplumsal yapısının açılmasını getirdi. Haçlı Ordularını, İslam hâkimiyetine karşı bir kurtuluş olarak gören Marunîler, onlara askeri ve moral destek vererek Batılı devletler ve Roma Katolik Kilisesi ile ilk ciddi temaslarını kurmuş oldular. Bu dönemde Batılı devletler Marunîlere siyasi bir ittifak gözüyle bakarken, Roma Katolik Kilisesi ise uzun süre Marunîlere karşı –dinsel sebeplerden ve önyargılardan dolayı- şüpheyle yaklaştı. Haçlı Orduları, Orta Doğu'yu terk ettikten sonra Marunîler, onları kuşatan Müslüman siyasal ve toplumsal iradeyle tekrar baş başa kaldı. Sırasıyla önce Memluk ve ardından Osmanlı egemenliği altına giren Marunî toplumu, her iki dönemde de fırsat buldukça Batılı devletler ve Roma Katolik Kilisesi ile temasa geçti, onların desteğini almaya istekli oldu ve kendilerini özellikle Orta Doğu'nun ayrıcalıklı Hristiyanları olarak sunarak gerçek Katolik olduklarını onlara kabul ettirmeye çabaladı. 400 yıla yakın bir süre Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde –çoğu zaman özerk bir yapıda- yaşayan Marunîler için bu süreçteki “düşman” veya “öteki” Osmanlı yönetimi idi. Emir II. Fahreddin ve Yusuf el-Karam gibi şahsiyetler Osmanlı idaresine karşı mücadele ettikleri için Marunî tarihinin en önemli kahramanları haline geldi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa merkezli fikirlerin ve teknolojik gelişmelerin Orta Doğu'ya girmeye başlaması, Marunî toplumu içerisindeki dini ve ekonomik yapıların yeniden şekillenmesine yol açtı. Marunî Kilisesi kendi örgütlenmesini Avrupa'dan gelen siyasi ve moral desteğin katkısıyla yeniden yapılandırırken toplumsal ve ekonomik sınıflar da dönüşüme uğradı. Marunîler, bu süreçte Lübnan içinde de kendilerine yeni bir tarihsel düşman buldu. Bu düşman, Lübnan'da siyasi, askeri ve toplumsal olarak önemli bir güç olan Dürzilerdi. XIX. yüzyılın ortalarında Fransa ve Mısır'ın bölgedeki siyasi nüfuzunun tesiriyle uzun yıllar Marunîlerin tarihsel hafızasında yer edecek olan Marunî-Dürzî çatışmaları ve Dürzilerin 10.000'e yakın Marunî'yi katlettiği 1860 Olayları gerçekleşti.

1920’de Büyük Lübnan (*Lubnān el-Kebir* veya *Grand Liban*)’ın kurulması Marunîlerin yüzyıllar boyunca kurduğu hayallerin gerçekleşmesine fırsat tanıdı. *Grand Liban*’da¹¹ Fransa tarafından yaratılan mezhebe dayalı konfesyonel sistem, Marunîlere siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar sunsa da ülkenin Fransa’ya karşı tam bağımsızlığını kazandığı 1943’ten itibaren Marunî toplumu yeni düşmanlar, yeni çatışmalar ve yeni sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kaldı. Lübnanlı edebiyatçı Elias Khuri¹² modern Lübnan’ın tüm tarihini bir iç savaşlar tarihi olarak adlandırmaktadır.¹³ Marunîler ise Lübnan’daki bu iç savaşlar tarihinin daima en önemli aktörü oldu.

Çalışmamız, Marunî kimliği merkezli olarak Lübnan’da kimlik ve çatışma arasındaki ilişkiye odaklanan bir tartışmayı taşıma iddiasındadır. Marunî kimliğinin sınırlarını belirleyen çok sayıda siyasi, tarihi ve dini faktör, Marunîlerin çatışmaya yatkın toplumsal karakterini şekillendirmiştir. Bu faktörlerin Marunîlerin çatışmaya yatkın toplumsal karakterlerini ve ülkedeki diğer toplumsal gruplarla ilişkilerini ne derecede etkilediği veya bu etkinin sadece Marunîlere özgü olup olmadığı muğlâk bir konudur. Muhakkak ki Lübnan toplumundaki iç dinamikler, ülkede belli bir nüfus gücüne sahip birçok toplumsal grubun çeşitli nedenlerle kimliğe dayalı çatışmalarda taraf olma eğilimi taşımasına yol açmaktadır. Fakat bu toplumsal gruplar arasında Marunîlerin neden tarihin her döneminde çatışmanın temel aktörü olarak ortaya çıktığı, cevap aranması gereken bir meseledir. Marunîlerin çatışmaya yatkın toplumsal karakterinin şekillenmesine etki eden faktör onların dini aidiyetleri ve geçmişi midir? Yoksa Marunî ve Batılı entelektüellerin XIX. yüzyılda başladığı Marunîlere etnik köken arayışları dâhilinde ortaya çıkan yeni milliyetçilik anlayışı mı

¹¹ *Grand Liban* terimi, Fransızların Lübnan siyasetinin bir parçası olarak Marunîlere anavatan yaratmaya yönelik entelektüel çabaların bir sonucudur. Lübnan’la ilgili yapılan önemli çalışmalarda bu terim Fransızca söylenişle kullanıldığı için çalışmamızda Türkçe “Büyük Lübnan” ve Arapça *Lubnān el-Kebir* yerine *Grand Liban* teriminin kullanılması tercih edildi.

¹² Elias Khuri, Lübnanlı yazar, edebiyat eleştirmeni ve *En-nahar* Gazetesi’nin haftalık kültür eki *Mulhak*’ın editörüdür.

¹³ “Politics and Culture in Lebanon- Interview with Elias Khoury”, *The Beirut Review*, No: 5, Bahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/khourybr5.html>, (15 Aralık 2010).

Marunîlerin ÷lkedeki diğ er toplumsal grupları ötekileştirip kendilerini ayrıcalıklı bir grup olarak görmelerine yol açmıştır? Orta Doğu ve Lübnan coğrafyasının kendine özgü siyasi ve toplumsal koşulları, Marunîlerin baskın etnik ve dini kimliklere karşı kendilerini bir direniş ve varoluş mücadelesi içinde görmesine ne derece katkı yapmıştır? Marunî kimliğiyle Lübnan'daki toplumsal çatışma arasındaki ilişkiyi incelemek bunun gibi birçok soruya ÷lkenin tarihi, siyaseti ve toplumsal yapısı içinde cevaplar aramayı gerektirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Lübnan'da Etnik ve Dini Yapı

Lübnan, tarihi boyunca etnik ve dini çeşitliğe sahip bir bölge olmuş ve farklı toplumsal gruplara ev sahipliği yapmıştır. Hristiyanlık ve Müslümanlığın yayılma alanı olan Suriye/Lübnan bölgesi, hem iki dinin kendi içindeki bölünmelere hem de iki din arasındaki rekabetlere şahitlik etmiştir. Bunun paralelinde farklı inançlar ve kültürler arasında ortak yaşama deneyimi ve çatışmalar, Lübnan'ın en temel toplumsal karakteristiğini oluşturmuştur. Tarih boyunca birbiriyle temas halinde olan etnik ve dini/mezhepsel grupların Lübnan Marunîlerinin siyasal ve toplumsal davranışlarını doğrudan etkiledikleri aşikârdır. Bu bölümde, modern Lübnan'ın başlangıcı sayabileceğimiz Fransa'nın siyasal ve askeri egemenliği altında "Büyük Lübnan" adlı siyasal yapının ortaya çıkışı kısaca ele alınıp ülkenin farklı etnik ve dini/mezhepsel grupları incelenmektedir.

Büyük Lübnan'ın Kuruluşu

Büyük Lübnan'ın (Arapça: *Lubnân el-Kebir*, Fransızca: *Grand Liban*) kuruluşu, 1 Eylül 1920'de Fransız General Henri Gouraud tarafından açıklandı. *Grand Liban*'ın toprakları, kuzeyde *Nehr el-Kebir*'den güneyde Ra's en-Nukara'ya, batıda Akdeniz'den doğuda Anti-Lübnan Dağları'na

uzanıyordu.¹⁴ *Grand Liban*'ın kurulmasına yol açan bir dizi siyasal gelişme, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından geçen iki yıllık süreçte ortaya çıktı. Bu iki yıllık süreç, Şam ve Beyrut'un İhtilaf Kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi ile Ekim 1918'de başladı. Böylece Lübnan'daki 400 yıllık Osmanlı yönetimi sona erdi. Emir Faysal'ın Arap kuvvetlerinin 24 Temmuz 1920'de Meyselun Savaşı'nda ağırlıklı Cezayirlilerden ve Senegallilerden oluşan Fransız birliklerine yenilmesi sonucu Fransızlar 25 Temmuz'da Şam'ı işgal etti. Böylece Orta Doğu'nun İngiltere ve Fransa arasında parçalanma süreci tamamlanmış oldu.¹⁵

Lübnan, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin kontrolünde "Mutasarrıflık" adı altında özerk bir idari yapıyla yönetiliyordu. 1860 Marunî-Dürzî çatışmalarının ardından Fransa'nın müdahalesiyle 1861'de kurulan mutasarrıflık yönetimi, *Cebel Lübnan* bölgesini kapsayan coğrafi sınırları ile Küçük Lübnan (Arapça: *Lubnān es-Sagīr* Fransızca: *Petit Liban*) olarak bilinmektedir. XIX. yüzyılın sonundan itibaren mutasarrıflık yönetiminin coğrafi sınırları ile Lübnan'ın doğal ve tarih sınırları yazılı ve sözlü birçok siyasi ve entelektüel tartışmaya konu olmuştur. Özellikle Lübnanlı Marunîler, Trablus, Beyrut, Sayda ve Sur (Tyre) gibi sahil kentlerinin ve onların hinterlandını oluşturan verimli Bekaa Vadisi'nin Lübnan'ın doğal ve tarihi sınırları içerisinde olduğunu iddia etti. Marunîlere göre *Grand Liban*'a ait olan bu toprakların sahip olduğu özel toplumsal ve tarihsel karakterden dolayı Fransızların burada bağımsız bir devlet kurulmasına yardım etmesi bir zorunluluktur. Fransa başlangıçta bu fikre karşı tereddütle yaklaşıp da Marunî siyasi ve dini liderlerinin –başta Patrik Hoyek olmak üzere- Birinci Dünya Savaşı boyunca ve savaştan sonra yapılan Paris Barış Konferansı'nda bu konuda ısrarlı diplomatik girişimlerde bulunması Fransa'nın bu fikri kabul etmesini sağladı.¹⁶

Fransa, Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın 22. maddesine göre Suriye ve Lübnan'da manda yönetimi teşkil etti. Fransa'nın Suriye üzerindeki iddiala-

¹⁴ Eyal Zisser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, Londra, I.B. Tauris, 2000, s. 1.

¹⁵ Meir Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 91; Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1968, s. 93-103.

¹⁶ Kamal Salibi, *The Modern History of Lebanon*, New York, Caravan Books, 1993, s. 25-26.

rı, dini, ekonomik ve stratejik çıkarların bir karışımına dayanıyordu. Levent bölgesindeki Hristiyanların –özellikle de *Cebel Lübnan*'daki Marunilerin-koruyuculuğunu üstlenmiş olan Fransa, bölgede uzun süredir var olan dinsel ve eğitimsel faaliyetlerini sürdürmenin kendisi için ahlaki bir görev olduğu inancındaydı. Diğer yandan emperyalist bir müdahale için böylesi bir dini gerekçe bölgedeki Müslümanların Fransa'ya karşı hissettiği yabancılaşmanın güçlenmesine hizmet etti.¹⁷ Mandater güç Fransa, görünüşte Suriye'deki tüm etnik ve dini grupların özgürlüklerini garanti altına almıştı. Fransız Mandası, her şeyden önce ülkedeki toplumsal farklılıkların önemini kabul ediyordu. Antlaşmanın 8. maddesi, herkesin vicdan ve ibadet özgürlüğünü, ırkına, dinine ve diline bakılmadan herkese eşit muameleyi ve tüm topluluklara kendi okullarını muhafaza etme hakkını garanti altına alıyordu. 6. madde, Manda Yönetimi'nin toplumun farklı bölümlerinin dinsel çıkarlarına ve kişisel duruma saygı göstermesini sağlıyordu.¹⁸ Diğer yandan mandater güç Fransa, Suriye'deki çok kültürlülüğün yararlanarak hassas siyasal ve toplumsal dengeler kurmaya yöneldi. Bu plan dâhilinde tek bir devlet kurmak yerine Suriye ulusal kimliğinin gelişmesini geciktirmek üzere tasarlanan birkaç yerel siyasal birim oluşturdu.

Ağustos 1920'de Beyrut, Trablus, Sur ve Sayda'yı kapsayan *Grand Liban* kurulurken Bekaa Vadisi'nde Suriye'ye ait olan Ba'albek, Bekaa, Raşeya ve Hasbeya kazaları Fransızlar tarafından Lübnan topraklarına katıldı.¹⁹ Eylül 1920'de *Grand Liban*'ın bağımsızlığı açıklandı. Aynı ay içinde Lazkiye ve çevresini kapsayan alanda bir Alevi (Nusayri) bölgesi oluşturuldu. Temmuz 1922'de bu bölgede özerk bir Alevi devletinin kurulduğu ilan edildi. Mart 1921'de Dürzî ulusal hükümetinin kurulması için Dürzî liderler ile Fransız Yüksek Komiserinin bir temsilci arasında antlaşma imzalandı ve Nisan 1922'de *Cebel Duruz*'un bağımsızlığı açıklandı. Suriye'nin

¹⁷ William L. Cleveland- Martin Bunton, *A History of The Modern Middle East*, Westview Press, 2009, s. 218.

¹⁸ "French Mandate for Syria and the Lebanon", *The American Journal of International Law*, C: 17, No: 3, Supplement: Official Document, Temmuz 1923, s. 177-182.

¹⁹ Ba'albek, Bekaa, Raşeya ve Hasbeya'nın Büyük Lübnan'a katılması, bölgenin mezhepsel dengelerinde önemli değişiklikler yarattı. Bu birleşme, 30.000'i Ermeni olmak üzere sayıları 155.000'i bulan Hristiyanı bölgeye dâhil ederken 1.000.000'un üzerindeki Sünni ve Şii nüfus ile 40.000 kadar Dürzî'yi de bölge sınırları içine aldı.

geri kalanı, Şam ve Halep Devletleri olarak ikiye bölündü. İskenderun Sancağı, Franklin-Bouillon Antlaşması'na göre Halep Devleti içerisinde özel bir yönetime sahip oldu.²⁰

Fransız General Henri Gouraud tarafından yaratılan *Grand Liban*, mandater güç Fransa'nın geleneksel olarak kayırlan Lübnan Hristiyanlarına verdiği taahhütlerin yerine getirilmesi için ilk adımı oldu. Fransız himayesi altında genişletilmiş sınırları olan bağımsız bir Hristiyan devletin kuruluşu, Hristiyanlar, özellikle de Maruniler için yüzyıllardır peşinden koşulan bir rüyanın gerçekleşmesiydi. Bu, sadece Suriye'deki Müslüman devletin yıkılmasını sembolize etmiyordu, aynı zamanda İslam üzerinde Hristiyanlığın bir zaferi olarak algılanıyordu.²¹ *Grand Liban*'ın kuruluşu, güney, kuzey ve yeni devlete hiçbir biçimde bağlılık hissetmeyen Müslümanların yaşadığı *Cebel Lübnan*'ın doğusundaki bölgelerin birleştirilmesiyle başarılıydı. Fransızlar da Marunilerin ısrarlı isteklerine cevap vererek *Grand Liban* siyasetinin "Lübnanlı kimliği" ve "ulus" kurmak için heterojen nüfusları bir araya getireceğini varsaydı.²² Fakat *Grand Liban*, gerek coğrafi sınırları gerekse siyasal sistemi açısından Fransızlar tarafından kurulan yapay bir devlet görünümüne sahip oldu. Ulusal dayanışma ve ulusal bağlılıktan yoksun olan Lübnan devletine Fransa, her ne kadar sınırlı haklar ve temsili kuruluşlar kurma imkânı verse de bu kuruluşlar ne ülke içindeki çeşitli çıkar grupları arasında uzlaşmayı sağlayacak ne de hızlı gerçekleşen toplumsal değişime ayak uydurabilecek nitelikteydi.²³

Dini ve Mezhepsel Gruplar

Suriye ve Lübnan'ı içine alan "Bereketli Hilal" denen coğrafyanın tarihi ve kültürel derinliği bölgeyi çok farklı din ve inanç biçimleri için yaşam

²⁰ Albert H. Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968, s. 172; Stephan Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut, Libairie Du Liban, 1968, s. 125-127.

²¹ Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, s. 6.

²² Kais Firro, "Suriye, Lübnan ve İsrail'de Dürziler", Der: Milton J. Esmen- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004, s. 267.

²³ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev: Salih Yurdakul, İstanbul, Söylem Yayınları, 2000, s. 81.

alanı haline getirmiştir. Tek tanrılı üç büyük dinin ilk yayıldığı topraklar olan Suriye bölgesi, Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlığın tesirinde kaldı ve Hz. Ömer'in 636 yılında fethi sonucu İslamlaşmaya başladı. Dört Halife döneminde başlayan İslamiyet içindeki bölünmeler ve özellikle Moğolların Orta Doğu'ya girişinden sonra ortaya çıkan toplumsal parçalanmışlık dinin farklı yorumlarını ortaya çıkardı. Kilise tarihinin ilk zamanlarında beri bölgede yaşayan Hristiyanlar için de benzer bir durum söz konusuydu. Hristiyanlar arasındaki hizipleşmeler ve Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki Hristiyanlar üzerinde siyasi nüfuz kurma çabası birçok mezhep ve kiliseyi ortaya çıkardı. Böylece Suriye bölgesinde yaşayan Müslümanlar ve Hristiyanlar dini inanç ve ritüeller konusunda heterojen bir yapıya sahip oldu ve bu heterojenlik gerek iki din arasında gerekse kendi içlerinde siyasal ve dinsel mücadeleleri sürekli bir hale getirdi. Müslüman ve Hristiyan toplulukların bazıları tarih içerisinde coğrafi bir dağınıklık gösterirken bazıları da belli bir bölgede yerel üstünlüklerini kabul ettirdi. Siyasi iktidarı kontrol eden dinsel çoğunluğun baskısı altında kalan dinsel azınlıkların yoğun olarak yaşadığı ve kontrol altında tuttukları bölgeler ise genelde dağlık alanlar oldu. Özellikle Lübnan Dağları, Sünni İslam'ın baskısından kaçan muhalif Müslüman ve Hristiyan topluluklar için bir sığınak haline geldi.²⁴

Joseph Chamie, 1920'de kurulan *Grand Liban*'da 17 dini-mezhepsel grubun varlığından bahsetmektedir. Chamie, Lübnan'daki mezhepsel grupları, Müslümanlar, Katolik Hristiyanlar, Katolik olmayan Hristiyanlar ve diğerleri olarak dört ana gruba ayırmaktadır. Müslümanlar, Sünni, Şi'i, Dürzi, Nusayri ve İsmâ'îli; Katolik Hristiyanlar, Marunî, Grek Katolik, Ermeni Katolik, Süryani Katolik, Latin Katolik ve Keldani; Katolik olmayan Hristiyanlar, Grek Ortodoks, Ermeni Ortodoks, Protestan ve Süryani Ortodoks ve diğerleri, Yahudi ve Bahaî alt gruplarından oluşmaktadır.²⁵ Pierre Rondot ise bu sınıflandırmayı daha geniş bir perspektifte ele aldı. Rondot, Fransız mandası döneminde 1936'da Suriye ve Lübnan'da -Chamie gibi 17 mezhebin varlığının kabul edildiğini belirtmektedir. 17 mezhebin 11'i

²⁴ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 61.

²⁵ Joseph Chamie, "Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, Cambridge University Press, 1980, s. 176-177.

Hristiyan (9 Patriklik, Latin, Protestan), 5'i Müslüman (Sünni, Şi'i, Nusayri, İsmâ'îli, Dürzî) ve son mezhep (din) Yahudilerdir. Lübnan'da bağımsızlık sonrası 1951'de 17 mezhebin varlığı tekrar onaylandı. Müslüman olmayan mezhepler, Marunî, Grek Katolik (Melkit), Grek Ortodoks, Ermeni Ortodoks (Gregoryen), Ermeni Katolik, Süryani Katolik, Süryani Ortodoks, Keldani (Asurî), Keldani Katolik, Latin Katolik, Protestan ve Yahudi'dir. Müslümanlar, Sünni, Şi'i, Dürzî (*Muvahhidin*), Nusayri, İsmâ'îli'dir. 1955'ten sonra her mezhep kendi toplumunun özel hukuk sistemine sahip oldu. Rondot, sayısal olarak az olan Nusayrilerin ve İsmâ'ililerin bir mezhep olarak kendi örgütsel düzenlerini kurmakta başarısız olduğunu, bu yüzden Lübnan'da 15 resmi mezhebin varlığından bahsedilebileceğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak Rondot, 15 mezhepten sadece 9'unun siyasal sistemde temsil hakkını elde ettiğini sözlerine eklemektedir. Fransız mandası döneminde kurulan Temsilciler Meclisi'nde sadece Maruniler, Grek Ortodokslar, Grek Katolik, Sünniler, Şi'iler ve Dürziler temsil edildi. 1934'te Ermeni Ortodokslar ve 1951'de Ermeni Katolikler ve Protestanlar siyasal sistemde temsil hakkı elde etti. 1953'te Protestanların parlamentodaki temsil hakkı sayısal nedenlerden dolayı düşürülse de 1960'da Protestanlara temsil hakkı tekrar verildi.²⁶ Nusayriler, ancak 1989'dan sonra Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzunun artışına paralel olarak siyasal temsil hakkına kavuştu.

Hıristiyanlar

Hıristiyanlık, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından Paul ve Barnabas gibi havariler tarafından Suriye ve Anadolu'nun güneyine yayılmaya başladı. Hıristiyanlığın erken dönemlerinde en önemli dini merkezler, Antakya (*Antioch*), İskenderiye (*Alexandria*) ve Urfa (*Edessa*)'ydı. IV. yüzyıla kadar Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun topraklarında hızla yayılması ve nüfuzunu arttırması, 313'te İmparator Konstantin'in Milano Fermanı'yla Hıristiyanlığı resmi din olarak tanımasıyla sonuçlandı. Bu dönemin diğer bir özelliği de Hıristiyanlıktaki ilk hizipleşmelerin ortaya çıkmasıdır. Doğu Hıristiyanlığında birbirine rakip üç patrikliğin (Antakya, İskenderiye ve İstanbul) olması bu hizipleşmelere katkıda bu-

²⁶ Pierre Rondot, *Et-Tavâ'if fi ed-Davla el-Lubnâniyye*, Çev: Müfide Ebu Murad (Fransızcadan Arapçaya), Beyrut, Dar el-Kutub el-Hadise, 1984, s. 22-23.

lunan en önemli faktörlerden biridir. Hristiyanlıktaki bölünmelerin tarihsel arka planını incelerken, öncelikli olarak II. yüzyılın başından itibaren Hristiyanlık içinde ortaya çıkan Hz. İsa'nın tabiatıyla ilgili kristolojik tartışmalara bakmak gerekiyor. Bu tartışmalar ki IV. yüzyıldan başlayarak kilisenin bütünlüğünü sarsacak önemli bölünmelere yol açmıştır.²⁷ Lübnan'da yaşayan Hristiyan gruplar, bu grupların inanç ve ritüelleri, siyasal ve toplumsal karakterleri, ülke içinde veya ülke dışındaki aktörlerle ilişkileri Hristiyanlığın ilk döneminde ortaya çıkan hizipleşmelerin doğrudan veya dolaylı olarak izlerini taşımaktadır. Hristiyanlık tarihinin ilk dönemlerindeki dini tartışmalar ve Doğu Kilisesi'nde mezheplerin ortaya çıkışı Lübnan'daki Hristiyan gruplara, inanç, ritüeller, mezhepsel dağılım bakımından tesir etmiştir.

Hız. İsa'nın tabiatıyla ilgili tartışmalar, ilk olarak Origenes'in Tanrı'nın salt ruh, zaman-dışı, duyumlarla algılanmaz, yaradılışın ilk nedeni olduğunu ve Hız. İsa'nın Tanrı ile dünya arasında aracılık yapmak için O'ndan geldiğini ileri sürmesiyle ortaya çıkmıştır. IV. yüzyılda ise Suriye'de Nestorius (Nastur)'un Kilise'nin resmi görüşüne karşı çıkmasıyla Hız. İsa'nın tabiatıyla ilgili kristolojik meseleler yeniden şiddetli bir biçimde tartışılmaya başlandı.²⁸ Hristiyanlıktaki ilk parçalanma İstanbul Patriği Nestorius'un (428-431) takipçileri olan Nasturilerdir. Nestorius, Hız. Meryem'in İnsan Anası (*Anthropotokos*) olduğunu vurguladı ve Tanrı Anası (*Theotokos*) olduğunu reddetti. Nestorius'a göre Hız. İsa insan olarak doğduktan sonra tanrı tabiatı kazanmıştı. Bundan dolayı Nestorius, Meryem'e "Tanrı'nın annesi" (*Theotokos*) denmesine karşı çıkmış ve Tanrı'nın doğurulamayacağını ve doğurulmadığını belirtmiştir. Nestorius'a göre Hız. İsa'nın tanrı tabiatıyla insan tabiatı aynıdır. Çarmıha gerilirken tanrısal tabiat Hız. İsa'dan ayrılmış, sadece insan olan Hız. İsa acı çekmiş, çektiği acılar Tanrı olan Hız. İsa'ya dokunmamıştır. Nestorius'un bu fikri, Hristiyan Kilise tarihinde Diofizitçilik (Çift Tabiatçılık) olarak adlandırıldı. 431'de toplanan ve Hristiyan Kiliseleri'nin büyük kısmı tarafından üçüncü Ekümenik Kon-

²⁷ Mehmet Aydın, "Hristiyanlık" (Mezhepler ve Tarikatlar), İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C:17, 1998, s. 354.

²⁸ Grzegorz Leopold Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev: Mete Tuncay, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980, s. 23.

sil²⁹ olarak kabul edilen Efes (*Ephesus*) Konsili, İskenderiye Patriği Cyril (412-444) isteğiyle, Nestorius'un bu görüşünü heretik olarak tanımladı ve kınadı. Aynı zamanda İstanbul Patriği Nestorius aforoz edildi. Fakat Nestorius'un görüşü kendi kenti olan Antakya'da geniş ölçüde kabul edildi ve daha sonraları Mezopotamya'nın doğusundaki yerli Hristiyanlar Pers yönetiminin de cesaretlendirmesiyle Nasturiliği benimsedi.³⁰

İskenderiye Patriği Cyril'in halefi Dioskorus, Nasturi heretikliğine bir tepki olarak Monofizizm (Tek Tabiatçılık) adıyla anılacak görüşü, 449'da toplanan İkinci Efes Konsili'nde kabul ettirdi. Fakat İskenderiye Patriği'nin zaferi kısa sürdü. Yeni İmparator Marcian (450-457), Kadıköy (*Khalkendon*) Konsili'ni 451'de İstanbul'da topladı ve Kadıköy Konsili'nde İskenderiye Patriği Dioskorus ve Monofizit görüş kınandı. Konsilin kararına göre Hz. İsa'da hem insani hem de tanrısal özellikler bulunmaktadır, bu özellikler Meryem İsa'yı doğurmadan önce de bulunmaktaydı. Hz. İsa, Tanrı olarak baba ile aynı özden, insan olarak da günahlar hariç insanlarla aynı özdendi. Dolayısıyla Meryem sadece insan olan Hz. İsa'nın değil Tanrı olan Hz. İsa'nın da anasıdır ve ona Tanrı Anası anlamına gelen *Theotokos* denilmeliydi. Çarmıhta acı çeken, Hz. İsa'nın sadece insani tabiatıdır ve bu acı Tanrısal tabiata dokunmamıştır. Aslında bazı yönlerden Diofizit (Çift Tabiatçılık) görüşe yakın olan bu karara Monofizit piskoposlar itiraz etti ve bunun sonucunda kendi bağımsız kiliselerini kurma yolunda adımlar atmaya girişti. Monofizit görüşün Orta Doğu ve Anadolu'da yayılmasını sağlayan kişi Suriyeli keşiş Jacob Bardai oldu. Bardai'ye atıf yapılarak bu görüşü savunanlar Yakubi adıyla adlandırıldı. Yakubilere karşı olan Hristiyanlara da 451'deki Kadıköy Konsili'ne dayanarak kraliyet otoritesini destekleyen manasında Melkitler denildi.³¹

²⁹ Batı ve Doğu Hristiyan Kiliseleri tarafından kabul edilen Ekümenik konsiller şunlardır: İznik Konsili (325), Birinci İstanbul Konsili (381), Birinci Efes Konsili (431), Kadıköy Konsili (451), İkinci İstanbul Konsili (553), Üçüncü İstanbul Konsili (680) ve İkinci İznik Konsili (787).

³⁰ Robert Brenton Bett, *Christians in the Arab East*, Londra, SPCK, 1979, s. 3-4; Edgar Alexander, "Oriental Christianity", Der: Ernest Jackh, *Background of the Middle East*, New York, Ithaca, Cornell University Press, 1952, s.71; Aydın, "Hristiyanlık" (*Mezhepler ve Tarikatlar*), s. 354.

³¹ Joseph Priestley, *A General History of The Christian Church: From The Fall of The Western Empire to The Present Time*, C: 1, Northumberland, 1802, s. 26.

İskenderiye Patriği'nin aforoz edildiği Kadıköy Konsili ile İstanbul Patriği'nin gücü ve nüfuzu artmasına rağmen bu da uzun sürmedi. İmparator Zenon'un (474- 491) ve I. Anastasius'un (491-518) döneminde İstanbul'da toplanan 476, 495 ve 508 konsillerinde Kadıköy Konsili'nin kararları ortadan kaldırıldı ve İstanbul Patriği üç kez aforoz edildi. 638'de Bizans İmparatoru Heraklyus, Diofizit ve Monofizit taraftarları arasında bir uzlaşa bulmak için bir ara formül olarak Hz. İsa'da iki tabiatla birlikte tek enerjisi ve iradesi olduğunu ilan etti. Bu öğreti Monotelit görüş olarak adlandırıldı. Bu görüş önceleri kabul görmüş olsa da 680'deki İstanbul Konsili'nde kınandı, Hz. İsa'da insani ve ilahi iki ayrı iradenin bulunduğu kabul edilerek, Monotelit görüş ve taraftarları aforoz edildi.³²

IV. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın içinde yoğunlaşan kristolojik tartışmaların ortaya çıkardığı bölünmeleri, Suriye ve Lübnan bölgesinde Hristiyan topluluklarda açıkça görmek mümkündür. David Commins yaptığı sınıflandırmada Suriye Hristiyan cemaati üç ana kısım içinde sekiz tarihsel mezhebe ayrılmıştır: 1) Ortodoks Kiliseler, Grek Ortodoks Kilisesi, Süryani Ortodoks Kilisesi (Yakubi Kilisesi) ve Ermeni Ortodoks Kilisesi (Gregoryen Kilisesi) olarak üçe ayrılır. 2) Roma ile iletişim kuran beş kilise ise Birleşmiş Katolik Kiliseler (*Uniat*) olarak anılır. Bu kiliseler, Roma'nın tesirine rağmen eski ayin usullerini kaybetmemişlerdir. Birleşik Kilise, Marunî Kilisesi (1180'de Roma'nın etkisine girmiştir, ayin dili Süryanicedir), Süryani Katolik Kilisesi (1783'de Süryani Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmıştır), Grek Katolik Kilisesi (1724'de Grek Ortodoks Kilisesinden ayrılmıştır), Keldani Katolik Kilisesi (1672'de Birleşmiş Kiliseye giren eski Nasturilerdir) ve Ermeni Katolik Kilisesi'nden (1742'de Ermeni Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmıştır) meydana gelir. 3) Batı Suriye Hristiyan Kilisesi olarak da bilinen Nasturi Kilisesi ise diğer kiliselerden tamamen ayrılmış bir konumdadır.³³ Marunî rahip Joseph Mahfouz ise daha genel olarak Orta Doğu'daki Hristiyanları şöyle sınıflandırmaktadır: Maruniler, Grek Katolikler, Grek Ortodokslar, Ermeni Katolikler, Ermeni Ortodokslar, Süryani Katolikler, Süryani Ortodokslar, Keldaniler

³² Bett, *Christians in the Arab East*, s. 6; G. Owens, "Monothelitism", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 1067-1068.

³³ David Commins, *Historical Dictionary of Syria*, Scarecrow Press, 1996, s. 69-70; Suriye'deki Hristiyan topluluklar için bkz. A. J. Maclean, "Syrian Christians", Der: James Hasting, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, C:12, Edinburgh, 1980.

(Katolik), Asurîler (Katolik değil), Katolik Koptlar ve Ortodoks Koptlar. Lübnan devletinin Koptlar dışındaki tüm Doğu Kiliselerini tanıdığını belirten Mahfouz, Marunî Kilisesi dışında Doğudaki tüm kiliselerin Katolik ve Katolik olmayan şeklinde ikiye bölündüğünün de altını çizmektedir.³⁴

VIII. yüzyılda Suriye bölgesinin Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesi, bölgedeki Hristiyan topluluklar açısından uzun vadeli siyasi ve toplumsal tesirler uyandırdı. Özellikle Lübnan Dağları ve çevresinde yaşayan Hristiyanlar, XX. yüzyılın başına kadar genellikle Müslüman siyasi yöneticilerin egemenliği altında yaşadı. Buna rağmen bölgedeki Hristiyanlar, dinlerini ve öz kimliklerini büyük ölçüde korumayı başardı. Bunun başlıca nedeni İslamiyet'in bu dine bakışıydı. İslamiyet'te, Hristiyanlar kitabı olanlar (*Ahl el-Kitab*), yani Hz. Muhammed'den önce peygamberler yoluyla ilahi vahiy şahit olan ve (Kuran-ı Kerim'den) önceki kutsal kitapların ve yazıların emanet edildiği insanlar olarak görülmüşlerdir. *Ahl el-Kitab* statüsü, Hristiyanların ibadethanelerini ve dini vakıflarını ellerinde tutmalarına olanak sağlamıştır. Lübnan'daki Hristiyan nüfusu, Marunîler, Grek Ortodokslar, Grek Katolikler, Ermeniler ve diğer küçük Hristiyan gruplar olarak 5 ana başlık altında inceleyeceğiz.

Marunîler

Kökenlerini V. yüzyılın başında Suriye'de yaşayan Aziz Marun'a dayandıran Marunîler, Orta Doğu'daki *Uniat* Katolik Kilisesi'nin önemli bir üyesidir. Marunîler, VII. yüzyılda ilk patrikleri Yuhanna es-Sarumi –Yuhanna veya John Marun olarak bilinir- seçilmesinden sonra bağımsız bir kilise olma yolunda ilk adımı attı. “Marunî” adının, kilisenin kurucusu olan ve V. yüzyılda yaşayan Aziz Marun'dan geldiği varsayılmaktadır. Marunî Kilisesi üyeleri, kendilerini modern Arapçada *Mârûnî* olarak adlandırırlar, fakat yerel dilde *Mârûnî* yerine *Muran*'ın genitif (-in) hali olan *Muranî*'yi kullanırlar. Klasik Arapçada bile Marunîler bir topluluk olarak *Mârûniyyun* veya *Mârûniyye* (*Mârûnî*'nin çoğulu) yerine *Mavârîna* (*Muranî*'nin çoğulu) olarak adlandırılmaktadır.³⁵ XI. yüzyılda bölgeye Haçlıla-

³⁴ Joseph Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, Çev: Susan Foukx (Arapçadan İngilizceye), Jounieh, Beyrut, Saint Paul Press, 2009, s. 74.

³⁵ Kamal Salibi, “Tribal Orgins of the Religious Sects in the Arab East”, Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988, s. 19.

rın gelmesiyle Roma Katolik Kilisesi'yle ilk ciddi ve sürekli ilişkileri kuran Marunî Kilisesi, Doğu Kiliseleri arasında en eski ve köklü Katolik kilisesi olduklarını savunmaktadır.

Marunî Kilisesi'nin tümünü kendi kişiliğinde temsil eden Marunî patrik, kilisesinin ve tüm Marunî toplumunun baş temsilcisi ve sözcüsüdür. Marunî patriğin resmi unvanı, Antakya ve Doğu'nun Patriği (*Batriyark Mavârina Antâkiya ve-Sâ'iral-Maşrik*)'dir. Marunî Patrik "Antakya" unvanını üç Katolik patrikle (Melkit, Süryani Katolik ve Latin) paylaşır. Fakat Marunî patrik tarafından bu unvanın kullanılması Roma Katolik Kilisesi tarafından asla onay görmemiştir.³⁶ Ayrıca tüm Marunî patrikler, Antakya Kilisesi'nin kurucusu kabul edilen Aziz Peter atfen ikinci isim olarak Peter'i kullanmaktadır.³⁷ 1986'dan 2011'e kadar Marunî Patriklik görevini Nasrallah Butros Sfeir sürdürdü. Mart 2011'de Bışara Rai yeni Marunî patrik seçildi. Marunî patrik, tarih boyunca *Cebel Lübnan* ve çevresindeki Marunî manastırlarından bazılarını patrikliğin merkezi ve ikametgâh olarak kullandı. Afamiye (*Apamea*)'de olduğu varsayılan Aziz Marun Manastırı, Kfarhai'deki Aziz John Marun Manastırı ve Yanuh'daki Our Lady Manastırı, 1444 yılına kadar 21 ayrı Marunî patriğe ev sahipliği yaptı. XIX. yüzyıla kadar Kannubin'deki Our Lady Manastırı ve ardından Bkerke'deki Our Lady Manastırı patrikliğin merkezi oldu.³⁸ Marunî Patrikhanesi'nin merkezi, hala Bkerke'deki Our Lady Manastırı'dır.

Günümüzde Marunî Partik'e bağlı 26 tane piskoposluk bölgesi (*Diocese*) vardır. Bunların 13'ü Lübnan'da (Zahle, Sur, Trablus, Sayda, Sarba, Juniye, Zagharta, Jubbeh ve Jbeil, Beyrut, Batrun, Ba'albek ve Antelias) ve 3'ü Suriye'de (Şam, Lazkiye ve Halep) yer alır. Mısır, Kıbrıs, İsrail, Arjantin, Brezilya, Meksika, Avustralya, Kanada ve Amerika'da Los Angeles ve Brooklyn'de birer piskoposluk bölgesi vardır. Marunîler, bazı doktrinleri Katolik Kilisesi'yle paylaşmakla birlikte kendi ayin usullerini, teolojisini, ruhaniliğini, disiplinini ve hiyerarşisini sürdürmeyi başarmıştır. Marunî

³⁶ Richard Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994, s. 99:

³⁷ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 38.

³⁸ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 63.

Kilisesi, Antakya geleneğine ve Batı Süryani-Antakya ayin usulüne bağlıdır. Süryanice ayin dilidir.

Marunîlerin Lübnan'a nasıl, nereden ve ne zaman geldiği konusunda ortak bir fikir birliği olmasa da çok uzun süredir bu bölgede yaşadıkları ve *Cebel Lübnan*'i³⁹ bir anavatan olarak benimsedikleri aşikârdır. 1736'da Suriye bölgesini ziyaret eden İngiliz gezgin John Green, Suriye'nin bir parçası olan *Cebel Lübnan*'da ve Kıbrıs'ta toplam Marunî nüfusunun (sadece erkek nüfus) 50.000'i aştığını söylemektedir. Marunîlerin Kısrahan bölgesinde en kalabalık ulusu oluşturduğunu söyleyen Green, onların Katolik inancını kabul ettikten sonra bile Doğu Hristiyanlığının ritüellerini sürdürdüğünden bahsetmektedir.⁴⁰ XVIII. yüzyılın sonunda *Cebel Lübnan*'ı ziyaret eden Fransız gezgin Volney'e göre Marunîler, kuzeyden güneye *Nehr el-Kelb* ile *Nehr el-Barid* arasında ve doğuda dağların zirvelerinden batıda Akdeniz'e uzanan topraklarda yaşayan bir ulusal kitleyi oluşturmaktaydı.⁴¹ 1812'de Lübnan'a gelen gezgin Johann Ludwig Burckhardt ise o yıllarda *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki Bşarri'nin tamamının, Şara ve Kura'nın dörtte üçünün Hristiyan olduğunu söylemektedir. Burckhardt, 300-400 evden oluşan Batrun'da da nüfusun çoğunlukla Marunîlerden oluştuğunu belirtmektedir. Kısrahan bölgesine ulaştığında yüksek ve dik dağlardan, kayalıkların üzerine inşa edilen birçok manastır ve köyden ve dağlardan denize doğru uzanan düzlükler ve körfezden hayranlıkla bahseden Burckhardt, Kısrahan'ın sahip olduğu güzelliklerle

³⁹ *Cebel Lübnan* terimi, XVIII. yüzyılda Marunîlerin yoğun yaşadıkları Bşarri, Batrun ve Cubeyl'in en kuzey bölgeleri için kullanılmıştır. Marunîleri yaşadığı diğer bir bölgeyi tanımlayan *Cebel Kısrahan* terimi ise bazen *Cebel Lübnan*'ın içinde görülse de genellikle ayrı bir yer olarak sayılmıştır. Beyrut-Şam yoluyla ikiye bölünmüş olan Kısrahan'ın güneyi, Dürzi Dağı olarak bilinen Şuf Dağı bölgesindeydi. Bu bölgenin, coğrafi olarak kuzeyin Marunî bölgeleriyle neredeyse hiç bağlantısı yoktu ve XVIII. yüzyıla kadar bu bölgeden *Cebel Lübnan* olarak bahsedilmemiştir. XVIII. yüzyılın sonunda birçok Marunî köylünün Dürzi bölgelerine yerleşmesinden sonra *Cebel Lübnan* terimi, bütün Şihabi bölgesini tanımlamak için kullanıldı. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 12-13 (Giriş Bölümü).

⁴⁰ John Green, *A Journey from Aleppo to Damascus*, Londra, 1736, s. 93.

⁴¹ F. Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in The Years 1783, 1784 and 1785*, C: 1, Londra, T. Davidson, 1805, s. 339-340.

ülkenin en kalabalık yeri olduğunu sözlerine eklemektedir. Burckhardt, kuzeyden başlayarak Kısrahan'ın başlıca köylerini şöyle sıralamaktadır: Ghazir, Cedide, Aramun, Şanan'ir, Sahel Alma, Haret Szakher, Ghusta, Deyr Aun, Ghadir, Zuk Mukayil, Juni, Zuk Mezbah, Zuk el-Kherab ve Kornet el-Hamra'dır. Burckhardt'a göre Kısrahan bölgesinin sınırları kuzeyde Mellah'dan güneyde Şuf Dağı'na kadar uzanmaktadır.⁴²

Günümüzde Marunî toplumunun tarihsel yerleşim alanı olan Lübnan'da yaklaşık 900.000 kişilik bir Marunî nüfus bulunmaktadır. 1932 nüfus sayımında ülkedeki Marunî sayısı 226.378 olarak belirlenmiştir. Lübnanlı Marunîlerin ülkedeki en önemli yerleşim alanı hala *Cebel Lübnan*'dır. Marunîlerin uzun süredir yaşadıkları diğer iki yer Suriye ve Kıbrıs'tır. Suriye'de başta Şam, Halep ve Lazkiye olmak üzere 40.000 civarı Marunî yaşamaktadır.⁴³ Haçlı Seferleri'nin sonunda bazı Haçlı savaşçılarıyla birlikte Kıbrıs'a göç eden bir grup Hristiyan adadaki Marunî azınlığı oluşturmuştur. Günümüzde 6.000 civarında Marunî Kıbrıs'ta yaşamaktadır.⁴⁴ XIX. yüzyılın ortasından itibaren muhtelif nedenlerle çok sayıda Marunî Lübnan'dan dünyanın farklı ülkelerine göç etmiştir. Günümüzde ABD, Latin Amerika, Afrika, Avrupa ve Avustralya'da dikkate değer büyüklükte Marunî nüfus yaşamaktadır.

Lübnan'da Marunî Kilisesi'nin dini ve toplumsal liderliği yanında köklü Marunî feodal aileler önemli bir siyasal, ekonomik ve toplumsal nüfuza sahiptir. Marunî feodal ailelerin etki ve nüfuz alanları daha çok yerleştikleri bölgeyle sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda Marunî feodal aileler, *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki aileler ve güneyindeki aileler olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki – Marunîlerin ülkedeki en eski yerleşim bölgesi- Kura, Zaghearta, Ehden, Kadişa Vadisi, Bşarri, Batrunu kapsayan ilk bölgede 70 Marunî aile yaşamaktadır. Bunlardan Karam-

⁴² Johann Ludwig Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, Londra, John Murray, 1822, s. 178-191.

⁴³ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 49.

⁴⁴ Kıbrıs'taki Marunî piskoposluk bölgesi hakkında bkz. Boutros Gemayel, "Archbishop of the Maronite Church in Cyprus", *The Journal of Maronites Studies (JMS)*, C: 2, No: 4, Ekim 1998, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/october98/Archbishop_of_the_Maronite_Church.htm, (11 Eylül 2010).

lar, Faranjıyyeler, Mu'avvadlar, Duveyhiler ve Buluslar ülkenin siyasi tarihinde önemli rollere sahip aileler olarak ön plana çıkmaktadır. *Cebel Lübnan*'ın güneyinde bulunan Kısrahan bölgesi ve tarih içinde bazen *Cebel Lübnan*'ın içinde sayılan Deyr el-Kamar bölgesi (Beyrut-Şam yoluyla Kısrahan'dan ayrılır) Marunîlerin ikinci önemli yerleşim alanıdır. Kısrahan bölgesindeki en önemli iki aile Khazenler ve Cemayellerdir. Deyr el-Kamar bölgesindeki en önemli Marunî aile ise Şam'unlardır. Modern Lübnan'da ve 1975 Lübnan İç Savaşı'ndan üç aile – Faranjıyyeler, Cemayeller ve Şam'unlar- Marunî toplumu üzerinde nüfuz sahibi olmuş ve ülke siyasetine yön vermiştir.

Grek Ortodokslar

Grek Ortodokslar (Rum Ortodokslar), Lübnan'daki Hristiyanların ikinci büyük kitlesini oluşturmaktadır. 1932 nüfus sayımına göre Grek Ortodoks nüfus 76.522'dir. 1970'lerin sonunda 300.000 nüfusa sahip oldukları sanılmaktadır.⁴⁵ Grek Ortodoksların kökenleri, 1054'te Bizans ve Roma Hristiyanları arasındaki ayrışmaya dayanır. Doğu Ortodoks Kilisesi'ne sadık kalan Grek Ortodokslar, Bizans ayin usullerini kullanan kiliselerden biridir. Bu kiliseler, tarihsel olarak dört önemli Doğu patrikhanesinin (Kudüs, Antakya, İskenderiye ve İstanbul) ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Doğu Kilisesi, Papa'nın evrensel egemenliğini reddetmektedir.⁴⁶

Grek Ortodokslar, Osmanlı Milletler Sistemi içerisinde millet statüsüne sahip ayrıcalıklı Hristiyanlar olarak yaşadı. Bununla birlikte özellikle XIX. yüzyılda bölgedeki idari ve sosyo-ekonomik yapının değişmesi Grek Ortodoksların da yeni bir entelektüel ve ticari sınıf oluşturmalarını sağladı. XIX. yüzyılda Rusya'nın koruma ve destek sağladığı Grek Ortodokslar, XX. yüzyılın başından itibaren siyasi ideoloji olarak Arap milliyetçiliğine güçlü bir kayma eğilimi gösterdi.⁴⁷ 1918'de Osmanlı Devleti'nin sona ermesinin ardından Arap Ortodoks toplumu ve onun üyelerinin varlıklarını koruyabilmek için üç ana strateji izlediği söylenebilir. İlki, kendilerini toplumdaki ve hatta diğer Hristiyan topluluklardan ayırmaktı. İkinci strateji,

⁴⁵ Helen Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985, s. 26.

⁴⁶ Thomas Collelo, *Lebanon: A Country Study*, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1989, s. 69; Betts, *Christians in The Arab East*, s. 43.

⁴⁷ Commens, *Historical Dictionary of Syria*, s. 101-102.

komünal ilişkilerin önemini azaltmak suretiyle seküler bir milliyetçilik fikrini desteklemek ve üçüncüsü komünal kurumsallaşma için ülkesel bir temel yaratmaktı. Bununla birlikte Grek Ortodokslar, ne Lübnan'da, ne Suriye'de ne de Filistin'de bir çoğunluk yaratmayı başaramadı.⁴⁸

Osmanlı sonrası dönemde Grek Ortodoksların çoğu kendilerini Arap dili, Arap tarihi, mirası ve kültürüyle tanımladı. 1930'larda Grek Ortodoksların ülke dışında yaşayan iki üyesi Khalil ve Antun Sa'adeh tarafından ortaya konan Suriye milliyetçiliği fikri Grek Ortodokslar arasında oldukça popüler hale geldi. Ayrıca Mişel Eflâk gibi Grek Ortodoks bir lider Ba'as Partisi'nin ideolojik ve fikri alt yapısına katkı yapmış olması onlar için önemli bir sembol teşkil etti. Lübnan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra Grek Ortodoksların yaşadığı en önemli çelişki, Arap milliyetçiliğiyle Lübnan veya Hristiyan milliyetçiliği arasında kalmış olmalarıdır. Arap milliyetçiliğine verdikleri destek Grek Ortodoksların ülkedeki Sünni Müslümanlarla ve Arap dünyasıyla dengeli ilişkiler kurmasına yol açsa da özellikle iç savaş sırasında Kemal Canbulat liderliğindeki Müslüman cepheye verdikleri destek, onları Marunî Keta'ib milislerinin hedefi haline getirdi. Diğer yandan Grek Ortodoks toplumunun içinden yetişen Charles Malik gibi bir siyasetçi, akademisyen ve filozofun Lübnan'ın Amerikan koruması altında ve Cemal Abdülnasır'ın Arap milliyetçiliğine karşı bağımsız bir Hristiyan ülke olarak varolması için mücadele ettiğini de unutmamak gerekiyor.⁴⁹ Grek Ortodoks toplumunun fikri ve siyasi çelişkilerine rağmen özellikle kilise Lübnan'daki kriz dönemlerinde ülkedeki Hristiyanlarla Arap ülkeleri arasında bir köprü işlevi gördü.

Modern Lübnan'da Grek Ortodokslar kentleşmiş ve iyi eğitim almış bir topluluktur. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılda hızla kentleşen Grek Ortodoks toplum, Beyrut ve diğer büyük kentlerde (özellikle Sayda ve Trablus'ta) ticaretle uğraştı ve uzmanlaşma gerektiren işlere sahip

⁴⁸ Sotiris Rousos, "The Greek Orthodox Tradition: International Politics, Ethnicity and Theological Development in The Middle East", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, No: 2, Sonbahar-Kış 2005, s. 143-144.

⁴⁹ Paul Nabil Sayah, "Muslim-Christian Relations in Lebanon", Der: Kail C. Ellis, *Lebanon's Second Republic: Prospects for the Twenty-First Century*, Florida, University Press of Florida, 2002, s. 123.

oldu.⁵⁰ Grek Ortodoks toplumundan -Sa'adeh ve Eflâk'ın yanında- Lübnan tarihinde önemli roller oynayan siyasetçi ve entelektüeller yetişti. Lübnan'ın ilk devlet başkanı Grek Ortodoks Charles Debbas'tır. Debbas, 1926'dan 1935'e kadar bu görevde kaldı. Ünlü *The Arab Awakening* kitabının yazarı George Habib Antonius, Deyr el-Kamar doğumlu bir Grek Ortodoks'tur. XX. yüzyılda Lübnan'da hem siyasetçi hem de entelektüel yönüyle ön plana çıkan Grek Ortodoks toplumunun bir üyesi de Ghassan Tueni'dir. Ghassan'ın babası Cibran Tueni, ülkenin en önemli gazetelerinden biri olan En-Nahar'ın kurucuydu. Ghassan Tueni, babasının ölümünden sonra En-Nahar gazetesini çıkarmaya devam etti. İç savaş yıllarında BM'de Lübnan'ın temsilciliğini yapan Ghassan Tueni, özellikle 1982'de Beşir Cemayel'in devlet başkanı olmasını engellemek için büyük çaba harcadı. Tueni'nin Dürzî Nadia Hamadeh ile evliliğinden doğan oğlu siyasetçi ve gazeteci Cibran Tueni (dedesiyle aynı adı taşıyor), 2000'li yıllarda ülkedeki Suriye işgaline karşı söylemlerin önde gelen isimlerinden biri oldu. Cibran Tueni, 2005 yılında uğradığı bir suikast sonucu öldürüldü. Lübnan'ın en ünlü aristokrat Grek Ortodoks ailesi ise Susuklardır. Beyrut'un Eşrefiye semtinde yerleşen Sursuklar, tüccar ve toprak sahibi olarak Lübnan'ın iş yaşamında öncü ailelerden biri haline geldi.

Grek Katolikler

Grek Katolikler (Rum Katolikler), -Suriye bölgesindeki Melkit adıyla bilinirler- Lübnan'ın ikinci büyük *Uniat* toplumdur. 1724'de Grek Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan Grek Katolikler, Roma Katolik Kilisesi'nin doktrinlerini tamamen kabul etseler de eski ayin ve geleneklerini uygulamaya devam etmiştir.⁵¹ Bizans ayin usullerini izleyen Grek Katolikler, ayinlerde Arapçayı kullanmaktadırlar. Grek Katolik Kilisesi'nin en yüksek dini lideri, 1930'dan beri "Antakya Patriği" unvanını kullanan patriktir. Piskoposların katıldığı Sinod'da seçilen ve Papalık onayını alan Grek Katolik Patrik, Beyrut'un 24 km. güneydoğusundaki Ayn Traz'da ikamet etmektedir.⁵²

⁵⁰ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 69.

⁵¹ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 45.

⁵² Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 68.

Grek Katolikler, Lübnan, Suriye, Filistin ve İsrail’de yaşamaktadır.⁵³ Lübnan’daki Grek Katoliklerin nüfusu, 1932 sayımına göre 45.999’dur. Grek Katolikler, genellikle ülkenin orta ve doğu kısımlarında yoğunlaşmaktadır. Beyrut, Zahle ve Sayda en önemli yerleşim alanlarıdır. Beyrut’ta ticaret ve mali işlerle uğraşan Grek Katolikler, Henri Pharoun gibi ünlü bir işadamını kendi toplumlarından çıkarmayı başarmıştır. Bekaa Vadisi’nde Beyrut-Şam karayolunun yakınında stratejik bir noktada bulunan Zahle Lübnan’daki en önemli Grek Katolik kasabasıdır. Ayrıca Zahle, tarih boyunca Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki mezhepsel çatışmaların önemli bir merkezi oldu. 1860 Marunî-Dürzî çatışmalarının merkezinde yer alan Zahle, 1975 Lübnan İç Savaşı sırasında önce 1976’da Ulusal Hareket milisleri ve Filistinli gerillaların kuşatmasına uğradı ve ardından 1981’de Suriye Ordusu ile Marunî milisler arasındaki çatışmalara ev sahipliği yaptı. Grek Katolik Kilisesi’nin Grek Ortodoks Kilisesi ile yaşadığı fikir ayrılıklarının yarattığı gerginlikler, iç savaş sonrası ekümenik bir diyalogun başlatılması ve 1993’te Balamand Müşterek Deklarasyonu’nun imzalanmasıyla azaldı.⁵⁴

Grek Katolikler, 1975 Lübnan İç Savaşı’nda geleneksel olarak Marunîlere yakın siyasetlerini sürdürmeyi tercih etti. Özellikle Mart 1978’de İsrail’in Lübnan’ın güneyini işgal etme girişiminin ardında Güney Lübnan Ordusu (GLO) adlı silahlı bir örgütün Lübnan Ordusu’ndan emekli Grek Katolik Binbaşı Sa’ad Haddad tarafından kurulması, Grek Katoliklerin ülke siyasetindeki gücünün bir göstergesi oldu. İsrail’in maddi ve silah desteğiyle kurulan bu örgüt, milis gücünü Marunîler ve Grek Katoliklerden sağladı ve Lübnan’ın güneyinde İsrail birlikleriyle birlikte FKÖ gerillalarına karşı bir savaş yürüttü.

Ermeniler

Lübnan’daki en önemli Hristiyan gruplardan biri de Ermenilerdir. Ermenilerin, yaklaşık 295 yılında Aziz Gregorius’un çabaları sonucu Hiris-

⁵³ Cornelia B. Horn-Robert R. Phenix Jr, “Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plce in Ecumenical Dialogue”, *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, Sayı:2, Sonbahar-Kış 2005, s. 176.

⁵⁴ Horn-Phenix Jr, “Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plce in Ecumenical Dialogue”, s. 176-177.

tiyanlığı benimsediği sanılmaktadır. Hristiyanlığı bir ulus olarak topluca kabul eden ilk kitle olan Ermeniler, Osmanlı Devleti döneminde 1461'de millet statüsü alan üçüncü dini grup oldu. Bununla birlikte XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarında Ermenilere yönelik yapılan misyonerlik faaliyetleri 1742'de ilk etkisini gösterdi ve Suriye bölgesinde bir grup Ermeninin Katolikliğe geçmesiyle Katolik Ermeni Kilisesi teşkil edildi. Osmanlı yönetimi, 1832'de Katolik Ermenileri de millet olarak tanıdı. Ayrıca Protestan misyonerler de özellikle Anadolu'da okul ve hastaneler kurarak Ermenilere tesir etmeye çalıştı. Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetlerine rağmen Ermenileri büyük kısmı Gregoryen (Ortodoks) olarak kaldı.⁵⁵

Ermeniler, Kudüs (Filistin) ve İstanbul (Türkiye) olmak üzere iki patrikhaneye sahiptir. Ayrıca Lübnan'daki (Antelias'da) Kilikya Ermeni Katogigosluğu ve Ermenistan'daki Eçmiadzin Ermeni Katogigosluğu diğer önemli iki dini merkezdir. Lübnan'daki Ermeni toplumu, Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere üç mezhebe bağlıdır. Ortodoks Ermeni Kilikya Katogigosu, Katolik Ermeni Kilisesi Patriği ve Orta Doğu'daki Protestan Ermeni Kiliseleri Birliği başkanı Beyrut'ta ikamet etmektedir. 1921'de Kozan (Sis)'ten ayrılan Kilikya Ermeni Katogigosluğu önce Halep'e ve ardından 1929'da Beyrut'un Antelias semtine taşındı.⁵⁶ Başlangıçta, Lübnan (Beyrut), Suriye (Şam, Halep), ve Kıbrıs (Lefkoşa) ile sınırlı olan yetki alanı, daha sonra, 1956'da önemli ölçüde genişledi ve Yunanistan (Atina), İran (Tebriz, Tahran, İsfahan), Kuzey Amerika (New York) ve Kuveyt de yetki alanına katıldı.⁵⁷ 1995'ten beri Kilikya Ermeni Katogigosu görevini Aram Keşişyan yürütmektedir.

Lübnan Ermenileri, Beyrut'un kuzeydoğusundaki Burç Hammud'ta⁵⁸ ve Bekaa Vadisi'ndeki Anjar kasabasına yaşamaktadır. Lübnanlı Ermeni

⁵⁵ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 55-56; Ara Sanjian, "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 3, Sayı:2, İlkbahar-Yaz 2001, s. 151.

⁵⁶ Avedis K. Sanjian, *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1965, s. 259.

⁵⁷ Christopher J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, New York, St. Martin's Press, 1980, s. 369.

⁵⁸ Burç Hammud semti, Kozan, Adana, Amanos ve Van Ermenileri tarafından kuruldu. Bkz. Meguerditch Bouldoukian, "Armenian Business in Lebanon", *The Armenian Review*, C: 32, Sayı: 2, Haziran 1979, s. 131.

nüfusun büyük bir kısmı Birinci Dünya Savaşı'nda bölgeye göç eden Ermenilerden oluşmaktadır. Suriye bölgesine ilk Ermeni göçü 1895-1896 yıllarında gerçekleşti. Ardından 1915-1918 ve 1921-1922 yıllarında bölgeye Ermeni göçleri devam etti. 1924'te Lübnanlı Müslümanların itirazlarına rağmen Fransız Manda yönetimi Ermenileri Lübnan vatandaşlığına kabul etti.⁵⁹ Fransız Mandası altındaki Suriye'de bazı Arap milliyetçilerin ülkedeki Ermeni göçmenlerin Fransızlarla işbirliği yaptıklarından duyduğu kuşku 1920'lerde Suriye'den Lübnan'a bir Ermeni göç dalgası yarattı. Özellikle 1925-1927 yıllarında Suriyeli Arap milliyetçilerin Fransızlara karşı başlattıkları bağımsızlık savaşı sırasında Fransa'nın ülkedeki Kürtler, Kafkasyalılar ve Ermenileri Arap milliyetçilerine karşı kullanma çabaları, Şam'ın güneyindeki bir Ermeni kampına Arapların saldırmasıyla ve binlerce Ermeninin Beyrut'a göçe zorlanmasıyla sonuçlandı.⁶⁰ Bunlara ek olarak 1939'da İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye katılmasıyla 27.000 Ermeni Suriye ve Lübnan'a göç etti. Bu Ermeni mülteciler Bekaa Vadisi'ne yerleşti ve Anjar kasabası kuruldu. 1948'de Arap-İsrail Savaşı başladığında da binlerce Ermeni Filistin'den Lübnan'a göç etti. Diğer yandan 1947-1948 yıllarında 40.000 Ermeni Sovyet Ermenistan'ına yerleşmek için Lübnan'dan ayrıldı.⁶¹ Böylece Lübnan, 1950'lerden itibaren Orta Doğu'daki Ermenilerin en geniş kitlesini barındıran ülke haline geldi. 1932 nüfus sayımında 31.156 kişi (5.694 Katolik, 25.462 Ortodoks) olarak kaydedilen Lübnan'daki Ermeni nüfusu 1950-1960 arasında iki katına çıkarken 1970'lerin başında 100.000'i Lübnan vatandaşı toplamda 165.000 Ermeni'nin Lübnan'da yaşadığı tahmin edilmektedir.⁶² 1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı, ülkedeki Ermeni toplumunun demografik gelişimi açısından büyük bir felaket oldu. Çok sayıda Ermeni, iç savaştan dolayı ülkeyi terk ederken iç savaşın sonu erdiği 1990'da ülkede yaşayan Ermeni nüfusu 100.000 civarına düştü.

Ermenilerin, gerek kültürel gerekse siyasal olarak Lübnan'a uyum sağlamayı büyük ölçüde başardıkları söylenebilir. Lübnan'ın tek Arap olmayan

⁵⁹ Michael W. Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, New York, Cornell University Press, 1967, s. 185; Nicola Migliorino, *(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria*, yy, Berghahg Books, 2008, s. 54.

⁶⁰ Sanjian, "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", s. 162.

⁶¹ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 185-186.

⁶² Sanjian, "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", s. 165.

önemli azınlığı olan Ermeniler, farklı etnik ve kültürel kimliklerini, dinlerini ve dillerini korumaya dikkat etmişlerdir. Ayrıca Lübnan, Batı ülkelerinde yaşayan Ermeni Diasporası içinde de kültürel ve ruhani bir merkez olarak işlev görmüştür. Ermeniler, Lübnan'da birçok eğitim kurumuna sahiptir, bunların en önemlisi Ermenilerin Ermenistan dışındaki tek yükseköğrenim kurumu olan ve Beyrut'ta 1955'te kurulan Haigazian Üniversitesi'dir.⁶³ Lübnan'ın konfesyonel sistemi içinde yer alan Ermeniler, günümüzde 128 üyeli Lübnan Parlamentosu'nda 6 milletvekiline (5'i Ortodoks Ermeni, 1'i Katolik Ermeni) sahiptir.⁶⁴ Ermenilerin Lübnan'daki üç önemli siyasi örgütü, Taşnak Partisi, Hınçak Partisi ve Ramgavar Partisi'dir.⁶⁵ Lübnan'da siyasi ittifaklara ve koalisyonlara girme konusunda genelde çekingen davranan Ermeniler, ülke siyasetinde tarafsız bir duruş sergileme eğilimlerini sürekli korumuşlardır. Ermenilerin bu eğilimi, barış dönemlerinde onlara siyasi bir rahatlık sağlasa da çatışma ve kaos dönemlerinde -Lübnan İç Savaşı gibi- çatışmanın her iki tarafının tepkisinin Ermenilere odaklanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Lübnan'daki siyasi istikrarsızlıklar ve merkezi devletin güçsüzlüğü, Ermenilerin silahlı terör örgütleri kurup Türkiye'ye karşı terör saldırılarına başlamalarını da kolaylaştırmıştır.⁶⁶ Buna ek olarak Ermeniler, 1915 Olaylarını Lübnan Parlamentosu'nda -biri 3 Nisan 1997'de diğeri 11 Mayıs 2000'de olmak üzere- iki defa "soykırım" olarak kabul ettirmeyi başarmışlardır. 1915 Olayları, 11 Mayıs 2000'de parlamentoda "soykı-

⁶³ Gary C. Gambill, "The Pivotal Role of Lebanon's Armenian Christians", *Mideast Monitor*, C: 4, Sayı: 1, Temmuz-Ağustos 2009, http://www.mideastmonitor.org/issues/0907/0907_2.htm, (10 Şubat 2011)

⁶⁴ Sanjian, "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", s. 162.

⁶⁵ 1890'da Tiflis'de kurulan ve Osmanlı Devleti içinde çıkarılan Ermeni isyanlarında başrolü oynayan Taşnak Partisi, 1901'den itibaren Beyrut'ta faaliyet göstermeye başlamıştır. Hınçak Partisi 1887'de Cenevre'de ve Demokratik Liberal (Ramgavar) Parti 1908'de İstanbul'da kurulmuştur. Lübnan'daki Ermeni partiler için bkz. Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 190-199.

⁶⁶ ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu), ASALA - RM (ASALA - Devrimci Hareketi) ve JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları), 1970'lerde Lübnan'da üstlenen Ermeni terör örgütlerinin en önemlileridir. Bkz. Michael M. Gunter, *Pursuing the Just Cause of their People: A Study of Contemporary Armenian Terrorism*, New York, Greenwood Press, 1986.

rim” olarak kabul edildiğinde Lübnan Devlet Başkanı olan Emil Lahud’un annesi ve karısının Ermeni olması manidardır.⁶⁷

Diğer Hristiyanlar

Lübnan’ın diğer Hristiyan grupları, Süryani Katolikler, Süryani Ortodokslar (Yakubiler), Latin Katolikler, Keldaniler ve Protestanlardır. Orta Doğu Katolik gruplarından biri olan Süryani Katolikler, Lübnan nüfusunun yüzde 1’den daha az bir kısmını oluşturmaktadır. 1932 nüfus sayımında ülkedeki Süryani Katolik sayısı 2.675’ti. Süryani Katolikler, 1932’de patrikhanelerini Doğu Beyrut’un Furn eş-Şabbak semtinde tekrar teşkil etmiştir.⁶⁸ Süryani Ortodokslar olarak bilinen Yakubiler, Lübnan’da yüzde 0,5’ten daha az bir nüfusa sahiptir. 1932 nüfus sayımında ülkedeki nüfusları 2.574’tü. Monofizit (Tek Tabiatçılık) öğretiyi Orta Doğu ve Anadolu’da yayan Urfa (Edessa) Piskoposu Jacob Baradaeus atıfla Suriyeli Monofizitler “Yakubi” adını almıştır. Yakubiler, günümüzde, Türkiye, Suriye, Lübnan ve Amerika’da yaşamaktadır. Yakubiler, 1957’de patriklik koltuğunu Türkiye’den Suriye’nin başkenti Şam’a taşıdı.⁶⁹ Lübnan’ın diğer küçük Hristiyan grubu, Latin Katolikler ve Keldanilerdir. 1932 nüfus sayımında Keldani nüfus sadece 528 kişiden oluşuyordu. Aynı sayımda ülkede Latin Katolik nüfus görülmezken 1950’lerden sonra 4 .000’lere ulaşmıştır. Lübnanlı Protestanlar, daha çok XIX. ve XX. yüzyılda Amerikan ve İngiliz misyonerler tarafından mezhep değiştirmiş Hristiyanlardan oluşmaktadır. Kendi aralarında Presbiteryen, Congregational ve Anglikan gibi gruplara ayrılmaktadırlar. Lübnan nüfusunun yüzde 1’den daha az bir kısmını oluşturan Protestanlar, iyi eğitim almış orta sınıf içinde yer alırlar. Genellikle Beyrut’ta ikamet ederler.⁷⁰

Müslümanlar

VII. yüzyılda Hz. Muhammed (ö.632)’in peygamberliğinde ortaya çıkan İslam dininin ilk yayılma alanlarından biri Suriye bölgesi olmuştur. İslam dinini yaymasının yanı sıra bir İslam Devleti de kuran Hz. Muham-

⁶⁷ Sanjian, “The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World”, s. 163.

⁶⁸ Betts, *Christians in The Arab East*, s. 47.

⁶⁹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 29-30.

⁷⁰ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 70.

med'in 632'de vefatından sonra iktidar "halife" unvanını taşıyan siyasi ve dini liderler tarafından sürdürüldü. İkinci halife Hz. Ömer (ö.644) döneminde, İslam devletinin sınırları Mezopotamya, Mısır, İran, Filistin ve Suriye'ye yayıldı. Üçüncü halife Hz. Osman (ö.656)'ın öldürülmesinden sonra siyasi hizipleşmeler ve fikri ihtilaflar Hz. Ali (ö.661) ile Muaviye (ö.680) arasında bir iç savaşa dönüştü. Bu iç savaşın galibi Muaviye oldu, İslam devleti Emevi hanedanlığının kontrolü altına girdi ve Şam merkezli bir imparatorluk haline geldi. Emeviler döneminde (661-750) kazanılan askeri zaferlerle ele geçirilen topraklarda yaşayan Hristiyan, Yahudi, Zerdüşt ve putperestlerin büyük bir kısmı Müslümanlığı kabul etti ve Arapçayı benimseyerek Araplaştı. İslamlaşma ve Araplaşma birbiriyle iç içe geçmiş iki süreç olmakla birlikte birincisi şüphesiz daha yaygın ve etkili oldu. Bununla birlikte İslamiyet'in yayılmasından önce Arabistan Yarımadası'ndan göç eden bazı kabilelerin yerleştiği Suriye bölgesinde VII. yüzyıldan sonra Arap dili ve kültürü köklü bir şekilde benimsenirken bölgedeki Hristiyanların büyük bölümü dini kimliklerini dağlık yerlere –*Cebel Lübnan* gibi- yerleşerek muhafaza etti.⁷¹

Hz. Ali ile Muaviye arasındaki çatışmanın en önemli sonuçlarından biri de İslamiyet içindeki siyasi ve dini bölünmelerin ilk defa ortaya çıkması oldu. İslamiyet'teki iki ana mezhep Sünnilik ve Şi'ilik bu dönemde şekillenirken bu iki mezhep dışında –Sünniler ve Şi'iler tarafından- heretik kabul edilen birçok mezhep (İsmaililik, Dürzilik, Nusayrilik) daha sonra ve farklı coğrafyalarda ortaya çıktı. Lübnan'daki Müslümanları, Sünni, Şi'i, Dürzi ve Nusayri (Alevi) olarak 4 gruba ayırarak inceleyeceğiz.

Sünniler

Sünni Müslümanlar, Lübnan'ın üçüncü büyük mezhepsel grubudur. 1932 nüfus sayımında 175.925 kişilik nüfuslarıyla Marunilerin ardından ülkenin ikinci büyük mezhepsel grubu iken 1950'lerden itibaren Şi'ilerin nüfusundaki hızlı artış Sünnilerin onlarla yer değiştirmesine yol açmıştır. Sünniler, 1970'lerin sonunda 600.000 civarındaki nüfuslarıyla ülke nüfusunun yüzde yirmilik kısmını teşkil ediyorlardı. Sünnilerin Lübnan'daki

⁷¹ Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, s. 7-9; Ayrıca bkz. Philip K. Hitti, *History of The Arabs*, Londra, Macmillan, 1953; Henry Lammens, *Islam, Beliefs and Institutions*, Çev: E. Denison Ros (*Fransızcadan İngilizceye*), Yeni Delhi, İkinci Baskı, 1979.

kökenleri ilk İslam ordularının bölgeye vardığı 635'lere kadar gitmektedir. Sünniler, Memluklular zamanından beri, kıyıdaki düzlüklerde ve Beyrut, Trablus, Sayda ve Sur gibi kıyı kentlerinde yoğun olarak yaşamaktadır.⁷² Akkar, Bekaa Vadisi ve Lübnan'ın güneyindeki iç bölgelerde de daha çok tarımla uğraşan Sünni nüfus vardır. 1920'de Fransa'nın kararıyla bazı Sünni bölgelerin tarihi *Cebel Lübnan*'a katılarak *Grand Liban*'ın oluşturulması, Osmanlı döneminden beri ayrıcalıklı bir statüde yaşamaktan hoşlanan Sünnilerin çoğunun huzursuz hissetmesine ve Arap milliyetçisi fikirlere daha fazla sarılmalarına neden oldu.⁷³

Lübnanlı Sünniler, sosyo-ekonomik olarak büyük toprak sahibi küçük bir kesim, kentlerdeki ticaret burjuvazisi ve geniş bir köylü ve işçi sınıfından oluşmaktadır. Sünnilerin kentlerde yaşaması onlara siyasi ve toplumsal olarak liderlik eden bazı Sünni ailelerin ön plana çıkmasını sağladı. Selam, Sulh, Karami, Hoss, Fakhuri, Bayhum, Yafi, Dana Aileleri ülkenin önde gelen geleneksel *za'im* aileleridir. Modernleşmeyle birlikte Hariri Ailesi gibi yeni Sünni işadamları-*za'im* aileler de ortaya çıktı. Karami Ailesi'nin "Arap Kurtuluş Partisi" ve Hariri Ailesi'nin "Gelecek Hareketi" ülkenin önemli Sünni siyasi oluşumlardır. Sünni ailelerin ve liderlerin, Lübnan siyasi tarihindeki en belirgin özelliği ılımlı karakterleriyle dengeleyici bir unsur olmalarıdır. Ayrıca Lübnanlı Sünni ailelerin Suudi Arabistan gibi Sünni İslam'a dayalı dış siyaset izleyen Arap ülkeleriyle yakın siyasi ve ekonomik ilişkilere sahip olmaları dikkat çekicidir.

Sünni ulemanın Lübnan'daki kurumsallaşması kısmen geleneksel İslam'a kısmen de Fransız mandası dönemindeki düzenlemelere dayanmaktadır. Fransız mandası döneminde müftünün başında olduğu Yüksek İslam Konseyi kuruldu.⁷⁴ Bu süreçte Beyrut müftüsü, Trablus ve Sayda müftülerinin üzerinde bir konum elde etti. Evlilik, miras gibi dini hukukla ilgili konular müftülerin kontrolü altındadır. Bağımsızlıktan sonra 1955'te ülkedeki Sünnilerin dini teşkilatlanmalarını sağlayan Sünni Fetva Kurumu kuruldu. Müftü ve yardımcılarının gelirleri devlet tarafından karşılanmakta ve bu kişiler Sünni cemaatin liderleri olarak tanınmaktadır. Müftü

⁷² Fuad Khuri, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990, s. 58.

⁷³ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 24-25.

⁷⁴ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 61.

ve onun kentlerdeki temsilcileri, fetva yayınlamakla, şeriat mahkemesini denetlemekle ve dini bağışlar ve cemaatin hayır kurumlarını yönetmekle yetkilidir.⁷⁵ Sünni toplumun temsilcileri olarak, çoğu müftünün siyasi eğilimleri ve görüşleri, ılımlılık, siyasi sessizlik, toplumlararası uzlaşma ve geleneksel İslami değerleri vurgulama yönünde gelişmiştir. Mezhepler arası mücadelenin var olduğu dönemlerde, Sünni müftüler istemeye istemeye de olsa cemaatlerinin haklarını savunan siyasi bildiriler yayınlamak zorunda kaldı. Şeyh Hasan Khalid'in 1989'da öldürülmesinden sonra müftülük makamına, Şeyh Muhammed Reşid Kabbani seçildi. Bununla birlikte Sünni Fetva Kurumu'nun otoritesi, özellikle iç savaş yıllarında Sünni radikal gruplar ve onların liderleri tarafından sürekli olarak reddedildi.

Bağımsız Lübnan'da Sünni *za'im* ailelerin dışında bazı din temelli radikal örgütler de ülkenin siyasal ve toplumsal alanında nüfuz sahibi oldu. Bunların en önemli üçü, İslam Cemaati, Tevhid Hareketi ve İslami Yardım Projeleri Cemiyeti'dir. 1948'de Muhammed Ömer Davuk tarafından Beyrut'ta kurulan Ubbadurrahman Cemaat'nin eski üyeleri, 1964'te Trablus'ta İslam Cemaati'ni kurdu. İslam Cemaati, 1967 Arap yenilgisi ve Nasrizm'in çöküşünün ardından siyasal İslam'ın Arap milliyetçiliği karşısında alternatif bir güç olarak yükselişe geçmesiyle Lübnan'daki etkinliğini arttırdı. İç savaşta *mücahidin* adlı milis gücüyle Hristiyan milislere ve İsrail'e karşı savaştı. Örgütün en önemli ideologu, Seyyid Kutub'un radikal söylemlerinin bir takipçisi olan Fethi Yeken (ö.2009)'dir. Sünni topluluk içerisinde İslam Cemaati, geleneksel liderler (Trablusgarp'ta Karami, Beyrut'ta Selam) ve diğer iki önemli radikal dinci örgütle şiddetli bir mücadele içerisine girdi. Lübnan'daki diğer iki dinci örgütün ilki Tevhid Hareketi'dir. 1982 İsrail işgalinden sonra Şeyh Sa'îd Şaban tarafından Trablus'ta kurulan Tevhid Hareketi, 1985'te Khalil Akkavi ve Şeyh Kenan Naci'nin liderliğinde ikiye bölündü. 1985 sonbaharında Suriye Ordusu'nun Trablus'a girmesiyle örgüt silahsızlandırıldı ve bundan sonra Şaban örgütün tek lideri olarak kaldı. Şi'i mezhebinden Sünni mezhebine geçtiği iddia edilen Şaban, İran'la iyi ilişkiler kurdu ve İsrail işgaline karşı Suriye'nin Lübnan'daki varlığına destek verdi.⁷⁶

⁷⁵ William Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2006, s. 74.

⁷⁶ Nizar Hamzeh, "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups", *Middle East Quarterly*, C: 4, No: 3, Eylül 1997, s. 48.

Lübnan'daki diğer dinci örgüt resmi adı İslami Yardım Projeleri Cemiyeti olan el-Ahbaş grubudur. El-Ahbaş grubu, 1990'lı yıllarda Sufi bir İslam anlayışını benimseyerek siyasal İslami ideolojiye karşıt bir grup olarak Lübnan siyasetinde önemli bir aktör haline geldi. Lübnan'daki Kadiriyye, Rıfaiyye ve Nakşibendiyye gibi Sufi tarikat yapılanmalarından destek alan el-Ahbaş'ın üyeleri, Şeyh Abdullah İbn Muhammed İbn Yusuf el-Herari eş-Şibi el-Abdari (ö.2008)'nin takipçileridir. Aslen Somali olan Şeyh el-Herari, 1950'de Etiyopya hükümeti tarafından Şam'a sürgüne gönderilmiş ve 1951'den sonra ise Beyrut'ta yaşamıştı. Şeyh el-Herari'nin fikri yapısını ve dini görüşlerini şekillendiren en önemli özellik, İbn Teymiyye, Muhammed ibn Abdulvahhab ve Seyyid Kutub'un fikirlerine doğrudan muhalefet etmesidir. Bundan dolayı Fethi Yeken ile sık sık siyasi ve fikri mücadeleye girdi. El-Ahbaş grubu, 1990'lı yıllarda Fethi Yeken tarafından ülkedeki Sünnileri bölme ve hatta Siyonizm'e hizmet etmekle suçlandı. Aynı yıllarda Suriye'nin Lübnan'daki siyasi ve askeri gücünü arttırması el-Ahbaş örgütünün Suriye ile yakın ilişkiler kurmasını getirdi. Suriye yönetiminin 1980'lerden beri ülkesindeki siyasal İslamcı gruplara karşı mücadelesi, Lübnan'daki işgal sırasında bu ülkede de devam etti. Siyasal İslamcı grupları ortak düşman olarak görme eğilimi, Suriye ile El-Ahbaş arasındaki yakınlaşmanın temel nedeniydi. El-Ahbaş örgütü, Lübnan'daki Selefi gruplara karşı olmasına rağmen Lübnanlı Şi'ilere ve Hizbullah'a karşı dostça yaklaşımlar sergiledi.⁷⁷

Şi'iler

Şi'ilik (Şia)⁷⁸, Hz. Muhammed vefat ettikten sonra meşru halife olarak Hz. Ali'yi - Nass (Peygamberin sözü) ve *vesayet* (tayin) ile-⁷⁹ gören toplulukların ortak adıdır. Şi'ilik, Sünnilikten sonra Suriye bölgesinde en yaygın İslami mezheptir. Şi'i mezhebinin, İmamiyye (Oniki İmamcılar-İs-

⁷⁷ Nizar Hamzeh-R. Hrair Dekmajian, "A Sufi Response To Political Islamism: Al-Ahbash of Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, No: 28, 1996, s. 217-229.

⁷⁸ *Arapçada Şia*, "Taraftar, yandaş fırka" anlamına gelmektedir.

⁷⁹ Şi'ilere göre Hz. Muhammed Veda Hacı'ndan dönerken *Gadir-i Humm* denen mevkide "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır" diyerek Hz. Ali'yi vasi tayin etmiştir. Bu olay, *Gadir-i Humm* olayı olarak bilinmektedir.

na-1 Aşariyye olarak bilinir), Zeydilik ve İsmâ'ililik olmak üzere üç ana kolu vardır. Bunların yanında Sünni din âlimlerinin *Gulat eş-Şia* (Şi'ilerin taşkınları) dedikleri fırkalar Dürzilik ve Nusayrilik de Şi'iliğin bir uzantısı sayılabilir. Lübnanlı Şi'iler olarak kastedilen, İmamiyye (Oniki İmamcılar) Şi'ileridir.⁸⁰ Bununla birlikte Suriye bölgesindeki Ali taraftarları, tarihsel olarak *Metûalis* olarak adlandırılır. *Metûalis*, Arapçada "yandaş" manasına gelen *mutavali*'den türemiştir. Modern zamanlarda Suriye bölgesindeki Ali taraftarları, aşağılayıcı bir mana taşıyan *Metûalis* adını reddederek Şi'i veya Caferi olarak kendilerini adlandırmayı tercih etmiştir.⁸¹

Lübnan'da yaşayan Şi'ilerin büyük kısmı Lübnan kökenli olmakla birlikte az bir kısmı da İran'dan göç etmiştir. Lübnan'daki Şi'i varlığı, Avali Nehri ile Celile arasındaki uzanan *Cebel Amil* bölgesinde IX. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Ülkedeki diğer önemli Şi'i yaşam alanı, Bekaa Vadisi'nin

⁸⁰ Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, s. 72.

⁸¹ Şi'ileri, Sünnilerden ayıran en önemli özellikleri İmamet inanışlarıdır. Hz. Muhammed yaşarken risalet ve imamet kendisinde toplanmıştı. Şi'ilerin imamet inancına göre Hz. Muhammed'in vefatından sonra Kuran'ı yorumlama (fıkıh) yetkisi imamlara verildi. Peygamberin vefatıyla risalet -vahiy kesilir ve tebliğ görevi son bulur- biterken imameti imamlar sürdürmektedir. İmamiyye Şi'ileri, Hz. Ali'nin vefatından sonra halifelüğün onun soyundan gelenlerin (Ehl-i Beyt İmamları) hakkı olduğunu savunmaktadır. İmamiyye Şi'ilerinin diğer bir özelliği de el-Mehdi inanışdır. Bu inanışa göre, Onikinci imam Muhammed el-Mehdi, ortadan kaybolmuştur ve Müslümanların ihtiyaç duyduğu bir dönemde ortaya çıkıp zulme karşı mücadeleyi başlatacaktır. Şi'i ulema arasında bu konuda oluşan fikri görüş ayrılıkları Şi'ilerin uzun süre siyasetten uzak kalmalarına yol açtı. Özellikle El-Mehdi inancından kaynaklanan kayıp imamı bekleme düşüncesi, Şi'ilerin sadece fıkıh işleriyle uğraşıp politikadan uzak kalmalarına ve neredeyse XIX. yüzyılın ortalarına kadar politik anlamda pasifleşmelerine neden oldu. XIX. yüzyılda Şi'i din adamı Muhammed el-Hüseyni eş-Şirazi tarafından ortaya atılan Velayet el-Fakih fikri Şi'ilik için politik manada yeni bir dönem başlattı. Bu düşünceye göre onikinci imamın ortaya çıkmasına kadar ona Şi'i bir din adamı vekalet edebilecekti. Velayet el-Fakih fikri ilk kez 1979 İran İslam Devrimi ile Humeyni tarafından İran'da hayata geçirildi. Allamah Sayyid Muhammed Husayn Tabatabai, *Şi'ia*, Çev: Sayyid Husayn Nasr (Farsçadan İngilizceye), Kum, Ansariya Publication, 1981, s. 69-81; Lammens, *Islam, Beliefs and Institutions*, s. 143-156; Mohammad Nafisi, "Shiism and Politics", Der: Jeffrey Haynes, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, 2009, s. 111-127.

kuzeyidir. Lübnanlı Şi'ilerin İranlı Şi'ilerle ilişkilerinin tarihi XII. yüzyıla kadar götürülebilir. XIV. yüzyılda Memlûklular döneminde (1285-1516) siyasi baskı altında kalan Lübnan Şi'ileri, XVI. yüzyılda İran'da Şi'i Safevi Hanedanı'nın devlet kurmasıyla İran'la ilişkilerini geliştirdi. Lübnanlı Şi'i ulema, Safevi Devleti'nde yüksek mevkiler verilerek ödüllendirildi. 1516'da Osmanlı Devleti'nin Suriye bölgesini ele geçirmesi Lübnanlı Şi'ilerin toplumsal ve ekonomik durumunda önemli değişimlere yol açtı. Osmanlı yönetimi, Şi'i za'imleri (feodal aileler) teşvik ederek bölgedeki Şi'i toplumu ile ilişkileri onlar aracılığıyla düzenlemeye çalıştı. Sayda'da Usayranlar, Sur'da Khaliller ve Nebatiyye'de Zeynler gibi kentli-tüccar Şi'i aileler, nüfuzlarını XIX. yüzyılda toprak mülkleri ve vergi toplama hakkını Osmanlı yönetiminden elde ederek genişletti. Bekaa Vadisi'nde Hamadehler ve *Cebel Amil*'de Es'adlar ise ülkenin en önemli Şi'i aşiretlerdir. Bu aileler, XX. yüzyılda da uzun süre Şi'i toplumunun liderliğini yapmaya devam etti. Bu ailelere rağmen Lübnanlı Şi'i ulema Safevi Devleti'yle ilişkilerini asla kesmedi.⁸²

1918'de Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Lübnanlı Şi'i za'imler büyük ölçüde Arap milliyetçiliği ideolojisinin tesiri altında kaldı. Fakat Fransa'nın *Cebel Amil*, Bekaa Vadisi ve bazı Sünni kıyı kentlerini *Cebel Lübnan*'a eklemesiyle kurduğu *Grand Liban*, Lübnanlı Şi'i za'imlerin Suriye ile birleşme hayallerini sona erdirdi. Bununla birlikte Fransız manda yönetimi, Şi'ilere ülkedeki farklı mezhepsel grupların temsil edildikleri yeni devlette siyasi rol oynama şansı tanıdı. Böylece 1926 Anayasası'nda Şi'ilik Sünnilerden ayrı bağımsız yasal bir mezhep olarak yer aldı. Şi'iler, elde ettikleri bu kazanımlara rağmen ülkenin toplumsal ve siyasal yaşamında marjinal bir grup olarak kaldı. Bunun temel nedeni, Lübnanlı Şi'ilerin toplumsal olarak homojen olmamaları ve birlik halinde hareket edememeleriydi. *Cebel Amil* ve Bekaa Vadisi'ndeki Şi'iler toplumsal ve ekonomik olarak birbirinden oldukça farklıydı. *Cebel Amil*'deki Şi'iler feodal ve dini liderlerin kontrolünde bir tarım toplumu iken Bekaa

⁸² Joseph Elie Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, Leiden, Amsterdam University Press, 2006, s. 19-20; Augustus Richard Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", Der: Juan R.I. Cole- Nikki R. Keddie, *Shi'ism and Social Protest in Lebanon*, New Haven, Yale University Press, 1986, s. 157.

Vadisi'ndeki Şi'iler aşiret yönetimi altında yarı göçebe bir toplumdur. Bu iki Şi'i bölgesi arasındaki birlik suniydi ve uzun vadede Şi'ilerin siyasal örgütlenmelerini engelleyip toplumun ekonomik geri kalmışlığına katkı yaptı. 1932'de Fransa'nın kontrolü altında yapılan nüfus sayımında Şi'iler 154.208 kişilik nüfusuyla (yüzde 19.6) ülkenin üçüncü büyük mezhepsel grubu oldu. Fakat nüfus sayımında Şi'ilerin birçok yerde Hristiyan olarak sayıldığı veya hiç sayılmadığına yönelik birçok iddia söz konusudur. 1943'te Lübnan bağımsız bir devlet haline geldikten sonra 1932 nüfus sayımı dikkate alınarak yapılan Ulusal Pakt, Şi'ilere parlamento başkanlığı gibi sembolik bir görev verse de onları Marunî ve Sünnilerin sahip olduğu siyasi güçten yoksun bıraktı.⁸³

Lübnan'da 1950'li yıllarda itibaren hızla nüfusu artan Şi'iler, gün geçtikçe ülke siyasetinde daha fazla etkili olmak istemiş ve sosyo-ekonomik olarak üst sınıflara ulaşma çabası içine girmiştir. 1970'lerde Lübnanlı Şi'ilerin siyasal bir örgütlenme içinde ülke siyasetine girmelerini sağlayan lider ise İmam Musa es-Sadr oldu.⁸⁴ Musa es-Sadr, 1974'te İsrail'in saldırılarına karşı "Emel" adıyla bilinen Lübnan Direniş Müfrezeleri'ni kurdu. Fakat İmam Musa es-Sadr'ın 31 Ağustos 1978'de Libya'ya yaptığı bir ziyaret sırasında ortadan kaybolması örgütün seküler ve İslami yönlerinin tartışmaya açılmasına yol açtı. Bu tartışmaların bir sonucu olarak örgüt, Emel ve İslami Emel olarak ikiye bölündü. İslami Emel, 1982'de İran İslam Devrimi'nin Lübnan'daki Şi'i kesim üzerindeki ideolojik ve siyasi etkisinin bir sonucu olarak Hüseyin Musavi tarafından kuruldu. Emel

⁸³ Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 21-23.

⁸⁴ Musa es-Sadr, İran'dan Lübnan'a uzanan ilginç bir hayat hikâyesine sahiptir. Musa es-Sadr, 1928'de İran'ın Kum kentinde doğdu. Babası Seyyid Sadreddine es-Sadr İran vatandaşı, annesi Seyyide Safiyye Lübnan kökenlidir. Musa es-Sadr, Tahran Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra, Kum'da fıkıh ve mantık dersleri aldı. 1954'te Irak'ın Necef kentine fıkıh ve usul eğitimi almak için gitti. Seyyid Muhsin el-Hâkim ve Seyyid Ebu el-Kasım el-Hu'i gibi ayettullahların rehberliğinde eğitimini tamamlayan Musa es-Sadr, 1958'de Lübnan'a gitti ve Lübnanlı bir kadınla evlendi. 1963'te İran Şahı'nın baskıcı politikalarını protesto etmek için İran vatandaşlığından çıkıp Lübnan vatandaşı oldu. Musa es-Sadr'ın Lübnan'a gelişinden sonra 1960'lar ve 1970'lerde Şah karşıtı birçok İranlı Lübnan'a göç etti. Alagha, *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, s. 26.

Örgütü ise Lübnan Meclis Başkanı Nebih Berri önderliğinde seküler ve Suriye yanlısı bir yapıya sahipti.

Şi'ilerin diğer siyasal yapılanması olan Hizbullah, 1982'de İslami Emel, Müslüman Ulemalar Birliği, Lübnan Davası ve Müslüman Öğrenciler Birliği'nin çabalarıyla kuruldu. Hizbullah'ın İran ve Suriye'nin desteklediği bir örgüt olarak varlığını sürdürdüğü aşikârdır. Bununla birlikte Hizbullah'a sadece dış destekli bir örgüt olarak bakmak Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki rolünü açıklamak için yeterli değildir. Hizbullah, Lübnanlı Şi'ilerin ülke içindeki çıkarları ile İran ve Suriye'nin dış siyaset amaçlarını birleştiren bir yapı içerisinde faaliyet göstermektedir. Örgütün kuruluş yıllarındaki öncelikli iki amacı, İsrail'i Lübnan'dan çıkarmak ve İran'ı model alan bir devlet yapısı oluşturmaktır. Örgüt, 1980'li yıllarda Batılı güçlere ve İsrail'e yönelik saldırılarla adını duyurdu. Hizbullah'ın İsrail'e karşı uzun yıllar süren askeri mücadelesi, örgütü tüm İslam dünyasında ve Lübnan'da saygın bir konuma yükseltti. Hizbullah'ın siyasi lideri (genel sekreteri) Şeyh Seyyid Hasan Nasrallah'dır. Günümüzde Lübnan Ordusu'ndan sonra ülkedeki en büyük silahlı güç Hizbullah'dır. Hizbullah kurumsal çatısı altında pek çok İslami grubu barındırdığından dolayı örgütün asker sayısı tam olarak bilinmemektedir.⁸⁵

Dürziler

Etnik kökenleri ve dinsel inançları sürekli tartışma konusu olan Dürziler, Lübnan'ın en eski halklarından biridir. Dürziler, genellikle Mısır'daki Fatımi halifesi el-Hâkim bi-Amr Allah (996–1021)'in takipçileri olarak kabul edilir.⁸⁶ Dürzilerin etnik kökeninin Arami, Arap, Ermeni, İranlı, Türk, hatta İngiliz ve Fransız olduğuna yönelik birçok iddia mevcuttur. Bunların en ilginç olanlarından biri kuşkusuz Dürzilerin kökenlerinin Haçlılara dayandırılmasıdır.⁸⁷ Dürziliğin İslamiyet'in içinde sayılıp sayılmaması da

⁸⁵ Nizar Hamzeh, "Lebanon's Islamists and Local Politics: A New Reality", *Third World Quarterly*, C: 21, No: 5, Ekim 2000, s. 742.

⁸⁶ Nissim Dana, *The Druze: A Religious Community in Transition*, Jerusalem, Turtle-dove Publishing, 1980, s. 5.

⁸⁷ Dürzileri, Haçlılara dayandıran iddialara göre, XII. yüzyılda yurtlarına geri dönemeyen Comte de Dreux komutasındaki bir miktar Haçlı askeri Lübnan Dağları'na çekilip oradaki yerli halkla evlenerek İslam ülkesinde bir Hristiyan topluluğu kurmuşlardır ve bu topluluk Dreux adının değişime uğramış hali olan "Dürzi" adını almıştır. Lübnanlı tarihçi Philip Hitti'ye göre, bu teori Emir II. Fahreddin'in İtalya'da 5 yıl kaldığı

diğer bir tartışmadır. Sünni Müslümanlar, genellikle Dürzileri Müslüman olarak görmezler. Uzun yıllar İslam'ın ana mezheplerinin baskısını üzerlerinde hisseden ve Müslüman olmamakla suçlanan Dürziler ise kendilerini *Muvahhidin* olarak tanımlamaktadırlar.⁸⁸ Bununla birlikte 1920'de kurulan *Grand Liban*'ın konfesyonel siyasal sistemi tarafından Dürzilik Müslümanlık içinde sayılmıştır. Ayrıca 1948'de Lübnan Hükümeti, Dürziler için özel bir aile ve miras kanununu resmen kabul etmiştir.⁸⁹

Lübnan tarihinin ve siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan Dürziler, ülkenin Şuf Dağı bölgesi, el-Metn ve Vadi et-Taym'da (Raşeya ve Hasbeya kazalarında) yoğun olarak yaşamaktadır. 1932 nüfus sayımına göre Lübnan'da 53.047 Dürzî yaşıyordu. Lübnan'ın Dürzî toplumu, kendi köylerinde ve küçük kasabalarında genellikle çiftçilikle uğraşan toprak sahipleri ve köylüler olmak üzere iki ekonomik sınıfa ayrılmaktadır. Hızlı şehirleşme ve modernleşmeye rağmen Dürzî toplumu kırsalda yaşama-ya devam etmiş ve toprağa dayalı köy ekonomisini sürdürmüştür. Dürzî toplumunun değişime karşı direncinin kaynağı, toplum üzerinde olağanüstü bir nüfuza sahip olan dini seçkinler ve onların sahip olduğu dini ve toplumsal otoritedir.⁹⁰ Ayrıca Dürzî feodal aileler ve geleneksel liderlik, Osmanlı döneminden modern Lübnan'a kadar gücünü ve nüfuzunu korumayı başarmıştır. Lübnan'ın günümüze kadar gücünü koruyan en önemli iki feodal ailesi Canbulatlar ve Arslanlardır.

dönemde uydurulmuştur. Amaç, Emir II. Fahreddin'in düşmanı olan Türklere karşı bir Haçlı ruhu yaratabilmektir. 1763'de Puget de St. Pierre, *Histoire du Liban et de la Montagne Hauanaise* adlı bir kitap yazmıştır. Kitapta, Haçlı Seferleri sırasında Frankların ve Dürzilerin Müslümanlara karşı birlikte hareket ettiklerini ve daha sonraları Dürzilerin liderliğine Godefroy de Bouillon sülalesinden birinin getirildiği iddia edilmiştir. Bu suretle XVII. yüzyılda yaşayan Emir II. Fahreddin, Lorraine Hanedanı'na ve Kudüs'ün ilk kralına bağlanmaya çalışılmıştır. Philip Hitti, *Origins of The Druze People and Religion*, New York, Colombia University Press, 1928, s. 15-16; William Berton, "Druzes", *Encyclopedia Britannica*, C: 7, Londra, 1957, s. 683; Robert Benton Betts, *The Druze*, New Haven, Conn: Yale University Press, 1988, s. 24-26.

⁸⁸ William Ewing, *Arab and Druze at Home*, Londra, T.C.&E.C. Jack, 1907, s. 86; Betts, *The Druze*, s. 15-32.

⁸⁹ J. N. D. Anderson, "The Personal Law of the Druze Community", *Die Welt des Islams*, New Series, C: 2, No:1, 1952, s. 1.

⁹⁰ Robert Benton Betts, "Druze", Der: Philip Mattar, *Encyclopedia of The Modern Middle East & North Africa*, C: 2, Thomson Gale, 2004, s. 726-727.

Dürziliğin atası sayılan el-Hâkim bi-Amr Allah tanrısallık iddiasında bulunduğu için Fatımi halifeleri arasında en tartışmalı olanıdır.⁹¹ Dürzilik, ilk ortaya çıktığı -996'dan sonraki- 50 yıllık dönemde el-Hâkim bi-Amr Allah, Hamza ibn Ali ez-Zavzani ve Bahaeddin es-Samuki'nin kişilikleri etrafında şekillenmiştir. 996-1017 yılları arasındaki 21 yıl Dürziliği yaymak için gizli olarak propaganda faaliyetlerine girişilmiştir. Hamza ibn Ali, Dürzî öğretisinin arkasındaki merkezi otorite olduğundan dolayı Dürziliğin asıl kurucusu sayılır. Kasım 1016'da İran'ın doğusundan Kahire'ye gelen Hamza ibn Ali, Ridan Camii'nde Dürzî propagandacılar ile buluşmuş ve 1017'de yeni hareketi ilan etmiştir. 1021'de, Halife el-Hâkim Kahire'nin doğusundaki el-Mukattam Tepeleri'ne rutin gezilerinden birini yapmak için kentten ayrılmış fakat bir daha geri dönmemiştir.⁹² El-Hâkim'in ölümünün ardından Hamza ibn Ali, Dürzîlerin lideri ve imamı olmuştur. Bu döneminde, Dürzî toplumu içerisinde Hamza ile Anuştekin ed-Darazi arasında liderlik için rekabette ortaya çıkmıştır. Darazi öldürülse de onun geliştirdiği öğreti, sonradan birçok taraftar bulmuş ve Dürzilik çoğu zaman Hamza'dan çok Darazi'ye dayandırılmıştır. En önemli yazarı Hamza olan Dürzî Risaleleri'nde⁹³ ise ed-Darazi'den bir dönek olarak bahsedilmektedir. Hamza'dan sonra imamlığın, Bahaeddin es-Samuki'ye geçtiği ve Dürzî propaganda faaliyetlerini 1043'e kadar devam ettiği sanılmaktadır. 1043'ten sonra Dürziliğe toplum dışından kimselerin girişi yasaklanırken aynı yıllarda Dürzî liderler ve takipçileri Mısır'dan ayrılmışlardır.⁹⁴

⁹¹ El-Hâkim bi-Amr Allah'ın babası, Fatımi hükümdarlarının en etkili olan Ebu Mansur Nizar el-Aziz (975-996)'dir. 11 yaşında halife olan el-Hâkim, iktidarı döneminde gayri-Müslimlere yönelik sert uygulamalarda bulunmuş ve Haçlı Seferleri için bir bahane olacak Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi (Holy Sepulchre)'nin yıkılması emrini vermiştir. Hitti, *History of The Arabs*, s. 620-621.

⁹² Betts, "Druze", s.727-728.

⁹³ Dürzî Risâleleri: Dürzî inancının yegâne kaynağı *Kitab el-Hikme* adıyla bilinen kutsal metinlerdir. Hamza ibn Ali, *İsmail et-Temimî ve Bahaeddin es-Samuki'nin yazmış olduğu Kitab el-Hikme* 111 risaleden oluşmaktadır. Bkz. Nejla M. Abu Izzeddin, *The Druzes*, Leiden, H.J. Brill, İkinci Baskı, 1993.

⁹⁴ Samy Swayd, "Druzes", Der: Josef W. Meri, *Medieval Islamic Civilization: A Encyclopedia*, C: 1, New York, Routledge, 2006, s. 216-217; Dürzîlerin Suriye ve Lübnan'a göçleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Kais Firro, *A History of The Druzes*, Leiden, E.J. Brill, 1992, s. 31-53.

Dürziliğin ilk yayılma döneminden sonra Buhturiler, Ma'anlar ve Şihabiler gibi aşiretler toplumun siyasal ve toplumsal gelişmesinde süreleyici rol oynadı. Dürzilerin *Tayaminah*⁹⁵ adı altında ortaya çıktıkları ilk yer Vadi et-Taym'dır. Tarihte ilk Dürzî feodal aile sayılan Banu-Tanukh, II. veya III. yüzyılda Arabistan'dan ayrılmış bir Arap kabiledir.⁹⁶ Tanukhilerin bir kolu olan Buhturilerin XI. yüzyılda Dürzilik inancını kabul ettikleri sanılmaktadır. 1040'lardan 1516'ya kadar Dürzî toplumunun liderliğini yapan Buhturiler döneminde, *Cebel Lübnan*'ın güneyi Dürzilerin yerleşim merkezi haline geldi. Buhturi emiri, Beyrut yakınlarındaki Garb bölgesini kontrol ederken Dürzîler daha güneye, Şuf Dağı'na doğru yayılmaya başladı. 1516'da Osmanlı Devleti'nin Suriye bölgesini ele geçirmesinden sonra diğer bir Dürzî aşiret olan Ma'anlar güç kazandı. Ma'anların ataları, 1120'de Buhturilerin yardımı ile Şuf Dağı'na yerleşmişti.⁹⁷ Ma'an dönemi, özellikle de Emir II. Fahreddin'in lider olduğu 1590-1633 arasındaki yıllar, Lübnan, Suriye ve Filistin tarihinde Dürzîlerin rolü zirve noktasına ulaştı. Öyle ki *Cebel Lübnan*'ın güneyi, Dürzî Dağı (*Cebel Duruz*) olarak anılmaya başlandı. 1633'te Emir II. Fahreddin'in idam edilmesi sonrasında iki büyük Dürzî klanı olan Kaysi ve Yamaniler arasında hizipleşmenin ortaya çıkması ile Dürzî toplumunun birliği tekrar aşınmaya başladı. 1697'de Lübnan'ın siyasi hakimiyeti Ma'anlardan Şihabilere geçti.⁹⁸

Şihabi Emirliği dönemi, Dürzî tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Dürzî toplumu içindeki Kaysi-Yamani hizipleşmesi yerini yeni bir hizipleşmeye, Canbulat-Yazbaki hizipleşmesine bıraktı.⁹⁹ Emir II. Fahreddin'in davetiyle Lübnan'a göç eden ve Mukhtara bölgesine yerleşen Canbulatlar, Yazbaki Klanı (özellikle Arslan Ailesi) ile Dürzî toplumunun liderliği için mücadele etti. XVIII. yüzyıldan itibaren Şihabi ve Abullam ailelerinin iç bünyesindeki kopmalar, bazı üyelerinin Hristiyanlığa geçmesi ve Avrupalı güçlerin bölgeye müdahalelerinin artması, Dürzî toplumunun Lübnan'daki geleneksel egemenliğini azaltmakla birlikte Canbulat Aile-

⁹⁵ *Tayaminah: Vadi et-Taym'dan gelen veya oraya ait manasına gelmektedir.*

⁹⁶ Hitti, *Origins of The Druze People and Religion*, s. 21.

⁹⁷ Betts, "Druze", s. 728.

⁹⁸ Firro, *A History of The Druzes*, s. 32.

⁹⁹ Firro, *A History of The Druzes*, s. 106.

si'nin XIX. yüzyılın ortasında Arslanlarla birlikte iki önemli Dürzî aileden biri haline gelmesini sağladı.

Modern Lübnan'ın oluşmaya başladığı 1920'li yıllardan itibaren Osmanlı hâkimiyeti zamanındaki siyasi etkinlikleri oldukça zayıflayan Dürziler, yeni siyasi konjonktürde farklı siyasi eğilimler içerisine girdi. Bu dönemde, iki Dürzî ailenin ön plana çıkarak iki farklı siyaset anlayışı benimsedikleri görülmektedir. Arslan Ailesi, daha çok geleneksel araçlarla siyaset yapmayı ve Arap milliyetçiliğine yakın durmayı tercih ederken Canbulat Ailesi Fransız manda yönetimiyle iyi geçinmeye çalıştı.¹⁰⁰ Fransız manda yönetiminin son yıllarında Canbulat Ailesi, Batılı araçlarla geleneksel liderliği birleştirme çabası içine girdi. Bunun sonucu olarak 1949'da Kemal Canbulat tarafından İlerici Sosyalist Partisi (İSP) kuruldu. İSP, modern Batılı kavramları kullanarak siyaset yapan kurumsal ve ideolojik yapısı ile 1860 Olayları'ndan beri siyasi rol ve güç kaybına uğrayan Dürzilerin Lübnan siyasetindeki kaderini tersine çevirmeyi başardı.¹⁰¹ Canbulat, ülkedeki Müslüman kesimin ve Filistinli mültecilerin siyasi ve sosyo-ekonomik taleplerinin karşılanması için 1969'da kurulan Lübnan Ulusal Hareketi'nin lideri olduktan sonra Canbulatların Lübnan siyasetindeki belirleyiciliği ve etkinliği en üst seviyesine ulaştı.

Nusayriler (Aleviler)

Lübnan'da Sünniler, Şi'iler ve Dürziler dışında küçük bir Nusayri (Alevi) nüfus da bulunmaktadır. 1932 nüfus sayımında Lübnan'daki nüfuslarıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmayan Nusayrilerin örgütlenemeyecek kadar küçük bir kitle olduğu sanılmaktadır.¹⁰² Lübnan İç Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 1980'lerde birkaç bin kişilik bir Nusayri topluluğu Suriye'den gelip ülkenin kuzey bölgelerine dağınık bir şekilde yerleşti. Böylece Nusayrilerin Lübnan'daki nüfusu küçük de olsa bir artış gösterdi.¹⁰³

Nusayrilik, XII. yüzyılda Suriye bölgesinde ortaya çıkan ve Ebu Şuayb Muhammed ibn Nusayr en-Numeyri'den adını alan İslam'ın heterodoks bir koludur. Moshe Ma'oz'a göre, Nusayrilik eski Suriye veya Fenike putpe-

¹⁰⁰ Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, s. 117.

¹⁰¹ Firro, *A History of The Druzes*, s. 359-360.

¹⁰² Chamie, "Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation", s. 177.

¹⁰³ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 64.

restliğinin (başlıca şu üçlüye tapınma; Güneş, Ay ve Yıldızlar), muhtemelen Hıristiyan Teslis inancından (Kutsal Üçlü) ve çeşitli Hıristiyan ayinleri ve bayramlarından etkilenmiş bir karışımıdır.¹⁰⁴ Nusayrilik Batini bir mezheptir; Şeriatın Batini (içsel) ve Zahiri (dışsal) olmak üzere iki anlamı olduğuna ve aslanan Batini anlamın İmamlar dışında sadece onların babları tarafından bilineceğine inanılmaktadır. Nusayriler, genellikle Sünni İslam tarafından Hz. Ali'yi tanrılaştırmakla suçlanmış ve Şi'iliğin müfrit bir kolu olarak değerlendirilmiştir. Nusayriler ise kendilerini Şi'i Müslüman olarak görmektedir. İmam Musa Es-Sadr, 1970'lerin başında Nusayriliğin Şi'iliğin bir kolu olduğunu verdiği bir fetvayla onaylamıştır.¹⁰⁵

Suriye'de Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesiyle Nusayriler, hem Suriye hem de Lübnan siyasetinde etkili bir aktör haline geldi. 1976'de Suriye'nin Lübnan'a yaptığı askeri müdahale, Nusayrilerin ülkenin kuzey bölgelerine yerleşmesini teşvik etti ve sayıları hızla yükseldi. Suriye'de kıyı kentleri Lazkiye ve Banyas'ta yoğunlaşan Nusayriler, Lübnan'ın Trablus ve Akkar kentlerine yerleşti. Akkar'da 15 Nusayri köyü vardır.¹⁰⁶ Günümüzde yaklaşık 40.000 kişilik bir nüfusa sahip oldukları sanılan Lübnanlı Nusayriler, 1989'daki Ta'if Antlaşması'yla ülkenin konfesyonel sisteminde siyasal temsil hakkına sahip oldu. Lübnanlı Nusayrilerin en güçlü siyasi örgütü, Ali Eid tarafından Trablus'ta kurulan Arap Demokrat Partisi (ADP)'dir. Suriye lideri Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad tarafından desteklenen partinin 1981'de kurulan silahlı milis grubu Arap Kızıl Şövalyeleri iç savaş yıllarında Trablus'ta Lübnanlı Selefî İslamcı gruplarla ciddi çatışmalara girdi.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Moshe Ma'oz, *Esad: Şam'ın Sfenksi*, Çev: Hakan Gündüz, Akademi Yayınları, 1991, s. 43.

¹⁰⁵ Collelo, *Lebanon: A Country Study*, s. 65.

¹⁰⁶ "Lebanon: Displaced Alawis find little relief in impoverished North", Birleşmiş Milletler Mülteciler Ajansı, 5 Ağustos 2008, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/489c1be4c.html>, (11 Nisan 2011).

¹⁰⁷ Riad Yazbeck, "Return of the Pink Panthers?", *Mideast Monitor*, C: 3, No: 2, Ağustos 2008, http://www.mideastmonitor.org/issues/0808/0808_2.htm, (15 Mart 2011).

İKİNCİ BÖLÜM

Lübnan'da Siyasi Yapı

Marunîlerin Lübnan tarihinde oynadıkları siyasal ve toplumsal rolü anlayabilmek için ülkenin modern zamanlarında iktidar-toplum ilişkilerinin ve mezhepsel mücadelelerin üzerinde şekillendiği iki kurumsal yapıyı ele almak önemli bir zorunluluktur. Bunların ilki, Lübnan tarihi boyunca ülke siyaseti, ekonomisi ve toplumsal yaşamında etkili olan ve *za'imlik* kurumu çerçevesinde şekillenen önemli aileleridir. Ülkedeki farklı mezhepsel gruplar, *za'im* adı verilen bu ileri gelen aileler aracılığıyla siyasete katılmış ve kendi toplumlarının haklarını muhafaza etmeye ve genişletmeye gayret göstermiştir. Marunîler de geleneksel *za'im* aileler aracılığıyla kendi toplumlarını yöneterek ülke tarihinde siyasal ve toplumsal deneyimlere sahip olmuşlardır. İkinci önemli kurumsallaşma, kökenleri neredeyse XIX. yüzyıla dayanan ülkedeki mezhepsel dengelere dayalı konfesyonel sistemdir. Fransız Mandası döneminde konfesyonel ilkeler, Lübnan'daki siyasal sistemin temelini oluşturmuş ve ülkenin modern tarihi boyunca siyasal mücadelelerin ve çatışmaların merkezinde yer almıştır. Fransız Mandası döneminden beri konfesyonel ilkelere dayalı siyasi yapı sayesinde ülkenin ayrıcalıklı mezhepsel grubu olan Marunîler, mevcut siyasi yapının muhafaza edilmesi ve değiştirilmemesi için sürekli mücadele vermiştir. Bu bölümde öncelikle *Za'imlik* kurumunun Lübnan'daki kökenleri, ortaya çıkışı

ve modern dönemlerdeki gelişimi ele alınmaktadır. Ardından konfesyonel sistemin siyasal ve toplumsal boyutlarıyla birlikte Lübnan'ın modern dönemindeki siyasi sistemini şekillendiren anayasal belgeler incelenmektedir.

“Za'im”lik Kurumu

Lübnan'ın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısında önemli bir yer teşkil eden *za'im* terimi, gerek kullanım şekli gerekse kapsamı ile tarih içerisinde ve modern dönemde farklı manaları içinde barındırmaktadır. Bu yönüyle terimi -siyasi literatürdeki kullanışını- tek bir cümle ile açıklamak mümkün değildir. Linguistik olarak *za'im* kelimesi, Arapçada, lider, elebaşı, çetebaşı, askeri işlerde albay, tugay komutanı manasına gelmektedir. Kelimenin çoğulu *zu'amā*’dır.¹⁰⁸

Za'im’lik kurumu üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biri, Arnold Hottinger’in 1965’te yazdığı *Zu'ama' in Historical Perspective* (Tarihsel Perspektifte *Zu'amā*) adlı makalesidir. Hottinger’e göre, *za'im* -Lübnan’daki modern anlamıyla- yerel olarak belli bir toplumun desteğini alan ve kendi *clienteles* (veya *zilm*) arasında mümkün olduğu kadar çoğunluğun çıkarlarını genişletmek yoluyla bu desteği elinde tutmaya çalışan lider anlamında kullanılmaktadır. *Za'im*, genellikle maddi varlığa sahip bir ailenin üyesidir ve liderlik konumu sıklıkla ona atalarından miras kalmıştır. *Za'im*, sadece bir siyasi lider değil aynı zamanda onun ortaklarının ve ondan iş sağlayan insanların ekonomik kaynaklarını genişleten başarılı bir işverendir. *Za'im* terimi, bu iki işlevi bir kişide birleştirmek yerine onları derinlemesine karıştırma eğilimdedir.¹⁰⁹ Hottinger, “*Bir insan nasıl Za'im olabilir?*” sorusunu da şöyle cevaplandırıyor:

“*Za'imlik genellikle mirasla geçen bir mevkidir. Para, nüfuz, güç, destek kitlesi ile doğru temas za'im olabilmek için ön koşullardır. Gerekli niteliklere sahip olan (veya en azından sahip olduğuna inanılan) zu'amā'nın içindeki bir ailenin oğlu kendi neslinin za'imi olacaktır. Onun ailenin en büyük oğlu olmasına da gerek yoktur. Ara sıra zu'amā'nın yeni tipi de görülebilir, fakat bugünün Lübnan'ında (1960'ları kastediyor) zu'amā'nın çoğu gelenekseldir.*”¹¹⁰

¹⁰⁸ Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1980, s. 378.

¹⁰⁹ Arnold Hottinger, “*Zu'ama' in Historical Perspective*”, Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965, s. 85-86.

¹¹⁰ Arnold Hottinger, “*Zu'ama and Parties in The Lebanese Crisis of 1958*”, *Middle East Journal*, C: 15, No:2, İlkbahar 1961, s. 129.

Geleneksel *zu'amā'*nın varlığını ve devamlılığını sağlayan faktörler, İbn Haldun'un *Mukaddimesi'*nde bedevî (kentli olmayan) olarak adlandırdığı topluluklardaki siyasi örgütlenme ile oldukça fazla benzerlik taşımaktadır. Bedevî toplumların siyasi örgütlenmesi *rîâsa* (riyaset-başkanlık) biçimindeydi. *Rîâsa*, kuvvet ve kudrete dayandığından galibiyeti temin için özel bir nesepten gelen sülalelerin diğerlerine göre üstün ve kuvvetli olması gerekiyordu. *Rîâsa'yı* eline tutan, yani *re'is*, kabile veya örgütlediği toplum üzerinde otorite sahibiydi. *Re'is* ayrıca şeref ve asalet sahibi bir kişiydi. Bu şeref ve asalet, belirli bir soy içerisinde sürüp gidiyordu. Bu noktada, Haldun'un iktidar ile *asabiyye* arasında öngördüğü yakın ilişki ve *asabiyyenin* iktidarı ele geçirme gayesi ortaya çıkmaktadır.¹¹¹ Lübnan'ın *za'im*lerinin de toplum üzerindeki otorite ve nüfuzunu sürdürebilmek için bu tarz bir *asabiyye* kavramına dayandıkları, kendilerinin ve soylarının asaletine vurgu yaparak liderliği onların soyuna verilmiş bir ayrıcalık olarak gördükleri aşîkârdır.

Yerel *za'im*in toplum ile ilişki şekli ulusal olanlardan farklılık içermektedir. Ulusal "patron" ile onun halkı arasındaki ilişkiler (patronaj ilişkisi) modern araçlar ve polis kontrolüyle yürütülmektedir. İlişkide olduğu küçük grupla günlük temasları olan yerel *za'im* ise verdiği sözleri yerine getirme ve insanların bazı beklentilerini yaşama geçirmek için kısmen daha fazla bir baskı altındadır. *Za'im* ile onun toplumu (*zilm*) arasındaki ilişki, -vasalla köylü veya derebeyle asker arasındaki ilişki gibi- kişiseldir, ideolojik veya planlanmış değildir. *Za'im*in otoritesi, kısmen geleneksel kısmen karizmatik, fakat sıklıkla rasyoneldir.¹¹² Bu bağlamda *za'im* ile *zilm* arasındaki ilişkide bir ilkçi klientalizm (*premordial clientism*) olduğunu vurgulamak gerekiyor. *Za'im* ile *zilm* arasındaki kan, akrabalık, kabile veya soy bağı, bir taraftan bu karşılıklı ilişkiyi kuvvetlendirmekte ve *za'ime* olan kitle desteğine süreklilik kazandırmakta diğer taraftandan *za'im*in toplumuna karşı sorumluluklarını bağlayıcı hale getirmektedir. XIX. yüzyıldan beri Lübnan'daki patron-müşteri bağları çok farklı biçimler (*zu'amā'* klientalizmi, parti klientalizmi gibi) içinde kendini gösterse de temelde hepsi mezhepçi görünüşe sahiptir.¹¹³

¹¹¹ Ümit Hasan, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 214-217.

¹¹² Samir Khalaf, *Lebanon's Predicament*, New York, Colombia University Press, 1987, s. 113.

¹¹³ Nizar Hamzeh, "Clientalism, Lebanon: Roots and Trends", *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 3, Temmuz 2001, s. 170.

Za'im terimi, kendini -birçok anlamının gölgesinde- Osmanlı Devleti'ndeki feodal bir mevki kategorisinde ifade eder. *Zeameti* kontrol eden *za'im*, *Tımar*'ı elinde tutan Tımar sahibi olarak tanınan askeri otoritedir. Fakat bu unvan sadece Osmanlı'nın Türk kısmında yaygınlaşmıştır. Lübnan'da ise şeyh ve *mukati'ci* (iltizam) yaygın olarak kullanılan terimlerdir. Bunun yanında modern dönemde *za'im* terimi, Mısır ve Irak gibi Arap ülkelerinde de kullanılmıştır. Örneğin Mısır'da Zılgul Paşa gibi seçkin parti liderleri için müşfik ve onurlu anlamında kullanılan *za'im* terimi, modern dönemde ulusal liderlerin önemini belirtmek için bir araç olmuştur. Mısır'da Cemal Abdülnasır'a *Za'im el-'Arab* (Arapların Lideri) deniliyordu. Irak'ta Abdülkerim Kassım, gazetelerde ve siyasi açıklamalarında kendini "tek lider" manasına gelen *ez-Za'im el-Avhad* olarak adlandırıyordu.¹¹⁴

Albert Hourani ise *za'im* teriminin Lübnan'da en az üç farklı siyasi aktivite tipini kapsadığını söylemektedir. İlki, "feodal" tiptir. Bunlar ülkenin kırsal kesimlerinde varlığını sürdüren geniş mülke ve geleneksel liderliğe sahip feodal liderlerdir. İktidar güçleri, toprak sahip olmalarına, silahlı adamlarına ve liderlik yeteneğine dayanır. Ülkenin güneyindeki Dürzi ve Şi'iler, Bekaa'daki Şi'iler ve Akkar'daki Sünniler bu grup içine girer. İkinci grup, ülkenin kuzeyindeki Hristiyan bölgelerinde nüfus sahibi olan popülist siyasetçilerdir. Sosyo-ekonomik iktidar gücüne daha fazla sahip olan bu siyasetçiler, siyasi klanlarının varlığını sürdürebilmek için bir yandan patronaj ve koruma güçlerini, diğer yandan bazı eylem programları ve ideolojileri kullanırlar. Üçüncü grup ise Lübnan'ın kıyı kentlerindeki Müslüman toplumun liderleridir. Bu liderler, patronaj uygulayarak ve ideolojiyi kullanarak iktidar güçlerini elde etmektedir. Bunların iktidarının üçüncü bir kaynağı da kentlin mahallelerinde "kabadayı"¹¹⁵ denen güçlü silahlı adamlar yolu ile kentli kitleleri harekete geçirebilmeleridir.¹¹⁶

Arnold Hottinger, Lübnan'daki *zu'ama'*'yı tarihsel bir bakış açısıyla eski *zu'ama'* ve yeni *zu'ama'* olarak iki ana kısımda sınıflandırmaktadır. İlk kı-

¹¹⁴ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 87.

¹¹⁵ Türkçede Kabadayı, Arapçada *Kabaday* (çoğulu *Kabadat*) Lübnan'da *'abaday* olarak telaffuz edilir. Lübnan'daki kabadayı kültürü konusunda detaylı bilgi için bkz. Michael Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986.

¹¹⁶ Albert Hourani, "Ideologies of The Mountain and The City", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 35.

sımdaki *zu'amā'*, Osmanlı döneminde toprak mülkiyetine dayalı siyasal ve toplumsal güce ve ilişkilere sahip olan ve bu gücünü modern dönemde de sürdüren ünlü feodal ailelerdir. Diğerleri ise modern Lübnan kurulduktan sonra ortaya çıkan ve önemli siyasal roller oynayan yeni *za'im* ailelerdir. Samir Khalaf da - Hourani ve Hottinger'e benzer biçimde- Lübnan'daki siyasal patronajı, feodal, yönetsel ve sahte ideolojiye sahip kentli liderler olarak üçe ayırmaktadır.¹¹⁷

Lübnan'daki ünlü feodal ailelerden bazıları siyasal ve toplumsal gücünü, değişen şartlara uyum sağlayarak modern dönemde de muhafaza etmeyi başarmıştır. Dürzî Arslanlar ve Canbulatlar, Şi'î Es'ad Ailesi, Şihablar, Buluslar, Faranjyyeler, Mu'avvadlar, Duveyhiler, Khazenler gibi Marunî aileler bunlara örnek teşkil edebilir. Dürzî Canbulatlar, 1630'da Ma'anlar tarafından Halep'ten getirilip Şuf Dağı'na yerleştirilmiştir. Muhtemelen özel mülkiyet olarak elde etmeyi başardıkları bir miktar *ikta* arazisi onların ekonomik gücünü oluşturmuştur. Toprak sahibi Canbulatlar, kontrol ettikleri Dürzî kitleyle birlikte gerek Osmanlı döneminde gerekse modern dönemde Lübnan siyasetinin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Canbulatların Dürzî toplumu içindeki tarihsel rakibi Yazbek Klanı'nın temsilcisi Arslanlar da sahip oldukları siyasal, ekonomik ve toplumsal gücü modern döneme kadar taşımayı başarmıştır. Arslanların atalarının arazileri, Beyrut'un güney kıyılarına kadar uzanır ve mülkiyetlerinin çoğu *ikta* sahibi oldukları dönemden kalmıştır. Şi'î Es'ad Ailesi'nin de durumu aynıdır. Modern dönemde Lübnan'ın güneyindeki en büyük toprak sahiplerinden biri olan Es'ad Ailesi, Osmanlı dönemindeki *ikta* sahiplerinden biriydi. *İkta* sahipliğinden özel mülkiyet sahipliğine giden süreç Marunîler için de benzer bir şekilde gelişmiştir. En iyi örnek Zagharta'daki Faranjyyelerdir. Aile, Osmanlı döneminden modern döneme kadar toprak mülklerini ve yerel insanların kendilerine gösterdiği sadakati korumayı başarmıştır.¹¹⁸

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari olarak merkezileşme çabalarının ortaya çıkmasıyla Lübnan'daki feodal düzen yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Feodal hiyerarşi düşüşe geçse de *zu'amā'*nın toplumsal işlevleri devam etti. *Za'im*, askeri gücü ve resmi görevlerinden kaybettiklerini serveti

¹¹⁷ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 80-87.

¹¹⁸ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 87-88.

ve mal varlıkları ile telafi etti. Böylece para *za'im*liğin zaruri doğal bir sonucu haline geldi. *Za'im*in işlevini sürdürebilmesinin bir koşulu da sıklıkla kanunlara uygun bir şekilde yüksek düzeyde resmi bir mevkii ele geçirmekti. Resmi mevkii ele geçirenler, kişisel kaynaklarını tüketmeden kendi insanlarına kayırdığını açıkça gösterebildi. Ayrıca bu yüksek mevkii sayesinde kendi mallarını devlete ve rakiplerine karşı güvenceye aldılar. Osmanlı yönetimi, devleti modernleştirmek için feodal gücü ortadan kaldırsa da Lübnan'a özgü özel koşullar yüzünden feodal ilişkiler organik bir yapı içinde gelişmeye devam etti. *Za'im*, özel mülkiyeti ve idari görevi yoluyla atalarının sahip olduğu siyasal ve toplumsal işlevini devam ettirdi. Hatta askeri gücünün bir kısmını korumayı da başardı. Hükümet, toplum ile devlet arasındaki ilişkileri sağlamada *za'im*e ihtiyaç duyuyordu. İnsanlar için de hükümet ile iletişim yollarına sahip olan *za'im* zaruridir. *Za'im* ayrıca barışın da garantisi idi. Çünkü *za'im* farklı grupların liderleriyle görüşebiliyor ve yabancılar ile toplum arasında bir denge kurabiliyordu.¹¹⁹

Lübnan idari sistemindeki merkezileşme ve modernleşmenin getirdiği yeni kurumsal yapıda sadece eski feodal ailelerin bir kısmı gücünü korumadı, aynı zaman da yeni aileler bu yapı içerisinde güç kazandı. Yeni *za'im* ailelerin üyeleri askeri olmaktan çok idari yeteneklere sahipti. Örneğin Emir Beşir döneminde emirin sekreterliğini yapan Marunî Khuri Ailesi'nin bir üyesi olan Bışara el-Khuri, Paris ve İskenderiye'de okuduktan sonra Beyrut'ta avukatlık yapmaya başladı. Bışara kariyerine Beyrut'taki Yüksek Mahkeme'nin başkanı olarak devam etti ve sonunda 1943'te bağımsız Lübnan'ın ilk devlet başkanı oldu. Yeni *za'im* ailelerinden biri de Sünni Sulh Ailesi'dir. Sulhlar öncelikle Osmanlı Devleti'nin modernleşen idari sisteminde görev aldı. Ailenin en ünlü üyeleri, Ahmed Paşa es-Sulh ve Sayda'da kaymakamlık yapan Rıza es-Sulh'dur. Rıza es-Sulh, Arap milliyetçisi gizli bir derneğin üyesi olduğundan dolayı 1915'te İzmir'e sürgüne yollandı. Rıza es-Sulh'un oğlu Riad, Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra Sayda valisi olarak görev yaptı. Fransız Manda yönetiminin işine son vermesiyle ülkenin bağımsızlığı için mücadeleye başlayan Riad es-Sulh, 1943'te bağımsız Lübnan'ın ilk Sünni başbakanı oldu. Osmanlı karşıtı faaliyetlere karışan diğer bir aile de Sur kentinden Khalil Ailesi'dir. Ailenin bir üyesi olan Abdülkerim Kassım el-Khalil, 1915'te Cemal Paşa tarafından asıldı. Bu dönemde Es'ad Ailesi'nin

¹¹⁹ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 91.

lideri Kemal el-Es'ad, Osmanlı Ordusu'nun müftüsüne yazdığı bir mektup-ta Osmanlı karşıtı faaliyetleri kınarken Rıza es-Sulh ve Abdülkerim Kassım el-Khalil'i mesele çıkaran liderler olarak tanımlıyordu. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, Riad es-Sulh Sayda, Hacı Abdullah Yahya el-Khalil Sur valisi seçildi. Kemal el-Es'ad ise Suriye'nin başına geçen Faysal ile olan yakınlığı sayesinde *Cebel Amil* ile ilişkileri düzenleyen bir görev elde etti. Bu yıllarda Sulh ve Es'ad Aileleri arasında Nebatiye üzerinde egemenlik kurma mücadelesi başlarken Fransa araya girdi ve Sulh ailesini bölgedeki haklarından feragat etmeye zorladı. Kemal el-Es'ad Suriye'ye kaçtı.¹²⁰

İstanbul'daki Osmanlı Parlamentosu ve Âdem-i Merkezîyetçi Parti, Lübnan'ın yeni *za'im* ailelerinin modern siyasete alışmalarında bir okul işlevi görmüştür. İstanbul'da parlamento üyeliği yapan Lübnanlı Sünni *za'im*lerinden biri Selim Selam'dır. Selim Selam, Beyrut'un zengin tüccarlarından birinin oğluydu.¹²¹ Selam, 1914'te Osmanlı Parlamentosu'na seçilmeden önce Beyrut'ta Ticaret Mahkemesi yargıçlığı, belediye başkanlığı ve vilayet idare konseyi üyeliği görevlerinde bulundu. Bir tüccar olarak Selim Selam, özelde Beyrut için, genelde de Arap dünyası için geniş bir otonomi istiyordu, fakat bir Sünni olarak Osmanlı Devleti içinde kalmak onun çıkarına uygundu. Selam göre ıslahatlar yaparak ve vilayetlerdeki durumu düzelterek Osmanlı Devleti'nin varlığını korumak mümkündü. Selam, Osmanlı Parlamentosu yoluyla Arap meselesinde aşama kaydedileceğini düşünüyordu.¹²² Selam'ın Beyrut'taki faaliyetleri, onun hem Osmanlı valisinin ve yöneticilerinin hem de ülkedeki Avrupalı elçilerin dikkatini çekmesine yol açtı. 1913'te Paris Konferansı'na katılan birkaç Sünni'den biri olmasına rağmen Selam, eğer bir yabancı yönetim olacaksa Fransa'nın yerine Osmanlı'yı tercih ediyordu.¹²³

1920'de Fransa tarafından *Grand Liban* kurulunca ülkedeki *zu'amâ'* için yeni bir dönem başladı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Lübnan'da gelişen yeni yönetsel *zu'amâ'*, Fransız Mandası döneminde bürokrasi yoluyla nüfuzunu genişletmeye devam etti. Bu yönetsel aristokrasinin si-

¹²⁰ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 92-93.

¹²¹ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 93.

¹²² Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 71.

¹²³ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 93; Ayrıca bkz. Selim Ali Selam, *Beyrut Şehreminin Anıları (1908-1918)*, Çev: Halit Özkan, Klasik Yayınları, 2005.

yasal gücü ve toplumsal prestiji, ıslahat hareketleri, bağımsızlık ve Arapçılık ideolojisine katkılarının bir yansımasıydı.¹²⁴ Hristiyan *zu'ama'* yeni sisteme kolayca uyum sağladı. Bu dönemde Fransız hukukuna dayalı yeni sistemin yönetim araçlarına egemen olan yeni insanlar *za'im* unvanını elde etti. Avukat-*za'im* tipine en iyi örnek, Batrun'dan bir Hristiyan olan Emile Edde idi. Marunî toplumunun çıkarlarını savunan Edde, hem başarılı bir avukat ve hem de Bekaa'daki bazı arazilerin mal sahibiydi. Edde, farklı toplumların ileri gelenlerini bir araya getirdi ve parlamentoda "Ulusal Blok" adında bir koalisyon oluşturdu. Edde'nin siyasi koalisyonunun karşısında yine Marunî toplumundan gelen bir avukat ve toprak sahibi olan Bişara el-Khuri bulunuyordu. Khuri, Edde'nin Fransız yanlısı politikalarına karşı daha Arap yanlısı bir siyasi görüşe sahipti. Sünni *zu'ama'* içinde Fransa'ya mesafeli yaklaşan üç lider de, manda döneminde ve sonrasında siyasi nüfuzlarını korudu: Abdülhamid Karami, Selim Selam ve Riad es-Sulh. Karami, üyeleri birçok kez müftülük görevini üstlenmiş Trablus'un köklü ailelerinden birinin oğluydu ve kendisi de müftüydü. Karami, Osmanlı Devleti'ne sonuna kadar bağlı kaldı. Osmanlı Devleti parçalandıktan sonra Faysal'a yakınlaştı, Fransa'ya karşı sert bir muhalefet gösterdi. Karami, ülkedeki Hristiyanlarla -özellikle Zagharta'da toprakları komşu olan Faranjiyyelerle- iyi ilişkilere sahip oldu. Fransız manda yönetimi, Trablus'taki müftülük görevine Karami'nin yerine kendilerine daha yakın birini getirse ve Karami'yi birkaç kez sürgüne yollasa da Karami Fransızlara karşı tutumunu sürdürdü. Bu tutum, Trablus'ta ona olan sempatinin sürmesine yol açtı. Fransa'ya karşı bağımsızlık kazanıldığında Karami, popüler bir lider olarak ortaya çıktı ve ülkenin başbakanlık mevkii için Sulh Ailesi'nin sürekli alternatifi oldu. Beyrut ve Sayda'daki diğer Sünni aileler de Fransız mandasına karşı mesafeli davranmıştı. Sulh Ailesi'nden Riad es-Sulh, manda yönetimi boyunca, milliyetçi Arap liderler ve İngilizler ile yakın bağlar kurdu. Selim Selam da uzun süre Fransızlara karşı bir siyaset izlemeyi tercih etti. Selam hayatının son döneminde -belki de oğlu Sa'ib'e Beyrut Belediye Başkanlığı görevine getirmek için- Fransız manda yönetimiyle uzlaşmaya çalıştı, fakat bunu başaramadan 1939'da öldü.¹²⁵

Fransız Mandası döneminin ilk yıllarında Lübnan'da kurulan farklı hükümetlerde ve parlamentoda büyük Sünni ailelerinden hiçbir isim yer

¹²⁴ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 85.

¹²⁵ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 94.

almıştır Bunun karşılık diğer topluluklardan yeni isimler siyasetin içinde görünmeye başladı. Bekaa'dan Şi'i İbrahim Haydar, Nabatiye'den Şi'i Yusuf ez-Zeyn, Dürzi Fu'ad Arslan, Maruni Emile Edde ve *Cebel Lübnan*'dan bir Khazen 1922-1925 yılları arasında faaliyet gösteren Temsilciler Konseyi'nde görev aldı. 1925'teki parlamentoda bu isimlere Şi'i Sabri Hamadeh de eklendi. 1929-1932 parlamentosunda ilk kez Canbulatlar ve Faranjiyyelerden birer kişi ve Reşid Karami vekil olarak yer aldı. 1934-1937'de Hikmet Canbulat, Hamid Faranjiyye ve Kamil Şam'un ilk kez parlamentoya seçildi. Fransızlar ülkeden çekildikten sonra seçilen ilk parlamentoda, büyük Sünni ailelerden Sami es-Sulh, Riad es-Sulh, Sa'ib Selam, Abdülhamid Karami'yle birlikte Adil Usayran, Macid Arslan, Selim Takla ve Kemal Canbulat ilk defa yer aldı. 1937'de İbrahim Haydar, 1938'de Hikmet Canbulat, Ahmed Es'ad, Abdullah Yafi, Sabri Hamadeh ve Hamid Faranjiyye ilk kez hükümette bakanlık yaptı.¹²⁶

Samir Khalaf göre Lübnan'da İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşüm -kırsaldan kentlere göç, yeni ekonomik fırsatlar, hızlı kentleşme, siyasi partilerin gelişmesi- siyasi patronajın (*zu'ama'*nın) yeni bir tipini ortaya çıkarmıştır. Kentli kitlelerin seküler ve ideolojik çıkarları için daha yenilikçi olan serbest girişimciler ve popüler siyasi eylemciler, siyasi patronaja alışılmamış alternatif kaynaklar önermeye başladı. Bu yeni liderler, heterojen kentli kitlelerin desteğini almak için popüler ve kolayca akılda kalan sloganları kullandı. Beyrut'tan Sa'ib Selam, Trablus'tan Reşid Karami, Sayda'dan Ma'ruf Sa'ad, Şuf Dağı'ndan Emile Bustani, Trablus'tan Abdülmecid er-Rafi'i, Sur'dan Ali el-Khalil ve Beyrut'tan Nacah Vakim bu yeni patronajın temsilcileriydi. Khalaf, bu yeni liderlerin ideolojik çeşitliliğinin sahte bir ideolojik çeşitlilik olduğunu ve patronajın yine kişiliğe bağlı kaldığını belirtmektedir.¹²⁷ Arnold Hottinger ise bu yıllarda ortaya çıkan yeni kentli *za'im* tipini ikili bir sınıflandırmaya tabi tutuyor. İlk kentli *za'im* tipine örnek, kendi gayretiyle milyoner olan mühendis Emile Bustani'dir. Bustani, kariyerine İngiliz savaş yatırımlarının Orta Doğu'daki müteahhiti olarak başladı ve gelişmiş

¹²⁶ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 95.

¹²⁷ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 86.

ülkelerle iş yaparak mühendislik şirketini genişletti. Deyr el-Kamar'daki köyü ile ilişkilerini her zaman koruyan Bustani, daha sonra bu bölgeden milletvekili oldu. Bustani'nin ölümünden sonra onun nüfuzu sayesinde kız kardeşi Lübnan'ın ilk kadın milletvekili olmayı başardı. Hottinger'e göre büyük kentli *za'im*in diğer tipi, Sa'ib Selam da kendini buluyordu. Selam, aşırı siyasi sloganlar kullanarak iyi eğitim almış, açık fikirli ama bazı haklardan yoksun kentli bir kitleyi harekete geçirmeye çalıştı. Arap milliyetçiliğini slogan olarak kullanan Selam, özellikle Batı Beyrut'taki heyecanlı Müslüman kitleyi etkiledi.¹²⁸ İliya Harik, bağımsızlığın ilk yıllarında ortaya çıkan lider tipindeki (*zu'ama'daki*) bu değişimin parlamentodaki koltuk dağılımına doğrudan yansıdığına dikkat çekmektedir. 1943'te parlamentonun yüzde 46,5'ini işgal eden toprak sahiplerinin oranı, 1964'te yüzde 23,3'e düştü. Parlamentodaki avukatların oranı da aynı yıllarda yüzde 40'tan yüzde 27'ye düştü. Buna karşılık olarak ülkenin yeni *zaim*'leri olan iş adamlarının ve profesyonellerin parlamentodaki oranı, 1943-1964 yılları arasında yüzde 17'den yüzde 32'ye çıktı. Ayrıca Harik, bu hızlı liderlik dönüşümünün, siyasi sistemin istikrarını ve devamlılığını tehlikeye soktuğunu söylemektedir. Harik'e göre Lübnan'daki siyasi sistemin varlığını, istikrarını ve devamlılığını sürdürmesine katkı yapan en önemli güçlerden biri, sistemin ortaya çıkardığı ve güçlendirdiği liderlerdi. Liderlik, 1950'lerde hala toplumsal kontrolün ve toplumun başlıca unsuruydu. Eski liderler, bağımsızlığın kazanılmasından sonra kendi toplumları ile ilişkilerini sürdürdü, onların ihtiyaçlarına hizmet etti ve onları korumaya devam etti. Genç ve yeni seçilmiş liderler ise aynı işlevi görmede eski liderlerden daha az yetenekli ve ilgili göründü.¹²⁹

Lübnan'da mezhepsel temelli *za'imlik* kurumunun gelenekselleşmesi ve *zu'ama'nın* modern dönemde siyasi bir figür olarak işlev görmesi, ülke siyasetinde kişiselliği beraberinde getirdiği gibi ülkede siyasetin oldukça kaygan bir siyasi zemin üzerinde gerçekleşmesine yol açmıştır. Lübnan-

¹²⁸ Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective", s. 97.

¹²⁹ İliya Harik, "The Ethnic Revolution and Political Integration in the Middle East", *International Journal of Middle East Studies*, C: 3, No: 1, Cambridge University Press, Ocak 1972, s. 320-321.

lı za'îmlerin ortak ekonomik ve dini özelliklere de sahip olmaması aralarında ortak çıkar ve işbirliği yaratmalarını güçleştirdi. Modern Lübnan'da devletin varlığı, genellikle ailelerin veya mezhepsel bağların önüne geçmeyi başaramadı ve her bir aile devlet içinde bağımsız bir varlık olarak kaldı. Yerel liderler, devletin siyasal iktidarını ve kurumlarını, devlet her bir ailenin ve mezhebin yasal haklarını tanıdığı sürece kabul etti. Hatta çoğu zaman ailesel bağlar mezhepsel bağları domine edebildi ve bir mezhep kendi içinde bile karşıt siyasal görüşler ve ittifaklar ortaya çıkardı. Aileye dayalı çıkar ilişkisi, ülkedeki toplumsal ilişkilerde güven eksikliği ve sürekli düşmanlıkları yarattığı gibi çatışma kültürünü de beraberinde getirdi. Bunlara ek olarak Lübnan'da merkezi devletin güçsüzlüğü, ülke içi güvenliğinin sağlanamamasına ve silah kullanma tekelinin yerel güçlerin eline geçmesine yol açtı. Yerel güçler de siyasi olarak güçlendikleri ve askeri olarak silahlandıkları oranda merkezi devlet üzerinde etki kurup çıkar alanlarını genişletti. Modern Lübnan'da *zu'âmā*'nın siyasi bir güç olarak varlığını en çok hissettirdiği dönemler ise 1958 krizi ve 1975 Lübnan İç Savaşı oldu.

Konfesyonel Sistem

1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra ülkenin siyasal ve toplumsal sistemi, Arapçada *Tā'ifiyye*, İngilizcede *Confessionalism* ve Türkçeye "Konfesyonizm" olarak çevirebileceğimiz kendine özgü bir terim ile adlandırılmaktadır.¹³⁰ Lübnan'ın konfesyonel sistemi, ülkede-

¹³⁰ *Tā'ifiyye* kelimesi, İngilizcede *confessionalism*, *sectarianism*, *denominationalism* manalarına gelmektedir. "*Tā'ifa*" (Çoğulu *Tavā'if*) kelimesi ise İngilizcede *part*, *class*, *sect*, *denomination* gibi kelimelerde karşılığını bulur. Fakat kelimenin linguistik anlamıyla siyasal bir sistem olarak kullanımı farklılık arz ettiği için çalışmamızda "*tā'ifiyye*" kelimesinin Türkçede "Konfesyonizm" olarak kullanılması tercih edildi. Bununla birlikte Lübnan'la ilgili İngilizce yazılmış çalışmalarda bazı yazarlar *confessionalism*, bazı yazarlara *sectarianism* sözcüklerini kullanmaktadır. İngilizceden yaptığım çevirilerde asıl metinde kullanılışına göre "Konfesyonizm" veya "Mezhepçilik" sözcüklerini kullanmayı tercih ettim. Detaylı bilgi için bkz. Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 574; *Confessionalism* kelimesi, günah çıkarmak, itiraf etmek anlamına gelen *confess* fiilinin isim halidir. *Confess* fiiline eşanlamlı olan kelimeler arasında uzlaşmak, anlaşmaya varmak, onaylamak, kabul etmek anlamına gelen *asent*, *recognise* da vardır. James Stormonth-P.H. Phelps, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, Londra, William Blackwood and Sons, 1904, s. 173.

ki çok-mezhepli dinsel ve toplumsal yapının üzerine inşa edilmiş siyasal ve toplumsal bir modeldir. Ülkedeki mezhepsel grupların, nüfuslarıyla orantılı olarak devlet yapılanmasında yer almasını öngören konfesyonalizmin siyasal yanı, evlilik, boşanma, miras gibi medeni hakların dini yasalarla düzenlemesini öngören konfesyonalizmin toplumsal yanıyla bütünleşmektedir. Bunlar, birbirinden ayrı düşünülemez ve birbirleriyle sürekli bir etkileşim halindedir.

Lübnan'ın konfesyonel sistemi, birçok uzmana göre ülkenin sahip olduğu tarihi ve kültürel birikimiyle birlikte uzun yıllarda şekillenen çok kimlikli toplumsal yapının bir sonucudur. Tarihin ilk dönemlerinden beri Lübnan'ın sahip olduğu coğrafi özelliklerden dolayı ülke birçok farklı dini ve etnik gruba yerleşim yeri olmuştur. Bu çok-mezhepli toplum, bölgeye egemen olan siyasi ve askeri otoritenin altında ekonomik çıkarların coğrafi ve komünal paylaşımı ilkesi çerçevesinde birlikte yaşama deneyimi elde etmiştir. Bundan dolayı John Pierre Entelis, konfesyonel sistemin kökenlerinin XIX. yüzyıldaki feodal Lübnan'da veya daha genel olarak Orta Doğu'nun yüzyıllar boyunca biçimlenen toplumsal organizasyonunda bulunabileceğini ifade eder.¹³¹ Josef Ebu Khalil de konfesyonel sistemin kökenlerini İslami fethiler ve İslam Devleti'nin kurumsallaşmasıyla ilgili görmektedir.¹³² Kais Firro ise Lübnandaki mezhepçi çoğulculuğun XIX. yüzyıla kadar mezhepler arasındaki uzlaşmazlıklarla sınırlı kaldığı kanısındadır. Daha sonra sömürgeciliğin başlamasıyla toplumsal tabakalaşma gelişmiş ve bu konfesyonalizmin sosyo-ekonomik ve ideolojik biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Firro'ya göre Lübnandaki çoğulculuğun ilk biçimi Osmanlı dönemi boyunca devletin içindeki dini grupları düzenleyen Milletler Sistemi'dir. Kapitilasyonlar ve Avrupa'nın giderek yükselen ticari ve kültürel yayılması ile bu milletler, Avrupalı devletlerin üzerlerinde koruma hakkı talep ettikleri "dinsel azınlıklar" haline gelmiştir.¹³³

¹³¹ John Pierre Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, Leiden, Netherlands, E. J. Brill, 1974, s. 17.

¹³² Josef Abu Khalil, *Lubnan Limaza*, Beyrut, eş-Şeriket el-Matbuat, 1992, s. 70.

¹³³ Kais Firro, *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, New York, I.B. Tauris, 2003, s. 54-55.

XIX. yüzyıl boyunca Lübnan'da modern siyasi ve ekonomik yapıların geleneksel olanları ortadan kaldırması ve bölgenin kapitalizme açılmasıyla ülke tarihinde önemli ve hızlı bir dönüşüm, süreci başladı. Ortaya çıkan bu hızlı dönüşüm bölgedeki mezhepsel grupların çıkarlarını muhafaza etme ve genişletme adına diğerleriyle rekabetini arttırdı ve şiddetli çatışmalara, hatta katliamlara yol açtı. Ayrıca bu gelişmeler, Osmanlı Devleti egemenliğindeki bölgede adil ve eşit temsil hakkına dayalı daha modern ve demokratik yönetim modeli ihtiyacını ortaya çıkardı. XIX. yüzyılın ortasına doğru bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin (Şekip Efendi gibi) gayretiyle oluşturulan mezheplere dayalı yerel meclisler ile başlayan konfesyonel demokrasi girişimleri, 1861'de Lübnan'da Mutasarrıflık yönetiminin kurulmasıyla yeni bir boyut kazandı. Avrupalı devletlerin garantisi altında kurulan mutasarrıflık, Fransa'nın Lübnan'a doğrudan müdahalesini geciktirmekle birlikte farklı mezhepsel gruplardan temsilcilerin yer aldığı merkezi ve yerel yönetim konseyleri yoluyla konfesyonalizme dayalı bir temsili kurumsallaşma için zemin oluşturdu.¹³⁴ Ussama Makdisi ise mezhepçiliğin (*Tā'ifiyye*) bir fikir ve uygulama olarak modernizm çağına ait olduğunu savunmaktadır. Makdisi'ye göre,

“Eğer Osmanlı modernizmi ve Avrupa'nın koloniyel nüfuzu XIX. yüzyılda mezhepçi kültür dediğimiz şey için bir sahne hazırladıysa, XX. yüzyılda, özellikle ulus-devletin yaratılmasıyla, mezhepçilik (Tā'ifiyye) kavramı modern ulusal gelişmeye karşıt olan bir durumu önermek için icat edilmiştir”.

Bununla birlikte Ussama Makdisi, XIX. yüzyılın mezhepçiliğini milliyetçilik çağını işaret eden çok boyutlu bir süreç olarak görmektedir. Mezhepçilik, üçüncü dünya ülkelerinde milliyetçiliğin veya ulus-devletin bir başarısızlığı ve yolundan sapması manasına gelmiyordu. Makdisi'ye göre mezhepçiliğe manası sonradan ortaya çıkan bir kavram olarak bakarsak onu yeni kamu siyasi kimliğini oluşturan Lübnan milliyetçiliğinin bir işareti de sayabiliriz.¹³⁵

¹³⁴ J. C. Hurewitz, “Lebanese Democracy in Its International Setting”, Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965, s. 223.

¹³⁵ Ussama Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, University of California Press, 2000, s. 166.

XX. yüzyılın ilk yarısında Lübnan'ın konfesyonel sistemini şekillendiren iki önemli anayasal belge, 1926 Lübnan Anayasası ve 1943'teki Ulusal Pakt'tır. Her iki belge de konfesyonel sisteme siyasal bir anlaşma olarak vurgu yapmaktadır. Diğer yandan Lübnan'ın konfesyonel sistemi, uygulamada oldukça önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Konfesyonel siyasal sistem, mezhepsel grupları temsil eden geleneksel ve modern *za'im*lerin arasında uzlaşma ve işbirliği sağlandığı dönemlerde, bölünmüş toplumlara ilham veren bir model olarak uygulanabilirken çoğu zaman da ülkedeki ayrılıkçı atmosferi ve çatışmayı kışkırtıcı bir rol oynamıştır. Konfesyonel sisteminin varlığı, meşruiyeti ve değiştirilmesi ülkenin modern tarihinde sürekli bir tartışma konusu olsa da konfesyonizm ülkenin yaşadığı iç savaşlara ve dış askeri müdahalelere rağmen alternatifi bulunamayan bir siyasal model olarak varlığını sürdürmüştür.

Konfesyonizm veya Arapça deyişle *Tā'ifiyye* konusundaki tartışmalarda dikkate alınması gereken diğer bir kavram da Hollandalı siyaset bilimci Arend Lijphart'ın geliştirdiği ortaklaşmacı demokrasi modeli (*consociational democracy model*)'dir.¹³⁶ Ortaklaşmacı demokrasi, 1960'lardan beri siyaset bilimciler arasında dikkate değer bir popülerite sağlamıştır.¹³⁷ Ortaklaşmacı demokrasi modeli, özünde çoğulcu (*plural*) veya derinlemesine bölünmüş (*deeply divided*) toplumlara sahip devletlerde merkezi kararalma sürecine ülkedeki tüm grupların müzakereler yapma yoluyla sağlanacak bir uzlaşma içinde katılmasını öngörmektedir. Lijphart'a göre, çoğulcu yapılarda toplum dini, ideolojik, kültürel, etnik ve ırksal çizgilerle derinlemesine bölünmüştür ve her topluluk kendi siyasi partilerine, çıkar gruplarına ve medya gücüne sahiptir. Bu alt topluluklar, bölüm (*segment*) olarak nitelendirilir. Çoğulcu toplumların tanımlanması, bu bölümlerin din, dil, etnisite, ırk gibi yollarla birbirinden ayrılmasını işaret eder. Bunların en geneli etnisitedir, fakat farklı kategoriler dikkat çekici bir şekilde

¹³⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Arend Lijphart, "Consociational Democracy", *World Politics*, No: 21, Ocak 1969, s. 207-225; Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977; Arend Lijphart, "The Power-Sharing Approach", Der: Joseph V. Montville, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, New York, Lexington Books, 1991, s. 491-509.

¹³⁷ Camille H. Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, Beyrut, Majd, 2009, s. 22.

birbiriyle örtüşür. Etnik farklılıklar, hem kültürel farklılıkları hem de dinsel farklılıkları ifade eder. Bunun yanında kültürel farklılıklar çoğu zaman dinsel farklılıkları vurgular. Lijphart'a göre, Lübnan veya Kuzey İrlanda'daki çoğulcu toplumlarda, bölümler (*segments*) dini terimlerle tanımlansa da toplum içindeki farklılıklar bundan çok daha fazlasını kuşatır ve etnik farklılık olarak bile tanımlanabilir.¹³⁸ Böylesi derinlemesine bölünmüş toplumlarda ortaklaşmacı demokrasinin uygulanmasını sağlayan aktörler farklı toplumlardan gelen seçkinlerdir. Seçkinler, bir taraftan karşılıklı avantajlarını korumak ve kamusal barışa katkı yapmak için ılımlı ve sorumlu bir etkileşim içerisine girer diğer yandan da kendi toplumları üzerindeki nüfuzlarını devam ettirir.¹³⁹

Ortaklaşmacı demokrasi, Arend Lijphart tarafından öncelikle Avrupa'nın derinlemesine bölünmüş küçük devletleri için önerilmişti. Lijphart, 1968'te yayınladığı "Uzlaşma Siyaseti: Hollanda'da Çoğulculuk ve Demokrasi" adlı kitabında kendi ülkesi Hollanda'ya özgü demokrasiyi ele almıştır. Lijphart'a göre Hollanda'daki siyasal sistem bilim adamları için bir paradoks oluştuyordu. Hollanda'daki toplum dini ve sınıfsal olarak derinlemesine bölünmüştü. Bu bölünmüş sistem, uyum ve işbirliği yerine düşmanlık ve anlaşmazlık, pragmatizm ve arabuluculuk yerine aşırılık ve ideolojik gerilim ortaya çıkartacakmış ve hükümet değişimi evrimsel bir yoldan çok devrimsel bir yoluyla olacakmış izlenimi veriyordu. Fakat diğer yandan Hollanda en başarılı demokrasi örneklerinden biriydi. Hollanda'da yaşayan insanlar arasındaki toplumsal ve ideolojik parçalanma, onların istikrarlı, etkili ve meşru bir parlamenter demokrasi geliştirmesinin önünde bir engel teşkil etmiyordu. Lijphart'a göre Hollanda'daki siyasal sistemin bu alışılmamış durumu etkili ve istikrarlı bir demokrasinin toplumsal şartlarını düzenleyen teorik bir öneme sahipti. Böylece çoğulcu teori (*pluralist theory*), demokrasi içinde siyasal davranış ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiye yönelik öneriler ortaya koyuyordu.¹⁴⁰ Lijphart'ın kendi ülkesi Hol-

¹³⁸ Arend Lijphart, *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, New York, Routledge, 2008, s. 67.

¹³⁹ Michael C. Hudson, "The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy", *Palestine Studies*, C:5, No:3-4, 1976, s. 111.

¹⁴⁰ Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Los Angeles, University of California Press, İkinci Baskı, 1975, s. 1.

landa'dan yola çıkarak oluşturduğu ortaklaşmacı demokrasi fikri, 6 önemli şartın varolması yoluyla işletilebiliyordu. Bu şartlar: (a) Bölünmüşlüğü belirsiz çizgilerinin olması, (b) Çok taraflı güç dengesi, (c) Geniş tabanlı bir uzlaşma, (d) Bir dış tehdit, (e) İlmimli bir milliyetçilik ve (f) Göreceli olarak sistemdeki düşük toplam yükler. Ortaklaşmacı demokrasi üzerine çalışan diğer bir bilim adamı Eric Nordlinger de benzer biçimde çatışmanın düzenlenebilmesi için 6 uygulama önermektedir. Bu uygulamalar: (a) İstikrarlı bir koalisyon, (b) Ölçülülük ilkesi, (c) Siyasi vasıfları kaldırma, (d) Karşılıklı veto hakkı, (e) Uzlaşma ve (f) Zayıf tarafa verilecek imtiyazlar.¹⁴¹

Lübnan'daki konfesyonel sistem, genellikle Lijphart'ın ortaklaşmacı demokrasi modelinin bir uygulaması olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte ortaklaşmacı demokrasinin Lübnan'da uygulanabilirliği oldukça tartışmalı bir meseledir. Michael C. Hudson'a göre Lübnan'ın kendine özgü durumu, Lijphart ve Nordlinger'in ortaklaşmacı demokrasinin uygulanması için öngördüğü şartları yerine getirilmesini güçleştirmiştir. Örneğin Lijphart'ın "geniş tabanlı bir uzlaşma" ilkesine karşın, Lübnan kamuoyunda bir koalisyona karşı ya duyarsızlık ya da açık bir düşmanlık varolmuştur. Lijphart'ın "ılımlı bir milliyetçilik" ilkesi ise Lübnan'da Maruni Keta'ib Partisi tarafından temsil edilen Lübnancılık fikriyle aşırı bir milliyetçilik söyleminde karşılık bulmuştur. Ayrıca çoğu Lübnanlı Müslüman için Lübnan milliyetçiliği Arap kimliğinden sonra ikinci önemde olmuştur. Sonuç olarak Lijphart'ın "göreceli olarak sistemdeki düşük toplam yükler" ilkesi, 1950'ler ve 1960'ların başındaki olumlu şartlara rağmen, uygulanma imkânı bulamamıştır. Hatta 1960'lardaki Arap-İsrail çatışması, özellikle çatışmanın Filistinliler boyutu sistemdeki toplam yükleri arttırmıştır. Lijphart'ın ortaklaşmacılık ilkelerine benzer biçimde Nordlinger'in çatışmayı düzenleme uygulamaları da Lübnanlı seçkinlerin bu uygulamalara saygı göstermeye çabalayan görüntüsüne rağmen uygulanabilir olmamıştır. Örneğin Nordlinger'in "siyasi vasıfları kaldırma" ve "uzlaşma ve zayıf olana verilecek imtiyazlar" uygulamaları, Lübnan'da ya sözde kalmış ya da kısmen başarılı olmuştur.¹⁴²

¹⁴¹ Hudson, "The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy", s. 111-112; Brenda M. Seaver, "The Regional Sources of Power-Sharing Failure: The Case of Lebanon", *Political Science Quarterly*, C: 115, No: 2, Yaz 2000, s. 250-251.

¹⁴² Hudson, "The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy", s. 113.

Konfesyonel Sistemin Anayasal Kaynakları

1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra oluşturulan konfesyonel ilkelere dayalı siyasal sistemin sınırları üç önemli anayasal kaynak tarafından belirlendi. Bunların ilki, 1926'da uygulamaya konulan Lübnan Anayasası'dır. İkinci kaynak, yazılı bir anayasal metin olmaktan çok ülkedeki Marunî ve Sünni liderlerin uzlaşmasıyla kabul edilen ve sözlü bir antlaşma olan Ulusal Pakt'tır. Son anayasal kaynak ise 15 yıllık iç savaştan sonra uluslararası müdahalelerin tesiri altında Lübnanlı parlamenterlerin 1989'da kabul ettiği Ta'if Antlaşması'dır.

1926 Anayasası

18-26 Nisan 1920'de gerçekleşen San Remo Konferansı'nın ardından Fransız manda yönetimi altına giren Suriye bölgesi, Yüksek Komiser olarak atanan Fransız General Henri Gouraud tarafından yönetilmeye başlandı. General Gouraud, başlangıçta idari işler ve yürütme konularında danışma kurulu işlevi gören bir idari komisyon oluşturdu. 1 Eylül 1920'de Fransız hükümetinin, Lübnan'ın *Grand Liban* adında Suriye'den ayrı bir devlet olduğunu açıklamasından sonra da İdari Komisyon görevine -Mart 1922'ye kadar- devam etti. 9 Mart 1922'de İdari Komisyon Fransız manda yönetimi tarafından kaldırıldı ve yerine otuz üyeden oluşan bir Temsilciler Konseyi oluşturuldu.¹⁴³

Lübnan'da Fransız manda yönetimine tavsiyeler vermek için oluşturulan Temsilciler Konseyi'nin üyeleri sadece ülkedeki erkeklerin oy kullandığı bir seçimle belirlendi. Seçimde, ülke seçim bölgelerine bölündü ve her mezhepsel gruptan belli sayıda temsilci bir liste sistemiyle seçildi. Temsilciler Konseyi'nin 16 üyesi Hristiyan, 13 üyesi Müslüman ve 1 üye de Beyrut'taki bir azınlıktan (genellikle Protestan) olmak zorundaydı. Bu yöntem, ülkedeki çeşitli mezhepsel grupların yerel konseylere üyeliğine dayalı olan Osmanlı uygulamasına benziyordu. Fransa'nın bu siyaseti, sadece Temsilciler Konseyi'nin değil ülkedeki tüm idari pozisyonların (siyaset, yönetim ve hukuk) mezhepsel gruplara dağıtılmış temsil hakkına göre düzenlenmesini getirdi.¹⁴⁴ Böylece Lübnan'daki konfesyonel sistemin temelleri bu seçimle atıldı.

¹⁴³ Gisbert H. Flanz-Nabil Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, New York, Oceana Publications, 1972, s. 1.

¹⁴⁴ Jacob M. Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, Londra, Frank Cas, 1973, s. 231.

Bu yıllarda Lübnan'daki konfesyonel siyasal sistemin şekillenmesine tesir edecek en önemli gelişme, 23 Mayıs 1926'da modern bir anayasanın ilan edilmesi oldu. Anayasanın yazılmasına en önemli katkısı, Lübnanlı Hristiyan bir banker olan Mişel Şiha yaptı. Şiha, anayasa taslağında açık bir şekilde ülke yönetiminin farklı dini gruplar arasında eşit bölünmesi gerektiğini belirtiyordu.¹⁴⁵ 1926 Lübnan Anayasası'nın taslağı, genellikle Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin anayasasına benzetilmektedir. Lübnan Anayasası, belli niteliklerini Fransız Anayasası'ndan almış olsa da iki anayasa arasında temel bir fark gözden kaçmamaktadır. Fransız Anayasası, göreceli olarak zayıf bir devlet başkanlığı öngörerek parlamenter sisteme giden yolu açık bırakmıştır. Lübnan Anayasası ise güçlü bir devlet başkanı ortaya çıkararak iki meclisli yasama organını etkisiz hale getirmiştir. Bu fark, aslında Fransız hükümetinin Beyrut'taki Yüksek Komiseri'ni geniş yetkilerle donatmasından kaynaklanmıştır. Lübnan'daki siyasi kurumsallaşmanın çatısının dikkatli bir şekilde mandater gücün kontrolünün devamını sağlamak üzerine teşkil edildiği aşîkârdır.¹⁴⁶

1926 Lübnan Anayasası, her şeyden önce parlamenter cumhuriyet ve iki meclisli yasama kurumu (Temsilciler Meclisi ve Senato) getiriyordu. Devlet başkanı, 16 senatörün 7'si tarafından aday gösteriliyor ve devlet başkan yardımcıları iki aşamalı bir seçimle belirleniyordu. Başlangıçta Temsilciler Meclisi'nin ilk milletvekili meclisi olarak görev yapması sağlanırken Senato üyeleri de Fransız Yüksek Komiseri tarafından atandı.¹⁴⁷ 17 Ekim 1927'de Lübnan Anayasası'nda ilk önemli değişiklikler yapıldı. İki meclisli yasama organını düzenleyen anayasanın 16. maddesinin değiştirilmesiyle atanmış senato lağvedilirken yasama gücünün tek bir organda, yani Temsilciler Meclisi'nde toplanmasına karar verildi.¹⁴⁸ Aslında Senato, Temsilciler Meclisi'nin içine katıldı ve kısmen atanmışlık özelliğini muhafaza etti. Onun üyelerinin üçte biri, Fransız manda yönetiminin istekleri gözetilerek devlet başkanı ve kabine tarafından aday gösteriliyordu. Temsilciler Meclisi'nde 1934'te 18 seçilmiş milletvekiline karşılık 12 atanmış milletvekili ve 1937'de 42 seçilmiş milletvekiline karşılık 21 atanmış milletvekili yer aldı. Ancak 1943 seçimlerinde tüm meclis halk tarafından seçilebildi.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Helen Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985, s. 61.

¹⁴⁶ Flanz-Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 1-2.

¹⁴⁷ Maurice Harari, *Government and Politics in the Middle East*, Prentice-Hall, 1962, s. 110.

¹⁴⁸ Flanz-Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 2.

¹⁴⁹ Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, s. 231.

26 Mayıs 1926'da iki meclisin müşterek toplantısında, Grek Ortodoks Charles Dabbas Lübnan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı seçilmişti. Yazılı olmayan bir geleneğe göre devlet başkanı Hristiyan oluyordu ve görev süresi 3 yıllık bir dönemle sınırlıydı. Kabine yürütmeden sorumluydu. Kabine üyeleri, iki meclisin üyeleri gibi, Lübnan yaşayan dini azınlıkların bir karışımından oluşuyordu. Devlet başkanı, başbakanı atama, bakanları görevden alma gibi geniş yetkilerle yürütme otoritesini elinde tutuyordu. Anayasanın hiçbir yerinde devlet başkanının yasama meclisine karşı sorumluluğundan bahsedilmiyordu. Devlet başkanı ayrıca senatonun dörtte üçünün izniyle meclisi feshetme yetkisine sahipti. Fakat 17 Ekim 1927'de anayasada yapılan değişikliklerle devlet başkanının bu yetkisi elinden alındı. 8 Mayıs 1929'da anayasanın 49. maddesinde yapılan diğer bir değişiklikle devlet başkanının görev süresi 6 yıla çıkarıldı. Ayrıca devlet başkanına belli koşullarda kabinenin izniyle meclisi feshetme konusunda yetki verildi.¹⁵⁰

1926 Lübnan Anayasası'nın en önemli maddelerinin başında, devletin kurumsal yapısı içinde konfesyonel eşitliğe dayalı paylaşımı garanti eden 95. madde geliyordu. Bu maddeye göre, Lübnan'daki farklı mezhepsel gruplar, konfesyonel uyum ve adalet çerçevesinde kamu hizmetlerinde ve hükümetin oluşturulmasında eşit olarak temsil edilecekti.¹⁵¹ Fakat 1930'lar boyunca anayasanın 95. maddesi uygulanamadı.¹⁵² 1926 Anayasası'nın bir özelliği de Lübnan'ın bağımsızlığından bahsetmemesiydi. Böylece Fransız mandası kabul edilmiş oluyordu. Fransa, ülkenin dış ilişkilerini ve askeri işlerini tamamen kontrolü altında tutuyordu. Beyrut'taki Fransız yüksek komiserinin parlamentoyu kapama ve anayasayı askıya alma hakkı vardı ve bunu 1932-1934 ve 1939'da iki defa kullandı. Yine her bakanlıkta görevlendirilen Fransız danışmanlar, Lübnanlıların kendi işlerini yürütmedeki özgürlüklerini sınırlamaktaydı. 1926 Anayasası'nın tek olumlu yönü, sınırlamalara rağmen Lübnan'a en azından seçimleri içeren ve kısmen özerkliğine uygulandığı bir anayasal çerçeve sağlamış olmasıydı.¹⁵³

¹⁵⁰ Harari, *Government and Politics in the Middle East*, s. 111.

¹⁵¹ Flanz-Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 15.

¹⁵² Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, s. 25.

¹⁵³ William L. Cleveland-Martin Bunton, *A History of The Modern Middle East*, Westview Press, 2009, s. 226.

1926'da Charles Dabbas'ın devlet başkanı seçilmesinden 5 gün sonra 31 Mayıs'ta Marunî Auguste Edip Paşa başkanlığında bir kabine oluşturuldu. Ağustos 1926'da Fransız hükümeti, Beyrut'taki yüksek komiserlik görevine tecrübeli diplomat M. Henri Ponsot'u atadı. Ekim sonunda Beyrut'a ulaşan Ponsot, 1925'te Suriye'de başlayan Sultan el-Atraş ayaklanmasının dolaylı kötü şartların hüküm sürdüğü bir ülkeyi karşısında buldu. Ayaklanmacılar etki alanlarını genişletmişti, yerel yollar güvenlikten yoksundu, askeri rejim ve sıkı bir sansür yürürlükteydi ve ekonomi çok kötü bir durumdaydı.¹⁵⁴ 1926-1929 yılları arasındaki süreçte Fransız Yüksek Komiser Ponsot ülkede normalleşmenin sağlanması için gayret gösterdi. Devlet Başkanı Charles Dabbas, 1927'de Marunî Bışara el-Khuri'ye ve ardından 1928'de Marunî Habib Paşa es-Sa'ad'a başbakanlık görevini verdi. Mart 1929'da Charles Dabbas tekrar devlet başkanlığına seçildi ve 8 Mayıs'ta anayasada yapılan düzenlemeyle devlet başkanlığı süresi 6 yıla çıktı. Aynı gün Habib Paşa es-Sa'ad kabinesi istifa etti ve Bışara el-Khuri tekrar başbakan oldu.¹⁵⁵ 1932'de Charles Dabbas'ın görev süresi sona erince Bışara el-Khuri ve Fransa'nın güvenilir bir müttefiki olan Marunî Emile Edde arasında devlet başkanı olmak için bir rekabet başladı. Fakat parlamentodaki seçimlerde Sünni Muhammed Jisr'in ülkedeki Müslüman ve Grek Ortodoksların desteğini alarak devlet başkanlığına aday olması Fransız hükümetinin endişelerini arttırdı. Bunun üzerine Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri Ponsot, bir Müslümanın devlet başkanı olmasını engellemek için parlamentoyu dağıttı ve Mayıs 1932'de anayasayı askıya aldı. Lübnan Anayasası, Ocak 1936'ya kadar askıda kaldı. Ocak 1933'te Fransa, Charles Dabbas'a eski görevini geri vermeye karar verdi. Bu süreçte, Bışara el-Khuri anayasanın değiştirilmesini isteyen grupları desteklemeye başladı. Khuri'nin Fransa karşıtı bir koalisyonu desteklemesi onun ülkedeki Sünnilerle ilişkilerinin gelişmesine yol açtı.¹⁵⁶

Fransız Yüksek Komiseri Ponsot'un anayasayı askıya aldığı dönemde ülkedeki konfesyonel siyasal yapının şekillenmesine en fazla tesir eden

¹⁵⁴ Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1968, s. 176.

¹⁵⁵ Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, s. 201-202.

¹⁵⁶ Wade R. Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, Londra, Ithaca Press, 1985, s. 21.

olay 1932 nüfus sayımı oldu. Bu nüfus sayımı, Fransa'nın himayesinde gerçekleştirildi. 1932 nüfus sayımına göre Lübnan'daki hükümetin konfesyonel bölüşümü ve yönetsel pozisyonlar belirlendi. Lübnan'ın toplam nüfusu, 785.543 kişiydi. Maruniler 226.378 kişi (yüzde 28,8) ile ülkenin en kalabalık mezhepsel grubu olurken, 175.925 kişilik nüfusuyla (yüzde 22,4) Sünniler ikinci, 154.208 kişilik nüfusuyla (yüzde 19,6) Şi'iler üçüncü sırada yer aldı. Lübnan'daki Grek Ortodoksların oranı yüzde 9,7 (76.522 kişi), Dürzilerin oranı yüzde 6,8 (53.047 kişi), Grek Katoliklerin oranı yüzde 5,9 (45.999) ve Ermeni Ortodoksların oranı yüzde 3,2 (25.462) idi.¹⁵⁷

Ocak 1934'te Abdullah Bayhum'un başbakan olmasıyla Lübnan tarihinde ilk kez bir Müslüman bu göreve getirilmiş oldu. 1936 devlet başkanlığı seçimleri, Lübnanlı siyasetçiler arasında hayalkırıklığı yarattı ve hoşnutsuzluğu arttıran bir sürece girilmesine yol açtı. Emile Eddé'nin devlet başkanlığına seçilmesi, ülkede sert bir muhalefetle karşılandı. Lübnan'daki farklı mezhepsel gruplar arasındaki ayrılıkçı ve çatışmacı fikirler keskinleşti ve ülkedeki Müslüman siyasetçilerin Suriye ile birleşme talepleri ortaya çıktı. Bununla birlikte 17 Kasım 1937'de Fransız manda yönetiminin sona ermesini öngören Fransa-Lübnan Antlaşması, Temsilciler Meclisi'nde büyük bir çoğunluğun onayıyla kabul edildi. Bu antlaşmaya göre Lübnan, Milletler Cemiyeti'ne kabul ediliyordu ve Fransız manda yönetimi 3 yılı geçmeyecek bir süre içinde sona erdirilecekti. Fakat 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu antlaşmanın uygulanması ertelendi ve ardından Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri M. de Martel, Lübnan Temsilciler Meclisi'ni feshedip anayasayı askıya aldı.¹⁵⁸

1943 Ulusal Pakt

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Alman birliklerinin Fransa'ya girmesi ve Mareşal Philippe Petain liderliğinde Vichy hükümetinin kurulması, Fransa'nın diğer deniz aşırı sömürgelerinde olduğu gibi Suriye ve Lübnan'da da önemli etkiler uyandırdı. Suriye ve Lübnan'daki yönetim Vichy hükümetinin kontrolüne geçince her iki ülke, Vichy hükümeti, İngiltere ve

¹⁵⁷ Albert Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968, s. 121.

¹⁵⁸ Flanz-Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 7-8.

General Charles De Gaulle liderliğindeki Özgür Fransa Hareketi'nin içinde olduğu karmaşık bir diplomatik mücadelenin merkezi oldu. Savaşın ilk yıllarında kötüleşen ekonomik şartlar ve İngiltere'nin Vichy hükümetinin kontrolündeki Doğu Akdeniz'e abluka uygulaması, her iki ülkede siyasal ve günlük yaşamın felç olmasına yol açtı. 1941 yılında Suriye ve Lübnanda gıda kıtlığı ve ekonomik sıkıntılara tepki olarak başlayan halk protestoları, kısa sürede siyasal talepleri olan gösterilere dönüştü. Mısır'da Alınan ilerle-yişi ve Irak'ta Reşid Ali isyanı, İngiltere ile Özgür Fransa Hareketi'nin Suriye ve Lübnan'ı işgal etmesine yol açtı. Temmuz 1941'de Vichy hükümeti güç-lerinin yenilmesiyle Özgür Fransa Hareketi bölgenin denetimini eline aldı. İngilizler ve De Gaulle, daha önce iki ülkeye bağımsızlık verilmesi konu-sunda anlaşsa da De Gaulle İngiltere'yi karşısına alarak Levant bölgesinde Fransız sömürgeci siyasetini sürdürmeyi tercih etti.¹⁵⁹

Fransa ile İngiltere arasında Suriye ve Lübnan'ın geleceği konusundaki anlaşmazlık, her iki ülke halkının direnişinin ve İngiltere'nin diplomatik baskılarının katkısıyla anayasaların tekrar yürürlüğe konulmasıyla sonuç-landı. De Gaulle Fransası, 1943'te her iki ülkede seçimlerin yapılmasına izin vermek zorunda kaldı. Lübnandaki Ağustos 1943 seçimleri, Fransa'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde öncü olan bazı siyasetçilerin iktidara gelmesini sağladı. Marunî Bışara el-Khuri devlet başkanı seçildi, Sünni Riad es-Sulh başbakanlığa getirildi. Hükümetin ilk amacı, manda döneminden kalan tüm hükümleri kaldıracak bir anayasal düzenleme yapmaktı. Fakat Fransız yönetiminin böylesi bir anayasal düzenlemeyi izin vermeye niyeti yoktu. Buna rağmen Lübnan Temsilciler Meclisi, 8 Kasım 1943'te oy birliğiyle bazı anayasal düzenlemeleri kabul etti. Ana-yasanın 90., 91., 92. ve 94. maddeleri iptal edildi. Anayasanın 1., 11., 52., 95. ve 102. maddeleri yeniden düzenlendi. 93. madde istisna olmaksızın manda döneminde kalan hükümler kaldırıldı. Anayasanın 1. maddesinin ilk halinde *Grand Liban*'ın sınırları kesin bir şekilde belirtilmemişti. 1. maddenin yeni halinde "Lübnan Devleti bağımsız, bölünmez ve egemen bir devlet" olarak tanımlandı. Ülkenin sınırları da kesin olarak belirtildi. Ayrıca 11. maddenin yeni halinde Arapça resmi dil olarak kabul edildi. Fransız Temsilci M. Henry Helleu, bu anayasal düzenlemeleri kendi otori-

¹⁵⁹ Cleveland-Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 228-229.

tesine tam bir itaatsizlik olarak algıladı ve onun emriyle 11 Kasım 1943'te devlet başkanı, başbakan ve kabine üyeleri Fransız askerleri tarafından tutuklandı. Ardından Helleu, Temsilciler Meclisi'ni feshettiğini ve anayasayı yürürlükten kaldırdığını açıkladı. Helleu'nun bu kararları Lübnan'da ulusal birliğin daha hızlı bir biçimde ortaya çıkmasını sağladı ve mandater güç Fransa çok ciddi bir siyasi krizle yüzleşmek zorunda kaldı. Bu siyasi kriz sürecinde Fransız Temsilci Helleu görevden alındı, 22 Kasım 1943'te tutuklu Lübnanlı siyasetçiler serbest bırakıldı ve eski görevlerine geri döndü. Böylece Lübnan tam bağımsızlığını elde etmiş oldu.¹⁶⁰

22 Kasım 1943'te Lübnan tam bağımsızlığını elde ettikten sonra Marunî Devlet Başkanı Bişara el-Khuri ile Sünni Başbakan Riad es-Sulh arasında ülkedeki mezhepçilik ve bölgesel kimlik meselelerine çözüm bulmak için sözlü bir antlaşma gerçekleşti. Lübnan tarihinde "Ulusal Pakt" olarak bilinen bu sözlü antlaşma ülkenin ikinci önemli anayasal belgesi oldu ve konfesyonel siyasal sistemin şekillenmesini doğrudan etkiledi.¹⁶¹ 1943'teki Ulusal Pakt, bağımsız Lübnan'a 1920'deki *Grand Liban* fikrinden farklı olarak yeni bir kavramsal kurumsallaşma getirdi. Böylece bu paktle Marunîlerin hegemonyası altındaki bir devlet yerine ülkedeki tüm toplumlara ait bir Lübnan kavramı ortaya çıktı. Ulusal Pakt, ülkenin karmaşık toplumsal yapısındaki çoğu mezhebi yeniden tanısa da aslında pakttaki prensiplerin kökenleri büyük ölçüde geçmişe dayanıyordu. Yine de pakt, uygulamada – bir süre de olsa- Lübnan'ın siyasi istikrarına katkı yaptı ve ülkenin siyasi ve idari sisteminin işlemlerini sağladı.¹⁶²

Ulusal Pakt iki temel prensip üzerine inşa edilmişti. Bu prensiplerden ilki, 1932 nüfus sayımında belirlenen sayısal oranlara dayanarak çeşitli toplumlar arasında nüfuz ve gücün paylaşımıydı. Ulusal Pakt'ta, Lübnan'daki kamu görevlerinin, iktidarın ve siyasi temsilin paylaşımı çeşitli topluluklara göre şöyle belirleniyordu: Marunî Hristiyanlar devlet başkanı olarak hizmet edecek, yardımcısı Katolik olmakla birlikte başbakan Sünni Müslüman olacak ve parlamento sözcüsü Şi'i Müslüman ve onun yardımcısı Ortodoks Hristiyan

¹⁶⁰ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 49; Flanz- Kalso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 8-9.

¹⁶¹ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 61.

¹⁶² Eyal Zisser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, Londra, I.B. Tauris, 2000, s. 57.

olacaktı. Lübnan Parlamentosu'ndaki milletvekili koltukları da 6/5 oranında Hristiyanla Müslümanlar arasında paylaşıldı. Hükümetteki ve idaredeki görevler konfesyonel kurallara göre dağıtılıyordu. Örneğin 5 idari bölgenin valisi ülkenin 5 önemli mezhepsel grubundan (Marunî, Sünnî, Şî'î, Grek Ortodoks ve Dürzî veya Grek Katolik) atanacaktı. Kısacası Ulusal Pakt'ın öngördüğü iktidarın paylaşımı, 1926 Lübnan Anayasası'nın 95. maddesine uygundu ve aynı madde siyasette dinsel ayrımcılığı ve konfesyonelizmi dışlamasına rağmen kamu görevlerinin paylaşımını konfesyonel ilkeye göre belirliyordu.¹⁶³

21 Ocak 1947'de yapılan anayasal düzenlemeyle Ulusal Pakt'ın öngördüğü değişiklikler anayasaya girdi. Anayasanın 24., 25., 27., 30., 41., 42., 44., 49., 53., 60., 81. ve 85. maddeleri değiştirildi. Anayasanın 93. maddesi ve 96'dan 100'e kadar olan maddeler yürürlükten kaldırıldı. 96'dan 100'e kadar olan maddeler, Yüksek Meclis (Senato)'in prosedürünü ve örgütlenmesini düzenleyen geçici hükümleri kapsıyordu. 96. madde her bölgeden çıkacak senatörlerin sayısını belirliyordu. Bu maddenin yürürlükten kaldırılması, Ulusal Pakt'ın anayasal bir belge olarak üstünlüğünü gösteriyordu.¹⁶⁴ Bu anayasal düzenlemenin ardından 1943 parlamento seçimlerinde 55 kişilik parlamentoda Hristiyanlar 30 ve Müslümanlar 25 milletvekili koltuğu elde etti. 1951 seçimlerinde parlamentodaki toplam milletvekili sayısı 77, 1957 seçimlerinde 66 ve 1960 seçimlerinde 99 olarak değiştirildi.¹⁶⁵ 1960 seçimlerinde parlamentoya giren 99 milletvekilinin 40'ı Marunî, 20'si Sünnî, 19'u Şî'î, 7'si Grek Ortodoks, 6'sı Dürzî, 6'sı Grek Katolik ve 3'ü diğer mezhepsel gruplardan oluştu. Lübnan'da kadınlar, 1951 seçimlerinde ilk defa oy kullanma hakkı elde etti.¹⁶⁶

Ulusal Pakt'ın üzerine inşa edildiği ikinci temel prensip, Lübnan'ın "Arap yüzü" olan bir devlet olarak tanımlanmasıydı. Lübnan'ın "Arap yüzü", siyasal ve kültürel olmaktan çok ekonomikti.¹⁶⁷ Lübnan, Arap dünyasının bir parçası olarak diğer Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmak-

¹⁶³ Zisser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, s. 58-59; Itamar Rabinovich, *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, Tel Aviv, Occasional Papers, The Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1977, s. 10.

¹⁶⁴ Flanz-Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 9.

¹⁶⁵ Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, s. 231-232.

¹⁶⁶ Harari, *Government and Politics in the Middle East*, s. 113.

¹⁶⁷ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 61-62.

la birlikte bağımsız, egemen ve farklı devlet karakterine sahip bir ülke olarak tanımlanıyordu. Ayrıca Ulusal Pakt'a göre Lübnan Batı'yla geleneksel ilişkilere sahip olsa da asla Orta Doğu'da Batı'nın yükselen nüfuzunun bir köprübaşı olmamalıydı.¹⁶⁸ Bu bağlamda Ulusal Pakt, hem Lübnan'ı ayrı bir devlet olarak tanımlayarak Hristiyanların bir Arap-İslam devleti içerisinde yok olma korkusunu gidermeyi hem de Lübnan'ın Arap dünyasının bir parçası olduğunu vurgulayarak Müslümanları tatmin etmeyi amaçlıyordu. Bu uzlaşmayla Hristiyan toplumu Lübnan'ın Arap karakterini tanıırken Müslümanlar ise Lübnan'ı bağımsız bir devlet olarak kabul edip diğer Arap devletleriyle birleşme planlarını reddettiklerini gösteriyordu. 1920'lerin sonundaki anayasal antlaşmalar ve 1930'larda başlayan uygulamalarla birleşen Ulusal Pakt, 1975 İç Savaşı'na kadar büyük ölçüde Lübnan'ın bölgesel durumu ve iç siyasal yapısı açısından uygulanabilir bir çerçeve oluşturdu.¹⁶⁹

3. 1989 Ta'if Antlaşması

Lübnan'daki konfesyonel siyasal sistem, 1952 ve 1958'de yaşadığı iki öncü krizin ardından 1970'lerde ülkeye yönelik bazı iç ve dış faktörlerin etkisiyle işlevini ve istikrarını kaybetmeye başladı. 1975'te başlayan ve 15 yıl süren Lübnan İç Savaşı, ülkenin tüm kurumsal yapısının ve işleyişinin parçalanmasını ve merkezi devletin ortadan kalkmasını getirdi. İç savaş boyunca Lübnan'a yapılan bölgesel ve uluslararası müdahaleler, müdahaleci güçlerin istekleri doğrultusunda devletin kurumsal yapısının yeniden inşasına yönelik girişimleri ortaya çıkardı. Devletin yeniden inşası girişimlerinin sonuncusu ve başarıya ulaşmış olanı, Ekim 1989'da ABD'nin teşviki, Suudi Arabistan ve Suriye yönetiminin yönlendirmesiyle Lübnanlı parlamento üyeleri tarafından imzalanan Ta'if Antlaşması'dır. Ta'if Antlaşması, 1926 Anayasası ve 1943 Ulusal Paktı'ndan sonra Lübnan'daki konfesyonel siyasal sistemi düzenleyen üçüncü anayasal belge olmuş ve birçok maddesi 1990 Anayasası'nda yer almıştır.

Suudi Arabistan'ın Ta'if kentinde imzalanan antlaşma, özünde Lübnan'daki krizin iç ve dış boyutlarına odaklanmıştır. Antlaşma, Marunî devlet başkanının bazı yetkilerini Sünni başbakan liderliğindeki kabineyle pay-

¹⁶⁸ Zisser, *Lebanon: The Challenge of Independence*, s. 59.

¹⁶⁹ Cleveland-Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 229.

laşmasını, parlamentoda Hristiyan ve Müslüman toplumlarını temsil eden milletvekili sayısının eşitlenmesini ve Lübnan ile Suriye arasında “özel ilişkiler” olduğunun tanınmasını öngörüyordu. Böylece antlaşma bazı önemli anayasal reformlar içererek “İkinci Cumhuriyet” denilen yeni bir dönemin başladığını işaret ediyordu. Antlaşma, (a) Yerel reformlar, (b) Güvenlik ve egemenlik, (c) Dış ilişkiler olmak üzere üç ana kısımdan oluşuyordu.¹⁷⁰

Ta’if Antlaşması’nın ilk kısmında belirtilen yerel reformlar aslında 1943 Ulusal Paktı’ndaki kurumsal düzenlemelerin az çok genişletilmiş haliydi. Antlaşmanın başlangıcındaki “Genel İlkeler” kısmında, Lübnan’ın egemen, özgür ve bağımsız bir ülke ve onun vatandaşları için bir vatan olduğu vurgulanıyordu. Ardından Lübnan’ın Arap kimliği ve kamusal özgürlüklere (özellikle ifade ve inanç özgürlüğü) saygı gösteren demokratik bir parlamenter cumhuriyet olduğu belirtiliyordu. Halk, egemenliğin kaynağı olarak gösterilirken egemenliğin uygulanmasını anayasal kurumlar çerçevesinde halk tatbik edecekti. Kültürel, toplumsal ve ekonomik olarak sağlanan dengeli gelişme, devletin birliğinin ve sistemin istikrarının temel dayanağı olacaktı. “Genel İlkeler” kısmından sonra yer alan “Siyasal Reformlar” kısmında, Lübnan Parlamentosu’ndaki milletvekili sayısının 99’dan 108’e çıkarılması ve daha önce 6/5 olan parlamentodaki Hristiyan ve Müslüman temsiline eşitlenmesi öngörülmüyordu. Aynı bölümde, devlet başkanının, başbakanının ve kabinenin yetkileri yeniden tanımlanıyordu. Devlet başkanının yürütmedeki gücü sınırlandırılırken başbakan ve kabine daha etkili hale getiriliyordu.¹⁷¹ Bununla birlikte devlet başkanı “ulusal birliğin sembolü”, “ülkenin bütünlüğünün ve bağımsızlığının koruyucusu” ve “anayasadan sorumlu kişi” gibi ifadelerle nitelendirilip ona sembolik bir statü verildi. Yürütme gücü ise büyük ölçüde kabinede toplandı. Örneğin devlet başkanı kabine toplantısına başkanlık yapabiliyor fakat toplantıda oy hakkına sahip olamıyordu.¹⁷²

Ta’if Antlaşması’nın “Siyasal Reformlar” kısmındaki en dikkat çekici hüküm, siyasal sistemindeki konfesyonalizmin kaldırılmasının ana ulusal hedef olduğunun belirtilmesiydi. Bu hedefi başarabilmek için Hristiyan

¹⁷⁰ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 175.

¹⁷¹ “The Ta’if Accord”, <http://www.al-bab.com/arab/docs/lebanon/taif.htm>, (10 Ocak 2011).

¹⁷² Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 176-177.

ve Müslümanların eşit temsiline dayalı olarak oluşturulan parlamentonun uygun önemler alması ve bir ulusal konsey kurması öngörülüyordu. Bu ulusal konseyin başında devlet başkanı bulunmakla birlikte başbakanın, parlamento başkanının, siyasal ve toplumsal liderlerin ve entelektüellerin de katılımı şart koşuluyordu.¹⁷³ Bu ulusal konsey, konfesyonelizmin kaldırılması yönünde tavsiyelerini parlamentoya sunacak ve bir plana riayet edilerek bunlar uygulanacaktı. Bunlara ek olarak kamu hizmetlerinde -üst düzey görevliler hariç- işe alımdaki konfesyonel ilkeler kaldırılıyor ve nüfus cüzdanlarında mezhebin belirtilmesi uygulamasına son veriliyordu.¹⁷⁴ Ta'if Antlaşması, konfesyonelizmin kaldırılması yönünde böylesi hükümler içermesine rağmen bu konuda muğlak bir tutum sergilemekle suçlanmış ve eleştirilere hedef olmuştur. Maurus Reinkowski'ye göre Ta'if Antlaşması ve 1990 Anayasası, konfesyonelizmin nasıl ortadan kaldırılması gerektiğini değerlendirmek üzere parlamento tarafından bir ulusal konseyin kurulmasını öngörerek aslında konfesyonel sisteme kendini ortadan kaldırması için bağlayıcılığı bulunmayan ve ucu açık bir yetki vermiş oluyordu. Yeni anayasa, hem mezhepsel grup liderlerinin yetkilerini sınırlandırmaya çalışıyor hem de onların egemen konumlarını onaylıyordu. Örneğin anayasanın 19. maddesiyle, yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek ve başkanlık ve parlamento seçimlerinde ortaya çıkacak anlaşmazlıkları ve çatışmaları çözmek için bir Anayasa Konseyi kurulmuştu. Bu konseye başvuru hakkı ise devlet başkanı, başbakan, parlamento sözcüsü ve parlamentonun 10 üyesiyle birlikte yasal olarak tanınmış cemaat liderlerine verilmişti. Bu bağlamda Ta'if Antlaşması'nın Lübnan'ın konfesyonel sisteminin ortadan kaldırılmasından çok sürdürülmesine katkı yaptığı aşikârdır.¹⁷⁵ Joseph Ebu Khalil ise Ta'if Antlaşması'nda öngörülen reformda olduğu gibi konfesyonelizmi kaldırmaya yönelik her girişimin Lübnan toplumunun mezhepçi yapısı tarafından engellendiğini söylemektedir. Ebu Khalil'a göre Lübnan toplumunun mezhepçi yapısı, devletin ve sistemin oluşmasını sağlayan dokunulamaz ve değiştirilemez bir olguydu.¹⁷⁶

¹⁷³ Ebu Khalil, *Lubnan Limaza*, s. 65.

¹⁷⁴ "The Ta'if Accord".

¹⁷⁵ Maurus Reinkowski-Sofia Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", Der: Haldun Gülalp, *Citizenship and Ethnic Conflict*, Routledge, 2006, s. 103.

¹⁷⁶ Ebu Khalil, *Lubnan Limaza*, s. 68.

Ta'if Antlaşması'nın "Diğer Reformlar" başlıklı kısmında âdemi merkeziyetçilik, yani yönetsel yetkilerin dağıtılması öngörülüyordu. Öncelikle Lübnan Devleti'nin güçlü bir merkezi otoriteye bağlı üniter ve tek bir devlet olduğu belirtilse de ardından devlet idaresinin yerel düzeyde temsili için valilerin ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletildiği vurgulanıyordu. Bu kısımda eğitim konusunda da bazı düzenlemelere yer veriliyordu. Eğitimde en azından ilkökul eğitiminin zorunlu hale getirilmesi ve eğitim özgürlüğünün genel hukukun güvencesi altında olması isteniyordu. Ülke-deki özel eğitim korunmakla birlikte devlet özel eğitim kurumları ve ders kitapları üzerinde sıkı bir kontrol uygulayacaktı. Resmi, mesleki ve teknolojik eğitimde reform yapılacak ve özellikle Lübnan Üniversitesi'nin yeniden yapılanması için yardım sağlanacaktı. Eğitimdeki düzenlemelere ek olarak ülkedeki medya kurumları da hukukun güvencesi altında ve iç savaşı sona erdirecek hassasiyetlere dikkat ederek yeniden örgütlenecekti.¹⁷⁷

Ta'if Antlaşması'nın ikinci kısmı, Lübnan'ın güvenliğine ve egemenliğine vurgu yapıyordu. Antlaşmaya göre Lübnan'daki tüm grupların katılımıyla ulusal bir uzlaş temelinde güçlü bir devlet kurulacak ve devletin egemenliği ülkede yaşayan tüm vatandaşları kapsayacaktı. Bu bağlamda ülkedeki Lübnanlı veya Lübnanlı olmayanlardan oluşan silahlı milis grupları dağıtılacak ve Lübnan Ordusu güçlendirilecekti. Antlaşmanın dördüncü kısmında ise dış ilişkiler ele alınıyordu. Öncelikle Lübnan Devleti'nin egemenliğini ülkenin her yerine yayması için Birleşmiş Milletler'in 425 Nolu kararı ve diğer kararları uygulamaya geçirilerek İsrail işgalinin sona erdirilmesi öngörülüyordu. Arap kimliğine sahip olan Lübnan, Arap dünyasındaki tüm devletlerle kardeşçe ilişkiler geliştirecekti. Özellikle tarihsel olarak "özel ilişkileri" olan Lübnan ve Suriye, bu ilişkileri, işbirliğini ve yardımlaşmayı geliştirecek ve bu yolla iki ülkenin egemenliği ve bağımsızlığı korunacaktı.¹⁷⁸

Ta'if Antlaşması'nda yer alan reformlar, iç savaş sürerken -genellikle Suriye'nin siyasi ve askeri nüfuzu altında- hazırlanan bazı belgelerde önerilen reformlarla benzerlik göstermektedir. Bunların en bilinenleri, 1976'da Lübnan Devlet Başkanı Süleyman Faranjiyye tarafından kabul edilen Anayasal Doküman, 1983'te Cenevre ve 1984'de Lozan'da yapılan uzlaş toplantı-

¹⁷⁷ "The Ta'if Accord".

¹⁷⁸ "The Ta'if Accord".

tlarındaki öneriler, 1984'te Başbakan Reşid Karami'nin ulusal birlik hükümetinin deklarasyonu ve 1985'teki *Tripartite* (Üçlü) Antlaşması'dır. Ayrıca Ta'if Antlaşması'nda yer alan reformlar, 1987-1988'de Suriye ile Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel arasında tartışılmış ve Suriyeli yetkililerle bu konuda ABD yönetiminin özel temsilcisi Richard Murphy ve yardımcısı April Glaspie görüşmelerde bulunmuştu. Bununla birlikte Ta'if Antlaşması'nın hükümlerinin 1943 Ulusal Paktı'ndan farklı radikal değişiklikler içermediği aşikârdır. Her iki belge de özünde ülkedeki mezhepsel gruplar arasında uzlaşmayı ve konfesyonel temsili vurgulamaktadır.¹⁷⁹

Konfesyonelizmin Toplumsal Alandaki Uygulaması

Lübnan'daki konfesyonel siyasal sistemin işleyişi, istikrarı veya değiştirilmesi meselesi, aynı zaman ülkenin toplumsal alanındaki konfesyonel yapılanmayla doğrudan bağlantılı ve karşılıklı etkileşim içerisindedir. Lübnan'da bireylerin birbiriyle -ya da belirli ölçülerde bireylerle devletin- ilişkilerini (doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve miras gibi) düzenleyen aile hukuku dini yasalarla belirlenmekte ve merkezi devletin yetki alanının dışında tutulmaktadır. Merkezi devletin kontrolü dışında kalan diğer bir konu da eğitimidir. Ülkedeki mezhepsel gruplar, kendi toplumlarının eğitim faaliyetlerini dini müesseselerin çatısı altında veya ona bağlı olan özel okullarda yürütmeye hakkına sahiptir. Bu iki konuda dini kurumların ve din adamlarının sahip olduğu ayrıcalıklı statü, onların toplumsal alandaki güç ve nüfuzunu arttırırken merkezi devleti sadece bir gözlemci statüsüne itmektedir.

1926 Anayasası'nın 9. maddesinde, Lübnan Devleti'nin ülkedeki tüm dinlere ve mezheplere saygı duyduğu ve onların ibadetlerini özgür bir şekilde yapabilmelerini kendi koruması altında garanti ettiği vurgulanmaktadır.¹⁸⁰ Ta'if Antlaşması'nın I.1.C maddesinde demokratik parlamenter bir cumhuriyet olan Lübnan'ın tüm vatandaşlarının inanç özgürlüğüne ay-

¹⁷⁹ Hasan Krayem, "The Lebanese Civil War and The Taif Agreement", Çatışma Çözümleri Projesi, *Digital Dokümantasyon Merkezi*, Beyrut Amerikan Üniversitesi (AUB), <http://ddc.aub.edu.lb/projects/pspa/conflict-resolution.html>, (21 Mart 2011).

¹⁸⁰ Flanz-Kanso, *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, s. 2.

rımcılık yapmaksızın saygı duyduğu belirtilmektedir.¹⁸¹ Lübnan'daki devlet, dini inancı garanti altına aldığını belirtmekle birlikte vatandaşlarının bireysel ilişkilerini düzenleyecek bir medeni hukuktan yoksundur ve bu işler mezhepsel gruplara bırakılmıştır. Lübnanlı mezhepsel grupların siyasi ve dini liderleri de genellikle mezheplerin bireyselliğine saygı duyulması ve bu bireyselliğin muhafaza edilebilmesi için aile hukuku ve eğitimin devletin erişim alanının dışında tutulmasını savunmuştur.¹⁸² Lübnan'daki farklı mezhepsel grupların aile hukukları ülkenin Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği süreçte kabul edilmişti. Sünni ve Caferi aile hukuku, 4 Kasım 1942'de kabul edilmiştir, 1946 ve 1962'de tekrar düzenlenmiştir. Her iki mezhep 1917'de Hanefi ve Caferi okuluna dayalı olarak yayınlanan Osmanlı Aile Hukuku'nu benimsemiştir. Dürziler, Hanifi okuluna dayalı kendi aile hukuklarını 24 Şubat 1948'de kabul etmiştir. Hıristiyan ve Yahudilerin aile hukukları ise 2 Nisan 1951'de kabul edilmiştir.¹⁸³ Tüm bunlara rağmen mezhebe dayalı aile hukuku, ülkede aile hukuku konusunda çok başlılığa, bu uygulamaların çoğu zaman merkezi devlet otoritesiyle çatışmasına ve mezhepsel gruplar arasındaki ilişkilerde bölünmüşlük duygusunu arttırıp ortak bir ulusal kimlikten uzaklaşılmasına yol açmıştır. Ayrıca modern demokrasinin en önemli yönü olan vatandaşlar arasında eşitlik kavramı zarar görmüş ve pratikte uygulanamamıştır. Böylece siyasal alandaki konfesyonalizmin toplumsal alanda da insanları etkisi altına aldığı aşikârdır.

Lübnan vatandaşları, doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve mirasla ilgili konularda dini yasalara uymak zorundadır. Onlara, dini nikâh yapma hakkına verilmiş olsa da medeni nikâh yapmaları yasaktır. Lübnan'da her mezhepsel grup aile ve evliliği düzenleyen farklı dini yasalara sahip olduğundan dolayı evlilikler de genellikle aynı mezhep içinde yapılma eğilimindedir.¹⁸⁴ Bununla birlikte 1950'lerden sonra Lübnan'da kentleşmenin artması ve farklı mezhepsel gruplardan gelen insanlar arasında modern yaşam içerisinde ilişkilerin çeşitlenmesi medeni nikâh konusunu önemli

¹⁸¹ "The Ta'if Accord".

¹⁸² Reinkowski-Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 105.

¹⁸³ Lamia Rustum Shehadeh, "The Legal Status of Married Women in Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, C: 30, No: 4, Kasım 1998, s. 504.

¹⁸⁴ Reinkowski, Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 106.

bir mesele haline getirdi. Farklı mezhepten insanların birbirleriyle evlenmeleri veya evlenme girişimleri büyük bir dini, toplumsal ve ailesel baskıya maruz kalmalarını yol açmış ve özellikle ülkedeki gençler için günlük ilişkilerinde bir baskı unsuruna dönüşmüştür.¹⁸⁵ Lübnanlı kadınlar için diğer bir mesele de dini yasalara göre yapılan evliliğin onun profesyonel siyasal sistemdeki seçmen haklarını elinden almasıdır. Örneğin Grek Ortodoks bir kadın Katolik bir erkekle evlenirse onun resmi kayıtları –orada yaşamıyor olsa bile- otomatik olarak kocasının doğup büyüdüğü yere taşınmaktadır. Bunun sonucu olarak da onun seçim bölgesi değişmekte ve seçimlerde Grek Ortodoks olarak oy kullanılmasına izin verilmemektedir. Bu Grek Ortodoks kadın, Katolik mezhebinin bir üyesi olarak oy kullanabilmektedir Bu tür hukuki zorlamaların dolaylı bir sonucu olarak profesyonel hukuk, kadınların kendi mezheplerinden kişilerle evlenmelerini teşvik etmektedir.¹⁸⁶

Lübnan, kurulduğu 1920’den beri bir medeni kanunun yürürlüğe konması yönünde birkaç başarısız girişime sahne oldu. Bu başarısız girişimlerin en sonucusu 1998’de görev süresinin bitimine birkaç ay kala Devlet Başkanı Elias Hravi’den gelen isteğe bağlı medeni nikâh önerisiydi. Hravi’nin önerisinin profesyonelizmin siyasal alandan da kaldırılmasını içermesi ülkede büyük tartışmalara yol açtı ve özellikle Hristiyan ve Müslüman din adamlarının şiddetli karşı çıkışıyla karşılandı. Bazıları Hravi’nin önerisini onun görev süresini uzatmayı amaçlayan siyasi bir manevra olarak görüyordu. Bazı siyasetçiler ise Hravi’nin medeni nikâh uygulamasını başlatarak Lübnan’ın ya profesyonelizme dayalı bir devlet olarak kalması

¹⁸⁵ Mart 2010’da sekülerizmi desteklemek ve mezhepçiliği kınamak için Beyrut’ta yapılan bir gösteriye katılan ve farklı dinlere inanan Ziad-Reine çiftinin sözleri medeni nikâhın olmadığı ülkede farklı mezhepsel gruplardan gençlerin nasıl bir baskı altında kaldıklarını açık bir şekilde gösteriyor. Ziad’la Kıbrıs’a gidip orada medeni nikâh yapan Reine “*Bizim ailelerimiz iç savaşta birbirleriyle savaştı ve şimdi ben ilişkim konusunda büyük bir savaşım içindeyim. Toplumsal ve ailesel baskı inanılmaz*” diyor. “Marching for secularism in Beirut”, *BBC News*, 25 Nisan 2010, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8642911.stm, (5 Kasım 2010).

¹⁸⁶ Sofia Saadeh, “Women in Sectarian Politics of Lebanon”, Der: R. W. Bulliet, N. Yavari, L. G. Potter, J. R. Oppenheim, *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, New York, Colombia University, 2004, s. 235.

ya da devletin ve toplumun aynı anda sekülerleşmesini savunan Hristiyanların taleplerini yerine getirdiğini düşünüyordu. Müslümanlar, konfesyonel ilkelerin siyasetten kaldırılmasını desteklemekle birlikte toplumsal alanda sürdürülmesinden yanaydı. Hravi'nin medeni nikâh önerisi, kriz durumunda liderlerin kendi mezhebinin çıkarlarını savunduğunu ve ülkeyi parçalanmanın eşiğine getirdiğini bir kez daha gösterdi.¹⁸⁷

Lübnan Devlet Başkanı Elias Hravi, 18 Mart 1998'de başkanlığını yaptığı kabine toplantısında, bakanlardan, medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısını onaylamasını istedi. 21 Hristiyan ve Müslüman bakan yasa tasarısının lehine, 9 bakan aleyhine oy kullandı. Öneriye karşı çıkan bakanlar, Sünni Başbakan Refik Hariri'nin parlamento grubundaydı. Başbakan Hariri, öneriyi ülkedeki Sünnilerin gücünün zayıflatılması olarak gördü ve imzalamayı reddetti. Fakat anayasaya göre, yasa tasarısı bakanlar kurulunda ezici çoğunlukla geçti ve başbakanın da buna uyması gerekiyordu. Başbakan Hariri, yasa tasarısını geçirmemek için Lübnan müftüsü Reşid Kabbani'nin ve bazı radikal dinci grupların (İslami Cemaat, Tevhid Hareketi gibi) desteğini alarak ülkenin birçok yerinde kitlesel protesto gösterileri başlattı. Lübnan Sünni dini liderler, medeni nikâh uygulamasını İslam'a zarar verecek ve Müslümanları ateizme kadar götürecek bir Batı icadı olarak görüyordu. Şi'iler de -Sünniler kadar sert olmasa da- medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısını reddetti. Şi'i Yüksek Konseyi lideri Mehdi Şemseddin, ülkedeki hayatı siyasi ve dini olarak algılıyor ve seküler siyasetçilerin evlenme, boşanma ve miras yasalarına müdahale etmesine karşı çıkıyordu. Diğer yandan ülkenin iki büyük Şi'i partisi yasa tasarısıyla ilgili farklı tavırlar takındı. Hizbullah yasa tasarısına karşı çıkarken, Emel Örgütü lideri Hravi'ye destek verdi. Hizbullah'ın ruhani lideri Muhammed Hüseyin Fadlallah medeni nikâh kıyan Müslümanları zina yapmakla eşdeğer görürken parlamento eski başkanı ve milletvekili Hüseyin el-Hüseyin dini liderleri dini grupları yönlendirmekle suçladı ve Lübnan'ın bir din devleti olmadığını, dini grupların devletin ve bireysel hakların üstünlüğünü koruması gerektiğini savundu.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Reinkowski-Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 106-107.

¹⁸⁸ Reinkowski-Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 107-108.

Hizbullah'ın önemli liderlerinden Naim Kasım, Hravî'nin medeni kanunla ilgili önerisinin İslam hukuku ile uyuşmadığını iddia etmektedir. Hravî'nin medeni kanunla ilgili önerisinin 21. maddesinde "Eğer maddi imkânları varsa, kadın da ailenin geçimine katkıda bulunmakla yükümlüdür" deniliyordu. Kasım'a göre İslam hukukunda ailenin giderlerini karşılamak üzere harcamada bulunmak erkeği göreviydi ve kadının bu tür harcamalarda bulunma yükümlüğü olmadığı için bu madde İslam hukukuyla çelişiyordu. Yine önerinin 34. maddesinde "Kadın evlilik akdinin iptali veya sona ermesinin üzerinden üç yüz gün geçmedikçe evlenemez" denmesine itiraz eden Kasım, İslam hukukuna göre bu sürenin boşanmada 3 ay, ölüm durumunda 4 ay olduğunu ve yeni önerinin bu süreyi keyfi olarak uzatarak kadına haksızlık yaptığını vurgulamaktadır. Kasım'ın itiraz ettiği diğer madde evlat edinmeyle ilgilidir. Önerinin 73. maddesinde "Evlat edinme, evlat edinen ile evlat edinilen arasında meşru velayetin doğurduğu hakları tesis eden yasal bir akitir" deniliyordu. Kasım, İslam hukukunda evlat edinilen çocuğun asla öz evladın sahip olduğu haklara sahip olmadığını, iki kardeş gibi olmadıklarını ve hatta evlenebileceklerini söylemektedir. Ayrıca Kasım, Lübnan'daki Müslümanların çoğunun medeni nikâh gibi bir meselesi olmadığını ve birçok aileyi parçalayabilecek böylesi bir kanunun gereksiz ve tehlikeli olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁸⁹

Lübnanlı Hristiyanlar arasında medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısına en büyük tepki Marunîler arasından geldi. Marunî Patrik Nasrallah Sfeir, bazı Marunî siyasetçilerle birlikte tasarıyı kınadı. Patrik Sfeir'in tavrı, Sünni Müftü Kabbani'ye çok yakındı ve medeni nikâh kıyan Marunîlerin son ayınının yapılmayacağını söylüyordu. Marunîlerin öneriye karşı çıkmasının temel nedenlerinde biri, iç savaştan sonra ülkede azalan Hristiyan nüfusun konfesyonel ilkelere kaldırılması halinde ülkedeki Müslümanların tahakkümüne gireceğinden duyulan korkuydu. Hravî'nin medeni nikâh uygulamasının başlatılmasını öngören yasa tasarısı konfesyonelizmin siyasal alandan kaldırılmasını öngören bir madde de içeriyordu. Grek Ortodoks Patrik George Khodr ise yasa tasarısının Sünniler ve Marunîler tarafından red-

¹⁸⁹ Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Çev: Muharrem Tan, Karma Kitapları, 2007, s. 233-236.

dedilmesini dinin devlet işlerinden ayrılmasının reddi olarak görüyor ve böylesi tavırların ülkenin gelişimine engel teşkil ettiğini söylüyordu.¹⁹⁰

Lübnan'da ortak bir medeni kanun yürürlüğe konmasının mezhepsel grup temsilcileri tarafından tepkiyle karşılanmasında ülkenin siyasal ve toplumsal alanında uygulanan konfesyonel ilkelerin ve ilkelerin ortaya çıkardığı siyasi ve dini ayrıcalıkların tehdit altına girmesiyle doğrudan ilgisi vardı. Bir medeni kanun, her şeyden önce ülkedeki dini liderlerin yargı sistemi üzerindeki ayrıcalıklarını ve toplum üzerindeki egemenliklerini tehdit ediyordu. Lübnan'daki medeni kanun tartışmaları, ülkedeki konfesyonel sistemin getirdiği dini kimliğe dayalı vatandaşlık kavramının ve mezhepçiliğin toplumsal alandaki dayanaklarının önemli bir göstergesidir. Konfesyonel sistemin siyasal ve toplumsal alandaki hâkimiyeti, bir yandan "Lübnanlılık" olarak adlandırılabilen tek bir ulusal kimliğin ortaya çıkmasını engellerken diğer yandan da sıradan insanları sıkı mezhepsel bağlar içinde ve dini otoritelerin tahakkümü altında kalmaya zorlamaktadır.

Lübnan'daki konfesyonelizimin gerek siyasal gerekse toplumsal alandaki uygulamalarının demokrasinin temel ilkeleriyle çeliştiği aşikârdır. Lübnan sisteminde "yasa önünde eşitlik" veya "eşit siyasi katılım" yoksayılmaktadır. Ülkede kişilerin özel yaşamlarını düzenleyen 18 ayrı yasa vardır ve bu da farklı mezheplerden insanların eşitsiz muamele görmesine yol açmaktadır. Dini çoğulculuk ve bir arada yaşama kültürünün iyi bir örneği olarak sunulmaya çalışılan konfesyonelizme dayalı Lübnan, din ve vicdan özgürlüğünün ayrılıkçı ilkelere bağlandığı ve çoğu zaman çığnenediği bir ülkedir. Konfesyonelizme göre sadece ülkedeki Hristiyan ve Müslümanlara tanınan siyasal katılım hakkı, seküler veya mezhepsel hizipleşmelerin içinde yer almayan Lübnanlılar için sınırlanmaktadır. Tüm bunların temel nedeni ise siyasal katılımı ve yasa önünde eşit muameleyi garanti eden "siyasal vatandaşlık" kavramının içinin Lübnan'da hala doldurulamamış olmasıdır.¹⁹¹

¹⁹⁰ Reinkowski-Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 109.

¹⁹¹ Reinkowski-Saadeh, "A Nation Divided Lebanese Confesionalism", s. 110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Marunîler Kökenleri ve Marunî Kilisesi

Marunî toplumunun genel karakteristiğini belirleyen temel faktörlerin başında Marunîliğin bir inanç sistemi olarak Hristiyanlığın içinde doğuşu gelmektedir. Marunî etnik ve dini kimliğinin tanımlanmasında Marunî Kilisesi'nin dini ve toplumsal bir kurum olarak varlığı önemli bir rol oynamıştır. Marunîlik inancı ve gelenekleri ise Lübnan'a özgü toplumsal şartlar ile bölge dışından gelen siyasi ve dini faktörlerin tesiri altında uzun bir süreç içinde şekillenmiştir. Marunî tarihinin ilk dönemleri oldukça karmaşık ve bilinmeyenlerle doludur. Marunîliğin Hristiyanlık içerisinde bir inanç veya mezhep olarak doğduğu varsayılan süreç hakkında günümüze ulaşan kaynak sayısı oldukça sınırlı olmakla birlikte bu süreçte Marunî tarihinin bütününde en çok tartışılan meselelerin ortaya çıktığı aşîkârdır.¹⁹² Nitekim XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Marunî milliyetçiliği fikrini ve Marunî toplumunun XX. yüzyıldaki siyasi davranışlarını anlayabilmek öncelikle Marunîliğin dinsel bir kimlik olarak doğuşunu ve gelişimini ortaya çıkaran ve içinde karmaşık meseleler barındıran bu sürecin incelenmesini gerektirmektedir. Ayrıca bu dönemin incelenmesi, Marunî kimliğinin etnik bir kimlik olarak mı yoksa dinsel bir kimlik olarak mı ele alınması gerektiği meselesi hakkında fikir yürütmemize yardımcı olabilir. Bu bölümde Ma-

¹⁹² Albert Hourani, "Lebanon: The Development of a Political Society", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, John Wiley&Sons, Londra, 1965, s. 14.

runiliğin doğuşu, Marunîlerin Orta Çağ'dan itibaren önce Haçlılar ve ardından Müslüman siyasi otoriteler altındaki deneyimleri ve Marunî Kilise'nin siyasi ve toplumsal bir kurumsallaşma olarak gelişimi ele alınmaktadır.

Marunîlerin Kökenleri

Rahip Marun ve Maruniliğin Doğuşu

Marunîler, Marunî Kilisesi tarafından Marun veya Maron adlı rahip etrafında toplanmış ve onun yaşam tarzını benimseyen Hristiyanlar olarak tanımlanmaktadır.¹⁹³ Marunî Kilisesi, adını Keşiş Marun'un düşüncelerini yaşatan Aziz Marun Manastırı'ndan almaktadır.¹⁹⁴ Aziz Marun'un Marunî toplumunun oluşması ve varlığını korumasında önemli bir figür olduğu aşîkârdır. Aslında Marunî toplumu, neredeyse XVII. yüzyılın sonuna kadar yazılmış bir kilise tarihine ve Marunî tarihçiye sahip olamadı. Bundan dolayı Marunî tarihinin ilk dönemleri –özellikle Aziz Marun'un yaşamı ve çalışmaları- hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu durum, Marunîlerin kökenleri ve toplumsal-dini kimlikleri hakkında bazı muğlaklıkları, yanlış anlamaları ve suçlamaları beraberinde getirmektedir. Örneğin Hristiyanlığın yayıldığı ilk 600 yıl içinde yaşayan – Marunî adının dayandırıldığı- Marun adında iki rahip vardır ve çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Suriye bölgesinde uzun süre kalan İngiliz Albay Charles Henry Churchill, Marunî toplumunun dayandırıldığı iki Marun hakkında şunları söylemektedir:

*“Marunîlerin kökenleri tartışmalı bir konudur. Herkes Marunî isminin Marun adlı bir rahipten türediği konusunda hemfikirdir. Fakat aynı isimde iki rahip yaşamıştır. Biri, IV. yüzyılın sonu ve V. yüzyılın başında Halep yakınlarındaki Cebel Korosîda yaşamış ve 433 yılında ölmüştür. Diğeri VII. yüzyılda Hamâda yaşayan ve Monotelit görüşün savunucularındandır. Marunîler, Roma Kilisesi-ne daima bağlı olduklarını ve Marunîlerin kurucusunun Cebel Koros'ta yaşamış dindar rahip Marun olduğunu iddia etmektedir.”*¹⁹⁵

¹⁹³ “History of the Maronites”, Marunî Patrikliği Resmi İnternet Sitesi, www.bkerke.com, (2 Temmuz 2010).

¹⁹⁴ Joseph Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, Çev: Susan Foukx (Arapçadan İngilizceye), Jounieh, Beyrut, Saint Paul Press, 2009, s. 11.

¹⁹⁵ Charles Henry Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, Londra, Saunders and Otley, 1853, s. 52.

Maruniler, Keşiş Marun hakkındaki bilgilerini genellikle John Chrysostom (ö.407) ve Theodoret (ö.457)'e dayandırır.¹⁹⁶ Marunilere göre Keşiş Marun hakkındaki en önemli kaynak, Koros (Kyrros veya Cyr) Piskoposu Theodoret'in yaklaşık 440 yılında kaleme aldığı *Din Tarihi (Philotheos Historia)* adlı kitaptır. Theodoret, Keşiş Marun'la tanışmamış olmasına rağmen kitabında 30 keşişle birlikte onun da kısa bir biyografisine yer vermiştir. Theodoret'in kitabının en önemli yönü, Keşiş Marun'un manastırdaki çileci yaşamından bahseden ilk kaynak olmasıdır. Theodoret'e göre Keşiş Marun, bu çileci yaşam tarzını benimsedikten sonra Koros bölgesindeki dağların zirvesine çıkmış ve oradaki terkedilmiş bir pagan tapınağını ibadet yeri olarak benimsemiştir.¹⁹⁷ Keşiş Marun'un dünya işlerinden feragat edip Halep'in 70 km kuzeybatısındaki Koros kasabasında müsamahasız bir manastır hayatı yaşadığı sanılmaktadır.¹⁹⁸ Keşiş Marun hakkında bilgi veren diğer kaynak John Chrysostom'dur. Marunî Rahip Joseph Mahfouz'a göre Aziz Marun Antakya'ya Yunanca ve Süryanice eğitimi almaya gittiğinde, orada -bir süre sonra İstanbul Piskoposu olacak- John Chrysostom ile tanışmış ve yakın dostluk kurmuştur.¹⁹⁹ Matti Moosa ise Keşiş Marun ile John Chrysostom arasındaki dostluk gerçek varsayılsa bile onun Keşiş Marun'un faaliyetleri veya ruhani yönü konusunda herhangi bir bilgi aktarmadığını belirtmektedir.²⁰⁰

Yeni Katolik Ansiklopedisi'ndeki "Aziz Marun" maddesinin yazarı J. Van Paassen, Keşiş Marun'un mucizevî yeteneklerinin ve olağanüstü ruhani bilgisinin birçok kişinin (SS. James, Limnaeus ve Zebinaş gibi) onun takipçisi olarak çevresinde toplanmasına yol açtığını söylemektedir. Paassen'e göre manastır hayatı sürdürmek Marunî toplumunun ortak bir değeri ve birleştirici bir özelliğiydi. Bu yüzden Aziz Marun'un takipçilerinden çoğu da manastır tarzı bir yaşam sürdürmüştür. Yaklaşık 410'da Marun'un ölümünün ardından takipçilerinin onun adına yaptıkları küçük bir kiliseye (*chapel*) cesedini gömdüğü sanılmaktadır. Daha sonra orada kurulan Ma-

¹⁹⁶ "Syria and Minor Asia"; *The Modern Traveller: Popular Description, Geographical, Historical and Topographical of The Various Countries of The Globe*, C: 2, 1830, s. 102.

¹⁹⁷ Matti Moosa, *The Maronites in History*, New York, Syracuse University Press, 1986, s. 18.

¹⁹⁸ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 11.

¹⁹⁹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 13.

²⁰⁰ Moosa, *The Maronites in History*, s. 17-38.

run Manastırı Marunîlerin merkezi olmuştur.²⁰¹ Yeni Katolik Ansiklopedisi'nde "Marunî İnancı" maddesinin yazarı El-Hayek de -Müslüman tarihçi Ebu Hasan el-Me'sudi (ö.956)'yi kaynak göstererek- Şam-Antakya yolu üzerinde Suriye'nin kuzeyinde bir Marun Manastırı'nın var olduğundan bahsetmektedir. İmparator Flavius Marcianus (ö.457) zamanında genişletilen bu büyük manastır, VII. yüzyılda Kalkedonyahıların güçlü bir kalesi ve Suriye'nin kuzeyindeki misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olmuştur.²⁰² Bununla birlikte Marun Manastırı'nın varlığı, ne zaman yapıldığı ve yıkıldığı da oldukça tartışmalı bir konudur.²⁰³ Matti Moosa, Theodoret'in kitabında asla bir manastırın varlığından bahsetmediğini ve Theodoret'in pagan tapınağı dediği yerin XVII. yüzyıldaki Marunî tarihçiler –özellikle Marunî patrik ve tarihçi İstefan ed-Duveyhi- tarafından hatalı bir şekilde yorumlanıp Marun Manastırı'na dönüştürüldüğünü savunmaktadır.²⁰⁴

Marunîlerin, Hz. İsa'nın insanlık ve tanrılık unsurlarının birbirine denk olduğu şeklindeki Ortodoks Diofizit (Çift Tabiatçılık) öğretinin teyit edildiği 451'de yapılan Kadıköy (*Khalkendon*) Konsili'ni kabul ederek Monofizit (Tek Tabiatçılık) öğretiye karşı tavır aldığı yaygın bir görüştür. Kadıköy Konsili, Aziz Marun'un ölümünden yaklaşık 41 yıl sonra toplanmıştır. Marunîlerin Diofizit öğretiyi desteklemeleri, onları Monofizitçilerle (özellikle Yakubilerle) ciddi bir mücadele içine sokmuştur. VI. yüzyılda Monofizitçiler, 350 keşişi öldürmüş ve birçok Marunî Manastırı'nı yakmıştır. Öldürülen Marunî keşişler, her 31 Temmuz'da Marunîler tarafından anılmaktadır. 350 keşişin katledilmesi olayı, bu dönemde Suriye Secunda²⁰⁵ keşişlerinin Papa Hormisdas'a yolladıkları bir mektupta da geçmek-

²⁰¹ J. Van Paasen, "Maro of Cyr, St.", *New Chatolic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 244-245.

²⁰² E. El-Hayek, "Maronite Rite", *New Chatolic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967, s. 245.

²⁰³ Marun Manastırı hakkında bilgi veren en eski üç kaynak, Antakya Ortodoks Patriği Dionysius Tal Mahri (ö. 845), İskenderiye (*Alexandria*) Patriği Eutyches (Sa'id İbn Batrik) (ö.941) ve Müslüman tarihçi Ebu Hasan el-Mes'udi (ö.956)'dir.

²⁰⁴ Moosa, *The Maronites in History*, s. 25.

²⁰⁵ Suriye Secunda: Suriye'de *Apamee*, *Epiphania*, *Arethusa* ve *Larisa*'yı kapsayan bölgeye IV. yüzyılda verilen isimdir.

tedir. Papa bu mektuba 10 Şubat 517 tarihinde cevap vermiştir. El-Hayek'e göre Papa'nın mektubu, Marunîlere Papalık tanınması getirmiştir.²⁰⁶ Buna ek olarak bu mektubun Haçlı Seferleri'ne kadar Marunî Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki bilinen ilk ve tek temas olduğu aşîkârdır.

VII. yüzyılda İslam'ın Suriye içinde yayılması Marunîler için yeni meseleleri beraberinde getirmiştir. Suriye'nin Müslüman Orduları tarafından tamamen ele geçirilmesi 634'ten 641'e kadar süren askeri çabaların bir sonucuydu. Lübnanlı tarihçi Kemal Salibi'ye göre İslam'ın siyasi ve askeri bir organizasyon içerisinde yayılmasıyla birlikte Bizans'ın eski gücüne sahip olmaması ve Yakubilerin bağımsız bir kilise haline gelmesiyle Monofizit öğretinin bölgede yayılması, Müslümanların Suriye'yi ele geçirmesini kolaylaştıran faktörlerdi.²⁰⁷ Antakya patriği II. Anastasius'un (Son Yunan Patrik) 609 yılında öldürülmesinden sonra 702 yılına kadar Antakya patrikleri İstanbul tarafından belirlenmiştir. Fakat bu tarihten sonra 742 yılına kadar boş kalan "Antakya Patrikliği" koltuğuna, Emevi Halifesi Hişan'ın izniyle Patrik III. Stephan (İstefan) seçilmiştir. Antakya Patrikliği koltuğunun boş kaldığı dönem, Marunî Patrikhanesi'nin kendi örgütlenmesini tamamlaması için fırsat vermiştir. Marunî keşişler, daha 745 yılından önce kendi manastırlarından piskopos seçmeye başlamıştır. Marunî kaynaklar, ilk Marunî patrik olarak 685 yılında seçilen Aziz John (Yuhanna) Marun'u (Lübnan Dağları'ndaki Batrun piskoposu) belirtmektedir.²⁰⁸ Marunî rahip Paul Naaman'ın ifadesiyle, Marunî Kilisesi teolojik olarak dini hizipleşmelerin ve coğrafi olarak savaş ve fetihlerin olduğu bir ortamda doğmuş, manastır ve kilise çevresindeki Marunî toplumu tarafından kurulmuş ve bir siyasal varlık olmaktan çok bir çeşit manastır toplumu olarak şekillenmiştir.²⁰⁹ Böylece Marunî Kilisesi, hem kendi içinde bağımsız hem de diğer Apostolik kiliselerle bağları olan gerçek bir kilise

²⁰⁶ El-Hayek, "Maronite Rite", s. 245; Moosa, *The Maronites in History*, s. 81-86.

²⁰⁷ Kamal Salibi, *Syria Under Islam: Empire on Trail 634-1097*, New York, Caravan Books, 1977, s. 18

²⁰⁸ El-Hayek, "Maronite Rite", s. 245.

²⁰⁹ Paul Naaman, "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)", *The Journal of Maronites Studies*, C: 2, No: 1, Ocak 1998, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/january98/Church_and_Politics.htm, (11 Eylül 2010).

haline gelmiştir.²¹⁰ Ayrıca “Antakya Patriği” unvanını kullansa da hiçbir Marunî patrik, Antakya’da yaşamamıştır.²¹¹

Marunîlerin, Lübnan Dağları’na nasıl göç edip yerleştikleri ve orasını bir vatan olarak benimsedikleri diğer tartışmalı konudur. Joseph Mahfouz, Koros Piskoposu Theodoret’in kitabına dayanarak Keşiş Marun’un takipçilerinden Keşiş Abraham (ö.422)’in daha V. yüzyılda Lübnan’daki pagan toplumlarını Hristiyanlığa döndürmek için uzun bir yolculuğa çıktığından bahsetmektedir. Mahfouz’a göre Abraham ve ona yolculuğunda refakat eden arkadaşları Lübnan’da bir pagan köyünde kalmışlar, burada misafirperver bir şekilde karşılanmışlar ve verdikleri vaazlar sonunda bu köy halkı toplu olarak Hristiyanlığı benimsemiştir. Bu köy halkının Lübnan’ın ilk Marunîleri oldukları rivayet edilmektedir. Keşiş Marun’un bir diğer takipçisi Keşiş Simon da Abraham’dan bir süre sonra Kadişa Vadisi’ne gitmiş ve Bşarri, Ehden ve Hadas köylerinde İncil’den vaazlar vermiştir.²¹² Marunîlerin Lübnan’a toplu göçünün VII. yüzyıldan itibaren başladığını yönelik birçok iddia bulunmaktadır. Marunî patrik ve tarihçi İstefan ed-Duveyhi’ye göre Suriye’nin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra Müslüman bir idarenin yönetimi altında kalan Marunîler, Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri gelişmiş ve Bizans imparatoru IV. Konstantin (ö.685), Müslümanlarla savaşmaları için Marunîlere dini, politik ve askeri destek sağlamıştır. Bu dönemde bazı Marunîler Müslümanlara karşı savaşan Merdait olarak bilinen bazı topluluklarla kaynaşmıştır. Fakat 680’de İstanbul Konsili monotelitizmi heretik kabul edilip monotelitizmi kınayan bir karar çıkarınca ve ardından 684’te Bizans ile Emevi Halifesi arasında bir barış yapılıncaya Marunîler (ve onlarla kaynaşan Merdaitler) Lübnan Dağları’na yerleşmiştir. Ed-Duveyhi’ye göre Marunîlerin Lübnan Dağları’na göç etmesinin başlıca sebebi, Bizans’ın yaptığı siyasi ve askeri baskıydı. XVI. yüzyılda yaşayan Kıbrıs’ın Marunî Piskoposu Gabriel İbn el-Kila’i (ö.1516) ise Marunîlerin Müslüman baskılarından dolayı IX. yüzyılın sonunda Lübnan Dağları’na yerleştiğini ve Bşarri bölgesinin onların anavatanı olduğunu iddia etmektedir.²¹³

²¹⁰ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 17.

²¹¹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 38.

²¹² Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 35.

²¹³ Kamal Salibi, *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 82-83.

Lübnan'a Marunî göçünün ne zaman başladığı tam olarak bilinmemse de VIII. yüzyılın başından X. yüzyıla kadar olan süreçte Lübnan'daki Marunîlerin nüfusunun hızla arttığı aşikârdır. Joseph Mahfouz, Marunîlerin Lübnan'da ilk ele geçirdikleri ve Hristiyanlığa döndürdükleri kent olarak Batrun'u işaret etmektedir. İlk patrik John Marun (Yuhanna es-Saruni veya Yuhanna Marun) da 707'de Batrun yakınlarındaki Kfarhay'da ölmüştür.²¹⁴ Marunîlerin Batrun'un ardından Cubeyl ve Kisravan'a doğru yayıldığı sanılmaktadır. Mahfouz'a göre Aziz Marun Manastırı'nın X. yüzyılda yıkılmasından sonra Marunî dini hiyerarşisinin de Kuzey Suriye'yi terk edip Lübnan'a yerleşmesi ile Marunî toplumu Lübnan'ı bir sığınak ve anavatan olarak benimsemeye başlamıştır.²¹⁵ Marunîler Lübnan Dağları'na yerleştikten sonra feodal bir toplumsal ve ekonomik altyapı üzerinde kendi yaşam tarzlarını inşa etmiştir.²¹⁶

Marunîler, Lübnan'a göçlerin başladığı ve Hristiyanlar arasındaki dinsel çekişmelerin yoğun olduğu bu dönemde Monotelit yaklaşımı tamamen benimsemekle suçlanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi 680'deki İstanbul Konsili'nde monotelitizmi kınayan bir karar alınmıştır. Kemal Salibi, Marunîlerin bu konsilin kararını reddettiğini belirtmektedir.²¹⁷ Salibi'ye göre Aziz Marun'un keşişlerinin bu kararı neden reddettiğine yönelik birçok detay gizemli kalsa da 680'den sonra Marunî keşişlerin ilk yaptığı iş Melkitlerden tamamen ayrılıp 685'te Antakya Patrikliği unvanını kullanarak kendi patriklerini seçmek olmuştur.²¹⁸ Bu gelişmelerin ardından 694'te Bizans İmparatoru II. Justinyan (ö.711), Marunîler üzerine bir ordu yollamış ve Hama'da 500 Marunî keşişi öldürmüştür. Bu ordu daha sonra Marunî patrik John Marun'u yakalamak için Trablus'a gitmiştir.²¹⁹ Alman Lutherci Kilise tarihçisi John Laurence Von Mosheim (ö.1755), İstanbul Konsili (680)'nde monotelitizmi kınayan bir karar alındığı zaman mono-

²¹⁴ Seely Beggiani, "The Patriarchs in Maronite History", *The Journal of Maronite Studies*, Ocak 2001, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/.../The_Patriarchs_in_Maronite_History.doc, (11 Eylül 2011).

²¹⁵ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 36.

²¹⁶ Naaman, "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)".

²¹⁷ Salibi, *A House of Many Mansions*, s.73.

²¹⁸ Salibi, *Syria Under Islam: Empire on Trial, 634-1097*, s. 29.

²¹⁹ Beggiani, "The Patriarchs in Maronite History".

telit yanlılarının Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları'nda yaşayan Merdaitlerin – ki ona göre VII. yüzyılın sonunda ilk patrik John Marun'dan sonra Maruniler olarak adlandırılmışlardır- arasında kendilerine bir sığınak bulduklarını iddia etmiştir. Mosheim'e göre hiçbir antik yazar, bu dağlılara ilk kez Monotelit doktrini kimin öğrettiği hakkında bilgi vermemesine rağmen bu kişinin John Marun olduğuna dair güçlü deliller vardır. Mosheim'in güçlü delillerinin başlıcası, Latin tarihçi Tyreli William'ın²²⁰ Marunilerin 1182 yılında Roma Kilisesi'ne kabul edilene kadar monotelitizmi koruduklarına yönelik görüşüdür.²²¹ Kemal Salibi de X. yüzyılda yaşayan ve Marunilerin erken tarihleri hakkında bilgi veren Müslüman tarihçi Ebu Hasan el-Me'sudi ve ilahiyatçı Abdülcabbar'ın çalışmalarında Marunilerin monotelit olarak tanımlandığını belirtmektedir.²²² İngiliz tarihçi Edward Gibbon (ö.1794), bu görüşlere paralel bir şekilde, Doğu Hristiyanlığı içinde monotelitlerin Maruniler adı altında tanımlandığını ve ancak XII. yüzyılda Marunilerin monotelitizmi terk edip Roma Katolik Kilisesi ile uzlaştığını belirtmektedir.²²³ Matti Moosa ise bu konuda en eski kaynak olarak gördüğü IX. yüzyılda yaşayan Antakya Ortodoks Patriği Dionysius Tal Mahri (ö.845)'nin Marun Manastırı'ndaki keşişleri (629-630) monotelit görüşü benimsemekle suçladığını belirtmektedir.²²⁴

Marunilerin başlangıçta monotelit olduğuna yönelik tüm bu iddialara rağmen Marunî yazarlar ve kilise bu iddiaları kabul etmemektedir. El-Hayek, Marunilere karşı yapılan monotelit suçlamalarının monofizitçi İskenderiye Patriği Eutyches'in yazdığı kroniklerdeki hatalardan kaynaklandığı

²²⁰ Tyreli William (Willermus Tyrensis) (ö.1190), Haçlı Seferleri döneminin ünlü Latin tarihçisidir. Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux*; Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Çev: E.A. Babcock-A.C. Krey (Latince'den İngilizceye), 2 Cilt, New York 1943.

²²¹ John Laurence Von Mosheim, *Institutes Ecclesiastical History, Ancient and Modern*, Çev: James Murdock (Latince'den İngilizceye), C: 2, Londra, Gilbert and Rivington Printers, 1841, s. 109-110.

²²² Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 87.

²²³ Edward Gibbon, *The History of The Decline and Fall of The Roman Empire*, Londra, A. Srorriswoode, 1837, s. 800.

²²⁴ Moosa, *The Maronites in History*, s. 8.

ğını söylemektedir. Eutyches, Marunîlerin kökenleri konusunda (özellikle Aziz Marun'un yaşadığı ve monotelit düşüncenin yayıldığı dönemler hakkında) hatalı bilgiler vermiş ve kendinden sonraki birçok yazarı (Tyreli William gibi) yanlış yönlendirmiştir. Böylece Tyreli William, Marunîlerin eski heretik inançlarından bahsederek Marunîlerin monotelit olduğu iddialarına katkı yapmıştır.²²⁵ Robert W. Crawford, "Tyreli William ve Marunîler" adlı makalesinde Tyreli William'ın Aziz Marun ve takipçilerinin heretik (monotelit) olduğuna dair iddiasının gerçeği yansıtmadığını göstermeye çalışmıştır. Crawford, Tyreli William'ın kastettiği Aziz Marun'un büyük bir ihtimalle o dönemlerde yaşamış başka bir Marun ile karıştırılmış olabileceğini iddia etmektedir.²²⁶

Tyreli William'ın Aziz Marun ve takipçilerinin heretik (monotelit) olduğuna dair iddiası, ölümünden sonra birçok karmaşık entelektüel tartışmanın ortaya çıkmasını yol açmıştır. Bazıları Tyreli William'ın fikrini benimserken diğerleri de –özellikle Marunî tarihçi, teolog ve yazarlar- bu fikri şiddetle reddetmiştir. Charles Henry Churchill, Frederick Bliss, Donald Attwater, Mathew Spinka ve bazı ansiklopedilerin (*Schaff-Herzog Encyclopedia*, *Catholic Encyclopedia*, *Encyclopedia Americana*, *Chambers Encyclopedia* ve *Encyclopedia Britannica*) "Marunîlik" maddelerinin yazarları, Tyreli William'ın fikrine destek veren kaynaklar arasındadır. Tyreli William'ın Aziz Marun ve takipçilerinin heretik (monotelit) olduğuna dair iddiasına karşı çıkan ilk isim modern Marunî tarihçiliğinin babası sayılan tarihçi ve patrik İstefan ed-Duveyhi'dir. XIX. yüzyılda ise Tyreli William'ın fikrini reddeden en önemli iki Marunî tarihçi ise Efram ed-Deyrani ve Yusuf Dibs'tir.²²⁷

Marunîlerin Haçlılarla Teması

Marunîlerin Lübnan Dağları'na nasıl ve ne zaman yerleştikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Marunîlerin bu dağlarda dini ve soylu liderlerin birleştiriciliği altında feodal bir yönetim sistemi oluşturmada oldukça ilerleme sağladıkları söyle-

²²⁵ El-Hayek, "Maronite Rite", s. 245- 246.

²²⁶ Robert W. Crawford, "William of Tyre and the Maronites", *Speculum*, C:30, No: 2, Nisan 1955, s. 224-225.

²²⁷ Crawford, "William of Tyre and the Maronites", s. 223.

nebilir. Bu yıllarda, kilise örgütlenmesinin başı olan Marunî patrik, onun yardımcısı olan piskoposların yardımıyla, toplum üzerindeki dini ve idari otoritesini güçlendirmeye başladı.²²⁸ XI. yüzyılda Marunîler Lübnan Dağları'nda toplumsal ve ekonomik düzenlerini kurmaya çalışırken bölge dışından gelen askeri bir saldırı, Marunî tarihinin akışını değiştirdi ve onlar için yeni bir başlangıç oldu.²²⁹ Hristiyanlar için kutsal sayılan toprakları ele geçirmek için Roma Katolik Kilisesi'nin teşvikiyle başlatılan Haçlı Seferleri, bölgenin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısında ve dönüşümünde uzun vadeli tesirlere neden oldu.

Papa II. Urban'ın 1095'te Placentia'da topladığı konsilde ilk defa "kutsal savaş" çağrısı yapması Haçlı Seferleri'nin başlangıcını teşkil etti. Papa'nın kutsal savaş çağrısı, Avrupa'da kısa sürede cevap buldu ve Kudüs'ü ele geçirmek için Doğu'ya yollanacak büyük ordular oluşturulmaya başlandı. Doğu'ya yollanacak ordular, Hz. İsa'nın haçını düşmanın elinden kurtarmaya gittiği ve askerler sağ omuzlarında yünden yapılmış beyaz, kırmızı ve yeşil örtülerde haç işareti taşıdıkları için Haçlılar (*Cruciati*), yapılan dinsel amaçlı askeri girişim de Haçlı Seferleri (*Expediatio Cruciata*) olarak adlandırıldı. Böylece 1096'da Avrupa'dan 800.000 kişilik bir ordu, farklı yollardan ve farklı komutanların idaresinde İstanbul'a doğru yola çıktı.²³⁰ İstanbul'a ulaştıktan sonra Haçlı Orduları, Anadolu toprakları üzerinden Kudüs'e hızlı bir şekilde ilerleyerek önemli askeri başarılar elde etti. 1096-1102 yılları arasında yapılan ilk Haçlı Seferi sonucunda Kudüs'te bir Haçlı krallığı (1099-1187), Antakya'da (1098-1268) ve Urfa'da (1098-1144) ise birer Haçlı kontluğu kuruldu. İkinci Haçlı Seferi, İmâdeddin Zengi'nin 1144'te Urfa'yı Haçlılardan geri alması üzerine Kutsal Roma Cermen İmparatoru III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Lui tarafından başlatıldı. Selahaddin Eyyubi'nin 1187'de Hittin Savaşı'nın ardından Kudüs'ü ele geçirmesi, Haçlı Seferleri'nin üçüncü dalgasını (1189-1192) getirdi. Kutsal toprakları geri almayı amaçlayan dördüncü Haçlı Seferi ise İstanbul'dan öteye geçemedi ve kentte 1261'e kadar sürecek Latin İmparatorluğu'nun kurulmasına yol açtı. Haçlılar, beşinci

²²⁸ El-Hayek, "Maronite Rite", s. 246.

²²⁹ Kamal Salibi, "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", *Arabica*, C: 4, No: 3, Eylül 1957, s. 290.

²³⁰ Von Mosheim, *Institutes Ecclesiastical History, Ancient and Modern*, s. 308.

seferi 1218'de Mısır'ın Dimyat kenti üzerine gerçekleştirdi. 1228'de Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Friedrich tarafından yapılan altıncı seferde, Kudüs diploması yoluyla tekrar Hristiyanların eline geçti ve 10 yıl süreyle onların kontrolünde kaldı. Yedinci Haçlı Seferi, 1248'de Fransa Kralı IX. Lui tarafından Kudüs'ü geri alan Eyyübiler üzerine yapıldı. Bu seferde başarısız olan Fransa Kralı IX. Lui 1270'de Tunus'a yönelik bir sefer girişiminde bulunsada kralın bu sefer sırasında ölmesinden dolayı ordu geri çekildi.²³¹

1099'da Lübnan'a ulaşan ilk Haçlıların bölgedeki Hristiyan Marunîlerle temasa geçtiğine, bu yerel halkın Haçlı savaşçılarına misafirperver karşıladıklarına ve onların Kudüs'e ulaşmalarında rehberlik yapmayı teklif ettiklerine dair birçok iddia dile getirilmiştir. Kemal Salibi, Haçlı Ordularıyla Marunîlerin ilk kez karşılaşmasını dönemin tarihçilerine dayanarak şöyle betimlemektedir:

"1099 baharında ilk Haçlı Ordularının -Antakya'dan Kudüs'e giderken- Trablus'a varışları Marunî tarihi için bir dönüm noktası oldu. Haçlılar, Noel'i kutlamak için Akra köyünün dışında mola verdi. Antakya'dan ayrıldıktan sonra düşman topraklarından geçen Haçlılar, yüksek dağlardan gelen büyük bir Marunî kitlesinin dostça karşılaması ve onların hizmet etme teklifiyle karşılaştı. Marunîler, Kudüs'e gitmeleri için Haçlılara en kolay ve en güvenli yolu gösterdi. Aynı yıl Kudüs ele geçirildiğinde Marunî Patrik Yusuf el-Circisi (1100-1120)'nin bu olayla ilgili kişisel kutlaması bölgedeki gelişmeler hakkında Papa'ya rapor gönderen Fransiskan bir heyet tarafından Roma'ya iletilti. Papa buna karşılık olarak Marunî Patriğe bir "mitre"²³² ve "pallium"²³³ dan oluşan hediyeler gönderdi. Eğer hikâye doğruysa bu Marunî Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki ilk teması temsil etmektedir."²³⁴

²³¹ David Commins, *Historical Dictionary of Syria*, Scarecrow Press, 1996, s. 75. Detaylı bilgi için bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev: Fikret Işılta, Ankara, TTK, 3 Cilt, 2008.

²³² *Mitre*: Roma Katolik Kilisesi'nde başpiskoposların, piskoposların, bazen de başrahiplerin özel dinsel günlerde giydiği uzun başlık, taç. James Stormonth-P.H. Phelp, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, Londra, William Blackwood and Sons, 1904, s. 543.

²³³ *Pallium*: Roma Katolik Kilisesi'nde kullanılan kısa, açık ve beyaz haçlı pelerin. Bu pelerin giyilmesi Roma Katolik Kilisesi'ndeki tüm başpiskoposlar ve dört Latin partike bağışlandı. Stormonth-Phelp, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, s. 610.

²³⁴ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 93.

Haçlıların Lübnan'a gelişiyle ortaya çıkan siyasi gelişmeler, Marunî Kilisesi ile Roma arasındaki sürekli ve yoğun ilişkiler açısından yeni bir başlangıç teşkil etti. Roma Katolik Kilisesi, VII. yüzyılda Suriye bölgesi İslam Orduları tarafından ele geçirildikten sonra Marunîleri ve Doğu Hristiyanlarını daha çok heretik veya muhalif olarak görme eğilimde olmuştur. Haçlı Seferleri'nin bölgede yarattığı siyasi ve askeri baskı, Roma Katolik Kilisesi'nin bölgedeki Hristiyanları yeniden keşfetmesi ve Katolikleştirilmesi için büyük bir fırsat yarattı.

Marunîlerin ilk Haçlı Ordularına Kudüs'e gitmeleri için yol göstermeleri dışında ne tür başka katkılar yaptıkları kesin olarak bilinmemektedir. Hatta Marunî toplumunun Haçlılara yaptığı yardımın boyutu ile birlikte Haçlı Seferleri'nin Marunî toplumunun ne kadarının desteğini aldığı da tartışmalı bir meseledir. Kemal Salibi'nin belirttiği gibi Avrupalı tarihçiler Marunîler ile Haçlılar arasındaki ilişki konusunda iki ayrı görüş savunmuştur. Marunîler, bazen -abartılı bir şekilde- Haçlılara paha biçilmez hizmetler sunan kahraman ve cesur bir ırk olarak sunulurken bazen de dağların yüksek kısımlarında yaşayan ve -en yüksek fiyatı verene hizmet eden Marunî çeteler örnek verilerek- eli kanlı hainler olarak aşağılanmıştır.²³⁵ Örneğin İskoç yazar ve diplomat David Urquhart (ö.1887), Merdait olarak adlandırdığı Marunîleri, -Tyreli William'ı kaynak göstererek- ne Haçlılarla ne de Müslümanlarla savaşmayıp tarafsız kalan bir topluluk olarak görmektedir.²³⁶ Urquhart'la aynı yıllarda Lübnan'da bulunan İngiliz Albay Charles Henry Churchill ise Haçlı Seferleri sırasında bölgedeki Haçlı liderleri tarafından Marunî Kilisesi'ne sağlanan bazı dinsel ayrıcalıklardan bahsetmektedir. Churchill'e göre 1112'de I. Baldwin, Hristiyan orduların başarısı konusunda Papa'yı bilgilendirmek için Roma'ya bir elçi yolladığında, onun kraliçesi de aynı vesileyle Papa'ya bir mektup yolluyordu. Kraliçe mektupta, 80.000 dinar harcayarak inşa ettiği Saint Helen Kilisesi'ni ve Diriliş Kilisesi'ndeki Gerçek Haç Mağarası'nı Marunîlere verdiği konusunda Papa'yı bilgilendiriyordu. Churchill göre, Orta Doğu'da Haçlıları destek-

²³⁵ Detaylı bilgi için bkz. William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Çev: E.A. Babcock, A.C. Krey (Latinceden İngilizceye), 2 Cilt, New York 1943.

²³⁶ David Urquhart, *The Lebanon: Mount Souria- A History and A Diary*, C: 1, Londra, Thomas Cautley Newby, 1860, s. 59.

leyen ve Katolik Kilisesi'nin doktrin ve inançlarına mutabık olmaya hazır Marunî ruhbanlar böyle ayrıcalıklarla ödüllendirilmişti.²³⁷ Tüm bunlarla birlikte Marunîlerin verdiklerini iddia ettikleri desteğin Haçlılar için ne anlam ifade ettiğini bilmemiz mümkün değildir. Haçlı Seferleri döneminde yaşayan yerli tarihçilerin Marunîlerden çok az söz etmesi de onların Haçlılarla girdikleri karşılıklı ilişkinin önemsiz olarak görülmesinden veya Doğu Hristiyanlığında baskın olan Grek Ortodokslar, Ermeniler ve Yakubilerin yanında küçük bir grup olarak kalmalarından kaynaklanıyor olabilir.²³⁸

Haçlı Seferleri sayesinde Marunî Patrik Yusuf el-Circisi ile Papa II. Pascal arasında kurulan ilk ilişkiler, kısa sürede Roma Katolik Kilisesi'nin Marunîlere olan merak ve ilgisini arttırmasına yol açtı. XII. yüzyılın ilk yarısında Marunî Patrik ile Papalık iradesi arasındaki bu tür ilişkiler sık sık tekrarlandı.²³⁹ 1131'de Marunî Patrik Gregoryus el-Halati'ye, Papalığın Patrikliğin otoritesini tanıdığını gösteren Papa II. Innocent'in mektubu ulaştı. 1134'de Patrik Halati, bölgeyi ziyaret eden Papalık elçisine Marunî Kilisesi ile Roma arasında bir birlik sağlama arzusunu dile getirdi. Fakat Marunî Kilisesi Roma'yla ilişkilerini geliştirmeye çabalarken Lübnan'daki Haçlılarla yerel Marunî liderler arasında bazı gerginlikler baş gösterdi. 1137'de Trablus'taki Haçlı Kontu, Müslümanlar tarafından kurulan babasının öldürüldüğü bir pusuda yardımı olduğundan dolayı yerel bir Marunî lideri cezalandırmak için Lübnan Dağları'na bir sefer gerçekleştirdi. Bu seferde birçok yerel lider öldürüldü. Kemal Salibi, Gabriel İbn el-Kila'î gibi Marunî tarihçilerin buna benzer olumsuz gelişmeler yerine Haçlılarla Marunîler arasındaki iyi ilişkileri gösteren olaylar üzerinde durmayı tercih ettiklerine dikkat çekmektedir. Örneğin Kila'î, Marunî mukaddam Kemal el-Lihfid'in Müslümanlara karşı gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Cubeyl derebeyi tarafından şövalye unvanıyla ödüllendirildiğinden ve derebeyin Kemal'in kızını kendi oğluyla evlendirdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca İbn el-Kila'î Haçlıların davasına sadaketten uzak olan Marunî mukkadamları, din adamlarını ve halkı açıkça heretik ve hain olarak suçlamaktadır.²⁴⁰

²³⁷ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 69.

²³⁸ Yousef Courbage-Philippe Fargues, *Christians and Jews Under Islam*, Londra, I.B. Tauris, 1998, s. 46.

²³⁹ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 69.

²⁴⁰ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 94.

Kemal Salibi, bu dönemde yaşayan Müslüman tarihçilerin Haçlılar konusunda yazdıkları eserlerde Marunîlerin Haçlılara yardım ettiğine dair bir bilgiye rastlanmadığını söylemektedir. Salibi'ye göre Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki bir savaş durumunda, yerel olarak Marunîlerle Haçlılar arasında geçici bir dayanışma ortaya çıkmış olsa bile Müslüman tarihçiler bunu bir ihanet boyutunda algılamamıştı. Ayrıca o dönemde Haçlılarla işbirliği yapan tek grubun Marunîler olmaması bu ilişkiyi ayrıcalıklı bir durum haline getirmemiştir. Bununla birlikte Salibi, Marunîlerin Haçlılara desteğinin Roma Katolik Kilisesi'nden yardım alarak Marunî kabilelerindeki insanlar üzerinde güçlü bir dini egemenlik merkezi kurmaya istekli Marunî patrikler ve onların piskoposlarının siyaseti olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin 1180'de Antakya'nın Latin Patriği Amaury, Kudüs'e bir ziyaret gerçekleştirdiğinde bazı Marunî piskoposlar ve rahipler onu karşılamış ve Roma Katolik Kilisesi'ne katıldıklarını açıklamışlardır. Diğer yandan bu dönemde, Haçlıların ve Roma'nın desteğine hevesli Marunî din adamları dışında Marunî toplumunun büyük bir kısmı Latinleşmeye şiddetli bir biçimde karşı çıktığını açıkça göstermiştir. Hatta Marunî toplumundaki bu ayrılık, o dönem manastır ve kiliselerde piskopos, rahip ve keşişlerin öldürülmesine kadar giden kanlı çatışmaları ortaya çıkarmıştır.²⁴¹

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Lübnan Dağları'ndaki Marunî toplumu içerisindeki derin bölünmeler çatışmaya dönüştü ve kilisenin varlığını tehdit eder boyuta ulaştı. Marunî Kilisesi, XIII. yüzyılın başından itibaren Roma'yla ilişkilerinde önemli adımlar attı. Marunî patrikler, ilk defa Papa III. Innocent (1198-1216) zamanından itibaren, Roma'nın onayına sunulmaya başlandı. Marunî Patrik Jeremiah el-Amşiti (1199-1230), 1215'te Dmalsa'da yapılan Dördüncü Lateran Konsili'ne katılarak Roma'ya giden ilk Marunî patrik oldu. Marunî Kilisesi, bu gelişmeyi kilisenin Papa'yı evrensel otorite olarak tanımasından –dolayısıyla Monotelitizm doktrinini tamamen reddedilmesinden- ve Roma Katolik Kilisesi'nin Marunî Kilisesi'ne verdiği değerin bir göstergesi olduğundan dolayı Marunî tarihinin en önemli olaylarından biri olarak görülmektedir. Marunîlerin Latinleşmesi bu süreçte başladı.²⁴² Kemal Salibi ise Papa III. Innocent'in Marunî Patrik el-Amşiti'yi davet etmesinin nedenini, onun konsile yapacağı katkı değil onun kendi

²⁴¹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 96.

²⁴² Beggiani, "The Patriarchs in Maronite History"; El-Hayek, "Maronite Rite", s. 246.

toplumu içindeki değerini yükseltmek olarak yorumlamaktadır. Marunî Patrik el-Amşiti, 1216'da Roma'dan Lübnan'a dönmeden önce Papa III. Innocent, Roma Katolik Kilisesi'ne itaatsizlik günahı işleyen muhalif Marunîlerden –ruhban sınıfından birini öldüren veya yaralayanlar hariç- pişmanlık duyanların affedilmesine yönelik özel bir belge yayınladı.²⁴³

Papa'dan aldığı destekle Lübnan'a dönen Marunî Patrik el-Amşiti, kilise içindeki ilişkilerde barış ortamını 1230'a kadar büyük ölçüde korumayı başardı. Fakat patrik öldükten sonra Marunîler arasındaki çatışma tekrar patlak verdi. Yeni patrik Daniel eş-Şamat, bu çatışmalardan dolayı uzun süre patriklik merkezini bırakıp dağlardaki uzak köylerde yaşamak zorunda kaldı. Ayrıca bölgede Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki siyasi ve askeri güç dengeleri değişmeye başladı. XIII. yüzyılın sonuna doğru bölgedeki Haçlı varlığının ortadan kalkmak üzere olduğu aşikâr hale geldi. Bu gelişme, Marunî Kilisesi içerisindeki Roma'yla birleşmeye karşı olan muhalif grupları güçlendirdi. 1282'de Daniel el-Hadşite'nin ölümünden sonra patriklik makamı boş kalınca muhalif gruplar, kendi patrik adayları olan Luke el-Bnahran'ın patrik seçilmesini sağladı. Bu seçime karşı olan Trablus'taki Haçlılar, Roma'yla birleşme yanlısı gruptan Jeremiah ed-Dmalsa'yı aynı makama getirdi ve acil bir şekilde onun için Roma'dan Papalık onayı sağladı. Böylece Marunî Kilisesi iki patrikli bir döneme girdi. Haçlıların korumasındaki patrik Trablus'ta yaşarken, Haçlıların Marunîlerin içişlerine karışmasına karşı olan ve seçimle işbaşına gelen patrik kendi için dağların üzerinde kurduğu kalesinde oturuyordu. Memluk Sultanı Kalavun'un emrindeki Türkmen birlikleri, Patrik Luke el-Bnahran'ın kalesine saldırıp onu kaçırdı, Roma'yla birleşme yanlıları için büyük bir fırsat doğdu. Bu olaydan 6 yıl sonra 1289'da Sultan Kalavun Trablus'u ele geçirdi. Trablus'un ardından diğer kıyı kentlerinin de Memlukların kontrolüne girmesi Marunîler için büyük bir felaket oldu. 1291'de Sultan Kalavun'un oğlu ve varisi el-Eşref Akra'yı ele geçirerek son Haçlıları bölgeden çıkarmasından sonra Marunî tarihi için yeni bir dönem başladı. 1291 yılında Memlukların Trablus'u ele geçirmesinden sonra Lübnan Dağları 1516 yılına kadar Memlukların kontrolü altında kaldı.²⁴⁴

²⁴³ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 96-97.

²⁴⁴ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 97-98; Salibi, "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", s. 296.

Haçlıların bölgeden çıkarılması, Memlukların Haçlıların yeni bir saldırısında Marunîlerin onlara yardım edeceğine yönelik kuşkularını bitirmeye yetmedi. Memluklar, dağlıların direnişini kırmak için 1292, 1300 ve 1305 olmak üzere Kısrahan bölgesine üç askeri sefer düzenledi. Bu seferler, daha çok Marunîleri ve dağlarda yaşayan heterodoks Müslümanları (Dürziler ve Nusayriler) hedef alıyordu. İlk sefer, Sultan el-Eşref (1290-1293) döneminde yapıldı ve Mısır valisi Baydara komutasında Kısrahan'a ilerleyen Memluk Ordusu, dağlılar karşısında büyük bir bozguna uğradı. Marunî Piskopos İbn el-Kıla'i bu savaşı Marunî muvakkamların Müslümanlara karşı büyük bir zaferi olarak değerlendirmiştir. Memlukların ikinci seferi, 1300'de Şam Valisi Akkuş el-Efram tarafından Cird ve Kısrahan'a yönelik yapıldı, 9 Temmuz'da Kısrahan ele geçirildi ve vergiye bağlandı. Memlukların üçüncü seferi, 1305'te yine Şam Valisi Akkuş el-Efram komutasındaki bir orduyla gerçekleştirildi ve bölgede çıkan isyan hareketlerini bastırıldı. Bu arada Haçlılar, Memluk topraklarına yönelik tehditlerini XIV. yüzyılda da devam ettirdi. 1367'de Kıbrıs'taki Latin Kral'ın güçlü bir donanmayla İskenderiye'ye saldırması, Memluk yönetiminin Lübnan'daki Marunî ruhban sınıfı üzerindeki baskısını sertleştirdi. Bu süreçte birçok Marunî manastırı yağmalandı ve Marunî Patrik Gabriel Hacula (1357-1367) 1 Nisan 1367'de Trablus'ta idam edildi. Fakat 1367'den sonra Memluk yönetiminin Marunîlere yönelik cezalandırmalarının ve baskısının devam ettiğine dair tarih bir kayıt bulunmamaktadır.²⁴⁵

Haçlıların bölgeden çıkarılması, Memluklar ile Marunîler arasındaki çatışmacı ortamda devam etmesine rağmen ilginç bir şekilde Marunî Kilisesi içinde Roma'yla birleşmeyi destekleyen eğilimleri güçlendirdi. Müslüman Memluk yönetimi altında yaşayan Marunîler için Roma'daki Katolik Kilisesi'yle bağları onları bölgenin ayrıcalıklı Hristiyanları yapıyordu. Ayrıca bu dönemde Memluk yönetiminin Venedik kent devletiyle iyi ilişkilere sahip olması, Hristiyan misyonerlerin bölgeye gelişini kolaylaştırdı. Memluk yönetimi, 1291'de Fransiskan Lesser Kardeşlere Kudüs'te Terra Santa misyonunu kurmak için izin verdi ve misyon Beyrut'ta da bir

²⁴⁵ Salibi, "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", s. 299-301.

şube açtı.²⁴⁶ Böylece Haçlıların siyasi ve askeri gücünün bölgeden çıkarılmasından sonra Roma Katolik Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetleri yoluyla Maruniler üzerinde etkili olma arzuları yeni bir boyut kazandı.

Marunîlerin Roma Katolik Kilisesiyle İlişkileri

XV. yüzyıl Marunîlerle Roma Katolik Kilisesi arasında ilişkilerin gerçek manada kurulduğu -veya restore edildiği- sürecin başlangıcıdır. Roma Katolik Kilisesi, bu dönemde Doğu Hristiyanları üzerindeki otoritesini güçlendirmeye ve dogmatik fikir ayrılıkları ile -Katolikliğe göre- kabul edilemez dinsel ritüelleri ortadan kaldırmaya yönelik bir siyaset benimsedi. Bu siyaseti uygulamaya geçirecek unsur, bölgeye gönderilecek Hristiyan misyonerlerdi.²⁴⁷ Papa IV. Eugene (1431-1447) ve Papa III. Callistus (1455-1458)'un papalık yaptığı dönemlerde Katolik Kilisesi'nin otoritesi altında Doğu Hristiyanlarıyla birleşmeye yönelik eğilimler güçlendi ve bölgeye gönderilen misyonerlerin bu birleşmeye katkı yapacağı düşünüldü.

XV. yüzyılda Roma Katolik Kilisesi, Memluk yönetimi altında Lübnan Dağları'nda yaşayan Marunîlerle iletişimi daha çok Fransisken Tarikatı'nın misyonerleri aracılığıyla sağladı. Haçlı Seferleri'nden beri bölgede faaliyet gösteren Fransisken Tarikatı²⁴⁸, Roma ile Maruniler arasındaki ilişkileri düzenlemede önemli katkılarda bulundu ve nüfuz sahibi oldu. Öyle ki Papa IV. Eugene, 1439'da Marunî Patrik John el-Caci (1404-1445)'yi Floransa Konsili'ne davet ettiği zaman, Marunî Patrik kendisini temsil etmesi için Beyrut'taki Fransiskenlerin başı olan Keşiş John'u konsile yolladı. Keşiş John, Floransa'ya giderken Marunî Patrik John el-Caci'nin Papa IV. Eugene'ye gönderdiği özel bir mesajını taşıyordu. Marunî Patrik el-Caci,

²⁴⁶ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 98.

²⁴⁷ Richard Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994, s. 110.

²⁴⁸ Fransisken Tarikatı (*Order of Frairs Minor*), 16 Nisan 1209'da Roma'da Asisili Francis (ö. 1226) tarafından kuruldu. Rahip Francis, 1207'den itibaren kendini Tanrı'nın hizmetine adanmış ve Hz. İsa'yı örnek olarak yoksulluğu yücelten bir yaşam tarzı benimsemişti. Rahip Francis ve takipçilerinin sürdürdüğü bu yaşam tarzı, Rahip Francis'in 1209'da Roma'ya yaptığı yolculuktan sonra Papa III. Innocent döneminde bir dini tarikat haline geldi. Tarikat içinde üç bağımsız topluluğu barındırmaktadır: Bunlar: *Frairs Minor*, *Frairs Minor Conventual* ve *Frairs Minor Capuchin*'dir. C.J. Lynch, "Franciscans", *New Chatolic Encyclopedia*, C: 6, Catholic University of America, 1967, s. 38-46.

mesajında konsile kişisel olarak katılmayı istediğini, fakat şartların buna izin vermediğini söylüyor, Papa'nın kendisini daima bir Frank ve Latin toplumunun sadık bir üyesi olarak görmesini diliyordu.²⁴⁹ Marunî rahip Joseph Mahfouz'a göre Keşiş John'un Papa IV. Eugene'ye ilettiği bu mesaj Marunî Kilisesi'nin Papa'nın en yüksek otorite (*Sovereign Pontiff*) olduğunu kabul ettiğinin göstergesiydi.²⁵⁰

Marunî Patrik el-Caci'nin Floransa Konsili'ne temsilci yollaması, Memluk yönetimi altındaki Trablus'ta yaşayan Müslümanların büyük tepkisine yol açtı. Müslümanların gösterdiği bu büyük tepkinin en önemli nedeni, Floransa Konsili'nin Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlara karşı Hristiyan Avrupa dünyası ile Bizans Devleti arasında siyasi ve askeri bir birlik oluşturma niyeti taşıdığına yönelik şüphelerdi. Memluk yönetimi, Osmanlı Devleti'ni her ne kadar kendine bölgesel bir rakip olarak görse de Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'da İslam'ı yaymak için yaptığı savaşlar Suriye dâhil birçok yerdeki Müslümanları etkiliyordu. Keşiş John, Ekim 1439'da Trablus'a geri döndüğünde Marunîler tarafından sevinç gösterileriyle karşılandıktan sonra Memlukların yerel yöneticileri tarafından tutuklandı. Marunî Kilisesi'nin ileri gelenlerinin araya girmesiyle Keşiş John kısa sürede serbest kaldı. Fakat Trabluslu Müslümanların asıl tepkisi 1440 yılı başında ortaya çıktı. Müslüman bir grup, Marunî Patrik el-Caci'nin Trablus'un kuzeyindeki Mayfuk köyünde bulunan ikametgâhına saldırdı ve saldırı sırasında ev ateşe verildi. Bunun üzerine Marunî Patrik el-Caci, patrikliğin merkezini Bşarri'nin Marunî mukaddamının güvenlik garantisi verdiği Kadişa Vadisi'ndeki Kannubin Manastırı'na taşımaya karar verdi.²⁵¹

Floransa Konsili'ni izleyen süreçte Roma Katolik Kilisesi, Suriye ve Filistin'de Fransisken keşişleri görevlendirmeye devam etti ve Marunîlerle kurulan ilişkilerde onlara büyük sorumluluklar yükledi. Bu Fransiskenlerin en ünlüsü, Flaman keşiş Fra Gryphon (ö.1475)'dur. Keşiş Gryphon, Paris'te teoloji ve Grekçe eğitimi almış ve ardından tüm dindar keşişler gibi görmeyi arzuladığı Kudüs'ü ziyaret etmek için 1442'de Filistin'e gitmişti. Keşiş Gryphon, iki yıl sonra bir Marunî heyetiyle birlikte Romaya geri

²⁴⁹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 75-76.

²⁵⁰ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 80.

²⁵¹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 102; Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 60.

döndü. Bu heyet, muhtemelen Papa IV. Eugene'ye Marunî Kilisesi'ne ve toplumuna yardımını arttırması için başvurdu. Papa, bu başvuruya cevap olarak 1444'te özel elçisi Peter de Ferrare'yi Maruniler ve Melkitler için Filistin'e yolladı. Keşiş Gryphon'un da Peter de Ferrare ile birlikte Filistin'e gittiği sanılmaktadır. Bundan tam 6 yıl sonra Keşiş Gryphon Beyrut'taki Fransiken misyonunda görevlendirildi ve 1450'de ömrü boyunca dostu olan Barselonalı Fra Francis ile birlikte Beyrut'a ulaştı. Keşiş Gryphon, Doğu Hristiyanlarının Roma Katolik Kilisesi'yle birlik olmamasından rahatsızlık duyuyor ve onları Katolikliğe döndürmeyi kendine bir görev olarak sayıyordu. Keşiş Gryphon, görevini en iyi şekilde yerine getirebilmek ve Doğu Hristiyanlarıyla kolay iletişim kurabilmek için birkaç yıl içinde Arapça ve Aramice öğrendi. Keşiş Gryphon'un öncelikli görev sahası, Lübnan Dağları'nın Marunileriydi. Fransiken kaynaklar, Keşiş Gryphon'un çalışmalarının Lübnan'daki kiliselerin yeniden yapılandırılmasında ve Marunî Kilisesi'deki doktrinal yanlışların ortadan kaldırılmasında oldukça etkili olduğunu vurgulamaktadır.²⁵²

Keşiş Gryphon'un Papa III. Callistus (1455-1458) döneminde Roma'yı ikinci kez ziyaret ettiği sanılmaktadır. Bu ziyaretle ilgili tarihi bir kayıt mevcut değildir. Bununla birlikte Keşiş Gryphon, Papa II. Paul (1464-1471) döneminde Marunilerden Roma'ya önemli bir mektubun taşıyıcısı oldu. 1468'de Marunî Patrik Yakub el-Hadati ölünce yerine İbn Hassan adıyla da bilinen kardeşi Yusuf el-Hadati (1468-1492) seçilmişti. Marunî ruhbanlar ve ileri gelenler, yeni patriğin Roma Katolik Kilisesi'ne bağlılığını ifade eden ve Papalık onayı talep eden mektubunu Papa II. Paul'a götürmek için Keşiş Gryphon'u seçti. Keşiş Gryphon, Fra Simon ve Fra Alexander'ın eşlik ettiği bir yolculuğun ardından 1469'un ilk yarısında Roma'ya ulaştı. Bu mektup Roma'ya ulaştıktan sonra Papa II. Paul, yeni Marunî patriğin yaşamının, eğitiminin ve inancının doğruluğunun araştırılması talimatı verdi. Keşiş Gryphon, tüm gücüyle Marunî patriği ve kilisesini müdafaa etmesine rağmen Papa Marunîlerin Roma ile birleşme isteklerinin gerçekliği konusunda emin olamamıştı. Papa, aynı yıl Marunî patriğe gönderdiği bir mektupta kullandığı sorgulayıcı bir üslupla Papaların Marunî inancına

²⁵² Moosa, *The Maronites in History*, s. 233-234.

karşı duyduğu şüpheleri bir kez daha gösterdi.²⁵³ Roma'daki Papa Marunî Kilisesi'nin inançlarından dolayı şüphe duymaya devam etse de Keşiş Gryphon'un Marunîler üzerinde yaptığı çalışmalarla önemli bir tesir bırakmış ilk Batılı misyoner olduğu aşıkârdır. 1470'de Keşiş Gryphon'un öğütleriyle Marunî Patrik el-Hadati, üç genç Marunî'yi önce Fransisken misyonu içinde görevlendirmiş ve ardından okumak için İtalya'ya göndermişti. Bu üç gençten biri ünlü Marunî Piskopos Gabriel İbn el-Kila'î (ö.1516)'ydi.²⁵⁴

Gabriel İbn el-Kila'î, Roma'da aldığı eğitimden sonra 1493'te *Cebel Lübnan*'a bir Roma Katolik misyoneri olarak geri döndü. Marunî patrik, İbn el-Kila'î'yi önce özel danışmanı, sonra da Kıbrıs'taki Marunî piskoposluk bölgesinin piskoposu olarak atadı. İbn el-Kila'î, İtalya'da öğrenciyken hocalarının ve arkadaşlarının kendi toplumunun heretikliği konusunda pek çok aşağılamaya maruz kalmıştı. Bu aşağılamalara cevap olarak, İbn el-Kila'î, Marunîlerin gerçek Hristiyanlığın Antakya dinsel iradesi içindeki ilk savunucuları ve daima Latin kilisesinin ateşli Doğu Hristiyan takipçileri olduğunu söyleyerek kendini savunuyordu. Bununla birlikte İbn el-Kila'î, İtalya'dayken, Marunî Kilisesi'nin –özellikle Floransa Konsili'nden sonra- Doğulu heretiklere ve Hristiyan hizipleşmelere karşı Roma'nın başlıca savunucusu ve İslam yönetimi altında Batı'daki Hristiyanlarla temas kuran tek doğulu Hristiyan grup olarak dikkate alınmasından oldukça etkilenmiş görünmektedir. İtalya'dan Lübnan'a döndükten sonra İbn el-Kila'î, "Lübnan Dağı'nda Bir İlahî"²⁵⁵ adlı epik bir eser kaleme alarak Marunî tarihinin hayali bir değerlendirmesini yaptı. Yaklaşık 280 dörtlükten oluşan bu eser, Marunî toplumunun tarihsel portresini çizmek için bir Marunî'nin yaptığı ilk girişimdir.

Marunîleri *Şa'b Mārūn* (Maron'un Halkı) olarak tanımlayan İbn el-Kila'î, V. yüzyılın başında yaşayan Suriyeli Aziz Marun'a Marunî Kilisesi tarafından sürekli bir koruyucu olarak saygı duyulduğunu söylüyordu. İbn el-Kila'î, Marunîlerin 600 yıl önce Lübnan Dağı'na yerleştiklerini ve kendi

²⁵³ Moosa, *The Maronites in History*, s. 235-236.

²⁵⁴ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 77.

²⁵⁵ Gabriel İbn el-Kila'î'nin *Madīhah 'āla Cebel Lubnān* (Lübnan Dağı'nda Bir İlahî) adlı epik eseri, ilk kez Bulus Kara'li tarafından *Hurub el-Mukaddimān*, (Beyt Şabab, 1937) adıyla yayınlandı.

kralları ve kahramanları sayesinde bu toprakları savunduklarını belirtiyordu. İbn el-Kıla'î'ye göre gerçek Hristiyan inancının birleştirdiği Marunî yöneticiler ve patriklerin kardeşçe işbirliği sayesinde Marunîler güven içinde yaşamıştı. Fakat bölgeye gelen Yakubiler ve Melkitler yüzünden Marunî toplumu belli bir dönem parçalanma ve yozlaşma yaşamıştı. Bu dönemde bazı Marunîkeşişler, rahipler, dağlı liderler ve hatta patrikler -Luke el-Bnahrân gibi- bile bu heretiklerin tuzağına düşmüştü. Marunîlerin bu zayıflığı Müslümanların *Cebel Lübnan* bölgesini ele geçirmelerini sağlamıştı.²⁵⁶ İbn el-Kıla'î, bu eseriyle Roma Katolik Kilisesi etkisinde yetişen ve tarih bilimini kullanarak kendi toplumuna bir tarih yaratma çabası içerisine giren yeni Marunî ruhban tipinin ilk önemli örneğini teşkil etmektedir. Marunî tarihini epik bir tarzda ele alınışı, daha sonraları şekillenecek Marunî milliyetçiliğinin romantik ve mitsel tarafına büyük katkı yapmıştır.

Marunî Kilisesi ve Roma arasındaki ilişkiler, XVI. yüzyılda hala tam bir uyum içerisine girememiş ve sürekli inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Papa X. Leo (1513-1521)'nin Marunî Kilisesi'ni Doğu Hristiyan toplumundaki heretik gruplar arasında doğru inancı muhafaza ettiklerinden dolayı "dikenler arasında bir gül" olarak tanımlaması Marunîlerin hafızasında uzun süre gurur verici bir olay olarak kaldı.²⁵⁷ Marunîler için bu tanımlama, Roma'nın Marunî toplumunu doğudaki diğer Hristiyanlar arasında ayrıcalıklı ve üstün gördüğünün bir ifadesiydi. Marunî Patrik Simon el-Hadati (1492-1524), Papa X. Leo'nun bu açıklamasına karşılık Rahip Peter'i özel elçisi olarak Roma'ya gönderdi. Tüm bu olumlu görüntüye rağmen kendinden önceki papaların Marunîlere karşı duyduğu şüpheleri Papa X. Leo da taşıyordu. Marunî patriğin elçisi Roma'ya vardıktan sonra Papa, bu endişelerini tartışmak için kardinalleriyle bir toplantı yaptı. Elçinin de hazır bulunduğu bu toplantıda Marunîlerin inançları, gelenekleri ve Marunî Patrikliği'nin genel durumu tartışıldı. Marunî patriğin elçisi kendi inanç ve gelenekleri konusunda Papa ve Kardinalleri ikna edemese de Beyrut'a biri patriğe diğeri de Fransisken Rahip De Florence'ye olmak üzere iki mektupla döndü. 1515'te Papa'nın Marunî patriğe yolladığı mektup, Marunî Kilisesi'nin tüm doktrinleri, kuralları ve düzeni hakkında eleştiriler yönelten

²⁵⁶ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 77-79.

²⁵⁷ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 72.

sert bir üsluba sahipti. Aynı yıl Gabriel İbn el-Kila'i, yazdığı bir eserinde Marunîleri inançlarından vazgeçirmek için yapılan faaliyetleri kınadı.²⁵⁸

1516'da Lübnan'ın ve bölgenin tarihini şekillendirecek siyasi bir değişim daha meydana geldi. Osmanlılar ile Memluklar arasında gerçekleşen Mercidabık Savaşı'nın ardından Suriye ve Lübnan bölgesi Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girdi. Ma'an Hanedanı'ndan Emir I. Fahreddin (ö. 1544)'in Osmanlı Sultanı II. Selim'e tabi olmayı kabul etmesinin ardından Lübnan'ın içişlerindeki özerk yapısı ve geleneksel feodal liderlerin mahalli idarecilik ve mülkiyet imtiyazları devam etti.²⁵⁹ Suriye bölgesinin Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesi, Roma Katolik Kilisesi'nin bölgedeki Hristiyanlara yönelik ilgisinde hızlı bir yükselişe yol açtı. Papa VII. Clement (1523-1534), Lübnan'daki tüm Marunî yerleşimlerini ziyaret edip yerel konseyler kurmak ve tüm günahları için af diletmek için Marunîlere 1526'da bir elçi yolladı.²⁶⁰ Osmanlı Sultanı Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki siyasi ilişkiler, Roma Katolik Kilisesi'nin Doğu Hristiyanları üzerindeki misyonerlik faaliyetlerine doğrudan tesir etti. 1535'te Osmanlı Sultanı Süleyman'ın Fransa Kralı I. Francis'e kapitülasyonlar vermesi, Fransa'nın Orta Doğu'daki Hristiyanların koruyuculuğunu üstlenmesini ve Latin misyonerlerin bölgede daha rahat faaliyet gösterme şansını elde etmesini sağladı.²⁶¹

Marunî Patrik Mikha'il er-Ruzzi (1567-1581), Papa XIII. Gregory (1572-1585)'ye saygılarını sunmak ve Marunî toplumunu etkileyen meselelerde Papalık nüfuzunu kullanma talebiyle 1577'de Roma'ya bir Marunî heyeti gönderdi. Buna karşılık Papa XIII. Gregory, aynı yıl iki Cizvit rahibi Rahip Eliano (Gioanni Battista Eliano) ve Rahip Thomas Raggio'yu Marunîler için yeni bir misyonla görevlendirerek bölgeye yolladı. Papa XIII. Gregory'nin 12 Kasım 1577 tarihli özel bir mektubunu taşıyan iki rahip, Trablus'a vardıktan

²⁵⁸ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 72-73.

²⁵⁹ Ma'an Emiri I. Fahreddin, Sultan II. Selim'in Mercidabık Savaşı'nı kazanmasından sonra onun huzuruna çıkmış ve sultanı öven oldukça heyecanlı bir konuşma yaparak Memluklar döneminde kendisine verilen ayrıcalıkları korumayı başarmıştır. Emiri I. Fahreddin'in bu konuşmasının metni için bkz. Philip Hitti, *History of Syria: including Lebanon and Palestine*, Newyork, Macmillan, 1951, s. 665-666.

²⁶⁰ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 73.

²⁶¹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 81-82.

sonra Kadişa Vadisi'ndeki Kannubin Manastırı'nda Marunî Patrik er-Ruzzi'yle görüştü. Marunî piskoposları ve ileri gelenlerin de katıldığı bu görüşmede Marunî patrik, Roma'nın ruhani liderliğini (*pontiff*) tanıdığını ifade etti. Ayrıca Marunî patrik Roma'nın tanıdığı her şeyi tanıdığına, reddettiği her şeyi de reddettiğine dair yemin etti. Ardından Rahip Eliano, Papa'nın ve Kardinal Caraffa'nın mektuplarını ve yolladığı hediyeleri patriğe sundu. Kannubin'deki görüşmenin ardından Rahip Eliano, Marunî kitaplarını ve dinsel geleneklerini incelemek için Marunî bölgelerine bir seyahat yapmak için patrikten izin istedi. Marunî patrik izni verdikten sonra Rahip Eliano, ilk önce Kannubin Manastırı'nın kütüphanesindeki Süryanice ve Garşuni (Arapça yazılan Süryanice) el yazmalarını incelemekle başladı. Rahip Eliano, Marunî kitaplarını ve geleneklerini incelemek için Marunî bölgelerinde bir yılını harcadı.²⁶² Fakat bu çalışmalar sırasında Rahip Eliano, çok değerli Marunî el yazmalarını Doğu Hristiyanlarının doktriner yanlışlıkları olarak gördüğü için yakarak imha etti.²⁶³

İki rahip, görevlerini tamamladıktan sonra Haziran 1579'da Roma'ya geri döndü. 1580'de Papa XIII. Gregory, Rahip Eliano'yu tekrar Lübnan'a gönderdi. Bu yolculuk sırasında Rahip Eliano'ya Cizvit Rahip John Baptist Bruno eşlik etti. İki rahip, Marunî Patrik Mikha'il er-Ruzzi tarafından Kannubin Manastırı'nda kabul edildi ve bu görüşmede Kannubin Konsili'nin toplanmasına karar verildi. Rahip Eliano, konsil kararını ilan etmek için patriğin temsilcileriyle birlikte tüm Lübnan'ı dolaştı. Böylece Kannubin Konsili 1580'de toplandı. Rahip Eliano Lübnan'dayken 28 Eylül 1581'de Marunî Partik Mikha'il er-Ruzzi ölmüş ve yerine onun kardeşi Sarkis er-Ruzzi (1581-1596) patrik seçilmişti. Patrik seçiminde Rahip Eliano ve Rahip Bruno oldukça etkili oldu. Rahip Eliano, Suriye'deki Mel-

²⁶² Moosa, *The Maronites in History*, s. 246.

²⁶³ Marunî rahip Joseph Mahfouz, Eliano'nun çok değerli Marunî elyazmalarını yakmasının Marunî tarihi açısından trajik bir olay olduğunu belirtip şunları söylemektedir: "Onlar, öncelikle Marunîlerin gelenekleri ve inançları hakkında çalışmaya başladı. Rahip Eliano, ne yazık ki Marunî kitapları ve diğerlerini nasıl ayırtedeceğini bilmiyordu. Sonuç olarak Rahip Eliano, Marunîlerin de diğer Doğu Hristiyanlarıyla aynı doktriner yanlışlıklara sahip olduğunu düşündü ve çok değerli Marunî elyazmalarını yakmakta tereddüt etmedi. Böylece Marunî ulusunun ve Evrensel Kilise'nin paha biçilmez bir hazinesi yok oldu." Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 82.

kit ve Süryani Ortodoksları Katolikliğe döndürmek için bir gezi yaptıysa da bu misyonerlik gezisi pek başarılı olmadı. Ardından Ağustos 1582'de Koptları Katolikleştirmek için Mısır'a giden Rahip Eliano Mart 1858'e kadar burada kaldı, fakat burada da bir başarı sağlayamadı. Papa V. Sixtus döneminde Roma'ya dönen Rahip Eliano 3 Mart 1589'da öldü.²⁶⁴

Rahip Eliano'nun Lübnan'da çok değerli Marunî elyazmalarını yakması ve bu olayın ortaya çıkardığı tartışmalar Marunîlere yönelik şüphelerin artmasına yol açmıştı. Bunun üzerine Papa VIII. Clement (1592-1605), 1596 yılı sonunda Cizvit Rahip Jerome Dandini'yi (ö.1634) Marunîlerin inanç ve geleneklerini incelemek için Lübnan'a gönderdi. Rahip Dandini, Lübnan'daki çalışmalarını anlatan *Missione Apostolica al Patriarca, e Maronite de Monte Libano*²⁶⁵ adlı eserinde Hristiyan ve Müslümanların (onun deyişiyle Türkler) gelenek ve davranışları konusunda detaylı bilgi vermektedir. Rahip Dandini, 1589'da Trablus'a ulaştı. Rahip Dandini, kiliseye ait kitaplar üzerinde dikkatli bir şekilde çalıştıktan sonra ayin ve kutlamalara yardım etmek için tüm ülkedeki kiliseleri dolaştı. Rahip Dandini çalışmalarını bitirir bitirmez yeni bir konsil toplanması çağrısı yaptı. İkinci Kannubin Konsili, 28 Aralık 1596'da toplandı. Rahip Dandini, konsilde tartışılacak konuları üç kategoriye ayırmıştı. İlk tartışma Marunîlerin inançlarıyla, diğer iki tartışma ise Roma'daki Marunî Koleji ve oradan mezun olanların geleceğiyle alakalıydı. Rahip Dandini, 17 Temmuz 1597'de Roma'ya geri döndü ve Papa VIII. Clement'e Marunî Kilisesi'ne övgüler içeren detaylı bir rapor sundu.²⁶⁶

XV. yüzyılda Roma Katolik Kilisesi'nin Doğu Hristiyanları üzerinde otoritesini tesis etmek için benimsediği yayılmacı politika, XVI. ve XVII. yüzyıllarda daha somut kurumlar şeklinde kendini göstermeye devam etti. Bu kurumsallaşmanın ilk örneği, 1585'te Roma'da Marunî din adamları yetiştirmek için Vatikan'ın gözetiminde açılan Marunî Koleji (*Collegium Maronitarum*)'dir. Diğer önemli kurum, 1622'de yargı yetkisini (*jurisdiction*) tüm

²⁶⁴ Moosa, *The Maronites in History*, s. 249-252; Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 82-86.

²⁶⁵ Jerome Dandini, *Misione Apostolica al Patriarca, e Maronite de Monte Libano*, Cesena, 1656; Eserin İngilizce çevrisi için bkz. Jerome Dandini, *A Voyage to Mount Libanus- Turke & Maronites*, Londra, 1698.

²⁶⁶ Moosa, *The Maronites in History*, s. 257-260; Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 85-86.

misyoner bölgelerinde -Osmanlı topraklarını da içine alan- uygulamak için kurulan *Sacra Congregatio Della Propaganda Fide* (genellikle Propaganda olarak isimlendirilir)'dir.²⁶⁷ Tüm misyonerler bu örgütün denetimine girdi. Papalığın hizmetindeki bu bürokratik varlık, birçok misyoner kolejinin ders programlarına etki etti ve teoloji eğitiminin yanında dil eğitiminin önemini vurguladı. Propaganda komitesi, bu bölgedeki keşiş düzenleri arasındaki rekabeti asla tamamıyla bitiremese de koyduğu kuralları misyonerlere mümkün olduğunca uygulatmaya gayret etti.²⁶⁸

1585'te Papa XIII. Gregory tarafından Marunî Koleji'nin açılması, Marunilerle Roma Katolik Kilisesi arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası oldu. Marunî Koleji'nde eğitim almak için Roma'ya giden din adamları, genellikle Katolik doktrinin ve geleneklerinin tesiri altında kalarak Lübnan'a geri döndü. 1608'de ilk defa Roma'daki kolejin mezunu bir din adamı olan John Mahluf Marunî patrik görevine seçildi.²⁶⁹ Roma'daki Marunî Koleji, Marunî din adamlarının eğitim ve entelektüel düzeylerinin yükselmesine ve din dışındaki sosyal disiplinlerle ilgilenen ünlü isimlerin yetişmesine de büyük katkıda bulundu. Roma'daki kolejden yetişen bir kısım din adamı Latin isimler alıp Avrupa'da kalmayı tercih etti. Bunların arasında Gabriel Sionita (Cebra'il es-Sihyuni, ö.1648), Abraham Ecchellensis (İbrahim el-Hakilani, ö.1664), Joseph Assemanus (Yusuf es-Sim'ani, -ö.1768)²⁷⁰ ve Sergius Risius (Sarkis er-Ruzzi) gibi Avrupa oryantalizmin

²⁶⁷ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 110; H. A. R. Gibb-Harnold Bowen, *Islamic Society and West*, C: 2, Londra, Oxford University, 1969, s. 244.

²⁶⁸ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and The World Around It*, Londra, I.B. Tauris, 2004, s. 172

²⁶⁹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 81.

²⁷⁰ Yusuf es-Sim'ani, Lübnan'a yaptığı birçok yolculuk sırasında topladığı oryantal el yazması koleksiyonuyla Vatikan Kütüphanesi'ndeki koleksiyonun çekirdeğini oluşturmuştur. Sim'ani'nin *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* adlı üç ciltlik koleksiyonu Süryani okul konusunda hala en önemli referans kaynaklarından bir olma özelliğini korumaktadır. Sim'ani'nin çalışmalarına devam eden yeğeni İstefan da Vatikan Kütüphanesi'ne çok sayıda Farsça, Türkçe ve Arapça el yazması kazandırmıştır. Bkz. Cornelia B. Horn-Robert R. Phenix Jr, "Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plce in Ecumenical Dialogue", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, No: 2, Sonbahar-Kış 2005, s. 163; Albert Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, Oxford, Macmillan Press, 1981, s. 151.

kurulmasına büyük katkılar yapan bilim adamları vardır. Lübnan'a dönenler ise genellikle rahip veya köy okullarında öğretmen olarak hizmet etti. Bu okuldan mezun olan bir kısım Marunî de Lazarist veya Cizvit örgütüne katıldı. Bu din adamlarından ikisi, XVIII. yüzyılda Lübnan'ın önemli kilise okullarından olan *Ayn Tura* (1734) ve *Ayn Varka* (1774)'yı açtı.²⁷¹

Roma'daki kolejden yetişen Marunîler arasında en dikkat çekici olanları, tarih bilimiyle uğraşan ve eserler veren din adamlarıdır. Yaptıkları tarih çalışmalarıyla bir Marunî tarih ekolü geliştirmeye çalışan bu tarihçiler, sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak Marunî milliyetçiliğinin alt yapısını hazırladı. Bu tarihçiler, Marunî Koleji'nde aldıkları eğitimin tesiriyle eserlerinde Marunî toplumunun ortaya çıktığı V. yüzyıldan beri Katolik inançlarına bağlı olduklarını ve monotelitizm gibi heretik düşüncelerden uzak kaldıklarını savunuyordu. Marunî kimliğini tanımlarken genellikle Müslümanları ötekileştiren bu tarihçiler, Marunîleri Müslümanların baskı ve zulmü ile mücadele etmiş tarihi acılarıyla dolu bir toplum olarak tasvir ediyordu. Bu tarihçiler arasında en bilineni, Patrik İstefan ed-Duveyhi (ö.1704)'dir. Lübnan'ın kuzeyindeki Ehden'in en köklü feodal ailelerinden biri olan Duveyhilere mensup olan İstefan ed-Duveyhi, modern Marunî tarihçiliğinin babası sayılmaktadır. İstefan ed-Duveyhi'nin ailesi, onun doğumundan önceki iki yüzyıl boyunca, Marunî Kilisesi'ne büyük hizmetlerde bulunmuş, bu aileden sekiz başpiskopos ve iki patrik kilise için görev yapmıştı. Babası Mikha'il, kilisede *subdeacon* (diyakoz yardımcısı) gibi daha az önemli bir görev icra ederken onun amcası Elias başpiskopos-tu, anne tarafından akrabası olan Yusuf el-Circisi (1100-1120) ise patrik olarak görev yapmıştı. İstefan ed-Duveyhi, Ehden'de temel Süryanice ve Arapça eğitimini bitirdikten sonra 1641'te Marunî Koleji'nde okumak için ailesi tarafından Roma'ya yollandı. Roma'daki okulda felsefe ve teoloji çalışmalarında kendini gösterme fırsatı bulan ed-Duveyhi, 1655'te okuldan doktora derecesiyle mezun oldu. Ed-Duveyhi, mezun olduktan sonra Roma'daki Propaganda Komitesi tarafından kendi toplumuna hizmet edecek bir misyoner olarak görevlendirildi.²⁷²

²⁷¹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 158.

²⁷² Abdul-Rahim Abu Husayn, "Duwayhi as a Historian of Ottoman Syria", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 1, No: 1, İlkbahar 1999, s. 2-3.

İstefan ed-Duveyhi, 1656'da *Cebel Lübnan*'a bir misyoner olarak döndükten sonra bir süre Ehden'de kilise papazı olarak hizmet etti. 1657'de Halep'e vaiz olarak atandı ve 7 ay sonra Ehden'deki bir manastıra dönene kadar orada kaldı. Ehden'deki manastırda 6 yıl geçiren ed-Duveyhi, 1663'te kilise tarafından tekrar Halep'e yollandı. Halep'teki Marunilerle yakın ilişkiler kuran ed-Duveyhi bölgedeki Melkitleri, Yakubileri ve Nasurileri Roma Katolikliğine döndürmek için çalışmalar yaptı. Halep'teki 5 yıllık hizmetinden sonra annesi ve kardeşi Musa ile birlikte kutsal yerleri ziyaret etmek için Kudüs'e gitti. Ed-Duveyhi, 1668 yılının ilkbaharında Kıbrıs'a piskopos olarak atandı ve iki yıl Kıbrıs Marunileri arasında yaşadı. Bu atamadan sonra Kıbrıs'la *Cebel Lübnan* arasında aldığı farklı özel görevlerle sürekli yolculuk yapan ed-Duveyhi, 1670'de Antakya Marunî Patriği'ne seçildi. Böylece ed-Duveyhi, ölünceye kadar Marunî toplumunun dini (ve siyasi) lideri olarak kaldı.²⁷³

İstefan ed-Duveyhi, hayatı boyunca Marunî Kilisesi'ne verdiği hizmetler ve patrikliği döneminde kilise içinde yaptığı reformlarla Marunî tarihinin en etkili patriklerinden biri oldu. Bununla birlikte ed-Duveyhi'yi Marunî toplumu için önemli kılan diğer bir özelliği yaptığı tarih çalışmalarıdır. Ed-Duveyhi'nin en önemli eserleri arasında bir dizi tarih çalışması yer almaktadır. Bunlar, Marunî patriklerin tarihini anlattığı Marunî Patrikler Kronolojisi (*Silsilât Batarikat et-Tâ'ife el-Mârûniyye*), Marunî Halkı Tarihi (*Târîh et-Tâ'ife el-Mârûniyye*) ve ilk olarak Müslüman Tarihi (*Târîh el-Muslîmin*) sonra Zamanların Tarihi (*Târîh el-Azmina*) olarak adlandırıldığı eseridir. Albert Hourani'ye göre bunların en önemlisi *Târîh el-Azmina*'dır. Ed-Duveyhi, genel bir tarih düzeninde yazdığı eserinde, 622'deki el yazmalarıyla başlayıp 1699'e kadar olan el yazmalarını incelemektedir. Eser, Lübnan tarihi ve onun çevresindeki bölgeleri kuşatan Haçlıların, Memlûkluların ve Osmanlıların yöneticileriyle ilişkilerine odaklanmıştır. Ed-Duveyhi kendinden öncekilerden çok modern tarihçilere benziyordu ve çalışmalarını geniş ölçüde ulaşılması mümkün olan kaynaklara dayandırıyordu. *Târîh el-Azmina*'nın kendi el yazması kopyasında çalışmalarında kullandığı birçok eski dönem tarihçisinden (Tanukhiler için İbn Sibât, Fahreddin için Safadi ve Haçlılar için Tyreli William) bahsetmektedir. Ed-Duveyhi, Marunî kilise kitaplarından yararlandı ve Vatikan'daki arşivden materyaller topladı. Ed-Duveyhi'nin çalışmalarının en önemli yön-

²⁷³ Abu Husayn, "Duwayhi as a Historian of Ottoman Syria", s. 3.

lerinden biri kendi toplumu için tarihsel bir vizyon sunmasıydı. Ed-Duveyhi, Marunîleri diğer gruplarla etkileşim halinde olan basit bir siyasi grup olarak ele almaktan çok onların toplum olarak gelişmesini sağlayan doktrinler ve kültürle ilgileniyordu. Bununla birlikte XV. yüzyılda Lübnan içine sızan Yakubiler, ed-Duveyhi'nin gözünde Müslüman Memluk Orduları gibi Marunîlerin düşmanıydı. Hourani'ye göre ed-Duveyhi ve benzer yazarların tarih yazımında Marunî Kilisesi'nin ve onun geçmişinin Katolikliğe bağlılığının vurgulanması önemli bir yer tutuyordu.²⁷⁴

Ed-Duveyhi'nin tarih yorumu, onun öncülü sayılabilecek Gabriel İbn el-Kilâ'i ile birçok konuda kesişmektedir. Her iki Marunî tarihçi de Marunîlerin asla monotelit olmadıkları ve daima Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı oldukları konusunda ortak görüşü paylaşmaktadır. Bununla birlikte Kemal Salibi, ed-Duveyhi ve İbn el-Kilâ'i'nin çok farklı siyasal şartlarda çalışmalarını hazırladıklarına dikkat çekmektedir. Ed-Duveyhi'nin yaşadığı dönem Marunîler Şuf Dağı'ndaki Dürzi Emir Ahmed Ma'an'ın koruması altında yaşıyorlardı. Ayrıca Marunîler, Osmanlı Suriyesi'nde önemli bir siyasi role sahip olmuşlardı. İbn el-Kilâ'i, yaşadığı dönemde Suriye bölgesinde *Cebel Lübnan*'ın dışına hiç çıkmamıştı ve Müslümanlarla önemli bir temasa sahip değildi.

Ed-Duveyhi, patrik olmadan önce piskopos olarak görev yaparken Suriye'nin birçok yerini ziyaret etti. Her şeyden önemlisi ed-Duveyhi Müslüman tarihçileri okudu ve İslam tarihi konusunda bilgi sahibiydi. Bundan dolayı ed-Duveyhi, Marunî tarihinin ilk dönemlerinde Marunîlerin Müslümanlarla sürekli savaş halinde olduğu ve onlar tarafından *Cebel Lübnan*'a gitmeye zorlandıkları konusunda İbn el-Kilâ'i ile aynı fikirde değildi. Ed-Duveyhi, Hama yakınlarındaki Dicle Nehri kıyısında kurulan Marunî Kilisesi'nin Müslüman zulmünden değil Bizans'ın baskısından dolayı *Cebel Lübnan*'a göç ettiklerini dikkatle vurguluyordu. Ed-Duveyhi'ye göre bu göç, İbn el-Kilâ'i'nin dediği gibi MS 900'lerde değil, MS 685'te olmuştu. Ed-Duveyhi'nin Marunîlerin kökeni ile ilgili en ilginç ve gelecekte Marunî milliyetçiliği iddaları için kullanılacak teorisi, toplumunun kökenlerini Merdaitler denen yerel bir grupla ilişkilendirmesiydi.²⁷⁵

²⁷⁴ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 150.

²⁷⁵ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 81-82.

Marunî Kilisesi'nin Yeniden Örgütlenmesi ve Siyaset

Marunî Kilise Hiyerarşisi ve Latinleşme

Marunî dini gelenekleri ve kilise hiyerarşisi, manastır yaşamı içerisinde uzun yıllar sonucu şekillenen köklü bir tarihsel arka plana dayanır. Aziz Marun'un yaşamını kendilerine örnek alan Marunî keşişler manastırlarda münzevi bir hayat yaşamıştır. Marunî toplumu, geleneksel olarak, en azından görünüşte, patrik ve Doğu Kilisesi modeline göre biçimlenmiş kilise hiyerarşi tarafından yönetilmiştir. Afamiye'de olduğu varsayılan Aziz Marun Manastırı'nda erken dönemlerden beri şekillenen ruhanilik ve manastır yaşamı Marunî toplumunun genel yapısını belirlemiş ve Marunî Patrik tüm toplumun en yüksek lideri olarak ortaya çıkmıştır.²⁷⁶ Kilisenin örgütlenmesindeki hiyerarşik piramidin tepesinde yer alan patrik, kilise hiyerarşisi içinde piskoposları, papaz yardımcılarını, rahipleri ve papazları içeren ruhban sınıfı üzerinde tam bir egemenliğe sahiptir.²⁷⁷ Bununla birlikte kilisenin ilk örgütlendiği dönemlerde patriğin görevleri ve gücünün kesin kurallarla tanımlanmadığı da aşîkârdır.²⁷⁸

Marunî patrik, kilisenin kuruluşundan itibaren piskoposlar ve soylulardan oluşan bir sinod tarafından seçiliyordu. Ayrıca ruhban sınıfı ve halk, çok eski geleneklere göre yeni patriği onaylıyordu. Keşişler arasından seçilen *mutran* sınıfı (başpiskoposlar ve piskoposlar), piskoposluk bölgelerinin yönetiminde patriğe yardımcı olmakla görevliydi. Patriklerin ve *mutran* sınıfının evlenmesi yasaktı. Cizvit Rahip Jerome Dandini'nin ifade ettiği gibi bu yasak bozulursa onlar bir manastıra kapatılıyor ve ekmekten başka bir şey verilmiyordu. Marunî tarihindeki patrikler ve piskoposlar genellikle birbirlerinin kardeşi, kuzeni veya akrabasıydı ve onların seçimini ve ilişkilerini belirleyen resmi kurallar yoktu. Piskoposluk görevine getirecek kişi,

²⁷⁶ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus-Turks&Maronites*, s. 52; Paul Naaman, "Maronite Society at the End of the XVI Century", *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 3, No: 3, Temmuz 1999, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july99/Maronite_Society.htm, (11 Eylül 2010)

²⁷⁷ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 99.

²⁷⁸ İliya Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965, s. 32.

patrik, piskoposlar komitesi ve toplumun nüfuzlu ailelerinin liderleri tarafından belirleniyordu. Marunî Kilisesi'nin iç işleyişinin neredeyse XVIII. yüzyıla kadar daha çok gelenekler tarafından belirlendiği aşikârdır.²⁷⁹

Marunî *mutran* sınıfı, başpiskopos ve piskoposlardan oluşuyordu. Başpiskoposlarla piskoposlar arasındaki temel fark sahip oldukları yargı yetkisiydi.²⁸⁰ Piskoposların çoğu patrik tarafından görevlendirilir ve farklı yere özel dini veya idari görevlerle, çoğu zaman da vergi toplamak için yollanırdı. Rahip Dandini, Marunî Kilisesi'nde iki tip piskoposun olduğundan bahsetmektedir. İlk gruptaki piskoposlar, dini sorumluluklar taşımayan sadece manastırın yönetimiyle görevli kişilerdi. Bu kişiler, piskopos elbiselerini giyme ve özel amblemlerini taşıma hakkına sahip değillerdi. Sadece resmi törenlerde piskopos başlığı olan *mitre* ve haç takıyorlardı. İkinci gruptaki piskoposlar, önemli dini görevleri yerine getirmekle sorumluydu. Bu piskoposlar, normal cübbelerinin altına yere kadar uzanan mor kumaşlar giyerler ve başlıklı cübbelerinin üzerine büyük mavi türbanlar örterlerdi. Marunî patrik, patrikliğın merkezi olan Kannubin Manastırı'nda iki veya üç piskoposu sürekli yanında tutuyordu. Bu piskoposlar patrikhane-nin yönetimi ve gelir-gideriyle (vergileri toplanması) ilgileniyordu. Diğer piskoposlar kiliseleri ziyaret etmek ve ihtiyaçlarının sağlanması için farklı yerlere gönderiliyordu. Ayrıca Marunî Kilisesi, *Cebel Lübnan* dışında Şam, Halep ve Kıbrıs'ta olmak üzere üç başpiskoposa sahipti.²⁸¹

Haçlı Seferleri döneminden itibaren Marunîlerin Roma Katolik Kilisesi'yle kurdukları ilişkinin kilisenin iç hiyerarşisinde ve örgütlenmesinde şekilsel bazı değişikliklere yol açtığı aşikârdır. Örneğin Papa III. Innocent (1198-1216) döneminden sonra Marunî Kilisesi içinden seçilen patriklerin Roma'dan kutsal papalık onayını alması zorunlu hale geldi. Buna rağmen bu süreçte Marunî Kilisesi'nin Katolik bir kilisesi olup olmadığı oldukça tartışmalı bir konu olarak varlığını korudu. Iliya Harik'in ifadesiyle "*Marunî Kilisesi'nin Roma Katolik Kilisesi'yle bağları Haçlı Seferleri dönemine kadar götürülse bile ne inanç olarak Katoliklik, ne de Roma ile*

²⁷⁹ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus- Turkse-Maronites*, s. 52; Naaman, "Maronite Society at the End of the XVI Century".

²⁸⁰ Naaman, "Maronite Society at the End of the XVI Century".

²⁸¹ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus-Turkse-Maronites*, s. 52-53.

ilişkiler Marunî toplumu arasında XVI. yüzyılın son on yılına kadar yerleşmiş değildi".²⁸² XIII. yüzyılda Papa III. Innocent'ın girişimleriyle başlayan ve sonraki Papalar tarafında sürdürülen Marunî Kilisesi'ni Latinleştirme siyaseti, kilisenin dinsel öğretisini, inanç esaslarını, geleneklerini ve dini pratiklerini etkilemeyi başardı. İlk zamanlar kilisedeki değişim sadece Marunî papazların Latin tarzı cübbe giymesi, yüzük takması ve piskoposların taç giymesi gibi şekli uygulamalardan ibaret kalmıştı. Fakat XVI. yüzyılın sonunda Papa'nın iki temsilcisi olarak *Cebel Lübnan*'a yollanan rahip Elia-no ve rahip Dandini'nin çalışmaları, kilisenin Latinleşmesinin başarılmasında çok önemli iki girişim olarak tarihe geçti. Rahip Eliano'nun 1580'de topladığı Birinci Kannubin Konsili'nde ve rahip Dandini'nin 1596'da topladığı İkinci Kannubin Konsili'nde, kilisenin dinsel öğretisi sistematik Latinleştirme siyasetinden etkilendi. Bu Latinleştirme sürecinin açık bir göstergesi, 1592'de Katolikleşmiş dua kitabının (*missal*) benimsenmesidir.²⁸³

Roma'nın Marunî Kilisesi –özellikle ayin usulleri- üzerinde yürüttüğü Latinleştirme faaliyetleri, Marunî ruhban sınıfı içinde fikri ayrılıklarını ve olumsuz tepkileri beraberinde getirdi. Roma'nın Latinleştirme siyasetinden memnun olmayan Marunî patrikler arasında ünlü tarihçi Patrik ed-Duvehyhi de vardı. Matti Mousa göre Patrik Ed-Duvehyhi Marunîlerin eski uygulamalarını yok sayan ve Marunî ayin usullerinin yerine Roma ayin usullerini koymaya çalışan misyoner çalışmalarından rahatsızdı. Fakat bu rahatsızlık, Roma'nın Latinleştirme siyasetinin veya Marunî Kilisesi üzerindeki otoritesinin azaldığı manasına gelmemektedir. Bu bağlamda dindar bir Katolik olan Patrik ed-Duvehyhi'nin Papa'nın otoritesine bağlılık ve Roma Katolik inancını savunma konusunda asla kuşku duymadığı aşikârdır. Patrik ed-Duvehyhi'nin sadece Doğulu Süryani ayin usullerinin bozulmamış ilk haliyle kalmasını arzu ettiği düşünülebilir. Diğer yandan Marunî Kilisesi'nin Roma'nın otoritesine bağlılığı, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı yönetimi ve Hristiyan Doğu Kiliseleri'nin Marunîlere kuşkuyla bakmaya başlamasına yol açmıştır. Bu dönemde Katolik olmayan Doğu Kiliseleri ile Marunîler arasındaki düşmanlık öylesine genişlemiştir ki, Patrik ed-Duvehyhi'nin, Papa IX. Innocent'e gönder-

²⁸² Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", s. 31.

²⁸³ Moosa, *The Maronites in History*, s. 267.

diği bir mektupta “Sizin yüzünüzden bizden daha da fazla nefret ediliyor” diye yazdığı rivayet edilmektedir.²⁸⁴

Roma Katolik Kilisesi’nin Latinleştirme faaliyetlerinin en önemli dönüm noktası, kuşkusuz 1736’da Cebel Lübnan’da toplanan Lübnan Dağı Sinodu’dur. Bu yüzden 1736 yılı genellikle Marunî Kilisesi tarihinin geleneksel döneminin sonu ve reform (Latinleşme) sürecinin başlangıcı olarak görülmektedir.²⁸⁵ Roma’nın teşvikiyle toplanan Lübnan Dağı Sinodu, Marunî Kilisesi’nde Roma Katolik bağlılığını güçlendirmeyi amaçladı. Sinoddaki reformlar, kilisenin iç hiyerarşisini düzenlemeye odaklanmıştı. Patriğin ve başpiskoposların yetkileri yeniden tanımlanarak kilisenin ruhban sınıfı dışındaki üyelerinin etkileri sınırlandı. Bundan sonra Marunî Kilisesi’nin ruhban sınıfı dışındaki üyelerinin –özellikle ileri gelen feodal ailelerin- sadece dini görevler için aday gösterme hakkına sahip olacakları ve asıl adaylığın sadece dini otoritelerin sorumluluğunda olacağı kararlaştırıldı.²⁸⁶ Lübnan Dağı Sinodu’nda, ilk kez piskoposluk bölgelerinin kesin sınırları da belirlendi ve altısı Lübnan’da, biri Kıbrıs ve biri de Halep’te olmak üzere sekiz piskoposluk bölgesi ortaya çıktı. Marunî patriğin, piskoposların üzerindeki güç ve ayrıcalıkları genişletildi. Papa XIV. Benedict (1740-1758)’in sinod kararlarını 1741’de onaylamasıyla bu kararlar uygulamaya geçirildi.²⁸⁷

1736 Lübnan Dağı Sinodu’nda alınan kararlar, günümüze kadar Marunî Kilisesi’nin iç hiyerarşisini işleyişini belirledi. Bu sinoddan sonra patrikler kendi otoritelerini tamamıyla Papa’ya bıraktı. Hatta XX. yüzyılda Patrik Ma’uşî (ö. 1975) gibi bazı patrikler, kilise hiyerarşisinde patrikten daha düşük derecede olan kardinallerin dini ve kilise disiplinine ilişkin sorumluluğunu kabul etti. Marunî Kilise konsilleri toplansa da konsillerin sonuçları Papa tarafından belirlenir ve onaylanır hale geldi. Örneğin

²⁸⁴ Moosa, *The Maronites in History*, s. 269.

²⁸⁵ Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, s. 99; Harik, “The Maronite Church and Political Change in Lebanon”, s. 32.

²⁸⁶ Richard Van Leeuwen, “Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, C: 23, Sayı: 4, Cambridge University Press, Kasım 1991, s. 606.

²⁸⁷ Horn-Phenix Jr, “Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plce in Ecumenical Dialogue”, s. 162-163.

Marunî Patrik Bulus Masa'ad (ö. 1890) zamanında yapılan Bkerke Kon-sil'i patriğin emriyle değil, Papa IX. Pius'un emriyle toplandı ve konsile Papa'nın temsilcisi Brunoni başkanlık yaptı. Marunî patriklerin seçimine müdahale etmeye başlamasından (Patrik Sim'an Avvad'ın Papa XIV. Benedict ve Patrik Ma'uşî'nin Papa XII. Pius tarafından seçilmesi olayları) sonra Roma Katolik Kilisesi'nin Marunî Kilisesi üzerindeki otoritesinin daha etkili hale gelmeye başladığı aşîkârdır.²⁸⁸

Matti Moosa, Roma'nın Latinleştirme siyasetinin uzun dönemde Marunî Kilisesi üzerinde kötü etkiler doğurduğunu ve bu kötü etkilerin bir kısmının XX. yüzyılda Marunîlerin Lübnan'da yüzleştiği çelişiklere katkı yaptığını belirtmektedir. Moosa'ya göre Katolik misyonerler -bir kutsal davaya hizmet etme psikolojisiyle- belki de farkında olmadan, Marunî ayin usulüne, geleneğine ve Süryaniceye zarar vermiştir. Böylece Marunî Kilisesi'nin ait olduğu Antakya Süryani Kilisesi'nin görkemli geçmişinin işaretleri büyük zarar görmüştür. Moosa'ya göre Antakya Süryani Kilise-si'nin Süryani ritüelleri, hem tarihsel derinliği olan bir apostolik geleneği temsil etmekte hem de Süryani toplumu için ulusal bir sembol ve gurur kaynağıydı. Özellikle VII. yüzyılda Suriye'nin Müslüman Arapların eline geçmesinden sonra Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi Araplaşırken, Antakya Süryani Kilisesi Süryani ayin usullerine ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalarak Araplaşmaktan kendini korumuştur. Katolik misyonerlerin Latinleştirme faaliyetlerinin, Marunîlerin Süryani ulusal kimliğini kaybettirdiğini söyleyen Moosa, daha sonra da Marunîlere ortak ata arayışının Merdaitler gibi tarihi zemini olmayan iddialara dayandırılmasını eleştirmektedir. Katolik misyonerlerin Süryani ayin usulleri konusundaki kötü etkisi dil de kendini gösterdi. Örneğin 1736 Lübnan Dağı Sinodu'n-da Marunî Kilisesi'nde Süryanice'nin ilk dil, Arapçanın ikinci dil olarak vurgulanmasına rağmen bu karar kilisenin ulusal sembolü olarak Süryani dilinin geliştirilmesini kapsamadı. Süryani dil ve geleneklerinin zarar görmesi, Marunîlerin kimlik kaybından dolayı uzun vadede sıkıntı çekmesine yol açtı.²⁸⁹

²⁸⁸ Moosa, *The Maronites in History*, s. 274.

²⁸⁹ Moosa, *The Maronites in History*, s. 274-275.

Marunî Kilisesi'nin Sosyo-Ekonomik Bir Kurum Olarak Yükselişi

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Marunî Kilisesi'nin iç hiyerarşisini ve örgütlenmesini Roma Katolik Kilisesi'nin etkisi altında tekrar yapılandırması, kilisenin *Cebel Lübnan*'daki sosyo-ekonomik rolünde de önemli dönüşümlere neden oldu. Marunî Kilisesi'nin geleneklere dayalı zayıf örgütlenme yapısı, uzun süre kilisenin bölgedeki yerel siyasal iktidar sahiplerine (feodal aileler, emirler, mukaddamlar²⁹⁰) bağımlı kalmasını getirmişti. Özellikle XVIII. yüzyılda Marunî feodal aile Khazenler kilise üzerinde ciddi bir nüfuza sahip oldu. Marunî Kilisesi'nin ekonomik gücünün yükselmesine katkı yapan ilk oluşum, 1695'te İstefan ed-Duheyhi'nin patrikliği döneminde kilise içinde özerk bir örgüt olarak kurulan Lübnan Marunî Düzeni'ydı. Lübnan Marunî Düzeni'nin *Cebel Lübnan*'daki gayretli ve disiplinli toplumsal ve ekonomik faaliyetleri, XIX. yüzyılın başında kilisenin bölgedeki en büyük toprak ve mülk sahibi haline gelmesine yol açtı.²⁹¹

Osmanlı Devleti'nin yönetimdeki *Cebel Lübnan*'da yerel siyasal iktidar, geleneksel olarak toprağa dayalı ekonomik sistemdeki iktidarla büyük ölçüde örtüşüyordu. *Cebel Lübnan*'ın tarımsal altyapısı neredeyse XVI. yüzyıldan itibaren ipek üretimi ve ihracatına dayanıyordu. Bölgenin toprak mülkiyeti sistemi, *iltizam* veya *mukata'a* adıyla bilinen Osmanlı tarımsal vergi sistemi bünyesindeydi. *Mukata'a* sisteminde rol oynayan Lübnanlı ileri gelen ailelerin üyeleri, emir, mukaddam veya şeyh gibi unvanları taşıyordu. Bu ileri gelenlerle köylüler arasındaki ilişki, feodal bir yapı içerisinde yürütülüyordu.²⁹² Aslında *Cebel Lübnan*'daki ve Marunî toplumundaki feodal yapı oldukça uzun bir tarihe sahiptir.²⁹³ Kemal Salibi, Marunîlerin Lübnan Dağları'na göç ettikleri ilk zamanlardan beri feodal bir toplum-

²⁹⁰ Arapçada *Muqaddam* kelimesi “resmi olarak atanmış koruyucu” anlamına gelir. Kelimenin çoğulu *Muqaddima*'dır. Bkz. Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1980 s. 750.

²⁹¹ Van Leeuwen, “Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century”, s. 601.

²⁹² Van Leeuwen, “Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century”, s. 602.

²⁹³ Lübnan'daki feodalizmin kökenleri konusunda bkz. A. N. Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and The Lebanon: 1250-1900*, Londra, The Royal Asiatic Society, 1939.

sal ve ekonomik yapının içerisinde yaşadıklarını ve bu yapının Marunî Kilisesi'nin kendi örgütlenmesiyle beraber var olduğunu gösteren birçok delilin mevcut olduğunu ifade etmektedir. Haçlı Seferleri, Memluklar ve Osmanlı egemenliğinde bu feodal yapının çeşitli isimler altında devam ettiği aşıkârdır. Özellikle Lübnan bölgesinin Memlukların idaresine girmesinden sonra 1382'de Memluk Sultanı Barkuk'un Marunî Yakub İbn Eyyub'u Bşarri mukaddamı olarak ataması ile Marunî Kilisesi'nin geleneksel liderliğine karşı Bşarri mukaddamlarının seküler liderliğinin ciddi bir meydan okuması ortaya çıkmıştı. Ayrıca Marunî Patrikhanesi'nin 1440'ta Kadişa Vadisi'ndeki Kannubin Manastırı'na taşınmasından sonra patrikler Bşarri mukaddamlarının koruması altına girmeye razı olmuştu.²⁹⁴

Marunî rahip Joseph Mahfouz ise Lübnan'daki Marunî toplumunun eski zamanlardan beri kendi toplumunun içinden gelen, sivil ve askeri egemenliğe sahip mukaddam denilen liderler tarafından yönetildiğini ifade ederken bu mukaddamların otoritesiyle kilisenin otoritesinin uyum içinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu idari yapı (mukaddamlık) bir yandan dünyevi işlerin yönetilmesinde kiliseye yardımcı olurken diğer yandan da bu kişilere belli bir özerklik sağlamaktaydı. Marunî mukaddamlar kilise ruhban sınıfı üzerinde bir üstünlük hakkına sahip olmaları için diyakoz yardımcılığı görevine atanıyorlardı. Mukaddam görünüşte Marunî patrik tarafından aday gösteriliyordu, fakat bir süre sonra bu unvan kalıtımla geçen bir müessesese haline geldi. Hatta Marunî Kilisesi'nin organizasyon ve toplum üzerindeki dünyevi egemenliğinin sınırlı olduğu XIV. ve XV. yüzyıllarda mukaddamlar kilise karşısında oldukça güç kazandı. Mahfouz, Marunî patriklerinin ve ruhanilerinin mukaddamların himayeleri altına girdikleri durumlara bu dönemde sık rastlandığını söylemektedir.²⁹⁵

²⁹⁴ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 101.

²⁹⁵ XV. yüzyılda bazı Marunî mukaddamlar, monofizitçi Yakubiler ile işbirliği yapıp onlara yardımda bulundu. Örneğin tam bağımsız hareket eden ve önemli nüfuzla sahip olan Bşarri mukaddamı II. Adil Munem Eyyub, Yakubilere destek oldu ve evinin yanına bir Yakubi kilisesi yapılmasına izin verdi. Bunun üzerine dönemin Marunî Patriği II. Joseph İbn Hasan, 1488'de askeri bir güçle Adil Munem'e saldırdı ve onun yerine oğlunu mukaddam yaptı. Joseph Mahfouz'a göre Adil Munem Marunî mukaddamlar tarihinde istisnai bir vakadır ve mukaddamlar genelde Marunî toplumuna büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 99.

1621 tarihi Marunî mukaddamlar için önemli bir dönem noktası oldu. II. Fahreddin el-Ma'an'ın Lübnan'ın tümünü bir emirlik altında birleştirmesinden sonra, Marunî mukaddamlar azledildi. Emir Fahreddin, el-Khazen ve Hubayş gibi önemli Marunî ailelerinin bazı üyelerini danışman ve yönetici olarak kendi yönetimine dâhil etti. Yönetime katılan bu kişiler hem askeri hem de sivil güce sahipti ve hâkimiyet alanları *Cebel Lübnan*'ın dışına kadar çıkmıştı. Emir Fahreddin'in iktidarı kaybetmesinden ve 1635'te İstanbul'da idam edilmesinden sonra Marunî mukaddamlar tekrar güçlendi. Emir Fahreddin'den sonra gerek Ma'an gerekse Şihabi emirleri, mukaddamlara –özellikle de Beyrut'ta Fransız konsoloslu olarak hizmete ederek Fransa'nın desteğini sağlayan el-Khazen Ailesine- ihtiyaç duydu. El-Khazen Ailesi, XVIII. yüzyılın ortasına kadar emirlerin Batı Avrupa devletleriyle bağlantısını sağladı.²⁹⁶

XVIII. yüzyıl, Marunî Kilisesi ile feodal yapı arasındaki dengelerin kökünden değişmeye başladığı bir dönemin başlangıcı oldu. Birçok yazara göre, kilise XVIII. yüzyılın ortasından itibaren Lübnan'da bağımsız bir sosyo-ekonomik güç olarak yükselişe geçti. Marunî bölgelerin emirliğin sınırlarına katılmasının ardından yeniden örgütlenen kilise resmi bir hiyerarşi oluşturmayı başardı. Böylece kilise, Marunî toplumundaki ruhani rolü kadar siyasette ve ekonomide de toplumun lideri olduğunu göstermeye başladı. Bu süreçte kendine rakip olan feodal aileler veya Osmanlı Devleti tarafından atanan yerel Marunî yöneticilerle bazen doğrudan çoğu zaman dolaylı bir rekabet içerisine girdi.

Marunî Kilisesi'nin Lübnan'da bağımsız bir sosyo-ekonomik güç olarak yükselişe geçişinde, 1695'te İstefan ed-Duheyhi'nin patrikliği sırasında kilise içinde özerk bir örgüt olarak Lübnan Marunî Düzeni'nin kurulması büyük rol oynadı. Marunî Düzeni, manastır arazisinin ve vakıflarının kilisenin çıkarlarına uygun kullanmasını teşvik etmek için kurulan yeni bir manastır yaşam tarzıydı.²⁹⁷ Kaslık Üniversitesi hocalarından Peder Karam Rızk, bu düzenin ortaya çıkışını şöyle açıklıyor:

“Lübnan Marunî Düzeni, Halepli üç Marunî gencin gayretleriyle manastır rönesansının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Varlıklı ve soylu Marunî ailelerden gelen Gabriel Havva, Abdallah Karaalli ve Joseph el-Betn, Kannubin

²⁹⁶ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 147.

²⁹⁷ Van Leeuwen, “Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century”, s. 607.

*Manastırında Patrik İstefan ed-Duveyhi'yi ziyaret etti ve manastır yaşamında görev almak istediklerini söylediler. Patrik ed-Duveyhi onları kutsadı ve görevleri için destek verdi. Halepli üç Marunî genç, Ehden'deki Mart Mura Manastırına yerleştirildi ve böylece Lübnan'da Marunî düzeni başlamış oldu.*²⁹⁸

İliya Harik, Marunî Düzeni'nin en belirleyici yönü olarak organizasyonunun yüksek rasyonelleşme derecesine dikkat çekmektedir. Bu örgüt, daha önceki Marunî rahiplerden farklı, kolektif bir liderlik ve yaşam tarzına sahip dinamik bir genç keşişler grubu tarafından işletiliyordu. Örgüt görüşünde piskoposlara bağlıydı, fakat her manastır kendi başrahibi tarafından yönetiliyordu. Manastırlar, hem toprağın işlendiği hem de teoloji ve tarih çalışmalarının yapıldığı merkezler haline geldi. Tarikatın keşişleri köylüler arasından seçiliyor, mütevazı ve komünal bir yaşam sürdürüyordu. Toprağı işleyen bu keşişler, çalışkan ve tutumlu karakterleriyle daha fazla toprağın tarıma açılmasını sağlamakla birlikte feodal toprak ağalarının bağışlaması veya satın alma yoluyla ellerindeki toprak miktarını arttırıyorlardı. Marunî Kilisesi'nin organizasyonunda yetkinin merkezden çevreye dağılmasının ve düzeninin rasyonelleşmesinin iki önemli sonucu oldu: İlk olarak kilise –sivil liderlerin kontrolü altında çıkarak- bağımsız bir organizasyon haline geldi, ikinci olarak ise ruhban sınıf içerisindeki liderlerin kalitesi yükseldi.²⁹⁹

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz Lübnan Dağı Sinodu (1736)'nun Marunî Kilisesi'nin iç hiyerarşisinde gerçekleştirdiği reformlar da kilisenin bağımsız bir sosyo-ekonomik güç olarak yükselişe katkıda bulunmuştur. Kilisenin mülk idaresine göre, Lübnan Dağı Sinodu, vakıfların, kiliselerin ve manastırların *mutran* sınıfının (başpiskoposlar ve piskoposlar) yetki alanında kalmasını öngörüyordu. Kilise veya manastır kurmak *mutran* ve patriğin iznini gerektiriyordu. Kilisenin mülkleri ve vakıfları, sadece çok gerekli durumlarda patriğin izniyle satılabilecek, rehin verilebilecek veya bağışlanabilecekti. Kilise vakıflarının kiraya verilmesi kaçınılmaz olursa da sözleşmeler üç yılı aşamayacaktı. Bazı vakıfların ve manastırların kurucusu olan Marunî feodal aile üyelerinin, bu vakıfların gelirleri konusunda talepleri ve manastır içindeki hakları sınırlandı. Bunun yanında düzen-

²⁹⁸ Karam Rızk, "Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order", *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 4, No: 2, Temmuz 2000, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july00/Milestones_In_The_History.htm, (11 Eylül 2010).

²⁹⁹ Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", s. 36.

lemeler, keşişlerin ve onların akrabalarının manastır mallarından kişisel çıkar sağlamasını da engellemeyi amaçlıyordu.³⁰⁰

Marunî feodal ailelerinin kilise üzerindeki nüfuzunu sınırlandırmaya çalışan bu tür reformların birçoğu kısa vadede başarılı olarak uygulamaya geçirilemedi ve kilisenin maddi ve siyasi olarak güçlü feodal ailelere bağımlılığı devam etti. Fakat Marunî Düzeni'nin ortaya çıkmasından sonra manastırlar düzene ait ve geleneksel manastırlar olarak ikiye ayrıldı. XVIII. yüzyıl boyunca Marunî ailelerin ağırlığını hissettirdiği geleneksel manastırlar büyük borç sorunları içine girdi. Bazı aileler bu borç sorunlarından dolayı manastırların mülklerini Marunî Düzeni'ne devretti.³⁰¹ Böylece Marunî Düzeni, XVIII. yüzyılın sonunda *Cebel Lübnan*'ın en büyük toprak sahibi olma yönünde ilerlerken Marunî ve Dürzî feodal ailelerle de bir rekabet ve çatışma içine girdi. Marunî Düzeni'nin ekonomik gücü ve Marunî köylüler üzerindeki nüfuzu yerel siyasi liderlerin gücünü tehdit etmeye başladı. XIX. yüzyılın başından itibaren patlak veren köylü ayaklanmaları ve mezhepsel çatışmalar, Marunî Kilisesi'nin siyasi ve sosyo-ekonomik bir aktör olarak *Cebel Lübnan*'da var olduğunun bir göstergesi oldu.

Marunî Ruhban Sınıfının Toplumsal ve Siyasal Rolü

Marunî Kilisesi ve ruhban sınıfı, Marunî toplumun gelişiminde hem toplumsal hem siyasi olarak çok önemli bir rol sahip oldu. Marunî ruhbanların toplum üzerindeki nüfuzunun kaynağı, tarih içerisinde şekillenen köklü bir ruhani gelenekte saklıdır. Bu gelenek, Marunî ruhbanlar ile siyaset arasındaki ilişkileri de doğrudan şekillendirdi. Albert Hourani'nin deyişiyle Marunî ruhban sınıfı, hiçbir Süryani etnik-dini grupta olmadığı kadar kendi toplumu üzerinde egemenlik kurmayı başardı. Marunî rahipler, tarih içerisinde Marunî kimliğinin varlığını devam ettirmesi ve korunması için ulusal liderler gibi hareket etti.³⁰²

³⁰⁰ Van Leeuwen, "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", s. 606.

³⁰¹ Van Leeuwen, "Monastic Estates and Agricultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", s. 608.

³⁰² Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 130.

Maruniler, neredeyse XIX. yüzyılın ortalarına kadar tümüyle örf ve geleneklere dayalı kendilerine özgü yaşam tarzına sahip bir toplumdur. Lübnan'ın dağlarındaki küçük köylerde genellikle merkezi otoritenin baskısından uzak geniş bir özgürlük içerisinde yaşayan Maruniler, dini inançları sayesinde toplumsal bütünlüklerini muhafaza ediyordu. Marunî toplumu, köylüler, din adamları ve yerel liderler (şeyhler) arasında üç sınıfa bölünmüştü. Yerel liderler toplum içinde bir çeşit feodal iktidarı ve yönetim adaletini uygulayan sınıftı.³⁰³ Bu üç toplumsal sınıf arasındaki ilişkiler karmaşık ekonomik ve siyasi çıkarlar üzerinden belirleniyordu. Siyasi ve askeri gücü elinde bulunduran yerel liderler belli bölgelerde otoritelerini sürdürse de kilise ve ruhban sınıfı toplumun bütünüyle dini duygulara dayalı güçlü bağlara sahipti. Kilisenin ve ruhban sınıfının dini otoritesi, Marunî toplumunun günlük yaşamına doğrudan yansıyordu.

XVI. yüzyılın sonunda Papa tarafından Marunilerin inanç ve geleneklerini incelemek için Lübnan'a gönderilen Cizvit rahip Jerome Dandini, Marunî toplumunun içinde önemli bir nüfuza sahip olan ruhban sınıfına karşı büyük bir saygı duyulduğunu belirtmektedir. Rahip Dandini, Marunilerin din adamlarına saygısını şu sözlerle ifade etmektedir:

*"Onlar (Maruniler) rahiplere son derece saygı duyuyordu. Sokakta bir rahiple karşılaştıklarında onun elinden öpüyorlar, rahip de istavroz çıkararak ve belli sözler söyleyerek onları takdis ediyordu. Eğer onlar sofralarında bir rahip misafir ediyorlarsa ikram edilen içecekleri önce rahibin içmesini bekliyorlar; o içtikten sonra dualar ederek kendileri de içiyordu. Bundan kimse rahatsız olmuyordu. Onlar at sırtında bir yolculuğa çıkacakları zaman da rahibe gidip onun hayır duasını alıyordu."*³⁰⁴

Rahip Dandini, Marunî toplumuyla kilise arasında ilişkilerdeki uyumu hayranlıkla anlatırken özellikle XIX. yüzyılın başında *Cebel Lübnan*'ı ziyaret eden İngiliz seyyahlar daha farklı bir tablo ortaya koymaktadır.³⁰⁵

³⁰³ Charles Dickens, "Christianity Under The Turk", *All The Year Round: A Weekly Journal*, Cilt: 3, No: 51-76, Nisan- Ekim 1860, s. 514-515.

³⁰⁴ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus-Turks-Maronites*, s. 46-48.

³⁰⁵ İngiliz seyyahların, genellikle Marunileri ruhban sınıfının toplum içinde ayrıcalıklı konumuna özel vurgu yaparak eleştirdikleri görülmektedir. Bu dönemde Lübnan'da Fransa ile İngiltere arasındaki siyasi nüfuz mücadelesi ve bu mücadelenin bir aracı olarak kullanılan Katolik ve Protestan misyonerler arasındaki rekabet göz

İngiliz Albay Charles Henry Churchill, Marunî toplumu içinde oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahip olan din adamlarının her türlü ailevi meselede bile söz sahibi olabildiklerinden bahsetmektedir. “*Hiçbir Marunî köylü rahipten izin almadan evlenmeye cesaret edemezdi*” diyen Churchill, rahiplerin cennetten yer satmak gibi birçok batıl inanç yoluyla toplumu baskı ve hegemonyaları altında tuttuğunu iddia etmektedir.³⁰⁶ Bir diğer İngiliz seyyah ise Marunî rahiplerin toplum üzerindeki nüfuzundan bahsetmekte ve Marunîleri misafirperver olmamakla, boş inançlara inanana ve gülünç efsanelerden hoşlanan saf insanlar olmakla suçlamaktadır.³⁰⁷

İngiliz seyyahların olumsuz bakışlarına rağmen Marunîler gibi kırsalda yaşayan dindar bir toplum üzerinde kilisenin geniş nüfuz sahibi olması anlaşılır bir durumdur. XIX. yüzyılın başında Marunî Kilisesi yeniden örgütlenmesini tamamladı. Bu dönemde kilisenin bünyesinde 1200 ruhbanla birlikte manastır düzenlerinde görevli 300 keşiş bulunuyordu. Özellikle rahipler, halkla yakın ilişkiler kurup onların toplumsal yaşamında önemli bir rol üstlendi.³⁰⁸ Tüm bunlara rağmen kilisenin siyasetteki rolünün sınırları oldukça muğlak bir mesele olmaya devam etti. Marunî patriğin ne zaman siyasete müdahale etmesi gerektiği, toplumsal çatışmalarda taraf olup olması veya siyasi idealler peşinde toplumsal nüfuzunu kullanıp kullanmaması daha çok patriklerin kişisel özellikleri ve siyasi atmosfer tarafından belirlendi.

Kashık Üniversitesi’nden Tarih Profesörü-Başkeşiş Paul Na’aman, erdemli bir tarihsel ve toplumsal deneyime sahip olan Marunî Kilisesi’nin siyasetle ilişkilerini diğer kiliselerden farklı ve yegâne bir deneyim olarak nitelendirmektedir. Başkeşiş Na’aman, Marunî Kilisesi’nin siyasete yaklaşımını ve kilise-devlet ilişkilerini şöyle özetlemektedir:

“Marunî Kilisesi, kilise ve devlet işlerinin ayrılığına inanmasına rağmen, bu inanç ulusal ilişkilere –özellikle de toplumunun ruhsal ve fiziksel varlığının tehlike altında olduğu zamanlarda- ilgisiz kaldığı anlamına gelmez. Hem teoloji

önüne alındığında İngiliz misyoner ve seyyahların Marunî toplumuna yönelik yorumlarının taraflı ve aşırı olma ihtimali yüksektir.

³⁰⁶ Churchill, *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, s. 83-84.

³⁰⁷ Habeeb Risk Allah Effendi, *The Thistle and The Cedar of Lebanon*, Londra, James Madden, 1854, s. 309.

³⁰⁸ Harik, “The Maronite Church and Political Change in Lebanon”, s. 42.

hem de hukuk otoritenin insan davranışları üzerinde uygulanmasıyla ilgilidir, ayrıca ikisinin de insanlara neyin doğru neyin yanlış, neyin hukuki neyin hukuk dışı olduğunu gösterme görevi vardır. Dolayısıyla din ve siyaset kamu politikalarıyla ilgilidir ve bu yolla birbiriyle bütünleşir.”³⁰⁹

Marunî Kilisesi’nin iç hiyerarşisinin ve örgütlenmesinin Roma Katolik Kilisesi’nin etkisi altında tekrar yapılandırması ve sosyo-ekonomik bir kurum olarak yükselişe geçmesi, kilisenin ve kilisenin başı olan patriğin XIX. yüzyılın ortasından itibaren siyasette daha etkili olmasının yolunu açmıştır. Bu gelişmeler, Başkeşiş Na’aman ifade ettiği “*Marunî toplumunun ruhsal ve fiziksel varlığının tehlike altında olduğu zamanlarda*” patriğin ve ruhban sınıfının siyasette etkili olmaya yönelik eğilimlerini arttırdı. Böylece Marunî patrikler, XIX. yüzyılda siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin hızlı yaşandığı bir süreçte hem dini lider hem de siyasi lider olarak Lübnan’daki rollerini genişletti.³¹⁰

XIX. yüzyılın ikinci yarısı içinde göreve başlayan Marunî patrikler, kilisenin doğrudan siyasette rol oynadığını gösteren davranışlar sergilemekten kaçınmamıştır. Bu patriklerin ilki Bulus Masa’ad (1854-1890)’dı. Masa’ad’ın patrik olması kilisenin feodal liderlerle giriştiği mücadelede avantajlı konuma geçtiğinin işaretiydi. Patrik Masa’ad kendinden önceki iki selefi gibi ülkenin feodal ailelerinden birinin üyesi değildi. Marunî feodal ailelerinden hoşlanmayan Patrik Masa’ad, söz ve davranışlarıyla bunu açıkça gösteriyordu. Patrik Masa’ad, 36 yıllık uzun patriklik görevi boyunca kendi toplumunu ilgilendiren birçok siyasi ve toplumsal meseleyle yüzleşmek zorunda kaldı. Feodal ailelere karşı çıkan köylü ayaklanmaları ve Marunî toplumun bilinçaltında derin izler bırakan 1960 Marunî-Dürzî çatışması Patrik Masa’ad’ın siyasete daha fazla müdahil olmasını kolaylaştırdı.

Patrik Masa’ad, 1861’de Lübnan’da Mutasarrıflık yönetiminin kurulmasından sonra da etkinliğini devam ettirdi. Patrik Masa’ad, Marunî lider Yusuf Beg Karam ile Osmanlı yönetimi arasındaki çatışmaya çözüm bulabilmek için 1867’de Roma, Paris ve İstanbul’u kapsayan önemli bir seyahat gerçekleştirdi. Roma’da Aziz Peter ve Paul için yapılan kutlamalara katılan Patrik Masa’ad Paris’te Fransa lideri III. Napolyon’la ve İstanbul’da Osman-

³⁰⁹ Naaman, “Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)”.

³¹⁰ Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, s. 6.

lı Sultanı Abdülhamid'le görüştü.³¹¹ Bulus Masa'ad'ın halefi John el-Hacc (1890-1898) döneminde de Marunî patriklerin ülke siyasetindeki rol genişlemesi devam etti. Fakat John el-Hacc'tan sonra patrik olan Elias Hoyek (1899-1931) gerek dini gerekse siyasi konulardaki etkinliğiyle Marunî tarihinin en etkili patriklerinden biri –belki de en etkiliisi- oldu.³¹²

Marunî patrikler tarafından çoğu zaman örtülü kalması tercih edilen kilise-siyaset arasındaki karmaşık ilişki, Elias Hoyek'in patrikliği döneminde onun kişiliğinde ve faaliyetlerinde açıkça ortaya çıkmıştır. Patrik Hoyek'in yaşamı ve deneyimleri, -şartlar uygun olduğunda- Marunî ruhban sınıfının siyasette ne kadar etkili liderler olarak yer alabileceğini gösteriyordu. Patrik Hoyek'in siyasette bu kadar etkili olmasının ilk nedeni, kendi kişisel yeteneklerinde saklıdır. Liderlik hırsına, örgütlenme ve diplomasi yeteneklerine sahip olan Hoyek, Marunî patrikler arasında siyasi vizyona sahip istisnai liderlerden biridir. Patrik Hoyek'in 1905'te bazı Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği seyahatin Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'u da kapsaması onun diplomasi ve denge kurma yeteneğinin en iyi örneklerindendir. Hoyek'in 1905'teki diplomatik ziyaretler zinciri, 9 Haziran'da onun Roma'ya varışıyla başladı. Bütün yazı Marunî Koleji'nin maddi ve yönetsel sorunlarını çözmek için uğraşarak Roma'da geçirdi. Patrik Hoyek, bu çabaları sonucu, kolejin -hem maddi hem de yönetsel olarak- Marunî hiyerarşi, ayin usulü ve gelenekleriyle bağlarını güçlendiren nispi bağımsızlığını elde etmesini sağladı. Böylece kolejde, bir Marunî rahip Latin olanın yerine rektör olarak atandı ve bir diğeri de finansalyönetici oldu.

Patrik Hoyek'in ikinci durağı, 20 Eylül 1905'te ulaştığı Paris'ti. Paris'te Paris Başpiskoposu Kardinal Richard, Fransa Devlet Başkanı Lobe ve Başbakanı Rouvier'le görüştü ve Lübnan'ı, Marunîleri ve Orta Doğu'daki diğer meseleleri tartıştı. Patrik Hoyek, Paris'ten ayrılıp Münih, Viyana ve Budapeşte yolunu izleyip 17 Ekim'de İstanbul'a ulaştı. Patrik Hoyek, 17 Ekim'den 2 Kasım'a kadar İstanbul'da kaldı. Sultan II. Abdülhamid ve Türk yetkilerle görüşmek için İstanbul'da iki seçkin Marunî olan Selim

³¹¹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 58; John P. Spagnolo, "Mount Lebanon, France and Daud Pasha", *International Journal of Middle East Studies*, C. 2, No: 2, Nisan 1971, s. 161.

³¹² Beggiani, "The Patriarchs in Maronite History".

Paşa Melhame ve kardeşi Necib Paşa'dan yardım aldı. 20 ve 31 Kasım'da Sultan Abdülhamid'in huzuruna çıkan Patrik Hoyek, Osmanlı sultanına *Cebel Lübnan*'ın yönetimi konusunda fikirlerini iletti. Patrik ve Maruniler için bir yandan Fransa diğer yandan Osmanlı Devleti ile ilişkileri dengeli bir biçimde sürdürmek bir zorunluluktur. Fransa koruma ve yardım sağlarken Osmanlı Devleti de Lübnan'daki iktidarı elinde tutuyordu. Böylece Maruni Kilisesi Fransa ile ilişkileri sürdürürken Osmanlı yönetiminin de şüphelerini üzerine çekmek istemiyordu. Patrik Hoyek'in en önemli siyasi eylemi, 1919'daki Versay'daki Barış Konferansı'na Lübnan heyetinin başı olarak katılması oldu. Bu konferans, Fransa'nın mandası altında Hristiyan bir Lübnan Devleti'nin kurulmasının habercisiydi.³¹³

³¹³ Maruniler, XX. yüzyılın ilk yarısında Maruni patriği liderlik için diğer sivil liderlerden üstün gördü. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'ni izleyen yıllarda ve özellikle 1943'teki bağımsızlık ilanından sonra ise Maruni patriğin gücü azalmaya başladı. 1943'te Lübnan devlet başkanının sürekli Maruni olması kararlaştırıldı. Böylece Maruni devlet başkanı, Maruni Patriğin dünyevi otoritesinin aleyhine olacak bir şekilde gücünü arttırdı. Buna rağmen Maruniler için büyük ölçüde patrik onların ruhanı ve sorunlarla karşılaştığında rehber olarak gördükleri bir kişi olarak kalmaya devam etti. Ayrıca bkz. Noel W. Spencer Jr., *The Role of the Maronite Patriarchate in Lebanese Politics from 1840 to the Present*, Beyrut, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1963.

Marun lider Pierre Cemayel (oğulları Emin ve Beşir ile)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Marunî Milliyetçiliğini Doğuran Siyasi Koşullar

Marunîlerin Haçlı Seferleri'nden beri dini ve toplumsal kurumsallaşmada geçirdiği evrimsel değişim, XIX. yüzyılın başında Levant bölgesini etki altına alan siyasi koşullar sonucu yeni bir aşamaya girmiştir. Hristiyan Avrupa devletlerinin siyasi müdahaleciliği ve Osmanlı Devleti'nin güç kaybı, Marunîlerin milliyetçilik, liberalizm, özgürlük gibi yeni fikirleri heyecanlı bir biçimde benimsemelerini getirmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı yönetimi altındaki Suriye topraklarında ortaya çıkan siyasi ve askeri gelişmeler, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren entelektüel boyutta tartışılmaya başlanan Marunî milliyetçiliği fikrinin gelişimine doğrudan tesir etmiştir. Önce Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'ı, ardından Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1832'de Suriye'yi işgali, Osmanlı Devleti'nin geleneksel siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemini dönüşüme zorlarken milliyetçilik, liberalizm gibi yeni fikirlerin ideolojik bir çerçevede bölgede yayılmasını da kolaylaştırmıştır. *Cebel Lübnan*'da yüzyılın başından beri ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve mezhepsel temelli çatışmalar, bölgedeki dönüşümün doğrudan bir sonucu olmuştur. Bu çatışmacı ortam, Osmanlı Devleti'nin geleneksel idari yönetim sisteminin yerine farklı mezheplerin temsil edildiği yeni idari yönetim biçimlerinin tecrübe edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda XIX. yüzyılın başından itibaren Lübnan'da uygu-

lanmaya çalışılan mezhebe dayalı idari yönetim biçimleri, XX. yüzyılda ki konfesyonel sistemin kökenlerini teşkil etmiştir. Marunî milliyetçiliği ve Büyük Lübnan gibi idealler de bu süreçte kendilerine siyasi bir zemin oluşturmayı başarmıştır.

Avrupalı Devletlerin Müdahaleciliği

Napolyon'un 1798'de Mısır'a varışı, bölgedeki Hristiyanlar için Orta Doğu'nun Haçlı Seferleri'nden beri ilk kez yabancı bir Hristiyan gücün tesirine açılması manasına geliyordu. Napolyon, Mısır'ı işgal ederken çok sayıda bilim adamı ve danışmanı da yanında getirerek askeri amaçları dışında bölgeyi kültürel olarak modernleştirme iddiasının olduğunu göstermeye çalıştı. Napolyon'un Mısır'ı işgali, uluslararası sistem düzeyinde ise Fransa'nın en önemli Avrupalı rakibi olan İngiltere'nin Hindistan'da sürdürdüğü sömürge politikalarına bir darbe vurmak olarak anlaşıyordu.³¹⁴

Fransa'nın Mısır'daki işgali, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin baskısından dolayı sadece üç yıl sürdü. Napolyon, bu süre içinde Suriye bölgesini işgali etmek için Osmanlı Devleti'yle askeri çatışmayı göze alsa da bu girişimi başarısız oldu. Napolyon'un ordusunun 1799'da Suriye üzerine yaptığı sefer Akka'da Cezzar Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu tarafından durduruldu. Fransız birlikleri Akka'yı kuşattığında Lübnan Emirliği makamında II. Beşir Şihabi (1789-1840) vardı. Cezzar Ahmed Paşa, kuşatma sırasında emirden yardım talep etse de emir mazeret bildirip yardım göndermedi. Diğer yandan Emir II. Beşir, Napolyon'dan gelen teklifi de reddetti.³¹⁵ Emir II. Beşir, bölgede başlayacak bir Fransız işgalinin Maruniler ve Dürziler arasındaki gerilimi yükselteceğinden korkuyordu. Fakat Osmanlı Ordusu'nun Fransızları Akka'da mağlup etmesi, Cezzar Ahmed Paşa'ya yardım göndermeyen II. Beşir'i koltuğundan etti

³¹⁴ Remy Leveau, "France's Arab Policy", Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003, s. 3-4.

³¹⁵ Fransız Ordusu'nun Akka Kalesi'ne yaptıkları ilk saldırı sonuç vermeyince Napolyon, Emir II. Beşir'e bir mektup yazarak yerel halkı Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaya çağırdı. Napolyon, mektupta şu satırları yazmıştı: "Kurtulmak için beni mümkün olduğu kadar çabuk görmek üzere bizzat gelmenizi veyahut birisini yollamanızı dilerim...". Emir II. Beşir, mektuba cevap vermedi. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C:1, TTK, ty., s. 40

ve Kıbrıs'a kaçmak zorunda bıraktı. II. Beşir, iki yıl sonra Osmanlı yönetiminden destek alıp *Cebel Lübnan*'a geri dönebildi. Cezzar Ahmed Paşa'nın 1804'te ölümünden sonra eski görevine tekrar kavuşan II. Beşir, 1820 köylü ayaklanmasına kadar *Cebel Lübnan*'ı yönetmeye devam etti.³¹⁶

Napolyon'un Akka'daki başarısızlığı ve Mısır işgalini sona erdirmesi, Fransa ile İngiltere arasındaki küresel rekabeti bitirmek yerine daha da alevlendirdi. Fransızlar Kuzey Afrika'nın yanı sıra Akdeniz'in doğusunda da sömürge elde edilmesinin İngiltere'ye büyük zarar vereceğini düşünüyordu. Tabi Fransa'nın Akdeniz'in doğusuna yönelik yayılcı siyasetinde onlarla işbirliği yapmaya hevesli yerel toplulukların başında Maruniler geliyordu. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden elde ettiği ticari imtiyazlar Fransa ile Maruniler arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesine yol açmıştı. Osmanlı-Fransa Kapitülasyon Antlaşmaları, Fransa'ya sadece Osmanlı topraklarında ticari imtiyazlar değil, aynı zamanda Orta Doğu'daki Katolik Hristiyanları koruma hakkını da veriyordu.³¹⁷ Bundan dolayı Fransa'nın bölgede kurduğu ilişkiler, hem ticari hem de dini içeriğe sahipti. *Cebel Lübnan*'a ilk gelen Katolik misyonerlerin Fransız din adamları olması da bir tesadüf değildir. Fransız misyonerler, kapitülasyonların sağladıkları ayrıcalıklara dayanarak Suriye bölgesinde okullar açarak Fransız ve Hristiyan kültürünü yaymaya çalışırken, Fransız tüccarlar da Beyrut, Trablus ve Şam'da ticaret odaları kuruyordu.³¹⁸ Fransa'nın Suriye bölgesinde sahip olduğu dini, kültürel ve ticari üstünlük, hem Osmanlı yönetimine diplomatik baskı yapılmasını hem de bölgede meydana gelen olayların uluslararası nitelik kazanmasını kolaylaştırdı. Beyrut'ta bulunan Avrupalı konsoloslar, bu yıllarda ülkelerinin diplomatik ve askeri gücünü tehdit olarak kullanarak Osmanlı yönetimini etkilemeye çalıştı ve bu etkiyi kendi tüccarlarının ticari, ülkelerinin ise siyasi çıkarları için kullandı.³¹⁹

Napolyon'un Mısır Seferi'nden sonra Fransız siyasi nüfuzunun Suriye'ye yayılmasını kolaylaştıran diğer gelişme, Mısır Valisi Mehmet Ali Pa-

³¹⁶ Kamal Salibi, *The Modern History of Lebanon*, New York, Caravan Books, 1993, s. 21-22.

³¹⁷ Albert Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968, s. 26.

³¹⁸ Haluk Ülman, "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Belleten*, 1963, s. 247; Haluk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhramı*, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1966, s. 9.

³¹⁹ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, 2000, s. 319.

şa'nın 1832'de Suriye'yi işgal etmesiydi. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Ekim 1831'de Osmanlı yönetimine karşı başlattığı askeri seferde, Filistin, Akka, Şam ve Antakya'yı hızlı bir askeri harekâtlarla ele geçirdi. Kasım 1832'de Konya'ya ulaşan İbrahim Paşa, burada karşısına çıkan bir Osmanlı Ordusu'nun dağılmasıyla İstanbul'u tehdit etmeye başladı. Fakat Şubat 1833'te İbrahim Paşa Kütahya'ya vardığında savaş, Osmanlı Devleti'yle Mısır Valisi arasında olmaktan çıkıp İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da müdahil olduğu uluslararası bir mesele haline geldi. Büyük devletlerin müdahalesiyle taraflar arasında Nisan 1833'de Kütahya Antlaşması imzalandı. İbrahim Paşa, Adana dışında Anadolu'dan tamamen çekilmeyi kabul etti ve Mısır-Sudan, Cidde, Sayda, Trablus, Şam, Halep ve Adana valilikleri Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'ya verildi.³²⁰

Kütahya Antlaşması'nın ardından Suriye'yi yönetmeye başlayan İbrahim Paşa, bölgedeki siyasi ve toplumsal yapıda radikal dönüşümlere yol açan önemli icraatlarda bulundu. Özellikle giriştiği bir dizi idari reform, Suriye'nin modernleşme sürecinin belki de ilk adımlarını teşkil etti. Bu reformlar arasında en dikkat çekici olanı, Hristiyanları Müslümanlarla eşit statüye ulaştırmayı amaçlayan değişikliklerdi. İbrahim Paşa, vergileri Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında eşit olarak dağıttı. Hristiyanlara eskiden uygulanan bazı sınırlamaları (kırmızı, beyaz ve yeşil sarık takmama, atla şehre girememe gibi) kaldırıldı. Nüfusu 20 bini geçen yerlerde istişare divanı oluşturuldu. Şam'daki divanda 10 Müslüman, 10 Hristiyan ve bir Yahudi vardı. Beyrut'taki divan ise yarısı Müslüman yarısı Hristiyan 12 kişiden oluşuyordu. Divan başkanları, divan üyeleri arasından seçiliyordu ve divanlar her gün toplanıp halkın istek ve şikâyetlerini dinlemekle görevliydi. İbrahim Paşa'nın bölgedeki Hristiyanlara yönelik reformları Avrupalı devletler tarafından olumlu karşılandı. Hatta Osmanlı yönetiminin Tanzimat hareketine başlamasını da hızlandıracı bir tesirde bulundu. Bununla birlikte Müslümanlarla eşit vergi ödemeye başlayan Hristiyanların askerlikten muaf olmaları ve İbrahim Paşa tarafından silahlandırılmaları Müslüman kesim içerisinde huzursuzluğa yol açtı.³²¹

³²⁰ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 129-139.

³²¹ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", *Belleten*, TTK Basımevi, C: 8, Sayı: 30, Nisan 1944, s. 233-236.

Mısır'daki sürgün yıllarında ve İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgal ettiği süreçte Lübnan Emiri II. Beşir Şihabi, Mısır yönetimiyle güçlü ilişkiler geliştirmeyi başarmıştı. II. Beşir, Mısır yönetiminden aldığı desteğe güvenerek *Cebel Lübnan*'daki en önemli rakibi Dürzi Canbulatlara karşı sert bir siyaset izlemeye başladı. Canbulatların Mukhtara'daki sarayına saldıran ve zarar veren II. Beşir, ailenin topraklarına ve mallarına el koydu. Bu saldırı karşısında ailenin lideri Beşir Canbulat Havran'a kaçtı. Sünni İslam'dan Maruniliğe geçmiş olan II. Beşir'in Dürzi feodal ailelerin (Canbulatlar, Ebu Nakadlar ve İmadlar) nüfuzunu sınırlaması, bir yandan onun *Cebel Lübnan*'ın en etkili siyasi lideri haline gelmesini sağladı, diğer yandan da Dürzilerle Maruniler arasındaki mezhepsel kökenli gerginliklere ve düşmanlıklara önemli katkı yaptı.³²²

Mısır yönetiminin Suriye bölgesini işgalinden sonra Suriye'de ortaya çıkan ekonomik dönüşüm de bölgedeki dinsel ve mezhepsel gerilimin yükselmesinde önemli paya sahip oldu. İbrahim Paşa'nın Suriye valiliği yıllarında Avrupa ile ticaretin hızla gelişmesi, yabancı tüccarlarla birlikte hareket eden ve genellikle yerli Hristiyan ve Yahudilerden oluşan yeni bir tüccar sınıfının ortaya çıkmasına yol açtı. Bu tüccarlar, Avrupalı konsolosların himayesinde Osmanlı topraklarında uygulanan ticari kapitülasyonlardan yararlanarak vergilerden korunuyordu. Kapitülasyonların uygulanması yoluyla bölgeye giren ucuz Avrupa malları, Müslümanların kontrolündeki geleneksel yerel üretimin –özellikle Şam ve Halep'te– çökmesine katkıda bulundu. Giderek zenginleşen Hristiyanların Şam gibi kentlerde gösterişli evler inşa ettirmesi ve onların hızlı ticari başarıları, Müslüman ileri gelenleri (eşraf) ve halkı kıskırttı ve düşmanlık duygularını arttırdı. Böylece Müslümanların aleyhine olan bu siyasi ve ekonomik dönüşüm, XIX. yüzyılın ilk yarısında toplumsal krizleri ve çatışmaları beraberinde getirdi.³²³

XIX. yüzyılın ilk yarısındaki toplumsal çatışmaların en ciddi olanları *Cebel Lübnan*'da Maruniler ve Dürziler arasında gerçekleşti. Aynı topraklarda uzun süredir bir arada yaşayan iki toplum arasındaki siyasi ve

³²² Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 26-27.

³²³ Moshe Ma'oz, "Communal Conflict in Ottoman Syria During the Reform Era: The Role of Political and Economic Factors", Der: Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982, s. 96-97.

ekonomik denge, 1830'lardan itibaren bölgenin nüfusunda ve yerel iktidardaki değişimler, köylülerin feodal ailelerden duydukları hoşnutsuzluk, Osmanlı yönetiminin başarısız doğrudan denetim kurma çabaları ve Avrupalı devletlerin (Fransa ve İngiltere) bölgeye sürekli müdahaleleri sonucu bozuldu. 1820, 1840, 1857 ve 1859'daki köylü ayaklanmaları ve 1841 ve 1845'deki mezhepsel çatışmalar, 1860'da Maruniler ve Dürziler arasında Lübnan Dağları'nda başlayan ve kısa sürede bir katliama dönüşen çatışmanın öncüleriydi. Böylece toplumsal ve sınıfsal çatışma olarak başlayan olaylar kısa sürede mezhepsel bir boyuta taşındı.

Cebel Lübnan'da 1820 ve 1840'da çıkan köylü ayaklanmaları, mezhepsel olmaktan ziyade sınıfsal nitelikte çatışmalardı. 1940 ayaklanması, Maruni ve Dürzî köylülerin katılımıyla İbrahim Paşa yönetiminin baskıcı ve adaletsiz uygulamalarına karşı bir tepki olarak başladı. Emir II. Beşir tarafından ayrıcalıkları ellerinden alınan feodal aileler ayaklanmayı kaybettikleri ayrıcalıkları geri almak için bir fırsat olarak gördü ve ayaklanmaya destek verdi. Maruni Patrik Yusuf Hubayş (1823-1845) da aleni bir şekilde ayaklanmayı cesaretlendirdi ve ruhbanlar ayaklanmada önemli rol oynadı. 1820 ayaklanmasında olduğu gibi zorunlu askerlik, yüksek vergiler ve silahların toplanması, ayaklanmayı çıkaranların ortak rahatsızlıklarıydı. Ayaklanmacılar, *Cebel Lübnan*'daki yabancı müdahalesinin sona ermesini ve idari otonominin restore edilmesini talep ediyordu. Fakat ayaklanma Temmuz 1840'ta Emir II. Beşir ve İbrahim Paşa'nın askeri güç kullanmasıyla başarısız bir şekilde sonuçlandı ve ayaklanmanın liderleri ülkeyi terk etti. Buna rağmen 1840 köylü ayaklanması, *Cebel Lübnan*'daki meselelerin uluslararası hale gelmesiyle sonuçlandı. "Doğu Meselesi" adı altında *Cebel Lübnan*'daki olaylara ilgisini artıran Avrupalı güçler, 1840'da imzaladıkları Londra Antlaşması'yla Mısır güçlerini Suriye'den çıkarmaya karar verdi. Ağustos 1840'ta Osmanlı, İngiliz ve Avusturya güçlerinin İngiliz Amiral Charles Napier komutasında Beyrut'u bombalaması ve Juniye'ye çıkarma yapması sonucunda Mısır'ın Suriye'deki egemenliği sona erdi.³²⁴

Mısır'ın Suriye'deki siyasi ve askeri varlığının sona erdirilmesi, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin bölgede Fransa'ya karşı kaybettiği avan-

³²⁴ Samir Khalaf, *Lebanon's Predicament*, New York, Colombia University Press, 1987, s. 37-38; Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 40.

tajları tekrar kazanmasına hizmet etti. Suriye'deki güç dengesindeki dönüşüm, Tanzimat hareketini yeni başlatmış Osmanlı yönetimine *Cebel Lübnan*'daki emirliğin siyasi işleyişini merkezileştirmek için fırsat tanıdı. II. Beşir emirlikten uzaklaştırılarak 3 Ekim 1840'ta yerine Beşir Kasım Şihabi (III. Beşir adıyla) getirildi. III. Beşir, Lübnan'daki baskın dini cemaatlerden (Marunî, Dürzî, Grek Ortodoks, Grek Katolik, Sünni ve Şi'i) iki temsilcinin katılacağı bir konsey kurulmasına karar verdi. Bu konsey hukuki konuların uygulanmasında III. Beşir'e yardımcı olacaktı. Fakat Marunî ve Dürzî feodal liderler, konseyin kendilerinin geleneksel otoritesini sınırlayacağından dolayı bu yeni düzenlemeyi reddetti. Özellikle II. Beşir döneminde kaybettikleri ayrıcalıklarını ve topraklarını geri almak isteyen Canbulatlar ve Arslanlar gibi Dürzî feodal aileler, böyle bir idari dönüşümden endişe duyuyordu. Dönemin Marunî Patriği Yusuf Hubayş'ın -Marunî feodal liderlerin desteğiyle- Dürzî bölgelerinde yaşayan Marunî köylülerin Dürzî liderlerin geleneksel hukuki otoritelerini yok saymalarını isteyen provoke edici bir bildiri yayınlaması gerginliği daha da arttırdı.³²⁵ Bu dönemde Fransız konsolosların Marunîleri, İngiliz konsolosların Dürzîleri himaye etmeleri halk arasında Marunîler Fransa'ya Dürzîler İngiltere'ye tabi olacakmış gibi dedikoduların dolaşmasına yol açtı. Fransız donanmasının bir bölümünün Beyrut yakınlarına gelip Marunî patrikle temasa geçmesi ve Dürzî Mir Numan'ın kardeşi İsmail'i tahsil bahanesiyle bir İngiliz fırkateyniyle önce Malta'ya, oradan da Londra'ya göndermesi bu dedikoduları kuvvetlendirdi.³²⁶

III. Beşir ve Marunî Kilisesi ile Dürzî feodal liderler arasındaki gerilim, 1841 baharında bir Marunî ile bir Dürzî arasında çıkan kişisel kavganın büyümesi sonucu mezhepsel boyutlu bir iç çatışmasının başlamasına yol açtı. Marunî Kilisesi ve feodal liderler, Marunî köylüleri Dürzî feodal liderlere karşı III. Beşir'in çatısı altında birleştirmeye çabaladı. Bu girişim, Marunî liderlerin feodal sistemin ortadan kalkacağı korkusundan dolayı başarısız olmakla birlikte Dürzîlerin sert tepkisine neden oldu. Şibli el-Aryan komutasındaki Dürzîler, III. Beşir'in Deyr el-Kamar'daki sarayı-

³²⁵ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 57.

³²⁶ M. Tayyip Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Belleten*, TTK Basımevi, C: 10, Sayı: 37-40, 1946, s. 643.

nı basıp onu esir aldı ve çevredeki Hıristiyan köylerine büyük zarar verdi. Bunun üzerine Fransa, Osmanlı Devleti hemen olaylarla ilgili gereken tedbirleri almazsa bölgeye askeri müdahale tehdidinde bulundu. Osmanlı yönetiminin Mustafa Paşa komutasında bölgeye yolladığı ordu, Kasım 1841'de Beyrut'a ulaştı ve çatışmalara müdahale etti. Çatışmalar ve anarşi ortamı bir süre devam etse de 13 Ocak 1842'de Mustafa Paşa ve Selim Paşa, Osmanlı yönetimi adına *Cebel Lübnan*'daki Şihabi Emirliği'ne son verdiğini açıkladı.³²⁷ Ardından Mustafa Paşa'nın yardımcısı Macar Ömer Paşa *Cebel Lübnan*'ın yeni valisi olarak atandı.³²⁸

Osmanlı Devleti'nin Cebel Lübnan'da Otorite Kurma Arayışları

Mısır yönetimini İngiltere'nin desteğiyle Suriye'den çıkartan ve 1841 Marunî-Dürzî çatışmasına yaptığı askeri müdahaleyle *Cebel Lübnan*'daki Şihabi Emirliği'ne son veren Osmanlı Devleti, bölgedeki siyasi gücünü daha fazla hissettirmeye başladı. Macar Ömer Paşa, valiliği döneminde ilk olarak bölgede Osmanlı Devleti'nin doğrudan yönetimini tesis etmek için yerel liderlerden destek arayışı içine girdi. Ömer Paşa, Emir II. Beşir tarafından mallarına el konulan Marunî ve Dürzî feodal ailelerle temasa geçti, onların mallarını ve ayrıcalıklarını geri verdi ve bu ailelerin bazı üyelerini kendine danışman olarak atadı. Ömer Paşa, Avrupalı devletlere Osmanlı merkezi yönetiminin *Cebel Lübnan* içinden de geniş bir destek gördüğünü göstermeye çalıştı.³²⁹

Beyrut'taki İngiliz Konsolosu Huge Rose, 1842 yılının ilk aylarında Ömer Paşa'ya yeni görevinde samimî bir şekilde destek verdi. Fakat Ömer Paşa'nın İngiltere ve Dürzî feodal ailelerden aldığı destek uzun süreli olmadı. Ömer Paşa'nın *Cebel Lübnan*'da kendi otoritesini ve Osmanlı'nın doğrudan yönetimini tesis etmesi, feodal ailelerin bağımsızlığını ve yerel otoritesini tehdit ediyordu. Şihabi Emirliği'nin egemenliğinden kurtulan Dürzî feodal liderler, Osmanlı otoritesi altına girmekte büyük ölçüde is-

³²⁷ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 647-648.

³²⁸ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 52-53.

³²⁹ Samir Khalaf, "Communal Conflict in Nineteenth-Century", Der: Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982, s. 119.

teksiz davrandı. Ayrıca Ömer Paşa'nın bazı Marunilere resmi görevler vermesi Dürzî liderlerin Osmanlı yönetimine karşı şüphelerini arttırmıştı. Bu faktörlerin etkisiyle İngiliz Konsolosu Rose'un Ömer Paşa'ya verdiği destek kısa sürede ortadan kalktı ve Rose Beyrut'taki diğer Avrupalı konsololarla birlikte Ömer Paşa yönetiminin meşruluğunu eleştiren bir dilekçeye imza attı.³³⁰ Bu dilekçeye karşılık Osmanlı yönetimi, *Cebel Lübnan*'daki durum konusunda rapor hazırlaması için Selim Bey'i Nisan 1842'de özel elçi olarak Beyrut'a yolladı. Selim Bey hazırladığı raporda *Cebel Lübnan* ahalisinin mevcut idareden memnun olduğunu ve Şihabi Emirliği'nin tekrar canlandırılması çabalarına itibar etmediğini bildirdi. Tabi ki bu rapor Beyrut'taki Avrupalı konsolosları ikna etmedi.³³¹ Maruniler de Ömer Paşa'nın işbirliği teklifine karşı şüpheyile yaklaştı ve Şihabi Emirliği'nin yeniden kurulacağına yönelik umutlarını korudu.³³²

Ömer Paşa'yla Dürzîler arasındaki gerilim, 6-8 Nisan 1842'de 7 Dürzî liderin (Nu'man ve Sa'id Canbulat, Ahmed ve Emin Arslan, Nasif Ebu Nakad, Hüseyin Talhuk ve Davud el-Melik) tutuklamasıyla açık bir şekilde düşmanlığa dönüştü. Yusuf Abdülmelik liderliğindeki Dürzîler bir ayaklanma çıkardı ve Beyteddin'e giden yolları kapattı. Beyrut'taki Fransız konsolos, Marunileri Ömer Paşa'ya karşı çıkarılan Dürzî ayaklanmasına katılmaya teşvik etse de iki toplum arasındaki düşmanlıklar böyle bir ittifak kurulmasına izin vermedi. Şibli el-Aryan komutasındaki Dürzîler, Ekim 1842'de Şuf Dağı'na ilerledi ve Beyrut-Şam yolunu kesme girişiminde bulundu. Kasım ayının sonunda Beyteddin çevresindeki birçok tepeli ele geçiren Dürzîler bölgedeki Osmanlı garnizonunu da kuşattı. Fakat Sayda Valiliği'ne getirilen Esad Paşa emriyle bölgeye gönderilen Osmanlı birlikleri Dürzî ayaklanmacıları kısa sürede bozguna uğrattı.³³³

Osmanlı yönetimi *Cebel Lübnan*'daki Dürzî ayaklanmasını bastırmasına rağmen Avrupalı devletlerin süren diplomatik baskıları bölgenin idari yapılması konusunda yeni bir planın uygulanmasını getirdi. Fransa, *Cebel Lübnan*'da Şihabi Emirliği'nin yeniden canlandırılmasında ısrar ederken Os-

³³⁰ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 58-59.

³³¹ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 653-654.

³³² Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 60.

³³³ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 60-62.

manlı Devleti bölgeyi doğrudan yönetmek istiyordu. Avusturya Başbakanı Metternich'in önerisiyle, iki devletin görüşleri arasında bir uzlaşma sağlandı ve *Cebel Lübnan*'da "Çift Kaymakam" adı verilen yeni bir idari yapılanmaya gidildi. Yeni idari yapılanmada *Cebel Lübnan*'ın Beyrut-Şam yolu ile iki bölüme ayrıldığı kabul edildi. Kuzeyi Marunî, güneyi Dürzî kaymakam yönetecekti ve önemli konularda son söz sahibi Sayda'daki Osmanlı Valisi olacaktı. Sayda Valisi Esad Paşa, Ocak 1843'te Marunî kaymakamlığa Emir Haydar İsmail Ebu el-Lami'yi, Dürzî kaymakamlığa ise Emir Ahmed Arslan'ı atadı.³³⁴

Çifte Kaymakamlık sistemi, *Cebel Lübnan*'daki mezhepsel temelli meselelere bir çözüm olarak sunulsa da daha başlangıçta kendi için zafiyetler taşıyordu. *Cebel Lübnan*'da Beyrut-Şam yolunun sınır kabul edildiği coğrafi bölünme, kuzeyde Marunîlerin, güneyde Dürzîlerin yaşadığı varsayımından hareket ediyordu. Oysaki gerçekte Marunî kaymakamın yönetimi altındaki kuzeydeki Hristiyan Metn bölgesinde çok sayıda Dürzî nüfus vardı. Yine Dürzî kaymakamın yönetimi altındaki Deyr el-Kamar bölgedeki en büyük Hristiyan kasabasıydı. Metternich'in önerdiği planda Marunî kaymakam kendi toplumunu, Dürzî kaymakam kendi toplumu yönetecekti. Uygulamada ise her iki kaymakam kendi bölgeleri içinde diğer mezhepten feodal ailelerin ve köylülerin meseleleriyle yüzleşmek zorunda kaldı.³³⁵ Bu meseleyi aşabilmek için Osmanlı yönetimi, kaymakamların hukuki yetkilerini kendi bölgeleriyle sınırlandırmaya karar verdi. Dürzîlerin hakları konusunda endişeleri olan İngiltere öneriyi desteklerken Marunîlerin destekçisi Fransa bu öneriyi reddetti. Rusya ise Grek Ortodoksların nüfusunun büyüklüğünü neden göstererek üçüncü bir kaymakamlığın kurulmasını istedi. Yeni sistemin bir meselesi de kaymakamların seçimiydi. Soylu bir aileden gelen ve ılımlı bir kişilik olarak tanınan Marunî kaymakam Emir el-Lami kendi toplumu tarafından genelde kabul edilebilir bir yöneticiydi. Fakat Dürzî kaymakamın kim olacağı çok tartışmalıydı. İngiltere, iyi ilişkilere sahip olduğu Sa'id Canbulat'ın kaymakam

³³⁴ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 62-63; Malcolm H. Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, Beyrut, American University of Beirut, 1959, s. 7.

³³⁵ Marunîler ile Dürzîlerin karışık yaşadıkları yerleşimler, toplumsal huzursuzlukların kaynağı ve kısa bir süre sonra şiddetlenecek mezhepsel çatışmaların patlak verdiği yerler olacaktır.

olmasını istiyordu. Canbulat'ın kaymakam olması Dürzî bölgesinin İngiltere'nin nüfuzu altına girmesi manasına geliyordu. Osmanlı yönetimi ise Yazbaki Dürzîlerinin yabancılaşmasını engellemek için onların arasından birinin kaymakam olmasını istiyordu. Böylece 5 Dürzî ailenin desteğiyle Emir Ahmed Arslan kaymakam oldu.³³⁶

Cebel Lübnan'da çift kaymakamlık sisteminin uygulamaya geçirilmesi, Maruniler ve Dürzîler arasında mezhepsel düşmanlıkları ve çatışmayı engellemekte başarılı olamadı. Tayyip Gökbilgin'e göre Beyrut'taki İngiliz ve Fransız konsolosların kışkırtmaları mezhepsel gerilimi yükseltti. Ayrıca 1841 ayaklanmasında zarar gören Marunîlerin Dürzîlerden tazminat taleplerinde ısrar etmeleri gerilime katkı yaptı.³³⁷ Malcolm H. Kerr ise Osmanlı birliklerinin bölgedeki faaliyetlerinin ve Marunî patriğe karşı provoke edici tavrının mezhepsel gerilimi tetiklediğini savunmaktadır.³³⁸ 2 Şubat 1845'te Mukhtara'da Canbulat ve Yazbaki Dürzî liderinin yaptıkları bir toplantı, Marunî patrik ve feodal liderlerinin Dürzîlerin kendilerine yönelik bir saldırı hazırlığı içinde olduklarına yönelik endişelerini arttırdı. Maruniler, Ebu Samra Ghanim, Yusuf eş-Şantiri ve Ghandur es-Sa'ad'ın liderliğinde silahlanmaya başladı. Mayıs 1845'te Maruniler büyük bir silahlı güçle Metn bölgesinde bazı Dürzî köylerine saldırdı. Saldırıları sırasında olayları engellemeye çalışan Osmanlı askerlerine de ateş açan Maruniler bir Osmanlı askerini öldürdü. Kısa sürede silahlı adamlarını bir araya getiren Dürzî liderler Marunîlere karşı intikam hareketlerine girişti. Osmanlı valisi Vecih Paşa, durumun şiddetlenmesi üzerine bölgeye Ferik Davud Paşa, Mirliya Nesib Paşa ve Miralay Hüseyin Bey komutasındaki Osmanlı askeri birliklerini sevk etti. Fakat bu birlikler, Dürzîlerin giriştiği intikam hareketlerini durdurmaya yetmedi. Dürzîler, Abi ve Sulima Manastırlarını yakıp yağma etti ve bir Katolik rahibi öldürdü. Dürzîlerin manastırlarını yakıp bir Katolik rahibi öldürmeleri ve Fransız konsolosun bölgedeki Osmanlı birliklerinin Dürzîleri bilinçli bir şekilde durdurmadıklarına yönelik suçlamaları, olayları birdenbire uluslararası bir mesele haline getir-

³³⁶ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 63-64.

³³⁷ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 667.

³³⁸ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 9.

di.³³⁹ Fransız ve İngiliz konsoloslar ile Osmanlı yetkilileri arasındaki karşılıklı açıklamaların gerilimi artırması karşısında Osmanlı Devleti, *Cebel Lübnan*'daki yönetimin düzenlenmesi için yeni önlemlerini uygulamaya koydu. Temmuz 1845'te bu önlemleri uygulamak için olağanüstü yetkiler verilmiş Hariciye Vekili Şekip Efendi Beyrut'a yollandı.³⁴⁰

Şekip Efendi, Beyrut'a giderken emrinde 13 bin kişilik bir kuvvet bulunan Arabistan Valisi Namık Paşa ve Osmanlı donanma gemilerinin bir kısmı bölgeye sevk edildi. Şekip Efendi Beyrut'a varır varmaz Namık Paşa, Necib Paşa ile Fransız ve İngiliz konsoloslarla bir toplantı yaptı ve güvenliğin sağlanması için alınacak tedbirleri anlattı. Şekip Efendi, iç bölgelerde güvenlik sağlanırken zor kullanmak zorunda kalırsa buradaki Hristiyanların can güvenliğini sağlamak için onların Beyrut'ta getirileceğini söyledi. Fransız konsolosu bu karara karşı çıktı ve evlerinden ayrılacak Hristiyanlara tazminat verilmesini, öldürülen Katolik rahibin katili Dürzi Şeyh Hamud Ebu Nakad'ın derhal cezalandırılmasını ve Abi ve Sulima Manastırları'nın zararlarının tazmin edilmesini talep etti. Hatta Fransız konsolos, bu talepler konusunda Osmanlı yönetiminin Şekip Efendi'ye bir tebligat yollamasını sağladı. Bu tebligat ulaşmadan Beyrut'tan Deyr el-Kamar'a geçen Şekip Efendi, güvenliğin sağlanması için Namık Paşa'yla birlikte bölgedeki silahların toplanmasına ve olaylardan zarar görenlere tazminat ödenmesine karar verdi. Şekip Efendi, ahalinin konsoloslarla temasa geçip silah toplama işini zora sokacaklarını düşünerek bölgeye daha fazla asker sevk edilmesini sağladı. Silahların toplanması sırasında zorluk çıkaran ve ahaliyi kışkırtan bir kısım rahip ve ileri gelen tutuklandı. Bunun üzerine diplomatik baskılarını arttıran ve Şekip Efendi'ye suçlamalar yöneten Avrupalı devletler, Osmanlı yönetimi üzerinde etkili olmaya başladı. Osmanlı yönetimi Şekip Efendi'ye gönderdiği emirde bölgedeki silah toplama faaliyetlerinde şiddetin azaltılmasını istedi. Şekip Efendi emre verdiği cevapta silah toplama faaliyetlerinde kullanılan şiddetin Avrupalı konsoloslarca abartıldığını ve bu faaliyetleri devaminın devletin bölgedeki otoritesini sağlamada zaruri olduğu anlatmaya gayret etti. Avrupalı

³³⁹ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 672.

³⁴⁰ Caesar E. Farah, *The Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861*, Londra, Centre for Lebanese Studies, I. B. Tauris, 2000, s. 418.

devletlerin baskıları sürünce Osmanlı yönetimi, Şekip Efendi'ye hariciye vekilliğinden azledildiğini ve Londra'ya büyükelçi olarak atandığını, fakat Lübnan'daki işleri bitinceye kadar burada kalması gerektiğini bildirdi.³⁴¹

Osmanlı yönetiminin bu kararının ardından Şekip Efendi, Lübnan'daki görevine devam etti. Öncelikle Fransız konsolosun istediği gibi zarar gören manastırlara tazminat ödendi ve Dürzî Şeyh Hamud Ebu Nakad mahkemeye çıkarıldı. Ebu Nakad mahkemede beraat etse de Lübnan'da kalması uygun görülmediği için İstanbul'a gönderildi. Bu gelişmeler olurken Şekip Efendi'nin yetersiz gördüğü Dürzî Kaymakam Emir Ahmed Aslanı görevden alıp yerine Emir Emin Aslanı ataması, İngiliz hükümetinin büyük tepkisine neden oldu. Bu olaydan sonra İngiliz ve Fransız konsoloslar, Şekip Efendi'nin silah toplama faaliyetlerine yönelik eleştirilerini arttırdı. Bunun üzerine Avrupalı devletlerin onayıyla Osmanlı yönetimi, Ocak 1846'da Lübnan'daki gelişmeleri soruşturması için Ferik Emin Paşayı özel görevli olarak Beyrut'a yolladı. Emin Paşa'nın görevi, Şekip Efendi, Namık Paşa, Sayda Valisi Kamil Paşa ve eski vali Vecih Paşa'yla koordineli çalışıp durumu Osmanlı yönetimine bildirmektir. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Emin Paşa'dan çatışmalara karışmış fakat öldürme suçu işlememiş kişilere af, bir grup Marunî ile Roma'ya gidip Papa'dan yardım isteyecek metropolit Matran Tobie'nin gitmemesi konusunda ikna edilmesi ve vaat edilen tazminatların taksitlerinin ödenmesi gibi konuları da çözmesini bekliyordu. Emin Paşa, Şekip Efendi'nin yardımıyla bu meseleleri çözdü ve Haziran 1864'da onunla birlikte İstanbul'a geri döndü.³⁴²

Şekip Efendi, Beyrut'ta kaldığı süre içinde -tarihe Şekip Efendi Düzenî olarak geçen- önemli düzenlemeler gerçekleştirdi. Marunî-Dürzî çatışmasının ardından güvenliği sağlama adına aldığı tedbirler dışında Şekip Efendi, Lübnan'ın geleceğini şekillendirecek yeni idari düzenlemeleri uygulamaya koydu. Bu idari düzenlemelerin en önemlilerinden biri, Marunî ve Dürzî kaymakamlığa bağlı her din ve mezhepten halkın yönetime katılmasını sağlayan karma meclisler oluşturulmasıydı. Kaymakamın başkanlık edeceği 12 kişiden oluşan bu meclislerde, Müslüman, Dürzî, Marunî, Grek Ortodoks ve Grek Katolikler 2 kişiyle Şi'iler 1 kişiyle temsil edileceklerdi. Meclisler adli işleve sahip olduğu için mezhepsel grupların iki

³⁴¹ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 675-678.

³⁴² Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 678-679.

temsilcisinden biri adli işlerden sorumlu olacaktı. Ayrıca meclislerin tüm üyeleri maaşlı devlet memuru statüsündeydi. Şekip Efendi, Lübnan'daki yerel görevlileri Osmanlı merkezi otoritesine bağlı birer memuru haline getirmek istiyordu. Bundan dolayı kaymakamlara da maaş bağlandı ve onların ataması Sayda valisinden alınıp Osmanlı yönetimine verildi. Böylece kaymakamların üzerindeki yerel liderlerin baskıları ve yabancı konsolosların nüfuzları sınırlandırılmaya çalışıldı.³⁴³

Şekip Efendi Düzeni'nin *Cebel Lübnan*'da Osmanlı egemenliğini güçlendirmeyi amaçladığı aşikârdır. Bununla birlikte Şekip Efendi'nin uygulamaya koyduğu yeni idari yapılanmanın mezhepsel çatışmaya nasıl bir tesirde bulunduğu tartışmalı bir meseledir. Lübnanlı yazar Samir Khalaf, Şekip Efendi'nin Osmanlı egemenliğini güçlendirme çabalarının bölgedeki mezhepsel gerilimi tırmandırdığı kanısındadır.³⁴⁴ Usama Makdisi ise Şekip Efendi'nin mezhepçi mobilizasyonları içeren bir çabayla Osmanlı milliyetçiliğini teşvik ettiğini, fakat yerel düzeyde katılım fikri öneren Tanzimat hareketinin getirdiklerini uygulama konusunda isteksiz davranıldığını düşünmektedir. Osmanlı ıslahatlarını yönlendiren Avrupadan gelen baskının farkında olan Şekip Efendi, Osmanlı otoritesini emperyal konulardaki siyasetini değiştirmeye zorlayan bu baskıları da reddetmişti.³⁴⁵ Tabi ki Osmanlı yönetiminin merkezi otoriteyi *Cebel Lübnan*'da güçlendirme çabalarına Fransa ve İngiltere'nin sürekli muhalefet ettiği ve bu girişimleri engelleme çabası içinde olduğu aşikârdır. *Cebel Lübnan*'daki Marunî ve Dürzî feodal aileler de Şekip Efendi'nin düzenlemelerini doğrudan kendi statülerine ve ayrıcalıklarına bir tehdit olarak kabul edip bu düzenlemelere karşı direndi.³⁴⁶ Ayrıca bu süreçte Şekip Efendi'nin düzenlemelerine karşı mücadelede Dürzîler de kendi içinde iki ana gruba ayrıldı. Sa'id Canbulat liderliğindeki ilk grubu İngiliz konsoloslu, Nasif Ebu Nakad liderliğindeki ikinci grubu Fransız konsoloslu destekliyordu.³⁴⁷

³⁴³ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", s. 679-680; Haluk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966, s. 19-20.

³⁴⁴ Samir Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, New York, Colombia University Press, 2002, s. 275.

³⁴⁵ Ussama Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, University of California Press, 2000, s. 84.

³⁴⁶ Khalaf, "Communal Conflict in Nineteen-Century Lebanon", s. 122.

³⁴⁷ Kais Firro, *A History of The Druzes*, Leiden, E.J. Brill, 1992, s. 105.

Şekip Efendi Düzeni'nin ardından Osmanlı yönetiminin merkezi otoriteyi sağlama siyasetinin bir parçası, Suriye bölgesinde zorunlu askerlik uygulamasını başlatması oldu. Bu haberin Eylül 1850'de Suriye'de yayılması özellikle Dürziler arasında büyük kargaşaya yol açtı. Dürzî ayaklanmasının ilk işaretleri Havran'dan geldi ve *Cebel Lübnan*, Vadi et-Tayn ve Havran Dürzileri gizli bir şekilde buluşarak Osmanlı otoritesine karşı bir ayaklanma düzenlemeye karar verdi. Osmanlı yönetimi, 1852 yılının başında 20-25 yaş arasındaki Dürzîlerin zorunlu askerlik yapmasını öngören kararını açıkladı. Lübnan'daki Dürzî liderler kararı kabul ettiklerini açıklamasına rağmen bu liderlerin çoğu Havran'a veya Anti-Lübnan Dağları'na kaçtı. Osmanlı yönetimi, Akka, Şam ve Beyrut'tan askeri birliklerini *Cebel Lübnan* ve Havran Dürzileri arasındaki bağlantıyı kesmek için Bekaa Vadisi'ne yolladı. Havran'daki Dürzîler de köylerini terk edip Bedevilerle işbirliği yaparak Laca'ya göç etti. Lübnanlı Dürzî liderler, Osmanlı yönetiminin aske-re alma kararını büyük ölçüde kabul ederken Havran'daki ayaklanma iki Dürzî askeri liderin (Şibli el-Aryan ve İsmail el-Atraş) ön plana çıkmasına yol açtı. Osmanlı yönetiminin Havran'a gönderdiği askeri birlikler, Eylül 1852'de Dürzî ayaklanmasını sona erdirdi. Buna rağmen 1853 yılı boyunca belli bölgelerde Dürzîler direnmeye devam etti. Aralık 1853'te İngiliz konsolos Wood, çatışmaya kesin çözüm bulmak için arabulucu olarak Laca'da 40'a yakın Dürzî şeyhle görüştü ve onlara Şam'da Osmanlı temsilcileriyle görüşmeyi önerdi. Sonunda Dürzî lider Sa'id Canbulat'ın girişimiyle -zorunlu askerlik sorunu halledilmeden- Dürzî ayaklanması sona erdirildi.³⁴⁸

Sa'id Canbulat'ın Havran'daki Dürzî ayaklanmasının sona erdirilmesinde rol oynaması, ona Osmanlı yönetimi tarafından *Cebel Lübnan*'daki Dürzî kaymakamlık görevinin verileceğine dair söylentilere yol açtı. Bu söylenti, Lübnanlı rakip Dürzî şeyhler arasındaki gerilimi yükseltti. Emir Emin Arslan, Talhuk, İmad ve Abdülmelik ailelerinin desteğini alarak Osmanlı yönetiminin böyle bir atama yapmasını engellemeye çalıştı. İngiliz yönetimi ve Serasker Kubersalli Paşa, Sa'id Canbulat'ı kaymakam yapmaya çalışsa da Fransız konsolosunun desteğini alan Arslan ve diğer Dürzî şeyhler Osmanlı yönetimini bu kararı uygulamama konusunda ikna etti.³⁴⁹

³⁴⁸ Firro, *A History of The Druzes*, s. 107-111.

³⁴⁹ Firro, *A History of The Druzes*, s. 112.

Osmanlı yönetimi, 1845-1854 yılları arasında Lübnan'ı doğrudan yönetme siyasetinde kısmen başarı sağladı. Fakat diğer yandan Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi işgaliyle Lübnan'ın toplumsal ve ekonomik yapısında meydana gelen dönüşüm, Çifte Kaymakamlık ve Şekip Efendi'nin getirdiği düzenle hızlı bir sürece girdi. 1945'ten sonra *Cebel Lübnan*'daki köylüler, toprak sahibi feodal liderlerin boyunduruğundan kurtulmak için daha fazla gayret göstermeye başladı.³⁵⁰ Özellikle Marunî kaymakam, feodal aileler, köylüler ve kilise arasındaki fikir ayrılıkları bu süreçte açıkça ortaya çıktı. Köylülerin 1820 ve 1840'taki ayaklanma girişimlerinin üçüncü aşaması 1857 ve 1859'da gerçekleşecek ve bu köylü ayaklanmaları 1860 mezhep çatışmasını tetikleyecekti.

1860 Marunî-Dürzî Çatışması

Lübnan tarihinin en büyük katliamlarından birine yol açan 1860 Marunî-Dürzî çatışması, XIX. yüzyılın başından beri *Cebel Lübnan*'ın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısındaki büyük dönüşümlerin ve biriken meselelerin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bununla birlikte 1854'te *Cebel Lübnan*'da Marunîlere ait iki önemli makamın (biri idari ve diğeri dini) el değiştirmesi, bölgedeki gelişmelerin seyrine tesir etti. Emir Haydar İsmail Ebu el-Lamî'nin Mayıs 1854'te ölümü üzerine Fransız ve İngiliz konsolosunun fikir birliğiyle Beşir Ahmed Ebu el-Lamî yeni Marunî kaymakam olarak göreve getirildi. Kasım 1854'te Yusuf el-Khazen ölünce de Bulus Masa'ad yeni Marunî patrik oldu. Bu iki yönetici, *Cebel Lübnan*'ın sonraki birkaç yılında önemli roller oynadı.³⁵¹

Yeni Marunî kaymakam Beşir Ahmed, kendi toplumu tarafından rüşvetçi, ahlaksız, entrikacı, Türk ajanı olarak suçlanan ve pek saygı görmeyen bir yöneticiydi. Hatta tutucu Marunîler, Beşir Ahmed'in bir Dürzî olarak doğmasından dolayı onun Hristiyanlığından bile şüphe duyuyor ve Marunî ruhbanlar onun kiliseye karşı ilgisizliğinden endişeleniyordu. Diğer yandan Kısravan'daki en güçlü feodal ailesi olan Khazenler de feodal ayrıcalıklarını kaldırmasından endişe duyarak yeni kaymakama karşı cephe aldı. Beşir Ahmed, göreve başladıktan sonra Fransa ve Avusturya'nın cesaretlendirmesiyle Katolik yanlısı siyaset izledi, Marunî ruhbanlara yak-

³⁵⁰ Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, s. 25-26.

³⁵¹ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 11.

laştı ve Marunîleri ülkedeki Grek Ortodokslara karşı kıskırttı. İngiltere ise Beşir Ahmed'e karşı Beşir Assaf'ı kaymakam yapmak istedi ve Khazen ailesine destek verdi.³⁵² Beşir Ahmed'le aynı yıl göreve gelen Marunî Patrik Bulus Masa'ad, daha önceki iki selefinden (Yusuf Hubayş ve Yusuf el-Khazen) farklı olarak feodal bir aileden gelmiyordu. Roma'da aldığı eğitimden sonra 1830'da Patrik Yusuf Hubayş'ın sekreterliğine atanmış ve 1841'de de başpiskopos olmuştu. Patrik Masa'ad'ın en önemli yönü, feodal ailelerin egemenliğine karşı takındığı sert tavır oldu.³⁵³

Marunî kaymakam, feodal liderler, kilise ve köylüler arasındaki karmaşık ittifaklar ve mücadele ilk kez 1857'de Zahle'deki Grek Katolik köylülerin kaymakamın otoritesine karşı başlattığı ayaklanma ile ortaya çıktı. Zahleliler, kasabanın yönetimi için 6 kişiden oluşan bir konsey ve *şeyh eş-şebâb* adlı bir vekil seçerek Marunî kaymakam Beşir Ahmed'in otoritesini tanımadıklarını gösterdi. Beşir Ahmed, Zahle'ye gidip otoritesini tekrar sağlasa da Zahle'deki ayaklanma kısa sürede Kistravan'a sıçradı. Kistravan bölgesindeki Ghazir'de, köylüler Marunî feodal aile Hubayşları hedef alan bir ayaklanma çıkardı. Ghazir'deki olaylar sadece bir başlangıçtı. Khazen ve Hubayş şeyhleri, Beşir Assaf ve adamlarını kullanarak Marunî kaymakam Beşir Ahmed'e karşı kıskırtıcı faaliyetlere girişti. Mart 1858'de Kistravan bölgesindeki Zuk el-Kharab'da düzenlenen bir gösteri, tüm kaymakam karşıtlarını bir araya getirdi ve kaymakamı şikâyet etmek için Beyrut'taki Avrupalı konsoloslara ve Sayda Valisi Hurşid Paşa'ya bir heyet yollandı. Kaymakam karşıtı ikinci gösteri, Mayıs 1858'de Metn bölgesinde kaymakamın ikamet ettiği Brummana'dan çok uzak olmayan Bhannis köyünde gerçekleşti. Marunî kaymakam Beşir Ahmed, feodal ailelerin baskısı karşısında Beyrut'a kaçtı ve ancak Sayda Valisi Hurşid Paşa'nın koruması altında Brummana'ya geri dönebildi. Fakat Beşir Ahmed kendi bölgesinde otoritesini tamamen kaybetmişti. Böylece *Cebel Lübnan*'ın Hristiyan bölgeleri tam bir karmaşa içine girdi. Bir yandan Marunî feodal şeyhler kaymakam Beşir Ahmed'in otoritesine meydan okurken diğer yandan da köylüler feodal ailelere karşı başkaldırmaya hazırlanıyordu.³⁵⁴

³⁵² Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 81-82.

³⁵³ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 12-13.

³⁵⁴ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 82-83; Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 19; Yehoshua Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kistravan", *Asian and African Studies*, Kudüs, C: 2, The Israel Oriental Society, 1966, s. 89.

Cebel Lübnan'daki köylülerin feodal aileler karşısında örgütlenmesini sağlayan, 1857'de ilk kez Zahle'de kurulan köy konseyleriydi. Köy konseyleri ve bu konseylerin lideri olan şeyh *eş-şebâb*'lar giderek tüm Hristiyan bölgelerine yayıldı. Bu liderler, kaymakama karşı oldukları gibi feodal ailelerden de daha fazla ayrıcalık elde etmeye çalışıyordu. Feodal şeyhlerin ayrıcalık verme konusundaki isteksizliği bu liderlerin daha radikal kişilerle değişmesine yol açtı. Örneğin Ajaltun'un şeyh *eş-şebâb*'ı olan ılımlı Salih Sfeir'in yerine 1858 yılının sonunda sert, hırslı ve küstah bir karaktere sahip olan Rayfunlu Taniyus Şahin³⁵⁵ geçti.³⁵⁶ Taniyus Şahin'in lider olmasının ardından Ocak 1859'da silahlı köylüler, Kistravan'daki Khazen şeyhlerine karşı saldırıya geçti. Ghusta'daki Khazen şeyhleri Kistravan'ın kuzeyindeki Cubeyl'e ve ayaklanmanın hala sızmadığı diğer bölgelere kaçmaya çalıştı. Ajaltun, Rayfun ve Maza'at Kefr Dabyan'daki şeyhler ise Metn bölgesine sığındı. Köylü ayaklanması, Khazen şeyhlerini Kistravan'dan çıkarmayı başarak ilk hedefine ulaşmıştı. Fakat Mart ayında Khazen şeyhlerin bazıları evlerine geri döndü. Taniyus Şahin liderliğindeki silahlı köylüler, geri dönen şeyhlere karşı aşırı şiddet kullandı, bazılarını öldürdü ve mallarını yağmaladı.³⁵⁷

Taniyus Şahin'in liderliğinde Kistravan'da ortaya çıkan ayaklanmanın sınıfsal temele dayalı bir köylü ayaklanması olduğu fikri genellikle kabul görmektedir. Kistravan'daki köylü ayaklanmasıyla *Cebel Lübnan*'daki feodal ekonomik yapının ve ülke içindeki güç dengelerinin dönüştüğü açıkça ortaya çıktı. Bununla birlikte Marunî Patrik Bulus Masa'ad'ın ve ruhbanların Taniyus Şahin'e tam destek verdikleri ve bu ayaklanmayla *Cebel Lübnan*'daki en önemli rakiplerine zarar verdikleri aşikârdır. Ayrıca feodal yapının dönüşümünden en az etkilenen feodal mal ve mülk sahibi güç Marunî Kilisesi oldu. Ussama Makdisi, birçok tarihçinin Taniyus Şahin'in köylü ayaklanmasının toplumsal yönünü modern bilincin bir işareti olarak gördüklerini, fakat bu toplumsal mücadeleyi ortaya çıkaran

³⁵⁵ 1815'te Rayfun'da doğan Taniyus Şahin, köylü ayaklanmasına liderlik etmeden önce katırcılık ve demircilik yapan sıradan bir köylüydü. Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 21-22.

³⁵⁶ Khalaf, "Communal Conflict in Nineteen-Century Lebanon", s. 127.

³⁵⁷ Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kistravan", s. 95-96.

din bağnazlığına gereken önemi vermediklerini vurgulamaktadır. Makdisi'ye göre Şahin'in kişisel yaşamı, o dönem *status quo*'yu değiştirmeye çalışan Hristiyanlar için dini bir alternatif sunmasını kolaylaştırmıştı. Şahin, Rayfun'daki Lazarist misyoner okulunda çalışan bir katırcıydı. Lazarist misyonerlerle ilişkileri ve Beyrut'taki Fransız konsolosunun sağladığı destek Şahin'in *Cebel Lübnan*'ın köylerini rahatça dolaşıp köylü rahiplerle yakın bir işbirliği kurmasını sağlamıştı.³⁵⁸ Engin Akarlı da 1858 ve 1859'da Kısrahan'ın Marunî köylülerinin Khazen ailesine ve onun işbirlikçilerine karşı ayaklanmasının, ailenin etkinliğini yitirmesinin ve mallarına el konmasının, Marunî Kilisesi'nin kendi toplumu üzerindeki otoritesine karşı son ciddi rakibi ortadan kaldırması manasına geldiğini belirtmektedir.³⁵⁹ Yehoshua Porath göre Marunî Kilisesi 1840'lardan itibaren feodal aileleri ortadan kaldırıp onların yerine geçmek için yeni bir siyasi strateji benimsemişti. Porath, Kısrahan'daki ayaklanmanın ilk günlerinden itibaren bazı Marunî rahiplerin köylüleri desteklendiğini, daha sonra ise tüm Marunî ruhbanların bölgede kurulan köylü rejimini kabul ettiğini söylemektedir.³⁶⁰

Cebel Lübnan'daki Dürzi köylüler, Kısrahan'daki köylü ayaklanmasını sınıfsal bir çatışmadan çok mezhepsel bir olay olarak algılama eğilimde oldu ve Marunîlere karşı düşmanlıklarının da etkisiyle ayaklanmaya katılmadı. Fakat ayaklanmanın sonunda Kısrahan'da Marunî ruhbanlarla işbirliği içinde olan bir Hristiyan askeri gücün oluşması, Dürzî feodal liderleri ve köylüleri endişelendirdi. Öyle ki 30 Ağustos 1859'da Beyrut yakınlarındaki Beyt Meri köyünde bir Dürzi ile bir Marunî genç arasında başlayan kavga kısa sürede mezhepsel bir çatışmaya dönüştü. İngiliz Albay Charles H. Churchill, Beyt Meri köyündeki olayın gelişimini şöyle anlatmaktadır:

"Kavgaya karışan Marunî gencin babası ve üç Marunî, kavgaya karışan Dürzî gencin babasından oğlunu cezalandırmasını istedi. Buna karşılık köyün Dürzîleri -çevre köylerden destek için gelen diğer Dürzîlerle birlikte- Marunîlerden

³⁵⁸ Usama Makdisi, "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon", *Comparative Studies in Society and History*, C: 42, No: 1, Ocak 2000, s. 194.

³⁵⁹ Engin Deniz Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, Londra, The Center for Lebanese Studies & I.B. Tauris, 1993, s. 29.

³⁶⁰ Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", s. 155.

bu aşağılanma için özür dilemelerini talep etti. Bu arada Dürziler ellerindeki tüfeklerle havaya açarak kabadayılık gösterisinde bulundu. Bunu bir meydan okuma olarak gören Maruniler silahlarına sarıldılar ve Dürzilerin üzerine yayılım ateşine başladı ve silahlı saldırı şiddetlendi. Dürziler büyük kayıplar vererek köyden kovuldu. Bir gün sonra Dürziler gözü kara bir şekilde köydeki Marunilere karşı harekete geçti. Böylece Beyt Meri köyündeki silahlı çatışmalar Maruniler için bir bozguna dönüştü. Bununla birlikte silahlı çatışmada Dürziler Hristiyanlardan daha fazla can kaybına uğradı. Beyt Meri köyünde silahlı çatışmada 10 Hristiyan ve 30 Dürzî öldü. Ardından çatışma, Metn çevresinde Marunî ve Dürzîlerin ortak yaşadıkları diğer köylere de yayıldı. Marunî ve Dürzî dini liderler olayları sakinleştirmeye çalıştı ve Osmanlı yönetiminden yardım istedi. Osmanlı birliklerinin müdahalesiyle olaylar kontrol altına alındı ve bir uzlaşma sağlandı. Bununla birlikte Beyt Meri'deki çatışma yakında başlayacak bir iç savaşın ilk sinyallerini vermişti.³⁶¹

Beyt Meri köyünde yaşanan mezhepsel geriliminin ardından 1859-1860 kışı boyunca bölgedeki huzursuzluk kendini farklı biçimlerde göstermeye devam etti. Özellikle Marunî ve Dürzîlerin beraber yaşadığı köylerde adam kaçırmaya, yol kesme, cinayet gibi olaylar iki toplumun birine karşı duyduğu kuşkuyu arttırdı. *Cebel Lübnan*'da mezhepsel gerilim tırmanırken Osmanlı yönetiminin ve Sayda Valisi Hurşid Paşa'nın nasıl bir tavır takındığı tartışmalı bir meseledir. Avrupalı yazarlar, genellikle 1860 Marunî-Dürzî çatışmasına giden süreçte Osmanlı yönetimini olumsuz bir rol oynamakla itham etmektedir. Örneğin İngiliz Albay Churchill, Beyt Meri köyündeki çatışmanın ardından Osmanlı yetkililerinin bölgede yükselen hassasiyetlerin farkında oldukları ve bundan dolayı Dürzîlerle ilişkilerini geliştirme çabası gösterdiğini iddia etmektedir. Churchill'e göre Dürzî Şeyhler, Beyrut'ta Osmanlı yetkilileriyle yaptıkları toplantılarda yakında çıkacak bir çatışma için teşvik edilmişti.³⁶²

M. Tayyip Gökbilgin, konuya daha farklı bir açıdan bakıp Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye Suriye'deki birliklerinden asker göndermesinin hem Marunîleri hem de Dürzîleri bir çatışma için cesaretlendirdiğine dikkat çekmektedir. Sayda Valisi Hurşid Paşa, iki kaymakamlık arasındaki sınırı

³⁶¹ Charles Henry Churchill, *The Druze and The Maronites Under Turkish Rule (from 1840 to 1860)*, Londra, Bernard Quartich, 1862, s. 132- 133; Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, s. 112.

³⁶² Churchill, *The Druze and The Maronites Under Turkish Rule (from 1840 to 1860)*, s. 138.

güvenceye almak için bir miktar asker yollasa da Batrun ve Kısraan'daki Marunîlerin savaş hazırlıklarına girmeleri ve ardından güneye doğru askeri bir ilerleyişte bulunmaları mezhepsel çatışmaları başlatacak olaylar zincirinin başlangıcı oldu. Gökbilgin göre Marunî Patrik Bulus Masa'ad'ın tahriklerinin de katkısıyla Marunî feodal liderlerden Yusuf el-Karam silahlı adamlarıyla birlikte Bikfaya Köyü'ne kadar ilerledi. Fakat Beyrut'taki Avrupalı konsolosların Metn'de böyle bir silahlı kuvvet bulunmasının Dürziler üzerinde tahrik yapacağı uyarısı üzerine Karam kendi bölgesine geri döndü.³⁶³ Diğer yandan bir süre önce Marunî köylülerle Khazen şeyhlerine karşı ayaklanan Kısraan Marunîlerinin lideri Taniyus Şahin, Mayıs ayının ikinci yarısında 250-300 silahlı adamıyla kuzeydeki Rayfun'dan Kısraan'ın güney sınırı olan *Nehr el-Kelb*'e ulaştı ve burada kamp kurdu. Şahin, hastalandığı için (veya başka nedenlerden dolayı) silahlı adamlarını burada bırakıp Kısraan'a geri döndü ve daha sonra Dürzilere karşı savaşta adamlarının başına geçmek için bölgeye gelme konusunda pek istekli olmadı. Liderleri ayrıldıktan sonra bu Kısraanlı silahlı güç, muhtemelen 24 Mayıs'tan önce Beyrut'un yakınlarındaki Antelias'a geldi. Onların Antelias'a gelişi bölgedeki mezhepsel gerilimi arttırdı. Dürziler, böylesi bir Marunî silahlı gücün Metn bölgesinde Dürzi ve Hristiyanların yaşadığı köylere bu kadar yaklaşmasını bir kıskırtma olarak algılıyordu. Kısraanlı silahlı güç, 27 Mayıs'ta Beyrut'un 5 km. güneyindeki Ba'abda'ya gitmek için Antelias'tan ayrıldı. 28 Mayıs'ta Beyrut Valisi Hurşid Paşa, Kısraanlı silahlı güçten Ba'abda'dan ayrılmalarını ve Kısraan'a geri dönmelerini istedi. Kısraanlılar, eğer Hurşid Paşa Marunî ve Dürzilerin ortak yaşadığı yerlerdeki Dürzi saldırılarını durdurursa bu isteği yerine getireceklerini söyledi. Bununla birlikte Hristiyanlar, 26 Mayıs'ta Hurşid Paşa'nın Şam-Beyrut yolu üzerindeki Hazmiyeh'de askeri bir kamp kurmasını Dürzilere bir yardım çabası ve bir kıskırtma eylemi olarak algıladılar.³⁶⁴ Böylece Mayıs ayı boyunca yaşanan olaylar iki toplum arasında var olan gerginliğin çatışmaya dönüşmesini kaçınılmaz hale getirdi.

Marunîler ile Dürziler arasında beklenen çatışma, 29 Mayıs 1860'da Kısraan'ın Marunî bölgesinin güneyinde başladı. Bölgede yüksek olan

³⁶³ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 687.

³⁶⁴ Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", s. 121-122.

gerilim bir anda birden fazla yerde çatışmaya dönüştü. İlk çatışmalar, Metn ve Arkub'da eş zamanlı olarak başladı. Her iki taraf da çatışmaların başlamasından diğer tarafı sorumlu tuttu. Beyt Meri'deki Dürziler, Abadiyah köyündeki Dürzilerden yardım isteyince Beyrut yakınlarından 40-50 Hristiyan, dindaşlarına destek olmak için Beyt Meri'ye geldi. Her iki taraf birbirlerinin evlerini yaktı. İbrahim Ağa komutasındaki düzensiz bir askeri güç Dürzilere yardım etti. 30 Mayıs'ta Kistravan Marunîleri, Dürzilerle savaşmak için Marunîlerden asker topladı ve bu güç Beyt Meri'ye doğru yöneldi. Dürziler bu hareketi kendilerine tehdit olarak yorumladı ve 1.800-2.000 civarında bir Dürzî birliği Osmanlı garnizonu yakınında Kistravan Marunîlerine saldırdı. Böylece Beyrut'un düzlüklerindeki Ba'abda, Vadi Şahrur ve Hades gibi köylerde yaşayan Hristiyanlar savaşın ortasında kaldı. Çatışma, kısa sürede tüm Metn bölgesine yayıldı ve Dürziler 35-40 Hristiyan köyünü yaktı. Kistravan'dan gelen Marunî güçler disiplinli ve etkili birlikler değildi. Ba'abda'da savaş başladığında Talhuk ve Ebu Nakad şeyhlerinin liderliğinde Dürzî birlikleri, Gharb bölgesinden Ba'abda'ya ve Metn'e gelince Kistravanlı Marunî güçler direnemedi ve dağıldı. Bir günden kısa bir sürede Dürziler 600 Hristiyan'ı öldürdü.³⁶⁵

31 Mayıs'ta Arkub ve Zahle çevresinde çatışmalar başladı. Zahleli Hristiyanlar, Arkub'daki dindaşlarına yapılan Dürzî saldırılarına misilleme yapmak için aceleyle Dürzilere saldırdı, fakat bu Hristiyanlar Zahle yolunda Dürziler tarafından pusuya düşürüldü. Zahleli Hristiyanlarla Dürziler arasındaki asıl çatışma, Zahle yakınlarındaki küçük Hristiyan köyü Dahr el-Baydar'da gerçekleşti. 400 silahlı Hristiyan köylü, Dürzî Şeyh Hattar Ahmed ve Ali İmad komutasındaki 200 kişilik Dürzî birliğiyle çatıştı. Hristiyan köylüler, Dürzilere karşı üstünlüğü ele geçirip onları Ayn Dara köyüne çekilmeye zorladı. İkinci çatışma üç gün sonra Ayn Dara'da gerçekleşti. Hristiyan köylüler, Zahle'den katılan yeni Hristiyanlarla sayısal üstünlüklerini arttırdı ve 600 Dürzî'ye karşı 3.000 kişilik bir güçle savaştı. Buna rağmen Dürziler çatışmada kontrolü ele geçirip Hristiyan güçleri Zahle'ye çekilmeye zorladı. Zahleli Hristiyanların askeri çatışmalardaki en zayıf yanları Dürziler gibi etkili liderlere sahip olmamalarıydı.

³⁶⁵ Leila Tarazi Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, University of California Press, 1994, s. 50-51.

Cebel Lübnan Dürzilerinin yardım için çağırdığı Havran Dürzî-leri, İsmail el-Atraş komutasında, Anti-Lübnan Dağları'nı aşarak Vadi et-Taym'daki Hristiyan köylerine saldırdı. 1 Haziran'da Cezzine'de de çatışmalar başladı. Şuf Dağı'ndan 1.500-2.000 Dürzî Cezzine bölgesine geldi ve ikiye ayrılarak, bir grup Cezzine'ye diğer grup da Marunî kasabası Bkassine'ye yöneldi. Bkassine'de yerel lider Ebu Samra birkaç yüz adamıyla kasabayı savunmaya hazırlanıyordu. Çatışma, el-Ghabbatieh köyünde başladı. Ebu Samra ve adamları, Dürziler sayısal olarak üstün olsa da onları geri çekilmeye zorladı. Ardından Cezzine'nin küçük bir kasabasından 300 Marunî genç Ebu Samra'nın güçlerine katıldı. Hatta bunların bir kısmı yerel lider Yusuf el-Mubayyad komutasında Şuf Dağı'na gidip birkaç köyü yaktı. Cezzine bölgesinin diğer kısımlarında da Marunî güçler Dürzilere saldırdı. Bunun üzerine Dürziler birkaç saat içinde Bkassine, Cezzine ve birkaç köye saldırıp yağmaladı. Böylece 1860 Marunî-Dürzî çatışmalarının en şiddetli dönemlerinden biri Cezzine'de yaşanmış oldu. Cezzine'de 165, bölgede ise 1.500 kişi öldürüldü. Binlerce Hristiyan köylü Sayda ve Suriye kıyılarına göç etmek zorunda kaldı. Sayda'ya göç eden Hristiyanlar kente kabul edilmedi, hatta Dürzilere katılan bazı Sünnî ve Şi'îler, 250-300 Hristiyanı öldürdü. 4.000 Hristiyan ve bazı Avrupalılar, Sayda kentinin merkezindeki Fransız Hanı'nda kalmaya zorlandı. Fakat kentteki şiddet olayları -belki de İngiliz gemilerinin kıyıya demir atmasının etkisiyle- durdu ve yayılmadı.³⁶⁶

Vadi et-Taym, Majdel Şems, İklim el-Ballan ve Havran'dan gelen Dürzî güçleri, 3 Haziran'da Hasbeya'yı kuşattı. Dürziler, kenti savunan Hristiyanları bir saatten az bir sürede bozguna uğrattı. Dürziler kente girdikten sonra evleri yakmaya ve yağmalamaya başladı. Şihabi ailesinden Emir Sadettin'in bir adamı arkadaşının evinde saklanırken yakalandı ve elleri kesildi. Hükümet konağında yakalanan emirin de kafası kesildi. Emirle birlikte Şihabi ailesinden 17 kişi Dürziler tarafından öldürüldü.³⁶⁷ Dürzî-

³⁶⁶ Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 51-60.

³⁶⁷ Fawaz'a göre, Hasbeya'daki Hükümet konağında Şihabîların öldürülmesi sıradan bir mezhepçi kin ve şiddetin ürün olmaktan çok Şam Valisi, Hasbeya Dürzîleri ve Şihabîler arasındaki siyasi düşmanlığın bir sonucuydu. Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 62.

ler hükümet konağında ve kente 1.000'e yakın kişiyi katletti. Dürzî güçleri Hasbeya'dan sonra Raşeya'ya yöneldi. İsmail el-Atraş komutasındaki Havran Dürzîleri de onlara katıldı. İki Dürzî grup, 11-12 Haziran'da Raşeya yakınlarına ulaştıklarında diğer bir Dürzî gücü kenti kuşatmıştı. Böylece Dürzî birliklerinin sayısı 5.000'e yaklaştı. 9 Haziran'da Raşeya'ya saldırıyı başlatan Dürzîler, çoktan Hristiyanların evlerini yakıp öldürme ve yağmaya girişmişti. 11 Haziran'da İsmail el-Atraş'ın güçleri ve Hasbeya'dan gelen güçlerle birleşen Dürzîler kente büyük bir saldırı başlattı. Kentteki tüm evler, kiliseler yakıldı ve yağmalandı, hükümet konağına girilip herkes öldürüldü. Öldürülenler arasında kentin iki Şihabi emiri de vardı. Böylece Hasbeya, Raşeya ve çevresinde öldürülenlerin sayısı 1.800'ü aştı. Dürzîlerin yeni hedefi, Bekaa Vadisi ve Ba'albek oldu. Bölgedeki Şi'i Harfuş aşiretinin de Dürzîlere katılmasıyla bazı köyler yakıldı ve yağmalandı. Ardından küçük bir Osmanlı garnizonu bulunan Ba'albek'teki saldırılarına ara veren Dürzîler Zahle'ye yöneldi.³⁶⁸

Zahle, Hristiyanların bölgede en güçlü kaldıkları yerd. Zahle'deki Hristiyanlarla Dürzîler arasında yakın geçmişten kalan birçok mesele vardı. Şihabi Emiri II. Beşir döneminde 1820 ve 1830'larda Zahle'deki Hristiyanlar Dürzîleri ciddi bir biçimde tehdit etmeye başlamışlar ve fırsat buldukça Bekaa'daki Şi'îlerin Dürzîlerle ittifak yapmasını engellemeye çabalamışlardı. Mayıs sonunda başlayan çatışmalar, ilk olarak Zahle yakınlarındaki Ayn Dara köyünde gerçekleşmişti. Zahle'deki Hristiyanlar, *Cebel Lübnan*'daki Taniyus Şahin, Yusuf el-Karam ve Yusuf eş-Şantiri gibi Marunî liderlerden yardım isteseler de bu yardımı alamadılar. 16 Haziran'da Beyrut'taki Osmanlı Valisi, Albay Nuri Bey komutasında bir Osmanlı birliğini Dürzîlerin saldırısını önlemek için Zahle'ye yolladı, fakat bu birlik verilen görevi yerine getiremedi. Osmanlı birliği asla Zahle'ye ulaşamadı ve yolda Makseh adlı köyde durduklarında Dürzîler Zahle'ye yapacakları saldırıyı başlatmıştı. Hattar İmad komutasındaki Dürzîler, 18 Haziran'da Zahle'ye yönelik büyük bir saldırıya girişti. 3.000 civarı Bedevi ve Şi'î de bu saldırıda Dürzîlere destek verdi. Aynı gün Dürzî güçleri Zahle'yi ele geçirmeyi başardı.³⁶⁹ Ardından Dürzîler, 20-21 Haziran'da Deyr el-Kamar'a saldırdı ve her yeri yağmaladı.

³⁶⁸ Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 62-64.

³⁶⁹ Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 64-67.

Deyr el-Kamar, ülkedeki Hristiyanların güç, servet ve statülerinin bir sembolüydü. Dürziler, Deyr el-Kamar'da da büyük bir katliam gerçekleştirdi, 2.000'e yakın Hristiyanı öldürdü.³⁷⁰ Deyr el-Kamar'daki şiddet olayları 1860 Maruni-Dürzî çatışmasının sonu oldu. 6 Temmuz'da Hurşid Paşa, Marunî ve Dürzî liderleri Beyrut'a çağırıldı ve bir ateşkese yapmaya zorladı.³⁷¹

Osmanlı yönetimi, Lübnan'daki olayları bastırmak ve suçluları cezalandırmak için Hariciye Vekili Fu'ad Paşa'yı, Arabistan Ordusu Komutanı Halim Paşa ile birlikte Beyrut'a yolladı. 12 Temmuz'da İstanbul'dan ayrılan Fu'ad Paşa, 18 Temmuz'da Beyrut'a vardı. Fakat Fu'ad Paşa yoldayken³⁷² 9 Temmuz 1860'da Şam'daki Müslümanlar kentin Hristiyan mahallesine karşı saldırı başlattı. Şam'daki olaylar, 5.000'den fazla Hristiyan'ın katledilmesi ve büyük mal zayıyatıyla sonuçlandı. Kemal Salibi'ye göre Şam'daki Osmanlı Valisi Ahmed Paşa, katliamı engellemek için hiçbir girişimde bulunmamıştı.³⁷³ Fu'ad Paşa, Beyrut'a varır varmaz ilk olarak bölgedeki güvenliği tam olarak sağlamak için İskenderun'a kadar ki sahil şeridine Hurşid Paşa'yı, Akka tarafına Mustafa Paşa'yı ve *Cebel Lübnan*'a Arabistan Ordusu Komutanı Halim Paşa'yı yolladı. Ayrıca Beyrut ve Sayda'da yaralıların tedavisi için birer hastane ve paraya ihtiyacı olanlar için Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan bir yardım komisyonu kuruldu.³⁷⁴ Fu'ad Paşa, 27 Temmuz'da Beyrut'tan Şam'a gitmeden önce Hurşid Paşa'yı görevinden

³⁷⁰ Deyr el-Kamar'ın bazı nüfuzlu kişileri, Dürzî saldırısından önce kasabayı terk etmişti. Mişaka Ailesi'nden Cebrail ve Rufail, Deyr el-Kamar ve Beyteddin'in Katolik metropolitain, Sa'id Canbulat tarafından kendi köyü Mukhtara'ya alınarak korundu. Fawaz, *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, s. 69-72.

³⁷¹ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 106.

³⁷² Şam'da Müslümanların Hristiyanlara karşı giriştiği saldırılar ekonomik bazı nedenlerle birlikte Dürzîlerin Zahle'yi ele geçirmesinin tesirinde ortaya çıkmıştır. Kemal Salibi, 1860'da Şam'daki saldırılara şahit olmuş Şamlı eşraftan el-Hasibi'nin 25 sayfalık el yazmasından yola çıkarak Şamlı Müslümanların Zahle'deki Hristiyanların ekonomik zenginliklerinden ve Müslümanlara yönelik yapıldığı söylenen aşâğılamalardan dolayı nefret ve kin dolu olduklarını belirtmektedir. Kemal Salibi, "Es-Seyyid Muhammed Ebu's-Suud el-Hasibi'nin Tanık Olduğu 1860 Şam İsyanı, Eşraf ve Daha Sonrası, Şehrin Nakibü'l-Eşrafi", Der: William R. Polk-Richard L. Chambers, *Ortadoğu'da Modernleşme, İnsan Yayınları*, 1995, s. 265.

³⁷³ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 106.

³⁷⁴ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 690.

aldı. Ayrıca Hristiyanlar ve Fransa'nın gerekeni yapmadıkları veya Dürzilere yardım ettikleri için suçladığı birkaç üst düzey Osmanlı subayı tutuklandı. Şam'da başlayan olaylar Fransa'nın Lübnan'a asker yollama niyetini güçlendirirken Fu'ad Paşa, Şam'da da tutuklamalara devam etti.³⁷⁵

Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın Paris'teki büyükelçileri, Fransa Dışişleri Bakanı Thuvenel başkanlığında, önce 26 Temmuz 1860'da, ardından 30 Temmuz 1860'da toplanıp Lübnan'a gidecek Fransız kuvvetlerinin amacı, sayısı, niteliği, kalış süresi gibi konuları tartıştı. 3 Ağustos'ta bu konularda karara varılıp bir ön sözleşme imzalandı. İlgili hükümetlerin onayı alındıktan sonra 5 Eylül 1860'da bir sözleşme olarak imzalanıp yürürlüğe geçirildi. 3 Ağustos ön sözleşmesinde Suriye'ye gönderilecek asker sayısı 12 bin olarak belirlendi, bunların yarısının hemen, geri kalanının gerekirse sonra Beyrut'a yollanması kararlaştırıldı. 16 Ağustos 1860'da General Beaufort d'Hautpoul komutasındaki Fransız kuvvetlerinin ilk kısmı olan 1.650 asker Beyrut'a vardı.³⁷⁶

1860 Marunî-Dürzî çatışması ve Dürzilerin Hristiyanları katletmesi, Avrupa kamuoyundan büyük bir infiale yol açtı. Cizvitler, Protestan misyonerler, Fransız yetkililer ve İngiliz yazarlar, 1860 olayları hakkında benzer bakış açıları sergiledi. 8 Temmuz 1860 tarihli İngiliz Manchester Guardian gazetesi, olaylar sırasında 150 Hristiyan köyünün yakıldığını ve yağmalandığını, 75-80 bin Hristiyanın evsiz kaldığını, 7-8 binden fazla kişinin öldürüldüğünü, 5.000 kadının dul, 1.600 çocuğun yetim kaldığını okuyucularına duyururken 12 Temmuz 1860 tarihli *Irish Times* gazetesine yazan Suriye'deki Cizvit Misyonunun başı Peder Rousseau katliamdan sonra şunları söylüyordu:

*"Ölüler hala gömülmemiş ve köpekler için av haline gelmişti. Türkler (Müslümanların hepsini Türk olarak adlandırıyor) seviniyordu ve şu Hristiyan köpeklerin ve rahiplerin haline bakın, onları gören köpeklerin onları yemesi ve şişmanlaması normal değil mi diyorlardı"*³⁷⁷

Bölgedeki Avrupalı gözlemciler de genellikle Osmanlı yönetiminin çatışmalara kasıtlı olarak müdahale etmemesini eleştirdi ve Lübnan'daki

³⁷⁵ Firro, *A History of The Druzes*, s. 122.

³⁷⁶ Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, s. 79-82.

³⁷⁷ Ann Pottinger Saab, "English and Irish Reactions to The Masacres in Lebanon and Syria, 1860", *The Muslim World*, C:74, No:1, The Duncan Black Macdonald Center, 1984, s. 12.

Osmanlı görevlilerinin Dürzileri desteklediklerini iddia etti. İngiliz gözlemci J. Lewis Farley, çatışmaların başladığı 29 Mayıs 1860'da Sayda Valisi Hurşid Paşa'nın Osmanlı askeri kampını ziyareti sırasında ateşlenen topları, Dürzilerin Hristiyanlara saldırması için bir işaret olarak yorumluyordu. Ayrıca Farley, Hurşid Paşa'nın emriyle başlayan bu saldırılara karşı hazırlıksız olan Hristiyanların sessiz kalmayı ve çatışmayı kışkırtacak her şeyden kaçındıklarını iddia ediyordu.³⁷⁸

Ussama Makdisi'ye göre 1860 çatışmasının ardından yazılan İngiliz Henry Churchill'in Türk Yönetim Altında Dürziler ve Maruniler (*The Druzes and The Maronites under The Turkish Rule*) ve Fransız Baptistin Poujoulat'ın Suriye Hakkındaki Gerçek (*La Verite sur la Syrie*) gibi kitaplar -onların deyimiyle- barbar Türk yönetimine karşı polemikler yaratmayı amaçlıyordu. Avrupalı yazarların çoğu çatışmaları, Osmanlı Valisi Hurşid Paşa'nın önemli bir rol oynadığı büyük bir Müslüman komplosu olarak görme eğilimindeydi. Makdisi, Avrupalı yazarların Levant bölgesinin XIX. yüzyıldaki fırtınalı yıllarında Fransa ve İngiltere'yi sanki hiç rol oynamamış gibi göstererek 1860 çatışmasını modern öncesi dünya ait bir şiddet olarak varsaydıklarına dikkat çekmektedir.³⁷⁹ Makdisi'nin de söylediği gibi Lübnan'daki Cizvitler, Protestan misyonerler, Fransız yetkililer ve İngiliz yazarların, Marunî-Dürzi çatışmasının siyasi ve ekonomik nedenleri üzerinde durmaktan çok olayı bölgedeki Hristiyanları yok etmeye yönelik planlanmış bir imha girişimi olarak sunmaya çalıştıkları aşikârdır. 1860 Marunî-Dürzi çatışmasını ele alan yerli kaynaklar ise oldukça sınırlıdır. Bu konuda tek Dürzi kaynak Hüseyin Ghabban Ebu Şarka'nın anlattığı ve Yusuf Ebu Şarka tarafından kaleme alınan *el-Harakat*³⁸⁰ adlı kroniktir. 1860

³⁷⁸ J. Lewis Farley, *Masacres in Syria*, Londra, Bradbury&Evans, 1861, s. 26-27.

³⁷⁹ Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, s. 167-168.

³⁸⁰ Bkz. Huseyn Ghabban Ebu Şarka, *El-Harakat fi Lubnan ila 'Ahd el-Mutasarrifiye*, Beyrut, t.y.; 1960 Marunî-Dürzi çatışmasını Hristiyanlar tarafından ele alan en önemli kaynak ise Antun Dahir el-Akiki'nin el yazmasıdır. Antun Dahir el-Akiki'nin el yazması, 1938'de Şam'da *Al-Tali'a* dergisinde Yusuf İbrahim Yazbek tarafından Beyrut'ta *Savra ve Fitna fi Lubnân: Safha Majhula min Târih el-Jabal min 1841 ila 1873* adıyla yayınlandı. Daha sonra Malcolm H. Kerr tarafından Arapçadan İngilizceye çevrildi ve *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868* (Beyrut, 1959) adlı kitabın içinde yayınlandı.

çatışmasında savaşmış ve yaralanmış olan Ghabban Ebu Şarka, olaylar, yerler ve savaşanlar hakkında detaylı bilgi verdiği kronikte Hristiyanları Fransızların desteğini alarak düşmanlıkları başlatmakla suçlamaktadır.³⁸¹

Haluk Ülman, Avrupalı yazarların 1860 Marunî-Dürzî çatışmasında Osmanlı yönetimine ve yöneticilerine yönelttiği dini duygulara dayanan ağır suçlamalar bir yana olaylar sırasında bölgede görev yapan Osmanlı yöneticilerinin huzursuzluğun nedenini anlamakta zorlandıklarına, beceriksizce hareket ettiklerine veya ellerindeki askeri gücün yetersizliğinden çatışmalara doğrudan müdahale edemediklerine dikkat çekmektedir. Örneğin Mayıs sonunda Metn bölgesinde ilk çatışmalar patlak verdiğinde Dürziler bazı Hristiyan köylerini yakınca bölgedeki Osmanlı yöneticileri Dürzilere karşı harekete geçmemiş ve olayların yayılmasına izin vermişti. Yine bu saldırılardan önce Marunîler, Dürzilerin kendilerine saldırmaya hazırlandıklarını Sayda Valisi Hurşid Paşa'ya bir dilekçeyle bildirseler de vali bu dilekçeyi ciddiye almamıştı.³⁸² Fu'ad Paşa ise olayların ardından çatışmanın başlaması ve yayılmasının nedenlerini anlattığı bir raporunda şu tespitlere yer vermişti:

*"Marunîler bazı taraflardan yüz bularak ve nefsanî garezleri meşhur olan ruhani reislerinin nüfuzu altında hareket ederek, yalnız Dürzileri değil, hükümet tarafını da gücendirmişlerdi; buna mukabil, Dürziler görünüşte hükümete karşı itaatlidirler. Fakat eski kinleri devam etmektedir ve bu hâdisede bunun fiili tezahürlerini göstermişlerdir. Marunîler, başlangıçta serkeşane hareket etmişlerse de sonradan Dürziler büyük bir gaddarlık ve vahşette bulunmuşlardır. Bilhassa Hasbeya, Raşeya, Zahle ve Deyr el-Kamar vak'aları hâdiseyi çok elim ve ağır bir şekle bürümüştür. Hele bu mevkilerdeki zabıtların ve askerlerin gözü önünde bu kıtallerin icra edilmesi, Zahlede bulunan askerin mukateleyi men' muktedit olmaması, katliamın mahalli hükümetin ve devletin rızasıyla yapıldığına dair halk ve ecnebilerde bir zan ve vehim uyandırmıştır..."*³⁸³

Lübnan'ın Özerkliği: Mutasarrıflık Yönetimi

Dürzilerin bölgedeki Hristiyanları yok ettikleri bir katliama dönüşen 1860 Marunî-Dürzî çatışması, Fransa ve İngiltere'nin bölgede olan nüfuz ve yaptırım gücünü arttırması için önemli bir fırsat yarattı. XIX. yüzyılın başın-

³⁸¹ Firro, *A History of The Druzes*, s. 120.

³⁸² Ülman, *1860-1861 Suriye Buhramı*, s. 34-36.

³⁸³ Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", s. 690-691.

dan beri Suriye bölgesine giren Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve kültürel tesirleri ve İngiltere ile Fransa arasındaki nüfuz mücadelesi, bölgedeki mezhepsel gruplar arasında oluşan ayrılıkçı ve çatışmacı atmosferi kışkırtmıştı. İngiltere Dürzilere, Fransa ise Marunilere destek vererek iki toplum arasındaki korku ve düşmanlıkları körüklemişti. Ayrıca 1848'te Fransa'nın başına geçen Louis Napolyon (III. Napolyon)'un bölgeye yönelik hırslı siyaseti ve Marunileri hi-maye etmesi Suriye bölgesindeki Müslümanların tepkisini çekmişti.

1860 Marunî-Dürzî çatışmasının ardından Fransa ilk kez Lübnan kı-yılarına asker çıkararak bölgedeki nüfuzunu arttırdığını gösterdi. Avrupa müdahaleciliğinin bölgede tesirini hissettirmesi sonunda Lübnan'da yeni bir yönetimi modeli kurulmasına giden yol açılmış oldu. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bir komisyon, 9 Haziran 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesini hazırladı. Bu nizamname şu şartları içeriyordu: (a) *Cebel Lübnan*, Bab-ı Ali'nin idaresinde yürütme gücünün tüm yetki ve görevlerine sahip olan bir Hristiyan mutasarrıf idaresine verilecekti. Ahaliyi teşkil eden cemaatlerin (Marunî, Dürzî ve Melkit) her birinin mutasarrıfın yanında bir vekili olacaktı. (b) Mutasarrıfın yanında her cemaat tarafından seçilen ikişer üyeden oluşan bir merkezi meclis bulunacaktı. (c) *Cebel Lübnan*, 6 kazaya (Kura, Batrun, Kisravan, Metn, Şuf ve Cezzine) ayrılacak ve her kazada cemaatlerce seçilen 3-6 üyeli bir kaza meclisi olacaktı. Kazalar mümkün mertebe etnik bakımdan homojen olan nahiyelere ayrılacak, her nahiyede her cemaatin kendi sulh yargıcı bulunacaktı. (d) Asayiş ve emniyet, yerli ve karma bir zabıta heyeti tarafından sağlanacaktı.³⁸⁴

Böylece *Cebel Lübnan*, mutasarrıflık yönetimi ile özerk bir sancak haline geldi. 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi, birkaç değişikliklerle, Birinci Dünya Savaşı'na kadar 53 yıl boyunca Lübnan'ın temel anayasal belgesi olarak kaldı.³⁸⁵ İlk mutasarrıf olarak atanan Katolik Ermeni Davud Paşa (1861-1868), *Cebel Lübnan*'da yeni düzeni kurmak ve barış ortamını sağlaması için Osmanlı yönetimi tarafından ciddi bir şekilde desteklendi. Fakat Davud Paşa'nın günlük yaşamı normalleştirmek için gösterdiği tüm

³⁸⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü Yayınları, 1974, s. 37-38.

³⁸⁵ John P. Spagnolo, "Constitutional Change in Mount Lebanon: 1861-1864", *Middle Eastern Studies*, C: 7, No: 1, Ocak 1971, s. 32.

çalılara rağmen *Cebel Lübnan*'ın kuzeyinde Davud Paşa ve onun yönetimine karşı popüler bir muhalefet ortaya çıktı. Davud Paşa'nın bölgedeki verginin toplanmasını merkezileşme girişimi muhalefetin en önemli nedenini teşkil ediyordu. Muhalefetin liderliğini ise Ehden'in köklü Maruni ailelerinden birinden gelen Yusuf Beg Karam (ö.1889) yapıyordu.³⁸⁶

Yusuf Beg Karam, 1857'den beri *Cebel Lübnan*'da olan gelişmelerin ortaya çıkardığı popüler bir liderdi. Karam, ilk defa 1855'te Ehden'in feodal egemenliği için kardeşi ile girdiği kavgayla dikkatleri üzerine çekmişti. Ardından 1857'de Ehden hizbinin liderlerinden biri olarak komşu Bşarî'yle çatışmada yer alan Karam, 1859'da Kisravan'daki çatışmaya da müdahil olarak ününü arttırdı. Karam, 1860'da Dürziler Zahle'yi yağmalar-ken kentteki Hristiyanlara yardım etmek istese de yaptığı askeri girişim başarısız oldu. Kısa sürede onur sahibi ve tanrıya hizmet eden lider olarak büyük ün kazanan Karam, 1860 Marunî-Dürzî çatışmaları sırasında gerek Marunî ruhbanlar ve halkın büyük kısmı gerekse Fransa gibi Avrupalı güçlerin nezdinde önemli bir kişilik haline geldi.³⁸⁷

1860 Marunî-Dürzî çatışmasının ardından Beyrut-Trablus arasındaki kıyı bölgelerini denetleme sorumluluğu 200 atlı süvarisiyle Yusuf Beg Karam'a verilmişti. Karam, 18 Kasım 1860'ta "Hristiyan Kaymakam" unvanına da sahip oldu. Böylece Osmanlı Devleti, Lübnan'ı kontrol ettiğinden beri ilk kez feodal bir aileden olmayan bir Marunî'yi ülkeye yönetici olarak atadı. Bu durum diğer Marunî feodal aileleri –özellikle de Khazenleri rahatsız etti. Karam'ın kaymakam olduktan sonraki ilk icraatı, 1859 köylü ayaklanmasının lideri Taniyus Şahin ile Khazenleri uzlaşmaya çağırmak oldu. Karam, uzlaşma teklifinde onların barış içinde geri dönmeleri için şeyhlik unvanlarını ve malvarlıklarını geri alabileceklerini söylüyor, buna karşılık olarak da onların kaymakamın otoritesine saygı göstermesini ve eski ayrıcalıklarından feragat etmelerini bekliyordu. Şahin, Karam'ın teklifini hevesli bir şekilde hemen kabul ederken, Marunî şeyhler teklifi reddetti. Bir süre sonra Şahin de Karam'a karşı tavrını değiştirdi. Lübnan'daki Fransız Güçleri'nin Komutanı General de Beaufort'un desteğini alan Emir Mecid Şihabi'ye yakınlaşan Taniyus Şahin, Karam'ın kaymakam olarak otoritesine uymayacağını ve vergi ödemeyeceğini ilan etti. Bunun üzerine

³⁸⁶ Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, s. 36-37.

³⁸⁷ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 27.

Karam bir askeri güçle Kısraan üzerine yürüdü ve Şahin'in birlikleriyle kısa bir çatışmadan sonra bölgedeki köylere egemen oldu. Bu olay, Karam ile Lübnandaki Fransız otoritelerinin (General de Beaufort ve Konsolos Bentivoglio) arasının açılmasına yol açtı. Taniyus Şahin, Beyrut'ta Fransız Konsolosu Bentivoglio'ya sığınmış ve konsolos Karam'dan onun mülklerini geri vermesini ve tutuklanmaması için Türk Müşiri ikna etmesini istemişti. Hatta General de Beaufort, Şahin tutuklanırsa onu güç kullanarak serbest bırakacağı tehdidini bile sayırdı. Ardından General de Beaufort, Şahin ile Marunî patrik arasında kısmi bir uzlaşma sağladı. Karam, kişisel olarak özür dilemeyi reddetse de Şahin'i tutuklamaktan vazgeçti. Şahin ise Kısraan'dan uzak durmaya ve kışkırtıcı davranışlardan kaçınacağına dair söz verdi. Bu olayların ardından Yusuf Beg Karam'ın siyasi bağlantıları dikkat değer bir şekilde değişti. Karam, bir yandan Lübnandaki İngiliz otoritelerle iyi ilişkiler geliştirirken diğer yandan bu ilişkileri Beaufort ve Bentivoglio'nun desteğini tekrar kazanmak için bir araç olarak kullanmayı denedi. Mayıs 1861'de kaymakamlık görevinin sonu geldiğinde Karam, Fransız konsolosluğundan çok, İngiliz konsolosluğuna verdikleri destek için minnettarlığını bildiriyordu. Karam'ın bu süreç boyunca siyasi talihindeki düşüş ve Fransız desteğini bir türlü sağlayamaması, daha sonra Davud Paşa'ya karşı başlattığı muhalif tutumu doğrudan etkiledi.³⁸⁸

Davud Paşa, göreve atandığında Fu'ad Paşa'nın ısrarıyla Yusuf Beg Karam'a yeni yönetim içinde görev vermeyi düşündü. Davud Paşa, önce güvenlik güçleri komutanlığını ve ardından Cezzin bölgesinin yöneticiliğini Karam'a teklif etti. Bu iki teklifi de reddeden Karam, Davud Paşa'nın görevinde başarısız olması durumunda Fransızların desteğiyle onun yerine geçebileceğini umut ediyordu. Bununla birlikte Marunî Kilisesi'nin kendi nüfuzunu kırarak seküler bir yönetime karşı olması ve Beyrut'taki Avrupalı konsolosların Davud Paşa'ya verdiği destek Karam'ın – Fu'ad Paşa'nın teşvikiyle – Kasım 1861'de İstanbul'a gönderilmesine neden oldu. Karam, Lübnandan uzak kaldığı üç yıl boyunca Davud Paşa'nın görev süresi bittiğinde mutasarrıflığa atanabileceği umudunu muhafaza etti. Fakat 1864'de Davud Paşa'nın görev süresi 5 yıl daha uzatılınca Karam da gizlice Ehden'e geri döndü. Davut Paşa, Karam'ın iktidar heveslerini yatıştırmaya çalışsa da Marunî Kilisesi'nin bu konuda işbirliği yapmaktan kaçınan tavrı yüzünden başarısız oldu. Bunun

³⁸⁸ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 28-29.

üzerine Karam, çevresinde silahlı gruplar toplayıp bir ayaklanma girişimi içine girdi. Mart 1866'da Davud Paşa'nın müdahalesiyle ayaklanma girişimi bastırıldı ve ardından Karam'ın Beyrut'tan bindiği bir savaş gemisiyle Cezayir'e sürgüne gitmesine izin verildi.³⁸⁹

Yusuf Beg Karam, 1867'de Cezayir'e sürgüne gönderildi. Karam, sürgün yıllarında Lübnan'a dönüş meselesini çözebilmek için Cezayir'den Fransa, Belçika, Avusturya, İtalya, Korfu Adası ve İstanbul'a ziyaretler yaptı. Hatta Karam bu dönemde Lübnan'ı işgal etmek için bir askeri sefer düzenleme konusunda başarısız bir girişimde de bulundu. Karam, Lübnan'a dönüşünün engellenmesi konusunda dönemin Maruni Patriği Bulus Masa'ad'ı öncelikli sorumlular arasında görüyordu. Sürgündeyken Fransız hükümeti ve Papa'ya yazdığı bir mektupta Masa'ad'ı suçluyor, patriğin izlediği siyasetin Maruni toplumuna zarar verdiğini ve 1860 katliamına yol açan Taniyus Şahin ayaklanmasını cesaretlendirdiğini söylüyordu. Lübnan'a dönme çabalarından bir sonuç elde edemeyen Karam, İtalya'ya geri döndü ve 1878'de siyasi faaliyetlerle ilgilenmeyi bıraktı. Yusuf Beg Karam, 7 Nisan 1889'da İtalya'nın Razzina kentinde zatürree hastalığından öldü. Ardında Karam'ın cesedi Ehden'e getirildi ve köyün kilisesine gömüldü.³⁹⁰

Davud Paşa'nın görev süresinin 1868'de bitmesinden sonra *Cebel Lübnan*, Grek Katolik Franko Paşa (1868-1873), Latin Katolik Rüstem Paşa (1873-1883), Roma Katolik Vasa Paşa (1883-1892), Latin Katolik Naum Paşa (1892-1902), Roma Katolik-Polonyalı Muzaffer Paşa (1902-1907), Grek Katolik Yusuf Paşa (1907-1912) ve Yohanes (Kuyumcuyan) Paşa (1912-1915) olmak üzere 7 farklı mutasarrıf tarafından yönetildi. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı yönetimi, "Lübnan Nizamnamesi" yürürlükten kaldırıp bölgeyi yeniden atadığı valiler aracılığıyla yönetmeyi denedi.³⁹¹

³⁸⁹ Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, s. 37-38.

³⁹⁰ Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, s. 30; John P. Spagnolo, "Mount Lebanon, France and Daud Pasha", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, No: 2, Nisan 1971, s. 162-163.

³⁹¹ Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, s. 193-199.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Marunî Milliyetçiliği Fikrinin Doğuşu

XIX. yüzyılda Osmanlı yönetimi altındaki Suriye bölgesinde, daha önce de belirttiğimiz gibi, Marunî milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını şekillendiren önemli siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu önemli değişimler ile birlikte bölgenin dini ve kültürel olarak Batı medeniyetinin tesirine açılması, farklı milliyetçi görüşleri savunan yeni bir entelektüel sınıfın yetişmesini sağlamıştır. Yüzyılın başından itibaren Suriye bölgesinde –özellikle *Cebel Lübnan*’da- yoğunlaşan Hristiyan misyonerlik faaliyetleri bölgenin kültürel ve entelektüel alt yapısına derinden tesir etmiş ve modernleşme sürecini hızlandırmıştır. Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin Avrupalı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını destekleyen bir kültür emperyalizminin parçası olarak bölgeye girdiğini söylemek mümkündür. Misyonerlik faaliyetlerinin bu yönü, bölgeye milliyetçiliğin girmesini, hızla yayılmasını ve etnisiteye dayalı kimliklerin ön plana çıkmasını teşvik etmiştir.

Hristiyan misyonerlerin Suriye bölgesindeki en önemli faaliyet sahası eğitimidir. Orta Doğu’nun fikri ve ideolojik yapısını dönüştüren Batılı etkiler bölgeye bu misyoner okulları yoluyla girmiştir. Lübnan’daki misyoner okullarından yetişen entelektüeller, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Marunîlere ve Lübnan’a ortak bir geçmiş arayışı çerçevesinde fikri tartışmalara girmiştir. Bunların en önemlileri, Marunîlerin Merdaitler adlı bir topluluğa dayandığına yönelik iddialar ve Lübnan’ın Fenikeli geçmişine yapılan

vurgudur. Bu iki fikri tartışma, özelde Marunî milliyetçiliğinin, genelde ise Lübnan Hristiyan milliyetçiliğinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Lübnan'da Misyonerlik ve Eğitim Faaliyetleri

Cebel Lübnan'daki Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin geçmişi Haçlı Seferleri dönemine kadar götürülebilir. 1154'te bir Haçlı askeri tarafından kurulan Karmelitler XIII. yüzyılda Trablus ve Şam'da misyonerlik müesseseleri kurdukları için bölgede faaliyet gösteren ilk misyoner tarikatı kabul edilmektedir. Karmelitlerin ardından bölgeye Fransiskenler gelmeye başlamıştır. Karmelit ve Fransisken misyonerler, Hristiyanların heretik olanlarını Katolikleştirmeyi ve Roma Katolik Kilisesi'nin nüfuzunu bölgeye yaymayı amaçlıyordu. Özellikle Fransiskenlerin misyonerlik faaliyetleri, *Cebel Lübnan*'daki Marunî Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki ilişkilerin bir istikrara kavuşması ve gelişmesi konusunda oldukça tesirli olmuştur. Fransiskenlerin bölgedeki başarısı, diğer Hristiyan misyoner tarikatlarının bölgeye gelişini kolaylaştırmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren *Cebel Lübnan*'daki misyonerlik faaliyetlerinde Kapuçinler ve Cizvitler³⁹² tesirini hissettirmeye başlamıştır.³⁹³

XVII. yüzyılın başında Lübnan'ın yerel yöneticisi olan Emir II. Fahreddin'in Avrupa ülkeleriyle kurduğu ticari ilişkilerin bir uzantısı olarak misyonerlerin gelişini teşvik etmesi, Katolik misyoner tarikatlarının Beyrut, Sayda, Trablus, Şam ve Halep gibi önemli kentlerde müesseselerini kurmasıyla sonuçlandı.³⁹⁴ 1610'da misyonerler –Orta Doğu topraklarında ilk kez- Kadişa Vadisi'ndeki Saint Anthony Manastırı'nda matbaa makinesi kullanmaya başladı.³⁹⁵ II. Fahreddin döneminde önemli Marunî feodal

³⁹² Cizvit (*Jesuit*), İsa Toplumu (Society of Jesus) adlı misyoner tarikatının üyelerine verilen isimdir. Loyolalı Aziz İgnatius tarafından Ağustos 1534'te Paris'te kurulan örgüt, Eylül 1540'ta Papa III. Paul tarafından onaylandı. "Jesuits", *New Catholic Encyclopedia*, C: 7, Catholic University of America, 1967, s. 898.

³⁹³ Philip K. Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, Princeton, D. Van Nostrand Company, 1961, s. 478.

³⁹⁴ Philip K. Hitti, *History of The Arabs*, Londra, Macmillan, 1953, s. 730-731.

³⁹⁵ Paul Naaman, "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)" *The Journal of Maronites Studies*, C: 2, No: 1, Ocak 1998, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/january98/Church_and_Politics.htm, (11 Eylül 2010).

aileler de nüfuzları ile orantılı olarak kilise üzerinde egemenlik kurma ve bölgeye gelen misyonerlere yardımcı olma eğilimde oldu. XVII. yüzyılda *Cebel Lübnan*'ın en nüfuzlu Marunî ailesi sayılan Khazenler, bir taraftan Kısrahan bölgesinde kendi kontrolündeki köylerde (1600'de Balluna'da, 1647 ve 1680'de Ajaltun'da, 1680'da Ghusta'da) birçok kilise inşa ettirirken diğer taraftan da bölgede inşa edilen misyoner manastırlarını destekledi. Bu destekle 1652'de Cizvitler Ayn Tura'da ve 1681'de Frankisyaner Ghusta'da birer manastır açtı. Ayrıca Khazenlerin denetiminde kurulan ve önemli ölçüde mülk sahibi olan birkaç manastır, kilise organizasyonunun en önemli merkezleri haline geldi.³⁹⁶

Katolik misyoner örgütlerinin *Cebel Lübnan*'da en kolay faaliyet yürüttükleri ve yerel halk üzerinde nüfuzlarının genişlettikleri dönem XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyıl oldu. Emir II. Beşir Şihabi dönemi, Katolik misyoner tarikatları için oldukça elverişli bir ortam hazırladı. Fransız kültürünün en önemli taşıyıcısı olan Cizvitler, XVIII. yüzyılın sonunda kendileriyle işbirliğine gönüllü Marunîler ile *Cebel Lübnan*'da ortak misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinde bulundu. Cizvitler, 1734'de Roma Marunî Koleji'nde okumuş yerel bir rahiple birlikte Ayn Tura'da modern bir okul kurmayı başardı.³⁹⁷ Böylece *Cebel Lübnan*'a yerleşen misyonerlerin ve misyoner tarikatlarının sayısı hızla arttı. Ünlü gezgin Johann Ludwig Burckhardt, 1812'de Lübnan'ın Kısrahan bölgesinde ziyaret ettiği Ayn Tura köyünde Cizvitlere ait olan manastır ve okuldan bahsederken Papa'nın Doğu Kiliseleri ile ilişkileri geliştirmek için bu kurumsallaşmaları teşvik ettiğini belirtmektedir.³⁹⁸

Fransiskan, Lazarist, Karmelit, Kapuçin ve Cizvit gibi Katolik misyoner tarikatları, XIX. yüzyılın başında bölgede hem örgütlenme ağlarını hem de faaliyet alanlarını oldukça genişletti. Fransa'nın siyasi ve askeri nüfuzu, Katolik misyonerlerin bölgede rahat hareket etmesini ve gerektiğinde Marunîler gibi Katolik toplulukların çıkarlarını geliştirmek için

³⁹⁶ Richard Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994, s. 151.

³⁹⁷ Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 478.

³⁹⁸ Johann Ludwig Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, Londra, John Murray, 1822, s. 183.

ülkenin siyasi yöneticisi olan Emir II. Beşir Şihabi'ye baskı yapmasını sağlıyordu.³⁹⁹ Ayrıca Katolik misyonerler, yavaş ve ihtiyatlı bir şekilde Doğulu ayin ve ritüelleri benimseyen fakat Roma ile fikir birliği içerisinde olan *Uniat* Katolik Kiliselerini Latinleştirmeye çalışıyordu⁴⁰⁰

Protestan misyonerlerin bölgeye gelişi ise Katoliklere göre oldukça geç oldu. İlk Protestan misyonerler, ancak 1820'lerde bölgeye ulaştı. Bunlardan biri, 1821, 1822 ve 1823 yıllarında Filistin ve Lübnan'a yolculuklar gerçekleştiren Joseph Wolf'tur. Ocak- Mart 1822'de *Cebel Lübnan*'ı ziyaret eden Wolf, anılarında, Ayn Varka ve Ayn Tura'da Şeyh Yusuf İbrahim Elias, Rahip Giovanni Hannat Stanbuli gibi Marunî ileri gelenleriyle dini konularda ve özellikle Papa'nın Hristiyanlıktaki yeri hakkına derin tartışmalara girdiğinden bahsetmektedir.⁴⁰¹ Beyrut'a gelen ilk Amerikalı Protestan misyoner ise Amerikan Yabancı Misyonlar Kurulu'nun⁴⁰² Kudüs'e bir görev için yolladığı Pliny Fisk'tir. Fisk, Beyrut'a Temmuz 1823'te vardı.⁴⁰³ Onu Isaac Bird ve William Goodell adlı iki Protestan misyoner takip etti. Kasım 1823'te Beyrut'a varan Bird ve Goodell, Protestan misyonerlik

³⁹⁹ Kamal Salibi, *The Modern History of Lebanon*, New York, Caravan Books, 1993, s. 13.

⁴⁰⁰ Albert Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968, s. 26.

⁴⁰¹ Joseph Wolf, *Missionary Journal and Memoir of The Rev. Joseph Wolf*, Der: John Bayford, New York, E. Blis&E. White, 1824, s. 198-220.

⁴⁰² ABCFM (*American Board of Commisioners for Foreign Missions*) 1810'da ABD'nin Boston kentinde kuruldu. ABCFM teşkilatının desteğiyle ilk misyonerler, 1820 yılının başlarında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde faaliyet göstermeye başladı. Bölgeye gelen ilk Protestan misyonerler, Levi Parsons ve Pliny Fisk'ti. Pliny Fisk ve Levi Parsons, ilk önce bir yıl kadar İzmir'de kaldı, ardından bu misyonerler on yıla yakın bir süre Beyrut ve Kudüs'te faaliyet gösterdi. İlk Amerikalı Protestan misyoner Pliny Fisk Beyrut'a Temmuz 1823'te vardı. Osmanlı topraklarında ilk Amerikan misyonu, 1820'de İzmir'de Amerikalı Misyonlar Yönetim Kurulu'nun Yabancı Misyonlar Bölümü misyonerlerince kuruldu. Ancak, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk kalıcı misyonu 1831'de kuran William Goodell'dir. ABCFM, 1870'de Suriye'deki misyonu *American Presbyterian Board of Missions*'a devretmiştir. Henry Harris Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, C: 2, Fleming H. Revell, 1910, s. 809-812; Ayrıca bkz. Clifton J. Phillips, *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commisioners for Foreign Misions, 1810-1860*, Cambridge, Harvard University Press, 1969.

⁴⁰³ Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 478.

faaliyetlerinin bölgede başlamasını sağladı.⁴⁰⁴ Protestan misyonerler, Beyrut'ta kendileri için oldukça olumsuz şartlar altında çalışmalarına başladı. W. Goodell, yazdığı bir mektupta Beyrut'taki ilk zamanlarında Protestan misyonerlere karşı –Katolik misyonerlerden- bir muhalefetin yükseldiğini şu sözlerle ifade ediyordu:

*“Düşmanlarımız bize karşı kötü planlar kurmaya devam ediyordu. Sayıları binlerce olan düşmanlarımız nadiren evinden çıkan ve ülkenin dilini kekeleyerek konuşan iki yabancının etkisini yok edememelerinin çok tuhaf olduğunu düşünüyordu.”*⁴⁰⁵

Birkaç ay sonraki mektubunda Goodell, Beyrut'taki durumlarının değiştiğini ve artık halkın bir kısmının onlara dost olurken, bir kısmının ise hala düşmanlığını sürdürdüğünü söylüyordu. Ayrıca Goodell, Protestanlığa geçen Es'ad eş-Şidyak ve Es'ad Yakub adlı iki kişiden özenli bir biçimde bahsetmektedir. Başlangıçta ikisinin de Grek Ortodoks olduklarını zannettiklerini, fakat sonradan Es'ad eş-Şidyak'ın Marunî olduğunu öğrendiklerini söyleyen Goodell, Es'ad eş-Şidyak'ın Marunî Kilisesi'nden büyük zulüm görmesine rağmen inancını sürdürdüğünü sözlerine ekliyordu.⁴⁰⁶ Caesar Farah'ya göre Protestan misyonerlerin Beyrut'a geldiği ilk bir yıl içinde, Protestanlar ile Katolikler arasındaki ilişki olumlu bir atmosferde gelişmesine rağmen 1824'ten itibaren Marunî Kilisesi onları kendilerine bir tehdit olarak görmeye ve rahatsızlık duymaya başladı.⁴⁰⁷ Nitekim Bird ve Goodell de bu yıllarda misyoner örgütünün merkezine gönderdiği mektuplarda Katoliklerin kendilerine kötü yaklaştıklarını söylemeye devam ediyordu. İki Protestan misyonere göre 1826'da Katolikler az sayıdaki Protestan okullarına (Ocak-Haziran 1826'da 9 okul, 52'si kız toplam 305 öğrenci; Kasım 1826'da

⁴⁰⁴ Harvey Newcomb, *A Cydlopedia of Misions: Containing A Comprehensive View of Misionary Operations Throughout The World*, New York, 1855, s. 735.

⁴⁰⁵ “Missionary Register, February 1828”, *The Misionary Register*, Londra, L.B. Seeley& Sons, 1828, s. 57.

⁴⁰⁶ “Missionary Register, February 1828”, s. 58.

⁴⁰⁷ Caesar E. Farah, *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, İstanbul, The ISIS Press, 2002, s. 223; Caesar E. Farah, “Protestantism and British Diplomacy in Syria”, *International Journal of Middle East Studies*, C: 7, No: 3, Cambridge University Press, Temmuz 1976, s. 321.

13 okul, 100'ü kız 600 öğrenci) karşı bir savaş başlattı.⁴⁰⁸ İki Protestan misyoner, Katolikler ile girdikleri bu mücadelenin sonunda 1830'da Osmanlı topraklarındaki ilk kız okulunu Beyrut'ta açmayı başardı.⁴⁰⁹ Bununla birlikte Protestanların Beyrut'taki faaliyetlerinden tedirgin olan *Uniat* Patrik Mazlum, 1830'da Roma'ya giden Papalık ve Propaganda Teşkilatı'ndan Suriye'deki Cizvitlerin örgütlenmesini yeniden yapılandırmasını istedi ve onlarla tam bir işbirliği içerisinde çalışacakları sözünü verdi. Bunun üzerine Roma Katolik Kilisesi, 1831'de Peres Benoist Planchet ve Paul Riccadonna'yı Beyrut'a yolladı. Marunî Patrik Hubayş, onların gelişinden oldukça memnun oldu ve iki Papalık görevlisine Ayn Tura'da bir ev tahsis etti.⁴¹⁰

Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yeni bir boyut kazanması, Suriye bölgesindeki Mısır hâkimiyetinin bittiği 1840'tan sonra Amerikan Yabancı Misyonlar Kurulu'nun bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırmasıyla gerçekleşti. Bu misyonerlik teşkilatının gayretleri, Amerikalı Protestan misyonerlerin Cizvit misyonerleriyle ciddi bir rekabete girmesine yol açtı. Başlangıçta *Cebel Lübnan*'da yaşayan Marunîleri Protestanlığa döndürmeye çabalayan Protestan misyonerler, bu konuda pek başarı sağlayamadı. Marunî Kilisesi, Protestan misyonerlerin dağlık bölgelerdeki mezhep değiştirme çabalarına oldukça sert cevap verdi ve onların hareket alanlarını sınırlandırdı. Örneğin daha 1825'te Es'ad eş-Şidyak⁴¹¹ adlı bir Marunî -Goodell'in daha önce bahsettiği kişi- Protestanlığa geçince yakalanıp Marunî Patrikhanesi'ne teslim edildi. Tutuklanan ve uzun süre hapiste işkence gören es-Şidyak 1829'da öldü. Protestan misyonerlik faaliyetlerine karşı savaş açan en üst düzey din adamı Marunî patrikti. Marunî patrik, kendi toplumunun çocuklarını Protestan okullarına göndermelerini yasakladı ve Protestan misyonerlerden hiç bir şey kabul edilmemesini emretti. Bazı Marunî köylerinde Protestan misyonerlere saldırıldı ve onlar köyün dışına çıkarıldı. 1841 yazında Şuf Dağı bölgesinde dağıtılan Protestan İncilleri toplatılıp yakıldı.⁴¹²

⁴⁰⁸ "Missionary Register, February 1828", s. 58.

⁴⁰⁹ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 809.

⁴¹⁰ Farah, *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, s. 243.

⁴¹¹ Es'ad eş-Şidyak, Lübnanlı iki ünlü entelektüel Tannus ve Faris es-Şidyak'ın kardeşidir.

⁴¹² Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 56-57.

Protestan misyonerler, Maruniler konusunda başarısız olunca dağdaki Dürzileri Hristiyanlığa döndürmeye yönelik faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Dürziler arasında misyonerlik faaliyeti sürdüren en önemli iki Protestan misyoner, Elie Smith ve William Thomson'dır. Bu yıllarda *Cebel Lübnan* üzerinden gelişen Fransa ile İngiltere'nin siyasi güç mücadelesi bölgedeki misyonerlik faaliyetleri arasındaki rekabete de doğrudan yansıyor-du. Amerikalı Protestan misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri Suriye'deki Amerikan konsolosu James Chasseaud tarafından korunuyordu.⁴¹³ Hatta bir keresinde Chasseaud, Maruni patriğe "*Amerikalı misyonerler Fransız aleyhine İngiliz nüfuzunu yaymaya çalışan ajanlar değil, onlar kendi çıkarı olmayan koruyucular*" diyerek onların misyonerlik faaliyetlerini meşru göstermeye bile çalışmıştı.⁴¹⁴

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerin baskısıyla 1856'da Islahat Fermanı'nı ilan etmesi, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren tüm misyoner örgütlerinin faaliyet alanlarını genişletmelerini kolaylaştırdı. Tabi bu yıllarda Protestan ve Katolik misyonerlerin en çok rekabet ettikleri alan eğitimdi. 1840'lardan itibaren hem Protestan hem de Katolik misyonerler Lübnan'ın dağlık bölgelerinde papaz okulları açmıştı. Protestan misyonerler, Cizvitlerin 1843'te Ghazir'de kurdukları papaz okuluna karşılık 1849'da Abeih Papaz Okulu'nu kurdu. Her iki okulda eğitim dili olarak Arapça kullanılıyordu ve öğrenciler Suriye bölgesindeki eğitim ve misyonerlik çalışmaları için hazırlanıyordu. Cizvitler, 1855'te Ghazir'deki papaz okuluna "Kolej" adıyla bilinen seküler bilimlerin öğretildiği bir kısım ekledi. Bu kolej daha sonra Beyrut'a taşındı ve Saint Joseph Üniversitesi'nin İlahiyat Fakültesi'ni oluşturdu. Ghazir'deki papaz okulu din adamı yetiştiren bir merkez olarak varlığını sürdürdü. Abeih Papaz Okulu ise kısa bir süre sonra faaliyetlerine son verdi ve Protestan misyonerler eğitim faaliyetlerini Beyrut'ta yoğunlaştırdı.⁴¹⁵

⁴¹³ XIX. yüzyılda Suriye bölgesindeki Amerikan konsoloslarının faaliyetleri için bkz. Ruth Kark, *American Consuls in The Holy Land, 1832-1914*, Kudüs, The Magnes Press, 1994.

⁴¹⁴ Farah, *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, s. 255-256.

⁴¹⁵ Munir Antonios Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, Chicago, Doktora Tezi, University of Chicago, Mart 1964, s. 42.

Protestan misyonerler, 1862’de Beyrut’ta bir kolej açılmasına karar verdi. Bu proje için Amerika ve İngiltere’de para toplama sorumluluğu Protestan misyoner Papaz Daniel Bliss’e verildi. Papaz Bliss, öncelikle bir bağış fonu kurdu. Nisan 1863’te New York’ta Suriye Protestan Koleji’nin mütevellî heyeti oluşturuldu. Aynı yılın Ağustos ayında bağış fonunda 100.000 Amerikan doları toplandı. Ardından Amerikalı ve İngiliz misyonerlerden oluşan okulun yönetim kurulu oluşturuldu. Amerika’daki iç savaştan dolayı Amerikan dolarının değer kaybı, Bliss’in okulun kurulması için yeterli paranın toplanması için İngiltere’ye gitmesine yol açtı. İngiltere’de yeterli parayı toplayan Bliss’in gayretli çalışmaları, Suriye Protestan Koleji’nin 3 Aralık 1866’da 16 öğrencisiyle eğitime başlamasıyla sonuçlandı.⁴¹⁶ Bu kolej daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi (*American University of Beirut-AUB*) adını aldı. Suriye Protestan Koleji’nin ilk başkanı Papaz Bliss oldu ve görevini 1902’ye kadar sürdürdü. 1902’den sonra bu göreve oğlu Papaz Howard Bliss getirildi.⁴¹⁷

Protestan misyonerlerin Beyrut’ta Suriye Protestan Koleji’ni açmalarının temel amacı, yerli Hristiyanlar için kendi dillerinde eğitim verecek profesyonel bir eğitim kurumu oluşturmaktır. Protestan misyoner Henry Harris Jessup’a göre, Protestan Abeih Papaz okulunda ve yatılı kız okullarında Arapçanın sınırlı kullanımı, 1858 yılının başlarından itibaren bazı önemli ailelerin çocuklarını bu okullardan alıp Cizvit ve Lazarist okullarına vermelerine neden olmuştu. Bundan dolayı Suriye Protestan Koleji Lübnanlıların Arapça konusundaki taleplerini karşılamak zorundaydı.⁴¹⁸ Bununla birlikte Suriye Protestan Koleji, öğrencilerine sürekli olarak insanların yaşamını iyileştirecek en iyi yolun Protestanlık olduğu mesajını veriyordu.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, s. 44.

⁴¹⁷ Howard Bliss’in kardeşi Frederick, ABD Başkanı Theodore Roosevelt’in yakın dostuydu. Howard, ağabeyinin bu dostluğu sayesinde Suriye Protestan Koleji’nin desteklenmesini ve 1903’te Osmanlı Hükümeti tarafından resmen tanınmasını getirdi. Suriye Protestan Koleji hakkında detaylı bilgi bkz. Eli Kedourie, “The American University of Beirut”, *Middle Eastern Studies*, C:3, Ekim 1966, s. 74-90.

⁴¹⁸ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 298.

⁴¹⁹ Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, s. 46.

Suriye Protestan Koleji'nin kurulduğu yıllarda Lübnan'daki Protestan misyoner okullarının sayısı hızlı bir artış gösterdi. 1862'de Trablus'ta ve 1872'de Sayda'da birer kız okulu, 1877'de Suk el-Gharb'ta ve 1881'de Sayda'da erkek çocukları için yatılı birer okul açıldı.⁴²⁰ Protestan misyonerler, 1893'te Sayda'da eğitimin ve üretimin birlikte yapılabilceği, bünyesinde okul ve yetimhane bulunduran kurumsal bir yapı kurmaya karar verdi. Sayda Akademi olarak adlandırılan bu kurumsal yapı, George Wood'un maddi ve manevi katkılarından dolayı 1900'den itibaren "Gerard Enstitüsü" adını aldı.⁴²¹ Protestan misyonerlerin eğitim kurumları kurma yönündeki faaliyetlerini bu şekilde genişletmelerinin en önemli toplumsal ve ideolojik tesiri milliyetçi duyguların bu okullara giden öğrenciler arasında hızla yayılması oldu. Protestan misyonerler, temas kurdukları yerli insanların kendilerini Suriyeli veya Arap olarak tanımalarını teşvik ediyordu. Elie Smith ve Cornelius Van Alen Van Dyck gibi misyonerler Arap dili ve kültür mirası ile ilgili faaliyetlere önem veriyordu. Protestan misyonerlerin en büyük başarılarından biri yerli entelektüellerin de -Butros el-Bustani (ö.1883), Nasif Yazıcı (ö.1871) ve Yusuf el-Asir (ö.1889)- içinde yer aldığı bir ekiple İncil'i modern Arapçaya çevirmek oldu.⁴²²

Protestanların Lübnan'daki eğitim faaliyetlerini genişletmesi, bölgedeki Katolik misyonerlerle arasındaki rekabeti daha da arttırdı. Cizvit misyonerleri, Marunileri ve Grek Katolikleri çocuklarını Protestan okullarına göndermemesi konusunda sürekli uyarılıyordu. Bu uyarıların temel nedeni, Protestan misyonerlerin bazı Dürzî bölgelerinde içtenlikle karşılanmış olması ve bunun sonucu olarak Metn gibi Marunî, Grek Ortodoks ve Dürzîlerin birlikte yaşadığı bölgelerde okul açma imkânına sahip olmasıydı. Protestan misyonerlerin *Cebel Lübnan*'daki faaliyetlerinin en önemli sonucu, Fransızlarla iyi ilişkileriyle övünen Marunîler karşı Dürzîlerin Protestan İngiltere'ye yakınlaşmaya başlaması oldu.⁴²³ Bu yıllarda Katolik Cizvitler, Protestan misyonerlerin nüfuz alanlarını daraltmak için misyo-

⁴²⁰ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 508.

⁴²¹ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 515-516.

⁴²² Kamal Salibi, *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 45; Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 481.

⁴²³ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 162.

nerlik faaliyetlerini –özellikle *Cebel Lübnan*’da- yoğunlaştırdı. Tüm bunlarla birlikte Protestanların Beyrut’ta Suriye Protestan Koleji’ni açması Katolik misyonerler üzerinde tesir yarattı. Cizvit Örgütü’nün başkanı Xavier Gaytrelet, 1864’te Amerikalı Protestanların Beyrut’ta kurduğu üniversitenin nüfuzunu dengeleyecek bir okulun aynı kente kurulmasının bir gereklilik olduğunu söylüyordu. Böylece Cizvit misyonerleri 1870’lerin başında Ghazir’deki koleji Beyrut’a taşımaya karar verdi. Fakat Fransa’daki savaş Cizvitlerin para bulmasını zorlaştırmıştı. Bunun üzerine kolejin taşınması için Amerika ve İngiltere’de para toplamaya başlayan Cizvit misyonerleri, 1874’de yeterli parayı bulduktan sonra Mayıs ayında Beyrut’ta kolej inşaatının temelini attı. Temel atma törenine Beyrut Maruni Başpiskoposu ve Fransız konsolosu da katıldı. Kolej, sonunda 3 Kasım 1875’te açıldı.⁴²⁴ Bu kolej, 1881’de Saint Joseph Üniversitesi (*L’Université St-Joseph*)’ne dönüştürüldü. 1902’de Sami dilleri, arkeoloji, tarih ve coğrafya eğitimi veren Doğu Çalışmaları Fakültesi (*Oriental Faculty*) açıldı.⁴²⁵

Suriye bölgesinde Protestan ve Katolik misyoner arasında rekabetin sürdüğü yıllarda, Grek Ortodoks misyonerler de Rusya’nın desteğiyle bazı eğitim faaliyetlerine girişti. Aslında Grek Ortodoks toplum içindeki eğitim faaliyetleri, bölgedeki Katolik ve Protestan eğitim faaliyetlerine bir tepki olarak doğmuştu. Osmanlı Devleti’nin Arapça konuşan topraklarında açılan ilk modern Ortodoks okulu, 1833’te Trablus’ta kurulan Balamand Papaz Okulu (*Collège des Trois Docteurs*) oldu. Bu okulun ardında 1840’ta Ortodoks Arap işadamı As’ad Ya’kub Hayyat tarafından Beyrut’ta erkek ve kız çocukları için bir okul kuruldu ve Ortodoks Rahip Yusuf Haddad tarafından Şam’da bir lise açıldı. 1880’de Grek Ortodoks Emily Sursuk tarafından Beyrut’ta *Zahrat el-Ihsân* adlı bir kız okulu açıldı.⁴²⁶ Bu okullarda Yunancanın yerine Arapça kullanıldı. Bölgede açılan Ortodoks okullar, modern eğitimin yayılması açısından olumlu etkiler yapsa da, bu okullar sadece Rusya’nın Osmanlı Devleti’ndeki Ortodoks toplumu etki-

⁴²⁴ Bashshur, *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, s. 43-45.

⁴²⁵ Kais Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, *Middle East Studies*, C: 40, No: 5, 2004, s. 2.

⁴²⁶ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 139.

leme çabasının bir sonucuydu. Özellikle 1882’de Saint Petersburg’da Dük Sergie’nin himayesi altında İmparatorluk Ortodoks Filistin Derneği’nin kurulması, Suriye bölgesindeki Ortodoks köylerindeki okul sayısını artırdı.⁴²⁷ Fakat Rusların bölgede kurduğu okullar, asla Katolik ve Protestan okulları kadar etkili olmadı.

Cebel Lübnan’da misyonerlerin açtığı okulların yanında okul sistemi, XIX. yüzyılın ortasına kadar büyük ölçüde kilisenin kontrolündeydi. Marunî Kilisesi’ne ait okullar, XVIII. yüzyılda –Cizvitlerle işbirliği yapılarak– ilk kez açılmaya başlanmıştı. Bunların arasında *Cebel Lübnan*’ın en iyi kilise okullarından olan Ayn Tura ve Ayn Varka da vardı.⁴²⁸ Ayn Tura, Roma Marunî Koleji’nin eski öğrencilerinden Peder Peter Mubarek tarafından 1734’te Saint Joseph Koleji olarak kuruldu. 1773’de İsa Toplumu’nun okulu bırakmasıyla Marunî Patrik Yusuf İstefan (1766-1793) tarafından patrikhanenin malı haline getirildi. Fakat Papa VI. Pius, 1783’te okulun kalıcı olarak Lazarist papazların kontrolüne bırakılmasına karar verdi ve bu tarihten sonra okulu Lazarist papazlar yönetti. Diğer misyoner okulu olan Ayn Varka o dönemki okulların en önemlilerinden biri olarak sayılıyordu. Okulun binası başlangıçta 1690’da Peder Khairallah İstefan’ın kurduğu manastırdı. 1789’da Şeyh Ghandur es-Sad’ın teşvikiyle manastır Marunî Patrik Yusuf İstefan tarafından bir papaz okuluna dönüştürüldü.⁴²⁹ Her iki okul da papaz okul olarak açılmasına rağmen daha sonra seküler bir ders müfredatı benimsedi ve geleneksel Arapça öğrenimi ile Avrupa tarzı eğitim disiplinini birlikte uygulamaya çalıştı.⁴³⁰

1812’de Ayn Varka’yı ziyaret eden gezgin Burckhardt, bu okulda dini eğitim yanında mantık, gramer ve felsefe de öğretildiğinden ve Piskopos Cermanyus Ferhat tarafından yazılan iki önemli kitabın okutulduğundan bahsetmektedir. Burckhardt, okulda Arapçadan sonra öğrencilere Süryanice okuma, yazma ve konuşma öğretildiğini ve okulun kütüphanesinde

⁴²⁷ Selçuk Akşin Somel, “Christian Community Schools During the Ottoman Reform Period”, Der: Elisabeth Özdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, Londra, Routledge, 2005, s. 263.

⁴²⁸ İliya Harik, “The Maronite Church and Political Change in Lebanon”, Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965, s. 44.

⁴²⁹ Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, s. 175.

⁴³⁰ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 158.

İbn el-Abra, Ubeyd Yeşua ve İbn el-Assal gibi önemli Süryani yazarların kitaplarını gördüğünü söylemektedir.⁴³¹ Ayn Varka'nın ardından 1812'de Mar Yu'anna ve 1831'de Madrasat Mar Abda kuruldu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ruhbanlar tarafından Cibbat Bşarri ve Kısrahan'da daha küçük okullar açıldı. Bu yıllarda Marunî Kilisesi'nin kontrolünde toplam 25 okul açıldı. Buna ek olarak 8 Marunî Manastırı'nda yakın köylerden gelen çocuklara ders veriliyordu.⁴³² Marunî Kilisesi'ne ait bu okullar, –özellikle de Ayn Tura ve Ayn Varka- önemli entelektüellerin yetişmesini sağlayarak Lübnan'ın fikri ve kültürel yaşamına büyük katkıda bulundu.

XIX. yüzyılda Suriye bölgesindeki Hristiyan misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinin bölgenin siyasal ve kültürel yaşamı üzerinde müspet ve menfi tesirler bıraktığı aşikârdır. Müspet tesirlerin en önemlisi, bu eğitim faaliyetlerinin bölgenin modernleşmesinde oynadığı roldü. Albert Hourani'ye göre Batılı eğitimin yayılışı ve Batılı ülkelerle gelişen ticari ilişkiler, Fransızca ve İngilizceyi kendi ana dilleri Arapça kadar –bazen ondan daha iyi-bilen bir entelektüel sınıfın ortaya çıkardı. Dil bilgileri, bu yeni sınıfın tüm dünyadaki yeni fikirlerin ve imgelerin öğrenilmesinde anahtar rol oynadı.⁴³³ Philip Hitti, Beyrut'ta kurulan iki büyük misyoner üniversitesinden övgüyle bahsetmekte ve bölgenin ilk bilim adamları ve siyasetçilerinin bu okullardan yetiştiğini vurgulamaktadır.⁴³⁴ Bununla birlikte Batı'nın etkisinin artması ve Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeni siyasal ve toplumsal atmosfer, misyoner veya kilise okullarından yetişen entelektüellerin gazetecilik başta olmak üzere kültürel faaliyetlerde kendilerini göstermelerine yol açtı. Örneğin XIX. yüzyılda Beyrut'ta yayınlanan *Hadikat el-Akhbâr* (1858-1868), *el-Cinân* (1870-1886), *Nefir Sûriyye* (1860-1861) ve *Samarat el-Funun* (1875) gazeteleri bölgedeki siyasal, kültürel ve ideolojik dönüşüme büyük katkı yapmıştır. Günlük ve entelektüel yaşamdaki seküler konuları ele alan bu gazetelerin ilk üçü Hristiyanlar tarafından basılıyordu.⁴³⁵ Diğer yandan Roma'daki Marunî Koleji'nde eğitim gören rahiplerin Latin-

⁴³¹ Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, s. 151.

⁴³² Harik, "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", s.44.

⁴³³ Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, s. 36.

⁴³⁴ Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 482-483.

⁴³⁵ Fruma Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, Lieden, Brill Academic Publishers, 2005, s. 157.

ce ve İtalyanca öğrenmeleri, bazılarının Arapça ile ilgili ciddi çalışmalar yapmaları, bazılarının da özellikle *Cebel Lübnan*'da Batı modeline uygun manastır okulları kurması, Arapça ile ifade edilen Hristiyan kültürünün yeni bir gelişme safhasına girmesini teşvik etti.⁴³⁶ Suriye'deki misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinin en önemli menfi tesiri ise bölgede yaydığı etnik veya dini kimliğe dayalı ayrılıkçı atmosfer oldu. Ussama Makdisi, bölgede yeni bir ayrılıkçı atmosferin oluşmasında en önemli sembolünün misyonerlik faaliyetleri olduğu fikrindedir. Makdisi'ye göre bölgedeki seçkinlere gelişmenin modern ve uygulanabilir mezhepçi yollarını gösteren misyonerler, mezhebe dayalı toplumların modern liderlerini yetiştirip onlara Avrupa koruması ve desteği sunmuşlardı.⁴³⁷

Hristiyan misyonerlik ve eğitim faaliyetlerinin menfi ve müspet tesirleri bir yana, bu faaliyetler sayesinde XIX. yüzyılda Batı yanlısı ve Hristiyan değerlerini savunan entelektüellerin bir kısmı Marunî toplumunun içinden yetişti ve ülke tarihinin siyasi ve fikri yaşamında önemli izler bıraktı. Bunlardan en önemlileri, Emir Haydar Ahmed eş-Şihab, Tannus eş-Şidyak ve Butros el-Bustani'dir. Bu Marunî entelektüeller, Suriye bölgesinin tarihi ve coğrafi durumuyla ilgili yaptıkları çalışmalarla bölgede gelişen farklı etnik ve bölgesel milliyetçiliklere (Arapçılık, Marunî milliyetçiliği, Suriyecilik, Lübnancılık) ideolojik bir alt yapı hazırlamıştır. Ulus, ulusal birlik, vatan gibi Batılı kavramların içinin doldurulmasına bu entelektüeller önemli katkı yapmıştır. Özellikle Suriye'nin ve Lübnan'ın tarihi ve coğrafi sınırları üzerine yapılan tartışmalar, Arapçılık ve Suriye milliyetçiliğiyle paralel gelişen bir Hristiyan Lübnan milliyetçiliğinin doğuşunu hazırlamıştır.

XIX. yüzyılda Marunî toplumunun yetiştirdiği en önemli entelektüellerin başında Emir Haydar Ahmed eş-Şihab (ö.1835) gelmektedir. Emir II. Beşir'in yeğeni olan Emir Haydar, hayatının büyük bir bölümünü yönetim- sel ve askeri vazifelerden sorumlu olarak Beşir yönetimine hizmet ederek geçirdi. 1830'larda Emir II. Beşir hala güçlüyken Emir Haydar, amcasını övmek için *el-Ghurar el-Hisan fı Akhbâr Abna ez-Zaman* (Zamanın En Seçkin Haberleri) adlı bir kitap yazdı. Kitap, daha sonra yayına hazırlayanlar

⁴³⁶ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s. 291.

⁴³⁷ Makdisi, *The Culture of Sectarianism*, s. 88.

tarafından üç kısma ayrıldı. İlk kısım, 622'den Ma'an Hanedanı'nın sona erdiği 1697'ye kadar olan dönemi, ikinci kısım 1697-1818 yılları arasındaki dönemi ve son bölüm 1818'den 1829'a kadar olan süreci anlatıyordu.⁴³⁸ Emir Haydar'ın kitabı, Esad Rustum tarafından Şihabilerden önceki zamanı anlatan ilk kısmı çıkartılarak *Lubnān fī Ahd el-Umara eş-Şihābiyyin* (Şihabi Emirler Döneminde Lübnan) adıyla tekrar yayınlandı. Üç ciltten oluşan kitabın bu baskısında, Şihabilerin iktidara geçtikleri 1697'den *Bilād eş-Şam*'da Mısır yönetiminin başladığı tarihe kadar olan dönem anlatılıyordu.⁴³⁹

XIX. yüzyılın ikinci önemli Marunî entelektüeli yazar ve tarihçi Tannus eş-Şidyak (ö.1859)'tır. Faris⁴⁴⁰ ve Es'ad eş-Şidyak'ın kardeşi olan Tannus eş-Şidyak, Emir II. Beşir'e hizmet eden seçkin bir aileden gelmekteydi. Ayn Varka'da eğitim gören eş-Şidyak, Emir II. Beşir'in verdiği idari görevlerde bulundu ve ticaretle uğraştı. Şihabi Emirliği'nin sona ermesinden neredeyse 20 yıl sonra 1859'da Tannus eş-Şidyak'ın kitabı, Butros el-Bustani'nin yardımıyla *Akhbār el-a'yān fī Cebel Lubnān* (Lübnan Dağı'nın Seçkin İnsanlarından Haberler) adıyla 1859'da yayınlandı. Kitap üç kısımdan oluşuyordu. İlk kısımda Lübnan'ın coğrafyası, ikinci kısımda seçkin ailelerin şeceresi ve tarihi ve son kısımda onların siyasal tarihi anlatılıyordu. Tannus eş-Şidyak kitabının giriş bölümünde de kullandığı kaynakların bir listesini veriyordu. Bu kaynaklar arasında ilk dönem kronikleri, Dürzi şeyhlerin hatıraları, bazı resmi belgeler ve kendisinin 1820'den beri tuttuğu notlar yer almaktaydı. Tannus eş-Şidyak, kitabında Emir Haydar'ın kitabındaki tarihsel olayların aynısını ele almakla birlikte Lübnan'ın Mısır

⁴³⁸ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 154.

⁴³⁹ Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 33.

⁴⁴⁰ Faris eş-Şidyak (ö.1887), kardeşleri gibi Ayn Varka'da okudu. Okulu bitirdikten sonra tarihçi Emir Haydar'ın asistanı olarak çalıştı. Kardeşi Es'ad'ın Marunî Kilisesi'nin elinden çektiği zulüm, onun da kardeşi gibi Protestan olmasına yol açtı. Protestan misyonerler, Faris'i dil ve edebi çalışmalarını sürdürmesi için önce Mısır'a ve 1834'te Malta'ya yolladı. Ardından bir süre İngiltere'de kalan Faris, 1854'te Tunus Beyi'nin çağrısı üzerine onun hizmetine girdi ve *er-Rā'id et-Tūnisi* adlı bir gazete çıkardı. Tunus'ta Müslümanlığa geçip Ahmed adını alan Faris eş-Şidyak, 1860'ta Osmanlı Sultanı tarafından İstanbul'a davet edildi ve ilk önemli Arapça gazete olan *el-Cevai'b*'i 1861'de yayınlamaya başladı. Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 146; Albert Hourani, *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, Cambridge University Press, Üçüncü Baskı, 2003, s. 97-98.

işgali altındaki dönem ve 1840-1850 yılları arasındaki olaylarla ilgili de bilgi veriyordu. Eş-Şidyak, kitabında yönetici ailelerin geçmişleri ve yük-selişleri hakkında ayrıntılar verirken bu ailelerin mezhepsel kimliğinden çok onların feodal yapılarına vurgu yapıyordu.⁴⁴¹

Eş-Şidyak, bu kitabıyla Lübnanlı yerli yazar arasında Fenikeliler bahse-den ilk kişi oldu. Kitabın bölümlerinden birine *Mudun Lubnân el-Finikiyye* (Fenike'nin Lübnan Kentleri) adını veren eş-Şidyak, Lübnan'daki 8 antik Fe-nike kıyı kentini anlatırken dağ ve kıyıların bir bütün olduğunu vurguluyor ve *Cebel Lübnan*'ın sınırlarını genişletiyordu.⁴⁴² Bununla birlikte Tannus eş-Şidyak'ın kitabının asıl önemi, bölgenin tarihini belirleyen seçkin aile-lerin şeceresini, coğrafi dağılımı ve aralarındaki ilişkiyi tanımlayan -Emir Haydar'dan sonra- ikinci yerli kitap olmasıydı. Eş-Şidyak, seçkin ailelerin birbirlerine bağımlılığını, yönetim kurallarını paylaştıklarını, özel kıyafetler giydiklerini ve benzer sorumluluklar ve ayrıcalıklara sahip olduklarını anla-tıyordu. Kemal Salibi'ye göre eş-Şidyak'ın kitabı, Şihabi Emirliği'nin canlan-dırılması için nasıl bir Lübnan kimliğine sahip olunması gerektiğini tanım-lamaya çalışmıştı. Kitabın yayınlandığı 1859'da ülkenin feodal sistemindeki dönüşüm sürüyordu ve bu yüzden kitaptaki kimlik fikri pek taraftar bu-lamadı. Bununla birlikte 1859 köylü ayaklanması ve 1860 Marunî-Dürzî çatışması Lübnan'ın özerk bir yönetime kavuşmasını sağlayan yolu açtı.⁴⁴³

Butros el-Bustani (ö.1883), Marunî toplumundan yetişen en önemli ve tartışmalı entelektüellerden biridir. Şuf Dağı'ndaki Dibbiye Köyü'nde doğan el-Bustani, Ayn Varka'da Arapça gramer, retorik, mantık ve tarih okudu, ayrıca Süryanice, Latince ve İtalyanca öğrendi.⁴⁴⁴ Yaklaşık 10 yıl-lık eğitimden sonra el-Bustani, 1840'a kadar aynı okulda ders verdi. Daha sonra İngilizce öğrenmek için Beyrut'a göç eden el-Bustani, burada Pro-tes-tan misyonerlerle yakın dostluklar kurdu.⁴⁴⁵ Bu dostlarının da etkisiyle

⁴⁴¹ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 156-157.

⁴⁴² Asher Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, Londra, I.B. Tau-ris, 2004, s. 39.

⁴⁴³ Kamal Salibi, "The Lebanese Identity", *Journal of Contemporary History*, C:6, No:1, Nationalism and Separatism, 1971, s. 76-77.

⁴⁴⁴ Hitti, *The Near East in History: A 5000 Year Story*, s. 487.

⁴⁴⁵ Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 222.

Marunîliği bırakıp Protestan olan el-Bustani, bu mezhep değişiminden dolayı Marunî toplumundan dışlandı. El-Bustani, Beyrut'taki ilk iki yılında Protestan misyoner Eli Smith'in himayesi altında onun evinde yaşadı. Amerikalı Protestan misyoner Henry Harris Jessup'un deyimıyla Marunî patriğin baskısından dolayı el-Bustani, iki yıl boyunca Eli Smith'in evinde tam bir hapis hayatı yaşadı. Bu dönemde Lübnan'daki Amerikalı misyonerlerin en önemli yardımcısı olan el-Bustani, 1846 yılı boyunca Amerikalı misyoner Cornelius Van Alen Van Dyck⁴⁴⁶ ile birlikte Abeih Papaz Okulu'nun kurmasında çalıştı ve bu okulda Arapça dersleri verdi. El-Bustani, bu süreçte Arapça çalışmaları için bir okul aritmetiği hazırladı. Ardından Beyrut'taki Amerikan konsolosluğunda tercüman olarak çalışmaya başlayan el-Bustani, Elie Smith'in 1857'de ölümüne kadar onunla birlikte İncil'in Arapçaya çevrilme çalışmalarına katkı yaptı.⁴⁴⁷ 1854'te Amerikalı misyonerler, el-Bustani'yi misyonun ilk yerli papazı yapmak isteseler de daha sonra el-Bustani papazlık için uygun bulunmadı.

Elie Smith'in 1857'de ölümü ve 1960 Marunî-Dürzî çatışması, Butros el-Bustani'nin hayatında yeni bir dönemin kapısını açtı. 1857'den vefat ettiği 1883'e kadar geçen süreçte el-Bustani, bir taraftan entelektüel faaliyetlere yoğunlaşırken diğer taraftan da kendi entelektüel kişiliğine misyonerlerin çevresinin dışında yeni bir boyut kazandırdı. El-Bustani'yi Arap Aydınlanması (*Nahda*)'nın öncülerinden biri yapan entelektüel faaliyetlerinin toplumsal alandaki ilk örneği, 1847'de Nasif Yazıcı'yla birlikte kurduğu Arap dünyasının ilk edebiyat cemiyeti olan *el-Cem'iyye el-Edeb ve el-Ulm* (Edebiyat ve İlim Cemiyeti) idi. Lübnanlı Hristiyanların ve bazı

⁴⁴⁶ Cornelius Van Alen Van Dyck, 1840'te ABCFM (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) tarafından *Cebel Lübnan*'a tıp doktoru bir misyoner olarak gönderilmişti. Butros el-Bustani ve Nasif Yazıcı'dan Arapça öğrenen Van Dyck, İncil'in Arapçaya çevrilmesini sağlayan entelektüel grubunun içinde yer aldı. 1842'de Beyrut'un eski İngiliz konsolosunun kızı Julia Abbott'la evlendi. Abeih ve Sayda'da çeşitli misyonerlik görevleri icra eden Van Dyck, Beyrut'a döndükten sonra Suriye Protestan Koleji'nin tıp fakültesinde profesör olarak çalıştı. 1882'de Darwin'in evrim kuramını savunduğu için okul yönetiminin tepkisini çekti ve istifa etti. Beyrut'taki Aziz George Hastesinde çalışmaya başlayan Van Dyck, hayatının sonuna kadar birçok Arapça kitap yayınladı. Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 147

⁴⁴⁷ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 483-484.

Avrupalıların üyesi olduğu bu cemiyet Beyrut'ta entelektüel bir tartışma ortamı yaratmayı amaçlıyordu. Bu cemiyet 1868'de, el-Bustani'nin çabalarıyla *el-Cem'iyye el-İlmiyye Sûriyye* (Suriye İlim Cemiyeti) adını alarak Müslüman üyelerin faaliyetlere katılması sağlandı.⁴⁴⁸ Cemiyetin Müslüman üyelere de açılması el-Bustani'nin fikri ve ideolojik yapısındaki yenilenmenin bir işaretiydi. Arap tarihi, dili ve kültürüyle Suriye coğrafyasından ilham alan el-Bustani'nin ulusal birlik fikri, yaptığı çalışmalarda da yavaş yavaş kendini göstermeye başladı.

Suriye İlim Cemiyeti, Mart 1860'da iki kitap yayınladı. Yayımlanan kitaplardan biri Bustani tarafından yayına hazırlanan el-Mutenebbi Divanı idi. El-Bustani'nin yayınlamak için bu divanı seçmesi bir tesadüf değildi. El-Mutenebbi'nin şiirleri Arapların Halife'nin topraklarında siyasi güçlerini kaybettiği dönemdeki Arap gururunu temsil ediyordu. Ayrıca bu şiirler, eski zamanlardaki Arap hikâyelerden bahsederek tutkuya ve cesarete vurgu yapıyordu.⁴⁴⁹ Haziran 1960'daki Marunî-Dürzî çatışmasının başlaması ve ülkenin içinde bulunduğu vahim durum el-Bustani'yi oldukça etkiledi. Beyrut'un Hristiyan göçmenlerle dolduğu bu ortamda el-Bustani, *Nefir Sûriyye* (1860-1861) adlı haftalık bir gazete yayınlarak Suriye halkını, çatışmadan harap olmuş ülkeyi yeniden yapılandırmak için birlik ve dayanışma yapmaya çağırıyordu. El-Bustani'nin ulusalcı duyarlılığının en önemli göstergelerinden biri bu gazetede yazılarını *muhibb el-vatan* (vatansever) adıyla yayınlamasıydı.⁴⁵⁰

Butros el-Bustani, 1862'de Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin de katkısıyla *el-Medrese el-Vataniyye* (Ulusal Okul)'yi kurdu. Bu okul, 15 yıl boyunca Lübnan'daki çeşitli mezheplerden çocuklara eğitim verdi. Bu yıllarda el-Bustani'nin eğitim faaliyetlerle birlikte yaptığı iki çalışma onun Arap dilini tekrar canlandırma arzusunu temsil ediyordu. Bunlardan ilki, *Muhit el-Muhit* adıyla hazırladığı iki ciltlik (her cilt 1200 sayfa) kapsamlı bir Arapça sözlüktü. El-Bustani, daha sonra bu sözlüğü kısaltıp *Kutr el-Muhit*

⁴⁴⁸ Butros Abu-Manneh, "The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butros Al-Bustani", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, No:11, 1980, s. 292.

⁴⁴⁹ Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 173.

⁴⁵⁰ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 484.

adıyla 1869'da tekrar yayınladı. Bu sözlüğünün bir kopyasını alan Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, ödül olarak el-Bustani'ye 25 bin kuruş ve onun kurduğu okul için bir berat yolladı. El-Bustani, hazırladığı sözlükle birlikte gazetecilik faaliyetlerine devam ederek Arapçanın yeniden canlanmasına katkı yaptı. El-Bustani, 1870'te oğlu Selim Efendi tarafından basılan *el-Cinân* adlı 15 günlük edebi dergiyi, haftada iki kez çıkan *el-Canna* ve günlük *el-Caneine* adlı gazeteleri yayınlamaya başladı. El-Bustani'nin hayatının son safhalarında en önemli entelektüel faaliyeti, *Da'iret el-Ma'arif* adlı 12 ciltlik ilk Arapça ansiklopedi yazmaya başlamasıydı. Bu ansiklopedinin ilk 6 cildi 1 Mayıs 1883'te el-Bustani'nin ölümünden önce bitirildi, geri kalan 4 cildi de oğulları Selim ve Necib Efendi tarafından yazıldı, fakat ansiklopedinin 12 cildi asla tamamlanamadı.⁴⁵¹

Butros el-Bustani, hayatı boyunca yaptığı çok sayıda entelektüel faaliyetle Suriye ulusalcılığının alt yapısını oluşturmaya çalıştı. El-Bustani'nin ulusalcılığının hedefi, Suriye coğrafyasındaki insanları din sadakatler yerine kültüre, dile ve vatan kavramı üzerine inşa ettiği ulusal bir birlik içinde bir araya getirmektir. Bununla birlikte Bustani'nin ulusalcılığı, Osmanlı egemenliğine karşı bir ayrılıkçılık içermekten çok kendisine Osmanlılık fikri içinde bir yer buluyordu.⁴⁵²

Marunîlere Etnik Köken Arayışları: Merdaitler

XIX. yüzyılın başından beri *Cebel Lübnan*'da ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin bölgede ortaya çıkardığı misyoner okulları ve kültürel değişim, yerli ve yabancı entelektüellerin girişimleriyle bölgedeki toplumsal grupların yeni kavramlarla kendilerini etnisiteye dayalı olarak tekrar tanımlama çabalarını getirdi. Bu çabaların en önemli kısmını ulus-inşa süreçleri kapsamaktadır. Tabi ki bölgedeki toplumsal grupların "ulus olma" iddiaları ve ulus inşa süreçleri, genellikle tarihten gelen paylaşılmış değerler, kavramlar ve deneyimlere ihtiyaç duyuyordu. Bu

⁴⁵¹ Jesup, *Fifty Three Years in Syria*, s. 484-485; Hourani, *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, s. 99-100; Abu-Manneh, "The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butros Al-Bustani", s. 294.

⁴⁵² Abu-Manneh, "The Christians between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus Al-Bustani", s. 298.

bağlamda ortak bir ata, kökene ait yer ve paylaşılmış bir tarih gibi unsurlar biyolojik bir kategori olarak etnisitenin tanımlanmasını kolaylaştırdı. Özellikle üzerinde etnik kimlik mi yoksa dini kimlik mi olduğu tartışması yapılan Marunî toplumunun “millet olma” veya “milliyetçilik” iddiaları için tarih içerisinde bazı dayanakların ortaya çıkarılması gerekiyordu.

Milliyetçilik fikrinin, XIX. yüzyıldan itibaren Suriye ve Lübnan’da eğitim ve kültür faaliyetlerini kontrolleri altında tutan misyoner örgütleri tarafından bölgeye ilk kez sokulduğu aşikârdır. Suriye’yi bir vatan olarak görme fikri, Protestan misyonerlerle temas halindeki bazı Lübnanlı entelektüeller tarafından geliştirildi. Özellikle Marunî kökenli Butros el-Bustani “Suriyecilik” fikrini ortaya atmış, Suriye’yi ayrı bir vatan olarak görmüş ve bu vatanın tarihsel oluşumunda Arap kültürüne özel vurgu yapmıştı. Arap kültürüne vurgu yapmayan Suriyecilik fikirleri ise daha çok Cizvit okullarında okumuş çoğunluğu Marunî olan entelektüeller tarafından ortaya atıldı. Onlar “Suriyecilik” ve Arap milliyetçiliğini kendilerine mahsus geleneksel özelliklerini yok edecek bir tehlike olarak gördü. Bu bağlamda özelde Marunî milliyetçiliğinin genelde ise Hristiyan Lübnan milliyetçiliğinin Suriye’de gelişen Arap milliyetçiliğine karşı ortaya çıktığı söylenebilir.⁴⁵³ Bu milliyetçilik oluşturulurken ilk önce kendisini meşrulaştıracak tarihsel dayanaklara ihtiyaç duyuldu. Bu dayanaklar, bazen Merdaitler gibi hakkında çok az bilgi sahibi olunan eski topluluklarda bazen de bölgede gelişmiş bir uygarlık kurmuş antik Fenike uygarlığında bulundu. Roma Marunî Koleji’nden yetişmiş bazı Marunî din adamları, bazı Fransız misyoner hocalar ve Lübnanlı Hristiyan entelektüeller yayınladıkları eserler ve oluşturdukları entelektüel tartışma ortamıyla bu fikrin gelişimine katkı yaptı.

Albert Hourani, *Cebel Lübnan*’nın ideolojilerinin Marunî toplumunun ideolojileri olduğunu ve bu ideolojilerin Marunî tarihinin farklı dönemleriyle bağlantılı en az üç görünüşünün bulunduğunu söylemektedir. Hourani göre ilk olarak Marunîlerin birbirine sıkı sıkıya bağlı bir topluluk olduğu fikri ortaya çıktı. Marunî Kilisesi, kendi iç hiyerarşisi sayesinde kentlerde ve düzlüklerde hâkim olan Müslüman hükümdarların ve Yakubiler gibi heretiklerin saldırılarından korunuyordu. Bu fikir, ilk kez düzenli bir şekilde XVII. yüzyılda Marunî Patrik ve tarihçi İstefan ed-Duveyyhi’nin

⁴⁵³ Firro, “Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha”, s. 1.

eserlerinde sunuldu ve Marunî toplumunun öz bilincinin sürekli bir dayanak noktasını oluşturdu. Marunîler, kendilerini Orta Doğu'da ve Asya'daki tek Katolik "ulus" olarak gördüler. Roma'dan gelen olumsuz yaklaşımlara karşı da kendilerini bir Uniat Kilisesi olarak güçlü bir şekilde savundular.

Marunî ideolojilerinin ikinci görünüşü, Marunî toplumunun daha geniş siyasi bir yapı içerisinde yaşayan bir ulus olduğu fikriydi. Bu siyasi yapı, bir siyasi seçkinler sınıfı olarak birbiriyle ilişkili lider aileler hiyerarşisi tarafından oluşturuldu ve sürdürüldü. Bu fikir, kendi içerisinde belirli bir dini çoğulculuğu da vurguluyordu. Açık veya gizli manasını XIX. yüzyılda Emir Haydar Şihab ve Tannus eş-Şıdyak gibi Marunî yazarların eserlerinde bulan bu fikir, XVIII. yüzyılda emirlerin kontrolü altında bulunan kuzeydeki Marunî bölgelerde çok az ortaya çıksa da, yüzyılın sonunda Marunîliğe geçen Şihab ailesinin Hristiyan bağlılığına siyasi bir merkez sağlamasıyla gelişti. Lübnan'da 1840'ta emirlik yönetiminin kaldırılmasının ardından Fransa öncülüğünde Şihabi Emirliği'ni tekrar canlandırmak için girişimler başladı. Bu girişimler dâhilinde Marunî Piskopos Nikolas Murad'ın çalışmalarında ulus olma fikri açıkça ifade edildi. Murad, Marunîlerin Katolik Kilisesi'ne bağlı ayrı bir dini grup olmakla birlikte Merdait atalarına dayanan etnik bir grup olduğunu belirtiyordu. Bu, gelecekte bir ayrılık ve bağımsız siyasi varlık olma fikrine tarihsel derinlik veren bir girişim oldu. Bu tarihsel derinlik yaratma çabaları çerçevesinde Marunî Bulus Kar'ali ve Sünni Adil İsmail'in tarih çalışmalarında XVII. yüzyılın Dürzî emirleri, özellikler de II. Fahreddin el-Ma'an, bağımsız Lübnan'ın ve komünal ittifak prensibinin kurucusu olarak ele alınıyordu.

Hourani, Marunî ideolojilerinin üçüncü görünüşü olarak Marunî toplumundaki liderlik talebinin yeni bir türü tarafından ortaya konan popülist anlayışı ele almaktadır. Hourani'ye göre bu anlayış kuzeydeki Hristiyan köylüler tarafından yaratılmış olabilir. Aslında *Cebel Lübnan*'ın kuzey tarafı gelişmiş bir feodal yapıya sahip değildi ve gerek Memluklar gerekse Osmanlıların ilk döneminde Trablus'taki valiler tarafından doğrudan yönetilmişti. Bununla birlikte dağın güney bölgesindeki Kısravanı kontrol eden Marunî feodal aile Khazenler, Marunî Kilisesi tarafından teşvik edilen köylü hareketiyle başa çıkamadı. Doğuda ve güneyde Zahle ve Deyr el-Kamar gibi Hristiyan ticaret bölgelerinde Dürzî feodal liderler egemenliklerini devam ettirmeye çabalasalar da Hristiyan köylüler bu

egemenlikten hoşnut değildi. Bu bölgelerdeki Hristiyan köyler ve kasabalar, iki popülist liderin cazibesine kapıldı. Bunlardan ilki Kısravan'da küçük bir ayaklanmaya liderlik eden Rayfunlu Taniyus Şahin, diğeri ise 1861'de kurulan yeni idari yapıdan memnun olmayan Marunîleri temsil eden Yusuf Beg Karam'dı. *Cebel Lübnan*'daki popülist hareket bir süre sonra kırsal kesimdekilerle kentlerde yaşayanlar arasında bir gerilime neden oldu. XVIII. ve XIX. yüzyılda Lübnan gelişmiş kıyı kentlerine sahip olmasa da bunların arasından Beyrut bir liman kenti olarak kısa sürede büyük bir ticaret ve finans merkezi haline gelmişti. Bu dönüşüm, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kentli tüccarların çıkarlarını koruyacak dünyaya açık liberal bir Lübnan fikrinin yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Bu ideal, Akdeniz medeniyeti olma ve daha da aşırı olarak Fenikelilerle akrabalık bağları arama girişimlerinde kendine destek bulmaya çalıştı.⁴⁵⁴

Albert Hourani'nin kısaca özetlediği Marunî milliyetçiliğinin oluşumu ele alınırken XIX. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin artan nüfuzunun etkisiyle Lübnan'da oluşan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri de dikkatle ele almak gerekmektedir. Bu dönüşümlerin ve Avrupalı devletlerin ideolojik yönlendirmelerinin Lübnanlı Hristiyan cemaatler arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine büyük katkı yaptığı aşikârdır. Özellikle Marunî toplumu, Haçlı Seferleri'nden beri Roma Katolik Kilisesi ve başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerle ilişkilerini geliştirme çabası gösterdi ve Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle (1798) Fransa'nın bölgede tesirini arttırmasının ardından dini temelli milliyetçi fikirlerini ve duygularını açıkça ifade etmeye başladı. Fransa'nın siyasi nüfuzu ve bölgedeki Katolik Hristiyanların koruyuculuğunu üstlenmesi, Haçlı Seferleri'nden beri Marunîlerin Batı'dan bekledikleri dış desteğin gelmesini sağlarken onların özgüvenini de yerine getirdi. Kısacası bu süreçte Lübnan'da bağımsız bir Marunî veya Hristiyan devletin kurulabileceği fikrinin ortaya çıkmasında Fransa'nın siyasi ve fikri teşvikleri ve kışkırtmalarının büyük katkısı oldu.

XIX. yüzyılda Marunî milliyetçiliğinin gelişimine en önemli fikri katkı yapan iç faktörler ise Lübnan bölgesinde kurulan misyoner okulları ve bu okullarda çalışan veya okumuş entelektüellerdir. Bu entelektüellerin o yıllarda Marunî milliyetçiliğinin tarihi, ideolojik ve kültürel alt yapısını

⁴⁵⁴ Hourani, "Ideologies of The Mountain and The City", s. 36-39.

hazırlama gayreti içine girmiş oldukları görülmektedir. Lübnan'ın Marunîlerin kadim anavatanı olduğu varsayımından yola çıkan bu entelektüeller, yaptıkları bilimsel çalışmalarda Marunî toplumsal veya cemaat kimliğine etnik bir köken arayışına giriştiler. Bu girişimler dâhilinde Marunîlerle Fenike medeniyeti ve VII-VIII. yüzyıllarda Suriye'nin kuzeyinde yaşamış bir toplum olan Mervaitler arasında ırksal bir bağa kurulmak istendi. Ayrıca Marunîlerin arasındaki birliktelik duygusunun tarihsel bir derinliğe sahip olduğu ve kuşaklararası devredildiği ispat edilmeye çalışıldı. Bu noktada tarih bilimiyle ilgilenen bazı entelektüellerin Marunî toplumu içerisinde de yetiştiğini vurgulamak gerekiyor. XVII. yüzyılda Marunî Patrik İstefan ed-Duveyhi ile başlayan Marunî modern tarih yazıcılığı, XIX. yüzyılda Tannus eş-Şidyak gibi tarihçi-entelektüeller tarafından devam ettirildi. XIX. yüzyılın yaşayan Marunî entelektüeller, misyoner ve Katolik papaz okullarında yetişmiş olmalarına rağmen kısmen seküler düşüncelere de açıktı. Böylece, yüzyılın sonuna doğru bu entelektüeller, Lübnan ve Suriye'de siyasi bir güç meydana getirme çabasına paralel olarak yeni bir seküler-siyasi tarih tarzını ortaya çıkardı.⁴⁵⁵

Marunîlere etnik köken arayışında en fazla kullanılan iddialardan biri, kuşkusuz onlarla Mervaitler arasında bağ kurma girişimleriydi. 634-641 yılları arasında Suriye'nin Müslümanların siyasi ve askeri egemenliğine girmesi, daha sonraki yüzyıllarda Marunîlerin İslam egemenliğine karşı mücadele eden Hristiyan liderleri veya grupları yüceltmesine yol açmıştır.⁴⁵⁶ Mervaitler, VII-VIII. yüzyıllarda Suriye'nin kuzeyinde yaşayan

⁴⁵⁵ Albert Hourani, "Historians Of Lebanon", Der: Bernard Lewis- P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962, s. 228.

⁴⁵⁶ Müslümanlara karşı savaştığından dolayı yüceltilen Hristiyan kahramanların başında Kral Bundar gelmektedir. 759-760'da Abbasi Halifesi el-Mansur'un Şam'daki Valisi Salih ibn Ali el-Haşimi'ye karşı *Cebel Lübnan*'da bir Hristiyan ayaklanması çıkmıştı. Lübnan'ın ortasındaki yüksek dağlık bölgede bulunan el-Munaytira köyünden genç bir liderin etrafında toplanan ayaklanmacılar, Bekaa Vadisi'ndeki Müslüman köylere saldırmış köylere yağmalamış ve birçok Müslümanı öldürmüştü. Kral Bundar adlı bu genç Hristiyan lider, Bekaa Vadisi'ne yaptığı saldırının ardından Ba'albek'i savaşa tehdit etmişti. Ba'albek süvarileriyle savaşan Kral Bundar'ın adamları dağdan düzlük araziye çekilerek tuzağa düşürüldü ve Ba'albek süvarileri tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Kral Bundar ise Bizans'a sığındı. Kral Bundar'ın maceraları yerel bir Hristiyan efsanesine dö-

ve hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bir topluluktur.⁴⁵⁷ Maruniler ile Merdaitler arasında ilk kez teorik bir çerçevede bağ kuran kişi ünlü Marunî Patrik İstefan ed-Duveyhi'dir. Ed-Duveyhi'nin teorisi, Marunîlerin başlangıçta *Cebel Lübnan*'a Anadolu'dan gelen Merdaitler olarak vardıkları iddiasına dayanmaktadır. Kemal Salibi'ye göre ed-Duveyhi Merdaitler hakkında bildiklerini muhtemelen IX. yüzyılda yaşayan Bizanslı tarihçi Theophanes Confessor'dan⁴⁵⁸ öğrenmişti. Merdaitler, İslam'ın ilk yıllarında Bizans tarafından Antakya ile İskenderun arasındaki Amanos Dağlarına yerleştirilmiş bir Anadolu halkıydı. Merdaitlerin bölgeye yerleştirilme nedeni, Şam'daki Emevi Halifesi'nin Anadolu'ya yapacağı saldırılara

nüşmüş ve XV. yüzyılın sonunda Marunî Piskopos ve Tarihçi Gabriel İbn el-Kila'i tarafından yazılan "Lübnan Dağı'nda Bir İlahi" adlı epik eserin giriş kısmında Kral Bundard'dan övgüyle bahsedilmiştir. Kamal Salibi, *Syria Under Islam: Empire on Trail 634-1097*, New York, Caravan Books, 1977, s. 35-36.

⁴⁵⁷ Merdaitlerin (veya Mardilerin) Kafkasya'nın kuzeyinden Anadolu'ya güç eden İranlı bir kavim olduğu sanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Mardin kentinin onların Anadolu'daki ilk yerleşimi olduğu iddia edilmektedir. Bkz. *Recollections of The Druzes of The Lebanon and Notes on Their Religion*, Londra, John Murray, 1860, s. 43-44.

⁴⁵⁸ Bizanslı tarihçi Theophanes Confesor, Merdaitlerden ilk bahseden kişidir. Theophanes'e göre Merdaitler, 669'da Kara Dağ (Amanos)'dan kutsal kente (Kudüs) kadar uzanan Lübnan Dağları'nın zirvelerini işgal etti. Burada çok sayıda köle onlara katıldı ve sayıları kısa sürede birkaç binlere çıktı. Theophanes, Emevi Halifesi Muaviye'nin Merdaitlerden haberi olunca Bizans'ın ilah bir takdirle korunduğunu düşünüp çok korktuğunu ve barış yapmak için elçilerin Bizans İmparator'u Konstantin IV. Pogotanus (668-685)'a gönderdiğini söylemektedir. İmparator bu teklifi kendilerine vergi ödenmesi şartıyla kabul edip John adında zengin, tecrübeli ve yaşlı bir soyluyu Muaviye'ye elçi olarak gönderdi. Muaviye, Bizans'a yıllık 3.000 altın, 8.000 köle ve 50 safkan at vermeyi kabul etti. Merdaitler Lübnan Dağları'na yerleştiğinden beri Suriye'ye büyük bir kıtlık yaşanmaya başladı. 685'te Abdülmelik Emevi Halifesi olduğunda Muaviye'nin yolunu izledi ve Bizans İmparatoru IV. Konstantin'le benzer bir antlaşma yaptı. Fakat İmparator II. Justıyan, Merdaitleri Araplara saldırmaları için kışkırtınca Halife Abdülmelik bir elçi yollayıp barış antlaşmasını bozmakla tehdit etti. Bunun üzerine yeni bir barış antlaşması imzaladı ve imparator Merdaitleri Lübnan Dağları'ndan çıkardı. Tüm bunlarla birlikte Theophanes, eserinde Merdaitleri kim oldukları veya nereden geldikleri hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Matti Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarajima", *Speculum*, C: 44, No: 4, Ekim 1969, s. 497-498.

karşı bir tampon bölge oluşturmaktı. Salibi, erken dönem Arap tarihçilerinin eserlerinde Merdaitlerin Amanos Dağları'ndaki Jurjuma köyüne yerleşmesinden dolayı *el-Jarājima* adıyla anıldıklarını söylemektedir. Bizanslı ve Arap tarihçilerin Merdaitler hakkındaki ortak fikri, VII. yüzyılın ortasında Suriye bölgesine birkaç saldırı yaptıkları ve bu saldırılardan sonra bazı eşkıyalar, toplumdan dışlanmış insanlar ve kaçak kölelerin onlara katıldıklarıdır. Ardından 685'te Bizans ile Emeviler arasında bir barış imzalanınca Emeviler, Bizans'ın Merdaitleri Amanos Dağları'ndan çıkarıp başka yere yerleştirmeleri şartıyla Bizans'a vergi ödemeyi kabul etti. Bu barış anlaşmasının ardından Bizans, Merdaitleri bölgeden çıkardı ve onlar Anadolu'nun farklı yerlerine dağıldı. Salibi'ye göre bu olaydan sonra Merdaitler hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.⁴⁵⁹

Kemal Salibi, Patrik ed-Duveyhi'nin farklı bir tarihsel yaklaşım geliştirerek Merdaitler konusunu yorumladığını ifade etmektedir. Ed-Duveyhi, VII. yüzyılın sonunda Marunî Kilisesi'nin ilk patriği olan Sarumlu Yuhanna (John) Marun'u asil soylu Merdaitlerden biri olarak tanımlamaktadır. Ed-Duveyhi'nin tahminine göre Sarum'un Amanos Dağları'nda bir köy olması mümkündür.⁴⁶⁰ Merdaitleri Batı Avrupa ile önemli bağlantıları olan Hristiyan kahramanların ırkı olarak tasavvur eden ed-Duveyhi, Yuhanna Marun'un annesinin Carolingian sülalesinden bir Frank prensesi olduğunu iddia etmektedir. Ona göre anne tarafından Fransız Kralı ile akrabalığı olan Yuhanna Marun'un Roma'daki Papalık ile de yakın bağları olmalıydı. Ed-Duveyhi, 680'de İstanbul Konsili'nde monotelitizmi kınayan bir karar

⁴⁵⁹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 82-83.

⁴⁶⁰ Kemal Salibi ise Amanos Dağları'nda böyle bir köy olduğunu dair hiçbir tarihi kayıt olmadığını iddia etmektedir. Salibi'ye göre Orta Doğu'da bu isimle anılan tek yer Yemen'in kuzeydoğusundaki *Vadi es-Sarum*'dur. Klasik Arap şiirinde övgüyle bahsedilen *Vadi es-Sarum*, *Vadi Najran*'ın en bereketli akarsularına sahip yeri olarak görülmektedir. 518'de Hristiyanların katledildiği ve 575'te zulüm gördüğü *Vadi Najran*'ın kuzeyinde *Muran* adlı en az iki köy vardı. Salibi'ye göre, Yuhanna Marun ve onun Marunî takipçileri, VI. yüzyılda Yemen'in Yahudi Kralı Seyf ibn Dhu Yazan tarafından Suriye göçmeye zorlanan *Vadi Najran*'ın gnostik Hristiyanlarından olabilir. Maruniler, kabilesel farklılıklarını muhafaza ederek Suriye'deki diğer Araplardan bağımsız bir mezhep ve müstakil kilise olarak ortaya çıkmıştır. Kamal Salibi, "Tribal Orgins of the Religious Sects in the Arab East", Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988, s. 19-20.

çıkınca Antakya'nın monotelit patriğinin görevden alındığını ve onun yerine Roma'nın aday gösterdiği Yuhanna Maron'un Antakya Patriği seçildiğini söylemektedir. Böylece başlangıçtan beri Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı Marunî Kilisesi fikri Patrik ed-Duveyhi tarafından ortaya konuldu. Yuhanna Marun, patrik seçildikten sonra da Merdaitler ve onun diğer takipçileriyle –onlar Marunî olarak adlandırıldılar- birlikte Dicle Nehri kıyısındaki Aziz Marun Manastırı'nda kalmaya devam etti. 685'te Bizans ile Emeviler arasında barış yapılıncı Merdaitler Suriye'den çıkmaya zorlandı ve Bizans İmparatoru II. Justinian (Ed-Duveyhi'ye göre monotelit hereetiklerin destekçisi, Salibi'ye göre ise monoelitlere karşı) Dicle Vadisi'ndeki Marunîlere zulüm etmek için Greklerden oluşan bir ordu yolladı, ardında Amanos Dağları'ndaki Merdaitler dağıldı. Bu sırada Patrik Yuhanna Marun'un yeğenlerinden İbrahim adında cesur bir Merdait savaşçı, amcasının güvenli bir şekilde *Cebel Lübnan*'a çekilmesini sağladı. Patriğin yeğeni İbrahim, *Cebel Lübnan*'da uzun yıllar devam edecek ve Marunî patriklerle işbirliği içinde toplumunu yönetecek Merdait mukaddamlar hanedanının kurucusu oldu.⁴⁶¹

Kemal Salibi, “*Günümüzde hiçbir ciddi tarihçi, ed-Duveyhi'nin Marunîler başlangıçta Merdaitleri teorisini kabul edemez, fakat çoğu Marunî, Arap kökenli olduklarını inkâr etmek için bu teoriyi desteklemeye devam etmektedir*” diyor. Salibi'ye göre ed-Duveyhi'nin Marunîlere etnik köken arayışına girerken tarihsel olayları saptırdığı ve aşırıya kaçtığı aşikârdır.⁴⁶² Diğer yandan Fu'ad Khuri, Marunî tarihçilerin asla Marunîlerin Merdait geçmişi sorulamadığını, aslında asi manasına gelen *Marâda*⁴⁶³ sözcüğünün kendilerini Hristiyanlığın doğduğu Yakın Doğu'da Hristiyan direnişinin sembolü olarak gören Marunîlere çekici geldiğini söyleyerek farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır.⁴⁶⁴ Khuri'nin bu bakış açısına rağmen XX. yüzyılın başında Lübnan'da Marunîlerin atalarının Merdait olup ol-

⁴⁶¹ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 83-84.

⁴⁶² Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 85.

⁴⁶³ *Marâda*, otoriteye karşı koyan, dik başlı olan, boyun eğmeyen, asi manasına gelmektedir. Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1980, s. 902.

⁴⁶⁴ Fuad Khuri, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990, s. 155

madığı en önemli entelektüel tartışma konularından birini teşkil etti.

1902'den itibaren Marunîlerin Merdait geçmişi tartışmaları Saint Joseph Üniversitesi'nin yayınladığı *el-Maşrik* dergisinde yazılan bir dizi makaleyle tekrar gündeme taşındı. Peder Henri Lammens (ö.1937)⁴⁶⁵, Marunî Peder Anastase-Maria el-Karmali (ö.1947) ve Beyrut'un Marunî Piskoposu Yusuf Dibs (ö.1907) *el-Maşrik* dergisinde yazdıkları makalelerle bu tartışmanın içinde yer aldı.⁴⁶⁶ Peder Henri Lammens, *el-Maşrik* dergisindeki makalesinde öncelikle Merdaitlerin karmaşık kökenlerine açıklık getirme uğraşı içine girdi ve birçok iddia ortaya attı. Lammens, öncelikle Bizanslı tarihçi Theophanes'in Merdaitlerin Lübnan Dağları'nı işgal ettiği açıklamasından yola çıkarak onların Lübnanlı olmadığı belirlemesini yapıyordu. Merdaitleri sivil bir toplum olmaktan çok silaha ve disipline sahip bir askeri grup olarak gören Lammens, onları XVIII. yüzyılda Avusturya sınırların savunan Hırvatlara ve Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını koruyan *Limitanei* güçlerine benzetiyordu. Lammens'e göre Merdaitleri *Cebel Lübnan*'a Suriye'nin kıyı kesimlerini İslam Orduları'na karşı savunması için Bizanslılar getirmişti. Lammens, Merdaitlerin Lübnan Dağları'na yerleşene kadar göçebe yaşayan Suriyeli ve Ermeni unsurların karıştığı İranlı bir kabile olduğunu iddia ediyordu. Bununla birlikte Lammens, Merdaitlerin (*Marāda*) -adının Arapçadan gelmesinden dolayı- Arap oldukları veya Arabistan yarımadasından geldikleri fikrini reddediyor, onların Lübnan Dağları'na kuzeyden geldiklerini vurguluyor-

⁴⁶⁵ Henri Lammens (ö.1937), XX. yüzyılın başında Lübnan'da bulunan Avrupalı bilim adamlarının en önde gelenlerinden biridir. Lammens, Belçika doğumlu Cizvit tarikatı üyesi bir oryantalistti. 15 yaşındayken Beyrut'ta Cizvitlere katılan Lammens böylece sürekli olarak Lübnan'da yaşamaya başladı. Arapça, Latince ve Grekçe'de uzmanlaşan Lammens, 1889'da ilk çalışması olan Arapçanın kullanımı için bir sözlük hazırladı. Ayrıca Cizvitlerin Beyrut'taki gazetesi olan *el-Beşir*'i çıkaran Lammens, 1907'den sonra Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesi bünyesindeki Doğu Çalışmaları Fakültesi'nde hocalık yapmaya başladı. Suriye tarihi ve coğrafyasıyla ilgili araştırmalar yapan Lammens, uzun yıllar Saint Joseph Üniversitesi'nin müfredat programlarını belirleyen idari müdürlük görevini yürüttü. Kamal Salibi, "Islam and Syria in the Writings of Henri Lammens", Der: Bernard Lewis-P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Londra, 1962, s. 330-342.

⁴⁶⁶ Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarajma", s. 597.

du. Ayrıca Lammens, Merdaitler ile Marunilerin aynı grup oldukları tezi-
ne de karşı çıkıyordu. Lammens, ed-Duveyhi, el-Hakilani, es-Sim'ani gibi
Marunî yazarların Merdaitlerin VII. yüzyılda Lübnan Dağları'nda yaşayan
Hristiyanlar olduğu varsayımına dayanan Merdaitlerle Marunilerin aynı
grup oldukları iddialarına ters bir görüş ortaya koyuyordu.⁴⁶⁷

Lammens'e göre VII. yüzyılda Lübnan Dağları'nda Hristiyanların
yaşadığına dair hiçbir delil yoktu. Peder Anastase-Maria el-Karmali de
el-Maşrık dergisinde -Lammens'ten bir yıl sonra- yazdığı makalesin-
de benzer bir görüşü savundu. El-Karmali, makalesinin başında kendini
mezhebi için herşeyi yapmaya hazır gerçek bir Marunî olarak tanımlıyor-
du. Aslında Lammens'in makalesini okuyana kadar el-Karmali de uzun
süre Merdaitlerle Marunilerin aynı olduğu fikrinin tesiri altında kalmıştı.
El-Karmali, Lammens'in makalesini okuduktan sonra başlangıçta hayal
kırklığına uğrayıp sinirlendiğini, fakat daha sonra sakinleşip bu konu-
yu tarafsız bir şekilde araştırmaya başladığını söylemektedir. El-Karmali,
araştırmalarının sonunda Bizanslı tarihçilerin Merdaitleri ile Arap tarih-
çilerin *el-Jarājima* dedikleri topluluğun aynı olduğu ve Hazar Denizi'nin
güneyinden geldikleri sonucuna ulaştı. Merdaitlerin ismi Farsçadaki *Mar-
dān* (tekil *Mard*) sözcüğünden geliyordu. Böylece el-Karmali, Marunilerle
Merdaitlerin aynı olmadığını anlamıştı. Lammens ve el-Karmali, Merda-
itlerle Marunilerin aynı olmadığı fikrinde olsa da ikisi de bu iki grup ara-
sındaki yakın ilişkiyi kabul ediyordu.⁴⁶⁸

Merdaitler hakkında *el-Maşrık* dergisinde makale yazan üçüncü ente-
lektüel Marunî Başpiskopos Yusuf Dibs'ti. Dibs, iki makalesinde Lammens'in
iddialarının yanlışlığını ve Merdaitler ile *el-Jarājima*'nın farklı gruplar oldu-
ğunu kanıtlama çalıştı. Dibs'e göre Merdait (*Marāda*) sözcüğü VII. yüzyılda
Marunilere düşmanları tarafından takılmış bir isimdi. Dibs, Lübnan Dağla-
rındaki bazı Hristiyanlara, Katolikliği kabul etmeyen Bizans'a direndikleri

⁴⁶⁷ Henri Lammens'in bu fikri, Merdaitlerle Marunilerin aynı grup oldukları iddia-
ların ilk karşı çıkışı değildi. Katolik Süryani Piskopos Klemis Davud, 1873 yılında
yayınlanan *Kitāb Cāmi el-Hucac er-Rāhina fi İbtāl Dā'ava el-Mavārına* adlı çalış-
masında Marunî yazarların iddialarını reddetmişti. Moosa, "The Relation of the
Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima", s. 600-601.

⁴⁶⁸ Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarāji-
ma", s. 599-604

için, *Marāda* denildiğini söylemektedir. Dibs, Süryanice ve Arapçada aynı manaya gelen *Marāda*'nın Süryani (Arami) kökenli olduğunu belirtmektedir. Bizanslıların ise Süryanice ve Arapça bilmedikleri için onlara M.Ö. IX. yüzyıldaki Mard efsanesinden esinlenerek Merdait demişti.⁴⁶⁹ Merdaitler konusunda ilginç bir diğer iddianın sahibi de Kahire'nin Marunî Başpiskoposu Yusuf Deryan (ö.1920)'di. Deryan, Merdaitleri Ermenistan'daki Mard-yin'den *Cebel Lübnan*'a gelen bir topluluk olarak ele alıyordu. Onlar ne Marunî ne de *el-Jarājima*'ydı. Deryan'a göre Merdaitler ve *el-Jarājima* karıştı ve Marunîleri oluşturdu. 1917'de Merdaitler ve *el-Jarājima* tartışmalarına bir uzlaşma bulmak için her iki grubun *Cebel Lübnan*'a geldikleri ve ataları Fenikeliler olan Marunîler arasında eridikleri iddiası ortaya atıldı. Bu iddiayı ortaya atan Lübnan Marunîleri arasında çok popüler bir kitap olan *Fi Sabil Lubnān* (Lübnan İçin)⁴⁷⁰ adlı kitabın yazarı Yusuf es-Savda'ydı. Lübnan'da Marunîler, Merdaitler ve *el-Jarājima* tartışmaları sonraki dönemlerde de kesilmeden devam etti ve çoğu zaman Marunî milliyetçiliğine tarihsel meşruiyet sağlamak için kullanıldı.⁴⁷¹

1990'ların sonunda "Lübnan Hristiyan Milliyetçiliği" kitabının yazarı Walid Phares de yüzyılın başındaki tartışmaları kaldığı yerden devam ettirmektedir. Phares, 2001 yılında yazdığı bir makalesinde şöyle diyor:

"Müslüman Arap Orta Doğu'da ilk Hristiyan yerleşim bölgesi kurma girişimi kesinlikle Lübnan'da gerçekleşti. Bölgedeki diğer Hristiyanların aksine Marunîler, Hristiyan ve Yahudilerin İslami bir yönetim altında yaşaması için Hali-f'e'nin bahşettiği zımni statüsünü asla kabul etmediler. Aslında çoğu Marunî tarihçi, Lübnan'ın M.S. 767'den itibaren Orta Doğu Hristiyanlığının vatanı olduğunu iddia etmektedir. Marunî inançlarına sahip ve Aramice konuşan Merdaitler olarak bilinen bir grup 1305'e kadar Emevi, Abbasi ve Memluk Hanedanlarına meydan okuyan bir dağ devleti kurmuşlardı."⁴⁷²

⁴⁶⁹ Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarajima", s. 605.

⁴⁷⁰ Bkz. Yusuf as-Savda, *Fi Sabil Lubnan*, İskenderiye, (Birinci Baskısı, 1919; İkinci Baskısı, Beyrut, 1924; Üçüncü Baskısı, Beyrut, 1988).

⁴⁷¹ Firro "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 14.

⁴⁷² Walid Phares, "Are Christian Enclaves the Solution?", *The Middle East Quarterly*, Cilt: 8, No: 1, Kış 2001, <http://www.meforum.org/18/are-christian-enclaves-the-solution>, (18 Kasım 2010).

Fenikecilik Fikri ve Hristiyan Lübnan Milliyetçiliği

Marunî milliyetçiliğinin yaratılmasında ve aynı zamanda bir Hristiyan Lübnan milliyetçiliğine dönüşümünde Merdaitlere dayanan etnik köken arayışından daha fazla etki doğuran ve ırksal, kültürel ve coğrafi bir etnik kimlik tanımlama çabasının bir parçası olan girişim Lübnan'ın Fenikeli geçmişine yapılan vurguydu. Fenikelilerin tarihi, yaşam tarzı ve yaşadıkları coğrafya, Marunî toplumunun etnik köken arayışı dâhilinde kullanacakları soyluluk, göç, kurtuluş, altın çağ, çöküş ve yeniden doğuş gibi mitlere cevap vermek için uygun bir tarihi perspektif sunuyordu. Asher Kaufman' göre M.Ö. II. yüzyılda İran Körfezi'nden Suriye'nin sahil bölgesine gelen Kenanlılar, kent-devletler kurmuş ve deniz ticareti yaparak nam salmıştır. Kenanlılar kırmızı-mor kumaşların ticaretini yaptığı için Yunanlılar tarafından Fenikeliler olarak adlandırıldı. Fenikeliler, alfabe, denizcilik yetenekleri ve diğer birçok zanaatlarıyla medeniyetin gelişmesine büyük katkıda bulundu. Fenikeliler, Doğu ile Batı arasında bir köprü, kültürel ve ticari bir kavşaktı. Tüm bunlardan yanında Fenikeliler Batı medeniyetinin ataları ve bu medeniyeti Akdeniz havzasında yayılmasını sağlayan toplumdu. Yabancıların fetihleri dönemlerinde bile onlar kendi yaşam tarzlarını korudu ve ticaret ve bilgi yeteneklerini sürdürdü.⁴⁷³

Kaufman'a göre Suriye'nin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi genellikle bölgedeki Fenike mirasının yok olmasını sembolize ediyordu. Kıyı bölgelerinin yerleşimcileri kendi miraslarını korumaya çalışsalar da Müslümanların zorlamasıyla *Cebel Lübnan*'dan çekilmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen Fenikelilerin torunları *Cebel Lübnan*'da atalarından kalan ulusal miraslarını ve faziletlerini korumayı başardı. Bu faziletler, Akdeniz kültürü, deniz sevgisi, ticari yetenekleri, barışa düşkünlükleri ve ilmi nitelikleriydi. Hristiyanlık ve Marunî Kilisesi tarafından bu faziletler yüceltildi. *Cebel Lübnan*'ın kendi topografik yapısının bir sonucu olan faziletler, dağda yaşayanlara miras bırakıldı. Kaufman bu bakış açısının XX. yüzyıl boyunca Fenikecilik fikrini destekleyenler arasında Lübnan'ın tarihsel çatısını oluşturmakta kullanıldığını ifade etmektedir. Fenikecilik fikrine zaman zaman bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılsa da hikâyenin genel hatları aynı kaldı.⁴⁷⁴

⁴⁷³ Asher Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 1, Ocak 2001, s. 174.

⁴⁷⁴ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 174.

Tüm bunların yanında Lübnanlıların veya Marunî toplumunun kökenlerinin Fenikelilere dayandırılması tartışmaları, XIX. yüzyılda Avrupa bilim adamları tarafından başlatılan tarih, filoloji, arkeoloji ve coğrafya çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve popüler hale geldiği aşîkârdır Kemal Salibi'nin deyişîyle XIX. yüzyılın ortalarına kadar antik Lübnan'da Fenike medeniyeti hakkında bilgisi olan kişî sayısı oldukça azdı. Salibi sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"Lübnan'da XIX. yüzyılın ortalarına kadar Roma'daki Marunî Koleji'nde yetişen ve Yunan klasiklerini okuyanlar dışında antik Fenikeliler hakkında bilgisi olan çok fazla kişî olmamalı. Fenikelileri tartışma modası, 1850'lerde Ernest Renan önderliğinde antik Fenike kalıntılarının Fransızlar tarafından keşfi ile başladı. Ernest Renan "Mission en Phénicie" adlı eserini yazmaya başladığı sıralarda onu kişisel olarak tanıyan Marunî tarihçi Tannus eş-Şidyak, kendi kitabının bir bölümlerinde kıyı Lübnan'ın Fenikeli geçmişinden bahsediyordu. XIX. yüzyılın sonunda Hristiyan Lübnanlıların antik Fenike'ye ilgisi hızla arttı. Lammens, antik Suriye tarihi olarak konuyu ele aldığı Suriye'deki çalışmalarında antik Fenike kentlerinin tarihinden bazı parçaları yerine yerleştirdi. Lammens 1921'de "La Syrie; précis historique" adlı çalışmasını yayınladığı sırada "La Revue Phénicienne" adlı bir dergi Lübnanlı Hristiyan entelektüeller tarafından çoktan yayına hazırlanmıştı."⁴⁷⁵

Salibi'nin de belirttiği gibi XIX. yüzyılın ortalarına kadar, Fenikeliler ve Fenike kent-devletleri hakkındaki bilgiler, bazı Yunan ve Latin yazarların çalışmalarına dayanıyordu. Kaufman, Fenike geçmişini anlamak için yapılan ilk modern çalışma olarak Ernest Renan'ın *Mission en Phénicie* (1874) adlı kitabından bahsetmektedir. 1860 Marunî-Dürzî çatışmasının ardından Fenikelilerden kalma antik sahaları incelemek için Fransız İmparatoru III. Napolyon tarafından Suriye'ye gönderilen Fransız keşif gücünün içinde ünlü oryantalist ve filolog Ernest Renan da yer aldı. Renan'ın bölgeye yaptığı yolculuklar ve kapsamlı çalışmaları, sadece bilimsel düzeyde sınırlı kalmadı ve Renan dönemin sosyo-politik gelişmeleriyle doğrudan ilgilendi. Renan'a göre eğer farklı Avrupa toplumları için, geçmiş bir araştırma konusu olacaksa, Batı Hristiyan dünyasının başlangıcı olan kutsal topraklara, Roma'ya ve Yunan'a bakmak oldukça manidardı. Bu yerler Avrupa halklarının ruhsal mirası olarak görülüyor-

⁴⁷⁵ Salibi, *A House of Many Mansions*, s. 171-172.

du. Renan, bölgeye yolculuk eden ilk Avrupalı olmasa da onun dönemi bu yolculukların karakterinde bir değişime işaret ediyordu. Böylece XIX. yüzyılın ortasından itibaren antik çağlar konusundaki araştırmalar bir ulusal amacı içinde barındırmaya başladı.⁴⁷⁶

Renan'ın keşifleri ve onun ardından yapılan çok sayıdaki çalışma, Fransa ile antik Yakın Doğu arasındaki duygusal bağların güçlenmesine hizmet etti. Bu dönemde en dikkat çekici eserlerden birini, 1894-1898 yıllarında Fransa dışişleri bakanlığı yapan ve görevde olduğu süre içinde Fransa'nın sömürgelere olan ilgisini canlandıran Gabriel Hanotaux (ö.1944) yazdı. Hanotaux, *La Montagne du Liban r'atteint pas les hautes altitudes* (Lübnan Dağı yüksek irtifalara ulaşmaz) adlı eserinde *Kitab-ı Mukaddes*'in ortaya çıktığı zamanlardan beri varolan bir bağı açıklamaya çalışıyor ve Fransız kültürel mirasına vurgu yapıyordu. Aynı dönemde Fransız edebiyatında da Fenikelilere ve Akdeniz medeniyetine ilginin arttığı aşikârdır. Örneğin 1863 yılında ünlü Fransız yazar Gustave Flaubert'in "Salambo"⁴⁷⁷ adlı romanında olaylar Fenike kolonisi Kartaca'da geçiyordu. Flaubert, romanında Fransız kültürünü Akdeniz havzasıyla sembolik bir biçimde ilişkilendiriyordu. Fransa'nın Yakın Doğu'daki antik medeniyetlere ilgisi, dini ve seküler Fransız okullarındaki ders müfredatına bile girdi. Fransız okullarının 6. sınıfındaki öğrenciler, Mısır, Babil, Asuri, Kenan ve Fenike medeniyetiyle ilgili dersler görmeye başladı. Fransız ders kitaplarının bazılarında öğrencilere, Fenikelilerin Semitik bir ırk ve Arap olmadıkları, onların Ham soyundan gelen Hint-Avrupa ırkının bir parçası oldukları öğretiliyordu. Ayrıca 1870-1871 yıllarında Fransa'nın Avrupa topraklarında Almanya'ya karşı aldığı yenilgi, Fransız yönetiminin Asya ve Afrika'daki sömürgelerine karşı ilgisini daha fazla arttırmasına yol açtı. Özellikle Akdeniz'deki sömürgelerinde Fransız kültürünü yayma ve misyonerlik faaliyetleri bu yıllarda hızlı bir yükselişe geçti.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 175.

⁴⁷⁷ Gustave Flaubert (ö.1880), "Salambo" adlı romanında olayları tarihi bir sahne üzerindenkurgulamıştır. Flaubert, Kartacalılarla paralı askerler arasındaki savaşları anlatırken Kartacalı komutan Hamilkar'ın kızı Salambo ile paralı askerlerin başı Matho arasındaki aşkı olayların merkezine koymuştur. Bkz. Gustave Flaubert, *Salambo*, Çev: Semih Tiryakioğlu, Literatür Yayıncılık, 2003.

⁴⁷⁸ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 175-176.

Fransa'nın antik Fenike medeniyetiyle Lübnanlıların kökenleri arasında bağ kurmaya yönelik girişimleri daha çok Lübnan'daki Cizvitlerin açtığı okullar aracılığıyla gerçekleşti. Aslında Fransa, sömürgeleri olan ülkelerdeki misyoner okullarında o ülkenin tarih yerine Fransız tarihini öğretmeyi tercih ediyordu. Lübnan ise Fransız sömürgesi olmasa da Fransa'yla siyasal, dini ve kültürel iletişim kurmaya istekli Marunî Hristiyanları içinde barındırdığından dolayı Fransa için büyük önem arz ediyordu. Bu yüzden Cizvit hocalar, dini tarihi öğretmek ve araştırmak için büyük bir çaba içine girdi. 1875'te Beyrut kurulan Saint Joseph Üniversitesi, Suriye ile ilgili yapılan tarih ve arkeoloji çalışmalarında öncülük ederek Fransa'nın bölgeye yönelik siyasetinin en önemli aracı oldu. Özellikle Saint Joseph Üniversitesi bünyesinde 1902'de kurulan Doğu Çalışmaları Fakültesi ve bu fakültede görevli Cheikho, Ronzavelle, Jalabert, Planchet, Lammens gibi Cizvit hocalar Marunî milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını ve gelişmesini hazırlayan entelektüel altyapının oluşmasına önemli tesirlerde bulundu.⁴⁷⁹

Beyrut'taki Cizvit hocalar içinde en etkisi kuşkusuz Henri Lammens idi. Lübnanlı yerli entelektüellerin kendi kimlik arayışlarında onlara tartışma ortamı sağlayan Lammens'in çalışmalarının en dikkat çekici yönü, *Cebel Lübnan* ve çevresindeki bölgeler için Fenikelilere dayanan bağımsız ve tek bir varlık fikrini vurgulamasıydı. Böylece Lammens, Arap milliyetçiliğini kapsamayan bir "Suriyecilik" ve "Lübnancılık" fikri için Lübnanlı Hristiyan entelektüellere ilham vermiştir. Lammens'in en önemli eseri, *La Syrie: Précis Historique* (Suriye: Tarihsel Gerçekler)'dir. Bu eser, *Grand Liban*'ın kurulmasından bir yıl sonra 1921'de yayınlandı ve daha sonra Arapçaya *Tārīh Lubnān* (Lübnan Tarihi)⁴⁸⁰ adıyla çevrildi. İlk kez Lammens'in bahsettiği, 1861'de bir Fransız askeri keşif kolu tarafından çizilmiş Lübnan haritası, 1919'da Paris Barış Konferansı'na katılan Lübnan delegasyonu tarafından *Cebel Lübnan*'ın sınırlarını *Grand Liban* için genişletme taleplerine delil olarak sunuldu.⁴⁸¹

Fransa'nın siyasal ve kültürel amaçlarını birleştiren Yakın Doğu'daki antik medeniyetlere yönelik ilgisiyle birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısın-

⁴⁷⁹ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 177.

⁴⁸⁰ Bkz. Martin el-Ab el-Yasu'i, *Tārīh Lubnān*, Çev. Raşid el-Khuri eş-Şartuni (Fransızcadan Arapçaya), Beyrut, Üçüncü Baskısı, Dar Nazir 'Abbud, 1994.

⁴⁸¹ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 2-3.

da Lübnan'da gerçekleşen siyasal ve toplumsal dönüşüm yerli Hıristiyan entelektüellerin Fenikecilik fikrine ilgi duymasına yol açtı. Örneğin Fu'ad Khuri, 1860 sonrasında Lübnan'dan yurtdışına başlayan göç hareketlerinin Maruniler arasında "Fenikeli bağlara dönüş" fikrine katkı yapan önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Marunî Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki etkileşimin de cesaretlendirdiği bu kitlesel göç hareketinde, Marunî ve diğer mezheplerden Lübnanlı göçmenler Batı Afrika'ya ve Amerika Kıtası'na göç etmişti. XIX. yüzyılın sonunda Fransa'nın Marsilya limanı, Lübnanlı göçmenler için kendi kaderlerini belirlemede önemli bir durak işlevi görüyordu. Bu göçmenler, önce Fransa'nın Karayipler'deki sömürgelerine gitti ve ardından Batı Afrika ve Latin Amerika'ya geçti. Khuri'ye göre Birinci Dünya Savaşı sonrası zirve noktasına ulaşan bu göç dalgası, "Fenikeli bağlara dönüş" fikrinin Maruniler arasında güçlü bir siyasi ideoloji olarak çıkmasının en önemli nedenlerinden biriydi.⁴⁸² Bununla birlikte Marunî Kilisesi'nin yurtdışına göçleri teşvik ederek Maruniler arasında "Fenikeli bağlara dönüş" fikrine dolaylı bir etki yapmış olduğunu varsaysak bile, aslında XIX. yüzyıl boyunca Marunî ruhbanların kendi toplumlarının kökenlerini Fenikelilere bağlamak gibi bir uğraş içerisine girdiğini söylemek pek mümkün değildir. XIX. yüzyıl boyunca Marunî Kilisesi'nin öncelikli ilgisini, Roma'ya bağlı gerçek Katolik inançlarına sahip bir kilise olduklarını kanıtlama gayretleri teşkil etmeye devam etti. Örneğin dönemin en önemli Marunî entelektüellerinden Piskopos Nicola Murad (ö.1862), Fransızca yazdığı *Notice Historique Sur l'origine de La Nation et sur Ses Rapports Avec la France* (Ulusun Kökeni ve Fransa ile Olan İlişkisi Üzerine Tarihsel Notlar) adlı kitabında Marunilerle Fenikeliler arasında tarihsel bir devamlılığa yönelik herhangi bir iddiada bulunmamıştır. Piskopos Murad'ın kitabında betimlediği dinsel öykü, Hıristiyanlığın doğuşu ile başlamakta ve daha öncesine değinmemekteydi. Diğer yandan Piskopos Murad'ın kitabı, Lübnan'da bağımsız bir siyasi varlık kurulması talebini ilk kez dile getirerek Lübnan kimliğine vurgu yapması açısından oldukça önemli bir eserdir.⁴⁸³ XIX. yüzyılda Lübnan ulusal kimliği için Fenike kökeni fikrini ilk kez kullanan Marunî entelektüel ise

⁴⁸² Khuri, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 156.

⁴⁸³ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 179; Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, s. 37.

Tannus eş-Şidyak'tı. Eş-Şidyak'ın çalışmalarındaki "Fenike kökeni" arayışı, sonradan Hristiyan medeniyetinin kökenlerine Avrupalı bilim adamları arasında ilginin artmasıyla Lübnanlı entelektüeller arasında önemli bir tartışma konusu haline geldi.⁴⁸⁴

XIX. yüzyılın sonunda Marunî toplumu içinde kendi kimlikleriyle ilgili yapılan çalışmaların içeriği yavaş da olsa değişmeye başladı. Bu değişimde en önemli pay, Beyrut'un Marunî Başpiskoposu Yusuf Dibs'e aittir. Dibs, yazdığı *Tārīh Sūriyye* (Suriye Tarihi) XIX. yüzyılda Suriye hakkında yazılmış en kapsamlı kitaptır. 1893-1905 yılları arasında yayınlanan "Suriye Tarihi" 8 ciltten oluşuyordu. Dibs, kitabında XIX. yüzyıla kadar Suriye tarihinin nasıl ortaya çıktığını ortaya koymaya çalışıyordu. Ayrıca Dibs, kitabın birinci cildinde *Cebel Lübnan*'dan Suriye coğrafyasının bir parçası olarak bahsederek Butros el-Bustani'den sonra Suriye'yi sınırları belli bir vatan olarak tanımlayan ikinci Lübnanlı entelektüel oldu.⁴⁸⁵ Dibs, kitabında Fenikeliler dönemine de geniş bir kısım ayırarak onların Semitik ırka dayanmadığından, ticaret yeteneklerinden, sömürgelerinden ve alfabeyi icat etmelerinden bahsetmekteydi. Dibs, Lübnan'ın antik yerleşimcileriyle onun döneminde yaşayan Lübnanlılar arasında doğrudan bir bağ kurmasa da Fenikelilerle *Cebel Lübnan*'da yaşayan Maruniler arasında karşılıklı ilişkiyi betimleyen kronolojik bir plan sunmaktaydı. Bu betimleme, daha sonra Lübnanlılar tarafından kendi ulusal tarihlerini inşa ederken benimsendi ve genişletildi.⁴⁸⁶

XX. yüzyılın başında uluslararası sistemde değişen güç dengeleri ve devletler arasındaki siyasi ittifakların yeniden şekillenmesi, Osmanlı Devleti egemenliğindeki Arap Orta Doğusu'nu derinden etkiledi. Osmanlı Devleti'nin güç kaybı, Lübnanlı Hristiyanların siyasi hırslarını yükseltti ve özellikle 1912 Balkan Savaşları'nda aldığı yenilgi Osmanlı topraklarının parçalanma tehdidi altında olduğunu açıkça gösterdi. Böylece Fransa'nın cesaretlendirdiği Lübnanlı Hristiyanlar siyasi tutkularının gerçekleşeceği zamanın geldiğine inanmaya başladı. Fransız yetkililer, Birinci Dünya

⁴⁸⁴ Khuri, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, s. 156.

⁴⁸⁵ Zachs, *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, s. 180-181.

⁴⁸⁶ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 179; Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, s. 37-38.

Savaş arifesinde Lübnanlı Hristiyanlar üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Fransız savaş gemileri sık sık Lübnan limanlarını ziyaret etmiş ve Fransız komutanlar törenle Marunî patriği ziyaret etmişti. Fransız basını da Fransa'nın Levant bölgesini işgal etmesini talep eden kampanyalar başlatıyordu. Sonunda Fransız siyasetçiler, -özellikle de 21 Aralık 1912'de Fransa Başbakanı Poincare Senato'da yaptığı konuşmadan sonra- Lübnanlı Hristiyanları Fransa'nın Suriye'yi işgal etmeye hazır olduğu konusunda ikna etmeyi başardı.⁴⁸⁷ Fakat bu işgal planı asla uygulanamadı. Birinci Dünya Savaşı başladığında Suriye bölgesinde Lübnan Hristiyan milliyetçiliğiyle daha geniş bir kitle desteğine sahip Arap milliyetçiliği arasındaki rekabet açıkça ortaya çıktı. Bazen de Suriye milliyetçiliği gibi bölgesel milliyetçilikler bu ikisinin alternatifi olarak sunuldu. Tabii ki Batılı devletlerin bu yıllardaki öncelikli meselesi, bölgedeki bu milliyetçiliklere sunacakları bağımsız siyasi varlığın coğrafi sınırlarını belirlemek oldu.

Lübnanlı Hristiyanların, Fenikecilik fikrinden ilham alan bağımsız ve *Cebel Lübnan*'ın sınırlarını aşan bir Hristiyan devlet kurma beklentileri savaş yıllarında en üst seviyesine ulaştı. Marunî Patrik Elias Hoyek, Batılı devletler ve özellikle Fransa'yla yakın bağlar kurarak kendi toplumunun en önemli savunucu olarak siyasi bir rol kazanırken Lübnan'daki ve yurtdışındaki Lübnanlılar da siyasi faaliyetlerini çeşitli sivil cemiyetlerin çatısı altında sürdürmeye başladı. Bu cemiyetlerin ilki, Marunî Philippe Khazen tarafından kurulan *en-Nahda el-Lubnāniyye* idi. Khazen, *el-Arz* adında bir de gazete çıkarıyordu. Bu cemiyetin amacı, Fransız koruması altında daha geniş sınırlara sahip bağımsız bir Lübnan devleti kurmaktır. Cemiyetin bazı üyeleri daha savaş başlamadan önce Fransız yetkililerle gizli olarak iletişime geçmişti. Bu cemiyete benzer cemiyetler Lübnanlı göçmenlerin yaşadığı Mısır, Fransa, Amerika ve Güney Afrika'da da kuruldu. Lübnan'la yakın bağlarını korumuş olan Lübnanlı göçmenler ülkeye önemli miktarda maddi yardımda bulunuyordu. Yurtdışındaki cemiyetler, kendi aralarında iyi bir işbirliğine sahipti, yabancı hükümetlerden destek alıyordu ve Lübnan içinde bir kamuoyu desteğine sahipti. Bu yıllarda hem Lübnan'da hem de yurtdışında faaliyet gösteren en önemli cemiyet Lübnan İttifakı (*Alliance Libanaise*)'ydi. Aslında

⁴⁸⁷ Meir Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 22.

bu cemiyet, 1908 Osmanlı Parlamento seçimleri sırasında kurulmuş muhalif bir oluşumdur. Lübnan İttifakı, güçlü milliyetçi duygulara sahipti ve daha geniş sınırlara sahip bağımsız bir Lübnan'ın kurulmasını talep ediyordu.⁴⁸⁸

Lübnan İttifakı, 1910'da Mısır'da şubeler açtı. Mısır, Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok sayıda Suriyeli ve Lübnanlı göçmeni barındıran bir yerdi.⁴⁸⁹ Lübnan İttifakı'nın lideri Marunî avukat Yusuf es-Savda'ydı. Saint Joseph Üniversitesi'nde Lammens gibi hocaların kontrolünde eğitim gören es-Savda Fransa'da da hukuk okumuştur. Lammens'in görüşlerinden ilham alan es-Savda, Fenikecilik fikrinin XX. yüzyıldaki en önemli savunucularından biri kabul edilmektedir. 1908'de Mısır'a giden es-Savda, savaş boyunca burada *Grand Liban* fikrinin mücadelesini verdi. Es-Savda, 1919'da Fenike kültürünü ve Lübnan halkına bıraktığı mirası öven *Fi Sabil Lubnân* (Lübnan İçin) adlı kitabını yayınladı. Kitabın ilk iki bölümünde, Fenikeliler döneminden Ma'an Hanedanı ve Şihabi Emirliği dönemine kadar olan süreç inceleniyor ve Lübnan ulusunun *Cebel Lübnan*'da bağımsız ruhunu korumayı başardığı vurgulanıyordu. Es-Savda'ya göre II. Fahreddin el-Ma'an döneminde Kudüs'ten Halep'e kadar genişleyen Lübnan topraklarına II. Beşir Şihab döneminde de Beyrut, Bekaa ve Vadi et-Tayın katılmıştı. Es-Savda'nın kitabında *Grand Liban*'nın sınırlarını belirlemeye ve Suriye'den ayrı bir yer olduğunu kanıtlamaya çalıştığı aşikârdır. Kitabın ilk baskısının çıktığı 1919'da Lübnan devletinin sınırları hala Versay'da tartışılıyordu. Es-Savda, ilk baskıda *Grand Liban*'ın güney sınırını Lammens'ten alıntı yaparak Litani Nehri olarak belirlemiştir. Fakat *Grand Liban* kurulduğunda sınırları Fransa tarafından daha fazla genişletilince es-Savda, Lammens'ten yaptığı alıntıyı 1924'teki ikinci baskıdan çıkarmıştır. Böylece Es-Savda'nın kitabının birinci baskısında yer alan Batılı devletlerin Lübnan'ın ulusal arzularını gerçekleştirmede yardımcı olması yönündeki talepler de yerine gelmiş oluyordu.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, s. 23.

⁴⁸⁹ Birinci Dünya Savaşı yıllarında 100.000 Suriyeli ve Lübnanlı göçmenin Mısır'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Bunları 35.000'i Kahire'de, diğerleri İskenderiye, Tanta, Mansura ve Mısır'ın güneyinde yaşıyordu. Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I*, Londra, Frank Cas, 1993, s. 165.

⁴⁹⁰ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 181; Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 16.

Savaşın son yıllarında es-Savda ve cemiyetinin Fransa'ya karşı tavrını farklılaştıran bazı gelişmeler ortaya çıktı. Değişen şartlar, es-Savda'yı Fransa'ya karşı mesafeli olmaya ve karşı çıkmaya kadar götürdü. Eliezer Tauber, savaş yıllarındaki Fransız karşıtlığının sadece es-Savda'ya özgü bir eğilim olmadığını özellikle Mısır'daki Lübnanlı Hristiyanlar arasında yayıldığını vurgulamaktadır. Tauber'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın başında Âdem-i Merkezîyetçi Parti ve Lübnanlı Hristiyan cemiyetler tarafından Fransa'nın yardımıyla Osmanlı Devleti'ne karşı planlanan silahlı bir ayaklanmanın uygulanması mümkün olmayınca Lübnanlı Hristiyanlar güçlü Fransız yanlısı eğilimlerini kaybetmeye başladı. Savaş öncesi *en-Nahda el-Lubnâniyye* gibi cemiyetlerin ve bazı Lübnanlıların, Fransa'nın bölgeyi işgal etmesini Fransız yetkililerden daha fazla istemiş oldukları aşikârdı. Fakat savaş yıllarında durum tamamen değişti. Savaş başladığında Mısır'daki Lübnan toplumunun üzerinde etkili üç Marunî lider vardı. Bunlar, Mısır'da uzun süredir çalışan avukat Ammun İskender, Mısır Maliye Bakanlığı'nda çalışmış ve el-Ahram gazetesinin editörü Antun Cemayel ve el-Ahram gazetesinin şeflerinden Davud Barakat'tı. Bu üç lider neredeyse 1917 yılının ortalarına kadar Mısır'daki Lübnan toplumunun faaliyetlerini göreceli bir sessizlik içinde yönlendirdi. Şubat 1917'de Fransa'nın *Cebel Lübnan*'ı işgal edeceği ve *Grand Syrie*'nin bir parçası yapacağına dair söylentiler yayılınca Mısır'daki Marunî liderler –başta Ammun İskender ve Kahire'nin Marunî Başpiskoposu Yusuf Deryan- Fransa tarafından yapılacak bu tür girişimleri protesto etti. 1917 yılının sonunda yapılan bir toplantıda Lübnan İttifakı'nın lideri es-Savda hala *Cebel Lübnan*'ın coğrafi sınırlarını aşan bağımsız bir Lübnan'dan bahsetse de gerçekte uyumlu olmayan bu açıklama, kendi toplumunun Mısır'daki Fransız diplomatlara kızgınlığını arttırmaktan başka bir mana ifade etmiyordu. Aralık 1917'de Rus Bolşevikler Sykes-Picot Antlaşması'nın varlığını kamuoyuna açıklayınca Lübnan İttifakı, bir protesto gösteri düzenledi ve *Cebel Lübnan*'ın tam bağımsızlığı için tüm Batılı devletlerin garanti vermesini istedi. 8 Ocak 1918'de yayınlanan bir bildiriyle *Cebel Lübnan*'ın kendi kendini yönetme deneyimine sahip olduğu ve savaş sırasında bölgenin nüfusunun üçte birini kaybettiği belirtilip “dağın doğal sınırlarını” içeren bağımsız bir siyasi yapı talebi tekrarlandı.⁴⁹¹

⁴⁹¹ Tauber, *The Arap Movements in World War I*, s. 189-194.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Fransa'nın *Grand Liban* ile *Grand Syrie* arasında yaşadığı tereddüt, Mısır'daki Lübnanlı Hristiyanları en-
 dişelendiren en önemli mesele idi. Kais Firro, 1919'da Lübnan delegasyo-
 nu Versay'a gelene kadar, aslında Fransız hükümetinin manda yönetimi
 altında kalan toprakların sınırlarının nasıl çizileceğine hala kesin karar
 vermediğini belirtmektedir. Firro'ya göre 1915'ten 1919'a kadar bazı
 Fransa sömürge çevreleri Lübnan'ı da kapsayan *Grand Syrie*'nin kurul-
 ması için lobi faaliyetleri yapıyordu. Bu çevrelerin başında Marsilya'da-
 ki "Fransız Ticaret Odaları" adlı kurum geliyordu. Bu kurum, 1919'ten
 itibaren sınırları kuzeyde Tartus'tan güneyde Sina'nın kuzeyine kadar
 olan Fransız Suriyesi (*La Syrie Française*)'ni oluşturmak için Fransız hü-
 kümetine baskı yapmaya başlamıştı. 6 Mayıs 1915'te Fransız hükümeti,
 savaştan sonra Suriye'nin geleceğini üzerinde çalışmalar yapmak için bir
 Fransız komisyonu kurulduğu konusunda Fransız Ticaret Odaları'nın
 başkanını bilgilendirdi. Ünlü Fransız koloni kurumu Fransız Asya Ko-
 mitesi (*Le Comité de l'Asie Française*)'nin üyeleri ve Beyrut Saint Joseph
 Üniversitesi'ndeki Doğu Çalışmaları Fakültesi'nin ünlü hocası Peder Lu-
 cien Cattin bu komisyona katıldı. Fransız komisyonunun çalışmaları so-
 nucunda Fransız Ticaret Odaları'nın talep ettiği *Grand Syrie* fikri destek-
 lendi. Sadece Fransız Ticaret Odaları, Saint Joseph Üniversitesi ve Fransız
 Asya Komitesi değil Lyons Cemiyeti, İpek Tüccarları Birliği, Mısır-Frans-
 sız Bankası, Marsilya Coğrafya Cemiyeti ve Afrika Misyoner Cemiyeti de
 bu fikrin yaşama geçirilmesini istiyordu. Fransız Ticaret Odaları, Fransa
 ile Suriye arasında Haçlı Seferleri'nden Fransa'nın sömürgeler elde ettiği
 XVII. ve XVIII. yüzyıla kadar olan köklü bağlara ve Fransız sermayesi-
 nin Suriye'de yaptığı büyük yatırımlara vurgu yapıyordu. Diğer kurumlar
 da bunu destekliyordu. Ocak 1919'da Marsilya Ticaret Odası, Suriye'de
 bilimsel bir kongre yaptı. Suriye'nin ekonomisi, arkeolojisi, tarihi ve coğ-
 rafiya konusunda çok sayıda Fransız bilim adamı ve uzman bu konferan-
 sa katıldı. Kongreye katılanlar arasında Lübnanlı iki entelektüel Maruni
 Şükrü Ghanim ve Grek Katolik George Samne de vardı. Kongrenin so-
 nunda Marsilya Ticaret Odası, "Fransız Suriyesi" fikrini savunun üç ciltlik
 bir kongre kitapçığı bastırdı.⁴⁹²

⁴⁹² Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s.3-4.

1919'daki konferansta da görüldüğü gibi Fransız sömürge çevrelerinin savunduğu *Grand Syrie* fikrinin seslendirilmesinde Lübnanlı iki entelektüel Şükrü Ghanem ve George Samne önemli rol oynadı. 1917'de *Grand Syrie* fikrini desteklemek için Paris'te kurulan Suriye Merkez Komitesi (*Le Comité Central Syrien*)'nin Ghanem başkanı, Samne genel sekreteri oldu. Fransız sömürge çevreleri, bu cemiyete ciddi maddi yardımlarda bulundu. Ghanem ve Samne, Cizvit misyonerleriyle de yakın ilişkilere sahipti. Ghanem, bu cemiyetin başkanlığının yanı sıra 1912'de kurulan Paris Lübnan Komitesi (*Le Comité Libanais de Paris*)'nin de başkanlığını sürdürüyordu. Bu yüzden Ghanem, bazı tarihçiler tarafından Suriye milliyetçisi, bazı tarihçiler tarafından ise Lübnan milliyetçisi olarak görülmektedir. Aslında savaş yıllarında bölgenin geleceği belirsiz olduğu için Ghanem'in durumunda olan birçok Lübnanlı entelektüel vardı. Bununla birlikte Ghanem, Mekke Şerif Hüseyin'in yönetimi altında tek bir Arap devleti olmasına kesinlikle karşıydı.

Suriye Merkez Komitesi'nin Mısır'da Lübnan-Suriye Komitesi (*Le Comité Libano-Syrien*) adlı bir şubesi vardı. Cemiyetin bazı üyeleri bu yıllarda dikkat değer entelektüel çalışmalar gerçekleştirdi. Bunlardan biri Edgard Tavit'di. Tavit, 1919'da Fransızca yayınladığı *La Syrie* adlı kitabında Cizvit hocalar tarafından geliştirilen "Arap olmayan Suriye" fikrinden ve Suriyelilerle Fenikeli ataları arasındaki ilişkiden bahsediyordu. Bu tür yayınlar yapan diğer bir cemiyet üyesi de Abdullah Sfeir'di. Sfeir, 1922'de Fransızca yayınladığı *Le Mandat Français* (Fransız Mandası) adlı kitabında Fransızların oldubittiyle (*fait accompli*) kurdukları *Grand Libnan*'ı kabul etmekle birlikte "Arap olmayan tek bir Suriye" fikrini sürdürüyordu. George Samne, 1920'de Fransız yönetiminin "Fransız Suriyesi" fikrinden vazgeçtiği sıralarda *La Syrie* adlı bir kitap yayınladı. Kitaba Şükrü Ghanem'in yazdığı önsöz, Fransa'nın değişen siyasetinin *Grand Syrie* fikrini savunan entelektüellere etkisini gözler önüne seriyordu. Ghanem hala Suriye sözcüğünü kullansa da Fransız Manda yönetiminin bölgeyi birkaç parçaya ayırabileceğini kabullenmiş görünüyordu. Ghanem, bu bölünme için de haklı bir neden buluyor ve bölgenin tarihsel olarak var olan dini çeşitliliğini gösteriyordu. Ayrıca Ghanem, yeni şartlara uyum sağladığının bir göstergesi olarak önsözde Fenikelileri kullanmayı ihmal etmiyordu.

Ghanem ve Samne, daha önce doğrudan Fenikeciliği vurgulamıyor ve sadece Araplarla Suriyeliler arasındaki farka dikkat çekiyorlardı. Oysa Samne kitabında, *Grand Liban* ile Fenikeliler arasında sürekli karşılaştırmalara yer vererek *Grand Liban*'ın kurulmasını isteyen herkesin Fenikeciliği de desteklemesi gerektiğini belirtiyordu.⁴⁹³ 1920'de *La Syrie* adlı kitap yazan diğer bir Lübnanlı entelektüel de Jacques Tabet'ti. Saint Joseph Üniversitesi'nde okumuş olan Tabet 1920'den sonra "Arap olmayan Suriye" fikrinden Lübnancılığa kayan entelektüellere en iyi örnektir.⁴⁹⁴

Suriye bölgesinde 1920'lerde ortaya çıkan Batılı manda yönetimleri altındaki siyasi yapılar, Arap ve Suriye milliyetçisi çevrelerde büyük bir hayal kırıklığı yaratırken Haçlı Seferleri'nden beri Müslümanların kontrolü altında yaşayan Lübnanlı Maruniler, *Grand Liban* kurulmasıyla yüzyıllık siyasi hayallerini Fransa'nın yardımıyla gerçeğe dönüştürmeyi başarıyordu.

⁴⁹³ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 4-5; Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 186.

⁴⁹⁴ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 9.

Modern Lübnan'da Marunî Milliyetçiliği

Marunî milliyetçiliğinin ilk izlerine, XVI. yüzyıldan itibaren Marunî Kilisesi'nin içerisinde yapılan fıkri ve edebi çalışmalarda rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Marunî milliyetçiliğinin fıkri alt yapısının Gabriel İbn el-Kıla'î, İstefan ed-Duveyhi, Nicola Murad gibi din adamlarının yazdığı eserler tarafından hazırlanmış olduğu aşikârdır. XIX. yüzyılda Tannus eş-Şidyak ve Yusuf Karam gibi fıkri ve siyasi liderler de bu milliyetçilik fikrinin ideolojik manada gelişmesine ve şekillenmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁹⁵ XX. yüzyılın başında Marunî kimliğinin tanımlanmasına yönelik tartışmaların yönü ve çerçevesi Henri Lammens gibi Avrupalı misyoner hocalar ve eğitim kurumları tarafından belirlenmiştir. Marunîler için büyük bir siyasi kazanım olan *Grand Liban*'ın kurulması sürecinde ve sonrasında farklı adlar (Fenikecilik, Lübnancılık gibi) altında gelişen Marunî milliyetçiliği birkaç önemli Marunî entelektüel tarafından modern zamanlara aktarıldı ve sürdürüldü.

Marunî milliyetçiliğinin XX. yüzyılın başından itibaren fıkri olarak şekillenmesine katkı yapan entelektüellerin başında Bulus Nujaym, Mişel Şiha ve Sa'îd Akl gelmektedir. Bu üç Lübnanlı entelektüelin Marunî milliyetçiliği, Fenikecilik veya Lübnancılık ideolojilerini dile getirmesine en

⁴⁹⁵ John Pierre Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, Leiden, Netherlands, E. J. Brill, 1974, s. 33-34.

sert tepki ise aynı yıllarda bölgede çok popüler olan Arap milliyetçiliği ve Suriyecilik ideolojilerinden gelmiştir. 1975 Lübnan İç Savaşı'na giden süreçte ülkedeki profesyonel sistemin değiştirilmesi için mücadele eden Komünist Parti üyesi Şiî entelektüel Mehdi Amil ve Dürzî lider Kemal Canbulat Marunîlerin ülkedeki siyasi hâkimiyetine meydan okumuştur. Amil yazdığı kitaplarda Şiha'nın fikirlerine karşı sert bir Marksist eleştiri ortaya koyarken Canbulat ise Arap milliyetçiliği ve sosyalizm bağlamında Marunî liderler ile siyasi ve fikri bir mücadele içine girmiştir. Hem Amil, hem de Canbulat, iç savaş yıllarında ülkede ortaya çıkan Müslüman cephenin önde gelen isimleri olmuştur.

Marunî Milliyetçiliği'nin Üç İdeologu:

Nujaym, Şiha, Akl

1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra Marunî milliyetçiliği, Fenikecilik veya Lübnancılık denildiğinde ilk akla gelen Lübnanlı entelektüel ve siyasetçi, Mişel Şiha (ö.1954)'dir. Şiha, Lübnan'ın konfesyonallizme dayalı siyasal yapısının ve anayasasının oluşturulmasını tasarlayan, liberalizme dayalı bir ekonomik sistem öngören en önemli ideologdur. Şiha, aynı zamanda XX. yüzyılın başında Marunî milliyetçiliğinin tarihsel kökenlerini tartışan entelektüeller ile 1945 sonrasında ülkedeki Hristiyanların ideolojik yönelimlerini belirleyen siyasi ve fikri liderler (Sa'îd Akl, Etienne Sakr, Beşir Cemayel) arasında bir köprü işlevi görmektedir. Bundan dolayı Şiha'yı ele almadan önce Birinci Dünya Savaşı arifesinde yaptığı çalışmalarla yeni Marunî entelektüel tipinin ilk temsilcisi olan Bulus Nujaym (ö.1931)'i ele almak gerekmektedir.

Lübnanlı birçok entelektüel gibi Ayn Tura'da okula başlayan Bulus Nujaym, öğrenimine Paris Üniversitesi'nde hukuk ve siyaset bilimi okuyarak devam etti. Nujaym, 1908'de Paris'ten *Cebel Lübnan*'a döndükten sonra Kısravan'daki siyasal yaşama katıldı. Kısravan'daki Khazen şeyhlerinin partiyle Halk Cephesi arasındaki güç mücadelesinde Nujaym, George Zuvayn, Habib Bitar ve Na'um Bakhus'la birlikte Halk Cephesi'nin lider kadrosunda yer aldı. Ardından Nujaym, 1912'te atanan yeni Lübnan Mutasarrıfı Yohanes (Kuyumcuyan) Paşa'nın yönetiminde dış ilişkiler bölümünün yöneticisi oldu. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı yönetimi ta-

rafından Kudüs'e sürgüne gönderildi ve savaş boyunca orada kaldı. 1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra yeni devletin "genel savcısı" olarak atandı. 1920'lerin sonunda Fransa'ya geri döndü ve 1931'de Paris'te öldü.⁴⁹⁶

Bulus Nujaym, Marunî toplumunun içinden çıkmış, misyoner okulları ve Avrupa'da yetişmiş yeni bir entelektüel tipinin ilk temsilcisiydi. Onun siyasi fikirleri, *Cebel Lübnan*'da kilise çevresinde meydana çıkan öz bilincin Uniat-Marunî eğilimlerle Fransa misyonerleri tarafından sağlanan modern Avrupa eğitiminin birleştiği bir atmosferde doğdu.⁴⁹⁷ Nujaym'ı Marunî milliyetçiliğinin gelişiminde önemli kılan, XX. yüzyılın başında Lübnanlı entelektüeller arasında milliyetçiliğin tarihsel dayanakları tartışılırken onun Lübnan'ın coğrafi sınırlarına değinmiş olmasıdır. Nujaym, "M. Jouplain" frankofon takma adıyla Lübnan'ın doğal sınırlarını tartıştığı *La Question du Liban* (Lübnan Meselesi) adlı kitabını 1908'de yayınladı. Nujaym, kitabındaki incelemesine VII. yüzyılda *Cebel Lübnan*'da Arap işgaline karşı ortaya çıkan Marunî direnişiyle başlıyordu. Kitabını XIX. yüzyılın sonunda *Cebel Lübnan*'a özerklik veren "Mutasarrıflık" düzenine yol açan devrimsel dönüşümle bitiren Nujaym, böylece Marunîlerin demokratik ruhunun nasıl ortaya çıktığını göstermeye çalışıyordu. Lübnan ulusunun tarihin başından beri var olduğunu söyleyen Nujaym için Mutasarrıflık düzenine geçiş bağımsızlık yolunda atılan bir adımdan başka bir şey değildi. Nujaym, kitabında XIX. yüzyılın Lübnan Marunîlerini Osmanlı komplolarına ve Dürzi feodalitesine karşı mücadele eden demokratik ruhu olarak betimliyordu. Nujaym, Mutasarrıflık (*Petit Liban*) sınırlarının, daha geniş olması ve Beyrut, Bekaa Vadisi'nin verimli arazileri, güneydeki Bilad Bşara, Marj'iyun ve el-Hula ve kuzeydeki Akkar'ı kapsamaları gerektiğini düşünüyordu. Bu manada, Nujaym *Cebel Lübnan*'ın sınırlarını aşan ve Suriye'den bağımsız bir Hristiyan devletin kurulmasının coğrafi dayanaklarını belirleyen ilk yerli entelektüeldir. Nujaym'ın tarihi ve coğrafi argümanları, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bir kısım Lübnanlı entelektüel ve siyasetçi tarafından ulusal bir amaç ola-

⁴⁹⁶ Marwan Buheiry, "Bulus Nujaym and The Grand Liban Ideal 1908-1919", Der: Marwan Buheiry, *Intellectual Life in The Arap East, 1890-1939*, Beyrut, AUB Publishers, 1981, s. 65-69.

⁴⁹⁷ Asher Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, Londra, I.B. Tauris, 2004, s. 46.

rak benimsendi. Özellikle 1919'da Paris Barış Konferansı'na giden Lübnan delegasyonu, II. Fahreddin el-Ma'an ve Şihabi Emirleri dönemindeki doğal sınırlarına sahip bir *Grand Liban*'ın kurulmasını talep ederken büyük ölçüde Nujaym'ın fikirlerinden ilham aldı.⁴⁹⁸

Albert Hourani, Nujaym'ın çalışmasını, kısmen özerk Lübnan'ın siyasal yapısı ve uluslararası durumunun bir analizi, kısmen de 1831-1861 arasındaki kriz yıllarının İngiliz ve Fransız hükümetleri tarafından yayınlanan belgelere dayanarak detaylandırılması olarak görmektedir. Hourani'ye göre Nujaym çalışmasında açık bir Lübnan kavramı ortaya koymuştu. Nujaym için Suriye'nin bir parçası olarak ortaya çıkan Lübnan aslında oldukça farklı özelliklere sahip ayrı bir yerd. Antik çağdan beri gelen bir Lübnan ulusu vardı. Bu ulus, zaman içinde büyük imparatorlukların –en son Osmanlılar– kuşatması altında kalsa da asla onların içine tamamen katılamamıştı. 1861'den beri Lübnan varlığı biçimsel olarak tanımlanmakla birlikte onun doğal sınırları küçültülmüştü. Lübnan aslında Hristiyan bir karaktere sahipti ve doğal sınırlarına ulaşmak için Fransa'nın müdahalesine ihtiyaç duyuyordu.⁴⁹⁹

Bulus Nujaym, 550 sayfalık "Lübnan Meselesi" adlı kitabında Fenikelilere fazla yer ayırmasa bile Fenikelilerin başarılarına olan büyük hayranlığını açıkça sergilemektedir. Ayrıca Nujaym, Fenikelilere ayırdığı birkaç sayfada onlarla Lübnan arasında bağ kurmak için kullandığı metotla gelecekte Fenikecilik fikrini benimseyenlere örnek teşkil etti. Nujaym, Fransız anarşist coğrafyacı Elisee Reclus'un "coğrafi determinizm" kavramını kullanarak Lübnan'ın tarihini ve etnisitesini coğrafi gerçeklerin şekillendirdiğine inanmıştı.⁵⁰⁰ Nujaym'ın kitabında düşmanca yaklaştığı toplumların başında ise Bizanslılar geliyordu. Nujaym için Bizans, idari yolsuzlukları, zalim sivil görevlileri, toplumsal ve ekonomik adaletsizliği, ağır vergileri, dinsel sapkınlıkları ve zulmü çağırıyordu. Nujaym göre Bizans, Suriye bölgesini Helenleştirmeyi başaramamış ve buradaki insanlar Semitik özelliklerini korumuştur.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Kais Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", *Middle East Studies*, C: 40, No: 5, 2004, s. 15.

⁴⁹⁹ Albert Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, Oxford, Macmillan Press, 1981, s. 162.

⁵⁰⁰ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 180.

⁵⁰¹ Buheiry, "Bulus Nujaym and The Grand Liban Ideal 1908-1919", s. 72.

Kais Firro, Bulus Nujaym'ın çağdaşı olan Ferdinand Tyan ve Henri Lammens'in çalışmalarından etkilendiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Nujaym'ın çalışması, Tyan'ın 1905'te yayınladığı *La nationalite' Maronite* (Marunî Ulusu) adlı broşürün genişletilmiş hali olarak görülebilir. Tyan, çalışmasında Lübnan'ın sınırlarını *Cebel Lübnan*'la sınırlı tutsa da Türklerin denetimindeki imparatorluk sınırları içerisinde Marunîleri ayrı bir ulus olarak ele alıyordu. Nujaym, Lübnan'ın sınırlarını *Cebel Lübnan* dışına genişletmesi görüşünde ise büyük ölçüde Henri Lammens'in Lübnan coğrafyası hakkında açıkladığı argümanları benimsemiştir. Lammens, 1902'de *el-Maşrik*'da yayınladığı bir dizi makalede Lübnan'ın coğrafyası, tarihi, arkeolojisi ve nüfus hareketlerine bakış açısını açıklamış ve batıda Akdeniz'den doğuda *Nehr el-Asi*'ye, kuzeyde *Nehr el-Kebir*'den güneyde Litani'nin kuzeyine kadar uzanan *Cebel Lübnan*'ın Suriye'nin bir parçası olup olmadığını tartışmıştı. Fakat Suriye'ye bir bütün olarak bakan Lammens, "*Suriye için Lübnan, Mısır için Nil gibidir*" diyordu.⁵⁰² Albert Hourani ise Lammens'in Suriye varlığına Lübnan fikrinin bir alternatifi olarak vurgu yapmadığını ve onun temel tezinin Suriyeliler ve Lübnanlıların Arap olmadıkları olduğunu söylemektedir. Dönemin Marunî yazarlarının çoğunun da Lammens'in fikirlerine Hourani gibi yaklaşmayı tercih ettiği söylenebilir.⁵⁰³

Bulus Nujaym'ın "Lübnan Meselesi" adlı kitabıyla 1908'de ortaya koyduğu *Grand Liban* fikri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yusuf es-Savda tarafından fikri olarak desteklendi ve Marunî Patrik Hoyek tarafından siyasi alana taşındı. Patrik Hoyek, 1919'da Versay'daki barış konferansına gönderilen ikinci heyetin başkanlığını yaparken Lübnan'ın Suriye'den ayrı bir yer olduğunu kanıtlamak için Fenikecilik iddialarını kullandı ve *Cebel Lübnan*'ın coğrafi sınırlarını aşan bir *Grand Liban*'ın kurulmasını talep etti.⁵⁰⁴ Bu çabaların sonucunda Nujaym'ın coğrafi olarak tasavvur ettiği *Grand Liban* 1920'de Fransız Manda yönetimi altında kuruldu.

Grand Liban kurulduktan sonra Lübnanlıların kimliği üzerinde ulusal bir uzlaşma oluşturulamadığı ve "Lübnancılık" ve "Fenikecilik" fikirlerinin

⁵⁰² Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 15-16.

⁵⁰³ Hourani, *The Emergence of The Modern Middle East*, s. 163.

⁵⁰⁴ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 179-180.

tartışma konusu olmaya devam ettiği aşîkârdır. Fransız mandası dönemi, görünüşte Suriye ve Lübnan'ı ulusal bayrağa ve ulusal marşa sahip iki ayrı devlet haline getirdi. Oysaki Fransız mandası altında ülkedeki Müslümanlarla ortak hiç bir şey paylaşmayan Marunîler, Lübnan'ın Suriye'den ayrı bir devlet olduğunu göstermek ve Arap olmadıklarını kanıtlamak için sıkça Fenikecilik fikrine başvurdu. Kemal Salibi, Marunîlerin *Grand Liban*'ın kurulmasının ardından ulusal kimlik meselesine yaklaşımlarını şu sözlerle ifade etmektedir:

*“Lübnan'daki Marunîler ve diğer Hristiyanların çoğu için bu konuda şüphe yoktu. Lübnanlılar Lübnanlıydı, Suriyeliler Suriyeliydi, tıpkı Iraklıların Iraklı, Filistinlilerin Filistinli ve Ürdünlülerin Ürdünlü olması gibi. Eğer Suriyeliler, Iraklılar, Filistinliler veya Ürdünlüler kendilerini başka bir şeyle, mesela tek bir ulus olarak Araplıkla, tanımlamayı tercih ederlerse onlar bunu yapmakta özgürdü. Fakat dilleri Arapça olduğundan kendilerini Arap olarak tanımlayabilen dünya dışında, sayısı ne olursa olsun Lübnanlı Lübnanlı kaldı. Lübnanlıların binlerce yıl boyunca Araplarla paylaşılan veya üstün olan antik Fenike mirasıydı. Diğer bir iddiaları da Lübnan'ın önce Yunan ve Roma'yla, şu anda da Batı Avrupa'yla paylaşılan Akdeniz mirasına sahip olduğuydu. Onlar uzun süredir onurlu bir dağ özgürlüğü ve bağımsızlığı geleneğine sahipti. Komşularının hiçbirisi asla böyle bir deneyime sahip olmadı.”*⁵⁰⁵

Marunîlerin bu fikirlerinin Lübnan'da yaşayan herkes tarafından benimsenmediğini belirten Salibi, *Grand Liban* kurulduktan sonra “Fenikecilik” ve “Lübnancılık” ideolojilerinin en güçlü rakibinin bölgede gittikçe güçlenen Arap milliyetçiliği olduğunun da altını çizmektedir. Marunîler kendi kimliklerini Batı medeniyetiyle tanımlama eğilimi gösterirken ülkedeki Müslümanlar ve bazı Hristiyanlar kendilerini Arap kimliğiyle tanımlamayı tercih etti. Bir süre sonra kimlik konusu, Lübnan nasıl bir siyasi sistem ile kendini yönetmeli ve farklı kimlikler bu sisteme nasıl katılmalı meseleleri üzerinden siyasileşti.⁵⁰⁶ *Grand Liban*'ın ilk yıllarındaki bu tartışmalar, “Fenikecilik” ve “Lübnancılık” ideolojilerinin ülkedeki Müslümanları da kapsayan bir kimlik tanımlamasının yardımıyla birli-

⁵⁰⁵ Kamal Salibi, *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 27.

⁵⁰⁶ Elaine C. Hagopian, “Maronite Hegemony to Maronite Militancy: The Creation and Disintegration of Lebanon”, *Third World Quarterly*, C: 11, No: 4, Ethnicity in World Politics, Ekim 1989, s. 103.

rini destekleyen ve tamamlayan iki fikir olarak sunulmasına neden oldu. Bu yıllarda iki ideolojinin yeni şeklini liberal bir ekonomi ve yaşam tarzını onlara eklemleyerek dile getiren ilk kişi Mişel Şiha idi.

Grand Liban'daki siyasi ve ekonomik sistemin şekillenmesine fikirleri ve siyasi faaliyetleriyle en çok katkı yapan kişilerinden başında kuşkusuz siyasetçi, işadamı ve yazar Mişel Şiha gelmektedir. Şiha'nın babası Antun'un kökenleri Irak'tan göç eden Keldani bir aileye dayanıyordu, annesi Adına ise Beyrut'un en zengin Grek Katolik tüccar ailelerinden Pharonların bir üyesiydi. Saint Joseph Üniversitesi'nde okuyan Şiha, 1907'den itibaren aile şirketlerinde çalışmaya başladı. Şiha, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra çok sayıda Lübnanlı göçmenin ve entelektüelin yaşadığı Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Savaş sonuna kadar Mısır'da kaldığı yıllarda tanıştığı Lübnanlı entelektüeller Şiha'nın fikri gelişiminde oldukça etkili oldu. Özellikle Şiha'nın İskenderiye'de tanıştığı, Mısır'da yaşayan Lübnanlı göçmen bir ailenin oğlu olan Hector Klat onun Lübnan'ın kimliği ve geçmişi konusundaki görüşlerini doğrudan yönlendirdi. 1888'de İskenderiye'de doğan ve Fransız misyoner okullarında eğitim gören Hector Klat, 1920'lerde Fransa yanlısı ve Fenikecilik fikrini savunan ünlü bir şair haline gelmişti. Klat, Fransa'ya duyduğu hayranlığı, Fransa ve Fransız kültürünü yücelttiği şiirlerinde açıkça gösteriyordu. Henri Lammens ve Yusuf es-Savda'nın da savaş sırasından bulunduğu İskenderiye kentindeki deneyimlerinin Şiha'nın Fenikecilik fikrini benimsemesini kolaylaştırdığı aşikârdır.⁵⁰⁷

Mişel Şiha, 1919'da Beyrut'a döndüğünde aile şirketinde çalışmakla birlikte gazetecilik yapmaya da başladı. Pharoun Bankası'nda yönetici olan Şiha, *Le Reveil* adlı Fransız yanlısı bir gazetede yazılar yazmaya başladı. Şiha, bu yıllarda Lübnan'da Fenikecilik fikrini en yüksek sesle savunan Charles Corm'la fikri düzeyde bir yakınlaşma içine girdi. Corm da Şiha gibi Saint Joseph Üniversitesi'nde okumuştur. Corm, 1919'da *Societe Nationale Jeunes Syriens* adlı bir dergi yayınlayarak *Grand Syrie*'nin kurulması yönünde fikirlerini açıklamıştı. Bu yıllarda Corm, Şükrü Ghanem'in Suriye Merkez Komitesi'ne de destek verdi. Daha sonra Fransız Mandası

⁵⁰⁷ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 183; Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 18.

altında bir Lübnan devletinin kurulacağı belirtmeye başlayınca Corm da *Grand Liban* fikrine hızlı bir geçiş yaptı. Corm, Fenikeciliği savunan ve Fransa'yı seven Lübnanlıları bir araya getirerek *La Revue Phénicienne* adlı dergi etrafında entelektüel bir topluluk oluşturdu. *La Revue Phénicienne* topluluğunun üyeleri, Lübnan ve Suriye ile ilgili siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeler, bağımsızlık meselesi ve Fransa'yla bağlar hakkında yazılar yazıyordu.⁵⁰⁸ Mişel Şiha da 1921'de bu topluluğa üye oldu. Bununla birlikte Şiha'nın çağdaşı olan diğer Lübnanlı milliyetçi fikir adamlarından bazı farklılıklara sahip olduğu aşikârdı. Şiha, her şeyden önce Marunî toplumu ile diğer toplumlar arasında bir entegrasyonun mümkün olabileceğini düşünüyordu. Başarılı bir bankacı ve tüccar bir aileden gelen Şiha, Lübnanlı Hristiyanlarla olduğu kadar Müslümanlarla da ilişkilerini geliştirmişti. Böylece Şiha ekonomik ilişkilerin insanların tutum ve davranışlarını değiştiren önemli bir araç olduğunu fark etmişti.⁵⁰⁹

Lübnanlı Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir entegrasyonun sağlanabileceğine inanan Şiha, ülkedeki Fransız Manda Yönetimi'yle de çok yakın ilişkiler geliştirdi. Bu ilişkiler, 1925'ten itibaren ülke siyasetine müdahil olmasını sağladı. 1925-1927 sürecinde Suriye'de Fransızlara karşı ulusal bir direnişi hareketi ortaya çıktığında, Lübnanlı birçok Hristiyan siyasetçi Fransa'nın karasal sınırları Müslümanların taleplerine göre değiştirebileceğinden korkmuştu. 1925'de milletvekili olan Şiha, bu süreçte Lübnan'ın en etkin siyasetçilerinden biri haline geldi. Şiha, 1926 Anayasası'nın hazırlanmasında ve ülkenin mali sisteminin kurulmasında önemli rol oynadı. Şiha'nın üyesi olduğu Lübnan'ın anayasasını hazırlamakla görevli komite, 1925 yılının sonunda çalışmalarına başladı ve 19 Mayıs 1926'ta Lübnan Temsilciler Meclisi'ne bir anayasa taslağı sundu. Anayasa taslağı, 4 gün içinde –meclis üyelerinin tartışmasına fırsat bırakılmadan- meclisten geçti ve 23 Mayıs 1926'da Beyrut'taki Fransız yüksek komiserinin onayı ile kabul edildi. Şiha'nın hazırlanmasında görev yaptığı anayasa ülkedeki mezhepler arasındaki hoşnutsuzluğu azaltacak ve geleceği garanti altına alacak konfesyonel ilkeler üzerinden bir siyasal temsil

⁵⁰⁸ Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", s. 187.

⁵⁰⁹ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 18.

öngörüyordu. Şiha, böyle bir anayasayı destekleyerek kuşkusuz, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hristiyan entelektüeller tarafından geliştirilen ve çeşitli toplumsal sadakatleri tek bir ulusal sadakat çatısı altında birleştirmeyi öngören Lübnan milliyetçiliği fikrine inandığını gösteriyordu. Şiha, Hristiyanlar ve Müslümanların işbirliği ruhu ve karşılıklı saygıyla yaşayabildikleri bir Lübnan hayal ediyordu. Şiha'nın Lübnan'da herkes için kabul edilebilir bir Lübnan milliyetçiliği arayışı, 1920'lerde *La Revue Phénicienne* dergisinde ve 1937'den sonra *Le Jour* adında bir Fransızca gazete yazdığı yazılara yansımıştır.⁵¹⁰

Paul Salem, *Grand Liban* kurulduktan sonraki yıllarda liberalizme dayalı Lübnancılık anlayışının ortaya çıkışını ve Şiha'nın rolünü şöyle açıklamaktadır:

*"İki dünya savaşı arasındaki dönemde Mişel Şiha önderliğindeki Lübnanlı bir grup entelektüel, çoklu konfesyonel bir devlete uygun yeni bir ulusal kimlik ve ideoloji geliştirmeye çalıştı. Şiha ve arkadaşları, her azınlığın güvenlik ve saygınlık bulabileceği, iktidarın tüm toplumlar arasında paylaşıldığı, Hristiyan ve İslam (veya Doğu ile Batı) medeniyetlerinin sağlıklı bir karışımının olduğu liberal bir Lübnan hayal ediyorlardı. Bu entelektüeller, yeni ulusal kimliği tarihsel olarak meşrulaştırmak için çalışkan, maceracı, çok-ırklı, tüccar ve yaygın bir alfabesi olan Fenikelilerin Lübnanlıların ataları olduğu varsayımından hareket ettiler."*⁵¹¹

Salem'in dediği gibi Fenikelilerin Lübnanlıların atası olduğu varsayımı, Şiha'nın eserlerinde -özellikle siyaseti bıraktığı 1930'lardan sonra- daha yoğun bir şekilde vurgulanmaya başlandı. Şiha, 1942'de yayınladığı *Liban d'aujourd'hui* (Lübnan'ın Bugünü)⁵¹² adlı kitapta Lübnan ulusu kavramına dayanan Hristiyan entelektüellerin Lübnan milliyetçiliği tartışmalarını yansıtıyordu. Şiha, kitabında modern Lübnan'la Fenikeliler arasında doğrudan bağ kurmaya çalışarak Lübnan milliyetçiliği için aradığı tarihi dayanağı

⁵¹⁰ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nuşaym to Michel Chiha", s. 18-19; Salibi, "The Lebanese Identity", s. 80.

⁵¹¹ Paul Salem, "Notes on the Question of Lebanese Nationalism", *The Beirut Review*, No:6, Sonbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/salembr6pt1.html>, 10 Mayıs 2010.

⁵¹² Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. Michel Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, Çev: Leo Arnold- Jean Montegu (Fransızcadan İngilizceye), Beyrut, Les Conférences Du Cenacle, 1966.

bulduğunu açıkça gösteriyordu.⁵¹³ Şiha, Fenikeciliği savunan kendinden önceki Hristiyan entelektüeller gibi antik dönemden XX. yüzyıla kadar Lübnan'ın bulunduğu coğrafyadaki medeniyetleri inceleyip "Lübnanlılık" kimliği için ortak değerler, övünçler ve birleştirici unsurlar bulmaya çalışıyordu. Bunlar, bazen Akdeniz, Lübnan'ın yüksek dağları gibi coğrafi kavramlar bazen de ticaret yapma yeteneği, özgürlüğe düşkün olma gibi insana (topluma) dair özelliklerdi. Şiha'ya göre antik çağın Fenikelileri ile XX. yüzyılın Lübnanlılarının paylaştığı bu değerler onlar arasında derin bir bağ olmasını gerektiriyor ve bugünün Lübnan'ının 5 bin yıllık tarihi ona varlığını sürdürmek ve düşmanlarına karşı mücadele etmek için güç veriyordu. Şiha kitabına şu sözlerle başlıyordu:

*"Arkasında 5 bin yıldan fazla bir tarihe sahip olan bugünün Lübnan'ı artık insanlar ona genç dediklerinde şaşırıyor. Bu şaşırma halini ortaya çıkaran onun eski adı olan Fenike. Eğer doğruysa Fenike (Phoenicia) adı, öldüğünde küllerinden doğan efsanevi Phoenix (Zümrüd-ü Anka veya Simurg) kuşuyla aynı manaya geliyor. Ve Sofokles'in meşhur 'Oedipus Rex' adlı oyunun başlangıcında Fenikeli kahraman Kadmus'un soyundan gelenler, Thebenlerden çok Lübnanlılar olarak kabul edilmelidir..."*⁵¹⁴

Şiha'nın Fenikelilerle Lübnanlılar arasında kurmaya çalıştığı bağın önemli unsurlarından biri de coğrafyadır. Şiha, Fenikelilerin yaşadığı toprakların sınırlarını tanımlayarak bir nevi içinde yaşadığı *Grand Liban*'ı meşrulaştırmaktadır. Şiha'ya göre Fenike Lübnan'ı ile bugünkü Lübnan'ın sınırları neredeyse aynıydı. *"Fakat geçmişteki Fenike'nin tüm kentlerinin yerini öğrenmek istiyorsak, Akdeniz kıyısının güneyinden kuzeyine doğru gitmeliyiz"* diyen Şiha, güneyde Carmel Dağı ve Akka'dan kuzeyde Tartus'taki Aradus Dağları'na kadar olan bölgeyi, hatta Lazkiye'yi ve Bekaa Vadisi'ni bu sınırlar içinde kabul ediyordu.⁵¹⁵ Şiha'nın kitabındaki diğer bir çabası, kendinden önceki Hristiyan entelektüeller Tenet, Samne ve es-Savda gibi Lübnan coğrafyasının Arap etnik kökenli olmadığını kanıtlamaktır. Bununla birlikte Şiha, ırksal kökenleri ve Fenikecilik fikrini sadece Hristiyanlarla sınırlandırmaktan kaçınıyor ve Peder Lammens'in fikirlerine

⁵¹³ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 19.

⁵¹⁴ Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, s. 16.

⁵¹⁵ Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, s. 18-19.

yakın bir yaklaşımla Lübnan halkının kökeninin Fenikelerin ortaya çıkmasından bile önceki dönemlerdeki ırkların karışımında aranması gerektiğini söylüyordu. Bundan dolayı Lübnanlıların atası sadece Fenikeliler değil bu coğrafyada yaşayıp karışan farklı ırklardı. Fakat bu ırkların birleşmesi sürecinde Sami ırkı veya Sami kültürü asla baskın olmamıştı.⁵¹⁶

Şiha, Müslüman Arapların Suriye'yi ele geçirmelerinden sonra bölgede konfesyonallizme dayalı Fenike ulusal varoluşunun İslam'la yer değiştirdiğini iddia ediyordu. Müslümanların hâkimiyeti altındaki Suriye'de yaşayan parçalanmış ve hor görülmüş toplumların –Haçlıların gelişine kadar- sıklıkla siyasi idareye karşı isyan ettiklerini belirten Şiha, Emeviler döneminde Tartus Dağları'nı ele geçiren ve orada Marunilerle karışan Merdaitleri bu isyanlara örnek olarak gösteriyordu. Şiha'ya göre Haçlıların tümü Avrupa'ya geri dönmemiş ve bunların bir kısmı yapılan evlilikler yoluyla Lübnanlıların içinde karışmıştı. Müslümanların hâkimiyeti altında Şi'i, Dürzi, İsmâ'îli ve Aleviler gibi zulme uğramış toplumlar da Lübnan'ın dağlarında kendilerine yaşam alanı bulmuştu. Şiha, bölgeyi işgal eden ve yöneten Selçuklular, Memluklar, Moğollar ve diğerlerinin bir süre sonra bölge halkı arasında asimile olduklarını ileri sürüyordu. Osmanlılar Suriye'yi ele geçirdikten sonra iki yerli hanedan (Ma'an ve Şihabi) onlara karşı mücadele etmiş ve kendi bağımsız siyasi varlıklarını kurmuştu.⁵¹⁷

Mişel Şiha'nın 1930'lardan sonra Fenikeciliğe dayalı bir Lübnan milliyetçiliğine yoğunlaşmasında, Lübnan'daki iç siyasi şartlar ve kimlik arayışı çabalarıyla birlikte dünyadaki ideolojik dönüşümlerinde doğrudan tesiri oldu. İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'da (Almanya ve İtalya başta olmak üzere) ırkçı ideolojilerin yükselişi ve etnik kimlikleri tarihsel bir kökene dayandırmaya yönelik bilimsel çalışmalarda görülen artış muhakkak ki Şiha'nın Lübnan'ın ulusal kimliğini tanımlamaya çalışırken Fenikecilik fikrinden daha fazla yararlanmasına neden oldu. Öyle ki 1936'da Marunî Pierre Cemayel tarafından kurulan Keta'ib Partisi'nin örgütlenme ve ideoloji olarak Almanyadaki ırkçı Nazi Partisi'nin tesiri altında kalmasını bir

⁵¹⁶ Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 19-20.

⁵¹⁷ Chiha, *Lebanon at Home and Abroad*, s. 30-32; Firro, "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", s. 20.

tesadüf olarak görmek mümkün değildir. Hatta birçok yazar, Fenikecilik fikrinin 1930'lara kadar Marunî toplumu arasında bile geniş bir desteğe sahip olmadığını ifade etmektedir. Fu'ad Khuri'ye göre 1930'larda Arap milliyetçiliği ve *Grand Syrie* ideolojilerinin yükselişine karşı bir tedbir olarak Marunîlerin dikkati Fenikecilik fikrine yöneldi. Böylece bu süreçte Marunîlerin Lübnanlaşması ve Lübnan'ın Marunîleştirilmesi birbirinden ayrılmaz bir tartışma haline geldi. Khuri'ye göre bu tartışmalar dâhilinde Hz İsa'nın dini mesajını yaymak için Lübnan'a geldiği iddia edilmiş ve bu iddialarla Lübnan Hristiyanlıkla bağlantılı kutsal bir yer haline getirilmeye çabalanmıştı. Hatta buna ek olarak insanoğlunun atası sayılan Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın Lübnan'da doğduğu, Âdem, Hz. Nuh ve oğullarının mezarlarının Bekaa Vadisi'de olduğu ve Nuh'un gemisinin Lübnan'ın sedir ağaçlarından yapıldığı gibi iddialar ortaya atılmıştı.⁵¹⁸

Paul Salem de Fenikecilik fikrinin Lübnan'ın kurulduğu yıllarda geniş bir kitle desteği bulamadığı konusunda Khuri'yle hem fikirdir. Bununla birlikte Salem Fenikecilik fikrinin uzun vadede Lübnanlı kimliğinin oluşması sürecinde olumlu tesirler yarattığı düşüncesindedir. Salem bu konuda şöyle diyor:

*"Fenike kimliği düşüncesi Lübnan'da asla geniş bir kitlesel cazibe yaratamadı, fakat Lübnan kimliği tek ve bağımsız bir varlık olarak konfesyonel çoğulculuk, siyasi özgürlük ve ekonomik liberalizm yoluyla karakterize edildi. Bağımsızlık sonrası yıllarda bu kavramlar özellikle yatırımcı orta sınıf arasında sağlam ve sağlıklı bir şekilde gelişti ve Lübnan'ı tanımlarken Lübnanlıların gurur duydukları olumlu manalar taşıyan kavramlar haline geldi."*⁵¹⁹

XX. yüzyılın başında yaratılmaya çalışan Marunî milliyetçiliğinin, Lübnan'ın değişen siyasal ve toplumsal koşulların etkisiyle, yüzyılın ikinci yarısına doğru bir Hristiyan milliyetçiliğinden ülkenin tümünü kapsayan bir "Lübnancılık" fikrine doğru dönüşüm geçirdiği aşîkârdır. "Fenikecilik" ve Hristiyanlıktan tarihi ve ideolojik destek alan "Lübnancılık" fikri konfesyonel bir siyasal sistem içerisinde bir arada yaşayan farklı dini topluluklardan oluşan liberal bir Lübnan yaratmayı amaçlamıştı. 1943'te Lübnan'ın

⁵¹⁸ Fuad Khuri, *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990, s. 157-158.

⁵¹⁹ Paul Salem, "Notes on the Question of Lebanese Nationalism".

bağımsızlığını ilan etmesinden sonra “Lübnancılık” fikri bazen ülkedeki Müslüman kesimlerin ilgisini çekse de bu fikrin asıl savunucuları ülkenin Hristiyanları olmaya devam etti. “Lübnancılık” fikrinin XX. yüzyıldaki en önemli ideoloğu olan Mişel Şiha da Lübnan’ın tam bağımsızlığını kazandığı 1943’ten sonra ülkenin siyasi ve ekonomik yapılanmasında etkinliğini sürdürdü. Şiha, kız kardeşinin kocası olan Bışara el-Khurı’nın bağımsız Lübnan’ın ilk devlet başkanı olmasından sonra onun siyasi danışmanlığını yapmaya başladı. Şiha’nın Lübnan siyasetindeki etkinliğini sürdürmesiyle birlikte bağımsızlık sonrası ülkede Marunî milliyetçiliği veya Hristiyan Lübnancılık fikrine en çok sahip çıkan gruplardan biri Marunî din adamları oldu. Bu bağlamda din adamları, “Lübnan Marunî Düzeni” çatısı altında kurdukları eğitim kurumları ve buralarda yaptıkları çalışmalarla kendi toplumlarının ideolojik ve kimliğe dayalı ihtiyaçlarını karşılamaya girişti.⁵²⁰ Bu eğitim kurumlarının en önemlisi, 1950’de Marunî Düzeni tarafından kurulan Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi (*L’Université Saint Esprit de Kaslık- USEK*) idi. Bu kurum bir süre sonra Hristiyan Lübnan milliyetçiliğinin düşünce ve yazım merkezi haline geldi. USEK, 1960’lardan 1975’e kadar Lübnan ulusal kimliği ve Lübnancılık fikrine odaklanan çok sayıda çalışma yayınladı.⁵²¹ USEK hocalarından Peder Karam Rızk’ın tanımıyla USEK, Marunî Düzeni’nin “en tepesindeki mücevher” olarak kaldı.⁵²²

1960’ların son yıllarından itibaren USEK’te yapılan çalışmalarla birlikte Lübnan’ın siyasal ve toplumsal şartlarındaki değişim Fenikecilik fikrine dayalı Lübnancılığın yeni bir ideolojik evrim geçirmesine neden oldu. Bu yıllarda Lübnan’daki mezhepler arasındaki nüfus oranlarının Müslümanlar lehine değişmesi ve ülkeye göç eden Filistinli mülteciler, Marunî toplumunu konfesyonel siyasal sistemdeki ayrıcalıklarını kaybedecekleri

⁵²⁰ Lübnan Marunî Düzeni tarafından 1945’ten iç savaşın başlangıcına kadar Lübnan’da açılan en önemli eğitim kurumları şunlardır: *Aaş’a’ta Saint George School* (1945); *Beyt Şebab’ta The Lebanese College* (1945); *Chekkada Saint Anthony’s School* (1947); *Jeyyede Saint Sharbel’s School* (1949); *Hammanada Saint Anthony’s School* (1951); *El-Mtaynde Saint Joseph’s School* (1951); *Deek el-Mahdiye The School of Our Lady of Tamish* (1951); *Juniye’de Central College* (1966) ve *Kahlouneeyede Saint Elias School* (1967). Rızk, “Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order”.

⁵²¹ Kaufman, *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, s. 238.

⁵²² Rızk, “Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order”.

endişesine sevk etmiş ve tepkisel bir Marunî milliyetçiliği yükselişe geçmişti. Bu tepkisel Marunî milliyetçiliğini ideolojik olarak şekillendiren ve siyasi alana taşıyan en önemli iki Marunî, Etienne Sakr ve Sa'id Akl oldu.

Etienne Sakr, 1937'de Lübnan'ın Marunî yerleşim bölgelerinin uzağında olan güneyindeki Ayn Ebel köyünde doğdu. Babası Sezar Sakr'ın 1944'te ölümünden sonra Sakr, Trablus ve Beyrut'taki Fransız misyoner okullarında eğitim gördü. 1954'ten itibaren Genel Güvenlik Servisi (*Sûreté Générale*)'nde çalışmaya başlayan Sakr, 1958 krizinde Devlet Başkanı Kamil Şam'un yanında Arap milliyetçiliğine karşı mücadele etti.⁵²³ 1970'te Süleyman Faranjiyye, Lübnan devlet başkanı olunca Sakr güvenlik servisindeki görevini bıraktı. Sakr, 1970'lerin başında kendi işini kurup oldukça kar getiren bir sigorta şirketi işletmeye başladı. Sakr'ın biyografisini yazan Mordechai Nisan, bu yıllara kadar Sakr'ın yaşamını üç aşamaya ayırmaktadır. Nisan, 1958-1962 yıllarında Sakr'ın ülkenin güvenlik meseleleriyle ilgilendiğini, 1962-1970 yıllarında siyasetçilerle yakın ilişki kurup siyasi deneyim kazandığını ve 1970'lerin başından itibaren Lübnan'ın ulusal yapısı ve kendi yaşam felsefesi üzerine yoğunlaştığını söylüyor. Nisan'a göre Sakr'ın yaşamının bu üç aşamasında güvenlik, siyaset ve ideoloji konularında kazandığı deneyim, 1975'ten sonraki iç savaş yıllarında Sedirin Muhafızları (*Hurrâs el-Arz*) adlı bir milis grubunun lideri olarak askeri alanda ortaya çıkmasını sağladı.⁵²⁴

1970'lerde tepkisel Marunî milliyetçiliğini ideolojik olarak şekillendiren ve siyasi alana taşıyan ikinci Marunî, Lübnan'ın en ünlü şair ve fikir adamlarından biri olan Sa'id Akl idi. Akl, Fransız sembolizmin etkisi altında kalan şiirleriyle Arap dünyasında büyük ilgi uyandırmış bir şairdi.⁵²⁵ Bunun yanında Akl, Fenikeciliğe dayalı bir Lübnan ulusu ve Lübnancılık fikrinin en önemli ideolog ve savunucularından biri sayılmaktadır. Akl, Fenikecilik kavramını Mişel Şiha'dan miras almakla birlikte farklı araçlarla destekleyerek yeni bir biçime soktu. Kemal Salibi'ye göre Lübnan'ın Fenike imajını canlandırmaya girişen Akl, Fenike Rönesans'ı fikrinin seslendiricisi oldu. Akl'ın seslendirdiği Fenikecilik fikri, 1970'lerde Marunî orta

⁵²³ Mordechai Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, Londra, Frank Cas Publishers, 2003, s. 10-11.

⁵²⁴ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s.20.

⁵²⁵ Sa'id Akl'ın edebi yönü için bkz. Salma Khadra Jayyusi-Christopher Tingley, *Trends and Movements in Modern Arabic Poetry*, Leiden, E.J. Brill, Cilt: 2, 1977.

sınıf ve yurt dışındaki diasporadan büyük ilgi gördü. Belki de bu ilginin en önemli nedeni, Akl'ın siyasi bir fikir olarak sunduğu Fenikecilik ve Lübnancılığı edebiyat ve dil konusunda yaptığı cesur çalışmalarıyla desteklemiş olmasıydı. Akl klasik Arapçada bir üstad olmasına rağmen Lübnan'a özgü konuşma dilini ön plana çıkarma çabası içine girdi.⁵²⁶ Etienne Sakr, kendisinin "akıl hocası" olarak gördüğü Sa'id Akl'ın kişisel ve yaratıcı yeteneklerini dil konusunda nasıl kullandığını şöyle anlatmaktadır:

"Çoğu insan, o dönem ve sonraları, Sa'id Akl'ın alışılmadık fikirlerinden dolayı onu tuhaf, nevi şahsına münhasır bir kişi olarak dikkate almıştı. Oysa Akl Lübnan'a ait olan şeylerin kökenlerini bulmak için cesaret ve inanca sahipti. Akl, modern Arapçadan çok Lübnan lehçesinin yazı dili olarak kullanılabileceğini savunmuştu. Hatta Arapçayı Arap alfabesinin yazı karakterleriyle yazmak yerine Fenike alfabesinin etki ettiği Latin alfabesiyle yazmayı önermişti."

Sa'id Akl, 1970'lerde Beyrut'ta bir dergi çıkardı ve her sayısında Lübnanlıların konuşma dilini Latin alfabesiyle en iyi biçimde kullanan makale yazarlarını ödüllendirdi. Akl, konuşma dilinin fonetik olarak konuşulduğu gibi –yani hece biçimlerini değiştirerek- yazılmasını önerecek entelektüel özgüvene sahip biriydi.⁵²⁷

Mordechai Nisan'a göre 1940'lardan beri Lübnan'da kişisel bağlara sahip olan İsraili yazar Aharon Amir, Sa'id Akl'ın etkileyici Lübnan kimliğini ve gururunu yakından bilenlerdendi. Arapça için şiddetli bir düşmanlık besleyen Akl, "*Sadece bir Arap olmamak için sağ elimi kesebilirim*" diyordu. Araplar bölgeye gelmeden önceki Antik Doğu Medeniyetinin mirası ve kültürün beşiği olan Lübnan'a inanç Akl'ın dünya görüşünün merkezini oluşturuyordu. Bununla birlikte gençlik yıllarında Antun Sa'adeh'nin partisi ve Suriye ulusu fikri Akl'ın ilgisini çekmişti. Fakat Akl bu partinin içinde uzun süre barınamamıştı. Akl, "Yiftah'ın kızı"⁵²⁸ hakkında yazdığı

⁵²⁶ Salibi, "The Lebanese Identity", s. 83-84.

⁵²⁷ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 20-21.

⁵²⁸ Yiftah, Eski Ahit'te geçen cesur bir savaşçıdır. Bir fahişenin oğlu olan Yiftah'ın babasının adı Gilat'tı. Gilat'ın karısı ona erkek çocuk doğurunca bu erkek çocuklar bir fahişenin oğlu olduğundan dolayı Yiftah'ı kovdular. *Filistinliler ve Ammonlular Gilat'a saldırınca İsraililer 8 yıl esaret altında yaşadılar. Bu arada Yiftah bir çete kurup büyük bir savaşçı olmuştu. İsraililer, kendilerini Ammonluların esaretinden kurtarsın diye Yif-*

bir makalede Yahudileri Suriye ulusundan gösteriyor gibi algılanmış ve Sa'adeh tarafından partiden uzaklaştırılmıştı. Akl, daha sonra Lübnan'ın bin yıllık ve özgün karakterini tanımlayabilecek Fenikelere dayalı bir ideolojik doktrin geliştirmeye koyuldu.⁵²⁹

Sa'id Akl ile Etienne Sakr'ın yolları, 1969'da Ba'abda'daki Başkanlık Sarayı'nda kesişti. Sakr, 1969'da Ba'abda'daki Başkanlık Sarayı'nda çalışırken FKÖ ile Lübnan Ordusu arasında ülkenin güneyinde çatışmalar da başlamıştı. Sakr bu çatışmaları yaklaşan bir savaşın işaretleri olarak algılıyordu. Bu dönemde Sakr, Devlet Başkanı Helu ile görüşmek için Ba'abda'ya gelen Sa'id Akl ile konuşma fırsatı buldu. Her ikisi de Marunîlerin iki büyük partisi olan Keta'ib Partisi ve Liberal Parti'nin Lübnan'ın varlığına yönelik tehditlere karşı koymakta yetersiz kaldıklarını düşünüyordu. Akl, Sakr'a Marunîlerin yeni bir ideolojik partiye ihtiyacı olduğunu söyledi. Bu görüşmenin bir sonucu olarak bir süre sonra Etienne Sakr, Marunî tarihçi May Murr'un Eşrefiye'deki evinde haftalık toplantılar düzenlemeye başladı. Çeşitli mezheplerden entelektüellerin katıldığı bu toplantılarda ülkedeki durumun vahameti tartışılıyordu. Bu siyasal başlangıcın arkasındaki fikir ve ruh, Sakr'ın "akıl hocam" dediği Sa'id Akl'a aitti. Murr Ailesi'nin evinde başlayan entelektüel toplantılar 1972'de Lübnan Reform Partisi adlı bir siyasi oluşumun ortaya çıkmasına yol açtı. Mezhebe dayalı olamayan bu siyasi partinin ideolojik çerçevesinin oluşturulmasına ise yine Sa'id Akl tarafından katkıda bulunuldu. Böylece Akl'ın Lübnan'ın özgürlüğüne dair fikirleri onun şiirlerine ve inançlarına inanan insanlar için bir motivasyon unsuru haline geldi.⁵³⁰

1974'te Lübnan'ın bir iç savaşa sürüklendiği günlerde Etienne Sakr, Sedirin Muhafızları adlı yeni bir parti kurdu. Silahlı milislere de sahip olan

tahdan yardım istediler. Yiftah, Ammonlulara karşı savaşılmaya başlamadan önce Tanrı'ya bir söz verdi: Ammonluları yenip evime döndüğünde onu karşılamak için evinden ilk çıkan kişi Tanrı'ya adak olarak adanacaktır. Yiftah, Ammonluları yenip Mispaya kendi evine gittiğinde tek evladı olan kızı onu kapıda tef çalarak karşıladı. Yiftah, istemeyerek de olsa kızını Tanrı'ya adak olarak öldürdü. (Eski Ahit, Hakimler, 11:1-12:7).

⁵²⁹ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s.21.

⁵³⁰ Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 19-20.

bu partinin siyasi ve askeri lideri olan Sakr, *Ebu Arz*⁵³¹ olarak anılmaya başlandı. Sakr, iç ve dış düşmanlara karşı Lübnan'ın korunması gerektiğini savunuyordu. Sedirin Muhafızları'nın ideolojik olarak Sa'id Akı'dan ilham aldıkları ise aşîkârdı. Sedirin Muhafızları'nın temel felsefesi, Lübnan'ın Fenikeli geçmişinden duyulan gurur üzerine inşa ediliyordu. Sakr'a göre Lübnan'ın Fenikeli geçmişi sadece Hristiyan geçmişini ifade etmiyordu. Hatta Sedirin Muhafızları'nın bir üyesi olan Joseph Khuri Tavk, Lübnan'ın eski Fenike dilinde çoğu isminin "Tanrının Kalbi" manasına geldiğini ileri sürüyordu. Bu yüzden Lübnan'ın Tanrı tarafından seçilmiş bir ülke olduğu düşüncesi Hristiyanlığın doğuşunun çok daha ötesine gitmekteydi. Aslında Hristiyanlığın doğuşundan 1000 yıl önce Tyre (Sur)'nin tanrısı Melkart'ın sembolize ettiği pagan çoktanrılı Fenikeli Lübnan, MS. 56'da Yunanistan'dan Kudüs'e seyahat eden Aziz Paul'un Tyre'de inşa ettiği kilisenin kuruluşuyla ilgili olan Hristiyan Lübnan'dan çok daha kimliğe odaklı ve derin saygı duyulan bir varlıktı. Lübnan milliyetçiliğinin bu bakış açısı, Etienne Sakr'ın kişiliğinde yeni bir sonuç doğurdu: Hristiyan'dan çok Lübnanlı olmak veya önce Lübnanlı sonra Hristiyan olmak. Bununla birlikte Sakr, kendini önce Marunî, daha sonra Hristiyan olarak görüyordu. Lübnan ülkesi, Tanrı tarafından seçilmiş –hatta neredeyse Tanrıya eşdeğer- tapılacak değerli bir objeydi. Sedirin Muhafızları'nın genel karar-gâhının duvarında asılı bir sloganda " *Eğer bir tanrım olmasaydı, Lübnan benim Tanrım olacaktı*" diye yazıyordu.⁵³²

Grand Liban'a Yönelik Tepkiler:

Arap Milliyetçiliği ve Suriyecilik

Lübnan'da XX. yüzyılın başından itibaren hızla gelişen Marunî milliyetçiliği 1920'de Fransızlar tarafından *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra büyük ölçüde Fenikecilik fikriyle beslenen Lübnan milliyetçiliğine dönüştü.

⁵³¹ Arapçada "sedirlerin babası" manasına gelen *Ebu Arz*, Lübnan'daki ünlü sedir ağaçlarını çağrıştırarak Etienne Sakr'ın siyasi ve ideolojik duruşunu ortaya koyan bir lakaptır. Ayrıca Sakr'ın üç çocuğundan birinin ismi de Arz'dır. May ve Alfred Murr çiftinin çocuklarından birinin adının da Arz olması bir tesadüf olmasa gerek.

⁵³² Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, s. 27-28.

Adı ne olursa olsun bu milliyetçilik Lübnan'ı tanımlarken ülkenin Hristiyan kimliğine ve tarihi doğal sınırlarına özel bir vurgu yapıyor ve Marunîleri yeni siyasal yapı içerisinde ayrıcalıklı bir konuma getiriyordu. *Grand Liban* fikri, Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren Arap milliyetçiliği ve *Grand Syrie* fikriyle ideolojik bir rekabet girmişti. Bu rekabet, *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra Lübnan kimliği tartışmalarında açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. İngiltere ve Fransa'nın savaş yıllarında vaat ettiği biçimiyle Arap milliyetçiliği ve *Grand Syrie* fikri siyasi bir varlık olarak ortaya çıkmazken, Orta Doğu'nun Avrupalı bu iki devletin manda yönetimleri altına girmesi ve *Grand Liban*'ın kurulması, Arap milliyetçisi çevrelerin büyük hayal kırıklığına uğramasına ve kendilerini aldatılmış hissetmesine yol açmıştı. Arap dünyasındaki bu hayal kırıklığı, 1920'lerden itibaren Avrupa emperyalizmini hedef alan yeni bir Arap milliyetçiliği dalgasının yükselişini getirdi. İki dünya savaşı arasından sosyalist ideolojinin bölgede yayılması da Avrupa emperyalizmine karşı bağımsızlık için mücadele eden yeni Arap milliyetçiliğine tesir etti. Böylece Arap milliyetçiliğindeki bu ideolojik yenilenme ve aynı yıllarda güçlenen Suriye milliyetçiliği ve sosyalist hareketler, 1930'lardan itibaren içinde farklı ideolojik eğilimleri barındıran yeni siyasi örgütlenmeleri ortaya çıkardı ve özellikle Lübnan'da Hristiyan Lübnan milliyetçiliğine ve konfesyonel siyasal sisteme yönelik tepkileri attırdı.

John Pierre Entelis, *Cebel Lübnan*'da Osmanlı yönetim altında uygulamaya konulan özerk mutasarrıflık sisteminde (1861-1920) konfesyonel ilkelere dayalı yönetim anlayışı siyasal istikrarı sağlamada başarılı olmasına rağmen 1920'den sonra *Grand Liban*'da siyasal istikrarı tehdit eden farklı bir tesir doğurduğu kanısındadır. Entelis'e göre *Grand Liban*'ın kurulması ve yükselen Arap milliyetçiliği Lübnan'daki siyasal sistemin iç istikrarına büyük zarar vermiştir. Lübnan'daki büyük Müslüman nüfus, Marunîlerin egemen ve ayrıcalıklı olduğu bir konfesyonel sisteme karşıydı. Özellikle Suriyeli Arap milliyetçileri için Lübnan'ın ayrı bir siyasi varlık haline gelmesi tarihi ve coğrafi şartlarla çelişen kabul edilemez bir durumdu.⁵³³ Entelis'e göre Lübnan'daki Sünni Müslümanların Lübnan milliyetçiliğine karşı tavrını belirleyen iki önemli faktör vardı. Bunlardan ilki, *Grand Liban*'da uğradıkları tanınma ve

⁵³³ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, s. 28-29.

itibar kaybindan dolayı hissettikleri psikolojik hayal kırıklığıydı. Osmanlı yönetimi altında ayrıcalıklı bir konumu olan Sünniler, *Grand Liban*'da azınlık statüsüne düşmelerinden dolayı kızgındı. Sünnilerin İslam dünyası içindeki tarihsel baskın rolü, 1920'de aniden değişmiş ve onlar kendilerini aşağılanan ikinci sınıf vatandaşlar olarak bulmuştu. Sünnilerin Lübnan milliyetçiliğine karşı tavrını belirleyen ikinci faktör Arabizm kavramıydı. Arabizm, Arap olmanın özünü (Arap ulusuna ait olma hissi, Arapçayı ana dil olarak kullanma, Arap olarak ve Arap topraklarında doğma ve Müslüman olma) ifade eden yarı mistik bir kavramdı. Arabizmi fark etmenin ve hissetmenin manası da birlikti. Birlik kavramı, siyasi birliği içermekle birlikte siyasi ve ekonomik birliğin daha ötesini ifade ediyordu. Bununla birlikte Arabizm, Arap ulusunun bölünmez olarak kabul ediyor ve birliğe duyulan özlem tarihin ve acı olayların zarar verdiği Arap ulusunun tümünü restore etme isteğine yansiyordu. Hem Arabizm hem de birlik Arap milliyetçiliğinin temel unsurlarını oluşturdu. Lübnan'daki Sünni Müslümanlara tesir eden bu iki psikolojik faktör, uygulamada Marunî karşıtlığı ve 1936'den sonra da Keta'ib Partisi karşıtlığı olarak ortaya çıktı.⁵³⁴

Lübnanlı yazar Michael W. Süleyman, 1920'den sonra ortaya çıkan *Grand Liban*'ın karasal büyüklük olarak *Cebel Lübnan*'ın neredeyse iki katına çıktığına ve nüfusunun yarısı kadar arttığına dikkat çekiyor. Süleyman'a göre *Grand Liban*'a yeni katılan bölgelerin Müslüman ağırlıklı nüfusu Arap milliyetçiliğine hevesliydi ve Arap topraklarının Fransız-İngiliz kontrolünde birçok devlete bölünmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Ayrıca Sünni Müslümanlar da bir ülkede ezici çoğunluğa sahip olmalarının engellenmesinden ve azınlık durumuna düşmelerinden dolayı kızgındı. Bundan dolayı iki dünya savaşı arasındaki süreçte Lübnan'da temel çatışma, Marunî Hristiyanlarla Sünni Müslümanlar arasında gerçekleşmişti. Böylece Lübnanlılar, ülkenin Arap etnik kökenine dayalı geçmişini ve ülkenin Fenikeli-Akdeniz (veya Arami) kültürüne dayanan geçmişini destekleyenler olarak iki kampa bölünmüştü. İlk grup, Lübnan'ı Arap dünyasıyla bütünleştirmek isterken ikinci grup ülkeyi Batı dünyasının bir parçası olarak görmeye devam etti.⁵³⁵

⁵³⁴ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata'ib, 1936-1970*, s. 29-30.

⁵³⁵ Michael Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, New York, Cornell University Press, 1967, s. 17.

Lübnan'daki yeni rejimden en fazla rahatsızlık duyan toplumsal grup olan Sünni Müslümanlar, 1920'lerin başında onları siyasal alandaki mücadelelerini, örgütlü bir siyasal oluşumdan yoksun, Karamiler, Selamlar, Sulhlar gibi Sünni *za'im* aileler aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Suriye'yle birliği savunan Arap milliyetçisi Sünni liderler, büyük ölçüde yeni kurulan *Grand Liban*'daki siyasal sürece katılmaya istekli olsalar da Fransız manda yönetimi tarafından sürecin dışında bırakılmıştı. Fransa'nın bu tavrı, Sünni liderleri siyasal sisteme daha da yabancılaştırdı ve yeni alternatifler bulmaya yöneldirdi. Lübnanlı Arap milliyetçisi liderler, 1928'de Suriyeli Arap milliyetçilerle birlikte Şam'da bir Kıyı Konferansı toplamayı başardı. 47 Lübnanlı'nın katıldığı bu konferans sonunda açıklanan bildiride Suriye topraklarının bütünlüğü savunulsa da bu amaç ulaşmak için herhangi bir strateji önerilmiyordu. İkinci Kıyı Konferansı 1933'te Beyrut'ta Sünni lider Selim Selam'ın başkanlığında toplandı. Bu konferansta Suriye topraklarının bütünlüğü görüşü tekrarlandı ve bu amaca ulaşmak için bir yürütme komitesi seçildi. Bu arada konferansa katılmayan bir grup Lübnanlı Arap milliyetçisi, konferanstan birkaç sonra hafta Ulusal Eylem Birliği adlı bir örgüt kurdu. Örgüt, tüm Arap topraklarının birliğini savunduğunu ve yerel milliyetçiliklere karşı olduğunu duyurdu. Fakat örgüt içinde bazı konularda fikir ayrılıkları olunca yeni bir örgüt kurulmasına karar verildi. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden Konstantin Zurayk ve Fu'ad Mufarrec gibi hocaların da katılımıyla 1935'te Arap Ulusal Hareketi (AUH) kuruldu. Merkezi Beyrut olan AUH, içinde Lübnan için özel vurguların bulunduğu *Kitab el-Kavmiyye el-'Arabiyye* adlı bir tüzük yayınladı. Arap milliyetçiliğinin tanımlandığı tüzükte, tüm dini inançlara saygı ve hoşgörü gösteren ulusal bir devlete vurgu yapılıyordu. Ayrıca tüzükte Arapça konuşan, Arap topraklarında yaşayan ve Arap ulusuna içine entegre olmalarını engelleyecek grup yakınlığı olmayanlar Arap olarak tanımlanıyordu. AUH, parlamento dışı gizli bir oluşum olarak varlığını sürdürdü.⁵³⁶

Arap Ulusal Hareketi, Arap dünyasının birçok yerinden gizli üyeler alsada özellikle Lübnan'daki Sünni Müslümanlar arasında büyük etki uyandırdı ve Beyrut, Sayda ve Trablus örgütün güç merkezleri oldu. Hareketin Lübnan'a

⁵³⁶ Raghid Solh, "Arab Nationalists' Attitudes Towards Greater Lebanon", Der: Nadim Shehadi-Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 151-156.

yönelik özel bir yaklaşımı mevcuttu. Hareketin amacı, Lübnanlıları Arap birliğinin gerekli ve yararlı olduğuna ikna etmektir. Lübnanlılar istemediği takdirde Lübnan'ı Arap birliğine zorla sokamayacağına inanan hareket, aynı zaman da Lübnan'ın diğer Arap ülkelerine karşı bir saldırı ve komplo merkezi olmasına izin vermemeye kararlıydı. AUH'nun popülerliğini arttırmasının başlıca nedeni, sunduğu Arap milliyetçiliğinin ideolojik içeriği idi. Hareket her şeyden önce Arap ulusal bilincini yükseltmeyi kendine görev olarak belirlemişti. Satı el-Husri'nin dil ve kültüre dayalı seküler Arap milliyetçiliği teorisi AUH'nun ideolojik şekillenmesinde en önemli ilham kaynağı oldu. Arap milliyetçilerinin siyasi birlik konusundaki çabaları 1945'te ilk siyasi sonucuna ulaştı. Suudi Arabistan, Suriye, Irak, Trans Ürdün, Lübnan ve Yemen'in katılımıyla Arap Devletler Birliği'nin kurulması Arap dünyasında büyük bir coşku yarattı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin Meselesinin ortaya çıkması ve Cemal Abdülnasır'ın Mısır'da iktidarı ele geçirip Arap milliyetçiliğine sosyalist fikirleri eklemesi, Arap Ulusal Hareketi'nin Lübnan'daki siyasi tavrını derinden etkiledi ve Sünni Müslümanların Nasır'a olan hayranlığını arttırdı.⁵³⁷

Marunî milliyetçiliği ve *Grand Liban* fikrine, Arap milliyetçisi Sünni Müslümanlar dışında en önemli tepki Grek Ortodoks Antun Sa'adeh ve onun destekçilerinden geldi. Sa'adeh, *Grand Syrie* fikrine dayalı seküler bir ideolojiyi savunuyordu. 1921'de Brezilya'ya giden Sa'adeh, orada babası Khalil Sa'adeh'nin⁵³⁸ yayınladığı *el-Mecelle* adlı gazetede yazmaya başlamıştı. Sa'adeh'ye göre ülkesinin Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı sıkıntılar, coğrafi ve mezhepsel bölünmüşlüğü yarattığı zayıflıktan kaynaklanıyordu. Sa'adeh, daha Brezilya'dayken ülkesine döndüğünde milliyetçi bir siyasi parti kurmaya karar vermişti. Sa'adeh'ye göre ülkesinin coğrafi adı Suriye ve orada yaşayan herkes de Suriyeli idi.⁵³⁹ 1929'da Lübnan'a dönen Sa'adeh, 1932'de Beyrut'ta gizlice Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi

⁵³⁷ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 161-165.

⁵³⁸ Khalil Sa'adeh, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce birkaç yıl Mısır'da yaşamış ve 1913'te Brezilya'ya göç etmişti. Tıp doktoru olan Khalil Sa'adeh, Sao Paulo'da *el-Mecelle* adlı bir gazete yayınladı. Suriye'nin birliğini ve sekülerizmi savunan bu gazete mezhepçiliğe karşıydı. Daniel Pipes, *Great Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford University Press, 1990, s. 42.

⁵³⁹ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 91-92.

(SSMP)⁵⁴⁰ adlı partiyi kurdu. Sa'adeh'nin partisi, Suriye kimliğine ve sekülerizme inanıyor, Arap kimliğini ise reddediyordu.⁵⁴¹ Sa'adeh'ye göre milletler ülkelerle kurulabilirdi ve bu yüzden Suriye varlığı ve ulusu ancak Suriye topraklarında ortaya çıkabilirdi. Sa'adeh, 1930'larda *Grand Syrie* dediği coğrafyayı Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i kapsayan topraklar olarak tanımlıyordu.⁵⁴² Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'nin coğrafi bütünlüğü Fransızlar ve İngilizler tarafından parçalanmıştı ve bu kabul edilemez bir durum ortaya çıkarıyordu. Bu yıllarda Sa'adeh'nin en önemli amacı, Suriye ulusunun içinde birleşebileceği *Grand Syrie*'yi tekrar oluşturabilmektir. Bu amaca ulaşmada Sa'adeh ve partisinin en önemli düşmanları, *Grand Syrie*'nin varlığına tehdit oluşturan *Grand Liban* fikrini ve Fransa'yı destekleyenler, Arap milliyetçileri ve Siyonistlerdi.⁵⁴³ Sa'adeh, kendi Suriye ulusu fikrini ve partisinin ilkelerini, Fenike milliyetçiliği tezinin sentezi, Arap milliyetçiliği tezinin ise anti tezi olarak açıklıyordu. Yahudiler ise asla Suriye ulusunun bir parçası olmamıştı.⁵⁴⁴

Antun Sa'adeh'nin *Grand Syrie* fikrini şekillendiren birçok kaynak mevcuttu. Mısır'da yaşadığı yıllarda oradaki göçmen Suriyelilerden etkilenen Khalil Sa'adeh'nin fikirleri ve faaliyetleri oğlu Antun'un fikri gelişimi üzerinde oldukça tesirli olmuştu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında *Grand Syrie* fikrini destekleyen Şükrü Ghanem ve George Samne'nin gibi entelektüellerin Antun Sa'adeh'nin fikirlerine ilham kaynağı teşkil ettiği aşîkârdır. Ayrıca

⁵⁴⁰ Antun Sa'adeh'nin partisinin 1932'de kurulduğundaki ismi *Hizb es-Suri el-Kavmi* (Suriye Milliyetçi Partisi)'ydi. *İctima'i* (sosyal) sözcüğü partinin adına 1947'de Sa'adeh tarafından eklendi. Bununla birlikte Sa'adeh'nin partisinin ismi, bazı yazarlar tarafından İngilizcede *National Socialism* (Milliyetçi Sosyalizm) olarak yanlış bir şekilde kullanılmıştır. Sa'adeh, partisinin Arapça isminde *istiraki* (sosyalist) yerine *ictima'i* (sosyal) sözcüğünü kullanıyordu. Bu da İngilizcede *Social Nationalism* (Sosyal Milliyetçilik) sözcüğüne karşılık gelmektedir. Daniel Pipes, "Radical Politics and The Syrian Social Nationalist Party", *International Journal of Middle East Studies*, No: 20, 1988, s. 304.

⁵⁴¹ Pipes, *Great Syria: The History of an Ambition*, s. 42.

⁵⁴² Antun Sa'adeh, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra *Grand Syrie* coğrafyasının içine Irak, Sina Yarımadası ve Kıbrıs da eklemiştir.

⁵⁴³ Itamar Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", Der: Milton J. Esman-Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, 2004, s. 219.

⁵⁴⁴ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 101.

Sa'adeh'nin tek Suriye ulusu fikrini düşünürken Henri Lammens'in 1921'de yayınlanan *La Syrie* adlı kitabından etkilenmiş olması muhtemeldir.⁵⁴⁵ Diğer yandan 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Sa'adeh'nin partisinde Avrupa'da yükselişe geçen faşist hareketlere yönelik bir sempati ortaya çıktı gözlemlendi. SSMP, tek lider anlayışı, örgütlenme, parti disiplini ve siyasi sembolizm olarak Hitler'in Alman Nazi Partisi ve İtalyan faşistleri örnek almaya başladı. Sa'adeh, Hitler'in *Der Fuhrer* unvanını çağrıştıran *ez-Za'im* adıyla anılıyordu. Partinin bayrağındaki gamalı haça kırmızı kasırğa (*zavba'a*) adı verilmişti ve parti üyeleri Hitler selamını kullanıyordu. Tabii Avrupalı faşist partilere yönelik bu eğilim, hem Sa'adeh'nin partisine güçlü bir ideolojik çerçeve sunuyor hem de partinin *Grand Syrie*'yi işgal eden Fransa ve İngiltere'nin düşmanlarının yanında olduğunu gösteriyordu.⁵⁴⁶

Antun Sa'adeh ve partisinin topladığı kitlesel destekten tedirgin olan Fransızlar, Sa'adeh'yi 1936 ve 1937'de olmak üzere iki defa tutuklamıştı. 1938'de Brezilya'ya giden Sa'adeh 1947'ye kadar Latin Amerika'da kaldı. Sa'adeh, ülkede yokken SSMP'nin liderliğini Na'mi Thabet üstlenmişti ve 1943'te Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla partinin içinde bir grup sadece Lübnan içinde faaliyet gösterme kararı aldı. Bu partinin parçalanması manasına geliyordu. Sa'adeh, bu parçalanmayı engellemek için öncelikle partinin ismine İctima'ı (sosyal) sözcüğünü ekledi ve *Grand Syrie* coğrafyasını içine Irak, Sina Yarımadası ve Kıbrıs'ı da alarak genişletti. Ardından partiden tasfiyeler başladı. Na'mi Thabet, Ma'mun İyas ve Esad el-Aşkar partinin ideolojik ilkelere saptıkları ve Lübnan ulusunu destekleri için, Fayez Sayegh ve Ghassan Tueni ise Sa'adeh'nin parti içindeki tek adamlığına itiraz ettikleri için partiden tasfiye edildi. 2 Mart 1947'de Beyrut'a dönen Sa'adeh hakkında Lübnan hükümeti tutuklama kararı olsa da bu kararı uygulayamadı. 1949'da Suriye lideri Hüsnü ez-Za'im, Sa'adeh ve partisini Lübnan hükümetine devirmeye yönelik girişimlerde bulunması için cesaretlendirdi. Lübnan hükümeti, buna karşılık SSMP'yi zayıflatmak için Marunîlerin Keta'ib Partisi'ni kullandı. İki parti arasında 9 Haziran 1949'da ünlü Cummaizeh olayı yaşandı. Silahlı Keta'ib üyeleri, Beyrut'un Cummaizeh bölgesinde -Lübnan polislerinin de yardımıyla- SSMP

⁵⁴⁵ Pipes, *Great Syria: The History of an Ambition*, s. 43.

⁵⁴⁶ Pipes, "Radical Politics and The Syrian Social Nationalist Party", s. 304; Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 110-113.

tarafklarlarına saldırdı. Cummaizeh olayının ardından Lübnan hükümeti SSMP'yi ortadan kaldırmak için parti üyelerine karşı tutuklama ve öldürme eylemlerine girişti. Sa'adeh, Suriye'ye kaçıp oradan sınırdaki Lübnan güvenlikt noktalarına yönelik saldırılara başladı. Fakat Suriye lideri Hüsnü ez-Za'im, belki de büyük devletlerin baskıyla, Sa'adeh'ye verdiği desteği kesti ve Sa'adeh 7 Temmuz 1949'da Suriye güvenlikt güçlerince tutuklandı. Antun Sa'adeh kısa bir mahkemenin ardından 9 Temmuz'da idam edildi.⁵⁴⁷

Antun Sa'adeh'nin idamından sonra SSMP büyük güç kaybetti ve dönüşümler yaşadı. 1952'de Marunî Kamil Şam'un devlet başkanı olduktan sonra SSMP, Lübnan'daki Arap milliyetçileri ve sosyalistlere karşı devlet başkanına yakınlaştı. Nisan 1955'te Suriyeli Ba'asçı Albay Adnan Malki'ye SSMP'nin bazı üyeleri tarafından suikast düzenlendi. Suriye yönetimi, SSMP üyelerine karşı sert bir siyaset benimserken Devlet Başkanı Şam'un Lübnan'a kaçan SSMP üyelerini vermeyi reddetti. 1957'de Lübnan Parlamentosu'na bir milletvekili sokmayı başaran SSMP, 1958 Krizi'nde Şam'un yanında savaştı. SSMP, 1960'larda Arap milliyetçilerine yakınlaşma çabasına girse de partinin bazı üyelerinin Devlet Başkanı Fu'ad Şihab'a suikast girişiminde bulunması bu girişimi boşa çıkardı. 1970'lerin başında Suriye'de iktidara Hafız Esad'ın geçmesi ve dış siyasette *Grand Syrie* fikrini savunmaya başlamasıyla SSMP Suriye'nin bölgedeki yayılmacı siyasetinin bir destekçisi olarak varlığını sürdürdü.⁵⁴⁸

Marunî Milliyetçiliği'nin Eleştirisi:

Amil ve Canbulat

AUH ve SSMP, Fransız mandası döneminde Marunîlerin egemenliğinde bir Lübnan Devleti'ne itiraz eden en önemli iki siyasi oluşumdu. 1950'lerden itibaren –özellikle de 1975 Lübnan İç Savaşı'nın arifesinde- bu iki siyasi partinin rolünü Lübnan Komünist Partisi (LKP) ve İlerici Sosyalist Partisi (İSP) üstlendi. Her iki parti de 1960'lardan sonra Hristiyan Lübnan milliyetçiliğine ve konfesyonel siyasal sisteme yönelik sert eleştiriler yöneltti. Ülke'deki Müslüman ve Filistinlilerin haklarını savunan bu iki parti, 1975 Lübnan İç Savaşı'nın arifesinde ve savaş başladıktan sonra ülke-

⁵⁴⁷ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 93-98.

⁵⁴⁸ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 98; Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", s. 222.

deki Marunî siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarına ciddi bir tehdit oluşturdu. Lübnan'daki konfesyonel sistemi değiştirmeye yönelik bu mücadelede LKP üyesi Lübnanlı Şi'î Marksist entelektüel Mehdi Amil ve İlerici Sosyalist Partisi'nin kurucusu ve lideri Dürzî Kemal Canbulat önemli rol oynamıştır.

Mehdi Amil'in 1960'larda üye olduğu LKP, kurulduğu yıllardan 1975 Lübnan İç Savaşı'na kadar olan süreçte ideolojik ve fikri olarak birçok radikal değişim geçirmiş bir siyasi oluşumdur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkedeki ekonomik meselelere (yoksulluk, eşitsizlik) ilgi duyan ve Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nin başarısından ilham alan bir grup Lübnanlı entelektüel ve gazetecinin faaliyetleri partinin doğuşunu hazırlamıştı. Lübnanlı Yusuf İbrahim Yazbek'in entelektüel gayretleri ve Filistin Komünist Partisi'nin Yahudi üyelerinin girişimleri, Lübnan'da bir komünist partisinin kurulması fikri ortaya çıkmıştı. İlk önce 1925'te Lübnanlı komünistler Lübnan Halk Partisi (LHP)'ni kurdu. Partinin kurulmasından sonra *el-İnsaniye* adlı Lübnan'ın ilk komünist gazetesi Yusuf Yazbek tarafından çıkarılsa da kısa sürede Fransız manda yönetiminin emriyle kapatıldı. Bunun üzerine Paris'e giden Yusuf Yazbek, Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı *L'Humanité*'de yazmaya başladı. Aynı yıl içinde güçlenen Lübnanlı komünistler, LHP ve Artine Madoyan liderliğindeki Lübnan Ermeni Komünist Partisi (Spataküs Partisi adıyla da bilinir)'nin birleşmesiyle Suriye ve Lübnan Komünist Partisi oluşturuldu. Fakat 1925-1927 yıllarında parti Suriye'de ortaya çıkan Sultan el-Atraş ayaklanmasına destek verdiği için partinin liderleri (Yusuf Yazbek ve Artine Madoyan) Fransız manda yönetimi tarafından tutuklandı ve 1928'e kadar Arvad Adası'nda sürgün hayatı yaşadılar.

1926'da Yazbek partiden tasfiye edildi ve yerine -Litvanyalı bir Yahudi olan Eliahu Teper'in emriyle- Marunî Fu'ad Şimali geçti. Şimali, partiyi yeniden örgütleyip Suriye ve Lübnan'daki faaliyet alanını genişletmeye çalıştı. 1932'de Kürt asıllı Suriyeli Khalid Bektaş'ın katılması partinin içinde liderlik mücadelesini başlattı. Rus Yahudisi Nikhhman Litvinsky'nin yardımıyla Moskova'ya gidip Marksist ideoloji eğitimi alan Bektaş, 1932'de Fransız ajanı olarak suçladığı Şimali'den parti liderliğini aldı. Partinin yeni liderliği Bektaş'ın yanında Refik Rıza, Nikola Şavi ve Faracallah el-Helu gibi isimlerden oluşuyordu. Parti, 1932-1936 yıllarında Bektaş'ın Rusça komünist eserleri Arapça'ya çevirmesi ve *et-Tali'a* adlı Arapça bir dergi çıkar-

ması yoluyla ideolojik doktrinini geliştirmeye odaklandı. 1936'dan itibaren partideki Suriyeli komünistlerle Lübnanlı komünistler arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. Lübnanlı komünistler, 1936'dan İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Fransadaki Halk Cephesi hükümetinden iltimas gördü ve yardım aldı. Savaşın ilk yıllarında Fransız Vichy hükümeti sırasında partinin faaliyetleri kısıtlansa da savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin Müttefiklerin içinde yer alması partiye verilen desteğin artmasına neden oldu. Sovyetler Birliği'nin parti üzerindeki nüfuzu büyük bir yükseliş gösterdi. Bununla birlikte savaşın ardından Suriye ve Lübnan'ın bağımsız birer devlet haline gelmesi partinin 1944'te yaptığı kongresinde Lübnan Komünist Partisi ve Suriye Komünist Partisi olarak iki bölünmesini getirdi. Lübnan Komünist Partisi (LKP)'nin lideri Faracallah el-Helu olurken Suriye Komünist Partisi'nin başında Khalid Bektaş kaldı.⁵⁴⁹ Suriye ve Lübnan Komünist Partisi, 1944'te ikiye ayrılana kadar ülkedeki küçük etnik ve din gruplardan (Ermeni, Kürt) üye alan ve sosyo-ekonomik eşitlik ve bağımsızlık için mücadele eden bir örgüt izlenimi verdi.⁵⁵⁰

Bağımsız Lübnan'ın ilk yıllarında gerek hükümetin baskısı gerekse partinin içinde Filistin meselesine bakışta yaşanan fikir ayrılıkları LKP'ye güç kaybettirdi. Ayrıca Suriye'de Komünist Partisi'ne yapılan şiddetli baskı LKP'nin devrimci yöntemlerden vazgeçip daha ılımlı söylemlere kaymasına yol açtı. 1958 krizinde Devlet Başkanı Kamil Şam'un'a ve Eisenhower Doktrini'ne sert bir biçimde karşı çıkan LKP, 1960'lardan itibaren Arap milliyetçiliğine ve Filistin Meselesine daha fazla ilgi duyan bir tavır sergiledi.⁵⁵¹ LKP'nin ideolojik yenilenme yaşadığı bu süreçte Şi'i Marksist düşünür Mehdi Amil de bu dönüşüme entelektüel boyutta büyük katkı sağladı.⁵⁵² Amil, yaptığı çalışmalarda Arap dünyasının modern ekonomik ve toplumsal tarihini ve bu tarihin altında yatan ideolojik ve dini yapılan yorumlayabilecek uygulanabilir bir yöntem geliştirme çabası içine girdi.

⁵⁴⁹ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 58-68.

⁵⁵⁰ Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", s. 237.

⁵⁵¹ Tareq Y. Ismael-Jacqueline S. Ismael, *The Communist Movement in Syria and Lebanon*, Florida, University Press of Florida, 1998, s. 81-83.

⁵⁵² Mehdi Amil'in yaşamı ve fikirleri konusunda bkz. *Et-Tarik*, Mehdi Amil Özel Sayısı, C: 56, Sayı: 4, Temmuz 1997, s. 108-204.

Amil'in özel olarak ilgilendiği ülkeyse Lübnan'dı.⁵⁵³ Amil, Marksist bakış açısıyla tanımladığı siyasal sistem, sınıf ve mezhep, ulusal ve mezhepsel kimlik, kültürel çoğulculuk gibi kavramlarla Lübnan'ın siyasal ve toplumsal meselelerine çözümler üretmek istiyordu.⁵⁵⁴ Amil, çalışmalarında Lübnan'daki konfesyonalizme, Hıristiyan Lübnancılık fikrine ve özellikle Mişel Şiha'ya karşı entelektüel boyutta ciddi eleştiriler getirmiştir.

Asıl adı Hasan Abdullah Hamdan olan Mehdi Amil 1936'da Lübnan'ın güneyinde Şi'i bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu. Amil'in fikri alt yapısı, 1960'larda Fransa'da öğrenciyken Fransız filozof Louis Althusser'in Karl Marks yorumları aracılığıyla şekillenmişti. Amil, Althusser'le birlikte Nicos Poulantzas ve Yves Lacoste'un teorik çözümlemelerinden yararlandı. Amil, Althusser'in Marksist yapısal filozofisinin Arap araştırmacılara modern Arap dünyasının yapılarını ve toplumsal ilişkilerini analiz etmeye yarayacak kavramsal kolaylıklar sağlayacağını düşünüyordu. Amil'in tarihsel materyalizm projesi, Arap tarihini ve kültürünü Althusser'in Marksizm'i ışığında yeniden yorumlamayı ve Arap toplumlarındaki burjuva düşüncesini aşacak bir yol bulmayı öngörüyordu. Amil'in teorik çalışmalarında dört ana meseleyle uğraştığı görülmektedir. Bunlardan ilki Arap dünyasındaki azgelişmişliğin arkasındaki nedenleri açıklayacak doğru bir teori arayışıdır. İkincisi modern Arap toplumsal ve ekonomik tarihinin değerlendirilmesidir. Üçüncüsü Arap dünyasındaki egemen yapının ve bu yapının sürdürülmesini sağlayan ideolojik aygıtların incelenmesidir. Amil'in uğraştığı son mesele ise başarısız siyaset ve planlanmış toplumsal ve ekonomik yapı uygulaması olarak Lübnan'a özgü konfesyonalizm (mezhepçilik) örneğinin ele alınmasıydı.⁵⁵⁵

Mehdi Amil, Marksist teoriyle modern Lübnan'daki en hassas konu olan mezhepçilik meselesine ışık tutmaya çalıştı. Lübnan'da mezhepçilik dini bir yapı olmasının yanında siyasi bir sistemdi. Amil'e göre 1970'lerdeki iç savaşın merkezinde mezhepçilik yer alıyordu. İç savaşın asıl ne-

⁵⁵³ İbrahim M. Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, Londra, Pluto Press, 2004, s. 319.

⁵⁵⁴ Firro, *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, s. 61.

⁵⁵⁵ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 320-321.

deni, bağımlı bir burjuvazi olan Lübnanlı sömürgeci burjuvazinin doğasında ve mezhepçiliği kendi siyasal gücünü korumak için bir silah olarak ideolojik biçimde kullanmasında yatıyordu. Lübnan'daki gerilim, siyasi gibi görünse de aslında bu gerilim XIX. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan ekonomik faktörlerin bir sonucuydu. Amil'e göre devletin mezhepçi doğası ortadan kaldırılmadan Lübnan'daki devletin modernize edilmesi mümkün değildi. Mehdi Amil'in önemli kitaplarından biri, *Mezal ilâ Nakd el-Fikr et-Tâifi: el-Kadiyye el-Filistiniyye fi Eydülüciyyet el-Burcuviyye el-Lubnâniyye* (Mezhepçi Düşüncenin Çürütülmesi Üzerine Bir İnceleme: Lübnan Burjuvazisinin İdeolojisinde Filistin Meselesi) adlı eserdir. Amil, kitabında Mişel Şiha'nın fikirlerini ve Lübnan burjuvazisinin ideolojisini detaylı bir şekilde incelemiştir. Amil, Mişel Şiha'nın Lübnan burjuvazisinin manevi babası ve Keta'ib Partisi'nin ana ideoloğu olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁵⁵⁶

Mehdi Amil, Şiha'nın Lübnan'ı tanımlarken ülkenin çok eski zamanlardan beri sahip olduğuna inandığı bazı özelliklerini ön plana çıkardığını söylemektedir. Bunlar, dağ yaşamının merkezi konumu, Lübnan'ın uluslararası ticaretteki önemi, Hristiyan ve Müslümanların barış içinde bir arada yaşaması, Orta Doğu'ya ve genelde dünya karşı açıklığı ve ülkenin yurtdışındaki Lübnanlı diasporayla bağlarıydı. Şiha'ya göre bu özelliklerinden dolayı Lübnan eşsiz bir ülkeydi. Ayrıca Şiha, Lübnan'ı çok geniş ekonomik özgürlüklerin olduğu bir ülke olarak görüyordu. Lübnan ekonomik olarak gelişmesi için dış yatırıma ihtiyaç duyuyordu. Şiha'nın bu fikirlerinden yola çıkan Amil, onun burjuva ideolojisini 5 önemli nokta üzerinden eleştiriyordu: İlk olarak Şiha, Lübnan'ın açık bir şekilde birlikte yaşayan ve işbirliği yapan mezhepler mozayici olduğu ve onların yaşamlarındaki ortak paydanın burjuvazi tarafından güçlendirilen ve kontrol altında tutulan siyasi denge olduğu fikrini sunarak iktidardaki Lübnan burjuvazisinin siyasal görüşünü yansıtıyordu. İkinci olarak Şiha'nın Lübnan toplumunun mozayici konusundaki önerisi ulusallığı yok sayıyordu. Üçüncü olarak Şiha'nın Lübnan tasvirinde toplumsal sınıf kavramı dikkate alınmıyordu. Bu bağlamda Şiha, Lübnan'ın mezhepsel yapısında oluşabilecek herhangi

⁵⁵⁶ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 331.

bir dengesizliği toplumsal nedenlere bağlamayı reddediyordu. Ona göre dengesizlik toplumsal veya siyasal sistemden dolayı değil halktan dolayı ortaya çıkıyordu. Dördüncü olarak *Cebel Lübnan* ve onun etrafında oluşan burjuvazi Lübnan'ın siyasal ve toplumsal sistemini şekillendiriyor ve ona istikrar sağlıyordu. Amil'e göre Lübnan burjuvazisi kendi ekonomik ve siyasal prestijini ve çıkarlarını korumak için izolasyonalizmi kullanıyordu. Ayrıca siyasal ve ticari alanlarda egemen olan bu sınıf izolasyonalizmi, onun dünya kapitalizmine yapısal bağlılığına ve Batı emperyalizminden siyasal ilham almasına dayanıyordu. Son olarak Şiha, dinin siyasal işlevinin egemen mezhepçi sistemin toplumsal dengesini muhafaza etmek olduğunu düşünüyordu. Şiha'ya göre XX. yüzyılda dünya çapında var olan kargaşa, Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki tarihsel bölünmeden değil, Tanrının varlığının inkâr edilmesinden kaynaklanıyordu. Böylece bu kaosu sorumlusu ateizmdi.⁵⁵⁷

Mişel Şiha, Lübnan'ı daima Orta Doğu'nun diğer parçalarından kolaylıkla ayırt edilebilecek Akdeniz Avrupası'nın bir parçası olan "eşsiz bir ülke" olarak görme eğilimindeydi. Şiha'ya göre Lübnan'ın düşmanı Batı veya emperyalizm değil, Lübnan ile Batı arasındaki ilişkilerin istikrarını bozmaya çalışan güçlerdi. Şiha'nın bu bakış açısından dolayı Mehdi Amil onun komünizm, ateizm ya da Marksizm'e karşı Batı ile ittifak çağrısı yaptığını savunuyordu. Ayrıca Amil göre mezhepçilik sistemi, Lübnan'a bağımsızlığın arifesinde sokulmuş ve 1926 Anayasası ile somutlaştırılmıştı. Amil'in önemle vurguladığı bir diğer husus da emperyalizmin Filistin'deki Siyonist modeli izleyerek Lübnan'da "Hristiyanlar için bir anavatan" yaratmayı tasarlamış olma ihtimalinin yüksek olmasıydı. Lübnan burjuvasının Filistin sorunu hakkındaki fikirlerinin Lübnan'daki Filistinliler hakkındaki fikirlerinden farklı olmadığını söyleyen Amil'e göre tarih, Lübnan burjuvasının milliyetçilik karşıtı ve Siyonizm yanlısı olduğunu, onların siyasal ve ticari çıkarlarının Arap gerici hareketi, Siyonizm ve Batı emperyalizminin çıkarlarıyla uyumlu olduğunu gösteriyordu.⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 332-333.

⁵⁵⁸ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 334.

Mehdi Amil, Keta'ib Partisi'nin fikirlerinin bir temsilcisi olarak gördüğü Kaslık Üniversitesi'nden bazı fikir adamlarının tartışmalı çalışmalarını da ele almıştır. 'Amil'e göre bu Marunî fikir adamları ülkedeki güncel çatışmaların nedenini İslam ile Hıristiyanlık arasındaki doktriner farklılık olarak görüyor ve Arapların Orta Doğu'daki tarihini İslam'ın tarihi ve Hıristiyanların zımni statüsüne kaydırılmalarının tarihi olarak nitelendiriyordu. Onlara göre İslam, gericiliği ve çökmüş Doğu'yu (*Orient*), Hıristiyanlık ise dinamik ve ilerlemiş Batı'yı (*Occident*) temsil ediyordu. Amil, Marunî fikir adamlarının ülkedeki mevcut çatışmanın sosyo-ekonomik ve siyasal olmaktan çok özünde dini ve doktriner olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını ve bu grubun en büyük korkusunun İslamlaşma veya İslam dünyasında ikinci sınıf vatandaş olma olduğunu söylemektedir. İslam'ın gericilik ve çökmüş Doğu olduğu iddiası ise Arap dünyasının Müslüman kimliği temsil ettiği ve İslam'ın özünde Arabizmin bir başka boyutunu teşkil ettiği varsayımına dayanıyordu. Amil'e göre İslam ve Arabizmi bu şekilde özdeşleştirmek, Lübnan'daki çatışmanın milliyetçi unsurunu yansıtır ve böylece çatışma İslam ile Hıristiyanlık arasında dini bir mücadeleye indirgeniyordu.⁵⁵⁹

Mehdi Amil, 1987'de LKP'nin merkez komitesine seçildikten kısa bir süre sonra suikast sonucu öldürülmüştür. Amil öldürülmeden bir yıl önce yayınladığı *Fi ed-Devle et-Tâ'ifiyye* (Konfesyonel Devlette) adlı kitabında Mişel Şiha'nın fikirlerini sürdüren entelektüellerle birlikte bazı Marksist entelektüelleri de eleştirmişti. Amil'in eleştirdiği ilk grup, Şiha'nın fikirlerinden ilham alan Antuan Messarra, İliya Harik gibi yazarlardı. Amil, Lübnanlı sosyal bilimci Antuan Messarra'nın Lübnan'daki sistemi "eşsiz bir sistem" olarak tanımlamasını Şiha'nın fikirlerinden doğrudan etkilendiğinin bir işareti sayıyordu. Amil'e göre sadece Messarra değil birçok Lübnanlı burjuva ideolog Şiha'nın "mezhepçi bir doku içinde Lübnan'ın eşsizliği" kavramını kullanmıştı. Amil, eşsizlik (*el-farâdah*) kelimesinin gerçekte "değişime gücü yetmeyen, değiştirilemeyen" manasına geldiğini ifade etmektedir. Buna rağmen iç savaş yıllarında faşist iktidar, İsrail'in yardımına ve onun temsilcilerini en üst siyasi pozisyonlara getirmesine

⁵⁵⁹ Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, s. 334-335.

rağmen başarısız olmuş ve eşsizlik kavramı siyasal sistemi muhafaza etme rolünü kaybetmişti. Bu da ülkedeki mevcut siyasal sistemin değişmesinin gerekli olduğunu kanıtlıyordu. Mehdi Amil, Antuan Messarra'nın Lübnan'daki azınlık gruplarının devletin dengeleyici ve kurumsal rolüyle korunduğunu ve önemsendiğini savunmakta olduğunu söylüyordu. Messarra'ya göre devletle toplum arasında iletişim kuran alt grupların var olması çoklu bir toplum için gerekliydi. Amil, bu fikirlerin de Şiha'nın daha önce yazdıklarının bir kopyası olduğunu iddia etmiştir.⁵⁶⁰

Amil'in eleştirdiği ikinci grubun içinde Marksist teoriyi yanlış anladığını veya kötüye kullandığını düşündüğü Mas'ud Daher ve Ahmed B'albaki gibi yazarlar vardı. Amil, kitabında siyasal sistem ve onun dayandığı konfesyonelizmi savunan Lübnanlı entelektüeller ve siyasetçileri eleştirirken onların algılamalarındaki yanlışlığı tartışma konusu yapıyordu. Amil'e göre bu yazarların algılamalarındaki yanlışlığın nedeni, *et-Tā'ife* sözcüğünü "bağımsız ve kendi kendine yeterli bir varlık" olarak tanımlamalarıydı. Oysa Amil gerçekte toplumlar arasındaki ilişkilerin devlet ortamının dışında yapılandırılması gerektiğine inanıyordu.⁵⁶¹

Mehdi Amil'in Marunî milliyetçiliğine entelektüel boyutta yaptığı itirazları, siyasi alanda sürdüren lider Dürzî Kemal Canbulat oldu. Lübnanlı Dürzîlerin en güçlü feodal ailelerinden birinin üyesi olan Canbulat, önce Lübnanda Ayn Turada okuduktan sonra Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji eğitim aldı. 1942'de ise Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesi'nin hukuk bölümünden mezun oldu. 1943'te daha 26 yaşındayken Emile Edde'nin Ulusal Blok'undan Lübnan Parlamentosu'na milletvekili seçilen Canbulat, toplumsal bilimlerdeki bilgisinin yanı sıra ruhani konularla da ilgileniyordu. Canbulat'ın Hint felsefesine ilgisi ve Gandi'ye hayranlığı herkes tarafından biliniyordu. Hatta Canbulat'ın Fransa'dayken Hristiyanlığa geçmeyi düşündüğü bile iddia edilmektedir. Bu yıllarda Canbulat, siyasi görüş olarak da birçok gidiş gelişler yaşadı. Siyasete Edde'nin Ulusal Blok'unda başlayan Canbulat 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra kendini Arap milliyetçisi olarak tanımlamaya başladı.

⁵⁶⁰ Mehdi Amil, *Fi ed-Devle et-Tā'ifiyye*, Beyrut, El-Farabi, Üçüncü Baskı (İlk Baskı 1987), 2003, s. 15-19.

⁵⁶¹ Firro, *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, s. 61.

Canbulat aynı zamanda reformcu bir seküler sosyalizm taraftarıydı. Bununla birlikte Canbulat, ailesinden gelen nüfuz ve prestijinden asla feragat etmedi.⁵⁶² Antun Sa'adeh'nin partisine bir ara yakınlaşan Canbulat, sonunda 1949'da kendi partisi olan İlerici Sosyalist Partisi (İSP)'yi kurdu. 1950'lerin ortalarından itibaren Arap milliyetçisi eğilimleri güçlenen Canbulat, 1958 Krizi'nde Batı yanlısı Devlet Başkanı Kamil Şam'un'a karşı muhalefetin en önemli liderlerinden biri oldu.⁵⁶³

İSP'nin taraftarları daha çok Canbulat'ın ait olduğu Dürzî toplumundandı. Partiyi kuran çekirdek kadronun sosyalizm fikri, öncelikle liderlerine sadakat göstermek için partiye katılan Dürzî köylüleri hedefliyordu. Parti, tek lidere bağlı bir Dürzî partisi özelliğini sürekli korudu. Buna rağmen Canbulat ve İSP'nin yöneticileri, partilerinin mezhepsel veya bölgesel bir parti olmadığını ve ülkenin her yerinden ve her mezhepten destekçilerinin olduğunu iddia etti. 1950'lerin başında İSP'nin sosyalizm fikri ve Dürzî ağırlığındaki hafifleme, önemli ölçüde Marunilerin de partiye ilgisini arttırdı. 1958 Krizi'ne kadar İSP'nin Arap milliyetçiliğine bütünüyle destek vermemesi, Lübnanlı Sünnilerin ve muhafazakâr Arap milliyetçilerinin partiye mesafeli kalmalarına neden olmuştu. 1958'den sonra Canbulat, Arap milliyetçiliği fikrini sosyalist ideallerle birleştirmeye çalıştığını açıkça gösterdi. Bununla birlikte Canbulat'ın felsefi eğilimlerinin her zaman siyasi bakış açısını doğrudan yönlendirdiğini belirtmek gerekiyor.⁵⁶⁴

Lideri Canbulat'ın felsefi fikirleri, İSP'nin disiplin ve özgürlüğü, hukuk ve ahlakı, kişisel ve sosyal mevcudiyeti, çalışma ve ruhaniyeti, akıl ve maddeyi, Doğu ve Batı'yı, eski ve yeniye dengeli bir biçimde içeren yeni bir toplum ve siyasal sistemin kurulması teklifini Lübnan'a sunmasını getirdi. İSP, bu muazzam düzeni uygulamanın ilk adımı olarak güçlü, birleşik ve mutlu bir Lübnan toplumu inşa etmeyi görüyordu. Parti, aile kurumunun korunduğu, devletin halkın sağlığıyla ilgilendiği, sınıf sistemi ve feodalizmin tamamen ortadan kaldırıldığı ve köylerle kentler arasında bir dengenin kurulduğu sosyalist bir sistemi savunuyordu. Din ise böyle bir toplumda temel kurum olarak kalmaya devam edecekti. Bununla birlikte toplumdaki her şey

⁵⁶² Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 30-31.

⁵⁶³ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 215.

⁵⁶⁴ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 217-220.

denge ve birliği sağlamaya hizmet etmeli, insanlar arasında farklılık ve ayrılık yaratan faktörler yok sayılmalıydı. İSP, öncelikle konfesyonel (mezhepçi) sistemi hem siyasal hem de toplumsal alandan kaldırmayı amaçlıyordu. Lübnan'daki seçim sistemi değiştirilerek konfesyonel ilkelere dayalı siyasal temsil kaldırılabilirdi. Dini mahkemelerin sivil mahkemelerle yer değiştirilmesi ve medeni nikâhı uygulamasının başlatılmasını isteyen parti, ilkokuldan üniversiteye kadar eğitimin parasız olması gerektiği savunuyordu. Ayrıca ülkedeki tüm eğitim müfredatı birleştirilmeli ve tüm yabancı okullar Araplaştırılmalı ve Lübnanlaştırılmalıydı. Parti, askerlik hizmetinin zorunlu hale getirilmesini ve mezhepçi ruhun kaldırılıp Lübnan'ın tek bir ulus kimliği içine sokulmasını gerekli görüyordu.⁵⁶⁵

Canbulat ve partisinin Lübnan'daki konfesyonel sistemi değiştirme yönündeki talepleri bu sistem sayesinde siyasi ve ekonomik ayrıcalıklara sahip Marunî liderlerin ve toplumunun tepkisini çekmiştir. Canbulat, bu fikirleriyle 1975 Lübnan İç Savaşı'nın arifesinde ülkedeki değişim yanlısı Müslümanların tek lideri haline gelirken Marunîlerle Canbulat arasındaki düşmanlık da en üst safhasına çıktı. Canbulat, bu yıllarda Marunî milliyetçiliği ve Marunîlerin dinsel veya ulusal bir devlet kurma çabalarını en çok eleştirenlerin başında geliyordu. Canbulat, bu konudaki fikirlerini *I Speak for Lebanon* (Lübnan İçin Konuşuyorum) adlı kitabında şöyle ifade etmektedir:

"Marunîler, onları 300 yıl önce Lübnan'a getiren Emir Fahreddin zamanından beri Marunî Devleti kurmayı arzuluyordu. Burada Siyonizm'le ilginç paralellikler var: Marunî diaspora yavaş yavaş dünyanın her tarafına yayıldı ve XIX. yüzyıldan itibaren kominal bir siyasi bilinç gelişmeye başladı. 1864'te Petit Liban (Küçük Lübnan)'ın yaratılması, onların siyasi ve dini bir maceraya sürüklenmesini cesaretlendirdi. Aynı zamanda Marunî diaspora Batılılaştı ve ekonomik olarak zenginleşti..."

Kitabında Marunîlerin kişisel ve toplumsal özelliklerini tarihsel bir bakış açısıyla inceleyen Canbulat, Marunî toplumunun XVIII. yüzyıldan beri Avrupa kültürü tarafından biçimlendirildiğini ve asimile edildiğini savunmaktadır. Hatta bu asimilasyon sırasında Marunîlerin elde ettiği entelektüel bilgi bile onları geliştirmek yerine bozmuş ve fanatikleştirmişti. Bunun yanında Marunî toplumu dini seçkinlerin onlarla kurduğu bağları her zaman

⁵⁶⁵ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 220-221.

muhafaza etmişti. Marunî ruhbanlar hala hem dini hem de seküler konularda önemli bir nüfuza sahipti. Canbulat'a göre Marunî din adamları -Yahudilikteki gibi- kendilerini toplumlarının kaderi olarak görüyordu. Daima hem dini hem de siyasi liderler olarak kalan ve seküler alandan asla geri çekilmeyen Marunî ruhbanlar, köktenci Marunî milliyetçiliğinin uygulayıcısı ve yurtdışındaki Marunî diasporayı bir arada tutan güç oldu.⁵⁶⁶

Canbulat, kitabında *Cebel Lübnan*'da ayrı bir varlık oluşturan Marunîlerin karakterleri ve davranışlarının sürekli bir bölünme yaşadığına dikkat çekmektedir. Canbulat'a göre bu bölünme, Marunîlerin nasıl ani bir dini coşku patlamasının ardından aşırı milliyetçilik krizine girdiklerini açıklıyordu. Marunîlerin karakterindeki bu derin çelişki, onların bazen bir şey derken sonradan tam tersini söylemelerinin nedenini anlamayı kolaylaştırıyordu. Canbulat'a göre Marunîlerdeki -birbiriyle yan yana bulunan- çift kişilik psikolojik bir durumdu. Marunîler, zalim-merhametli, anlayışlı-dik kafalı, yardımsever-acımasız, samimi-ikiyüzlü gibi zıt tavırları bir arada sergileyebiliyordu.⁵⁶⁷ Canbulat, Marunîlerin aynı zamanda kendilerini tanımlayacak bir ulusal kimlik hayali kurduğunu ve bunu Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki yarı-kabilese gruplara (Merdaitler gibi) ve onların yaşadığı küçük bir ülkeye (*Cebel Lübnan*) dayandırmaya çalıştıklarını söylemektedir. Canbulat'a göre böylesi şartlandırmalar insan mizahçının ve mezhepsel, ideolojik, dini ve parti örgütlenmelerinin temelinde ortaya çıkıp insanın özgürlüğünü elinden almakta ve Marunîlerin zalimlik yönünde eğilimlerini harekete geçirmektedir.⁵⁶⁸

Marunî ruhban sınıfını gösteriş düşkünü ve ülkenin sosyo-ekonomik meselelerine karşı duyarsız kişiler olarak nitelendiren Canbulat, bazı Ma-

⁵⁶⁶ Kamal Joumbblatt, *I Speak for Lebanon*, Londra, Zed Press, 1982, s. 55-56.

⁵⁶⁷ Kemal Canbulat'ın Marunîlere yönelik sert suçlamaları muhakkak ki iç savaş atmosferinin tesiri altında kaleme alınmıştı. Bununla birlikte Marunîlerin çift kişilikli (tutar-sız ve güvenilirmez) olduğu iddiası Dürzilere yönelik *takiyye* (saklanma, ikiyüzlülük) suçlamalarını akla getirmektedir. *Takiyye* suçlamalarının siyasi alandaki yansıması güç dengelerinin değiştiği dönemlerde Dürzî liderlerin kolaylıkla siyasi duruşlarını ve müttefiklerini değiştirebildikleri görüşüdür. Bu konuda bkz. Philip Hitti, *Origins of The Druze People and Religion*, New York, Colombia University Press, 1928, s. 47-48; Kais Firro, *A History of The Druzes*, Leiden, E.J. Brill, 1992, s. 20-23.

⁵⁶⁸ Joumbblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 57.

runî din adamlarının daha ılımlı ve gerçekçi davrandıkları zamanlarda da Kamil Şam'un, Pierre Cemayel⁵⁶⁹ gibi seküler liderlerin Marunî toplumunu kontrolleri altına aldıklarını belirtiyor. Bu iki lider, izolasyonist ruhu daha yüksek bir sesle ifade etmiş ve toplumsal eşitlik ve adalet getirecek her değişikliği reddetme eğiliminde olmuştu. Canbulat'a göre işte bu bakış açısı, Marunîleri eski kötü günlerdeki İbraniler gibi *par excellence* (mükemmel) bir kapalı toplum haline getirdi. Ayrıca Canbulat Marunîlerin bu dünyevi fanatizminin onları aktif ve girişken yapan faktör olduğunu da vurguluyordu. Canbulat'a göre Marunîler aşırı derecede uyanıktı ve daima zirvede olmayı başarıyordu. Canbulat, böyle kişiler için Arapçada yetenekli manasına gelen şâtr sözcüğünü kullandıklarının, fakat bu sözcüğün bilgidен gelen değil kurnazlıktan gelen yeteneği ifade ettiğini söylüyordu. Marunîler konusundaki sert eleştirilerini benzer ifadelerle sürdüren Canbulat, bununla birlikte tüm Marunî toplumunu kastetmediğini sadece yüksek burjuvaziye hedef aldığını belirtiyordu:

*"Ben sadece belli bir Marunî yüksek burjuvaziden bahsediyorum. Marunî toplumu bütünüyle namussuzlardan oluşmuyor. Birçok –belki de sadece 3 taneli ulusalcı, mert, samimi, onurlu, sözünden dönmez ve mükemmel dost olunacak Marunî var. Marunî milliyetçiliğinin bu kısmı, son 300 yıldır Lübnan'da önemli roller oynadı. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıldaki Arap edebiyatının rönesansında bu Marunîler, hem Lübnan'da hem de onun komşularında yazılı basının ve matbaanın ortaya çıkmasında, yönetsel gelişmelerde ve Arap milliyetçiliğinde öncü oldu. Butros el-Bustani ve Ameen Rihani, açık fikirlik ruhunun en iyi sembolleriydi."*⁵⁷⁰

Canbulat, Suriye için "vatan" kavramını ilk kez kullanan Butros el-Bustani ve Arap milliyetçiliğinin önemli entelektüel destekçilerinden Ameen Rihani'ye övgüler dizdikten sonra Marunîlere yönelik sert –bazen de abartılı- suçlamalarına devam etmektedir. Canbulat, kitabında Marunî seküler ve dini liderlerinden oluşan karar alıcı gizli bir yüksek konseyin var olduğunu iddia etmektedir. Hatta bu konseyi, *Sanhedrin* (Antik dönemde Yahudilerin yönetsel, dini ve hukuki işlerini yöneten yüksek mahkeme) olarak adlandırıyordu. Canbulat'a göre bu konseyin işleyişi Framasonlar-

⁵⁶⁹ Kemal Canbulat'ın kitabında Kamil Şam'un'a "En yüksek rütbeli politik rahip" ve Pierre Cemayel'e "gerçek bir çılgın" diye hitap etmektedir.

⁵⁷⁰ Jomblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 59.

dan çok da farklı değildi. Bu konseyin toplantıları Napolyon'un Orta Doğu'ya gelişinden beri yapılyordu. 1950'lerden sonra Kaslık Üniversitesi bu toplantıların merkezi olmuştu. Canbulat, konseyle birlikte bir ilginç iddia daha ortaya atmakta ve Marunîlerin de Yahudiler gibi on emrin yazılı olduğu bir belgeye sahip olduklarını belirtmektedir:

"Bu belge 1920'de Metn bölgesinin yüksek kesimlerindeki bir manastırda ortaya çıktı. Onu oraya kimin bıraktığını bilmiyorum, ama belge bazı çalışanlarca kazayla bulunmuştu. Bu belge anavatanın inançlı çocuklarına bir mesajı açıklıyor ve dünün Fransa'sını Marunî toplumunun "ait olduğu ana" olarak atfediyordu."

Marunîlerin on emrini 1944'te bir kez gördüğünü söyleyen Canbulat, kitabında bu on emri maddeler halinde sıralamaktadır. On emrin ilk maddesi, Canbulat'ın ülkedeki Marunî egemenliğine karşı verdiği mücadele düşünüldüğünde oldukça manidardır:

"Bu anavatan sadece senin için yaratıldı, tarihi savaşlardan sonra sen burada bir araya gelmeli ve özgürlüğünü tatbik etmelisin. Bil ki Lübnanlı demek Hristiyan demektir. Araplara gelince onlar çölden geldi ve oraya geri dönmelidir."⁵⁷¹

⁵⁷¹ Joumbblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 60.

YEDİNCİ BÖLÜM

Lübnan'da Marunî Za'im Aileler Ve Siyaset

Lübnan'da konfesyonel ilkelere göre işleyen modern siyaset kurumu, büyük ölçüde ülkenin önemli za'im aileleri ve onların uzantısı olan siyasi partiler aracılığıyla şekillenmiştir. Marunî toplumu içinde de tarih boyunca kilise gibi güçlü bir dini kurumsallaşmaya rağmen siyaset-toplum ilişkilerini düzenlemede ve siyasal temsilde za'im aileler hayati bir role sahip olmuştur. Haçlı Seferleri'nden beri *Cebel Lübnan*'ın farklı bölgelerinde feodal yapı içerisinde siyasi, ekonomik ve askeri güce sahip olan Marunî za'im aileler kendi toplumları üzerinde egemenlik kurmuş ve modern dönemde farklı siyasi kimlikler elde ederek bu egemenliklerini sürdürmüştür. Bu bölümde XX. yüzyıl boyunca Lübnan siyasetinde nüfuz sahibi olan ve iç savaş yıllarında Marunî toplumuna liderlik eden üç önemli aile (Faranjiyyeler, Cemayeller ve Şam'unlar) ve üç siyasal parti ele alınmaktadır.

Lübnan'da Marunî Za'im Aileler

Lübnan'a Marunî göçünün ne zaman başladığı tam olarak belli olmasa da VIII.-IX.-X. yüzyıllarda Lübnan'daki Marunîlerin nüfusunu hızla arttırdığı sanılmaktadır. Marunîlerin ilk yerleştikleri yerler, *Cebel Lübnan*'ın kuzey kısımlarıdır. Marunîlerin Lübnan'da ilk ele geçirdikleri ve Hristiyanlığa döndürdükleri yer ise Batrun'dur. Ardından Cubeyl ve Kis-

ravan'a doğru yayılan Marunîler, X. yüzyılda Aziz Marun Manastırı'nın yıkılmasından sonra dini hiyerarşinin de Kuzey Suriye'yi terk edip Lübnan'a yerleşmesi ile Lübnan'ı bir sığınak ve anavatan olarak görmeye başlamışlardır.⁵⁷² Marunîlerin *Cebel Lübnan*'a yerleşmesinden sonra toplumun siyasi ve ekonomik gelişimini etkileyen güç odakları, Marunî Kilisesi'yle birlikte belli nüfuz ve hegemonya alanları olan Marunî feodal/za'im ailelerdir. Marunî Kilisesi ve feodal aileler, bazen rekabet bazen de işbirliği içerisinde Marunî toplumunu yönetmişlerdir.

Modern Lübnan'ın kuruluşunda ve siyasetinde tesirli olan Marunî aileleri, ülkedeki Marunî yerleşim alanlarına göre coğrafi olarak iki ayrı kısma ayrılabilir. *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki⁵⁷³ Kura, Zagharta, Ehden, Kadışa Vadisi, Bşarri, Batrun'u kapsayan ilk bölge Marunîlerin Lübnan'da ilk yerleştikleri yerdir. *Cebel Lübnan*'ın güneyinde bulunan Kisravan bölgesi ve tarih içinde bazen *Cebel Lübnan*'ın içinde sayılan Deyr el-Kamar bölgesi (Beyrut-Şam yoluyla Kisravan'dan ayrılır) Marunîlerin ikinci önemli yerleşim alanıdır. Marunî yerleşimleri arasında yaptığımız bu ayrım, sadece coğrafi bir ayrım olmayıp, bu iki ayrı bölgede yer alan Marunî ailelerin siyasi tavırlarını ve yaptıkları siyasi ittifakları da etkilemektedir. Ayrıca bu iki bölgede yer alan Marunî aileler arasında kendi toplumlarının liderliği için -çatışma dönemlerinde açıkça ortaya çıkan- sürekli bir rekabetten de bahsedilebilir.

Cebel Lübnan'ın kuzeyinde -Zagharta merkezli- 70 Marunî aileden sadece 5'i ülkenin siyasi tarihinde önemli rol oynayarak ön plana çıktı. Bunlar, Karamlar, Faranjiyyeler, Mu'avvadlar, Duveyhiler ve Buluslardır. Kisravan bölgesindeki en önemli iki aile Khazenler ve Cemayellerdir. Deyr el-Kamar bölgesindeki en önemli Marunî aile ise Şam'unlardır. Modern Lübnan'da ve 1975 Lübnan İç Savaşı boyunca üç aile (Faranjiyyeler, Cemayeller ve Şam'unlar) Marunî toplumu üzerinde nüfuz sahibi olmuş ve ülke siyasetini yön vermiştir.

⁵⁷² Joseph Mahfouz, *Short History of The Maronite Church*, Çev: Susan Foukx (Arapçadan İngilizceye), Jounieh, Beyrut, Saint Paul Press, 2009, s. 36.

⁵⁷³ Günümüzde Lübnan'ın kuzey bölgesi 7 idari birime (*kaza*) ayrılmaktadır: Trablus, Kura, Zagharta, Ehden, Bşarri, Bartun, Akkar.

Faranjiyye Ailesi

Lübnan'ın kuzeyindeki Marunî yerleşim bölgesinin en önemli feodal ailelerinin başında Faranjiyye Ailesi gelmektedir. Faranjiyyeler, Lübnan'daki birçok Marunî aile gibi kökenlerini Haçlılara (Franklara) dayandırmaktadır.⁵⁷⁴ Dağlık Zagharta bölgesinin Ehden köyüne yerleşmiş olan Faranjiyyelerin ülke siyasetinde asıl güç ve nüfuz sahibi oldukları dönem XX. yüzyıl oldu. Ailenin en ünlü üyesi, Süleyman Kabalan Faranjiyye (ö.1992)'dir.

Süleyman Faranjiyye, 1910'da Kabalan ve Lamia Mikha'il çiftinin ikinci oğlu olarak Ehden köyünde doğdu. Babası Kabalan Faranjiyye, 1922'den 1932'ye kadar Zagharta'da milletvekili olarak görev yaparken varlıklı bir işadamı haline geldi. 1932'de Kabalan Faranjiyye'nin ölümünün ardından onun milletvekili unvanı büyük oğlu Hamid'e kalırken ailenin ticari işlerinin başına Süleyman Faranjiyye geçti. Süleyman, 1932'den sonra 25 yıl boyunca ticari işlere yoğunlaştı ve ağabeyi Hamid'in siyasi faaliyetlerinin gölgesini üzerinde hissetti. Hamid Faranjiyye, bağımsızlık hareketinin lideri ve 1943-1951 yılları arasında Riad es-Sulh'un kurduğu dört hükümette dışişleri ve finans bakanı olarak ulusal bir şöhret elde etti. 1952'de devlet başkanlığı seçimine aday olsa da Kamil Şam'un karşısında başarılı olamadı. 1955'te Hamid Faranjiyye, dışişleri bakanlığı görevinden istifa etti ve 1956 Süveyş Krizi'nden sonra Devlet Başkanı Kamil Şam'un'a muhalefet etmeye başladı. Birçok kişiye göre 1958 yılı Hamid Faranjiyye'nin devlet başkanı olması için büyük bir fırsattı. Fakat Ekim 1957'de beyin felci geçiren Hamid Faranjiyye'nin siyasi kariyeri trajik bir şekilde sona erdi. Bundan sonra ailenin liderliğine o dönem birçok ticari işle uğraşan (deniz tedarik ofisinin sahibi, devlete iş yapan bir müteahhit ve pamuk tüccarı) ve siyasette tecrübesi olmayan Süleyman Faranjiyye geçti.⁵⁷⁵

Hamid Faranjiyye'nin beyin felci geçirmesinden dört ay önce Zagharta yakınlarındaki Mizyara köyünde bir katliam gerçekleşti. Faranjiyyeler ile rakip Marunî aile Duveyhiler arasında bir kan davası meselesinden dolayı -Faranjiyye Ailesi'nin Zagharta'daki nüfuzunu sınırlamak isteyen

⁵⁷⁴ Philip Hitti, *History of The Arabs*, Londra, Macmillan, 1953, s. 670.

⁵⁷⁵ Wade R. Goria, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, Londra, Ithaca Press, 1985, s. 123.

Şam'un'un kışkırtıcı girişimlerinin de etkisiyle- Mizyara köyünün kilisesinde 25 kişi öldürüldü. Katliam sırasında Süleyman Faranjiyye'nin de orada olduğu ve birçok kişinin onun tarafından öldürüldüğü iddia edildi.⁵⁷⁶ Mizyara katliamı haberleri yayılınca Süleyman Faranjiyye, Lübnan Güvenlik Güçleri onu tutuklamadan önce Suriye'ye kaçmaya zorlandı. Faranjiyye'nin Suriye'ye kaçıışı, 1970'lerde Suriye ve Lübnan'da iki önemli siyasi lider olacak iki kişinin tanışmasına vesile olmuştur. Faranjiyye, o dönem Suriye Hava Kuvvetleri'nde albay olan Hafız Esad'la tanışmış ve yakın bir dostluk kurmuştur. Faranjiyye, bir süre Esadların Lazkiye'deki evinde konuk edildi. Bu süreçte 19 yaşındaki oğlu Toni ile Hafız Esad'ın 20 yaşındaki kardeşi Rifat arasında da yakın bir dostluk gelişti. 1958'de Fu'ad Şihab'ın Lübnan devlet başkanı olmasının ardından Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Faranjiyye'nin Mizyara katliamından dolayı soruşturmayaya uğramadan Lübnan'a dönüşünü sağladı.

Süleyman Faranjiyye, 1960, 1964 ve 1968 parlamento seçimlerinde milletvekili seçilmeyi başardı. 1960 parlamento seçimlerinde Devlet Başkanı Fu'ad Şihab ile Hamid Faranjiyye arasındaki iyi ilişkilerden dolayı Şihab yanlıları Faranjiyyeleri desteklemişti. Parlemantoda Süleyman Faranjiyye, ağabeyi Hamid Faranjiyye'ye büyük saygı duyan Sa'ib Selam'la birlikte hareket etti. Her ikisi de ülkenin liberal ekonomik sisteminin devam ettirilmesinin önemli olduğu görüşünü paylaşıyordu. Süleyman Faranjiyye, iki dönem Sa'ib Selam başbakanlığındaki hükümette PTT bakanı olarak görev aldı. Fakat 1961'de Sa'ib Selam istifa edince, Reşid Karami'nin kurduğu yeni hükümette PTT bakanlığı Faranjiyye'nin yerine Rene Mu'avvad'a verildi.

Lübnan'ın kuzeyindeki iki güçlü aile olan Faranjiyyeler ile Mu'avvadlar genel olarak iyi ilişkilere sahipti. Özellikle 1957'deki Mizyara katliamından sonra iki ailenin üyeleri Duveyhilere karşı birlikte hareket ettiler. Fakat Lübnan PTT bakanlığının Faranjiyye'nin yerine Rene Mu'avvad'a verilmesi iki aile arasındaki sıkı bağların gevşemesine yol açtı. Süleyman Faranjiyye, 1961'den sonraki yedi yıl boyunca Lübnan'da kurulan hükümetlerde görev alamadı ve bu süreç Faranjiyyelerin Fu'ad Şihab ve Reşid Karami'ye tepki

⁵⁷⁶ Jonathan Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers and American Bunglers*, Londra, Chatto&Windus, 1983, s. 125-126.

duymalarını getirdi. Süleyman Faranjiyye, 1968'de kurulan Abdullah Yafi hükümetinde içişleri bakanı olarak ülkenin yönetim mekanizmasının içine tekrar döndü. Merkez Blok içindeki Selam ve Es'ad'la yeni bir ittifak içerisine girdi. Ayrıca Faranjiyye, Şihab yanlılarına karşı siyasi çıkarlarını savunmak için Cemayel, Edde ve eski düşmanı Şam'un'la yakınlaştı.⁵⁷⁷

1970'li yıllar Süleyman Faranjiyye'nin siyasi kariyerindeki en yüksek noktaya ulaştığı dönem oldu. 1972 seçimlerinde Faranjiyyelerin oluşturduğu bloktan - Süleyman Faranjiyye'nin oğlu Toni ile birlikte- yedi milletvekili parlamentoya girdi. Faranjiyyelerin siyasal etkisi, Kura, Bşarri ve Akkar'a kadar yayılsa da onların siyasi ittifakları ulusal düzeye çıkamadı ve bölgesel karaktere sahip olarak kaldı.⁵⁷⁸ Ülkenin iç savaşa sürüklendiği süreçte ve iç savaşın ilk iki yılı Faranjiyye Lübnan devlet başkanlığı görevini yürüttü.

Süleyman Faranjiyye, Iris Handali ile evliliğinden 2 erkek (Toni ve Robert) ve 3 kız (Lamia Maya ve Sonia) çocuğa sahip oldu. Süleyman Faranjiyye'nin siyasete en fazla müdahil olan çocuğu Toni (ö.1978) idi. 1970'de Süleyman Faranjiyye devlet başkanlığına seçilince parlamentoda ondan boşalan koltuğa oğlu Toni seçildi. Ayrıca Toni babasının kurdurduğu hükümete PTT bakanı olarak atandı. İç savaş arifesinde Zagharta Özgürlük Ordusu ve Marada Tugayları adlı milis güçlerini komutanlığını da üstlenen Toni, bir paramiliter lider olarak ün kazandı. Fakat Marunî aileler arasındaki fikir ayrılıkları ve güç çatışması, Toni'nin -karısı Vera ve 4 yaşındaki kızı Cihan'la birlikte- 1978'de Ehden'deki yazlık evlerinde Keta'ib milislerince katledilmesine neden oldu. Bu katliam sırasında Toni'nin oğlu Süleyman Beyrut'taydı. 1992'de Süleyman Faranjiyye ölünce ailenin liderliğini -dedesi ile aynı ismi taşıyan- Toni'nin oğlu Süleyman yürütmeye başladı.⁵⁷⁹

Cemayel Ailesi

Lübnan'ın köklü Marunî ailelerinden olan Cemayellerin, XVI. yüzyıldan *Cebel Lübnan*'ın kuzeyindeki Cubeyl'den Kistravan'daki Bikfaya Köyü'ne

⁵⁷⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 124.

⁵⁷⁸ Marius Deeb, *The Lebanese Civil War*, New York, Praeger, 1980, s. 28.

⁵⁷⁹ Süleyman Faranjiyye'nin Kişisel İnternet Sitesi, ty, <http://www.sleimanfrangieh.com/>, (15 Ocak 2011).

göç ettikleri sanılmaktadır.⁵⁸⁰ Cemayel ailesi, Osmanlı döneminde Marunî Kilisesi'nde önemli görevler – Patrik Philip Cemayel (1795-1796) gibi- icra etse de asıl ününü XX. yüzyıl boyunca Lübnan siyasetinde oynadığı rolle kazandı. Cemayeller, 1920'de *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra toplumsal nüfuzlarını ve siyasi güçlerini korumuştur. Pierre Cemayel (ö.1984), gerek ailesel bağlara dayalı olarak gerekse modern siyasi parti örgütü içinde siyasi mücadelesini sürdürerek Lübnan siyasetindeki Marunîler için yeni bir ufak açmıştır. Bu yüzden Pierre Cemayel, modern Lübnan siyasetinde derin izler bırakmış ve ailesinin en etkili lideri olarak ön plana çıkmıştır.

Pierre Cemayel'in babası Şeyh Emin Cemayel, Fransız yanlısı ve Osmanlı karşıtı bir doktordur. Birinci Dünya Savaşı başladığında Emin Cemayel, ailesiyle birlikte Mısır'ın Mansura kentine sürgüne yollanmıştı. Pierre Cemayel'in amcası Antonie 1919'daki Paris Barış Konferansı'na Marunî toplumunun temsilcisi olarak katıldı. Savaşın sonunda Cemayeller Lübnan'a geri döndü. Pierre Cemayel, ilkokuldan üniversiteye kadar Beyrut'taki Fransız Cizvit okullarında okudu ve eczacılıktan mezun oldu. Cemayel okul yıllarında futbol, boks ve güreş gibi sporlara oldukça düşkün bir gençti. Uzun boylu ve atletik vücutlu olan Cemayel, heyecanlı ve oldukça azimli bir kişiliğe sahipti. Cemayel'in entelektüel yanı zayıf olsa da o daha çok modern Lübnan'ın Fenikeli geçmişi ve komünist sistemin tehlikeleri gibi konulara ilgi duydu. Fikirlerini değiştirme konusunda taviz vermez bir tutum takınan Cemayel, bu yolla kişiliğindeki otoriter yönü sergiledi. Bununla birlikte Cemayel, kurnaz pragmatik davranışlarıyla otoriter yönünü saklamayı da başarıyordu.⁵⁸¹ Cemayel, 1936'da Lübnan Keta'ib Partisi'ni kurarak Marunî toplumunun modern tarihindeki en köklü siyasi örgütü ortaya çıkardı. Keta'ib Partisi, Cemayel'in siyasi kariyeri boyunca onun en büyük başarısı olarak kaldı.

Keta'ib Partisi, bağımsız Lübnan'ın kurulma sürecinde gösterdiği çabalarla ülkenin siyasi tarihinde önemli bir rol oynadı. Keta'ib Partisi, bağımsızlığa giden süreçte, Fransa'ya karşı oldukça etkili grevler düzenledi

⁵⁸⁰ Muhammed Adnan Bakhit, "The Christian Population of the Province of Damascus in the Sixteen Century", Der: Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982, s. 35.

⁵⁸¹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 46.

ve bu grevler dolayısıyla partinin lideri Pierre Cemayel ve Elias Rababi ile birlikte 23 Keta'ib üyesi 11 Kasım 1943'te tutuklandı. Aynı gün Fransızlar Devlet Başkanı Bişara el-Khuri ve Başbakan Riad es-Sulh'u da tutukladı. Lübnan'da bu tutuklamalarla yükselen siyasi ve toplumsal tansiyon, İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in diplomatik baskıları sonucu Fransa'nın ülkeden çekilme kararı almasıyla normalleşmeye başladı. 22 Kasım 1943'te tutuklu olan Lübnanlı siyasetçi ve liderler serbest bırakıldı ve Lübnan'ın bağımsızlığı ilan edildi.⁵⁸²

Pierre Cemayel modern bir parti örgütlenmesi altında siyaset yapmaya çalışsa da aile bağları parti içinde açıkça etkili olmaya devam etti. Pierre Cemayel'in Genevieve ile evliliğinden 2 oğlu ve 4 kızı oldu. Pierre Cemayel'in oğulları Emin ve Beşir (ö.1982) Lübnan siyasetinde babalarının açtığı yolu izledi. Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesi'nde hukuk okuyan Emin Cemayel, 1970'de -daha 28 yaşında iken- amcası Maurice Cemayel (ö.1970)'in ölümü üzerine parlamentoda bir koltuk sahibi oldu. 1972 seçimlerinde parlamentoya tekrar seçilen Emin Cemayel, partinin ve parlamentonun daimi bir üyesi haline geldi.

Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir ise iç savaşın yardımıyla ülkenin ünlü bir siyasi figürü haline geldi. Beşir de ağabeyi gibi Saint Joseph Üniversitesi'nde hukuk okudu. Kardeşi Emin'in ağırbaşlı duruşuna karşın Beşir iç savaşta militan ve şahin bir rol oynadı. Lübnan Cephesi bünyesindeki Lübnan Kuvvetleri adlı milis örgütünün lideri olan Beşir Cemayel, Hristiyan seçmenler arasında popülaritesini genişletti. 34 yaşındayken Lübnan devlet başkanlığına tek başına ve alternatifsiz aday olarak ortaya çıkan Beşir Cemayel, İsrail'le kurduğu bağlar sayesinde rakiplerinin siyasi hareket alanlarını daralttı. 23 Ağustos 1982'de parlamentoda yeterli sayıyı zor da olsa sağlayarak devlet başkanı oldu. Beşir Cemayel, devlet başkanı seçilmesinden 14 Eylül'de suikast sonucu öldürülmesine kadar geçen 20 günlük kısa sürede Lübnan toplumu için kalıcı izler bıraktı.⁵⁸³

Emin Cemayel'in Joyce Tayan ile evliliğinden iki oğlu (Pierre Emin ve Sami) ve bir kızı (Nicole) oldu. Emin Cemayel'in iki oğlu babası ve dedesi

⁵⁸² John Pierre Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, Leiden, Netherlands, E. J. Brill, 1974, s. 59.

⁵⁸³ Samir Khalaf, *Lebanon's Predicament*, New York, Colombia University Press, 1987, s. 88-89.

gibi parlamentoya milletvekili olarak seçildi. Pierre Emin Cemayel, 2006 yılında suikast sonucu öldürüldü. Ağabeyinin öldürülmesinin ardından Sami partide ve siyasette daha aktif rol oynamaya başladı ve 2009 parlamento seçimlerinde milletvekili oldu. 1977'de Solange Tutuncu ile evlenen Beşir Cemayel'in üç çocuğu oldu. İlk kızı Maya 2 yaşındayken 1980'de babasına yönelik yapılan bir bombalı saldırı sonucu öldürüldü. Beşir Cemayel'in ikinci kızı Youmna 1980'de, oğlu Nedim ise 1982'de doğdu. Beşir Cemayel'in siyasi mirası, eşi Solange ve oğlu Nedim tarafından 2000'li yıllarda sürdürüldü.

Şam'un Ailesi

XX. yüzyılda Lübnan siyasetinde önemli rol oynayan Marunî aileden biri de Şam'unlardır. Şam'unların siyasi ve toplumsal gücünün ve nüfuzunun dayandığı bölge Deyr el-Kamar'dır. Şam'un ailesinden yetişen en önemli siyasetçi Lübnan devletinde birçok önemli görev icra eden Kamil Şam'un (ö.1987)'dur. Kamil Şam'un, 1900'de Deyr el-Kamar'ın Şuf kasabasında doğdu. Kamil Şam'un'un babası Nemr, Mutasarrıflık döneminde maliye denetçisi olarak çalışmıştı. Fakat Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 1916'da Nemr Şam'un, Fransız yanlısı olduğundan dolayı Osmanlı yönetimi tarafından Anadolu'ya sürgüne gönderildi ve savaş boyunca burada kaldı. Babasının Anadolu'daki sürgün yıllarında Kamil Şam'un Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesi'nde hukuk okumak için hazırlandı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Lübnan'a geri dönen Şam'un ailesi Fransızlar sayesinde eski nüfuzlarına tekrar kazandı. 1923'te hukuk bölümünden mezun olan Şam'un, Beyrut'ta çıkan Fransızca gazete *Le Reveil*'de yazılar yazarak siyasi kariyerini başlatacak ilk adımları attı.⁵⁸⁴

Kamil Şam'un, 1929'da Şuf Dağı'ndan milletvekili olarak Temsilciler Meclisi'ne girdi. Şam'un bu yıllarda siyasette Bişara el-Khuri'nin aktif bir savunucusu olarak şöhret kazandı. Siyasetçi olarak dikkat çekici olumlu özelliklere sahip olan Şam'un, kişiliğindeki küstah, kaba ve olumsuz yönlerini saklama eğilimde oldu. Şam'un, Bişara el-Khuri gibi bir taraftan ticari çevreler ve Batılı veya Arap siyasetçilerle yakınlaşırken diğer yandan da

⁵⁸⁴ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 36; 92; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 83-84.

Dürziler ve Müslümanlarla bağlar kuruyordu. Bununla birlikte orta sınıf bir aileden gelen Şam'un, Canbulatlar gibi seçkin feodal ailelerin maddi servetleri ve ayrıcalıklı statülerinden rahatsızlık duyuyordu. Siyasette popülist bir izlenim vermeye çalışan Şam'un, liberal bir ekonomik ve siyasal sistemi Lübnanlıları refaha kavuşturacak en iyi yol olarak görüyordu. Fakat Şam'un bir fikir adamı olarak görünmekten hoşlansa da o daha çok bir eylem adamıydı. Seçim kampanyalarında ve parlamentodaki koalisyonlarda etkili bir örgütçü olan Şam'un, daha sonra iş yaşamında da yaratıcı yönlerini ortaya koydu. 1930'da Lübnan'ın varlıklı ve seçkin ailelerinden biri olan Thabitlerden Zelfa Thabit ile evlenen Şam'un, bu evlilik sayesinde ülkedeki prestijini yükseltti. Özellikle Zelfa'nın annesinin İngiliz olması Şam'un'un İngiltere'yle yakın ilişkiler geliştirmesinde önemli rol oynadı.⁵⁸⁵

1934, 1937 ve 1942'de Lübnan Parlamentosu'na milletvekili seçilen Şam'un, Fransa'ya karşı bağımsızlığı savunduğu için 11 Kasım 1943'te tutuklandı ve 11 gün Bişara el-Khuri ve Riad es-Sulh ile birlikte Raşeya Kalesi'nde tutuldu. Halkın yaptığı büyük protesto gösterileri sonucu 22 Kasım'da serbest bırakıldı. Şam'un, 1944-1947 yılları arasında Lübnan'ın Londra büyükelçisi olarak görev yaptı. Bu görevin ardından kısa bir süre Birleşmiş Milletler'de ve Arap Birliği'nde Lübnan'ı temsil eden Şam'un, Lübnan Devlet Başkanı Bişara el-Khuri yolsuzluk iddialarıyla istifaya zorlanınca 1952'de ülkenin yeni devlet başkanı oldu.⁵⁸⁶

Kamil Şam'un, devlet başkanlığının ilk yıllarında reformcu ve popülist siyasi anlayışını uygulama fırsatı buldu. Şam'un, liberal ilkelere dayalı bir siyasal ve ekonomik sistemi Lübnan'da yaşatabilmek için büyük çaba sarf etti. Fakat Şam'un, görev süresi boyunca -kuzeni Riad es-Sulh'a nazaran- siyasi yetenekleri sınırlı olan Sami es-Sulh'a başbakanlık görevini vererek ve Sünni, Şi'i ve Dürzi liderlerle istikrarlı koalisyonlar kurmakta başarısız olarak ülkedeki siyasi kutuplaşmaların artmasını kolaylaştırdı. Bu yüzden Şam'un'un güçlü bir merkezi hükümet kurma çabaları boşa çıktı. Diğer yandan 1950'li yıllardaki bölgesel ve uluslararası şartlar, Şam'un'un iç siyasetteki gücünü zayıflattı. Arap milliyetçiliğinin popülaritesinin arttığı bir bölgesel atmosferde Şam'un'un uyguladığı Batı yanlısı

⁵⁸⁵ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 36-38.

⁵⁸⁶ Helen Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985, s. 84.

-özellikle İngiliz çıkarlarını koruyan- dış siyaset Lübnanlı Sünni siyasetçiler tarafından tepkiyle karşılandı.⁵⁸⁷ Şam'un'un devlet başkanlığı döneminde ülke içinde ortaya çıkan siyasi kutuplaşma 1958'de küçük çaplı bir iç savaşa ve ABD'nin askeri müdahalesine yol açtı. 1958 krizi, Şam'un'un devlet başkanlığının sonunu getirmekle birlikte bir yıl sonra Şam'un Uluşal Liberal Parti (ULP)'yi kurarak siyasi mücadelesine bu partinin çatısı altında devam etti. Şam'un'un partisi ve milis gücü 1975 Lübnan İç Savaşı'nda önemli rol oynadı.

Kamil Şam'un, oğulları Dani (ö.1990) ve Dori'yi kendi siyasal ve toplumsal nüfuzunu sürdürmesi için cesaretlendirdi. Kamil Şam'un'un küçük oğlu Dani siyasete ağabeyi Dori'ye göre daha ilgiliydi. Bununla birlikte her ikisinin de babasının siyasi ve kişisel karizmasının çok uzağında olduğu aşikârdı.⁵⁸⁸ Dani, 1975'ten sonra Kaplanlar (*Numûr*) adlı milis gücünün komutanlığını yaptı ve iç savaşın ilk yıllarında Beşir Cemayel ile Marunî toplumunun liderliği için güç mücadelesine girdi. Cemayel ile girdiği mücadeleyi kaybeden Dani, 1980'li yıllarda Lübnan'daki Suriye ve İsrail işgaline karşı sert bir muhalefet ortaya koydu.

Dani, babasının 1987'de ölmesinin ardından ülkedeki bazı Hıristiyan grupları bir araya getiren Lübnan Cephesi'nin lideri oldu. Mişel Aun isyanına destek veren ve Ta'if Antlaşması'na karşı olan Dani, 1990'da ailesiyle birlikte (ikinci karısı İngrid, iki oğlu Tarık ve Julian) bir suikast sonucu öldürüldü. Kamil Şam'un'un büyük oğlu Dori kardeşine göre siyasete uzun süre uzak kaldı. Mühendislik okuyan Dori, kardeşi Dani'nin öldürülmesinin ardından ULP'nin lideri olarak siyasete giriş yaptı. 1992, 1996 ve 2000 parlamento seçimlerini boykot edip katılmayan Dori, Şubat 2005'teki Hariri suikastının ardından ülke siyasetine geri döndü ve 2009 parlamento seçimlerinde Şuf Dağı'ndan milletvekili oldu.

Marunî Siyasi Örgütleri

XX.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren genellikle Batılı devletlerin manda yönetimleri altında kalan Orta Doğu ülkelerinde modern siyasi kurumsallaşmanın ve temsili sistemin en önemli aracı olan siyasi partilerin

⁵⁸⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 38.

⁵⁸⁸ Khalaf, *Lebanon's Predicament*, s. 91.

ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Lübnan toplumunda etnik-dini kimlikleri temsil eden seçkinler de geleneksel toplumsal örgütlenmenin yerine modern siyasi parti örgütlenmeleri yoluyla toplumu harekete geçirmeyi tercih etti. İdeoloji üzerine yapılanan bu yeni örgütlenmeler, yoğun olarak siyasal nitelik taşısa da etnik ve dini karakterinden uzaklaşmadı. Zaten Lübnan'da yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanan temsili sistem partilere gerek duymayan işlevsel bir özelliğe sahipti.⁵⁸⁹

Lübnan parlamento seçimleri boyunca za'imler arasındaki rekabet, 1920'lerde ve 1930'larda Fransız siyasal yaşamını örnek alan ülkenin ilk siyasal partilerinin kurulmasına yol açmıştı. Bu partiler, az taraftara ve gevşek bir yapılanmaya sahipti ve siyasi bir programdan çok kişisel ve ailesel ilişkilere dayanıyordu. Aslında bu kişiye dayalı partiler sadece Lübnan'a özgü bir durum olmaktan çok tüm Arap dünyasındaki siyasi partilerin kuruluş ve organizasyon yapılanmasının bir yansımasıydı. Bu partiler, şeffaflıktan, uzun vadeli programlardan ve istikrarlı bir üyelik sisteminden yoksundu ve bu yoksunluk fırsatçılık ile beraber yürüyen tipik bir aristokrat parti yapısını ortaya çıkardı.

Lübnan'daki siyasal partiler mozağinin ve bu partilerin devlet ilişkilerindeki rollerinin gelişiminde partilerin kendine özgü karakterleri dikkate alınmak zorundadır. Lübnan'da siyasi ilkelerini açıkça ortaya koyan üç parti, Arap Sosyalist Diriliş Partisi (Ba'as), komünistler ve Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi (SSMP) idi. İki parti yasaklandı, üçüncüsü ise parlamentoda temsilci seçtirmede başarısızlığından dolayı siyasi önemi büyük ölçüde sınırlı kaldı. Lübnan'da bu üç parti dışında birkaç parti de ülke çapında bir yaklaşım geliştirmeyi başarmıştır. Bu partiler, çeşitli mezheplerden üyelere sahip olsa da genelde tek bir mezhepsel gruptan destek almışlardır. Bu partilere en iyi iki örnek, temelde Marunî toplumuna dayanan Pierre Cemayel'in Lübnan Kata'ib Partisi ve Dürzî toplumuna dayanan Kemal Canbulat'ın İlerici Sosyalist Partisi (İSP)'dir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ Iliya Harik, "The Ethnic Revolution and Political Integration in the Middle East", *International Journal of Middle East Studies*, C: 3, No: 1, Cambridge University Press, Ocak 1972, s. 318.

⁵⁹⁰ Jacob M. Landau, *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, Londra, Frank Cass, 1973, s. 239-240.

Michael W. Süleyman, Lübnan'da 1960'lara kadar ortaya çıkan siyasi partileri, örgütlenme yapılarına göre "çokuluslu" ve "ulusal/Lübnanlı" olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Lübnan'ın çokuluslu partileri, Komünistler, SSMP, Ba'as, Arap Ulusal Hareketi, Tahrir ve Müslüman Kardeşler idi. Süleyman, üç Ermeni partisini (Taşnak, Hınçak ve Ragavar) de çokuluslu partiler içinde sayıyordu. Lübnanlı karakterine sahip olan, ülkenin sınırlarına ve bütünlüğüne saygı duyan ulusal partiler arasında ise *en-Naccada* ve İSP gibi Müslüman-Dürzî partiler ve üç büyük Hristiyan parti (Keta'ib, ULP ve Ulusal Blok) yer alıyordu.⁵⁹¹

Keta'ib Partisi

Lübnan Keta'ib⁵⁹² Partisi, 21 Kasım 1936'da Marunî toplumunun çıkarlarını korumak ve Batı'yla uyumlu bağımsız bir Lübnan'ı ortaya çıkarmak için kurulmuş militan bir gençlik hareketi olarak doğdu. Keta'ib, 4'ü Marunî, 5 Hristiyan (Pierre Cemayel, Şefik Nasif, Charles Helu, George Nakkaş ve Emil Yard) tarafından kuruldu. Partinin kurucularının ortak yönü, Fransız eğitimi almış ve orta sınıftan gelen genç profesyoneller (eczacı, avukat, gazeteci ve mühendis) olmasıydı. Keta'ib Partisi'nin kurulmasında kısmen Pierre Cemayel'in 1936'da katıldığı Berlin Olimpiyatları'nda yaşadığı deneyim etkili oldu.⁵⁹³

Lübnan'da milliyetçi bir gençlik hareketi yaratma fikri bu gençlerin Avrupa seyahati sırasında ortaya çıkmıştı. Genç bir Marunî atlet olan Pierre Cemayel ve Müslüman Hüseyin Sican⁵⁹⁴, Lübnan Futbol Federasyonu'nun temsilcisi olarak 1936'da Berlin Olimpiyatları'na katıldı. Her ikisi de Nazi toplumunun disiplin ve organizasyon etkinliğinden ilham

⁵⁹¹ Michael W. Suleiman, "The Role of Political Parties in a Confesional Democracy: The Lebanese Case", *Middle Eastern Studies*, C: 4, No: 3, Nisan 1968, s. 685.

⁵⁹² *Katā'ib*, Yunancadaki *Phalangx* -İspanyolcada *Falange*, İngilizcede *Phalange*- kelimesinin Arapçadaki karşılığı olan *Katiba* kelimesinin çoğuludur. *Katiba*, süvari bölüğü, tabur manasına gelir. Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1980, s. 813.

⁵⁹³ John Pierre Entelis, "Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib as a Case Study", *Middle Eastern Studies*, C: 9, No: 3, Ekim 1973, s. 325.

⁵⁹⁴ Hüseyin Sican, Keta'ib'in organizasyon yapısı ile Müslüman emsali sayılan örgüt *en-Naccada*'yı 1939'a kadar yönetti.

aldı. Cemayel, Berlin'den Lübnan'a geri dönerken içinde Çekoslovakya'nın da bulunduğu birkaç Orta Avrupa ülkesini de ziyaret etti. Cemayel, Çekoslovakya'daki milliyetçi gençlik hareketi olan Sokol'dan da etkilendi.⁵⁹⁵ Bu bağlamda Keta'ib Partisi'nin kuruluşunda, fikri ve organizasyon alt-yapısında, Almanya'da Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Partisi'nin ve Avrupa'daki benzeri organizasyonların etkisi aşikârdır. Keta'ib Partisi'nin otoriter, merkezci ve karizmatik tek lidere odaklanmış organizasyon yapısı, Avrupa'daki milliyetçi ve sıra dışı söylemlere sahip partilerle benzerlik gösteriyordu. Ayrıca parti için disiplin, dinamizm ve geleneksel liderliğe karşı başkaldırı önemli ilkelerdi. Partinin sloganı, "Tanrı, vatan ve aile" idi. Cemayel, 1982'de İngiliz gazeteci Robert Fisk ile yaptığı bir röportajda partinin kuruluşu konusunda şunları söylüyordu:

*"Lübnan Futbol Milli Takımı'nın kaptanı ve Lübnan Futbol Federasyonu'nun başkanıydım. 1936'da Berlin'deki Olimpiyat Oyunları'na gittik. Orada disiplin ve düzeni gördüm ve kendime dedim ki: Neden aynı şeyi Lübnan'da yapmaya-
lım? Lübnan'a döndükten sonra bu gençlik hareketini kurduk..."*⁵⁹⁶

Robert Fisk'e göre Cemayel sadece Adolf Hitler'i kastetmiyor ve Berlin Olimpiyatları'nı Alman Nazi Partisi'nin bir propaganda aracı olarak kullanan Üçüncü Reich Hükümeti'ni bir model olarak görmüyordu. Cemayel sözlerine şöyle devam ediyor:

*"Ben Almanya'da iken, Nazizm bugün olduğu kadar ünlü değildi, Nazizm nedir? Dünyadaki her sistemde iyi bir şeyler bulabilirsin. Fakat Nazizm tamamen -şu anki- Nazizm değildi. Bu kelime sonradan oluştu. Onların sisteminde disiplini gördüm ve Orta Doğu'da bizim her şeyden çok discipline ihtiyacımız vardı..."*⁵⁹⁷

John Pierre Entelis de Avrupa'daki paramiliter gençlik örgütlenmesinin Keta'ib üzerindeki etkisinin üniformalar, geçit törenleri, selam verme, fiziki eğitim ve disiplin gibi yüzeysel uyarlamalarla sınırlı kaldığını ve Nazi ilkelerini veya faşizmi içermediğini savunmaktadır.⁵⁹⁸ Tabi Keta'ib ideolojik yönelimlerini ve ihtiyaçlarını belirleyen Avrupa'dakilerden çok Arap Dünyası içerisinde gelişen fikri hareketler ve siyasi örgütler olmuştur.

⁵⁹⁵ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib, 1936-1970*, s. 46

⁵⁹⁶ Robert Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, Londra, Andre Deutsch, 1990, s. 65

⁵⁹⁷ Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 65.

⁵⁹⁸ Entelis, "Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib as a Case Study", s. 325.

Arap milliyetçiliğinin modern parti örgütleri içerisinde temsil edilmeye başlandığı 1930'lu yıllar, Lübnan'da Arap milliyetçisi fikirlerin yükselişe geçtiği bir süreç olmuştur. Özellikle 1932'de Hristiyan Ortodoks Antun Sa'adeh'nin Beyrut'ta SSMP'yi kurması, Marunîlerin milliyetçi ideoloji üzerine inşa edilecek bir siyasi örgüt ihtiyacını zorunlu hale getirmişti. Böylece Keta'ib Partisi'nin kuruluşu ve yükselişi, bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁹⁹

Keta'ib Partisi, ilk kuruluş yıllarında hem Pan-Arabizme hem de Fransız mandasına karşı bir örgüttü. Partinin kuruluş fikrinde daha çok Lübnan'ın toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve bağımsızlığını korumak vardı. 12 Ocak 1937'de partinin kurucularından Pierre Cemayel, "*bir siyasi parti kurduk, bu parti ne kimse için ne de kimseye karşıdır. Bu parti Lübnan içindir*" diyordu.⁶⁰⁰ John Pierre Entelis, 1936'dan 1943'e kadar geçen süreci partinin ideolojik gelişiminin ilk safhası olarak görmektedir. Keta'ib Partisi, liderleri ve takipçileri büyük ölçüde Marunî olsa da bu süreçte Lübnan'ın özgürlüğü ve tam bağımsızlığı için mücadele eden ulusal bir gençlik hareketi görüntüsündeydi. Partinin Marunî kimliğine vurgusu ise oldukça arka planda kaldı. 1943'te Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Keta'ib yasal bir siyasi parti olarak ülke siyasetine girdi. Bağımsızlığın ilk yıllarında Keta'ib, ülkenin sosyo-ekonomik meselelerine olan ilgisini kaybetmese de partinin Arap milliyetçiliğinin nüfuzuna karşı koyacak ve ulusal birliği vurgulayacak Lübnan milliyetçiliğini benimsediği aleni bir şekilde ortaya çıkmaya başlıyordu.⁶⁰¹ Keta'ib, bu ideolojik duruşuyla, 1940'ların sonunda Sa'adeh'nin SSMP'si ile siyasi mücadeleye girişti. 9 Haziran 1949'da silahlı

⁵⁹⁹ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Keta'ib, 1936–1970*, s. 47.

⁶⁰⁰ Entelis, *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Keta'ib, 1936–1970*, s. 52; Tefvik Khalaf, Pierre Cemayel'in "*bir siyasi parti kurduk, bu parti ne kimse için ne de kimseye karşıdır. Bu parti Lübnan içindir*" sözlerini onun oldukça zayıf olan siyasal vizyonunun göstergesi olarak yorumlamak ve bu sözlerin kesinlikle sınıfsal çıkarları tanımlamadığını düşünmektedir. Khalaf, Keta'ib Partisi'nin Lübnan'ın varlığına bakışının ancak 1950'lerin sonunda daha kusursuz hale geldiğini savunmaktadır. Tefvik Khalaf, "The Phalange and The Maronite Community: From Lebanonism to Maronitism", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 48.

⁶⁰¹ John Pierre Entelis, "Belief-System and Ideology Formation in the Lebanese Keta'ib Party", *International Journal of Middle East Studies*, C: 4, 1973, s. 154-155.

Keta'ib üyelerinin Beyrut'un Cummaizeh bölgesinde SSMP taraftarlarına saldırmasıyla kanlı bir çatışma meydana geldi. Temmuz 1949'da Sa'adeh'nin Şam'da idam edilmesi ve Beyrut'taki liman işçileriyle Keta'ib üyeleri arasındaki çatışmalar, Lübnan hükümetinin ülkedeki tüm gençlik hareketlerini tasfiye etmesine yol açtı. Bunun üzerine Keta'ib, 3 Ağustos 1949'dan 22 Ekim 1957'ye kadar Lübnan Birlik Partisi adıyla faaliyet gösterdi.⁶⁰²

1950'ler Keta'ib Partisi'nin siyasal, yapısal ve ideolojik olarak vizyonunu dönüştürdüğü yıllar oldu. 1945 ve 1947 parlamento seçimlerinde adaylarını milletvekili yapmayı başaramayan Keta'ib, 1951'de ilk kez parlamentoda bir koltuk kazandı ve ardından 1953 ve 1957 seçimlerinde de parlamentoya girmeyi başardı. 1950'lerde partinin örgüt yapısı değişime uğradı. 1952'de Keta'ib, kendini sosyal demokrat olarak tanımladı. Parti örgütünde yeni kurulan sivil kısım, bir süre sonra partinin temel kurucu ögesi olan askeri kısımla rekabet etmeye başladı. Yine bu süreçte parti örgütü, demokratik merkezcilikten otoriter bir merkezçiliğe dönüşürken toplumsal hücreler partinin üçüncü kısmı haline geldi. Lübnanlı Müslüman seçkinlerle daha iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Keta'ib, çoğulcu bir siyasal sistemi öngören "Lübnancılık" fikrini savunuyordu.⁶⁰³ Mişel Şiha, Charles Corm ve Sa'id Akl gibi entelektüellerin şekillendirdikleri Lübnancılık, Lübnan'ı bir kimlik altında birleştirmeyi ve Arapçılığa karşı bir alternatif oluşturmayı amaçlıyordu. Tarihi gelenek içinde kök salmış ve Doğu-Batı arasında bir köprü işlevi gören bir Lübnan varlığı bu fikrin muhalifleri tarafından Hristiyan yönelimli bir ideoloji olarak algılanıyordu. Keta'ib Partisi, Lübnancılık fikrini savunurken farklı sofistike çabalarla bu ideolojinin Hristiyan-Maruni yönünü gizlemeye çalışsa da bu konuda pek de başarılı olamadığı aşikardır.⁶⁰⁴ Kamil Şam'un'un devlet başkanlığı döneminde Lübnan iç siyasetinde Arap milliyetçileriyle Batı yanlısı siyasetçiler arasında yükselen gerilim, Keta'ib Partisi'ne ülkedeki ideolojik ve siyasi varlığını güçlendirmek için imkân tanıdı. Mart 1958'de Keta'ib Partisi'nden milletvekili olan Joseph Şadîr,

⁶⁰² Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 235.

⁶⁰³ Khalaf, "The Phalange and The Maronite Community: From Lebanonism to Maronitizm", s. 47.

⁶⁰⁴ Itamar Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", Der: Milton J. Esman-Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, 2004, s. 229.

Şam'un'un Nasır karşıtı ve Batı yanlısı dış siyasetine tam destek verdiğini açıkladı. Keta'ib, 1958 krizini Lübnan'ın varlığına yönelik bir ölüm-kalım mücadelesi olarak görmüş ve ülkedeki iç çatışmalarda Devlet Başkanı Şam'un'un yanında muhalefetin milislerine karşı savaşmayı tercih etmişti.

Keta'ib Partisi'nin 1958 krizinde oynadığı rol, partinin Lübnanlı Hıristiyanlar arasındaki kitle desteğini ve popüleritesini arttırdı. Keta'ib, 1958 krizinde Lübnan'ın varlığını, konfesyonel sistemi ve Marunî toplumunu korumak için kendi destekçilerini harekete geçirebildiğini ve silahlı güç kullanmaya hazır olduğunu herkese göstermişti. Böylece Keta'ib Lübnan siyasetinde statükoyu savunan sağ eğilimli bir parti haline gelmeye başlıyordu. Parti, bu mücadelesinin sonuçlarını 1960 parlamento seçimlerinde siyasi alana da yansıttı. Bu seçimlerde Keta'ib'in lideri Pierre Cemayel ilk kez parlamentoya girerken toplamda 6 milletvekilliği kazanan parti 99 üyeli parlamentoda en çok koltuğa sahip parti haline geldi. Keta'ib'in parlamento seçimlerindeki başarısı 1960'lar boyunca devam etti. 1964 parlamento seçimlerinde partinin 9 adayından 4'ü, 1968 seçimlerinde ise 9 adayın hepsi parlamentoya girmeyi başardı. Pierre Cemayel, 1954 ve 1970'te devlet başkanlığına aday oldu, fakat ikisinde de seçimi kaybetti.⁶⁰⁵

1958-1967 döneminde Keta'ib Partisi, devlet başkanı Fu'ad Şihab'a destek vermiş ve ülkedeki politik kurumsallaşmanın bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde parti, rejime ve ülkenin siyasal sistemine sadakat konusunda bir üne sahip oldu. Devlet başkanı Şihab'ın geri kalmış bölgeleri geliştirme, toplumsal adalet yaratma, bürokrasinin rolünü güçlendirme ve en önemlisi geleneksel liderlik ve yasamanın harcamalarını merkezden yürütme politikaları, Keta'ib'in siyasi istekleriyle örtüşüyordu. Keta'ib, Hıristiyan toplumlar arasındaki geleneksel liderliğin gücünü azaltıp modern bir siyasi oluşum olarak kendi gücünü arttırmak istiyordu.⁶⁰⁶ Ayrıca 1967'den sonra Arap dünyası ve Lübnan'da ortaya çıkan siyasal ve toplumsal dönüşümler, partinin de ideolojisini ve siyasi bakışını doğrudan etkilemiştir. Keta'ib, bu yıllarda sosyo-ekonomik reform konusundaki hassasiyetlerini bir kenara bırakarak keskin bir biçimde Marunî karakterine geri dönmüştür. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Lübnan'daki

⁶⁰⁵ Entelis, "Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib as a Case Study", s. 332-333.

⁶⁰⁶ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 23.

Filistinli mülteci sayısındaki artış ve Filistinli silahlı örgütlerin Lübnan'a yerleşmesi, ülkedeki Hristiyanların siyasi ve ekonomik ayrıcalıkları için tehdit oluşturmaya başladı. Ayrıca siyasal alanda Müslüman ve sol partilerin ülkedeki konfesyonel sistemde reform yapma yönündeki istekleri Hristiyanların endişelerini attırdı. Keta'ib, Hristiyanları tehdit eden bu gelişmelere karşı mezhepçi ve radikal siyasi yaklaşımları benimsedi. Bu değişimin ilk işareti, Keta'ib Partisi'nin 1968 parlamento seçimlerinin ardından Kamil Şam'un'un Ulusal Liberal Partisi ve Raymond Edde'nin Ulusal Bloku ile kurduğu "Üçlü İttifak" idi.

1970'lerde Lübnan hükümetinin ülkedeki Filistinliler üzerinde otorite kuramadığının açıkça ortaya çıkması Keta'ib Partisi'nin kendi mezhebini korumak ve devlet otoritesini sağlamak için silahlı milislerini sayı ve silah olarak güçlendirmeye girişmesine yol açtı. Keta'ib, kendini ülkedeki Hristiyanların ve konfesyonel sistemin koruyucusu olarak görüyor, Müslümanların veya Filistinlilerin zorlamasıyla gelecek her türlü değişim talebini Lübnan'ın varlığına karşı bir tehdit olarak varsayıyordu. 1975'te iç savaşın başlamasında ve seyrinde Keta'ib Partisi ve milisleri önemli roller oynadı. İç savaş yıllarında Keta'ib içinde Lübnan'daki konfesyonel sistemdeki Maruni egemenliğinin korunması konusunda birçok tartışma ve fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Partinin lideri Pierre Cemayel'in büyük oğlu Emin Cemayel ve Kerim Pakraduni, Lübnanlı Hristiyanların ülkenin geleneksel siyasi yapısı içerisinde yaşamlarını sürdürebileceklerine inanıyor ve bunun için kendi toplumlarıyla Lübnanlı Müslümanlar, Suriye ve diğer Arap ülkeleri arasında bir uzlaşma kurmaya çalışıyordu. Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir Cemayel ise daha militan bir söylem benimsemişti. Beşir, bu militan söylemi ve hırslı siyasi kişiliğiyle geniş bir taraftar kitlesi topladı. İsrail ile yaptığı ittifak da onun siyasi yükselişinde önemli rol oynadı.⁶⁰⁷

Ulusal Liberal Parti

Kamil Şam'un, Fransız Manda yönetiminin sonunda Bişara el-Khuri'nin açık fikirli politikacılar okulundan yetişmiş oldukça zarif bir siyasi figür ve pragmatik bir siyasetçiydi. Kariyerinin ilk zamanları Arap milliyetçiliğinin Haşimi tarzını yakın bir siyasi tutum benimsemiş ve özellikle

⁶⁰⁷ Rabinovich, "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", s. 230-231.

Irak ve Ürdün'deki Haşimi krallarla iyi ilişkiler kurmuştu. Şam'un, 1952'de yolsuzluklarla kirlenmiş Khuri yönetiminin tasfiyesinde önemli rol oynadı ve bu yolla devlet başkanlığı mevkiine ele geçirdi. Devlet başkanı olduktan sonra Şam'un yerel siyasette Pan-Arabizimi sert bir şekilde eleştiren karmaşık bir siyasi kişilik haline geldi. Şam'un, bu dönem Eisenhower Doktrini'ni kabul ederek bölgede yayılan Arap milliyetçiliğine karşı olduğunu açıkça gösterdi ve böylece 1958 Krizi ve Amerikan müdahalesine giden yolu açmış oldu. Amerikan müdahalesi sonunda Lübnan siyasetindeki yeniden yapılanma sürecinde Şam'un da devlet başkanlığı koltuğunu kaybetti. Buna rağmen Şam'un Lübnan'daki siyasi nüfuzunu ve etkinliğini korumaya ve ülke siyasetinde aktif bir aktör olarak kalmaya çabaladı. Şam'un, ilk zamanlar yeni Devlet Başkanı Fu'ad Şihab tarafından siyasi alandan dışlanmak istedi. Şam'un Batı yanlısı ve Arap milliyetçiliği karşıtı görüşleri, Mısır'la iyi ilişkilere sahip olan Devlet Başkanı Şihab için tehlikeliydi.

Kamil Şam'un, 1950'lerin sonuna kadar Lübnan siyasetinde önemli görevler icra etmesine rağmen taraftarlarını bir siyasi parti örgütü içerisinde toplamayı başaramamıştı. Modern siyasette siyasi parti örgütlerinin etkinliğinin artması, Şam'un'u siyasi mücadelesini sürdürmesi için bir parti kurmaya teşvik etmiştir. Böylece Şam'un 1958 kriziyle devlet başkanlığı görevini bıraktıktan sonra kendi siyasi partisini kurma girişimlerine başladı. Kısa bir süre sonra 1959'da Ulusal Liberal Parti (ULP) kuruldu.⁶⁰⁸ Aslında partinin, Şam'un'un devlet başkanlığı görevinden ayrıldığı ve ülkenin siyasi alanından rakipleri tarafından dışlanmak istediği bir süreçte kurulması bir tesadüf değildi. Şam'un, devlet başkanlığı süresi biterken kendi karizmasını ve önemli liderlerle güçlü bağlarını kullanarak bir siyasi merkez oluşturmaya çalışmıştı. Şam'un'un güçlü bağlara sahip olduğu geleneksel liderler arasında Zagharta'dan Sam'an ed-Duveyhi, Batrun'dan Jean Harb, Zahrani'den Adil Usayran ve Sur'dan Kadim el-Khalil bulunuyordu. Böylece Şam'un'un Maruni toplumundaki karizması ve geleneksel liderlerin desteği ULP'nin kurulmasını sağlamış oldu. Şam'un'un partisi, kurulduktan bir yıl sonra girdiği 1960 seçimlerinde parlamentoya dört milletvekili sokmayı başardı.⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 260.

⁶⁰⁹ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 27.

Ulusal Liberal Parti, kuruluş, organizasyon ve yönetim şekliyle Pierre Cemayel'in Keta'ib Partisi'nden önemli farklılıklar göstermektedir. Her şeyden önce parti, tutarlı bir doktrini, gelişmiş bir organizasyonu ve geniş bir üyelik yapısı olmadan bireyler ve liderlerin kişiliği çevresinde oluşturulmuş bir siyasi örgüttü. İki partinin üye yapısı da oldukça farklıydı. Keta'ib Partisi'nin taraftar kitlesi düşük ve orta sınıf Marunilerden oluşuyordu ve parti –özellikle ilk zamanlarında- toplumsal ve ekonomik sorunlara dikkat çeken bir hareketti. ULP, Şam'un'un Şuf Dağı ve Beyrut'taki seçmenlerini temsil ediyordu ve taraftar kitlesi genellikle üst sınıftan küçük bir Marunî gruptan oluşuyordu.⁶¹⁰

ULP, 1960'ların sonunda kendisi için açık bir ideolojik yapı oluşturmayı başardı. Partinin ideolojisinin merkezinde Lübnan'daki ve diğer Arap ülkelerindeki aşırı sol saldırılara karşı serbest girişim sistemini korumak vardı. Partinin ideolojisi, ayrıca aşırı solla ittifak yapmakla suçladığı Şihab yanlısı askeri oluşum ile mücadeleyi öngörüyordu. Liberal ekonomik yaklaşımlarının yanı sıra parti Hristiyan toplumunun ve hatta genellikle büyük Hristiyan sermaye gruplarının çıkarlarını temsil etme eğilimindeydi. Bu dönemde ülkenin siyasi karar alma mekanizmasında hiçbir görevi olmayan Kamil Şam'un da en az beş büyük şirketin sahibi olarak bu büyük Hristiyan sermaye gruplarının içinde yer alıyordu. Şam'un'un şirketleri arasında Ulusal Demir ve Çelik Şirketi, Universal, Almaza, Ulusal Pamuk Şirketi ve Protein Şirketi sayılabilir.⁶¹¹

Kamil Şam'un, Fu'ad Şihab'ın devlet başkanlığını bırakmasından sonra siyasi nüfuzunu tekrar arttırdı. 1964'de Helu'nun devlet başkanı olmasıyla Şam'un ülke içindeki güçlü Marunî siyasi liderle ittifak arayışına girdi. Şam'un, 1968 parlamento seçimlerinde 11 milletvekili koltuğu elde ederek ULP'yi parlamentonun en güçlü partisi haline getirmeyi başardı. Şam'un'un Lübnan siyasetinde tekrar nüfuz ve gücünü arttırması, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Arap milliyetçilerinin yaşadığı hayal kırıklığı ve Lübnan'daki Filistinli mültecilerin sayısındaki artışla da doğrudan ilgiliydi. ULP, Batı yanlısı liberal siyasetiyle hem Lübnan'ın konfesyonel sistemini değiştirmek isteyen solcu Müslüman gruplara karşı mücadele-

⁶¹⁰ Itamar Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 65.

⁶¹¹ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 27.

nin siyasi bir merkeziydi hem de statükoyu ve ayrıcalıklı konumlarının korumak isteyen ülkedeki Hristiyanların temsilcisiydi. Şam'un iç savaşın arifesinden ve ilk yıllarında Lübnan hükümetinde bakanlık görevinde bulunarak ülke siyasetini yönlendiren -Pierre Cemayel'le birlikte- en etkili iki Marunî liderlerden biri haline geldi.

Kamil Şam'un'un Marunî toplumunu temsil eden iki etkili liderden biri haline gelmesi, ULP'nin de iç savaşın arifesinde siyasi gücünü askeri güçle tamamlama girişimlerine yol açtı. ULP, takipçilerine askeri eğitim kampları kurarak ve onları hızla silahlandırarak Kaplanlar (*Numûr*) adlı bir milis gücü oluşturdu. Bu milis gücünün komutanlığına Kamil Şam'un'un oğlu Dani getirildi. Dani, Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir'le birlikte iç savaşın en önemli milis komutanlarından biri oldu ve *Numûr* milisleri iç savaşta birçok çatışmada önemli rol oynadı.

Ulusal Blok

Keta'ib Partisi ve ULP'den önce Fransız Mandası döneminde Marunî siyasetçiler tarafından kurulan iki siyasi oluşum daha vardı. Bunlar, Bışara el-Khuri liderliğinde Anayasal Birlik ve Emile Edde'nin liderliğinde Ulusal Blok'tu. Her ikisi de birer parti olmaktan çok parlamento içinde güçlü bir siyasi lider etrafında oluşan esnek koalisyonlardı. *Grand Liban*'ın kurulmasından sonra Fransa'nın himayesindeki Marunîlerin ülkedeki siyasi ve ekonomik nüfuzları arttı. 1920'lerin sonunda Marunî toplumu içindeki liderlik mücadelesi ülkenin yerel siyasetine hâkim olmuştu. Bu mücadele, ideolojik olmaktan çok Emile Edde ve Bışara el-Khuri arasında ortaya çıkan kişisel bir durumdu. Khuri, Arap ülkelerinden destek alırken Edde'nin ittifak yaptığı dış güç ülkeyi manda yönetimi altında tutan Fransa'ydı.⁶¹²

Ulusal Blok, Fransız Mandası döneminde Marunî Emile Edde'nin parlamentoda farklı toplumların ileri gelenlerini bir araya getirmesiyle oluşturuldu. Batrun'lu başarılı bir avukat olan Emile Edde aynı zamanda Bekaa'daki bazı arazilerin mal sahibi Hristiyan bir *za'im*di. *Grand Liban*'ın Fransızlar tarafından teşkil edilmesiyle ülkede Fransız hukukuna dayalı kurulan yeni yönetimin araçlarına egemen olan siyasetçilerden oluşan yeni bir *za'im* tipi ortaya çıkmıştı. Emile Edde, bu yeni dönemde ortaya

⁶¹² Suleiman, *Political Parties in Lebanon*, s. 250-251.

çkan Avukat-za'im tipinin en bilinen örneklerindendir. 1919'daki Paris Barış Konferansı'na Lübnan komitesinin bir delegesi olarak katılan Edde, sürekli Fransız koruması altında bir *Grand Liban*'ın kurulmasını desteklemişti. Edde'nin 1920'ler boyunca Fransa'yla ittifakı, 1929'da onun başbakan olarak atanmasını sağladı. 1930'lu yıllarda Edde, Lübnan'ın güvenliği ve istikrarı için Fransız korumacılığı fikrini savunmaya devam etti.⁶¹³

Emile Edde, 1949'da öldüğünde Ulusal Blok'un başına büyük oğlu Raymond Edde geçti. Raymond, sıklıkla dekan ('*amid*') lakabıyla anıldı.⁶¹⁴ Emile Edde'nin küçük oğlu Pierre Edde, 1947 parlamento seçimlerinde devlet başkanı Bişara el-Khuri'nin desteklediği Pierre Cemaye'e karşı Metn'de bir milletvekili koltuğu kazanmayı başardı. 1951'de Khuri'nin Metn'de destek verdiği Pierre Cemayel, Pierre Edde'ye karşı seçimi tekrar kaybetti. Seçimler sırasında iki Pierre'in destekçileri arasında çıkan çatışmalarda 3 kişi öldü, 20 kişi yaralandı. 1952'deki siyasi kriz boyunca Khuri'ye karşı Şam'un'u destekleyen Edde kardeşler, kısa bir süre sonra Şam'un'un devlet başkanı olmasıyla Lübnan'daki nüfuzlarını arttırdı. Şam'un'un devlet başkanlığı boyunca Pierre Edde, eğitim bakanı (1953 Selam Kabinesi) ve finans bakanı (1954-1955 Yafı Kabinesi ve 1958 Sami Sulh Kabinesi) olarak görev aldı. Ayrıca kardeşi Raymond ile birlikte bankerlik yapan Pierre Edde, bu dönemde Lübnan'daki finans çevrelerinde önemli bir nüfuz elde etti. Raymond da Şam'un'un desteğiyle 1953'te Cubeyl'den milletvekili olarak parlamentoya girdi. Raymond Edde kardeşinin bakanlık yaptığı süre içinde politikalarını samimi bir şekilde desteklerken iki kardeşe bir siyasi ekip olarak bakılmaya başlandı.

Raymond Edde, genellikle sert eleştiriler taşıyan bir espri anlayışına sahip renkli bir siyasetçiydi. Bununla birlikte alıngan ve heyecanlı karakteri onun siyasi etkinliğinin sınırlanmasına yol açıyordu. Entelektüel ve yetenekli bir örgütçü olmayan Raymond çoğu zaman çevrede olan olayların yönlendirmesine maruz kaldı. Edde kardeşler sayesinde Şam'un döneminde bir dizi liberal ekonomik önlem (İnşaat sektörünü teşvik eden "1954 Kira Yasası", yatırımları özendiren "Banka Sırları Yasası" gibi) kanunlaştı-

⁶¹³ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 19-20.

⁶¹⁴ Lawrence Joffe, "Raymond Edde", *The Guardian*, 24 Mayıs 2000, <http://www.guardian.co.uk/news/2000/may/24/guardianobituaries1>, (20 Ocak 2011).

rıldı. Fakat Raymond Edde'nin liberal politikalarındaki başarısı, 1958 krizine yol açan anlaşmazlıkların gölgesinde kaldı. 1957'den sonra devlet başkanı Şam'un'a karşı muhalefetin artmasıyla Edde'nin siyasi pozisyonu güvensiz hale geldi. Edde, Şam'un'un Lübnan'ı Nasırızmin etkisinde uzak tutmaya yönelik çabalarına alenen mutabık olsa da Şam'un'un iktidardaki kontrolünü güçlendirme girişimlerine muhalefet etti. 1957 parlamento seçimlerinin ardından Selam, Yafi ve Canbulat'la yakınlaşan Edde, Şam'un ile ilişkilerini sona erdirip devlet başkanının istifası taleplerine destek verdi. Temmuz 1958'de asker kökenli birinin devlet başkanı olmasına karşı olan Edde, Fu'ad Şihab'a karşı devlet başkanlığı seçiminde mücadele etmeye karar verdi. Seçimde Şihab'a karşı ezici bir yenilgi olsa da Edde'nin aday olması onun siyasi popülaritesinin yükselmesine hizmet etti.⁶¹⁵

Ekim 1958'de Lübnan Devlet Başkanı Şihab, Raymond Edde'ye Karami kabinesinde bakanlık teklif etti. Bu dönemde içişleri bakanı, işçi, çalışma ve sosyal işler bakanı ve PTT bakanı olarak görev yapan Edde, Şihab yönetimine yaratıcı ve yetenekli bir bakan olduğunu kanıtladı. Edde, çalışma ve sosyal işler bakanı iken küçük çiftçilerin üzerindeki vergi yükünü düşürecek yasal düzenlemelerin yapılmasını sağladı. İçişleri bakanı iken cinayetlerde ölüm cezasının yerleşmiş bir düzenleme haline gelmesini hızlandırdı. Edde, ayrıca ülkenin güvenlik güçlerinin yeniden yapılanmasına ve iç güvenliğe katkı yapacak "Ekip 16" adlı özel bir gücün kurulmasına öncülük etti. Edde ve Şihab, Lübnan'da güçlü bir merkezi yönetimin sağlanmasına yönelik köklü bir inancı paylaşıyordu. Her ikisi de daha fazla sosyo-ekonomik reform yapılmasının bir gereklilik olduğuna inanıyorlardı. Bununla birlikte Edde ve Şihab arasında uygulanacak yöntemler konusunda kişisel bir çatışma yaşandı. Şihab'ın yönlendirmelerine razı olmayan Edde, onun politikalarının Lübnan'ın liberal siyasal sistemini tehdit ettiğini düşünüyordu. Edde, askeri istihbarat örgütü Siyasi Şube (*Deuxieme Bureau*)'nin idari işlere ve seçim politikasına müdahalesini açıkça eleştirdi. Ekim 1959'da bu konuda Şihab ile yaptığı tartışma Edde'nin bakanlıktan istifasıyla sonuçlandı. Edde'nin alternatifinin olmaması, Devlet Başkanı Şihab'ın kabinedeki temel Marunî ittifak olarak Cemayel'e duyduğu ihtiyacı arttırdı.

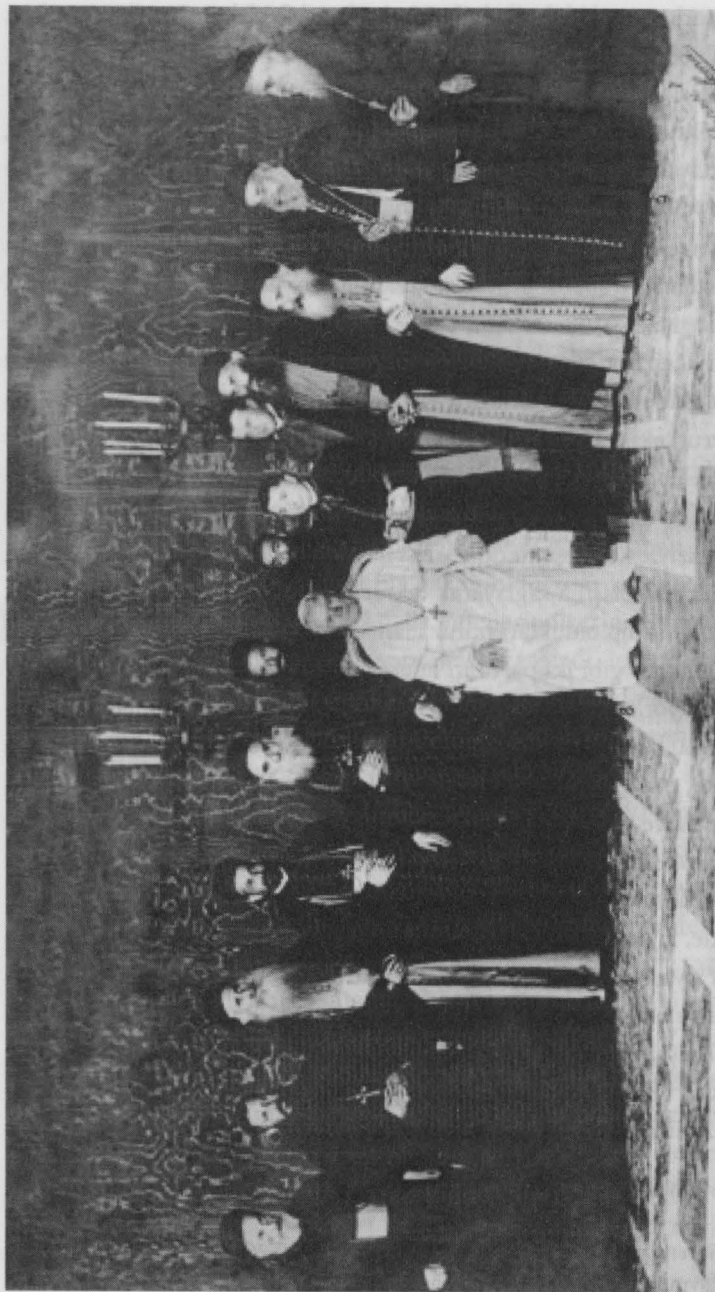
⁶¹⁵ Goria, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 60-61.

1960 parlamento seçimlerinde Şihab, Pierre Edde'nin Doğu Beyrut'tan milletvekili olamaması için Cemayel'e destek verdi. Edde Ailesi, Emile Edde'nin etkili Grek Ortodoks ailelerle kurduğu mükemmel ilişkilerden dolayı Doğu Beyrut'ta -özellikle Eşrefiye'de- oldukça popülerdi. Emile Edde, 1912'de Lody Sursuk'la evlenmiş ve ünlü Ortodoks ailelerden Sursuklar ve Tuenilerle yakın bağlar kurmuştu. Raymond Edde bekâr olmasına rağmen kardeşi Pierre Edde, Brezilyalı varlıklı Racy Ailesi'nin kızıyla evlendi. Bu aileyle kurulan akrabalık ilişkileri, Pierre Edde'ye ekonomik güç ve siyasi destek sağlamıştı. Pierre Edde, bu çıkar birlikteliği ve popülaritesi ile Cemayel'in karşına çıkıyordu. Fakat Şihab seçimler sırasında *Deuxieme Bureau*'yu Edde'nin taraftarlarını vazgeçirmek için kullandı ve özellikle Doğu Beyrut'taki etkili Ermeni toplumunun Keta'ib Partisi'ni desteklemesini sağladı. Cemayel'in seçimdeki başarısı, Edde kardeşlerle devlet başkânı arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasını getirdi.⁶¹⁶

1958 kriziyle kötüleşen Edde Ailesi ile Şam'un Ailesi arasındaki ilişkiler, 1963'te tam bir uzlaşma sağlayarak tekrar güçlü hale getirildi. Ulusal Blok ile ULP kendi sahip oldukları nüfuz alanlarında ciddi bir çıkar çatışmasına sahip olmadıkları gibi iki partinin liderleri de Şihab'a muhalif olma konusunda birleşiyorlardı. Edde ve Şam'un küçük ideolojik farklılıklara sahip olsa bile 1960'larda Lübnan iç ve dış siyasetindeki dönüşümler onları birlikte hareket etmeye teşvik etti. 1968'de Raymond Edde'nin Ulusal Blok'u Keta'ib Partisi ve ULP ile "Üçlü İttifakı" oluştursa da 1970'lerden itibaren iki ortağından çok farklı bir siyasi tutum takındı ve ittifaktan ayrıldı. İç savaşın arifesinde Edde, Sa'ib Selam ve Reşid Karami ile yeni bir ittifak kurdu. Raymond Edde, iç savaş yıllarında diğer Marunî liderlere göre daha ılımlı ve tarafsız bir siyasi strateji izledi. Babası Emile Edde, Fransa'nın yakın bir müttefiki ve Siyonist liderlerle iyi ilişkiler sahip olsa da Raymond Edde, Fransa ve İsrail'e karşı ihtiyatlı yaklaştı. İç savaş sırasında Beşir Cemayel'in İsrail'e yakın ilişkilerinin Lübnan toplumunu parçalayacağını söyleyen Edde, İsrail'e bu tarz bir ittifakın en önemli muhaliflerinden biri oldu.⁶¹⁷

⁶¹⁶ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 61-62.

⁶¹⁷ Joffe, "Raymond Edde".

Papa X. Pius ve Maruni Patrik Elias Hoyek (soldan beşinci), 23 July 1905

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Bağımsızlıktan İç Savaşa Lübnan

Lübnan'ın 22 Kasım 1943'te bağımsızlığını elde etmesinden sonra, Fransız mandası döneminde temelleri atılan konfesyonel siyasal sistem Lübnanlı siyasetçiler tarafından uygulamaya geçirildi. Lübnanlı siyasetçilerin yaptığı realist düzenlemeler, ülkedeki mezhepsel farklılıkların tanınması ve *laissez faire* (bırakınız yapsınlar) ekonomi ilkesi üzerinde işletildi. Bağımsızlığın ortaya çıkardığı heyecan ve farklı mezheplerden siyasetçilerin işbirliği içinde hareket etmeleri, ülkedeki ayrılıkçı atmosferin ve mezhepsel hassasiyetlerin bir süre için saklı kalmasını sağlayabildi. 1943'ten 1950'li yılların ortalarına kadar görece istikrarlı ve uyumlu bir işleyiş gösteren Lübnan'ın konfesyonel sistemi, gerek ülke içindeki siyasi, ekonomik ve demografik değişim gerekse iki kutuplu uluslararası sistemdeki rekabetlerin Orta Doğu alt sistemini etkilemesi dolayısıyla 1958'de ülkenin modern tarihinin ilk ciddi çatışmasının yaşanmasına neden oldu. Lübnan'da 1958'de yaşanan kriz, bazıları tarafından çatışma (*conflict*), bazıları tarafından ise iç savaş (*civil war*) olarak tanımlandı. Ayrıca 1958 krizi çoğu zaman tek başına bağımsız bir olay olarak değerlendirildi. Diğer yandan 1958 krizinin, 1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı'na giden sürecin bir hazırlık aşaması olduğu aşikârdır. Bu bağlamda 1958 krizi, konfesyonel

sistemin işleyişinin sorgulanması açısından 1975 Lübnan İç Savaşı'nın bir provası olarak değerlendirilebilir.

1960'ların ikinci yarısından itibaren Lübnan'daki profesyonel sistemi tehdit eden bir diğer unsur da ülkede gün geçtikçe sayıları artan Filistinli mültecilerdir. Filistinli mültecilerin büyük kentlerin çevresinde yerleştikleri kamplar ve bu kamplarda siyasi ve askeri bir güç haline gelmeleri, Lübnan'ı iç savaşın arifesinde siyasi ve askeri bir cepheleşmeye sürükleyen en önemli faktörlerden biridir. Maruniler, Lübnan'a göç eden Filistinlileri nüfus ve askeri güçlerinden dolayı kendi varlıkları ve ülkedeki profesyonel ilkelere dayalı siyasi sistemin geleceği açısından büyük bir tehdit olarak algıladı. 1970'lerin başından itibaren ülkedeki tüm mezhepsel gruplar gibi Maruniler de silahlanma ve yeni paramiliter örgütlenmelere gitme yoluyla rakiplerine karşı kendi toplumunun çıkarlarını koruma telaşı içine düştü. Bu siyasi ve askeri cepheleşme süreci 1975'te başlayan iç savaşın alt yapısını teşkil etti.

Bağımsızlıktan İç Savaşa Lübnan: 1943-1975

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra "Lübnan Mucizesi"

Lübnan'da 1943'te bağımsızlığın elde edilmesinden sonra siyasete yön veren başat güçler, daha önce olduğu gibi ülkenin *za'im* ailelerinden gelen siyasi seçkinlerdi. Bu siyasi seçkinlerden biri, Fransız mandası döneminde ve bağımsızlık sürecinde önemli rol oynayan Marunî Bişara el-Khuri'dır. 21 Eylül 1943'te devlet başkanı seçilen Khuri, bağımsızlığın ilk yıllarında geniş tabanlı bir halk desteğine sahipti. Khuri, görevine başlar başlamaz bir yandan ülkedeki mezhepsel grupların birbirlerine karşı duyduğu şüpheler ve bu şüphelerin yarattığı güvensizlik ortamıyla diğer yandan da dıştan gelen tesirlerle yüzleşmek zorunda kaldı. Bağımsız Lübnan'ın Arap dünyasının mı yoksa Batılı dünyanın mı bir parçası olduğu ülkenin önemli bir meselesi haline geldi. Bu yıllarda Lübnanlı Müslümanlar arasında Pan-Arabizm ideolojisi hızla yayılırken Lübnanlı Hristiyanların çoğunun Lübnan'ın Müslüman dünya içinde eriyebileceğine dair korkuları tekrar su yüzüne çıktı. Khuri, ülkedeki mezhepçilik ve bölgesel kimlik meselelerine çözüm getirecek ulusal bir uzlaşma ve hukuki bir düzenleme için

Pan-Arabist ve popüler bir Sünni siyasetçi olan Riad es-Sulh ile siyasi bir ittifak içine girdi. Böylece, bağımsız Lübnan'da siyasal sistemin kurumsallaşmasının temelini oluşturan "Ulusal Pakt" ortaya çıktı.

Sözlü bir antlaşma olan Ulusal Pakt, her şeyden önce Lübnan'daki farklı mezhepsel grupların devlette temsilini öngören konfesyonel yönetim ilkelerini yeniden düzenliyor ve kurumsal hale getiriyordu. Pakt, aynı zamanda 1920'deki *Grand Liban* fikrinden farklı olarak Marunîlerin hegemonyası altındaki bir devlet yerine ülkedeki tüm toplumlara ait bir Lübnan kavramı ortaya koymaya çalışıyordu. Lübnanlı Hristiyanların ve Müslümanların hassasiyetlerini aynı derecede dikkate alarak uzlaşma yaratmaya çabalayan pakt, Lübnan'ın Arap dünyasıyla iyi ilişkiler kurması gerektiğini belirtirken ülkenin tam bağımsızlığına, egemenliğine ve tarafsızlığına özel bir vurgu yapıyordu. Ulusal Pakt, devlet yönetiminde uygulanan konfesyonel ilkelerin sürmesini sağlayarak ülkedeki mezhepçiliğe dayalı kimliklerin güç mücadelesine izin vermesine rağmen özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında ülkenin siyasi istikrarına katkı yaptı ve ülkenin siyasi ve idari sisteminin işlemlerini sağladı.⁶¹⁸

Bağımsızlık sonrasında Lübnan siyasetinde beliren uzlaşmacı ve istikrarlı dönem, Ulusal Pakt'ın kurumsallaştırdığı ülkenin konfesyonel sisteminden çok liberal ilkelere dayalı ekonomik sisteminden kaynaklanıyordu. Bişara el-Khuri, Lübnan'da liberal ilkeler üzerine inşa ettiği ekonomik sistemi başarılı bir şekilde işletti ve önemli bir ekonomik başarı elde etti. Khuri'den sonra devlet başkanı olan Kamil Şam'un da ekonomide liberal ilkeleri teşvik etmeye devam etti. Khuri ve Şam'un'un liberal ekonomi anlayışları sayesinde Lübnan, özellikle ticaret ve finans alanında Orta Doğu'nun çekim merkezi haline geldi. Bu yıllarda Lübnan ekonomisi, iç siyasetteki liberal uygulamalar kadar bölgesel gelişmelerden de oldukça olumlu etkilendi. Örneğin 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan boykot, Haifa Limanı'nın ve Tel Aviv'deki finansal pazarın Lübnan'la potansiyel rekabetini engelledi. Yine Basra Körfezi'ndeki küçük şeyhliklerde petrole dayalı hızlı zenginleşme, Lübnan ekonomisine doğrudan olumlu yansıdı. Lübnan, bu şeyhliklere, bir yandan meyve, sebze, sanayi ürün-

⁶¹⁸ Michael Hudson, *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon*, New York, Random House, 1968, s. 43-44.

leri satarken, diğer yandan da turistik harcamalar, gayrimenkul satışları ve bankalara yatırılan paralarla Lübnan'a sıcak para akışı sağlandı. Hatta 1950'lerde Suriye, Mısır ve Irak'ta olan askeri devrimler bile bu ülkelerden kaçan mültecilerin paralarını Lübnan'daki bankalara yatırmaları yoluyla ülkedeki finansal canlılığa katkı yaptı.⁶¹⁹

Lübnan'ın ekonomik canlılığında en önemli merkez, coğrafi konumu ve sahip olduğu limanıyla başkent Beyrut'tu. Beyrut, XIX. yüzyılın ortasından itibaren başlayan ticari ve finansal merkez olma sürecini, 1950'lerde Orta Doğu'daki siyasi gelişmelerin de katkısıyla zirve seviyesine ulaştırdı. Arap devletlerinin yaşadığı siyasi, ekonomik ve ideolojik karışıklıklar ve millileştirme siyasetleri, Arap yatırımcıların ve sermayesinin, liberal ekonomik sisteme sahip Lübnan'a kaçmasına yol açtı. Lübnan'a yabancı sermaye girişinin "Banka Sırları Yasası" gibi düzenlemelerle teşvik edilmesi, Beyrut'u kısa sürede uluslararası bir bankacılık merkezi haline getirdi.⁶²⁰ Mısırlı ekonomist Charles Issawi, Beyrut'un uluslararası finans merkezi haline gelmesini kentten sahip olduğu üç özellikle açıklamaktadır: Döviz rezervleri, dünya çapında bağlantıları ve denetimin yokluğu. Örneğin 1951'de Lübnan'ın altın ticareti en üst noktasına ulaştığında, dünyadaki altın trafiğinin yüzde 30'u bu ülkeden geçiyordu.⁶²¹ Beyrut'un ticari ve mali bir merkez olmasının yanında kent, hükümetin liberal siyasetinin ortaya çıkardığı düşünsel ve kültürel bir özgürlük atmosferine de sahipti. Ticari gelişmeye paralel olarak nüfusu artan Beyrut, Batı ile Orta Doğu arasında ekonomik ve kültürel köprü işlevi gören etkileyici bir metropol haline geldi. Beyrut, farklı görüşlerin ifade edildiği özgür basını, gelişen yayıncılık sektörü ve dünyanın her tarafından öğrenci çeken üniversiteleriyle entelektüel alışveriş ve siyasal tartışma merkezi olarak şöhret kazandı. 1950'lerde Orta Doğu'daki baskıcı rejimlerden kaçan muhaliflerin ve siyasi sürgünlerin birçoğu bu özgürlük atmosferinden dolayı Beyrut'ta yaşamayı tercih etti. Beyrut ayrıca lüks hotelleri, kumarhaneleri ve parlıltılı bir gece yaşamıyla bölgenin en önemli turizm ve eğlence merkeziydi.⁶²²

⁶¹⁹ Charles Issawi, "Economic Development and Political Liberalism in Lebanon", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965, s. 74-75.

⁶²⁰ William L. Cleveland-Martin Bunton, *A History of The Modern Middle East*, Westview Press, 2009, s. 333.

⁶²¹ Issawi, "Economic Development and Political Liberalism in Lebanon", s. 74.

⁶²² Cleveland-Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 333.

Lübnan'da liberal ekonomi ilkelerinin başarıyla uygulanması ve bölgesel konjonktürün katkısıyla Khuri ve Şam'un dönemlerinde (1943-1958) ortaya çıkan ticari ve finansal büyüme ve istikrar, "altın çağ" veya "Lübnan mucizesi" olarak adlandırılarak genellikle olumlu bir gelişme olarak ele alınmaktadır.⁶²³ Bununla birlikte Lübnan'ın 1950'lerde yaşadığı bu ekonomik canlanma dönemi, ülkedeki pek çok sosyo-ekonomik meselenin ve devletin toplumun büyük bölümünün temel ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı gerçeğinin üzerini örtmeye yetmemiştir. Her şeyden önce ülkede ortaya çıkan ticari ve finansal büyümenin getirdiği refah, ülkedeki ekonomik sınıflar, bölgeler ve mezhepsel topluluklar arasında adil bir biçimde paylaştırılamamış ve bazı siyasi seçkinler (*zu'amā*) ve sermaye grupları bu refahtan daha fazla faydalanmıştır.⁶²⁴ Ayrıca devlet, ekonomide uyguladığı liberal ilkeleri, ülkedeki sivil özgürlüklere ve sosyo-kültürel farklılıklar arasında bir köprü kurma girişimlerine de yeterince yansıtamadı.⁶²⁵ Siyasi ve sosyo-ekonomik temelli meseleler (sosyo-ekonomik eşitsizlikler, bazı ihmal edilmiş grup veya bölgelerin talepleri, mezhepsel düşmanlıklar, ulusal kimlik üzerinden yapılan polemikler), 1950'lerde devlet başkanı ile ona karşı ülkede oluşan muhalefet arasında güç mücadelesine dönüştü ve ülkeyi iki defa (1952 ve 1958) krize sürükledi. Bu krizlerden ilki, devlet başkanı Bışara el-Khuri'yi 1952'de istifaya götüren siyasi süreçtir.

Riad es-Sulh, Mecid Arslan, Ahmed el-Es'ad ve Henri Pharoun gibi feodal *za'im*ler ve Beyrutlu işadamlarından oluşan bir ittifak yoluyla iktidarını koruyan Bışara el-Khuri, ekonomideki başarılarına rağmen devlet içinde adam kayırmacılık ve yolsuzlukları engelleyemediği için görevinin son yıllarında toplumsal muhalefetin hedefi haline gelmişti. 1949'da Khuri'nin parlamentoyu kullanarak devlet başkanlığı görev süresini uzatması Marunî lider Kamil Şam'un ve Dürzi lider Kemal Canbulat liderliğinde etkili bir muhalefet ortaya çıkardı. Marunî Pierre Cemayel'in Keta'ib Partisi, Edde'lerin Ulusal Bloku, Naccada, Suriyeli milliyetçiler ve sosyalistler de

⁶²³ Samir Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, New York, Colombia University Press, 2002, s. 154-155.

⁶²⁴ Roger Owen, "The Political Economy of Grand Liban, 1920-1970", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 28.

⁶²⁵ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 157.

muhalafetin içinde yer aldı. Bu muhalif hareket geçici bir ittifak olsa bile muhalafetin liderleri, belirgin siyasi bir ideolojileri varmış gibi davranıp kendilerine “Sosyalist Cephe” adını verdi. Oysa tek ortak yönleri, Devlet Başkanı Khuri’yi görevden düşürmekti. 1952’nin yazında Şam’un-Canbulat muhalafeti tarafından ülkenin her yerinde düzenlenen protesto gösterileri, Khuri’nin siyasi iktidarını istikrarlı bir şekilde zayıflattı. 16 Eylül’de Sosyalist Cephe’nin genel grev çağrısı, Khuri’yi ciddi bir hükümet kriziyle karşı karşıya bıraktı. Muhalafetin artan baskıları ve hükümet krizi, Khuri’nin 18 Eylül 1952’de devlet başkanlığından istifa etmesiyle sonuçlandı.⁶²⁶

Soğuk Savaş Kısılcığında Lübnan

Bişara el-Khuri’nin istifasından sonra 23 Eylül 1952’de Lübnan Parlamentosu, Kamil Şam’un’u devlet başkanlığına seçti. Şam’un, göreve başlar başlamaz, siyasi ittifak halinde olduğu Dürzi lider Kemal Canbulat’la yollarını ayırdı. Şam’un’u iktidara getiren Sosyalist Cephe’nin lideri olarak Canbulat, yeni yönetimin siyasi stratejilerinin belirlenmesinde daha geniş söz hakkı ve eski devlet başkanı Khuri’nin yargılanmasını istiyordu. Şam’un ise Canbulat’ın bu taleplerini yerine getirmeye istekli görünmüyordu. Böylece Canbulat ve Şam’un’un, yeni dönemde ülkede ortaya çıkacak siyasi kutuplaşmada farklı taraflarda yer alacağı belli olmaya başladı. Canbulat ile yolları ayrılan Şam’un, devlet başkanlığının ilk yıllarında liberal ilkelere dayalı bazı idari ve adli reform girişimlerine odaklandı. Her şeyden önce hükümetin yönetsel fonksiyonlarını, seçim sistemini ve hukuki prosedürleri revize ederek devletin işleyişine yönelik aksaklıkları ortadan kaldırmaya çalıştı. Lübnan’da ilk kez kadınlara oy hakkının verilmesini sağlayan da Şam’un yönetimi oldu. Şam’un, bir yandan ülkedeki kamuoyuna özgürlük sağlayarak ve özgür basını muhafaza ederek Lübnan’ı çevresindeki otoriter ve anti-demokratik Arap devletlerinden farklı kılmaya diğer yandan da Khuri döneminde altyapısı hazırlanan serbest piyasa ekonomisini geliştirmeye çalışıyordu. Lübnan’ın dış yatırımcılara cazip gelmesini sağlayan bankacılık kurallarındaki değişikliklerin çoğu da Şam’un döneminde yapıldı.⁶²⁷

⁶²⁶ Kamal Salibi, *The Modern History of Lebanon*, New York, Caravan Books, 1993, s. 194-195; Hudson, *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon*, s. 148-149.

⁶²⁷ Salibi, *The Modern History of Lebanon*, s. 196-197.

1950'lerde uluslararası sistemde ve Orta Doğu alt sisteminde yaşanan bazı gelişmeler, Şam'un'un devlet başkanlığı performansına doğrudan tesir etti. İlk olarak 1950'li yılların ortalarında ABD ile SSCB arasındaki küresel rekabet oldukça artmış ve bu rekabet alt sistemlerde çatışmalara dönüşmüştü. Orta Doğu alt sisteminde en önemli nüfuz ve hegemonya mücadelesi, devrimci pan-Arabizmin temsilcisi Mısır ile Batı yanlısı Arap devletlerini temsil eden Irak arasındaydı. Mısır-Irak rekabeti tüm Araplar arası ilişkileri olduğu gibi Lübnan'ı da olumsuz etkiledi.⁶²⁸ Özellikle Lübnan gibi küçük ölçekli bir ülkenin çatışma barındıran bir bölgede tarafsız kalması oldukça zordu. İkinci olarak Cemal Abdülnasır'ın Mısır'da iktidarı ele geçirmesi ve ardından pan-Arabizm ve Arap sosyalizmi ideolojilerinin tüm Orta Doğu alt sisteminde yayılması Lübnan'ın iç siyasi mücadelelerini biçimlendirdi. Nasır'ın popülaritesi ve ideolojisi, Lübnan içinde de geniş bir taraftar kitlesi ortaya çıkarmıştı.⁶²⁹ Sa'ib Selam ve Reşid Karami gibi Sünni liderler Nasır'ın Arap milliyetçiliğine sempatiyle bakıyordu. Nasır'ın ideolojik etkisi, Lübnan içindeki Müslümanların daha örgütlü hareket etmelerine ve sosyo-ekonomik taleplerini dile getirmelerine de olumlu katkıda bulundu. Kemal Canbulat'ın kurduğu İlerici Sosyalist Partisi (İSP), Arap Diriliş Partisi (*el-Ba'as*) ve Arap Ulusal Hareketi (AUH), savunduğu sosyalist ve Arap milliyetçisi ideallerle, ülkede giderek artan Müslüman nüfusun siyasi reform ve devlette daha fazla temsil edilme isteklerini dile getirmeye başladı. İSP, kurulduğu ilk yıllarda daha çok Şuf Dağı'ndaki Dürzilerden destek bulurken, diğer iki parti, sosyalist ideallere dayalı olarak savundukları seküler milliyetçilik anlayışlarıyla ülkedeki Müslüman ve Hristiyan farklı meslek gruplarından üyeye sahip oldu. Bu üç parti, Nasırizmin tamamen kontrolünde olmadan doğal olarak gelişen siyasal oluşumlar olsa da 1950'lerde esen Arab milliyetçiliği rüzgârının tesir altına kalmıştı.⁶³⁰

Lübnan Devlet Başkanı Kamil Şam'un'un bu yıllarda dış siyasette yaşadığı en büyük çelişki, Batı'yla yakınlaşma ve Arap ülkeleriyle -Mısır

⁶²⁸ Fawaz A. Gerges, "The Lebanese Crisis of 1958: The Risks of Inflated Self-Importance", *The Beirut Review*, No: 5, İlkbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/gergesbr5pt1.html>, (15 Haziran 2010).

⁶²⁹ Cleveland-Bunton, *A History of The Modern Middle East*, s. 335.

⁶³⁰ Micheal Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986, s. 128-129.

ve Suriye başta olmak üzere- iyi ilişkiler kurma arasında tercih yapmaya zorlanması oldu. Bu çelişki, Lübnan'ın hem Arap dünyasıyla iyi ilişkiler kuran hem de bağımsız ve egemen bir devlet olarak var olma özelliğini tehdit ediyordu. Lübnanlı Hristiyanların siyasal ve ekonomik ayrıcalıklarının sürdürmesi Batı'yla iyi ilişkilere bağlıydı, diğer yandan da Lübnanlı Müslümanlar arasında Pan-Arabizm gittikçe toplumsal bir desteğe sahip olmaya başlamıştı. 1955'de İngiltere, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan'ın katılımıyla Bağdat Paktı kuruldu. Pakt, görünürde Sovyetler Birliği'nden gelebilecek saldırılara karşı bir savunma ittifakıydı. Irak dışındaki Arap devletleri pakta davet edilse de hiçbirine katılmaya ikna edilemedi. Bağdat Paktı'na Arap dünyasındaki en önemli karşı çıkış Mısır lideri Abdülnasır'dan geldi. Arap dünyası, Batı karşıtı ve Batı yanlısı olmak üzere iki gruba bölündü. İlk grupta Mısır ve Suriye, ikincisinde Irak ve Ürdün bulunuyordu. Lübnan ise bu ikili cepheleşmenin arasında kaldı. Devlet Başkanı Şam'un, başlangıçta her iki taraf arasındaki gerilimi azaltmaya ve ülkesini iki tarafa eşit mesafede dengeli bir pozisyonda tutmaya gayret gösterdi. Şam'un, hem Bağdat Paktı'na katılmayı reddetti hem de Batı yanlısı Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, İran ve Türkiye ile ilişkilerini ilerletmeye çalışarak her iki tarafı tatmin etmeye çalıştı. Fakat Şam'un'un bu denge siyaseti başarılı olamadı. Nasır'ın Lübnan iç politikasındaki Arap milliyetçisi propagandasının etkisini üzerinde hisseden Şam'un yavaş yavaş Batı'nın desteğini aramaya yöneldi. Şam'un'un Batılı devletlere yakınlaşma eğilimi 1956 Süveyş Krizi'nde açıkça ortaya çıktı. Süveyş Krizi'nin ardından İngiltere ve Fransa ile diplomatik ilişkileri kesmeyi reddeden Şam'un, Mısır lideri Abdülnasır'ın ve onun Lübnan'daki destekçilerinin tepkisini çekti. Sünni Başbakan Abdullah Yafi ve Devlet Bakanı Sa'ib Selam, Şam'un'un İngiltere ve Fransa'ya tepki göstermemesini protesto ederek istifa etti. Yeni hükümet Sami es-Sulh başbakanlığında kuruldu ve Lübnan'ın eski Washington büyükelçisi Charles Malik dışişleri bakanlığına getirildi. Malik'in dışişleri bakanı olması Şam'un'un dış siyasette tamamen Batı'ya döndüğünün de bir ifadesiydi. Lübnan hükümeti -yeni dışişleri bakanı Charles Malik'in de teşvikiyle- 16 Mart 1957'de aceleyle Eisenhower Doktrini'ni kabul etti. Bu doktrin dâhilinde ABD'nin Orta Doğu'da komünist saldırı tehdidi altında olan uluslara askeri ve ekonomik yardım göndermesi ön-

görülmüyordu. Böylece Lübnan açık bir şekilde komünizme karşı olan uluslar blokuna girmek için önemli bir adım atıyordu. Bu kararı protesto eden Reşid Karami, Sabri Hamadeh, Ahmed el-Es'ad ve Hamid Faranjıyye gibi ülkenin önde gelen siyasetçileri hükümetten istifa etti. Ardından parlamento seçim bölgeleri konusunda geleneksel *zu'ama*'nın aleyhine yapılan 1957 seçim reformları ülkedeki siyasi çatlağı daha da büyüttü. Şam'un'un ülkedeki bazı feodal ve kentli *zu'ama*'nın siyasi gücünü zayıflatmaya yönelik girişimleri, Trablus, Bekaa, Güney Lübnan, Şuf Dağı, Zagharta gibi bölgelerde ona karşı muhalif ve düşmanca duygular besleyen kitlelerin oluşmasını sağladı.⁶³¹

Eisenhower Doktrini'nin Şam'un tarafından kabul edilmesinin ardından Lübnan siyasetindeki çatışmanın yoğunluğu ve seyri şekillenmeye başlamıştı. Siyasetteki hareketlenmenin başlangıcında ülkedeki muhalefetin şiddete başvurma gibi bir niyeti yoktu, hatta muhalifler Şam'un'un istifasını bile talep etmedi. Fakat Mayıs 1957 parlamento seçimleri yaklaşınca muhalefet, Batı yanlısı ve Nasır karşıtı Sami es-Sulh hükümetinin istifasını ve yerine daha tarafsız bir hükümetin kurulmasını talep etti. Böylece 30 Mayıs 1957'de muhalefet, toplumsal desteğini göstermek için genel grev ve barışçı protesto gösterilerine başladı. Fakat barışçı protesto gösterileri, ülkenin birçok yerinde muhaliflerle güvenlik güçleri arasında, her iki tarafın birbirini ilk ateşi açmakla suçladığı çatışmalara dönüştü. Çatışmaların sonunda muhalefet, 15 göstericinin öldüğünü ve 200'den fazlasının yaralandığını iddia ederken hükümetin yayınladığı resmi bildiride sadece biri kadın 5 kişinin öldüğü açıklanıyor ve şiddeti -hatta hükümet darbesini kışkırtan yabancı ajanlar suçlanıyordu. Gösterilerde ateşli silahlar ve gaz bombaları kullanılmış ve iki siyasetçi -Sa'ib Selam ve Nessim Mecdalani- yaralanıp hastaneye kaldırılmıştı. Selam, hastanedeki odasından hükümet istifa edene kadar açlık grevine başlayacağını açıkladı. Ülkedeki siyasi gerilim sürerken Lübnan Ordu Komutanı General Fu'ad Şihab, arabuluculuk rolü üstlendi. Varılan uzlaşmada, General Şihab'ın kontrolündeki Lübnan

⁶³¹ Jack Shulimson, *Marines in Lebanon, 1958*, Historical Branch, G-3 Division, Headquarters, U. S. Marine Corps, Washington, 1966, s. 3-4; Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 108; Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 126.

Ordusu'nun ve hükümete girecek iki tarafsız bakanın seçimlerin özgür ve güvenilir bir ortamda gerçekleşmesine katkı yapmasına karar verildi.⁶³²

Parlamento seçimleri, güvenlik nedenlerinden dolayı 4 hafta ardı ardına ertelendikten sonra 9 Haziran 1957'de yapıldı. Şam'un'un muhalifleri seçimlere "Ulusal Cephe" çatısı altında girdi. Fakat seçimlerden hükümetin zaferle çıkması ve parlamentodaki koltukların üçte ikisini ele geçirmesi ülkede büyük bir şaşkınlık yarattı. Muhalefet, 66 kişilik parlamentoda sadece 8 koltuk elde edebilmişti. Özellikle Sa'ib Selam, Kemal Canbulat, Ahmed el-Es'ad gibi deneyimli siyasetçiler ve muhalefetin önemli liderleri, parlamentodaki koltuklarını hükümet yanlısı adaylara kaptırdı. Seçimlerin, hile, rüşvet, gözdağı verme ve oyların değiştirilmesi yoluyla hükümet tarafından yönlendirildiği dedikoduları ülkede yayılmaya başladı. Gözlemciler, hükümeti tamamen hile yapmakla suçlamasalar da Şam'un zekice yaptığı seçim reformlarının seçim sonuçlarını etkilediği aşikârdı. 1957 parlamento seçim sonuçlarının Lübnan'da yükselttiği siyasal ve toplumsal gerilim, kısa aldatıcı bir sessizliğin ardından, şiddet olaylarının patlamasına yol açtı. Aileler arasındaki kavgalar, sabotajlar, bombalamalar, silah kaçakçılığı ve silahlı gruplarla güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar sıradan günlük olaylar haline geldi ve Lübnan kısa sürede bir anarşi ortamına sürüklendi.⁶³³

1958 Krizi ve ABD'nin Lübnan'a Askeri Müdahalesi

1957 yılında Lübnan'da işçi ve çalışanların ücret artışı ve iş şartlarının iyileştirilmesi için başlattığı grevler, Batı karşıtı gösteriler (1956 Süveyş Krizi sonrasında başladı) ve 1957 parlamento seçimlerine hile karıştığı söylentilerinin neden olduğu çekişmeler ve sokak kavgaları Şam'un'un iktidarını doğrudan tehdit altında bırakmıştı. Ayrıca Suriye ve Mısır rejimleri, kendi gazetelerinde ve radyolarında Batı yanlılarına karşı kamuoyu kampanyaları başlatarak ve Lübnandaki ayaklanmacılara silah yardımı yaparak Şam'un'a karşı düşmanlıklarını açıkça gösteriyordu. Buna karşılık Lübnan hükümeti, ayaklanmacılara ve muhalefete karşı baskıcı bir siyaset izlemeye başladı. 1958 yılının ilk günleri ülkede ortaya çıkan gerilim ve

⁶³² Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 108.

⁶³³ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 109.

şiddet eylemleri, aynı yılın ilk 6 ayı boyunca sürekli bir tırmanış gösterdi. Bu süreçte, ülke dışından ve içinden birçok faktör, gerginliğin tırmanmasını ve topyekûn bir çatışmaya dönüşmesini kolaylaştırdı. Dış faktörlerin ilki, Mısır ve Suriye'nin Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) çatısı altında birleşmesiydi. Bu birleşme Arap milliyetçileri için uzun süredir kurulan bir hayalin gerçekleşmesi ve Mısır lideri Nasır'ın bölgeye yayılan siyasi ve ideolojik nüfuzunun göstergesiydi. Şam'un, başlangıçta BAC'ı tek bir devlet olarak tanımayı reddetti. Lübnan'daki muhalefet ise Şam'un'un BAC karşısındaki kayıtsız tavrından memnun değildi.⁶³⁴ Böylece BAC'ın kurulması, Batı yanlısı Şam'un'un üzerindeki siyasi ve toplumsal baskıları daha da arttırdı. Şam'un'un Mayıs ayı başında ikinci kez devlet başkanı olmak için anayasayı değiştirme yönünde girişimlerde bulunması ülkedeki Arap milliyetçisi Müslüman gruplar için tahammül edilemez bir durumdu. Oldukça gerginleşen siyasi atmosfer, 8 Mayıs 1958'de gerçekleşen bir suikastla yeni bir boyut kazandı. Beyrut'taki *et-Telegraf* gazetesinin editörü Marunî gazeteci Nassib el-Matni bilinmeyen kişiler tarafından suikast sonucu öldürüldü. Matni'nin Şam'un'a muhalif bir gazeteci olması ülkedeki muhalefetin bu suikasttan dolayı Şam'un'u suçlamasına ve genel grev çağrılarına yol açtı. Genel grev çağrıları, özellikle Sünnilerin yoğun yaşadığı Trablus'ta şiddet eylemlerini tetikledi.⁶³⁵

9 Mayıs 1958'de Trablus'ta başlayan olaylarda Şam'un'un Batı'yla yakın ilişkilerine tepki olarak Birleşik Devletler Enformasyon Bürosu (*the United States Information Agency*)'nin kentteki binası göstericiler tarafından ateşe verildi. 12 Mayıs'ta Beyrut'un Müslüman bölgesi Basta'nın liderleri genel grev çağrısı yaptı. Lübnan'daki durum kısa sürede kazanan ve kaybedenin belli olmadığı silahlı bir çatışmaya dönüştü. Sünnilerin yoğun yaşadığı kentler hükümetin kontrolünden çıktı. Trablus, Reşid Karami liderliğindeki grupların kontrolündeydi. Sayda ve Bekaa Vadisi'ndeki bazı yerler ayaklanmacıların kontrolüne geçti. Şuf Dağı'nı kontrol eden Dürzî lider Kemal Canbulat ve Beyrut'un Basta bölgesini ele geçiren Sa'ib Selam, hükümete muhalif diğer iki liderdi. Ayaklanan bu liderlerin diğer bir ortak özelliği de Şam'un'un müdahale ettiği 1957 parlamento seçimlerinden

⁶³⁴ Gerges, "The Lebanese Crisis of 1958: The Risks of Inflated Self-Importance".

⁶³⁵ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 114.

mağlubiyetle ayrılmalarıydı. Hükümeti ayaklanmacılara karşı koruyacak temel silahlı güç Şam'un'un kendi sivil milisleriydi. Ayrıca çok mezhepli SSMP ve Marunî Keta'ib milisleri Şam'un'un savunma gücünün önemli unsurlarıydı.⁶³⁶ Lübnan'ın en büyük silahlı gücünü eline tutan Lübnan Ordusu ise olaylar karşısında tarafsız kalmayı tercih etti. Ordu komutanı General Fu'ad Şihab, çatışmalar başlamadan önce Devlet Başkanı Şam'un'u uyarmış ve orduyu iç siyaset tartışmalarında kullanırmayacağını belirtmişti. Lübnan Ordusu, General Şihab'ın talimatlarına uyarak çatışmalar boyunca iki taraf arasına bir hakem gibi hareket etti. Hatta kendisinin tarafsız konumunu tehlikeye düşürecek haberleri engellemek için basına sansür uyguladı. Lübnan basını, çatışmalar sırasında hükümet veya ayaklanmacılar hakkında her şeyi yazabilirken ordudan hiç bahsedemedi.⁶³⁷

Devlet Başkanı Şam'un ve Dışişleri Bakanı Malik, Mayıs'ta başlayan silahlı çatışmalardan dolayı önce Arap Birliği, ardından da BM nezdinde doğrudan BAC'ı, yani Nasır'ı suçladı. Ülkedeki çatışmalar tırmanırken 11 Haziran'da BM Güvenlik Konseyi, UNOGIL (*United Nations Observation Group in Lebanon*) adlı gözlemci heyetini Lübnan'a yollamaya karar verdi. UNOGIL, Temmuz'da yayınladığı ilk raporunda, Lübnan hükümetinin çatışmalardan dolayı BAC'ı suçlayan iddialarına yönelik herhangi bir delil bulunmadığını bildirdi. 14 Temmuz 1958'de Lübnan'daki çatışmalar birdenbire bölgede ortaya çıkan daha önemli bir gelişmenin gölgesinde kaldı. Irak'ta İngiltere yanlısı Haşimi monarşinin General Abdülkasım liderliğinde Ba'ascı bir askeri darbeyle sona ermesi bölgede keskin ve dramatik dönüşümlere neden oldu. Orta Doğu'daki Sovyetler Birliği karşıtı Bağdat Paktı'nın önemli üyelerinden biri olan Irak Kralı öldürüldü ve veliaht prensin cesedi Bağdat sokaklarında sürüklenerek teşhir edildi.⁶³⁸

Irak'taki askeri darbenin üzerinden 24 saat bile geçmeden ABD yönetimi, Doğu Akdeniz'de bulunan 6. Deniz Filosu'nu Lübnan'a yolladı. Sovyetler Birliği'nin bölgede artan nüfuzunu sınırlamaya çalışan ABD

⁶³⁶ Shulimson, *Marines in Lebanon*, 1958, s. 4.

⁶³⁷ Arnold Hottinger, "Zu'ama and Parties in The Lebanese Crisis of 1958", *Middle East Journal*, C. 15, No:2, İlkbahar 1961, s. 134-135.

⁶³⁸ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 88-89; Gerald L. Curtis, "The United Nations Observation Group in Lebanon", *International Organization*, C. 18, No: 4, Sonbahar 1964, s. 738.

yönetimi, Lübnan ve Ürdün'de Irak benzeri bir durum ortaya çıkmasından endişe ediyordu. Irak'taki darbenin ardından Şam'un da ülkesindeki ABD büyükelçisine acil müdahale isteğini dile getirmiş ve “*Eğer 48 saat içinde müdahale yapılmazsa ben ölü bir adam, Lübnan da Mısır'ın bir uydusu olacak*” demişti. 15 Temmuz 1958'de tam donanımlı 2.000 Amerikan deniz piyadesi, Beyrut'un güneyindeki plajlardan karaya çıktı. Bünyesinde 70 gemi ve 40.000 asker bulunduran Amerikan 6. Deniz Filosu'nun desteğiyle ilk çıkarmadan kısa bir süre sonra 15.000 Amerikan piyadesi daha Lübnan'a çıktı.⁶³⁹ Amerikan deniz piyadelerin Lübnan'a çıkmasıyla ülkedeki şiddet olayları ve çatışmalar büyük ölçüde azaldı. Amerikan yönetimi, Şam'unun Eylül sonunda görev süresi bittikten sonra devlet başkanlığını bırakmasından yanaydı. ABD Başkanı Eisenhower, bu konuda Şam'un'u ikna etmek için 16 Temmuz'da özel temsilcisi Robert Murphy'i Beyrut'a yolladı. Murphy, Şam'un'u Eylül 1958'de görev süresi bitince devlet başkanlığından ayrılması konusunda ikna etti. Lübnan Parlamentosu, 31 Temmuz'da Fu'ad Şihab'ı ülkenin devlet başkanı olarak seçti. Şihab, 22 Eylül'de resmen göreve başladı.⁶⁴⁰

1958 Krizi'nden Sonra Lübnan

Karmaşık bir çatışma olan 1958 İç Savaşı'nın en çok öne çıkan yanı, Lübnanlı Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki siyasi egemenlik mücadelesiydi. Ayrıca bu çatışmanın sonunda oluşan uzlaşma, gelecek yıllardaki gelişmeler için önemli sonuç içeriyordu. 1958 krizi, başlangıçta Lübnan devletini güçlendiren sonuçlar doğurdu. İç savaş, hem ülkede oluşan kırılğan durumlarda ortaya çıkan Müslümanların ve Hristiyanların aşırı siyasetlerinin yeni çatışmalara yol açacağını hem de var olan sistemin eksikleri ne olursa olsun alternatiflerin daha az uygulanabilir olduğunu gösterdi.⁶⁴¹ Bununla birlikte 1958 krizi, Lübnanlı Müslümanların ve bölge-

⁶³⁹ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 116.

⁶⁴⁰ Quincy Wright, “United States Intervention in the Lebanon”, *The American Journal of International Law*, C: 53, No:1, Ocak 1959, s. 113; Kamal Salibi, “Lebanon under Fuad Chehab 1958-1964”, *Middle Eastern Studies*, C: 2, No: 3, Nisan 1966, s. 211.

⁶⁴¹ Itamar Rabinovich, *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, Tel Aviv, Occasional Papers, The Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1977, s. 14.

deki Arap devletlerinin “Lübnancılık” fikrine yabancılaşmasını daha fazla teşvik etti. BAC adı altında birleşen Mısır ve Suriye, 1960’lı yıllarda Lübnan’ı gerçek bir Arap devletine dönüştürmeye çabalarırken Lübnanlı Hıristiyanlar ülkedeki konfesyonel sistemin savunucusu olan Keta’ib Partisi’ne ve ULP’ye verdikleri kitle desteğini arttırdı.⁶⁴²

1958 krizinin ardından da Lübnan’daki siyasi eğilimler genelde bölgesel gelişmelerin doğrudan etkisi altında kalmaya devam etti. Lübnan, devletin varlığının altında yatan çelişkiyi çözmeyi başaramamıştı. Lübnan ancak karmaşık, kullanışsız ve çağın gerisinde bir konfesyonel sistemin muhafazası yoluyla bir arada tutulabilirdi. Fakat 1950’lerden itibaren hızlanan modernizasyon süreci ve toplumsal hareketlilik, konfesyonel sistem üzerindeki baskıları ve bu sistemin bekası konusundaki şüpheleri arttırmıştı. Lübnan’ı ustalıkla yöneten Fu’ad Şihab’ın devlet başkanlığı döneminde (1958-1964) konfesyonel sisteme yönelik baskı ve şüpheler bir süre de olsa açıkça ortaya çıkmadı. Dış baskının hafiflediği bu süreçte Şihab, ülkenin siyasi ve idari sisteminde reformlar yapmaya istekli göründü.⁶⁴³ Geleneksel Marunî liderlerden farklı olan Şihab, kendinden önceki iki devlet başkanı tarafından oluşturulan ülkenin siyasi ve ekonomik sistemini, geleneksel siyasi liderler, hükümet ve parlamentoyu bir kenara bırakarak ordunun, istihbarat servisinin ve bürokratların yardımıyla değiştirmeye girişti. Şihab’ın tüm reform çabalarına rağmen Lübnanlı Hıristiyanlar ona tam olarak güvenemedi.⁶⁴⁴ Şihab’ın reformları, kendi toplumu olan Marunîleri ve üç etkili Marunî lideri (Cemayel, Şam’un ve Edde) tatmin etmeye yetmedi. Lübnanlı Müslümanlar ise Şihab’ın reform çabalarını büyük bir umutla karşıladı. Şihab’ın reformlarının kısmi başarısına rağmen mezhepler arasındaki siyasi ve ekonomik gerilim varlığını korudu. Lübnan devletini devrim yaparak değiştirmeye çabalayan sol örgütler özellikle Müslüman gençler için çekiciliğini kaybetmemişti. Fakat Şihabizm, ilginç bir şekilde Müslümanların ülkedeki Marunîlerin devleti kontrol etmekten

⁶⁴² Meir Zamir, “From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon”, Der: Ofra Bengio-Gabriel Ben-Dor, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner, 1999, s. 80.

⁶⁴³ Rabinovich, *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, s. 15.

⁶⁴⁴ Salibi, “Lebanon under Fuad Chehab 1958-1964”, s. 217.

vazgeçeceği yönünde inançlarını güçlendirmesine katkı yaptı.⁶⁴⁵

Lübnan'daki mezhepler arasındaki siyasi ve sosyo-ekonomik meseleler, Charles Helu'nun başkanlık döneminde (1964-1970) tekrar yoğun bir biçimde su yüzüne çıktı. Helu, Şihabist siyasi ve ekonomik reformları sürdürme yanlısı bir devlet başkanı olsa da özellikle Marunî toplumundan gelen sert muhalefetle yüzleşti ve reformları yürütmeye başarılı olamadı. Helu döneminde yaşanan bir dizi siyasi ve toplumsal gelişme Lübnan'ın siyasal sistemine büyük zarar verdi. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap devletlerinin aldığı ağır yenilgi ve Filistinli siyasi ve askeri örgütlerin Lübnan'a yerleşmesi ülkedeki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki gerilimi derinleştirdi. Lübnanlı Hristiyanlar, Müslümanların ve sol partilerin ülkedeki konfesyonel sistemi değiştirecek taleplerinden ve Filistinlilerin askeri varlığından dolayı daha fazla korku ve endişe duymaya başladı. 1968 parlamento seçimlerinde Marunî liderler Cemayel, Şam'un ve Ed-de'nin kurduğu "Üçlü İttifak" da bu korku ve endişenin bir ürünüydü.⁶⁴⁶

Filistinlilerin Lübnan'daki Varlığı

1958-1970 yılları arasını kapsayan Şihab ve Helu dönemlerinde Lübnan iç siyasetindeki konfesyonel sistem tartışmalarına bölgesel kaynaklı bir mesele daha eklendi. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Lübnan topraklarında yaşayan Filistinli mültecilerin nüfusu hızlı bir şekilde yükseldi. 1960'ların başından itibaren kendi örgütlenmelerini kurmaya başlayan Filistin Hareketi de siyasi ve askeri yapısını Lübnan'a taşıdı. Lübnan'a yerleşen Filistinliler, ülkenin konfesyonel ilkeler üzerine inşa edilen siyasal ve toplumsal dengelerini alt üst etti ve 1970'lerde ülkedeki siyasi gerilimin yükselmesine doğrudan katkı yaptı.

Filistinli mültecilerin Lübnan'daki varlığı, 1948 Arap-İsrail Savaşı'na dayanıyordu. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ve ilk Arap-İsrail Savaşı, Filistin'i tüm Arap dünyasının olduğu gibi Lübnan'ın da öncelikli meselelerinden biri haline getirmişti. 1948 Arap-İsrail Savaşı'yla başlayan savaşlar silsilesi ve Filistin devletinin bir türlü kurulamaması, Filistin topraklarından komşu Arap ülkelerine yoğun bir göç dalgası başlattı. Komşu Arap

⁶⁴⁵ Zamir, "From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon", s. 80-81.

⁶⁴⁶ Zamir, "From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon", s. 81.

ülkelerine göç eden Filistinli mülteciler, çoğu zaman bu ülkelerde siyasi ve sosyo-ekonomik meselelerin yükselmesine katkı yaptı. Lübnan'a ilk gelen Filistinli mülteciler, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın ortaya çıkardığı kötü şartlardan kaçanlardı. 1948 yılı sonunda Filistin'in kuzeyinden Lübnan'a göç eden mültecilerin sayısı 100.000'in üzerine ulaştı.⁶⁴⁷ Lübnanlı siyasetçiler, neredeyse 1968'e kadar, ülkedeki Filistinli varlığına daha çok bir mülteci meselesi olarak bakmayı tercih etti. Lübnan'da kurulan tüm hükümetler ise Filistinli mültecileri Lübnan toplumu içine entegre etmekte istekli olmadı. Bu isteksizliğin ilk nedeni, Arap dünyasında Filistinli mülteciler konusundaki fikir birliğiydi. Komşu Arap ülkelerinde bulunan mülteci Filistinliler, her şeyden önce Filistin devletinin vatandaşlarıydı ve İsrail'e karşı mücadelede bundan vazgeçmek Filistin'e yönelik Arap tezlerinin çökmesi manasına gelebilirdi. Lübnan hükümetlerinin Filistinli mültecilerin entegrasyonuna karşı olmasının ikinci nedeni ise ülke içindeki Müslüman-Hristiyan nüfus dengelerinin bozulabileceği endişesiydi. Özellikle Lübnanlı Hristiyanlar, Filistinlilere vatandaşlık verilmesiyle ülkedeki Müslüman nüfusun artabileceğinden korkuyordu. Lübnanlıların tüm bu endişelerine rağmen Filistinliler 1950'lerde ülkenin konfesyonel sistemi için bir tehlike olarak görülmedi. 1960'larda ise Lübnanlıların Filistinli mülteciler konusundaki fikri yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu fikir değişikliği, Orta Doğu'da yaşanan siyasal, toplumsal, askeri ve ekonomik dönüşümler ve bu dönüşümlerin bir sonucu olarak 1960'lardan itibaren Filistinliler arasında gelişen yeni fikirler ve örgütlenme çabalarının bir sonucuydu. Böylece Filistinli mültecilerin Lübnan'daki varlığı, ülkenin siyasal ve toplumsal uyumuna ve istikrarına olumsuz bir şekilde tesir eden bir faktör haline geldi.⁶⁴⁸

Mayıs 1964'te Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün kuruluşu ve örgütün Filistin halkının lideri olarak İsrail'le mücadelede benimsediği yöntemler, Lübnan'ın iç siyasetine doğrudan yansdı. Kudüs merkezli kurulan FKÖ'nün ilk başkanlığına Ahmed Sukayri seçilirken Nabluslu

⁶⁴⁷ Rosemary Sayigh, *Too Many Enemies: The Palestinian Experience in Lebanon*, Londra, Zed Books, 1994, s. 17; Hussein Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 77.

⁶⁴⁸ Itamar Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 40.

Hikmet el-Misri, Gazzeli Haydar Abdülşafi ve Lübnanlı Nicholas ed-Deyr de örgütün başkan yardımcıları oldular.⁶⁴⁹ FKÖ'nün kuruluşu, İsrail'e karşı mücadelede inisiyatifin ve sorumluluğun Filistinlilerin eline geçmesi manasına geliyordu. Birçok Arap devleti gibi Lübnan da başlangıçta FKÖ'nün kuruluşuna destek verdi. FKÖ, ilk yıllarında Ahmed Sukayri ve geleneksel liderlerin kontrolünde kaldı ve silahlı bir mücadeleye sıcak bakmadı. Bununla birlikte bir süre sonra Yaser Arafat, Salah Khalaf, Khalil Vezir ve Hassan Kardeşler (Halid ve Hani) gibi eğitilmiş Filistinli liderlerin kurduğu Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi (FUKH), ya da bilinen adıyla *el-Feth*, FKÖ'nün silahlı mücadeleye girişeceği dönemin başlamasına yol açtı. *El-Feth*, İsrail'e karşı ilk silahlı saldırısını 1 Ocak 1965'te gerçekleştirdi. 1965'ten 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın başlamasına kadar geçen sürede birçok yeni Filistinli gerilla örgütü kuruldu. Bu gerilla örgütlerinden ikisi, George Habaş'ın Arap Ulusal Hareketi'yle bağlantılı İntikam Gençliği ve Geri Dönüş Yiğitleri idi. Üçüncü bir gerilla grubu da Suriye Ordusu tarafından eğitilen Ahmed Cibril, Abdüllatif Şruru gibi Filistinli subaylar tarafından kurulan Filistin Kurtuluş Cephesi (FKC) idi. *El-Feth* ve üç gerilla örgütü (ki Aralık 1967'de George Habaş'ın Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC)'nin çatısı altında birleşti), 1967'de Filistin Direniş Hareketi'nin temelini oluşturdu. Filistin Direniş Hareketi, daha sonraları tüm Filistinli grupların katıldığı İsrail'e karşı silahlı mücadeleyi ifade eden bir kavram haline geldi.⁶⁵⁰ 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap devletlerinin aldığı ağır yenilgi, bir yandan Filistin meselesinin işbaşındaki Arap yönetimlerinin değil kendi örgütlerini kurmuş Filistinlilerin çözülebileceği bir mesele olduğu bilincini ortaya çıkarırken diğer taraftan da düzenli Arap ordularının yenilgisi gerilla savaşının önünü açtı.⁶⁵¹

Filistinlilerin kendi siyasi örgütlenmelerini kurmaları ve İsrail'e karşı bir gerilla savaşı başlatmaları, 1967'den sonra Lübnan siyasal ve toplumsal yaşamında etkilerini göstermeye başladı. 1966'da *el-Feth*, Tal ez-Za'tar

⁶⁴⁹ Pamela Ann Smith, *Palestine and The Palestinians, 1876-1983*, Londra, Croom Helm, 1984, s. 191.

⁶⁵⁰ Kamal Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, New York, Caravan, Üçüncü Baskı, 2005, (Birinci Baskı, 1976), s. 31-32; Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 99-100.

⁶⁵¹ Michael C. Hudson, "Developments and Setbacks in the Palestinian Resistance Movement 1967-1971", *Journal of Palestine Studies*, C: 1, No: 3, İlkbahar 1972, s. 66-69.

mülteci kampında Lübnan'daki ilk bölgesel komutanlığını Raci en-Necmi liderliğinde oluşturdu. Ardından 1967'de Reşidiyye, Ayn el-Helveh, Tal ez-Za'tar ve Burç el-Barajneh mülteci kamplarında *el-Feth* tarafından gizli askeri eğitim merkezleri kuruldu. Bu askeri eğitim merkezleri, daha çok Suriye ve Mısır Ordusu'nda görev yapmış Filistinli subaylar tarafından yürütülüyordu. Nisan 1968'de Ürdün'de ölen Khalil el-Cemal adlı bir Lübnanlı *feda'i*'nin Beyrut'taki cenazesi Filistinlilerin ülkede yükselen gücünün ilk işaretlerini vermişti. Lübnan hükümetinin büyük hazırlıklar yaptığı cenazeye Başbakan Abdullah Yafı ve Keta'ib Partisi lideri Pierre Cemayel de katıldı. Cenazede Filistinli gerillalar, askeri üniformaları ve zırhlı araçlarıyla bir gövde gösterisi yaptı. Khalil el-Cemal olayı, Filistinli gerillalar için Lübnan'da meşru siyasi bir alan açılmasını kolaylaştırdı.⁶⁵² 1968'den itibaren *el-Feth*'in Lübnan topraklarından İsrail'e yönelik saldırıları yükselişe geçti. Lübnan'ın güneyinde Filistinli gerillaların askeri varlığını arttırması İsrail yönetiminde büyük bir rahatsızlık konusu haline geldi. Bununla birlikte FKÖ'nün Lübnan'da ulaştığı siyasi ve askeri güç, Marunilerin ayrıcalıklı olduğu siyasal sistemden rahatsız olan Sünni Müslümanların arasında örgüte olan sempatiyi gün geçtikçe arttırdı.⁶⁵³

1968 yılı boyunca İsrail yönetiminin Lübnan hükümetine sınıra yakın bölgelerdeki Filistinli gerillaların faaliyet alanlarının sınırlandırılması konusunda baskısı yoğunlaştı. İsrail'in en sert tepkisi, İsrailli komandoların 28 Aralık 1968'de Beyrut Uluslararası Havalimanı'na yaptığı askeri operasyondu. Sadece 40 dakika süren operasyonda İsrailli komandolar, havalimanında bulunan 13 Lübnan uçağını havaya uçurdu. İsrail'in saldırısı, Lübnan iç siyasetine sert bir şekilde yansdı. Filistinlilerin birçok kentte düzenledikleri protesto gösterileri ve muhalefetin tepkileri, 8 Ocak 1969'da Başbakan Abdullah Yafı'nın istifasıyla sonuçlandı. İki hafta sonra Reşid Karami liderliğinde yeni hükümet kuruldu. Fakat İsrail'in saldırısının Lübnan'daki istikrar-sızlaştırıcı etkisi 1969 yılı boyunca da devam etti. 1969 yılının ilk 6 ayında ülkenin farklı yerlerinde Lübnan Ordusu ile Filistinli gruplar arasında si-

⁶⁵² Farid Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, London, I.B. Tauris, 2000, s. 136; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 34-35.

⁶⁵³ Helen Cobban, *The Palestinian Liberation Organization: People, Power, and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, s. 47.

lahlı çatışmalar yaşandı. Şiddet olayları büyük kentlerde protesto gösterileri şeklinde kendini gösterdi ve ülkedeki kriz büyüdü. Başbakan Reşid Karami, 24 Nisan'da istifa etti ve krizi çözmek için yollar aramaya başladı. Lübnan hükümeti ile Filistinli örgütler arasında barışı sağlayacak formül ancak 7 ay sonra bulunabildi. Bu formül Kahire Antlaşması olacaktı.⁶⁵⁴

Filistinli gerillaların 1969 yılı boyunca faaliyetleri, Lübnan'daki Filistinli varlığının içinden çıkılamaz bir siyasi, sosyo-ekonomik ve güvenlik mesele haline dönüştüğünü açıkça gösteriyordu. Lübnan hükümeti, Filistinlilerin silahlı faaliyetlerini kontrol edecek siyasi ve askeri güçten yoksundu. Lübnanlı siyasetçiler ise genellikle Filistinlileri bir iç siyaset malzemesi yaparak bu konunun çözümü için ortak bir irade sergileyemiyordu. Lübnan'daki Filistinli mültecilerin nüfusu 300.000'i geçmişti ve Filistin Direniş Hareketi'nin mülteci kamplarındaki faaliyetleri artış göstermişti. Filistinli mülteciler, Lübnan'ın farklı yerlerine dağılmış mülteci kampında yaşıyordu. Bu mülteci kamplarının çoğu büyük kent merkezlerinin yakınlarına kurulmuştu. Lübnan'ın güneyinde, üçü (el-Bass, Burç eş-Şimali ve Reşidiyye) Sur kenti yakınlarında, ikisi (Ayn el-Helveh ve el-Miyye ve Miyye) Sayda bölgesinde ve biri (en-Nebatiyye) Nebatiyye'de olmak üzere 6 Filistin mülteci kampı vardı. Bekaa Vadisi'nde bir (Vavell), ülkenin kuzeyinde Trablus yakınlarında iki mülteci kampı (Nehr el-Barid ve el-Baddavi) vardı. Geri kalan 6 mülteci kampı Beyrut ve çevresindeki banliyölerdeydi. Bunlar: Mar Elias, Burç el-Barajineh, Sabra-Şatilla, Cisir el-Paşa, Tal ez-Za'tar ve Dubayeh mülteci kamplarıydı.

1948'den beri ülkede varolan mülteci kamplarında yaşayan yoksul Filistinliler üzerinde daha önceleri Ba'as, SSMP gibi bazı örgütler etkili olmaya çalışsa da 1967'den sonra Filistin Direniş Hareketi içinde yer alan örgütler bu mülteci kamplarındaki kontrolü büyük ölçüde ele geçirdi. Bu örgütlerin faaliyetleri, mülteci kamplarını kısa sürede gerilla örgütlerinin kaleleri haline getirdi. Diğer yandan kamplarda faaliyet yürüten örgütlerin fikri ve ideolojik farklılıkları ve bu farklılıkların getirdiği örgütsel bölünmeler, tek bir merkezi otoriteden yoksun ve kendi başına eylemlere girişen birçok Filistinli silahlı grubu ortaya çıkardı. Örneğin Aralık 1967'de

⁶⁵⁴ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 140-144; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 38.

üç Filistinli gerilla örgütünü aynı çatı altında toplayan George Habaş'ın Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC), 1969'un başlarında ikiye bölündü. İlk örgüt, Ahmed Cibril liderliğindeki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlığı (FHKC-GK)'ydi. FHKC-GK, başlangıçta Suriye ve Libya ile yakın bağları olan ideolojik olmayan bir örgüt görünümündeydi. Fakat FHKC-GK zaman geçtikçe daha sol bir örgüte dönüşmeye başladı. FHKC'nin parçalanmasından ortaya çıkan ikinci örgüt, Nayif Havatmeh liderliğindeki Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi (FDHKC)'ydi. Her iki örgütün de İsrail'e karşı benimsediği yöntem silahlı mücadeleydi. Fakat bu silahlı mücadelenin kapsamı çok farklı eylem biçimlerini içinde barındırıyordu. FDHKC, 1968-1972 yılları arasında uçak kaçırma ve rehin alma eylemleriyle adını duydu. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ikiye bölünürken Filistin Direniş Hareketi içinde, bölgesel güç olma iddiasındaki iki Arap devleti tarafından kontrol edilen, iki yeni örgüt daha ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki, Suriye tarafından kurdurulan Halk Kurtuluş Savaşı Öncü Kıtası ve onun milis gücü *es-Sā'ika* (Yıldırım)'ydı. Örgütün lideri Zuheyr Muhsin, doğrudan Suriye yönetimine bağlı hareket ediyordu. İkinci örgüt Irak yanlısı Filistinli Ba'ascılar tarafından kurulan daha küçük bir oluşumdur. Arap Kurtuluş Cephesi (AKC) adı verilen bu örgüt de daha çok Irak yönetiminin direktifleri dâhilinde hareket ediyordu. Bu iki örgüt, özellikle *es-Sā'ika*, Lübnan İç Savaşı'ndaki tavrıyla Filistin Direniş Hareketi'nin tek otorite altında kontrol edilmesini zorlaştırdı ve uzun vadede FKÖ'nün güç kaybetmesine neden oldu.⁶⁵⁵

Lübnan'da Siyasi ve Askeri Cepheleşme

Siyasi Gelişmeler: 1970-1975

1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Orta Doğu alt sisteminde ve Lübnan içinde meydana gelen bazı siyasal ve toplumsal dönüşümlerin etkisiyle Lübnanlı siyasetçiler ve toplumsal liderler -1958 krizine olduğu gibi- iki kutuplu siyasi bir cepheleşmeye gitti. 1970'lerin başından itibaren daha belirgin hale gelen bu siyasi cepheleşmeyi başlıca tetikleyen faktör, Lübnan'a göç eden Filistinli sivil mülteciler ve silahlı örgütlerin varlığıydı.

⁶⁵⁵ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 101-102.

Lübnan'daki Filistinlilerin varlığı, ülkenin konfesyonel ilkeler üzerine kurulu siyasal ve toplumsal dengelerinde büyük bir sarsıntıya neden oldu. Bununla birlikte 1970'lerin başından itibaren ülkenin kendine özgü siyasal, toplumsal ve ekonomik meseleleri daha fazla su yüzüne çıkmaya başladı. 1950'li yıllardan itibaren ülke siyasetine yeni bir bakış açısı getiren Dürzi Kemal Canbulat'ın liderliğini yaptığı siyasi cephenin konfesyonel siyasal sistemi değiştirme adına ortaya koyduğu siyasi ve ideolojik baskılar, ülkedeki Hıristiyanların sistem içindeki ayrıcalıklı konumlarını kaybedeceklerine dair endişelerini arttırmalarını teşvik etti. Lübnan'daki siyasi cepheleşme, içinde ideolojik, dinsel, ekonomik ve toplumsal öğeler bulundurmakla birlikte devletin ve mevcut konfesyonel sistemin varlığını sürdürme veya değiştirme mücadelesini yansıtıyordu. 1975'te iç savaş başladığında savaşıyan tarafların, ilerici-gerici, solcu-sağcı, Müslüman-Hıristiyan veya değişim yanlısı-statükocu olarak ifade edilmesi ülkedeki siyasi cepheleşmenin karmaşık ve çoklu bir yapıya sahip olduğunu gösteriyordu.

Lübnan siyasetindeki iki kutuplu siyasi cepheleşme, 1969 Kahire Antlaşması ve 1970 devlet başkanlığı seçimlerinin ardından daha belirgin olarak kendini göstermeye başladı. Filistinli silahlı örgütlerin 1968'de Lübnan topraklarında İsrail Ordusu'yla girdiği çatışmaların ülkede yükselttiği gerilim, 1969'da Filistinli gerillaların ilk kez Lübnan Ordusu'yla karşı karşıya gelmesine yol açmıştı. Kriz, Kasım 1969'da Kahire Antlaşması olarak bilinen belgenin imzalanmasıyla çözülmüştü. Fakat bu antlaşma, hem Lübnan'ın güneyindeki Arkub bölgesinde Filistinlilerin askeri varlığını yasallaştırıyor hem de Filistin Direniş Hareketi'ne katılmak isteyen Filistinlilerin ülkeye girişlerine izin veriyordu. Ayrıca FKÖ, ülkedeki mülteci kamplarının kontrolünü bu antlaşmayla elde etmiş oldu. Filistinlilerin elde ettiklerinin yanında antlaşma, Lübnan'ın egemenliği ve güvenliği prensibine de vurgu yapıyordu.⁶⁵⁶ Kahire Antlaşması, Filistin Direniş Hareketi'nin Lübnan içinde egemenlik alanına sahip siyasi ve askeri bir aktör haline gelişini sağladı. Bundan dolayı 1970'lerde Lübnan'da oluşan siyasi cepheleşmenin tarafları arasındaki siyasi tartışmalar ve çekişmeler daha

⁶⁵⁶ Hussein Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 79; Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 157-168.

çok Kahire Antlaşması'nın ülkedeki Filistinlilere verdiği siyasi ve askeri ayrıcalıklar üzerinden yürütüldü.

25 Kasım 1969'da Reşid Karami başbakanlığında kurulan hükümette içişleri bakanı olan Kemal Canbulat, Lübnan'la Filistinliler arasındaki ilişkileri düzenleme sorumluluğunu elde etti. Canbulat, yeni görevi boyunca Kahire Antlaşması'nın Filistinli gerillalara sağladığı ayrıcalıkları koruma konusunda kararlı bir tavır sergiledi. Buna karşılık Lübnanlı Hristiyan partiler, Kahire Antlaşması'na yönelik çok sert eleştiriler dile getirdi. Ke'ta'ib Partisi'nin lideri Pierre Cemayel, 5 Haziran 1970'te başbakana bir mektup yollayıp Lübnan'ın egemenliğine zarar veren bu antlaşmanın kabul edilemez olduğunu belirtti. Kahire Antlaşması'na ülke dışından en sert tepki İsrail'den geldi. 10 Mayıs'ta İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan ve 13 Mayıs'ta Başbakan Yardımcısı Yigal Allon, Filistinli militanların sınır-daki faaliyetleri durdurulmazsa Lübnan'a karşı askeri misilleme yapacakları tehdidinde bulundu. İsrail'in askeri misilleme tehdidine karşı Lübnan hükümeti aceleyle bazı düzenlemeler yapmaya girişti. 27 Mayıs'ta Lübnan hükümeti, silahların açıkça taşınmasını yasakladı ve içişleri bakanının teklifiyle Lübnan topraklarından füze atışının yasaklanmasını öngören bir öneri kabul edildi.⁶⁵⁷

İsrail, Lübnan'daki Filistinlilerin askeri varlığını dışarıdan farklı yöntemler kullanarak sınırlandırmaya çalışırken ülke içindeki Hristiyanlar da Filistinli gerillaların yarattığı tehditle ilk kez doğrudan yüzleşmek zorunda kaldı. Olaylar, Mart 1970'te Beyrut-Şam otoyolu üzerinde bulunan Marunî kasabası Kakhaleh'den geçen bir Filistinli araba konvoyuna ateş açılmasıyla başladı. 25 Mart'ta Filistin konvoyu Filistinli bir gerillanın cenazesini Şam'a götürdükten sonra aynı kasabadan bu defa ağır silahlar taşıyarak ve daha fazla araçla geçmek isterken konvoyu tekrar ateş açıldı. 45 dakika süren silahlı çatışma birkaç Filistinlinin ölümüyle sonuçlandı. Çatışmanın ardından hemen uzlaşmaya yönelik girişimler başladı. İçişleri Bakanı Canbulat, Filistinliler ve Kakhaleh kasabasından gelen temsilcilerle görüştü. Bu çabalara rağmen çatışmalar, Dikvana ve Harit Hreik bölgelerindeki Filistin mülteci kamplarının çevresine sıçradı. Her iki yerleşim yeri, düşük ve orta sınıf

⁶⁵⁷ Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", s. 79-80; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 45.

Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı yerlerdi ve Filistinli militanların egemenlik alanlarını kampların dışına yaymaları –yol kesme ve yoldan geçmeleri taciz gibi- buralarda ciddi bir rahatsızlık kaynağıydı. Filistinli gerillalar, Keta'ib Partisi'nin küçük bir ofisine saldırdı ve daha da önemlisi o zamana kadar siyasetle ilgisi olmayan Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir Cemayel'i kaçırdı. Aynı gün Beşir Cemayel Hamra Caddesi'ndeki *el-Feth* ofisinde serbest bırakılsa da Kahhaleh çatışmasına Keta'ib milislerinin karışmasına karşı bu kaçırma olayının sembolik bir cevap olduğu aşikârdı. Çatışmalar Beyrut'un güneyindeki Burç el-Barajneh, Harit Hreik ve Şiyah banliyölerinde devam etti. Ardarda devam eden çatışmalarda Filistinli militanlarla Lübnan Ordusu'na ait birlikler de karşı karşıya geldiler. Şiyah'da Lübnan İç Güvenlik Güçleri'nin dört personeli kaçırıldı. Kahhaleh'deki saldırıya misilleme yapmak için Filistinli militanlar, Burç el-Barajneh mülteci kampından Hristiyanların yaşadığı Harit Hreik'teki sivil halka roket atışları yaptı ve saldırıda 6 kişi öldü. Şiddet olayları artarken Libya'nın arabulucu olmasıyla Filistinlilerle Keta'ib milisleri arasında geçici bir antlaşma sağlandı. Üç hafta sonra İçişleri Bakanı Canbulat, zulalanmış silahları bulmak için Lübnan İç Güvenlik Güçleri'ni Kahhaleh'ye gönderdi ve bu operasyonda 150 kişi tutuklandı. Pierre Cemayel ve Kamil Şam'un bu tutuklamalara büyük tepki gösterdi. Bu çatışmalar, hızlı bir şekilde bastırılmakla birlikte Filistinlilerin ülkedeki silahlı varlığının mezhepsel gerilimi ve radikalizmi yükselttiğinin –belki de iç savaş başlamadan önceki- ilk somut belirtisi oldu.⁶⁵⁸

Keta'ib milisleri ve Filistinli gerillalar arasında ortaya çıkan bu ilk çatışmanın hızlı bir şekilde bastırılmasında Keta'ib Partisi lideri Cemayel'in uzlaşmacı tavrı etkili olmuştu. Cemayel'in uzlaşmacı tavrının arkasında iki neden vardı. İlk neden, Keta'ib milislerinin -iyi örgütlenmiş bir askeri yapıya sahip olsa da- hala milis sayısı ve askeri teçhizat olarak Filistinli gerillalarla mücadele edecek durumda olmamasıydı. İkinci neden, Marunî liderler Şam'un ve Edde'nin desteğini alan Cemayel'in yakında yapılacak Lübnan devlet başkanlığı seçimlerine aday olarak hazırlanmasıydı.⁶⁵⁹ 1970'in yaz aylarında Lübnan iç siyaseti, devlet başkanının kim

⁶⁵⁸ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 189-190; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 45.

⁶⁵⁹ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 46.

olacağı tartışmalarına odaklandı. Devlet başkanlığı seçimleri yaklaşmaya başlayınca, Cemayel, Şam'un ve Edde, Fu'ad Şihab'ın olası adaylığına karşı Sünni Sa'ib Selam ve Şi'i Kamil el-Es'ad gibi Müslüman liderlerle ittifak içinde bulunan Marunî Süleyman Faranjiyye'yi ortak aday göstermeye karar verdi. Faranjiyye, komşu Arap devletleriyle iyi ilişkilerinden dolayı ülkedeki Müslüman kesim tarafından da sempatiyle bakılan bir siyasetçiydi. Fu'ad Şihab, kendi aday olmayarak Elias Sarkis'i devlet başkanlığına aday gösterdi. Marunî liderler ve Sünni Sa'ib Selam, Faranjiyye'yi desteklerken Dürzî lider Canbulat, Şihabist adaya destek verdi. 17 Ağustos 1970'te parlamentoda yapılan seçimleri bir oy farkla Süleyman Faranjiyye kazandı ve ülkenin yeni devlet başkanı oldu.⁶⁶⁰

Süleyman Faranjiyye, ilk iş olarak hükümeti kurma görevini eski siyasi müttefiki Sa'ib Selam'a verdi. Selam'ın kurduğu hükümet, genç ve tecrübesiz teknokratlardan oluşuyordu. Faranjiyye, bu hükümetle reformist bir siyaset uygulamak istese de pek başarılı sonuçlar ele edemedi.⁶⁶¹ Faranjiyye'nin göreve başladıktan sonra giriştiği diğer bir iş, Şihabist dönemden kalan askeri yapılanmada, özellikle Siyasi Şube (*Deuxieme Bureau*)'de, geniş çaplı bir temizlik operasyonuna başlaması oldu. *Deuxieme Bureau* subayları hakkında, kamu özgürlüklerini sınırlama, askeri yönetmeliklerin ihlali ve ordu fonlarının israf edilmesi gibi suçlardan tutuklanma kararları alındı. *Deuxieme Bureau* komutanı Albay Gaby Lahud, Sami el-Khatib, Sami eş-Şaika, Jean Nassif, Kemal Abdülmelik ve Na'im Farah Suriye'ye kaçtı.⁶⁶² Faranjiyye, görevinin ilk iki yılında, ülkedeki Filistinli varlığından kaynaklanan krizlere müdahil olmaktan büyük ölçüde kaçındı. Orta Doğu alt sistemindeki beklenmedik gelişmeler –Eylül 1970'te Nasır'ın ölümü, Esad'ın Suriye'de iktidarı ele geçirmesi ve 1970-1971 Ürdün olayları) Faranjiyye'nin bu stratejisini uygulamasını kolaylaştırdı.⁶⁶³ 1972 yılında en önemli siyasi olay yeni parlamento seçimleriydi. 1972 seçimlerinin en ilginç yanı, 1943'ten beri en fazla yeni milletvekilinin parlamentoya gir-

⁶⁶⁰ Walid Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, The Center for International Affairs, 1979, s. 42; Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, 192.

⁶⁶¹ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 42.

⁶⁶² Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 126; Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 192.

⁶⁶³ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 193.

diği seçim olmasıydı. Parlamentoda bulunan 99 milletvekilinin 39 tanesi değişti. Devlet Başkanı Faranjiyye'nin oğlu Toni ve Pierre Cemayel'in büyük oğlu Emin parlamento ilk kez girdi. 1972 parlamento seçimlerinde Devlet Başkanı Faranjiyye ve Başbakan Selam, parlamentodaki güçlerini muhafaza etmeyi başardı. Şam'un ve Cemayel hükümete destek vermeye devam ederken muhalefette Dürzî Canbulat liderliğindeki koalisyon ve Raymond Edde'nin Ulusal Blok'u vardı. Sa'ib Selam, 27 Mayıs 1972'de yeni hükümeti kurdu. Yeni hükümet üyeleri –bir önceki hükümetten farklı olarak- parlamentonun deneyimli siyasetçilerinden oluştu.⁶⁶⁴

1971-1972 yıllarında Filistin Direniş Hareketi içinde yer alan farklı örgütler, uluslararası alanda etki uyandıracak şiddet eylemlerine girişti. Marunî akademisyen ve siyasetçi Ferid el-Khazen, Filistinli gerillaların bu şiddet eylemleri silsilesinin FKÖ lideri Yaser Arafat'ın kontrolünde gerçekleşen bir “gölge savaş” olduğu kanısındadır.⁶⁶⁵ Tabii ki bu yıllarda Filistinli silahlı örgütlerin kendi içindeki çekişmeler ve parçalanmalar yüzünden bu şiddet eylemlerinin tek bir liderin kontrolü dışında geliştiğini söylemek de mümkündür. Filistinli silahlı örgütlerin saldırılarının bazı Arap devletlerini hedef alması, 1970-1971 Ürdün Olayları ile doğrudan bağlantılı görünmektedir. Mısır lideri Nasır'ın ölümünden sonra Ürdün yönetimi ülkedeki Filistinli örgütlerin faaliyetlerine son vermek için siyasi ve askeri baskıya başladı. Bunun sonucu olarak Filistinli örgütler, Ürdün'ü terk ederek siyasi ve askeri varlıklarını büyük ölçüde Lübnan topraklarına taşıdı.⁶⁶⁶ Bu gelişme, Ürdün gibi ABD'ye yakın Arap devletlerini Filistinli silahlı örgütlerin hedefi haline getirdi. 28 Aralık 1971'de Arap Savunma Konseyi'nin Kahire'deki toplantısına katılan Ürdün Başbakanı Vasfi et-Ta'liye yönelik suikast girişimi bunun en iyi örneklerinden biridir. Bununla birlikte Filistinli “Kara Eylül” örgütünün 1972'de İsrail'e karşı seçilmiş hedeflere yönelik saldırıları dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. 30 Mayıs 1972'de Lydaa Havalimanı'na ve 5 Eylül 1972'de Münih Olimpiyatları'na katılan İsrailli sporculara yapılan saldırılar, İsrail'in büyük tep-

⁶⁶⁴ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 136.

⁶⁶⁵ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 187-188.

⁶⁶⁶ Hudson, “Developments and Setbacks in the Palestinian Resistance Movement 1967-1971”, s. 82.

kisini çekti ve bu tepki doğrudan Lübnan'a yöneldi. İsrail yönetiminin bu saldırılara verdiği cevap, İsraili suikastçıların 10 Nisan 1973'te Beyrut'ta düzenledikleri bir saldırıyla üç önemli Filistinli lideri (Kemal Nasır, Muhammed Yusuf en-Naccar ve Kemal Advan) öldürmesi oldu.⁶⁶⁷ Saldırıda üç Filistinli lider dışında en-Naccar'ın eşi ve 3 Filistinli koruma öldürüldü. Lübnan güvenlik güçleri saldırıyı haber aldığı anda Filistinli silahlı gruplar arasında bir çatışma olarak algıladı. Lübnan güvenlik güçleri Verdun Caddesi'ne ulaşır ulaşmaz orada Filistinli gerillalarla çatışmaya girdi, çatışma 1 Lübnan polisi öldü, 6 kişi yaralandı.⁶⁶⁸

İsrail'in Beyrut'ta düzenlediği saldırı, Lübnan iç siyasetindeki Filistinlilerle ilgili tartışmaları yeniden alevlendirdi. Devlet Başkanı Faranjiyye ile Başbakan Selam'ın ilişkileri bu saldırı yüzünden bir anda bozuldu. Başbakan Selam, bu saldırıya bir sorumlu bulmak için ısrarlıydı ve Lübnan Ordusu'nun zamanında harekete geçirmediğini iddia ederek ordu komutanı İskender Ghanem'in⁶⁶⁹ görevden alınmasını istedi. Faranjiyye ise bir soruşturma yapılmadan böyle bir isteği yerine getirmeyi reddetti ve Ghanem'e destek verdi. Bunun üzerine Selam başbakanlıktan istifa etti. Faranjiyye, 25 Nisan 1973'te Selam'ın yerine başbakanlığa Sünni Emin el-Hafız'ı atadı.⁶⁷⁰ Emin el-Hafız'ın başbakanlığa atanmasından iki gün sonra 27 Nisan'da Beyrut Havalimanı'nda *Air France* yolcu uçağına taşındıkları patlayıcılarla birlikte binmeye çalışan 3 *el-Feth* üyesi tutuklandı. Bu olayın ardından 30 Nisan'da Ahmed Cibril liderliğindeki FHKC-GK'nın 4 üyesi, Beyrut'taki ABD Büyükelçiliği'nin yakınlarında ve aynı gün Nayif

⁶⁶⁷ Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", s. 80.

⁶⁶⁸ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 204; Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 143-144.

⁶⁶⁹ Temmuz 1971'de Lübnan Genel Kurmay Başkanı Antoine Nujaym'ın bir helikopter kazasında ölmesinin ardından Devlet Başkanı Süleyman Faranjiyye, bu makama yakın dostu olan İskender Ghanem'i atadı. Ghanem uzlaşılması zor bir subaydı. Ghanem, Beyrut'taki Amerikan büyükelçisiyle yaptığı ilk toplantı da "Filistinliler ülkeye ilk geldiklerinde Lübnan onlara karşı daha güçlü durmalıydı" demişti. Ghanem görevde kaldığı sürece bu hatayı telafi etmeye çabaladı. Brock Dahl, *The Lebanese Palestinian Conflict in 1973: The Social (De)Construction of Lebanese Sovereignty*, Yüksek Lisans Tezi, University of Oxford, 2006, s. 44.

⁶⁷⁰ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 205; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 66.

Havatmeh liderliğindeki FDHKC'nin iki 2 silahlı üyesi, Beyrut'un Mazra bölgesinde taşıdıkları patlayıcılarla yakalandı. 1 ve 2 Mayıs'ta FDHKC, Lübnan Ordusu'nun üç askerini kaçırdı. Bunun üzerine Lübnan Ordusu, Beyrut'un banliyölerindeki Filistin mülteci kamplarını kuşattı ve Cibril, Havatmeh ve Habaş liderliğindeki grupların bazı üyelerini tutukladı. 4 Mayıs'ta Suriye yanlısı Filistinli güçler, Lübnan sınırını geçip bazı köyleri işgal etti. Suriye yönetimi, Suriye-Lübnan sınırını kapatarak Filistinlilere verdiği desteği gösterdi. Bu arada FDHKC üyeleri, Beyrut Havalimanı'nın da içinde bulunduğu Lübnan Ordu birimlerine roket atışları yapmaya başladı. 5 Mayıs'ta Devlet Başkanı Faranjiyye'nin Lübnan Hava Kuvvetleri ise Sabra ve Şatilla mülteci kamplarını bombaladı. Böylece Lübnan Ordusu ile FKÖ gerillaları arasında geniş çaplı bir çatışma başladı. Bu olaylar, iki taraf arasında 1969'dan bu yana gerçekleşen en ciddi çatışmaydı. Lübnan Hava Kuvvetleri'nin Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına yaptığı saldırı, Suriye başta olmak üzere bazı Arap devletlerinin Devlet Başkanı Faranjiyye'ye yönelik baskılarını arttırdı. Çatışmalarda 12 Lübnan askeri ve 19 Filistinli gerilla öldü, 140 kişi yaralandı.⁶⁷¹ Arap devletlerinin ve Arap Birliği Genel Sekreteri Mahmud Riad'ın çabalarıyla Lübnandaki çatışan taraflar bir uzlaşma sağlamak için görüşmelere başladı. 15, 16 ve 17 Mayıs'ta Beyrut'taki Melkart Otel'de Lübnan Ordusu subaylarıyla Filistin delegasyonu ateşkesin sağlanması için görüştü. 17 Mayıs 1973'te Kahire Antlaşması'na askeri hükümler eklenerek Melkart Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya rağmen Lübnanlı Müslümanlar tarafından yetersiz bir siyasetçi olarak görülen Emin el-Hafız görevden alındı ve Haziran 1973'te Takiddin es-Sulh başbakanlığa atandı.⁶⁷²

1973 yılının ikinci yarısında "Ekim Savaşı" olarak bilinen yeni bir Arap-İsrail savaşının çıkması, Lübnanlı siyasetçilere ülkenin iç meselelerinden uzaklaşma ve rahatlama imkânı tanıdı. 6 Ekim'de Suriye ve Mısır güçleri, Golan ve Süveyş'ten İsrail hedeflerine sürpriz saldırılar başlattı. Bu saldırılar Lübnan'da büyük bir coşku yarattı. Hatta Başbakan es-Sulh, Şuf Dağı ve Bekaa'daki radar sistemlerini Suriyelilerin kullanımına açtı. İsrail'in karşı saldırısı bu coşkuyu biraz düşürse de ABD'nin diplomatik giri-

⁶⁷¹ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 206.

⁶⁷² Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 145-158.

şimleriyle savaş sona erdiğinde Arap tarafı için bir zafer olarak algılandı. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın mekik diplomasi, savaşı sona erdirmekle birlikte bölgesel bir barış inisiyatifi başlatmayı da amaçlıyordu.⁶⁷³ 1973 Ekim Savaşı, Lübnan'a iki yönden tesir etti. İlki, Mısır ve Ürdün'ün -her iki devlet de Aralık 1973'te Cenevre Barış Görüşmeleri'ne katılmıştı- İsrail'le barış masasına oturmaya yönelik siyasi eğilimlerinin Lübnan'daki bazı Filistinli radikal grupların büyük tepkisine yol açmasıydı. Irak ve Libya tarafından desteklenen FHKC-GK ve FDHKC, Kissinger'ın bölgedeki Arap devletlerinin İsrail'le barış yapmasını amaçlayan girişimlerine karşı 1974'te "Red Cephesi" adlı bir birlik oluşturdu. Bu iki örgüt, 1974 yılı başından itibaren Lübnan sınırından İsrail topraklarına yönelik saldırılarını arttırdı. İsrail, bu saldırılara yıl boyunca Lübnan topraklarına yaptığı hava saldırılarıyla cevap verdi. FHKC-GK, 27 Temmuz'da Beyrut'un Dikvana banliyösündeki Tal ez-Za'tar Filistin mülteci kampında çıkan çatışmalarda da önemli bir rol oynadı. Keta'ib milisleriyle FHKC-GK savaşçıları arasında başlayan çatışma üç gün sürdü. Çatışmalar, Filistinlilerle Keta'ib yetkililer arasında bir çeşit güvenlik antlaşmasının yapılmasıyla sona erdi.⁶⁷⁴ 1973 Ekim Savaşı'nın Lübnan'daki ikinci tesiri ekonomik oldu. Petrol üreten Arap devletlerinin -ABD ve Batılı devletlere karşı- Kasım 1973'te petrolü bir dış siyaset silahı olarak kullandıkları petrol boykotu, dünyadaki petrol fiyatlarında inanılmaz bir yükselişe sebep olmuştu. Bu fiyat artışı, Lübnan ekonomisinde ve toplumunda büyük bir kaosa yol açtı. 1974 yılının ilk ayları işçi ve öğrenci eylemleri ve grevlerle geçti. Ülkedeki ekonomik ve toplumsal kaos, bir yandan siyasetteki kutuplaşmaları keskinleştirdi diğer yandan da siyasi istikrarın sağlanmasını engelledi.⁶⁷⁵

Eylül 1974'te es-Sulh hükümeti istifa etti. Devlet Başkanı Faranjiyye, Sünni Reşid es-Sulh'u başbakanlığa atadı. Reşid es-Sulh, Kata'ib Partisi, İSP ve ULP'nin güçlü bir şekilde temsil edildiği bir hükümet kurdu. Yeni hükümete muhalif Sa'ib Selam, Reşid Karami ve Raymond Edde bir araya gelerek bir üçlü ittifak oluşturdu. Üçlü İttifak, Devlet Başkanı Faranjiyye,

⁶⁷³ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 160; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 72.

⁶⁷⁴ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 223.

⁶⁷⁵ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 161.

Başbakan Reşid es-Sulh ve Dürzî lider Canbulat karşı sert muhalefet yaparak iki yıldan az kalan devlet başkanlığı seçimi için bir strateji oluşturmayı amaçladı.⁶⁷⁶

Lübnan'da iç savaşın patladığı 1975 yılı, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın Lübnan'a yaptığı tarihi ziyaretle başladı. 7 Ocak'ta sınırdan geçerken 10 binlerce kişinin karşıladığı Suriye lideri Esad, Bekaa'daki Şatura kasabasında Lübnan Devlet Başkanı Süleyman Faranjiyye ve diğer Lübnanlı yetkililerle görüştü. Esad'ın ziyareti dışında ülkedeki en önemli gelişme önceki yıldan beri süren İsrail'in hava saldırılarıydı. İsrail'in saldırıları, özellikle ülkenin güneyindeki gerilimi yükseltiyor ve Filistinli gerillaların Lübnan Ordusu'yla silahlı çatışmaya girmesine yol açıyordu. FDHKC gerillaları, 21 Ocak'ta Lübnan Ordusu'nun Sur kentindeki kışlasına saldırdı. FKÖ yaptığı açıklamada, FDHKC'nin düzenlediği saldırıyı "Sur kışlasına ve bizim asker kardeşlerimizi hedef alan kasti ve pervasızca bir saldırı" olarak tanımladı. Irak yanlısı AKC de Saff el-Hava köyü yakınlarında benzer bir saldırı gerçekleştirmişti. Filistinli örgütlerin bu saldırıları, Marunî lider Pierre Cemayel'i ülkedeki Filistinli varlığı konusuna harekete geçirdi. Cemayel, 24 Ocak'ta Devlet Başkanı Faranjiyye'ye sunduğu bir memorandumda Kahire ve Melkart Antlaşması'nın başarısızlığının açıkça ortaya çıktığını belirtiyordu. Cemayel'in memorandumuna en sert tepki, Filistinli lider George Habaş'tan geldi ve Habaş memorandumunu "tam bir katliam çağrısı" olarak nitelendirdi. Cemayel, üç hafta sonra ikinci bir memorandumunu Devlet Başkanı Faranjiyye'ye sundu. Cemayel bu kez Lübnan'daki anarşinin sona erdirilmesini ve ülkedeki Filistinlilerin silahlı varlığı konusunda karar vermek için bir referandum yapılmasını istiyordu. Hatta Cemayel, Lübnan halkının en az yüzde 80'inin kendisiyle aynı fikirde olduğunu ve Filistinli gerillaların ülkeden ayrılmasını desteklediğini iddia ediyordu. Devlet Başkanı Faranjiyye, ılımlı bir yaklaşımla Cemayel'i referandum talebini geri çekmeye ikna etmeye çalıştı. Dürzî lider Canbulat da es-Sulh hükümetine zarar vereceğinden korkarak Cemayel'le doğrudan tartışmaya girmekten kaçındı. Sünnî lider Selam, Cemayel'e "iyi ve samimi ruhunu" göstermesi tavsiyesinde bulundu. Bu memoranduma

⁶⁷⁶ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 169; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 85.

gelen tepkiler bir yana, 1975 yılının ilk aylarında Cemayel'in gösterdiği bu tavır, Keta'ib Partisi'nin ülkedeki Filistin varlığına cephe aldığını ilk kez bu kadar açık göstermesi açısından oldukça manidardır.⁶⁷⁷

Şubat ayında Sayda kentinde Protein Şirketi'ni protesto eden göstericilerle Lübnan Ordusu arasında çıkan çatışma, Nisan ayında başlayacak iç savaş öncesi ülkede gerçekleşen en önemli olaydır. Sayda'daki olaylar, başlangıçta Filistinli gerillaları doğrudan ilgilendiren bir konu değildi. Birkaç ay önce Lübnan ve Kuveyt sermayesiyle kurulan ve ülkedeki balıkçılık sektörüne giren Protein Şirketi, Sayda ve diğer kıyı kentlerindeki balıkçıları rahatsız etmişti. Protein Şirketi'nin yönetim kurulu başkanı Maruni lider Kamil Şam'un'du. Lübnan Komünist Partisi ve radikal partiler tarafından örgütlenen Lübnanlı balıkçılar, Protein Şirketi'ni ülkedeki balıkçılığı tekeline alacak bir girişim olarak görüyordu. Protein Şirketi'nin Lübnanlı balıkçıların rahatsızlığını azaltmak için verdiği sözler gerginliği ortadan kaldırmaya yetmedi. 26 Şubat'ta Lübnanlı balıkçılar ve onları destekleyen partilerin taraftarları, Protein Şirketi'nin kapatılması ve hükümetin şirkete verdiği çalışma lisansını iptal etmesi için Sayda'da bir protesto gösterisi düzenledi. Bu gösteride Ma'aruf Sa'ad bilinmeyen bir saldırganın ateş etmesi sonucu ağır yaralandı. 1958'de Sayda'daki Şam'un karşıtı Nasırcı hareketin lideri ve eski bir milletvekili olan Sa'ad, Sayda'da popüler bir siyasetçiydi ve özellikle işçi sınıfı için hayranlık duyulan bir kişiliğe sahipti. Sa'ad'a ateş edilmesi gerilimi yükseltti ve çatışmanın Lübnan'ın diğer kentlerine yayılmasına yol açtı. 28 Şubat'ta Beyrut'ta Sayda olayını protesto için büyük bir gösteri yapıldı, göstericiler yolları kesti ve birkaç arabayı ateşe verdi. Saydalılar, Şam'un'a yakınlığıyla bilinen Lübnan Ordu Komutanı İskender Ghanem ve Askeri İstihbarat Şefi Jules Bustani'yi Sa'ad'a yapılan saldırıdan sorumlu tutuyordu.

Sayda olaylarını ülkedeki siyasi çekişmelerin bir sonucu olarak gören Kamil Şam'un gerilimi düşürmek için herhangi çaba göstermedi ve taviz vermedi. 3 Mart'ta Devlet Başkanı Faranjiyye'nin emriyle İskender Ghanem, komutasındaki Lübnan Ordu birliklerini Sayda kentine gönderdi. 5 Mart'ta Doğu Beyrut'ta toplanan Keta'ib Partisi ve ULP yanlıları 35 bin kişinin katıldığı bir gösteriyle Lübnan Ordusu'nun Sayda'daki varlığına

⁶⁷⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 179-180; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 91-92.

destek verdi. 7 Mart'ta Sa'ad'ın tedavi gördüğü hastanede ölmesi Sayda'da şiddet olaylarını yeniden başlattı. 100 Filistinli gerillanın destek verdiği göstericiler Lübnan Ordusu'yla çatıştı. Bu çatışmalarda en az 40 kişi öldü. Beyrut'ta da binlerce gösterici Sa'ad'ın ölümünü protesto etti. Beyrut'taki gösterinin ardından 10 Mart'ta Selam, Karami ve Edde'nin oluşturduğu Üçlü İttifak, yeni bir reform önerisi açıkladı. Üçlü İttifak, Lübnan sisteminde yapısal değişikliklerle devlet başkanının yetkilerinin sınırlandırılması, ülkenin silahlı kuvvetleri içinde ulusal bir denge kurulmasını ve ordu komutanının görevlerini paylaşan farklı mezheplerden oluşan bir askeri konsey oluşturulmasını öneriyordu. Canbulat, 11 Mart'ta Üçlü İttifak'ın reform önerisine tam destek verdiğini açıkladı. Marunî liderler Cemayel ve Şam'un ise bu reform önerisini reddetti ve ordunun mevcut yapısını muhafaza etmesinden yana tavır koydu. Lübnan Ordusu üzerinde yapılan bu siyasi tartışmalar ve Sayda Olayları, ordunun saygınlığını ve güvenirliliğini azalttı ve iç savaş sırasındaki dağılma sürecinin başlangıcını oluşturdu.⁶⁷⁸

Siyasi Cepheleşmenin Örgütsel Yapısı

1970'ten itibaren Lübnan siyasetinde belirlemeye başlayan ikili siyasi cepheleşme, 1975 yılının ilk aylarına gelindiğinde en üst safhasına ulaşmıştı. Lübnanlı Hıristiyanlar arasında Marunî Pierre Cemayel ve Kamil Şam'un, kendi toplumlarının taleplerini en yüksek sesle ifade eden iki etkili lideri olarak görülüyordu. Her iki lider de ülkenin iki büyük Marunî partisinin (Keta'ib Partisi ve ULP) başındaydı. Lübnanlı Hıristiyanların büyük çoğunluğu ülkedeki konfesyonel sistemin ve statükonun muhafaza edilmesi ve ülkedeki Filistinli varlığının tehlikeleri konusunda büyük ölçüde fikir birliğine sahipti. Buna rağmen iç savaşın arifesinde Hıristiyan liderler arasında sıkı bir ittifak yerine çokseslilik hâkimdi. Devlet Başkanı Süleyman Faranjiyye, zaman zaman Marunî liderleri desteklese veya onların bazı eylemlerine göz yumsa bile ülkedeki tarafsız konumunun zarar görmesini istemedi ve bu konuda gelecek eleştirilerden uzak durmaya çalıştı. Diğer yandan Faranjiyye'nin Suriye ile yakın ilişkileri dolayısıyla Cemayel ve Şam'un ile asla çok sıkı ilişkiler geliştiremediği de aşıkardı.

⁶⁷⁸ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 181-183; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 92-93.

Marunî liderler arasında tarafsız kalmaya çalışan başkaları da vardı. 1968 seçimlerinde Cemayel ve Şam'un ile ittifak yapan Ulusal Blok'un lideri Raymond Ede ve eski Şihabist siyasetçi Elias Sarkis, ülkedeki siyasi cepheleşmede taraf olmaktan kaçınıp iç savaşta uzlaştırmacı bir rol oynamaya gayret etti. Marunî Patrik Bulus Khureyş de –selefleri Hoyek, Arida ve Ma'uşî'nin aksine- iç savaş öncesi ve iç savaş başladıktan sonra ülke siyasetine doğrudan müdahil olmayan ılımlı bir pozisyonda kalmayı tercih etti.

Lübnan'da 1970'lerin başından itibaren büyük Marunî siyasi partiler dışında siyasi ve askeri yapıya sahip birçok küçük Maruni örgüt ortaya çıkmıştı. Bu örgütler, ülkedeki Filistinlilerin silahlı varlığının yarattığı tehdide karşı bölgelerini savunmak için genellikle iç savaş başlamadan önce ve iç savaş sırasında kurulmuş, radikal ve kendi başlarına hareket eden askeri ve ideolojik oluşumlardı. Bu örgütlerin en önemlileri: Sedirin Muhafızları, Marunî (Manastır) Düzeni Derneği, Maruni Ligi, Tanzim, Zahli Grubu, Lübnan Gençlik Hareketi ve Rayfun ve Bşarri'deki yerel milislerdir.⁶⁷⁹

Sedirin Muhafızları, 1970'lerin başında kurulan ve Filistinlilere karşı güçlü eğilimleriyle dikkat çeken bir örgüttü. Sedirin Muhafızları'nın siyasi ve askeri lideri Etienne Sakr (*Ebu Arz*) olsa da, örgüt ideolojik olarak büyük ölçüde ünlü Marunî şair ve yazar Sa'id Akl'ın fikirlerinden ilham aldı. Akl, Fenikecilik ve "Lübnan Aydınlanması" kavramını Mişel Şiha'dan miras almıştı. Akl'ın Lübnan kavramı, -İslam'ın ve Arapçılığın rolünü küçümseyerek- uzak Fenike geçmişinden kaynaklanıyor ve ilham alıyordu, ayrıca medeniyetin gelişmesine katkı yapıyordu.⁶⁸⁰ Sedirin Muhafızları, Lübnan milliyetçiliğinin şoven bir tarzını benimsedi ve Lübnan'daki Filistinli varlığına radikal bir şekilde karşıydı. Bununla birlikte geleneksel liderlere de muhalif olan Sedirin Muhafızları, bir derece kadar faşist ideolojiyi antikapitalist bir söylemle ifade ediyordu.⁶⁸¹ İç savaş sırasında daha çok Beyrut'un Eşrefiyye bölgesinde faaliyet gösteren Sedirin Muhafızları, aynı zamanda Marunî siyasi görüşünün en militan kısmını temsil etti. Örneğin Keta'ib Partisi ve ULP, İsrail'le olan ilişkilerini saklarken ve kamuoyu önünde konuşmaktan kaçınırken Sedirin Muhafızları 1976'da –Suriye'nin

⁶⁷⁹ Deeb, *The Lebanese Civil War*, 29.

⁶⁸⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 69.

⁶⁸¹ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29.

askeri müdahalesinin beklentileri karşılamaması sonucunda- Lübnan'ın İsrail'e yakınlaşmasını kamuoyu önünde tartışmaya açtı.⁶⁸²

Lübnan İç Savaşı'nda Marunî Kilisesi'nin militan yanını temsil eden örgüt ise Peder Şarbal Kassis liderliğindeki Marunî (Manastır) Düzeni idi. Peder Kassis, 1943 Ulusal Paktı'nda belirtilen Lübnan'ın "Arap yüzüne" şiddetle karşı çıkıyor ve "saf Lübnan" tezini savunuyordu. Lübnan'daki Filistinliler konusunda diğer Marunîlere göre daha açık sözlü olan Peder Kassis, onların ülkedeki sayılarının sınırlandırılmasını talep ediyordu. Bu yüzden birçok seküler Marunî lider, Peder Kassis'i kendine -Patrik ve çevresinden- daha yakın görüyordu. Peder Kassis, iç savaş sırasında Marunî siyasi liderlerin yaptığı üst düzey toplantılara kilisenin temsilcisi olarak katıldı. Lübnan'da önemli miktarda mülk sahibi olan Marunî Manastır Düzeni, iç savaş sırasında hem Marunî akademik ve entelektüel merkezi olan Kaslık Üniversitesi'ne, hem de Marunî milis gruplarına maddi yardımda bulundu. Peder Şarbal Kassis'in ayrılmasından sonra Marunî Manastır Düzeni'nin yeni lideri -Beşir Cemayel'in de akıl hocası olarak bilinen- Peder Bulus Na'aman oldu.⁶⁸³ Lübnanlı din adamları, 1975 Lübnan İç Savaşı'nda, 1952 ve 1958 krizlerinde oynadıklarıyla kıyaslanamayacak eşi görülmemiş bir siyasi role sahip oldu.⁶⁸⁴ Marunî Manastır Düzeni'ne yakın örgütlerden biri de Marunî Ligi idi. Marunî Ligi milislerinin lideri Şakir Ebu Süleyman, Peder Şarbal Kassis'in ateşli bir destekçisiydi. Marunî Ligi milisleri, siyasette tecrübeli Keta'ib ve ULP'nin aksine iç savaş boyunca sınırlamalar olmaksızın bağımsız hareket etti. Bundan dolayı diğer Marunî milis örgütleriyle birleşmek yerine uzun bir süre ayrı savaşmayı tercih etti.⁶⁸⁵ Marunî Ligi'nin yönetim kurulu üyesi ve Tıp Derneği başkanı Dr. Fu'ad Şamali tarafından yönetilen diğer bir Marunî örgüt de Tanzim'dir. Tanzim, küçük ama iyi organize edilmiş bir milis gücüydü. Bu milis gücünün Marunî Ligi tarafından finanse edildiği sanılmaktadır. Ağustos 1976'da Lübnan Cephesi kurulduktan sonra Tanzim'in temsilcisi George İdvan, yeni örgütlenme içinde en yüksek ikinci konuma geldi.⁶⁸⁶

⁶⁸² Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 70.

⁶⁸³ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 68-69.

⁶⁸⁴ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29-30.

⁶⁸⁵ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 69.

⁶⁸⁶ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29.

Sedirin Muhafızları, Marunî Manastır Düzeni, Marunî Ligi ve Tanzim dışındaki Marunî milis örgütleri, Zahle milletvekili Hravi'nin liderliğini yaptığı Zahli Grubu, karizmatik lideri Marun el-Khuri yönetiminde Beyrut'un Dikvana banliyösünde örgütlenen milis gücü Lübnan Gençlik Hareketi, Kısrahan'ın Rayfun bölgesinde Henri Sufair liderliğindeki ve ülkenin kuzeyindeki Bşarri'de geleneksel liderlerin kontrolündeki yerel silahlı gruplardı.⁶⁸⁷

İç savaş öncesi tek bir örgütsel çatı altında toplanmayı başaramayan Marunî liderler, savaşın başlamasını takiben bu konuda bazı girişimlerde bulundu. Bunların en bilinenlerinden biri, Aralık 1975'te Ba'abda'daki Başkanlık Sarayı'nda yapılan Marunî zirvesidir. Cemayel, Şam'un, Kassis ve Şakir Ebu Süleyman gibi Marunî liderlerin katıldığı bu görüşmenin amacı sadece izlenen politikaları düzenlemek değil aynı zamanda birleşik bir liderlik oluşturabilmektir. Hristiyan ittifak, 31 Ocak 1976'da Juniye yakınlarında 7 Marunî liderin bir araya gelmesiyle kurulan "Lübnan'da Özgürlük ve İnsan Cephesi" ile tek bir çatı altında toplanabildi.

Lübnanlı Müslümanlar ise -Hristiyanların aksine- daha iç savaş başlamadan önce tek bir lider ve örgütsel çatı altında toplanmayı büyük ölçüde başarmıştı. Konfesyonel sisteminde reform yapılması gerektiğini savunan ve ülkedeki Filistinlilere destek veren Dürzi Kemal Canbulat, hem siyasi söylemi hem de kişisel karizmasıyla Müslüman cephenin (Solcu, değişim yanlısı, ilerici) tek lideriydi. Canbulat liderliğindeki Ulusal Hareket, 1970'lerin siyasi atmosferinde oluşmuş ve birçok büyük ve küçük örgütü kapsayan bir ittifaktı. Canbulat, 1972'de Lübnanlı solcu ve ilerici güçleri tek bir örgütün çatısı altında birleştirerek Ulusal ve İlerici Partiler ve Güçler Cephesi (UİPGC)'ni kurmuştu. UİPGC, ya da iç savaşta bilinen ismiyle Ulusal Hareket, 6 büyük parti ve örgütten oluşuyordu.⁶⁸⁸

Ulusal Hareket içindeki ilk büyük parti, Dürzi Kemal Canbulat tarafından 1949'da kurulan, seküler ve reformist karaktere sahip İlerici Sosyalist Partisi (İSP) idi. Canbulat'ın partisi, feodal ve mezhepsel bağlar

⁶⁸⁷ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 29.

⁶⁸⁸ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 64; Ulusal Hareket'in çatısı altında hareket eden örgütler için bkz. Aziz Al-Azmeh, "The Progressive Force", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 59-71.

üzerine inşa edilen geleneksel Dürzî sadakatine dayansa da bazı Lübnanlı Hristiyanlardan (Fu'ad Rızk, Ferid Cubran, George Hanna gibi) bile destek almayı başarmıştı. Ulusal Hareket'in ikinci büyük üyesi, Bağımsız Narsırcı Hareket (BNH) ve hareketin silahlı kanadı el-Murabitun'du. Hareketi, kentlerdeki orta sınıf, özellikle de Sünniler destekliyordu. BNH'nin lideri olan İbrahim Kulaylat, önce Beyrut'un Ebu Şakir mahallesinde bir milis gücü oluşturdu ve 1960'ların sonunda Kemal Canbulat ile ittifaka girdi. Ulusal Hareket'in üçüncü büyük üyesi, Lübnan Komünist Partisi (LKP) idi. 1924'te kurulan Lübnan Halk Partisi (LHP)'nin takipçisi olan LKP, ülkenin modern tarihi boyunca ideolojik ve fikri olarak oldukça fazla değişim yaşadı. 1950'lerden itibaren Arap milliyetçiliği ve Filistin Meselesine ilgisi artan LKP, 1968'de Filistin Direniş Hareketi (FDH)'ni destekleyen diğer Arap Komünist partilerine katıldı. 1970'te Partizan Güçler adlı silahlı bir milis gücü kuran parti, İsrail'e karşı FDH ile birlikte savaştı ve iç savaştaki çatışmalarda –özellikle Beyrut'un banliyölerinde ve ülkenin kuzeyindeki Kurâda- önemli rol oynadı. LKP, iç savaşta Rusya ile geleneksel bağlara sahip Grek Ortodoks toplumunun desteğini sağladı ve Kura, Cübeyl, Metn'in kuzeyi, Bekaa'nın bazı bölgeleri, Trablus'un Mina bölgesi ve ülkenin güneyindeki Marjıyyun'da popüler bir siyasi hareket haline geldi.

Ulusal Hareket'in dördüncü büyük üyesi, Komünist Eylem Örgütü (KEÖ) idi. 1970'te Lübnanlı Komünistler Örgütü ile Sosyalist Lübnan Örgütü'nün birleşmesiyle kurulan KEÖ'nün liderliğini Muhsin İbrahim yapıyordu. KEÖ, 1970'ler boyunca savunduğu sosyal politikalarla Beyrut'un kenar mahallelerinde, ülkenin güneyinde ve Bekaa'da farklı mezheplerden işçilerin, entelektüellerin ve öğrencilerin desteğini almayı başardı. Ulusal Hareket'in beşinci büyük üyesi, Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi. (SSMP) idi. 1958 çatışmasında devlet başkanı Şam'un'un yanında savaşan SSMP, 1960'ların sonunda Filistin Meselesine ilgisini arttırdı ve direnişe tam destek verdi. Milliyetçi ve seküler bir parti olan SSMP, ayrıca reformcu bir programa da sahipti. 1970'ten itibaren Kemal Canbulat'la yakınlaşan SSMP, Kurâda, Metn'in kuzeyinde, Bekaa'da ve ülkenin güneyinde Grek Ortodoksların, Şi'ilerin, Dürzîlerin, Marunîlerin ve Sünnîlerin desteğini aldı. İç savaşta ülkenin birçok yerinde savaşan partinin milis gücünün liderliğini İn'am Ra'd yapıyordu. Ulusal Hareket'in son büyük üyesi, Ba'asçı partilerdi. Bu partilerden biri, Bekaalı bir Şi'i olan Asım Kansu'nun liderli-

ğini yaptığı Ba'as Parti Örgütü'ydü. İç savaşın başlangıcında Ulusal Hareket'in içinde uyumlu hareket eden örgüt, Kasım 1976'dan itibaren, Suriye yanlısı eğilimlerinin de etkisiyle, ittifakın dışında bağımsız bir siyasi pozisyon belirledi ve Ulusal Cephe adını aldı. İmam Musa es-Sadr'ın Mahrumlar Hareketi, Kemal Şatıla'nın Çalışan Halkın Güç Birliği (ÇHGB) ve Şi'i Kemal el-Es'ad gibi bazı geleneksel liderler de bu cephenin içinde yer aldı. Ulusal Hareket'in içinde yer alan diğer bir Ba'asçı parti ise Arap Sosyalist Ba'as Partisi'ydi. Beyrut, Trablus ve bazı kent merkezlerinde kitle desteği bulan ve milliyetçi, seküler ve reformcu eğilimleri olan partinin en önemli siyasi figürü Abdülmecid er-Rafi' idi.⁶⁸⁹

Paramiliter Güçler ve Silahlanma

1970'ten iç savaşın başladığı 1975'e kadar geçen süreçte Lübnan'da bitmeyen siyasi çekişmeler ve silahlı çatışmalar ülkede büyük bir korku ve güvensizlik ortamı yarattı. Ülke dışından gelen Filistinli gerillaların Lübnan Ordusu'yla çatışmaya girecek silah gücüne ve psikolojik üstünlüğe sahip olmaları ve bu üstünlükleriyle ülkenin iç siyasetini doğrudan etkilemeleri, ülkedeki diğer mezhepsel grupların –özellikle de Hristiyanların– hızlı bir silahlanma ve militerleşme sürecine girmesine yol açtı. Bu dönemde, Filistinli gerillalarla aralarındaki askeri güç farkını kapatmak isteyen ülkenin Hristiyan milis grupları büyük çaplı bir silahlanma kampanyasına girişti. Buna karşılık olarak Filistinli gerillalar ve solcu gruplar da silahlı güçlerini arttırmak için yeni arayışlara girdi. 1975 baharında Lübnanlı tüm gruplar tepeden turnağa silahlı hale gelmişti.

1974 yılı boyunca yaşanan olaylar, Lübnan'daki militerleşmenin açık işaretlerini veriyordu. 17 Mart 1974'te Bekaa Vadisi'nin Ba'albek kentinde Şi'i lider Musa es-Sadr, yaklaşık 75 bin kişinin katıldığı bir gösteride yoksulluğa karşı Şi'i devrimini başlatırken “Silahlar erkeklerin süsüdür” diyerek Şi'ilerin haklarını savunmak için silaha başvurmayı meşru saymıştı. Bu açıklamanın ardından Şi'i milislere, Ba'albek yakınlarında *el-Feth* tarafından silahlı eğitim verilmeye başlandı.⁶⁹⁰ Maruni milis grubu Sedirin Muhafızları'nın lideri Etienne Sakr da 1974'te kendi işinden ka-

⁶⁸⁹ Deep, *The Lebanon Civil War*, s. 64-68.

⁶⁹⁰ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 224; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 78.

zandığı parayla Ba'albek'teki Şi'ilerden silah satın alıyor, bunları evinde saklıyor ve milis gücü için adam topluyordu. Başlangıçta sadece 14 adamı olan Sakr, 13 Nisan 1975'te iç savaş patlak verdiğinde çoktan savaşa hazır kalabalık bir milis grubunun lideri haline gelmişti.⁶⁹¹ Aslında Lübnanlı Hristiyanların 1970'lerin başından beri silahlandıkları ve silahlı eğitim kampları kurdukları biliniyordu. Hatta Kata'ib Partisi ve ULP'nin silahlı eğitim kampları, 1973 yılında bazı Lübnan gazetelerinde sert eleştiriler içeren bir tartışmaya yol açmıştı. 17 Eylül 1973'te Pierre Cemayel bu eleştirilere cevap verirken askeri eğitim kampları kurmanın partisi için bir hak olduğunu söylemişti. Dönemin Lübnan savunma bakanı da Kahire Antlaşması'yla Filistinlere sağlanan silah taşıma özgürlüğüne bir tepki olarak Hristiyan partilerin bu tür girişimlerine destek vermişti.⁶⁹² Eylül 1974'te kurulan es-Sulh'un uzlaşma hükümetinin içinde bu tartışmalar devam etti. Hükümette Dürzi lider Canbulat'ı temsil eden İçişleri Bakanı Behiç Takieddin, hükümetin diğer üyesi Marunî lider Kamil Şam'un'u silahlı milis grupları kurup ülkedeki Filistinlilere karşı komplo kurmakla eleştirdi. Marunî liderler Cemayel ve Şam'un da Mukhtara köyüne bir cephaneliğe sahip olan Canbulat'ı Filistin halkına karşı en büyük komplocu olmakla suçladı. Aslında Lübnan'da hiç kimse bir diğerini silahlanmayla suçlayacak kadar masum değildi. 1974 yılına gelindiğinde tüm Lübnanlı ve Filistinli gruplar silahlı milislere ve eğitim kamplarına sahipti.⁶⁹³

1974 yılında Lübnan'daki en büyük siyasi ve askeri alt yapı FKÖ'ye aitti.⁶⁹⁴ 1974'te FKÖ, Lübnan'ın 5 bölgesinde (Beyrut, Bekaa, Cebel Lübnan, Kuzey Lübnan ve Güney Lübnan) siyasi ve askeri örgütlenmeye sahipti. FKÖ'nün, Beyrut'ta siyasi ve askeri amaçlarla kullanılan 110 (37'si *el-Feth'e*, 17'si *es-Sā'ika'ya*, 12'si FHKC-GK'ye ait), Bekaa'da 43 (25'i *el-Feth'e*, 5'i *es-Sā'ika'ya*, 5'i FHKC-GK'ye ait) Cebel Lübnan'da 34, Kuzey

⁶⁹¹ Mordechai Nisan, *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, Londra, Frank Cas Publishers, 2003, s. 23.

⁶⁹² Sirrihhey, "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", s. 81.

⁶⁹³ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 225.

⁶⁹⁴ Ferid el-Khazen, Lübnan Ordusu'nun istihbarat raporlarına dayanarak 1974 yılında Filistinlileri Lübnan'daki siyasi ve askeri altyapısı konusunda detaylı istatistiksel bilgiler vermektedir. Konuyla ilgili tablolar için bkz. Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 226-229.

Lübnan'da 14 (5'i Arap Özgürlük Cephesi'ne, 4'ü FHKC-GK'ye, 3'ü FHKC'ye ait) ve Güney Lübnan'da 79 (25'i *el-Feth*'e, 15'i *es-Sā'ika*'ya ait) bürosu bulunuyordu. Beyrut'taki 110 büronun 26'sı ve Güney Lübnan'da 79 büronun 14'ü Filistin mülteci kamplarının içindeydi. Lübnan genelindeki toplam 280 FKÖ bürosunun 101'ini elinde tutan *el-Feth* ülkenin en iyi örgütlenmiş Filistinli grubuydu. FKÖ'nün askeri kapasitesi ise iç savaşın arifesinde tüm Lübnanlı silahlı gruplardan fazlaydı. FKÖ'nün sahip olduğu savaşçı ve silah gücü, Lübnan'daki mülteci kampları ve bazı askeri üslere dağılmıştı. FKÖ, toplamda 11.698 silahlı adama sahipti. FKÖ'nün en fazla silahlı adam bulundurduğu yer, Ayn el-Helveh mülteci kampıydı (2.300). Ayn el-Helveh'yi Sabra ve Şatilla (1.350), Reşidiyye (1.300) ve Tal ez-Za'tar (1.100) mülteci kampları takip ediyordu. Filistinli savaşçılar tüm kamplarda –özellikle Ayn el-Helveh, Sabra ve Şatilla ve Reşidiyye- çeşitli kalibrelerde ağır silahları elinde bulunduruyordu.⁶⁹⁵

Filistinlilerin elinde bulunan büyük askeri gücün tehdidi altındaki Hristiyanlar, iç savaş yaklaştıkça sahip oldukları milis ve silah sayılarını yükseltmeye gayret etti. İç savaşının arifesinde askeri kapasite açısından Hristiyanların en büyük paramiliter gücünü, Keta'ib Partisi'ne bağlı Falanj (*Ketā'ib*) adıyla bilenen milis grubu oluşturuyordu. Aslında Keta'ib siyasi olduğu kadar askeri güç açısından da oldukça uzun deneyime sahipti. Kurulduğu 1936'dan beri siyasi mücadelede kaybettiği zamanlarda silahlı güç kullanımı Keta'ib için geleneksel hale gelen bir durumdu. Parti, *Bejt Ketā'ib* (parti merkezi) etrafında bütünleşmiş manga (*firkah*) denen paramiliter güçler ve bölüm (*kısm*) denen sivil güçleri içinde barındırıyordu. Buna ek olarak partinin hücre (*khaliyya*) denen çeşitli meslek gruplarından (işçi, öğrenci gibi) insanları örgütlediği birimleri vardı. 1970'lerin başından itibaren Keta'ib, Lübnan Ordusu'ndaki Hristiyan subaylarla da yakın ilişkiler kurmaya başladı.⁶⁹⁶

1969'da Lübnan sınırları içerisinde Filistinli gerillaların sayısındaki artıştan ve Filistinli gerillalarla Lübnan Ordusu arasındaki silahlı çatışmalardan dolayı Keta'ib, partinin gençlik birimlerini daha etkili askeri

⁶⁹⁵ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 229-231.

⁶⁹⁶ Dilip Hiro, *Lebanon: Fire and Embers- A History of the Lebanese Civil War*, Londra, Weidenfeld-Nicolson, 1993, s. 24.

bir organizasyon içinde yeniden yapılandırmaya girişti. Partinin milis gücü için askeri öğrencilerden ve ordu birimlerinden adam sağlandı ve Kaya (*es-Sakha*) gibi küçük milis birimleri teşkil edildi. Keta'ib Partisi, ayrıca 1969'da William Havi liderliğinde bir askeri güvenlik konseyi kurdu. 1971'de partinin milis gücü, eğitilmiş, donanımlı ve kararlı 30 kişiden oluşan bir elit gruba sahipti ve bunların çoğu daha sonra kurulacak olan Lübnan Kuvvetleri adlı milis gücünün komutanları oldu.⁶⁹⁷ 1973'te ülkedeki çatışmaların yayılmasından sonra Keta'ib Partisi, milislerin eğitime hız verdi ve onları ağır silahlarla donatmaya girişti. Birçok kaynağa göre Keta'ib, iç savaşın arifesinde 6.000-8.000 arasında silahlı adamı kontrolü altında tutuyordu.⁶⁹⁸

Lübnan'daki diğer önemli Marunî örgüt olan Ulusal Liberal Parti (ULP) de iç savaş başlamadan çok önce milis güçlerini organize etmeye başlamıştı. ULP'nin lideri Kamil Şam'un, kendi taraftarlarını Kaplanlar (*Numûr*) adlı bir milis gücünün içinde silahlandırdı. 1968'de kurulan *Numûr*'un komutanlığını Kamil Şam'un'un oğlu Dani yapıyordu. Örgüt, Keta'ib Partisi'nin milis örgütünün yarısı kadar silahlı adam gücüne sahipti. Daha çok orta sınıftan insanları milis gücüne katan ve milisleri Lübnan Ordusu'ndan emekli bazı subaylar tarafından eğitilen *Numûr*, iç savaşın başlamasından sonra disiplinsiz ve himaye sisteminin hâkim olduğu bir örgüt izlenimi verdi.⁶⁹⁹

Keta'ib ve ULP milislerinin ardından en önemli Marunî milis gücüne Faranjiyyeler sahipti. 1970-1976 yılları arasında devlet başkanlığı yapan Süleyman Faranjiyye, daha 1969'da ailesinin nüfuz alanı olan Lübnan'ın kuzeyinde Zagharta Özgürlük Ordusu (ZÖO) ve Marada Tugayları adlı milis güçlerini oluşturmuştu. Faranjiyye'nin oğlu Toni bu milis güçlerinin

⁶⁹⁷ Nader Mohammed Zouheir Moumne, *The Emergence and Transformation of the Lebanese Forces in Wartime Lebanon (1975 - 1988)*, Beyrut, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1996, s. 68.

⁶⁹⁸ Al-Khazen, *The Breakdown of the State in Lebanon 1967 - 1976*, s. 303; Frank Stokes, "The Supervigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate and Defender of the State", *Middle Eastern Studies*, C: 11, Sayı: 3, 1975, s. 224; Joubblatt, *I Speak for Lebanon*, s. 53.

⁶⁹⁹ Tony Badran, "Lebanon's Militia Wars", Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 39.

komutanlığını yapıyordu. Faranjiyye, iç savaş yıllarında kendi bölgesinde –kişisel kavgalar ve aileler arasındaki kan davalarına rağmen- diğer güçlü feodal ailelerle (Mu'avvadlar, Duveyhiler, Karamlar ve Buluslar) birlikte hareket etti. Bu ailelerin hepsi muhafazakâr Lübnan Cephesi içinde yer aldı ve milisleri iç savaşta ZÖO ve Marada Tugayları içinde savaştı.⁷⁰⁰ Cemayel, Şam'un ve Faranjiyye'nin milis güçleri dışında başta Sedir Muhafızları, Lübnan Manastır Düzeni Derneği, Marunî Ligi, Tanzim olmak üzere birçok küçük Marunî milis gücü mevcuttu. Bunlar birbirinden bağımsız ve genellikle belli bölgeleri savunmak için kurulmuş silahlı güçlerdi. Marunî liderler, iç savaş başlamadan önce- hatta Eylül 1976'ya kadar-⁷⁰¹ bu çoklu milis güçlerini müşterek bir komuta altında toplamayı başaramadı.

Lübnan'daki militerleşmeyi ilgilendiren diğer bir konu da iç savaş öncesi ve sırasında ülkeye yapılan yasadışı silah ve askeri mühimmat ticaretiydi. Lübnan, 1970'lerden itibaren birçok silah satıcısı şirket ve silah kaçakçıları için büyük bir pazar haline geldi. Kaçak silahlar ve askeri mühimmat, Lübnan'a çoğunlukla Beyrut Limanı, Beyrut Havalimanı ve Suriye sınırı gibi farklı yollardan giriyordu. Hristiyan milisler, daha çok Doğu Avrupa ülkelerinden -Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Bulgaristan- silah satın alıyordu. Bunun yanında Fransa, Belçika, İtalya, Batı Almanya ve Portekiz gibi Batı Avrupa ülkeleri ve İsrail, Hristiyan milislere gizlice silah yolluyordu. Hristiyan milislerin satın aldıkları silahlar, Lübnanlı Hristiyan işadamları, Marunî manastır örgütleri ve bazı muhafazakâr Arap rejimleri tarafından finanse ediliyordu.⁷⁰² Bulgaristan, özellikle 1975'ten önce Lübnanlı Marunî milislere yoğun olarak silah satmıştı.⁷⁰³ Keta'ib

⁷⁰⁰ Deeb, *The Lebanese Civil War*, s. 29.

⁷⁰¹ Lübnan İç Savaşı başladıktan sonra Marunî liderler, ülkedeki Marunî milis güçlerini müşterek bir komuta altında toplama konusunda birçok girişimde bulundu. Bu girişimlerin sonucunda Eylül 1976'da "Lübnan Kuvvetleri" adlı örgüt oluşturuldu. Lübnan Kuvvetleri, Falanj, *Numûr*, Sedirin Muhafızları ve Tanzim milislerinden oluşuyordu. Her milis grubu, müşterek komutanlıkta iki üye ile temsil ediliyordu. Sözde eşit temsile rağmen Lübnan Kuvvetleri kısa bir süre sonra Beşir Cemayel'in kontrolü altına girdi. Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 71.

⁷⁰² Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 135.

⁷⁰³ Jonathan Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers and American Bunglers*, Londra, Chatto&Windus, 1983, s. 76.

Partisi'nin önemli ismi Kerim Pakraduni de bir röportajında iç savaş yıllarında Bulgaristan başta olmak üzere bazı Doğu Avrupa ülkelerinden silah satın aldıklarını söylerken yurtdışından ülkeye yapılan silah ticaretinin vahametini gözler önüne sermektedir. Pakraduni, mühimmatıyla birlikte tanesi 200 Lübnan Lirası (LL)'na satın alınan Bulgar Kalaşnikof piyade tüfeklerinin 300 LL'ye milislere dağıtıldığını ve aradaki 100 LL'nin partiye kaldığını söylemektedir.⁷⁰⁴ Amerikalı gazeteci Jonathan Randal, Lübnanlıların ülkeye silah sokma konusunda yaratıcılıkta sınır tanımadıklarını, örneğin Paris'te bir yayınevinin Hristiyanlara ulaştırılmak üzere düzenli olarak kitap kutuları içinde Beyrut'taki yayınevlerine silah yollandığından bahsetmektedir.⁷⁰⁵

Kuşkusuz iç savaş sırasında Lübnanlı Marunîlerin en önemli silah kaynağı İsrail oldu. Marunî liderler iç savaşın ilk yıllarında silah ve askeri mühimmat sağlamak için İsrailli yetkililerle farklı yollardan iletişim kurmaya çalıştı. Marunîlerin İsrail'den silah ihtiyacını karşılamak için ilk girişimi, Keta'ib Partisi yetkilisi Joseph Ebu Khalil'in İsrailli yetkililerle 1976'da yaptığı görüşmeydi.⁷⁰⁶ Ardından aynı yıl içinde Kamil Şam'un, Juniye açıklarında bir İsrail savaş gemisinde İsrail Başbakanı Şimon Peres'le silah ve askeri eğitim ihtiyaçlarının karşılanması konusunda görüştü. Bu görüşmenin ardından 1.000'den fazla Hristiyan milis, askeri eğitim almak için Kıbrıs üzerinden İsrail'e gönderildi. İsrailli yetkililer, 1979'dan sonra Beşir Cemayel'le çok özel ilişkiler kurana kadar, Lübnan'a gönderdikleri silahları Şam'un ve Cemayel aileleri arasında eşit olarak dağıtmayı tercih etti. İsrail'in iç savaşın ilk yıllarında Lübnan'a gönderdiği en büyük silah sevkiyatı, Suriye Ordusu'nun Lübnan'a girdiği 1976 yazından sonra gerçekleştirdi. İsrail'in Marunî milis gruplarına yolladığı askeri yardımın içinde ağır toplar, Amerikan yapımı *Super Sherman* tankları, gelişmiş elektronik donanımlar ve üniformalar bulunuyordu.⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ *Harb Lubnan, "el-infjar"*, 3. Bölüm, Belgesel, Sabbah Media Corporation-Al-Jazeera, 2007.

⁷⁰⁵ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 76.

⁷⁰⁶ Badran, "Lebanon's Militia Wars", s. 49.

⁷⁰⁷ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 200-201.

Lübnan'da iç savaş boyunca yurtdışından ülkeye giren silah ticareti hiç durmadı. Deneyimli İngiliz gazeteci Robert Fisk, Lübnan'a yurtdışından giren silahların 1980'deki durumunu şu sözlerle ifade ediyordu:

“Silahlar Lübnan'a akmaya devam etti. Suriye'den sandık dolusu cephane, Şii Emel örgütünün gücünü arttırmak için arabayla Lübnan'ın güneyine gönderiliyordu. İsrail gemileri, sabaha karşı Juniye'nin kuzeyindeki limana Falanj için getirilen tank mühimmatları boşaltmak için demir atarken Libya yapımı topçu mermileri Şuf Dağı'ndaki Canbulat'ın Dürzilerine gönderilmek için Suriye sınırından geçiriliyordu. FKÖ'nün uçaksavar silahları ve mühimmat ise Polonya Ulusal Havayolları'na ait yolcu jetleriyle paketlenmiş olarak Varşova'dan geliyordu.”⁷⁰⁸

⁷⁰⁸ Robert Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, Londra, Andre Deutsch, 1990s. 169.

Lübnan İç Savaşı ve Marunîler

1975 Lübnan İç Savaşı, ülkenin kendine özgü siyasal, ekonomik ve tarihsel birikimlerinin ve çelişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Lübnan'ın konfesyonel ilkelere dayalı siyasi yapısı, bağımsızlıktan beri var olan sosyo-ekonomik eşitsizlikler, demografik dönüşümler ve mezhepsel farklılıklardan doğan rekabetler, ülkedeki çatışmacı ortama doğrudan tesir etmiştir. Ayrıca Marunîlerin Lübnan'daki ayrıcalıklı konumunu muhafaza etme çabası, bu faktörler bağlamında onların iç savaşın en önemli aktörlerinden biri olmalarına yol açmıştır. 13 Nisan 1975'te Beyrut'un Hristiyan banliyölerinden Ayn er-Rummaneh'de Marunî lider Pierre Cemayel'in katıldığı bir kilise açılışına düzenlenen silahlı saldırı ve olayın ardından Marunî milislerin bölgeden geçen Filistinlileri taşıyan bir otobüse saldırmaları ülkede uzun süredir var olan gerilimin bir iç savaş dönüşmesini sağlamıştır.

Marunî milisler ile Filistinliler arasında patlak veren silahlı çatışmalar kısa süre tüm ülkeye yayılmış ve dini/mezhepsel bir niteliğe bürünmüştür. Lübnan İç Savaşı'nın ilk yıllarındaki en önemli gelişme, Suriye'nin Haziran 1976'da Lübnan'ı işgal ederek ülkedeki iç savaşta taraf haline gelmesidir. Dürzî Kemal Canbulat'ın liderliğindeki Ulusal Hareket milisleri ve Filis-

tinli savaşçılara karşı Hristiyanlara yardım için Lübnan'a askeri müdahalede bulunan Suriye'nin ülkedeki askeri varlığı kısa sürede Marunîler arasında tartışma konusu olmuştur. Böylece Marunî liderler, ülkedeki Müslüman cepheyle birlikte Suriye Ordusu'na karşı da savaşılmaya başlamıştır. Bu süreçte Marunî liderlerin İsrail ile kurdukları ilişkiler iç savaşa yeni bir dış aktörün müdahil olmasını ve ülkedeki Marunî milliyetçiliğinin yükselişini beraberinde getirmiştir.

İç Savaşa Yol Açan Lübnan'a Özgü Faktörler

1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı'nın bölgesel ve uluslararası konjunktürün doğrudan etkisi altında kaldığını varsaysak bile ülkenin kendine özgü siyasi, ekonomik ve tarihsel birikimlerinin ve çelişkilerinin savaşın başlamasındaki en önemli nedenleri teşkil ettiği aşîkârdır. Bu bağlamda Lübnan'daki siyasi ve askeri çatışmanın başlamasını, ülkedeki siyasi yapının, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin, demografik dönüşümlerin ve mezhepsel farklılıkların ne boyutta etkilediğini ele almak bir zorunluluktur. Bu siyasi, ekonomik ve tarihsel birikimler ve çelişkiler, Marunî toplumunun ve liderlerinin de iç savaşdaki tutumlarını ve hareket tarzlarını doğrudan etkilemiştir.

Lübnan İç Savaşı'nın başlamasına etki eden faktörlerin başında hiç kuşkusuz ülkedeki konfesyonalizme dayalı istikrarsız siyasi devlet yapılanması geliyordu. Konfesyonalizm üzerine inşa edilen modern Lübnan, mezhepler arasında siyasal olarak eşitlikçi ve demokratik bir devlet yapılanmasına sahip gibi görünse de aslında olumsuz çevresel şartlar ve parçalanmış siyasi yapı devletin işleyişini istikrarsız ve kırılgan bir hale getiriyordu. Lübnan'da devletin işleyişine yön veren, mezhepler arasındaki işbirliğinden çok mezhepler arası rekabetin doğurduğu hassas güçler dengesi idi. Güç dengesi, demokratik değerlerin yükselmesini sağlayan kurumlarla birlikte ortaya çıktığında sistem sorunsuz işliyordu. Fakat demokratik kurumlar olmaksızın güç dengesi istikrarı sağlayamıyor ve istikrarın yokluğu devletin varlığını tehlikeye düşürüyordu. Bundan dolayı Lübnan'ın temsili kurumları için istikrar bir zorunluluktur.⁷⁰⁹ Lübnan

⁷⁰⁹ Michael C. Hudson, "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", *Comparative Politics*, C: 1, No: 2, Ocak 1969, s. 245.

nan'daki konfesyonel sistemin sahip olduğu bu hassasiyetler, ülkede yasal devlet otoritesinin güçsüzlüğünü ve yaptırım gücünden yoksun olmasını getiriyordu. Tüm bunların yanında Lübnan'da devlet fikrinin zayıflığı ve Lübnanlıların sosyo-kültürel bir topluluk olarak entegrasyon sağlayamamaları da ülkedeki siyasal sisteme doğrudan tesir ediyordu. Etnik ve dini hizipçilik ortak bir siyasal kültürün gelişmesini ve merkezi siyaset kurumlarına bağlılığın oluşmasını engelledi.⁷¹⁰

Lübnan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını sağlamasıyla ülkedeki geleneksel toplumsal çoğulculuk, klasik uluslararası güç dengesi sistemine benzer bir siyasi sürecin ülke içinde uygulanmasına yol açtı. Siyasal sistem, ülkedeki hiçbir grubun yok sayılmamasını öngörüyordu. Diğer yandan Lübnan siyasetinde kontrol edici bir otoritenin yokluğu, siyasetçilere alışılmadık derecede yüksek bir sorumluluk yüklüyordu. Böylece Lübnan siyasetindeki güç dengesi sistemi, kurumsal yapının (Başkanlık sistemi, yetkileri sınırlı hükümet ve çoğulcu temsil) uzun vadede kontrol edilemez hale gelmesine yol açtı.⁷¹¹ Bu bağlamda modern Lübnan'ın siyasi tarihi bir siyasi krizler tarihi olarak ifade edilebilir. 1952 ve 1958 krizleri, Lübnan'daki konfesyonel sistemin zafiyetlerini ortaya çıkarmıştı. Marunî devlet başkanın aşırı yetkiyle donatılması ve görev süresinin sonunda koltuğunu bırakma konusundaki isteksizliği diğer mezhepsel grupların tepkisini çekiyor ve sistemi krize ve istikrarsızlığa sürüklüyordu. Konfesyonel ilkelere dayalı siyasal temsil de ülkedeki nüfus ağırlıklarına rağmen yeterince temsil edilmediğini düşünen mezheplerin hak talepleri yüzünden sorgulanır hale geldi. Özellikle 1960'larda Lübnan'da değişen siyasal, sosyo-ekonomik ve demografik şartlar, Müslüman siyasi seçkinlerin konfesyonel sisteme yönelik eleştirilerini yükseltti. Lübnan'ın siyasi seçkinleri seviyesindeki çatışma sıklıkla mezhepler arasındaki çatışmaya yansdı. Ayrıca her mezhepsel grup, coğrafi, ailesel ve sınıfsal olarak bölünmüştü. Bundan dolayı siyasi seçkinlerin hiçbiri bir mezhebin tümünü temsil etmeyi başaramadı. Her mezhebin siyasi seçkinleri arasındaki yatay güç mücadelesi, üst seviyedeki seçkinlerle daha alt seviyedeki seçkinler

⁷¹⁰ N. Kliot, "The Collapse of the Lebanese State", *Middle Eastern Studies*, C: 23, No: 1, Ocak 1987, s. 61.

⁷¹¹ Hudson, "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", s. 249.

arasında ortaya çıkan dikey bir güç mücadelesi yoluyla oldukça karmaşık bir yapıya büründü. Bu dikey güç mücadelesi, 1973-1974 yıllarında açıkça görünmeye başladı ve iç savaş boyunca zirve noktasına ulaştı.⁷¹²

Lübnan'ın konfesyonel sisteminin ortaya çıkardığı istikrarsız devlet yapısı, bölgesel konjonktürden kaynaklanan olumsuz tesirlere karşı oldukça dayanıksızdı. Araplar arası mücadeleler, Arap-İsrail çatışması ve ABD-SSCB rekabeti, Lübnan'ı doğrudan etkiledi. İstikrarsız bir bölgenin en zayıf devleti olan Lübnan, çoğu zaman komşularının askeri mücadeleleri için elverişli bir çatışma alanı oldu.⁷¹³ Bu bağlamda Edward Azar ve Robert Haddad, uluslararası ve bölgesel müdahaleciliğin Lübnan'daki sistemin siyasal, ekonomik ve toplumsal deformasyonuna büyük katkı yaptığını belirtmektedir. Azar ve Haddad, Lübnan'a yönelik dış müdahaleciliği, stratejik müdahalecilik ve taktik müdahalecilik olarak iki kategoride ele almaktadır. Stratejik müdahalecilik, Suriye, İsrail ve FKÖ'nün Lübnan iç siyasetinde nüfuz sahibi olmasıyla pratiğe geçirildi. Bu dış güçlerin müdahaleciliğinde coğrafi yakınlık faktörü önemli rol oynadı. Lübnan içinden yardım alarak elde edilen nüfuz ve *de facto* meşruiyet bu üç dış gücün her zaman hoşuna gitti. Stratejik müdahaleciler, uzun vadeli nüfuzlarını korumak için Lübnan'daki kurumsallaşmayı kontrol etmeye çabaladı. Taktik müdahaleciliğe örnek ise Fransa, ABD, Libya ve İran'ın yaptığı müdahalelerdi. Azar ve Haddad'a göre bu müdahalecilik diğerinden daha masum değildi. Örneğin Libya, Arap milliyetçiliği adına ülkedeki Nasırcı ve İslamcı grupları desteklerken İran İslam adına Şi'ilere destek veriyordu. Fransa ve ABD gibi Batılı devletlerin Lübnan'a müdahale için kullandığı iki yöntem ise "Çok Uluslu Güç" gibi uluslararası meşruiyeti temsil eden askeri güç kullanımı ve diplomasiydi. Taktik müdahaleciler için Lübnan hayatı bir önceliğe sahip değildi.⁷¹⁴

Lübnan'daki istikrarsız devlet yapısının, ülke dışında gelen stratejik ve taktik müdahalelere karşı otorite ve direniş gösterecek araçlardan yoksun

⁷¹² Richard Hrair Dekmejian, "Consociational Democracy in Crisis: The Case of Lebanon", *Comparative Politics*, C: 10, No: 2, Ocak 1978, s. 256.

⁷¹³ Dekmejian, "Consociational Democracy in Crisis: The Case of Lebanon", s. 258-259.

⁷¹⁴ Edward E. Azar-Robert f. Haddad, "Lebanon: An Anomalous Conflict?", *Third World Quarterly*, C: 8, No: 4, Ekim 1986, s. 1347- 1348.

olduğu aşikârdır. Lübnan'ın yoksun olduğu bu araçların en önemlisi, muhakkak ki sayısal olarak küçük bile olsa bütünleşmiş, disiplinli ve etkili bir silahlı kuvvetler yapılanmasıydı. Lübnan, devletin güvenliği ve ülkenin bütünlüğünün tehdit altında girdiği zamanlarda askeri yaptırım gücüne sahip etkili bir orduya asla sahip olamadı. Lübnan'daki tüm resmi kurumlarda olduğu gibi orduda da konfesyonel ilkelere dayalı bir örgütlenme söz konusuydu. Lübnan Ordusu'nun komutanı Hristiyanlar arasından atanıyordu. Ordunun birliklerinde görev yapan askerler de ülkedeki farklı mezhepsel grupların üyelerinden oluşuyordu. Lübnan Ordusu'nun ülkedeki rolü daha çok sembolik olarak kaldı ve ordu komutanları ülke dışından gelen tehditlere olduğu gibi ülke içinde çıkan silahlı çatışmalara da genellikle taraf ve müdahil olma eğiliminde olmadı. Lübnan Ordusu'nun ülke içindeki çatışmalara müdahil olduğu durumlarda ise ordu hızlı bir şekilde mezhepsel gruplara dayalı olarak parçalanma sürecine girdi.

Lübnan'da yasal otoriteyi uygulama gücünden yoksun olan devlet, ne ülkedeki farklı mezhepsel grupların ortak ve karşılıklı sadakat duyabilecekleri değerler ortaya koymakta ne de bu yolla toplumsal-kültürel entegrasyonu sağlamakta başarılı olabildi. “Fenikecilik” veya “Lübnancılık” gibi ideolojik söylemler, Müslüman kesim tarafından asla desteklenmedi, Nasırizm veya Arap milliyetçiliği ise Hristiyan kesim tarafından –Grek Ortodokslar hariç- sempatiyle karşılanmadı. Yasal devlet otoritesinin uygulanamamasıyla birlikte toplumu bir arada tutacak ulusal bir kimliğin de oluşturulamaması mezhepsel bölünmüşlük ve ayrılıkçı atmosfer için uygun bir zemin hazırladı ve çatışmanın ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Lübnanlılar, devletin güçsüzlüğü karşısında güvenlik ihtiyacını ulusal egemenliğin şemsiyesi altında değil kendi mezhepsel grubunun içinde karşılamak zorunda bırakıldı. İç savaşın arifesinde ve iç savaş yıllarında her milis grubunun savaşacak adam ihtiyacını kendi din ve mezhebi içerisinde bu kadar kolay karşılaması devlet otoritesinin sağlayamadığı güvenliğe ulaşma arzusunun bir sonucuydu.

Lübnan'daki iç savaşın başlamasını etkileyen ikinci ülkesel faktör, Lübnan'daki sosyo-ekonomik eşitsizliklerdir. 1943'ten sonra konfesyonel ilkelere işleyen siyasi yapının yanında liberal ilkelere dayalı bir ekonomik sistem oluşturulmuştu. Merkezi yönetimin hukuki ve ekonomik dü-

zenlemelerle teşvik ettiği liberal yaklaşımlar, ülkenin kısa sürede hızlı bir ekonomik büyüme içine girmesine neden oldu. Bunun yanında “Lübnan mucizesi” olarak adlandırılan bu ekonomik büyüme dönemi, kendi içinde barındırdığı sektörel, coğrafi (bölgesel) ve toplumsal (mezhepsel) dengesizlikler ve eşitsizliklerle Lübnan’daki mezhepsel gerginliklerin ve çatışmanın ekonomik alt yapısına katkı sağladı.

1950’li yıllarda Lübnan’da yaşanan ekonomik büyüme, ticaret, finans ve hizmet sektöründe ortaya çıkan bir gelişmenin sonucuydu. Buna karşılık aynı dönemde sanayi ve tarım sektörlerinde kayda değer bir büyüme ortaya çıkmamıştı. Ekonomik gelişmenin sektörel yapısındaki dengesizlikle coğrafi yapısındaki dengesizlik de birbiriyle örtüşüyordu. Lübnan’ın ticaret, finans ve hizmet sektörünün Beyrut ve *Cebel Lübnan*’da toplanması ekonomik gelişmenin coğrafi dağılımındaki dengesizliğini ve eşitsizliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Beyrut ve *Cebel Lübnan*’daki ekonomik refah düzeyi ve gelişmişlik, daha çok tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Lübnan’ın güneyindeki ve Bekaa Vadisi’ndeki kırsal kesimlerin aleyhine gerçekleşmişti.⁷¹⁵ Lübnan’daki ekonomik gelişmenin dengesiz ve eşitsiz olduğu üçüncü alan, ülkedeki toplumsal gruplar arasındaki dağılımıdır. Lübnan’daki her mezhepsel grubun, inanç ve geleneklerini sürdürdüğü kendi yaşam alanlarına sahip olması, ekonomik büyümedeki coğrafi dengesizliğin toplumsal alana da yansımaya yol açtı. Beyrut ve *Cebel Lübnan*’da yaşayan Hristiyanlar genelde ekonomik olarak ülkenin gelişmiş toplumsal grubunu oluştururken, Lübnan’ın güneyindeki ve Bekaa Vadisi’ndeki kırsal kesimlerde yaşayan Müslümanlar –özellikle Şii’ler- temel ekonomik, sağlık ve altyapı ihtiyaçlarından yoksun toplumsal grubu temsil etmekteydi. Bağımsızlık sonrası dönemde Lübnan ile ilgili kesin sosyo-ekonomik verilere ulaşmak mümkün olmasa da Şii’lerin diğer

⁷¹⁵ İç savaş öncesinde Lübnan’ın kırsal kesimlerindeki bölgeler ülkenin sosyo-ekonomik olarak en az gelişmiş yerleriydi. İç savaş bu bölgelerin sorunlarını daha da arttırdı. 1990’larda Lübnan’ın kuzeyindeki Akkar’da yaşayan ailelerin yüzde15’i ülkedeki en düşük gelir düzeyine sahipti. Akkar’daki ailelerin yüzde 22,7’si ise aylık 60.000 Lübnan Lirası’ndan (yaklaşık 40 Dolar) daha az bir gelire sahipti. Jihad Makhoul-Lindsey Harrison, “Development Perspectives: Views from Rural Lebanon”, *Development in Practice*, C: 12, No: 5, Kasım 2002, s. 613.

mezheplere göre daha az kazandıkları, düşük eğitim olanaklarına⁷¹⁶ sahip oldukları ve ülkenin en yoksul bölgelerinde yaşadıkları aşîkârdır.⁷¹⁷

Lübnan ekonomisinin büyümesindeki sektörel, coğrafi (bölgesel) ve toplumsal dengesizlikler ve eşitsizlikler, özellikle 1960'lılardan itibaren ülkedeki kentleşme ve nüfus hareketlerini de doğrudan etkiledi. Bu yıllarda Şî'iler, ülkenin toplumsal akışkanlığı en yüksek mezhepsel grubu haline geldi. Şî'iler gibi sosyo-ekonomik olarak kendilerini mağdur ve eksik hissedilen toplumsal grupların kırsaldan kentlere göçü, onların yaşam tarzlarını, toplumsal ve sınıfsal bağlılıklarını, örgütlenme biçimlerini köklü bir biçimde değiştirdi. Kentte yaşama deneyimi olmayan ve sosyo-ekonomik olarak yoksul olan bu kitlelerin Beyrut çevresinde oluşan banliyölerdeki yeni yaşamları onların siyasal, ekonomik ve toplumsal beklentilerine doğrudan tesir etti. Şî'ilerin yüksek toplumsal akışkanlığı, kentlere geldikten sonra yoğun bir siyasal akışkanlığı da beraberinde getirdi. Geleneksel olarak kırsal bölgelerde güçlü Şî'i feodal ailelerin kontrolünde yaşayan Şî'i toplumu, köyden kente göçün bir sonucu olarak kendisini temsil edecek siyasal örgütlenmelere ihtiyaç duymaya başladı. 1970'lerde Şî'ilerin bu ihtiyaçlarına cevap veren ve onların siyasal bir örgütlenme içinde ülke siyasetine girmelerini sağlayan lider İmam Musa es-Sadr oldu. 1969'da "Şî'i Yüksek Konseyi" başkanlığına seçilen es-Sadr, Şî'i toplumunu tek bir organizasyonun çatısı altında toplamak istiyordu. Es-Sadr, Lübnan milliyetçisi görüşleri ve aydın kişiliğiyle gerek Müslüman gerekse Hristiyan kesimde sempatiyle bakılan bir liderdi. Es-Sadr, özellikle samimi ve mütevazı tavırlarıyla halk üzerinde olumlu bir izlenim bırakıyordu. Her gelir düzeyinden halkı evlerinde ziyaret ederek ülkedeki sosyo-ekonomik meselelere dikkat çeken es-Sadr, hem ülkedeki konfesyonel siyasal sistemin ortaya çıkardığı adaletsizlikleri eleştiriyor hem de dış müdahaleciliğe karşı Lüb-

⁷¹⁶ 1958'de Lübnanlı mezhepsel gruplar arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranının en yüksek olduğu toplum yüzde 79'la Şî'ilerdi. Sünnileri yüzde 59'u, Dürzilerin yüzde 51'i, Grek Ortodoksların yüzde 50'si ve Marunîlerin yüzde 42'si okuma-yazma bilmiyordu. Özellikle Beyrut ve *Cebel Lübnan* dışındaki ülkenin kırsal kesimlerinde okuma-yazma bilmeme oranı oldukça yüksekti. Kliot, "The Collapse of the Lebanese State", s. 58.

⁷¹⁷ Augustus Richard Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", Der: Juan R.I. Cole-Nikki R. Keddie, *Shi'ism and Social Protest in Lebanon*, New Haven, Yale University Press, 1986s. 158.

nan'ın bağımsızlığını savunuyordu. Es-Sadr, ılımlı siyasetçi kimliğine rağmen 1974'de "Emel" adıyla bilinen Lübnan Direniş Müfrezelerini kurarak Şi'i toplumunun siyasi ve ekonomik hak taleplerini gerekirse silah gücüyle elde edebileceğini göstermeye çalıştı.

Lübnan Müslümanları arasında ekonomik olarak Şi'iler en kötü şartlara sahip olsa da ülkedeki yoksulluk sadece Şi'i toplumuyla sınırlı bir durum değildi. Lübnan'da dini kimliklerle ekonomik refah seviyesi büyük ölçüde örtüşüyordu. Dini kimliklerin ekonomik sınıf kimliğiyle örtüşmesinin iç savaşın arifesinde en açık görüldüğü yer ülkenin başkenti Beyrut'tu. Beyrut'taki yerleşim alanları dini ve mezhepsel kimliklere göre bölünmüştü. Beyrut'ta Ras Beyrut ve Hamra gibi lüks semtler dışında farklı mezheplerden insanların birlikte yaşadığı karışık yerleşim yerlerini görmek mümkün değildi. Beyrut'un Hristiyanları daha çok refah düzeyi yüksek Doğu Beyrut'ta ikamet ediyordu. Batı Beyrut ise küçük bir kısmı dışında orta sınıf Müslümanların ve yoksul Şi'i göçmenlerin yerleştiği bir bölgeydi. Ayrıca Sabra ve Şatilla gibi büyük Filistin mülteci kampları da Batı Beyrut'un içindeydi. Doğu Beyrut ile Batı Beyrut arasındaki ekonomik farklılıklar, Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki siyasi gerginliklerin ve çatışmanın alt yapısını oluşturdu. İç savaş yıllarında silahlı çatışmaların Beyrut'ta yoğunlaşmasının önemli nedenlerinden birinin bu ekonomik eşitsizlik olduğu aşikârdır.⁷¹⁸

Bağımsız Lübnan'da liberal ekonomi ilkelerine dayanan devlet, toplumun büyük bölümünün temel ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı gibi ülkedeki coğrafi ve toplumsal alana yansıyan ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldıracak reformist ekonomi politikaları izlemeye pek istekli görünmedi. Bunun temel nedeni, konfesyonel ilkeler üzerine inşa edilen modern Lübnan devletindeki siyasi ve ekonomik patronaj sistemde Hristiyanların sahip olduğu ayrıcalıklı konumudur. Buna rağmen bağımsızlık sonrasında Lübnan'da ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik dönüşümler, ülkenin konfesyonel sisteminin sorgulanmasına ve yeni talepleri ortaya çıkarmaya yetti. Ayrıca 1950'li yıllarda kentleşmenin ve kitle iletişim araçlarının hızlı gelişimi, daha önce kırsalda birbirinden bağımsız

⁷¹⁸ Dona J. Stewart, "Economic Recovery and Reconstruction in Postwar Beirut", *Geographical Review*, C: 86, No: 4, Ekim 1996, s. 491.

yaşam alanlarına sahip farklı mezheplerin kentli modern kimlikler içerisinde birbirleriyle etkileşimini arttırdı. Tabi ki 1920'nin *Grand Liban*'ından 1970'li yıllara ülkedeki siyasi güç dengeleri de büyük ölçüde değişmişti. *Grand Liban*'da Maruniler ülkenin siyasi sistemindeki ayrıcalıklı gruptu. Bağımsızlığın sağlanmasının ardından Sünnilerin nüfuzunun siyasette yükselmesiyle Marunilerin ayrıcalıkları aşınmaya başladı. 1970'li yılların başında ise Şi'ilerin komünal seferberliği ve Kemal Canbulat liderliğinde sol hareketlerin güçlenmesi Müslüman toplumun içerisinde Sünnilerin baskın rolüne meydan okudu.⁷¹⁹

Lübnan'daki iç savaş başlamadan önceki 10 yılda ülkenin genel ekonomik yapısında yaşanan krizler de mezhepsel çatışmayı teşvik etti. Lübnan ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası yakaladığı ticari ve finansal büyüme, 1960'ların ortalarından itibaren yavaşlamaya başladı. 1966'daki Intra Bank'ın iflası ve 1967 Arap-İsrail Savaşı, Lübnan ekonomisine derin bir darbe vurdu. Turizm ciddi bir şekilde azaldı, Beyrut bankalarındaki paralar Amerikan ve Avrupa bankalarına transfer edildi ve Arap petrol parası Beyrut yerine başka yerlerdeki bankalara kaydı. Lübnan'daki sermaye yatırımı, 1965'te 300 milyon Lübnan Lirası (LL) iken 1968'te 50 milyon LL'ye düştü. Yine aynı dönemde Beyrut'taki menkul kıymetler borsasında işlem hacmi, 29 milyon LL'den 5 milyon LL'ye geriledi. Bu gelişmeler, Lübnan'ın hizmet sektörüne dayanan ekonomisinin zayıfladığını gösterirken 1960'lı yılların sonunda işsizliğin yükselmesi gibi ekonomik konular ise ülkedeki Filistinlilerin siyasi ve askeri varlığı tartışmalarının gölgesinde kaldı. 1970'lerin başında uygulamaya konulan banka reformları, Beyrut'taki bankalara para akışını hızlandırıp Lübnan ekonomisinde yeni bir canlanma süreci ortaya çıkardı. Fakat bu ekonomik canlanma, üretim sektöründeki yatırım eksikliğinin ve sürekli inip çıkan enflasyon oranlarının katkısıyla ülkedeki sosyo-ekonomik meselelerin artışına hizmet etti. Örneğin bu dönemde inşaat sektöründeki canlanma Beyrut'un banliyölerinde yaşayan göçmen Şi'ilerin işsizlik oranını biraz hafifletse de düşük ücrete çalışan Suriyeli işçilerle rekabet ödenen ücretlerin düşük tu-

⁷¹⁹ Farid Al-Khazen, "Lebanon's Communal Elite-Mas Politics: the institutionalization of disintegration", *The Beirut Review*, No. 3, İlkbahar 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/fkhazen3.html>, (5 Ocak 2011).

tulmasına yol açtı. 1974'te hammadde maliyetlerinin artması ve yüksek gayrimenkul fiyatları, inşaat sektöründeki canlanmayı sona erdirdi. Hatta inşaat sektöründeki bu canlanma, arazi vurgunculuğundan dolayı kiralara artması yoluyla enflasyona katkı yaptı ve orta sınıfı etkiledi. Böylece 1970'li yılların başındaki geçici ekonomik canlanma, Lübnanlı ticaret-finans burjuvazisinin inanılmaz karlar yapmasını sağlarken toplumun çoğu hayat standartlarının düşüşüyle yüzleşmek zorunda kaldı. Özellikle temel tüketim mallarındaki yüksek enflasyon oranları orta sınıfı derinlemesine etkiledi. Ayrıca Lübnan'daki yüksek enflasyon ülkedeki işsizlik oranının yükselmesine katkı yaptı.⁷²⁰

Lübnan ekonomisindeki yüksek enflasyon oranları, iç savaşın arifesinde ülkede birçok grevin ve gösterinin yapılmasına neden oldu. 1972-1973 yıllarında, Güney Lübnan'da tütün üreticilerinin, Beyrut'un Ghandur şeker ve pasta fabrikasındaki işçilerin ve Beyrut'taki devlet okullarında çalışan öğretmenlerin yaptığı grevler bunların en bilinenleridir. Ghandur fabrikasında iki grev gözcüsünün polisin ateş açması sonucu öldürülmesi, Lübnanlı sol örgütlerin Beyrut'ta Sa'ib Selam hükümetine karşı bir gösteri yapmasına yol açtı. Lübnan Genel İşçi Konfederasyonu da 15 Kasım 1972'de bir günlük genel grev çağrısı yaptı. Beyrut'taki gösteriye 20 bin insan katılsa da bunların çoğu yetişkin işçilerden çok lise ve üniversite öğrencileriydi. İşçiler genel grev çağrısına büyük ölçüde uymadı. Grev yapan işçilere en büyük destek öğrencilerden geldi. Fakat bu öğrenci gösterileri, Lübnan güvenlik güçlerinin müdahalesiyle bastırıldı. Sa'ib Selam'ın istifasından sonra Haziran 1973'te başbakan olan Takiddin es-Sulh döneminde de öğrenci ve işçi gösterileri devam etti. Bu gösteriler, daha çok Arap-İsrail barış görüşmelerini sağlayamaya çalışan ABD yönetimini protesto etmeye yönelikti. Ocak 1974'te Beyrutlu itfaiyeciler ve gece bekçileri, daha iyi ücret ve çalışma şartları için 3 haftalık bir grev yaptı. Mart 1974'te Beyrut'ta 20 bin işçi yükselen fiyatları protesto eden büyük bir gösteri gerçekleştirdi. Sulh hükümeti, bu süreçte farklı çevrelerden gelen birçok talebin baskısı altında kaldı. Beyrut'ta iki üniversitenin öğrencileri yükselen fiyatları protesto ederken Lübnanlı fırıncılar da ekmek fiyatlarının yükseltilmesini

⁷²⁰ Micheal Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986, s. 164-165.

talep ediyordu. Musa es-Sadr, Şi'ilerin toplumsal taleplerini dile getirerek hükümete baskı yaparken Lübnanlı sermaye grupları da Beyrut'un ticari ve alışveriş bölgelerindeki öğrenci eylemleri engellenmezse hükümeti lokavta gitmekle tehdit ediyordu. Eylül 1974'te Reşid es-Sulh başbakan olduktan sonra özel okullarda çalışan Lübnanlı öğretmenler ve banka çalışanları ücretlerinin yükseltilmesi için grev başlattı.⁷²¹

1970'lilerin başında ekonomik eşitsizliklere karşı hak talepleri, yükselen fiyatlara karşı işçi grevleri ve öğrenci gösteriler, iç savaş arifesinde ülkenin ekonomik olarak içine girdiği çıkmazı açıkça ortaya koyuyordu. Ekonomik meselelerden kaynaklanan bu halk hareketleri iç savaşın başlamasına tesir etse de çoğu zaman mezhepsel kimliklerin ve siyasi ideolojilerin yönlendirmesinde kaldı. Şubat 1975'da Sayda'da barışçıl bir hak arama eyleminin kentin popüler liderlerinden Ma'aruf Sa'ad'ın öldürülmesiyle bir ayaklanmaya dönüşmesi Lübnan'daki ekonomik meselelerin mezhepsel ve siyasal çıkarlar için kullanıldığının en iyi örneğini teşkil etmektedir.⁷²²

Lübnan'daki iç savaşın başlamasına etki eden üçüncü faktör, ülkenin demografik yapısındaki dönüşümlerin konfesyonel ilkelere dayalı siyasal sisteme yaptığı baskıydı. Mezheplerin nüfus oranlarına göre siyasal temsiliyi öngören konfesyonel sistem, 1950'lerden itibaren ülkedeki mezhepler grupları arasındaki demografik dengelerin -doğum oranı, göç gibi nedenlerden dolayı- değişmesiyle eşit temsil konusunda kendi içinde çelişkiler üretmeye başladı. Nüfusu artan mezhepsel grupların, siyasal, ekonomik ve toplumsal beklentileri yükselirken bunları karşılamakta yetersiz kalan konfesyonel siyasal sistem de 1960'ların sonundan itibaren tartışma konusu oldu. Tabi Lübnan'daki demografik dönüşüm, nüfusu artan grubun beklentilerini arttırmakla birlikte nüfusu azalan grupların tepkisine ve kendilerini daha az güvende hissetmesine neden oldu.

Lübnan'ın konfesyonel siyasal sisteminin varlığını tehdit eden demografik dönüşümde, biri ülke içinden diğeri ülke dışından iki toplumsal grup önemli rol oynadı. Ülke içindeki toplumsal grup Şi'iler idi. 1950'lerden itiba-

⁷²¹ Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 166.

⁷²² Samir Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, New York, Colombia University Press, 2002, s. 228.

ren nüfusları hızlı bir şekilde artan Şi'iler, ülke siyasetinden yeterince temsil edilemeyen ve ekonomik açıdan ülkenin en yoksul toplumsal grubu olarak bu demografik değişimi kendi hak taleplerinde bir koz olarak kullanmaya başladı. Lübnan'da konfesyonel siyasal sistemi tehdit eden ve ülke içindeki mezhebe dayalı demografik dengeleri sarsan diğer grup ise, 1948'den itibaren ülkeye göç eden Filistinliler oldu. Filistinliler, her ne kadar Şi'iler gibi Lübnan vatandaşı olmasalar da 1970'lerde Lübnan'da sahip oldukları nüfus gücüyle özellikle Hristiyanların siyasi ve ekonomik ayrıcalıkları konusundaki endişelerini üst seviyeye çıkartmasında etkili oldular.

Fransız Mandasından sonra kurulan bağımsız Lübnan'da siyasetin parçası olan mezhepsel grupların demografik yapıları zaman içerisinde farklılaşmıştı. Fransız Mandası döneminde çoğunluğu elinde tutan mezhepsel grup ülkedeki Hristiyan Maruniler iken nüfusu hızla artan Şi'iler 1970'lerde ülkedeki baskın mezhepsel grup haline geldi. 1932'den beri Lübnan'da bir nüfus sayımı yapılmasa da çoğu otoritenin tahminleri⁷²³ Şi'i toplumunun ülkenin en geniş mezhebini oluşturduğu konusunda benzer sonuçlar vermektedir. Şi'i toplumundaki hızlı nüfus artışı, büyük ölçüde yüksek doğum oranları ve yurtdışına çalışmak için giden Şi'i göçmenlerin genellikle ülkelerine geri dönme eğiliminde olmasından kaynaklanıyordu. 1970'lerde Lübnan'daki Şi'i nüfusun ülkenin toplam nüfusunun yüzde 30-35'ini oluşturduğu sanılmaktadır. Lübnan'daki bu demografik dönüşüm, en fazla parlamentoda konfesyonel ilkelere göre belirlenen milletvekili koltuklarının dağılımı etkileme potansiyeline sahipti. 99 üyeli parlamentoda 1972 seçimleri sonucunda Şi'iler 19 milletvekiline, Maruniler ise 30 milletvekiline sahip olmuştu. Değişen demografik gerçeklere göre adil bir konfesyonel dağılımda Şi'ilerin 10 milletvekili daha fazla elde etmesi ve Marunilerin 10 milletvekilinin azaltılması gerekiyordu.⁷²⁴

⁷²³ 1932'den sonra Lübnan'daki mezheplerin demografik dağılımı konusunda yapılan tahminler ve analizler için şu çalışmalara bakılabilir: Joseph Chamie, *Religious Fertility Differentials in Lebanon*, Doktora Tezi, University of Michigan, 1976; Joseph Chamie, "Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, Cambridge University Press, 1980, s. 175-187; *Minority Rights Group*'un tahminleri için "The Crisis in Lebanon", *The Financial Times*, 17 Şubat 1984, s. 16.

⁷²⁴ Norton, "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", s. 15.

1970’li yıllarda değişen demografik yapıya göre seçim sisteminin değişmesi ve Müslümanların siyasal sistemin içinde daha adil temsil edilmesi için en fazla gayret gösteren siyasi lider Dürzî Kemal Canbulat idi. 1960’ların sonunda ülkedeki Müslümanların büyük desteğini alan Canbulat, konfesyonel sistemde reform yapılması veya konfesyonel sistemin tamamen tasfiye edilmesi için ülkedeki Marunî liderlerle büyük bir siyasi mücadeleye girdi. Canbulat’ın bu konudaki çabaları iç savaş başlayana kadar sadece siyasi boyutta kaldı. İç savaşın arifesinde ülkedeki Müslüman cephenin lideri olan Canbulat, konfesyonel sistemin değiştirilmesinin yanında ülkedeki Filistinlilerin varlığına ve Filistinli silahlı örgütlerin İsrail’le mücadelesine tam destek veriyordu. Fakat Filistinliler, Şi’ilerden sonra ülkedeki demografik dengeleri değiştirebilecek ikinci unsordu.

Filistinlilerin mülteci olarak Lübnan’a gelmesi uzun vadede ülkenin dini yapısındaki dengeleri sarstı ve mezhepler arasındaki ilişkilere derinden tesir etti. Filistinliler, 1948’de ilk geldiklerinden 1960’ların ortasına kadar geçen dönemde çok fazla toplumsal tepkiye yol açmamıştı. Arap milliyetçiliğinin tesir altındaki tüm Arap dünyasında olduğu gibi Lübnan’da da Filistinliler Arapların ortak düşmana karşı verdikleri mücadelenin mağduru olan insanlar olarak karşılanmıştı. Fakat 1960’ların ikinci yarısından itibaren Arap milliyetçisi rüzgârların azalması ve Lübnan’daki Filistinli nüfusunun 300.000’lere ulaşması, hem ülkedeki Müslüman-Hıristiyan nüfus dengelerini bozdu hem de Hıristiyanların Filistinlilerin büyük nüfus gücünden duydukları kaygıyı arttırdı. Lübnan’ın farklı yerlerine yayılmış 15 mülteci kampı Filistinli sivillerle birlikte Filistinli silahlı örgütleri de barındırıyordu. Özellikle Beyrut’ta Hıristiyanların yaşadığı Doğu Beyrut’un çevresinde yayılan 6 mülteci kampının yarattığı psikolojik, ekonomik ve askeri baskı, Hıristiyanların merkezi hükümetten Filistinliler konusunda taleplerini yükseltti. Hıristiyanlara göre bu kadar büyük bir Filistinli mülteci nüfusu, Lübnan gibi küçük bir ülkede önemli siyasi ve ekonomik değişimlere yol açabilirdi.

Filistinli mültecilerin büyük nüfus kitlesine rağmen Lübnan’da vatandaş statüsüne sahip olmalarından dolayı onları ülkenin konfesyonel sisteminde doğrudan herhangi bir rol oynaması veya sistemin değiştirilmesine yönelik baskı yapması mümkün değildi. Lübnan hükümetleri de

onları İsrail işgali altındaki Filistin Devleti'nin vatandaşları olarak görme eğilimindeydi. Filistinli mültecilere kısmen bile olsa vatandaşlık verilmesi, Lübnan'daki konfesyonel dengeleri sarsmak bir yana tüm Arap dünyasının benimsediği Filistin mücadelesine bir ihanet olurdu. Tüm bu etkenler, Hristiyanların Filistinlilerin varlığından dolayı duyduğu kuşku ve kaygıları hafifletmedi. Filistinliler, 1970'lerde büyük nüfus kitleleri ve askeri güçleriyle Lübnan iç siyasetinin bir parçası haline gelmişti. Hristiyanlara göre Filistinli silahlı örgütler İsrail'e yaptıkları saldırılarla ülkenin güvenliğini tehdit altına sokmakla birlikte gerektiğinde Lübnan Ordusu'yla bile savaşmayı göze aldıklarını göstermişti. Hristiyanların Filistinlilere yönelik diğer bir korkusu da dolaylı yoldan ülkedeki konfesyonel sistemin değiştirilmesi çabalarına katkı yapabilme ihtimalleriydi. Hristiyanların tüm bu kaygıları, iç savaş arifesinde hızla silahlı milis güçleri kurmalarını ve silahlanmalarını getirdi. İç savaşın neredeyse ilk 7 yılı boyunca Hristiyan liderlerin ve milislerin savaşmak için en önemli motivasyon kaynağını Lübnan'daki Filistinli varlığı oluşturdu.

Lübnan'daki iç savaşın başlamasını etkileyen son faktör ise ülkede siyasi ve toplumsal ayrıcalıklara sahip Marunî toplumunun Müslümanlara karşı duyduğu tarihsel kuşku ve kaygıydı. Marunîlerin tarih boyunca hissettiği ve ülkedeki her siyasal ve toplumsal krizde yeniden canlanan paranoyası, Müslüman Arapların egemen oldukları bir siyasal veya toplumsal yapı içerisinde asimile olma, Müslümanlaşma veya Araplaşma korkusuydu. Marunîlerin etnik kökenlerini Fenikelilere veya Merdaitlere dayandırma girişimleri ve *Cebel Lübnan*'ın Arap dünyasının değil Akdeniz medeniyetinin bir parçası olduğuna dair iddiaları, büyük ölçüde bu korkunun doğrudan bir sonucuydu. İnanç ve kültürel bir unsur olarak Hristiyanlık ise Marunîleri Müslüman Araplardan farklı kılan yegâne özellikti. Marunîlerin toplumsal bir grup olarak varlıklarını anlamlı kılan bu iki karakteri kaybetmek kaygısı, onların tüm davranışlarını etkileyen derin bir korkuyu müzmin hale getirdi.⁷²⁵

Marunîlerin varlığını koruyamama kaygısı, 1960'lardan itibaren Filistinlilerin büyük bir nüfus ve silah gücüyle Lübnan'a girmesiyle tekrar aç-

⁷²⁵ Azar-Haddad, "Lebanon: An Anomalous Conflict?", s. 1344- 1345; Sandra Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, New York, Anchor Books, 1989, s. 45.

ğa çıktı. Filistinlilerin Lübnan'daki varlığı, Marunî toplumunda Lübnan'ın Araplaştırılması politikasının bir parçası algılanıyordu. Ayrıca Pan-Arabizm veya bölgesel egemenlik kurma iddiasındaki Arap devletleri, Filistinliler aracılığıyla Lübnan'ın iç siyasetindeki dengelere müdahale etme şansı yakalıyordu. Filistinlilerin varlığı, Arap nüfuzunu ve Araplar arası çekişmeleri Lübnan'ın içinde harekete geçiren bir işlev görüyordu ve ülkedeki Pan-Arapçı eğilimleri güçlendiriyordu.⁷²⁶ İç savaş boyunca Marunîlerin büyük çoğunluğu Filistinlileri ülkeyi felakete sürükleyen “düşman” olarak gördü. Ayrıca Marunîlerin geçmişte Dürzilerle yaşadıkları kötü deneyimin iç savaş yıllarında Müslüman Filistinlilere sert tavır almalarını etkilemiş olması muhtemeldir. Marunîlerin tarihten gelen seçilmiş travmalarının iç savaş boyunca siyasi liderler tarafından manipüle edildiği ve Müslümanları ötekileştirmeye, şiddetin kontrol dışına çıkmasına ve kan dökülmesine katkı yaptığı aşîkârdır.

İç Savaşın Başlangıcında Marunîler

Lübnan'da 70'lerin ilk yarısından itibaren ortaya çıkan siyasi gerilimler, çatışmalar, güvensizlik ve korku atmosferi, 13 Nisan 1975'te Beyrut'un Hristiyan banliyölerinden Ayn er-Rummaneh'de gerçekleşen bir saldırıyla uzun süreli bir iç savaşa dönüştü. Ayn er-Rummaneh'deki gerginlik, 13 Nisan sabahı Marunî lider Pierre Cemayel'in katıldığı bir kilise açılışına silahlı bir saldırı düzenlenmesiyle başladı. Açılan ateş sonucu kilise önündeki kalabalık içinden üç Keta'ib üyesi öldü. Saldırının ardından Filistinlilerin Cemayel'e bir suikast düzenledikleri söylentisi bölgede hızla yayıldı. Ayn er-Rummaneh'de güçlü olan Keta'ib ve ULP'nin yerel milisleri, bu söylentiyi duyar duymaz caddelere çıktı ve barikatlar kurdu. Marunî milislerin yoldan geçen bir otobüse saldırmaları sonucu otobüs yolcularından -çoğu Filistinli- 28 kişi öldürüldü.⁷²⁷

⁷²⁶ Hussein Sirrihhey, “The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967”, Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976, s. 87.

⁷²⁷ Marunî tarihçi Ferid el-Khazen, Ayn er-Rummaneh'de Marunî milislerin saldırısına uğrayan otobüsteki yolcuların bir kısmının Filistinli silahlı gerillalar olduğunu ve bir silahlı çatışma gerçekleştiğini iddia etmektedir. El-Khazen ayrıca kitabında Filistinlileri taşıyan otobüsün kilise saldırısının olduğu gün Ayn er-Rummaneh'den geçmesinin bir provokasyon olup olmadığını da tartışmaktadır. Filistinli yazar Walid Khalid ve Wade

Ayn er-Rummaneh saldırısı, Lübnan'da siyasi ve toplumsal gerginliği yükseltip tam bir kargaşa ortamı yarattı. Keta'ib Partisi, otobüste silahlı Filistinliler olduğunda ısrar ederken, FKÖ sözcüsü ise otobüs yolcularının Tal ez-Za'tar mülteci kampına giden ailelerden oluştuğunu söylüyordu.⁷²⁸ Saldırdan bir gün sonra es-Sulh hükümeti saldırıyla ilgili olarak 14 kişinin yakalandığını açıklasa da Beyrut'un banliyölerinde Filistinliler ile Keta'ib milisleri arasında silahlı çatışmalar çoktan başlamıştı. Keta'ib lideri Pierre Cemayel'e göre çıkan çatışmalar Lübnan'a zarar vermek isteyen komünist bir komplonun parçasıydı.⁷²⁹ Ulusal Hareket lideri Kemal Canbulat ise Marunî milislerin saldırılarına çok sert tepki gösterdi ve Cemayel'in partisine karşı siyasi bir savaş başlattı. Canbulat'ın lideri olduğu "Arap Cephesi" adlı örgüt, Keta'ib Partisi'nin Arap dünyasında siyasal tecridini ve ona karşı ekonomik boykot uygulanmasını isteyen bir kararı kamuoyuna duyurdu.⁷³⁰ 16 Nisan'da Arap Birliği Genel Sekreteri Mahmut Riad, çatışmaların sona erdirilmesinde arabuluculuk yapmak için Beyrut'a geldi. Riad, Keta'ib lideri Cemayel'i Ayn er-Rummaneh saldırısında önemli rol oynayan iki şüphelinin (Marun Şiti ve Hanna Emin Aun) teslim edilmesi için ikna etti. Böylece 16 Nisan'da iki şüphelinin teslim edilmesinden sonra bir ateşkes ilan edildi, fakat bu ateşkes çatışmaları durmak için yeterli olmadı. 18 Nisan'a gelindiğinde Beyrut'taki çatışmalarda ölen sayısı 300'ü geçmişti.⁷³¹ 19 Nisan'da Keta'ib milisleri, Beyrut Limanı'nda büyük mad-

R. Gloria ise Ayn er-Rummaneh saldırısını Filistinli masum sivillere yönelik bir katliam olarak nitelendirmektedir. Farid Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, London, I.B. Tauris, 2000, s. 287; Walid Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, The Center for International Affairs, 1979, s. 47; Wade R. Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, Londra, Ithaca Press, 1985, s. 183.

⁷²⁸ Edgar O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, New York, Palgrave, 1998, s. 1.

⁷²⁹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 184.

⁷³⁰ Ferid el-Khazen, Kemal Canbulat'ın Keta'ib Partisi'ni ülke siyasetinden izole etmeye yönelik siyasetinde iki solcu lider Muhsin İbrahim ve George Havi'nin teşviklerinin payı olduğunu düşünmektedir. Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 288-289.

⁷³¹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 185; Kamal Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, New York, Caravan, Üçüncü Baskı, (Birinci Baskı, 1976), 2005, s. 99; O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 3.

di zarara yol açan bir yangın çıkardı. Çatışmalar ancak Nisan ayının son günlerinde yavaşlamaya başladı.⁷³²

Mayıs ayında Beyrut'ta Filistinliler ile Keta'ib milisleri arasındaki çatışmalar tekrar başladı. Çatışmalar sürerken 7 Mayıs'ta Pierre Cemayel'in üç bakanı, Kamil Şam'un'un iki bakanı ve Dürzi bakan Macid Arslan, es-Sulh hükümetinden çekildiklerini açıkladı. 12 Mayıs'ta bir Şi'i ve bir Sünni bakan da hükümetten çekilince Başbakan es-Sulh, 15 Mayıs'ta parlamentoda Ayn er-Rummaneh saldırısından dolayı Keta'ib Partisi'ni suçlayan sert bir konuşma yapıp istifa etti. Sulh'un istifasının ardından Beyrut'taki çatışmalar şiddetlendi. 18 Mayıs'ta Keta'ib milisleriyle Filistinli gerillalar arasında Dikvana'da başlayan çatışmalar, Doğu Beyrut, Tal ez-Za'tar ve Cisir el-Paşa'da devam etti. 22 Mayıs'ta Naba'a'daki Şi'i milisler ile Sinn el-Fil'deki Keta'ib milisleri arasında çatışmalar başladı.⁷³³ Bunun üzerine Devlet Başkanı Faranjiyye, 23 Mayıs'ta Sünni Tuğgeneral Nureddin Rifa'i başbakanlığında bir askeri hükümet atadı.⁷³⁴ Üçlü İttifak (Selam, Karami, Edde) ve Kemal Canbulat, askeri hükümete karşı gösteriler ve grevleri de kapsayan sert bir muhalefet başlattı. Lübnan'da büyüyen kriz karşısında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, arabuluculuk yapması için üç üst düzey Suriyeli yetkiliyi (Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam, Genel Kurmay Başkanı Hikmet Şihabi ve Hava Kuvvetleri Komutanı General Naci Cemil) 24 Mayıs'ta Beyrut'a yolladı. Suriyeli arabulucuların Devlet Başkanı Faranjiyye üzerindeki telkinleri başarılı oldu ve 26 Mayıs'ta askeri hükümet istifa etti. Devlet Başkanı Faranjiyye, 28 Mayıs'ta da yeni hükümeti kurma görevini Reşid Karami'ye verdi. Fakat Canbulat'ın Keta'ib'e yönelik tecrit siyaseti Karami'nin hükümeti kurmasını bir süre geciktirdi. Mayıs ayı sonundan Haziran ayı başına kadar Beyrut'ta yeniden şiddetlenen çatışmalarda 100'den fazla kişi öldü. Beyrut'taki çatışmalar Haziran ayında ilk kez kent dışına taşı ve Hıristiyan kasabası Damur'da ULP milisleri ile FKÖ gerillaları çatıştı. Çatış-

⁷³² Said Haddad-Movrad Saleh, *Tall-el Zaatar Katliamı ve Lübnan İç Savaşı*, Çev: Mehmet Atilla, Evren Yayınları, 1977, s. 21.

⁷³³ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 103-104; O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 7.

⁷³⁴ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 106.

malar devam ederken Reşid Karami 30 Haziran'da Keta'ib ve İSP'nin içinde olmadığı bir ulusal uzlaşi hükümeti kurmayı başardı.⁷³⁵

Lübnan'da hükümet krizi sürerken FKÖ lideri Arafat'ın Devlet Başkanı Faranjiyye ile yaptığı görüşmeler, Filistinliler ile Maruniler arasındaki çatışmaların çözümü konusunda bir diyalog kanalı kurulmasını sağlamıştı. 12 Haziran'da Filistinli işadamı Hassib Sabbagh'ın Beyrut'taki evinde gerçekleşen bir toplantıda, FKÖ lideri Yaser Arafat ve Salah Khalaf ile Marunî Düzeni'nden iki nüfuz sahibi rahip olan Bulus Azzi ve Bulus Na'aman bir araya geldi. İki Marunî rahip, Marunî toplumunun Filistin davasını desteklediğini, fakat FKÖ'nün Lübnan'ın egemenliğini çiğnemesine ve yanlış siyasetlerle Hristiyanlarla karşı karşıya gelmelerine karşı olduklarını söyledi. Arafat, FKÖ'nün ne Marunîlere ne de Canbulat'a düşman olduğunu belirtip Suriye ve Libya'yı savaşı kışkırtmakla suçladı. Khalaf ise Marunî liderlerin silahlanmaya bu kadar çok para ayırmalarından dolayı duyduğu kaygıları dile getirdi. İki Marunî rahip, Khalaf'ın iddiasını doğrulayarak bu silah alımlarının FKÖ'nün askeri olarak ülkenin içişlerine karışmasına karşı bir önem olduğunu belirtti. Bu görüşmeden üç gün sonra 15 Haziran'da Kaslık Üniversitesi'nde bir toplantı daha yapıldı. Bu kez Arafat, iki temsilcisini (Hani el-Hassan ve Ebu ez-Za'im) görüşmeye gönderdi. Toplantı, iki taraf arasında görüşme kanallarının açık tutulmasını ve yeni meselelerin ortaya çıkmasının engellenmesini hedefliyordu.⁷³⁶ Bu görüşmelerin ardından Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'ın arabuluculuğuyla 2 Temmuz'da yeni Lübnan hükümeti ile FKÖ arasında bir ateşkes imzalandı. Ateşkes antlaşmasının sonuçlandırıldığı görüşmeye, Başbakan Karami, FKÖ lideri Arafat, Lübnan Ordu Komutanı İskender Ghanem ve FKÖ askeri kanadının başı olarak -Suriye yanlısı *es-Sā'ika*'nın lideri- Zuheyr Muhsin katıldı. Ateşkesin ardından FKÖ ülkedeki çatışmalardan uzak kalmaya gayret gösterirken Suriye yönetimi ise Lübnan'ın içişlerine daha fazla müdahil olacağını işaretlerini veriyordu.⁷³⁷

⁷³⁵ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 187-190; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 111-113; O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 8-9.

⁷³⁶ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 298.

⁷³⁷ Helen Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985, s.128; Marius Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s. 9.

Karami hükümeti, görevinin ilk ayında ülkedeki güvenliği yeniden tesis etmeye çalıştı. Ülkedeki şiddet eylemlerinin düşüş göstermesiyle hükümetin güvenlik konusunda aldığı önlemler kısmen başarıya ulaştı. Fakat hükümet dışında kalan Canbulat, Karami hükümetini eleştirileriyle baskı altında tutmaya çalışıyordu. Aynı günlerde Marunî lider Cemayel'in Ba'albek'teki *el-Feth* kampında Şi'i milislere askeri eğitim verilmesini bir meydan okuma ve provokasyon olarak nitelemesi, Canbulat ile Şi'i Emel Hareketi arasında bir ittifakın doğmasına yol açtı. Bu ittifakın kurulmasının ardından Canbulat, 7 Temmuz'da konfesyonel sistemin sona erdirilmesini, devlet başkanının ayrıcalıklı konumunun tekrar belirlenmesini, seçim kanununun değiştirilmesini, ordunun yeniden örgütlenmesini ve kısıtlamaların kaldırılmasını talep eden 5 maddelik bir program açıkladı. Canbulat bu programla ülkedeki Şi'ileri harekete geçirmeyi umut ediyordu. Marunî lider Cemayel, Canbulat'ın girişimine sert bir açıklamayla cevap verdi. Canbulat ise 15 Ağustos'ta 7 Temmuz'daki reform programını 8 maddeye çıkararak tekrar kamuoyuna açıkladı.⁷³⁸

Bir aylık göreceli sükunluktan sonra Ağustos ayında Lübnan'daki silahlı çatışmalar, Bekaa'daki Grek Katolik kasabası Zahle'de patlak veren olaylarla tırmanışa geçti. Zahle'de yerel Hristiyan milislerle Filistinli gerillalar arasında ağır makineli silahların ve roketlerin kullanıldığı bir çatışma başladı. Birkaç gün süren çatışmalarda yaklaşık 28 kişi öldü. Zahle'deki olaylar, çatışmanın ülkenin diğer yerlerine yayılmasını tetikledi. Trablus'un doğusundaki Marunî kasabası Zagharta'da yaşanan bir trafik kazası bölgedeki mezhepsel gerilimi aniden yükseltti. Trabluslu Sünni milislerin trafik kazasına karışan bir Hristiyan'ı kaçırması, Marunî milislerin de yol kesip adam kaçırmaya eylemlerine başlamasına yol açtı. Bu gerginlik tarafların rehineleri serbest bırakmasıyla kısa sürede yatıştı. Fakat Lübnan Ordusu'nun Trablus'taki bir kışlasına yapılan silahlı saldırı sonucu 8 askerin yaralanması ve 3 Grek Ortodoks rahibin kaçırılmasıyla mezhepsel gerilim tekrar yükseldi. Kura bölgesinde Marunî milislerle SSMP ve Komünist Parti milisleri arasında silahlı çatışmalar başladı. Ardından Darayya'dan Trablus'a gönderilen Müslüman rehineleri taşıyan bir otobüse Marunî

⁷³⁸ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 192-193.

Faranjiyye Ailesi'nden bir saldırganın ateş açması ve olayda 12 rehinenin ölmesi ülkedeki Müslüman kesimin büyük tepkisine yol açtı.⁷³⁹

Lübnan'ın kuzeyinde birdenbire patlak veren çatışmaların en önemli özelliği, Marunî Devlet Başkanı Faranjiyye'nin kasabası Zagharta ile Sünni Başbakan Karami'nin doğduğu kent olan Trablus arasında gerçekleşmesiydi. Çatışmalara katılan Zaghartalı milislerin büyük bir çoğunluğu devlet başkanının oğlu Toni Faranjiyye'nin komutası altındaki 2 bin kişilik "Zagharta Kurtuluş Ordusu" adlı milis grubunun üyesiydi. Trablus'taki çatışmaların karşı tarafında Faruk Mukaddam'ın "24 Ekim Hareketi" milisleri vardı. 8 Eylül'deki hükümet toplantısında İçişleri Bakanı Şam'un, çatışmalara Lübnan Ordusu'nun müdahale etmesini talep etti. Köyü kuşatma altında olan Devlet Başkanı Faranjiyye, Şam'un'un talebine destek verdi. Buna karşılık Başbakan Karami, General İskender Ghanem komutasındaki ordunun ülkenin kuzeyindeki çatışmalara müdahale etmesini reddetti. Devlet başkanı ile başbakan arasında patlak veren kuzeydeki çatışmalara müdahale konusundaki kriz, 10 Eylül'de İskender Ghanem'in görevden alınması ve yerine Tuğgeneral Hanna Sa'id'in atanmasıyla çözüldü. Bu değişikliğin ardından Başbakan Karami orduyu kuzeye göndermeyi kabul etti.⁷⁴⁰

Lübnan Ordusu'nun ülkenin kuzeyine müdahale etmesi, çatışmaya çözüm getirmek yerine çatışmaları daha da karmaşık hale getirdi. 11 Eylül'de Lübnan Ordusu'na ait askeri birlikler, Faruk Mukaddam'ın 24 Ekim Hareketi milisleriyle çatışmaya başladı ve çatışmada 14 Müslüman milis öldü. Çatışma, Faranjiyyelerin bir üyesinin işlettiği plaja saldıran Müslüman milislerin Trablus'a geri dönerken yol araması yapan Lübnan Ordu birliklerine rastlamasıyla başlamıştı. Bir gün sonra Trablus'taki bazı Hristiyanların evleri ve dükkânları bombalandı ve yağmalandı.⁷⁴¹ Bu çatışmalar, Dürzî lider Canbulat'ı Müslüman milislerin Lübnan Ordusu tarafından Trablus'ta öldürülmesini protesto etmek için ülke çapında bir genel grev çağrısı yapmaya yöneltti. Grev gününün gelmesi beklenirken Beyrut'taki Hristiyan ve Müslümanlar çıkacak çatışmalar için cadde köşele-

⁷³⁹ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 313; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 123-124.

⁷⁴⁰ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 194.

⁷⁴¹ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 314.

rinde, yüksek binalarda ve stratejik köprülerde mevzilerini hazırlıyorlardı. Canbulat grevi son dakikada iptal ettiğini açıklasa da bu iptal kararı Beyrut'taki çatışmaların başlamasını engelleyemedi. 17 Eylül'de Keta'ib milisleri Beyrut'un Downtown bölgesine şiddetli bir saldırı başlattı. Marunî milisler bu bölgedeki ticaret yerlerini 4 gün boyunca bombaladı. Marunî milislerin uyguladığı kontrolsüz ve yıkıcı şiddet, 20 Eylül'de Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'ın Beyrut'a arabulucu olarak gelmesine yol açtı.⁷⁴² Haddam'ın etkili diplomatik girişimleri, mezhepsel grupların temsilcilerinden oluşan ve ülkedeki krizleri çözmekle görevli Ulusal Diyalog Komitesi (UDK) adlı siyasi bir yapının oluşturulmasını sağladı.⁷⁴³ 20 üyeden oluşan komitede, Dürzî Kemal Canbulat, Sünni liderlerden Sa'ib Selam, Abdullah Yafi ve Reşid Karami, Şi'î geleneksel liderlerinden Kamil el-Es'ad, Suriye yanlısı Ba'as Partisi Örgütü'nün lideri Asım Kansu, Marunî liderlerden Pierre Cemayel, Kamil Şam'un ve Raymond Edde gibi ülkenin önde gelen siyasi figürleri yer alıyordu.⁷⁴⁴

UDK, ilk toplantısını 25 Eylül'de gerçekleştirdi. İlk toplantı olumlu bir atmosferde başladı. Bir hafta önce ULP milislerince kaçırılan Kemal Canbulat'ın oğlu Velid, Kamil Şam'un'un oğlu Dori'nin girişimiyle serbest bırakılmıştı. İlk toplantı boyunca Marunî lider Cemayel, UDK'nın Ulusal Pakt'ı ve anayasayı değiştirme gibi köklü meseleleri ele alma hakkı olmadığını göstermeye çalıştı. UDK, 2 aydan fazla bir sürede siyasal, ekonomik ve toplumsal reform konularının tartışıldığı 8 toplantı gerçekleştirdi. Toplantılar, daha çok Müslümanların siyasal konfesyonelizmin yürürlükten kaldırılması ve Hristiyanların ulusal egemenlik taleplerine odaklandı. UDK toplantılarındaki ilk mesele, Canbulat ile Cemayel arasındaki fikir ayrılıklarının giderilememesi idi. İkinci mesele, Canbulat ile Sünni liderler Karami ve Selam arasında bir diyalog imkânının olmamasıydı. Sünni liderler, FKÖ'yü iç savaşın bir tarafı olarak görmek istemiyordu. Üçüncü mesele ise Sünni Selam ve Marunî Edde'nin Devlet Başkanı Faranjiyye'nin istifası yönündeki talepleri idi.

⁷⁴² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 129; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 125.

⁷⁴³ Adel I. Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, Hong Kong, Macmillan Press, 1980, s. 91-92.

⁷⁴⁴ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 3.

UDK, 1975 yılının ikinci yarısında ülkedeki iç savaşı durdurmak için en önemli girişim gibi görünse de bu konuda herhangi bir başarı sağlayamadı ve sadece Suriye'nin Lübnan iç siyasetinde yükselen nüfuzunun bir göstergesi olarak kaldı. UDK dışında bu dönemde iç savaşı bitirmek için yapılan ikinci girişim, Bkerke'deki Marunî Patrikhanesi'nde gerçekleşen ve farklı mezheplerden 14 din adamının katıldığı diyalog toplantısıydı. Bu toplantının ardından Aramun'daki Sünni *Dar el-Fetva* kurumunda ikinci bir toplantı düzenlendi. Bkerke'deki ruhbanlar zirvesi, Lübnan'ın Hristiyan-Müslüman ilişkileri tarihinde bir ilkti. Zirve sırasında ülkedeki dinsel hoşgörünün bir göstergesi olarak Şîî lider Musa es-Sadr, öğle namazını Bkerke'deki patrikhanenin toplantı salonlarından birinde kıldı. Fakat ne Lübnan'ın birliğine yönelik jestler ne de barış çağrıları ülkedeki kanlı iç savaşın hızını kesebildi.⁷⁴⁵

Ekim ayının sonunda şiddet olayları ve çatışmalar Lübnan'ın farklı yerlerine yayılmıştı. 22 Ekim'de Beyrut'un Downtown bölgesinde Keta'ib milisleriyle İbrahim Kulaylat'ın Murabitun milisleri arasında ağır silahların kullanıldığı iç savaşın en şiddetli çatışmalarından biri başladı. Çatışmalar, 25 Ekim'de Ras Beyrut'un çevresine sıçradı. Bölgede yabancıların oturduğu apartmanlar, lüks hoteller ve büyükelçilikler vardı. Çatışmalar bir süre sonra Ayn el-Muraysi ile el-Kantari arasındaki bölgede yoğunlaştı ve özellikle Keta'ib milislerinin kontrolündeki *Holiday Inn* Oteli savaşın merkezi haline geldi. *Holiday Inn*, Murabitun milisleri tarafından ağır toplar ve füzelerle bombardımana tutuldu.⁷⁴⁶ Bazı Hristiyan ve Müslüman milisler, oteli, dükkânları, ofisleri ve bölgedeki zenginlerin evlerini yağmaladı. Ayn el-Muraysi ile el-Kantari arasındaki bölgede 5 gün devam eden savaş Beyrut'un hoteller bölgesini harabeye çevirdi.⁷⁴⁷ Çatışmalar, Beyrut'un banliyölerinde de devam etti. Tal ez-Za'tar mülteci kampı yakınlarındaki Mkalles endüstri bölgesi çatışmalardan büyük zarar gördü ve birçok fabrika yakıldı. Trablus-Zagharta cephesindeki çatışmalar da

⁷⁴⁵ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 316-317.

⁷⁴⁶ Beyrut'taki *Holiday Inn* Hoteli günümüzde Lübnan İç Savaşı'nın ülkeye verdiği maddi ve manevi zararların bir sembolü olarak kentin merkezinde harabe bir halde durmaktadır.

⁷⁴⁷ Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 131.

yükselişe geçti.⁷⁴⁸ Ayrıca 27 Ekim'de Zahle ve Damur kasabalarında çatışmalar patlak verdi.⁷⁴⁹ Taraflar birkaç ateşkes açıklaması yapsa da bunların hiç biri uygulanamadı.

Kasım ayı başında çatışmalar sürerken iki olay ülkedeki gerilimi daha da tırmandırdı. İlki, 4 Kasım'da 4 *el-Feth* gerillasının Beyrut Havalimanı'nın ana terminal binasına saldırması oldu. Kahire'ye hareket edecek bir Mısır uçağını kaçırmak isteyen Filistinli gerillalarla Lübnan Ordusu arasındaki çatışmada iki kişi öldü.⁷⁵⁰ Kasım başında gerginliği yükselten ikinci olay, 6 Kasım'da Beyrut'un kuzeyindeki Juniye limanına silah ve askeri malzeme yüklü bir geminin geldiği haberleriydi. Başbakan Karami, Genelkurmay Başkanı Hanna Sa'id'den gemiye ve içindeki silahlara el koymasını istedi, fakat ordu Keta'ib ve Faranjiyye'nin milislerinin bulunduğu bölgeye doğru harekete geçmek istemedi. Karami ise gemi olayından dolayı Keta'ib Partisi'ni suçlamaya devam etti. Keta'ib, 6 Kasım'da bir manifesto yayınlayarak Lübnanlıların silah sahibi olmak istemesinin sebebi olarak hükümetin üzerinde otorite kurmadığı ağır silahlara sahip grupları işaret etti.⁷⁵¹

UDK, 4 Kasım'da – Şam'un ve Keta'ib temsilcilerinin katılmadığı – bir toplantı yaptı. Komite, toplantıda sivil hizmetlerde ve hükümetin oluşumunda konfesyonalizmin kaldırılmasıyla ilgili bir öneri açıkladı. Keta'ib, Marunî Manastır Düzeni ve Marunî Ligi bu öneriyi sert bir dille eleştirdi. Keta'ib'in siyasi bürosu yaptığı açıklamada, UDK'nın ülkedeki konfesyonalizmin kaldırılmasını önerebilecek bir legal otorite olmadığını söylerken, Marunî Manastır Düzeni lideri Peder Şarbal Kassis bu öneriyi "Ulusal Pakta açık bir zarar verme girişi" olarak nitelendiriyordu.⁷⁵² Ayrıca Ulusal Hareket'in konfesyonel sistemi değiştirmeye yönelik sürekli hale gelen girişimleri, Marunîlerin tek bir cephe altında toplanma ihtiyacını açıkça ortaya çıkarmıştı. Kasım ayı ortasından itibaren bu yönde gelişmeler olmaya başladı. Keta'ib, ULP, Devlet Başkanı Faranjiyye, Tanzim, Sedi-

⁷⁴⁸ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 317.

⁷⁴⁹ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 49.

⁷⁵⁰ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 317.

⁷⁵¹ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 34.

⁷⁵² Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 35.

rin Muhafızları, Marunî Manastır Düzeni, Marunî Ligi ve diğer Marunî keşiş gruplarının içinde yer aldığı yeni bir muhafazakâr cephenin kurulması için girişimler yoğunlaştı. Bu girişimlerle eşzamanlı olarak Marunî keşişler ve bazı entelektüeller, Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi'nde "Kaslık Komitesi" adı altında toplantılar düzenlemeye başladı. Komitenin katılımcıları, yayınladıkları açıklamalar ve yaptıkları çalışmalarla Lübnan milliyetçiliğinin muhafazakâr bir konseptini savunuyordu. Kaslık Komitesi, çatışmayı ilgilendiren meselelerin çoğunda sert bir muhafazakâr bakış açısı ortaya koyuyordu.⁷⁵³

6 Aralık 1976'da Keta'ib Partisi lideri Pierre Cemayel, Suriye'nin başkenti Şam'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Cemayel'in Şam'a davet edilmesi, Suriye'nin Keta'ib ile işbirliği yapma konusundaki istekliliğini gösteriyordu.⁷⁵⁴ Fakat Cemayel Şam'da iken Lübnan'daki şiddet bir anda tekrar yükseldi. Cemayel'in kendisini Şam'a götürecek helikoptere bindiği saatlerde Kahhaleh kasabası yakınlarındaki Marunî köyü el-Fanar'da 4 Keta'ib üyesinin cesedi bulundu. Roland Sa'adeh, Elias Bano, George Absi ve Eduard Aukar adlı Keta'ib üyeleri Brummana'dan el-Fanar'a arabayla giderken bilinmeyen saldırganlar tarafından pusuya düşürülmüştü.⁷⁵⁵ Cemayel Şam'dan dönmeyen önce Keta'ib ve ULP milisleri Beyrut'un liman bölgesinde Müslümanlara yönelik tarihe "Kara Cumartesi" olarak geçen kanlı

⁷⁵³ 6 Kasım 1975 tarihli Kaslık Komitesi memorandumı, 1943 Ulusal Paktı'nı 4 ana prensip üzerine oturtuyordu: (1) İlk prensip, Lübnan'ın tarafsızlığının açıklanmasıydı. Müslüman olanlar Arap-İslam dünyasının çıkarlarını Lübnan'ın çıkarlarından üstün göremeyeceği gibi Müslüman olmayanlar da Arap-İslam dünyasının çıkarlarıyla çelişen taleplere öncelik veremezdi. (2) İkincisi, 1943'teki Riad Sulh hükümetinin programında olduğu gibi Lübnan özgür, bağımsız ve egemen bir ülkedydi. (3) Üçüncü prensip, Lübnan her ne kadar Arap karaktere sahip olsa da onun çıkarları Batı medeniyetine yakın olmayı gerektiriyordu. (4) Son prensip ise cumhuriyetin devlet başkanı Marunî olmalıydı ve onun yürütme gücü hiçbir suretle azaltılamamalı ve kısıtlanamamalıydı. Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 36.

⁷⁵⁴ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 39.

⁷⁵⁵ Ferid el-Khazen'e göre, el-Fanar köyünde 4 Keta'ib üyesinin öldürülmesi tesadüf eseri gerçekleşmiş bir saldırı değildi. Saldırının zamanlaması ülkedeki mezhepsel kargaşayı kışkırtmayı ve Keta'ib milislerinin aşırı tepki vermesini provoke etmeyi amaçlıyordu. Böylece Şam'daki Esad-Cemayel görüşmelerinden çıkacak sonuç etkisiz hale getirilebilecekti. Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 324.

katliama girişti. Saldırıda, 100'den fazla sivil Müslüman öldürüldü. Öldürülenlerin çoğu, Beyrut Limanı'nda çalışan evine gitmekte olan işçilerdi. Liman bölgesindeki bu katliamın en kaygı verici yönlerinden biriye Hristiyan milislerin yoldan geçenleri kimlik kontrolü yaptıktan sonra dini aidiyetinden dolayı öldürmeleri idi.⁷⁵⁶

8 Aralık'ta Murabitun milislerinin lideri İbrahim Kulaylat, Keta'ib milislerinin kontrol ettiği Beyrut'un hoteller bölgesine bir karşı saldırı başlattı. Murabitun milislerinin saldırısı karşısında Keta'ib milisleri Şehitler Meydanı yakınlarındaki ikinci savunma hattına geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine İçişleri Bakanı Şam'un, Keta'ib milislerinin Downtown bölgesinde zor duruma kalmalarından dolayı Lübnan Ordusu'nun müdahale etmesini talep etti. Şam'un'un bu talebi karşılık bulamasa da bazı ordu birlikleri ve iç güvenlik güçleri St. George ve Phoenicia hotellerinde konuşlandı. 9 Aralık'ta Ulusal Hareket'in bir delegasyonu, ordunun hoteller bölgesindeki varlığı konusunda Başbakan Karami ile görüştü. Karami, delegasyona hoteller bölgesindeki ordu birliklerinin Şam'un'un otoritesi altında olduğunu söyledi. Ulusal Hareket lideri Canbulat, bu cevabı Devlet Başkanı Faranjiyye'nin Cemayel ve Şam'un'la yaptığı gizli anlaşmanın kanıtı olarak gördü ve böylece Canbulat- Faranjiyye ilişkileri hızlı bir bozulma sürecine girdi.⁷⁵⁷

Canbulat-Faranjiyye ilişkilerinin bozulma sürecine girmesinin diğer bir nedeni de Hristiyan milislerin Aralık ayı boyunca ülkenin birçok yerinde giriştikleri şiddet eylemleri idi. 11 Aralık'ta Keta'ib milisleri, Antelias'taki Haret el-Ghavrına'nın Şi'i gecekondu mahallelerine saldırı ve bölgeyi işgal etti. Bölgede yaşayan Şi'iler yoksul ve savunmasız yerleşimcilerdi. Fakat bazılarının Komünist Parti'ye üye olması Keta'ib milislerinin saldırısı için mazeret oluşturunuyordu. 16 Aralık'ta ULP milisleri, Beyrut'un güney tepelerindeki küçük Müslüman köyü Sibnay'a saldırı. Haret el-Ghavrına ve Sibnay'da yaşayan Müslümanlar Hristiyan milisler tarafından Ba'albek'e göç etmeye zorlandı. Sibnay saldırısından 4 gün

⁷⁵⁶ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 210; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s.131; Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 324; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 146-147.

⁷⁵⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 211-212; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 147-148.

sonra Zahleli milisler, önce komşuları olan Şi'i Karak köyüne ve ardından Sünni Sa'adnayel kasabasına Keta'ib destekli saldırılar düzenledi. 22 Aralık'ta Zahleli milisler, Beyrut-Şam karayolu üzerinde belli bir bölgeye kontrol eder hale geldi.⁷⁵⁸ Hristiyan milislerin Haret el-Ghavrına, Sıbnay ve Zahle'de giriştiği askeri saldırılar aynı zaman etnik-dini kimliğe dayalı bir temizlik operasyonu izlenimi veriyordu. Bunun anlamı, Hristiyan liderlerin Kisravan, Metn ve Bekaa'nın en büyük kenti Zahle'yi kapsayan ve Hristiyanların askeri ve demografik olarak baskın oldukları kurtarılmış bölgeler yaratmak istedikleriydi.⁷⁵⁹

Hristiyan milislerin bu faaliyetlerinin yanında Kaslık Komitesi'nin 22 Aralık'ta yayınladığı ikinci memorandum ve 31 Kasım'da yapılan Marunî liderler zirvesi, 1975 yılının sonuna damgasını vuruyordu. Kaslık Komitesi'nin bir reform programı için öneriler içeren ikinci memorandumu, 6 Kasım'daki ilk memorandum kadar aşırı istekler barındırmıyordu. Memorandumda, Lübnan'daki çatışmanın iç boyutunun var olduğu fakat bu boyutun siyasal sistemin doğasından çok her seviyedeki kötü yönetimle ilgili olduğu kabul ediliyordu. Memorandum, devlet başkanının başbakanı seçme hakkı olsa da ülkedeki siyasal sistemde eşit ortaklar olduğu belirtildi. Bununla birlikte memorandum, siyasal konfesyonalizmin kaldırılmasını reddetmeye devam ediyordu. 31 Kasım'da Ba'abda'daki Başkanlık Sarayı'nda yapılan Marunî liderler zirvesinde ise ortak bir siyasi ve askeri cephe kurma konusu tartışıldı. Faranjiyye, Cemayel, Şam'un ve Peder Kassis'in katıldığı zirvede ayrıca Ulusal Pakt'ın önemine vurgu yapıldı.⁷⁶⁰

1976 Suriye İşgali ve Marunîler

1976 yılı Marunî milislerin Beyrut'taki Filistin mülteci kamplarına yönelik kuşatma ve saldırılarıyla başladı. Beyrut'taki Filistin mülteci kampları, uzun zamandır Hristiyanlar için bir huzursuzluk ve tehdit kaynağıydı. Tal ez-Za'tar, Cisir el-Paşa, Dubayeh ve Karantina gibi yerleşimler

⁷⁵⁸ Zahle gibi stratejik önemi yüksek olan bir bölgedeki bu tür askeri gelişmeler, Suriye'yi harekete geçirdi. Suriye kontrolündeki 3.000 kişilik Filistin Kurtuluş Ordusu'na bağlı Yarmuk Tugayı'nın Bekaa Vadisi'ne gönderilmesi ve Zahle'ye bir karşı saldırı gerçekleştirmesi bölgedeki durumu dengeledi.

⁷⁵⁹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 213.

⁷⁶⁰ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 40.

Hristiyanların yaşadığı Doğu Beyrut'un çevresine yayılmıştı. Bu kamplar, bir yandan barındırdıkları mülteci sayısıyla bölgedeki toplumsal ve ekonomik dengeleri sarsarken diğer yandan da kamplardaki silah gerillalar bölgedeki Hristiyanlar için bir korku kaynağıydı. Doğu Beyrut'u kuşatan bu mülteci kampları stratejik olarak da önemli bir konuma sahipti. Cema'el ve Şam'un, Tal ez-Za'tar, Cisir el-Paşa ve Dubayeh mülteci kamplarını ele geçirerek Beyrut ile kuzeydeki Juniye arasındaki sahil yolunu kontrol edeceklerini düşünüyordu. Ayrıca Beyrut Nehri'nin doğusundaki Tal ez-Za'tar ve Cisir el-Paşa kampları, Keta'ib ve ULP arasındaki bağlantıyı sağlayan Metn yolunun güvenliğini tehdit ediyordu. Beyrut Limanı'nın yanındaki Karantina ve Maslakh'taki yerleşimler ise Keta'ib ve ULP'nin ticari çıkarları için bir tehdit unsuruydu.⁷⁶¹ Tüm bunlarla birlikte kamplara yapılan saldırıların, Marunî örgütlerin siyasi ve askeri bir cephe oluşturma çabalarının ve Aralık ayında Haret el-Ghavrına, Sibnay ve Zahle'de yapılan etnik-dini temizlik operasyonlarının bir parçası olduğu aşikârdı.

Keta'ib ve ULP milisleri, 4 Ocak'ta Beyrut Nehri'nin doğusundaki büyük mülteci kampı Tal ez-Za'tar ve Cisir el-Paşa'ya saldırdı. 7 Ocak'ta İçişleri Bakanı Şam'un Lübnan İç Güvenlik birimlerine kampların kuşatılmasında Marunî milislere yardım etme emri verdi. Marunî milisler, 12 Ocak'ta Beyrut'un 5 km. kuzeyindeki Dubayeh mülteci kampına saldırdı. Bu kampta Hristiyan Filistinliler de vardı, fakat bu Marunî milislerin saldırılarına engel teşkil etmedi. Dubayeh mülteci kampının kontrolünü ele geçiren milisler, bu kez Beyrut Nehri ile liman arasındaki bölgede yer alan ve Şi'i nüfusunun yoğun olduğu Karantina ve Maslakh'taki baraka evlerden oluşan yerleşimlere yöneldi. Marunî milisler, 18 Ocak'ta bölgeyi tamamen ele geçirdi. Müslüman yerleşimciler Batı Beyrut'a gitmeye zorlanırken bölgedeki baraka evler buldozerlerle yıkıldı. Mülteci kamplarına yapılan saldırılarda 1.000'den fazla Filistinli ve Lübnanlı Müslüman öldürüldü.⁷⁶²

⁷⁶¹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 214; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 149-150.

⁷⁶² Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 51; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 131-132; Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 214; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 151-152.

Keta'ib ve ULP milislerinin Filistin mülteci kamplarına yönelik saldırıları her şeyden önce Lübnan'da yeni bir Marunî-Filistinli çatışmasının başlayacağını işaretlerini veriyordu. FKÖ lideri Yaser Arafat, ülkedeki çatışmaya geri dönüp dönmeme konusunda bir süre tereddüt etti. Bu arada 13 Ocak'ta Marunî liderler –ilk zirveden 14 gün sonra- Ba'abda'daki Başkanlık Sarayı'nda bir zirve toplantısı daha yaptı. Marunî liderler zirvesinde yapılan açıklamada Lübnan'daki çatışma "Lübnanlılarla, özellikle Hristiyanlarla Filistinliler arasında bir savaş" olarak tanımlandı.⁷⁶³ Marunî milisler Karantina bölgesinde etnik-dini temizlik operasyonlarını sürdürürken Ulusal Hareket milisleri ve Filistinli gerillalar da Beyrut'un güneyindeki Hristiyan kasabası Damur üzerine yürüyerek ilk kez karşı saldırıya geçti. Damur saldırısında Filistinli güçler içinde *el-Feth* ve *es-Sâ'ika* gerillaları önemli rol oynadı. Damur ve iki yakın Hristiyan kasabasında 500'den fazla Hristiyan öldürüldü ve 7 bini göçe zorlandı.⁷⁶⁴ Ulusal Hareket ve FKÖ, Damur'da Marunî milislerin Beyrut'ta uyguladığı acımasız yöntemlerin aynısını uyguladı. Damur saldırısı sırasında diğer bir gelişmede de Lübnan Ordu Komutanı Hanna Sa'id'in savaş uçaklarını Filistinli gerillalara karşı ilk kez kullanmasıydı. Lübnan Hava Kuvvetleri'nin Damur'da kullanılması ordunun içindeki ayrılıkçı atmosferi tetikledi ve Sünni Üsteğmen Ahmed el-Khatib'in kontrolü altındaki birliklerle Lübnan Arap Ordusu (LAO) adı altında ayrı bir ordu kurmasına yol açtı.⁷⁶⁵

Ocak ayı boyunca Lübnan'da iç savaş şiddetlenirken ülkedeki gelişmeler üzerinde Suriye yönetiminin diplomatik ve askeri yöntemlerle ağırlığını daha fazla hissettirdiği ortaya çıkıyordu. Hafız Esad, 21 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam başkanlığında bir heyeti Beyrut'a yolladı. Suriyeliler ile Lübnan otoriteleri arasında kısa sürede bir anlaşmaya varıldı. 22 Ocak'ta Lübnan Devlet Başkanı Faranjiyye ateşkes ilan edildiğini ve Lübnanlılar, Suriyeliler ve Filistinlilerden oluşan bir yüksek askeri komite kurulacağını açıkladı. Suriye'nin krize müdahalesi sadece diplomatik boyutta

⁷⁶³ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 40.

⁷⁶⁴ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 325; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 51.

⁷⁶⁵ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 52; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 153.

kalmadı ve Lübnanlıların bu kadar kolay anlaşmayı kabul etmelerinin askeri nedenleri de vardı. Suriye lideri Hafız Esad, Lübnan'da çatışmalar şiddetlenince Suriye'nin Lübnan'da izlemesi gereken siyasi stratejileri kararlaştırmak için rejimin üst düzey yetkililerinden oluşan ve *ad hoc* karar alıcı bir kabine gibi hareket eden bir komite oluşturmuştu. Komitedeki Suriyeli yetkililer, Filistin Direnişine destek verme konusunda fikir birliği içinde olmalarına rağmen bunun sadece diplomatik araçlarla sağlanamayacağını düşünüyordu. Bunun üzerine Suriye'nin askeri gücünün Filistin Kurtuluş Ordusu (FKO) adı altında Lübnan'a sokulmasına karar verildi. 19 Ocak'tan itibaren FKO'nun Yarmuk Tugayı, Lübnan'a girmeye başladı. Esad, bu askeri kararın, 21 Ocak'ta Suriyeli üst düzey yetkilileri Beyrut'a göndererek diplomatik bir kararla da destekledi. Suriyeli üst düzey yetkililer Beyrut'a vardıklarında FKO Bekaa Vadisi'ndeki Şatura kasabasını ele geçirmişti. Bu birlikler, Bekaa Vadisi'ni kontrol edebilir veya Beyrut dâhil bir kıyı kentine saldırabilirlerdi. Bundan dolayı Beyrut'a gelen Suriyeli üç üst düzey yetkili, pazarlık yapma ve dayatmalarda bulunma konusunda Lübnan devlet başkanı ve Hristiyan liderlere göre oldukça avantajlı durumdaydı. Böylece Lübnanlı otoriteler Suriye'nin önerdiği antlaşmayı kolaylıkla kabul etti ve Lübnanlılar, Suriyeliler ve Filistinlilerden oluşan bir yüksek askeri komite kurulması kararlaştırıldı. Yüksek askeri komitenin görevi, savaşı sona erdirecek, günlük hayatta normalleşmeyi sağlayacak ve uygulamaları denetleyecek düzenlemelerin yaşama geçirilmesini sağlamaktı. Acil bir şekilde oluşturulan bu yüksek askeri komitede yer alan iki Filistinli temsilci ise, *es-Sā'ika* milislerinin lideri Zuhayr Muhsin ve Suriye yanlısı Albay Sa'ad es-Sayl'di.⁷⁶⁶

Ocak ayının son günlerinde Lübnan'da iki önemli siyasi içerikli toplantı gerçekleştirildi. İlki, Lübnan Müftüsü'nün evinde ülkenin Müslüman liderlerinin (Selam, Karami, Canbulat, Musa es-Sadr) bir araya gelmesiydi. Toplantıya katılan Suriye Dışişleri Bakanı Haddam, Devlet Başkanı Farajyye'nin de desteklendiği bir reform taslağından bahsetti. Reform taslağı şu maddeleri içeriyordu: 1) Parlamentoda Hristiyanlarla Müslümanların temsili yarı yarıya eşit hale gelecekti. 2) Başbakan parlamento tarafından seçilecekti. 3) Devletteki üç en yüksek görev, geleneksel olarak düzenlen-

⁷⁶⁶ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 118-119; Salibi, *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, s. 154-155.

diği şekilde korunacaktı: Marunî (Devlet Başkanı), Sünni (Başbakan) ve Şi'i (Meclis Başkanı). 4) Devlet başkanı, başbakan ve diğer bakanları yargılama yetkisine sahip bir yüksek mahkeme kurulacaktı. 5) Yeni bir yüksek ekonomik konsey oluşturulacaktı. 6) Hak etmiş olanlara vatandaşlık verilecekti. 7) Kamu hizmetlerindeki görevler (kısmen ordudaki atamalar da dâhil) Hristiyan ve Müslümanlar arasında liyakate bağlı olarak yarı yarıya paylaştırılacaktı. Toplantıdaki hiç kimse önerilen reformlara itiraz etmedi. Canbulat'ın önerisiyle bu reform paketine "Ulusal Doküman" adı verildi. Canbulat'ın bu katkısı teklif edilen reform paketinin uygulanmasına yönelik isteğini gösteriyordu. Buna rağmen toplantının sonunda Canbulat konfesyonelizmin tamamen kaldırılması yönünde taleplerini dile getirdi. Bu teklif, bazı katılımcılar tarafından sonra görüşülmek üzere üst kapalı bir şekilde kabul edildi.⁷⁶⁷

Ocak ayı sonunda yapılan ikinci önemli toplantı, 31 Ocak'ta gerçekleştirilen Marunî liderler zirvesiydi. Zirvede, Marunîler arasında "Lübnan'da Özgürlük ve İnsan Cephesi" –kısaca Lübnan Cephesi olarak bilinir- adı verilen bir ittifakın kurulması kararlaştırıldı. Entelektüel olarak bu gösterişli isim, muhtemelen Sa'id Akl ve Charles Malik tarafından önerilmişti. Cephenin diğer kurucu üyeleri arasında Pierre Cemayel, Kamil Şam'un, Şarbal Kassis, Şakir Ebu Süleyman ve Fu'ad Şamali vardı. Cephenin kuruluşu bir deklarasyonla ilan edildi. Deklarasyona göre, Lübnan'daki çatışmalara çözüm bulmanın temel şartı, sürekli bir ateşkesin sağlanması ve Lübnan'ın tüm toprakları üzerinde siyasi ve askeri egemenliğin Lübnanlı otoriteler tarafından tekrar kurulmasıydı.⁷⁶⁸ Cephenin kurulmasının askeri getirisiyse ülkedeki iki büyük Hristiyan silahlı grup olan Keta'ib ve ULP milisleri arasındaki işbirliğini geliştirmesi oldu.⁷⁶⁹

7 Şubat'ta Lübnan Devlet Başkanı Faranjiyye ve Başbakan Karami, Suriye'ye resmi bir ziyarette bulundu. Faranjiyye, Suriye lideri Esad'la Şam'da iki görüşme yaptı. Bu görüşmelerde "Anayasal Doküman" adı verilen reform paketine son şekli verildi. Faranjiyye, Beyrut'a geri döndükten sonra 14 Şubat'ta 17 maddelik reform paketi olan Anayasal Doküman'ı kamu-

⁷⁶⁷ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 52.

⁷⁶⁸ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 42.

⁷⁶⁹ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 327.

oyuna açıkladı. Anayasal Doküman, daha önce Suriye Dışişleri Bakanı Haddam'ın Lübnanlı Müslüman liderlere Beyrut'ta açıkladığı 7 maddelik reform paketinin genişletilmiş haliydi.⁷⁷⁰ Anayasal Doküman, iç savaşın başından beri Suriye'nin Lübnan'daki siyasi başarısının zirve noktasıydı. Suriye hem Faranjiyye ve Cemayel gibi Marunî liderlerle bağlara hem de Müslüman siyasi ve dini örgütler üzerinde nüfuza sahipti. Suriye, Anayasal Doküman'ın uygulanmasını sağlayarak Lübnan'daki barış inisiyatifini ve gücünü herkese gösterme niyetindeydi. Anayasal Doküman, kamuoyu önünde Hristiyan ve Müslüman liderlerce desteklenmiş gibi görünse de özelde neredeyse hepsinin bu belge konusunda bazı çekinceleri vardı. Marunî liderler Faranjiyye, Cemayel ve Şam'un için belge kabul edilir olmakla birlikte onların verecekleri tavizlerin en üst sınırını oluşturunuyordu. Müslüman liderler için de belgede olumlu ve olumsuz noktalar vardı. Ulusal Hareket lideri Canbulat, ilk açıklamalarında reform paketinin sorunsuz olmadığını söylemekle birlikte Suriye ile samimi ilişkilerini korumak istiyordu. Fakat Suriye'nin hazırladığı bir reform paketinin son bir yıldır Keta'ib-ULP güçleriyle savaş içinde olan ve Marunîlerin ağırlıklı olduğu siyasal sistemi değiştirmek isteyen Canbulat için kabul edilir olması çok kolay değildi. Anayasal Doküman, Canbulat'ın 1975'te açıkladığı reform programındaki ana talepleri –seçim sisteminin değiştirilmesi, ordunun yeniden yapılandırılması gibi- yok sayıyordu. Canbulat, Anayasal Doküman'ın açıklanmasından sonra 10 gün kadar sessiz kaldı ve ardından kamuoyunda reform paketine açık muhalefetini başlattı. Filistinli liderler ise Anayasal Doküman'ı Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzunun yükselişi olarak algılıyor ve bunun kendilerinin Lübnan'daki hareket kabiliyetini sınırlandıracağını düşünüyordu. Hatta Suriyeli yetkililerin 1969 Kahire Antlaşması'nın yürürlükte olduğuna dair verdikleri garanti bile Filistinli liderler tarafından FKÖ'nün siyasi ve askeri gücünü denetim altına alma girişimi olarak algılandı. Bunun sonucu olarak FKÖ, Şubat ayı sonundan itibaren Mısır ile yüksek seviyede görüşmelere başladı ve bu görüşmeler Suriye-FKÖ ilişkilerinin kötüleşme sürecinin başlangıcı oldu.⁷⁷¹

⁷⁷⁰ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 53.

⁷⁷¹ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 328-329; Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 220.

Anayasal Doküman'ın orduda reform meselesini kapsamayan yönü, ordu içerisinde Ocak ayından beri ortaya çıkan parçalanmayı derinleştirdi. 21 Ocak'ta Sünni Üsteğmen Ahmed el-Khatib'in ordu içinde başlattığı isyan ve kendi kontrolü altındaki birliklerden "Lübnan Arap Ordusu" adlı ayrı bir silahlı güç oluşturduğunu açıklaması, ülkedeki askeri güç dengelerinde önemli değişikliklere yol açmıştı. Üsteğmen el-Khatib, Devlet Başkanı Faranjiyye'nin kontrolü altındaki Lübnan Ordusu'nun hızlı bir şekilde tarafsızlığını kaybettiğine ve Marunî milislere hizmet eden bir araç haline geldiğine inanıyordu. Anayasal Doküman'da orduda reform meselesine değinilmemesi, birçok Müslüman'ın Üsteğmen el-Khatib'in inancını paylaşmasına katkı yaptı. Şubat ayında Binbaşı Ahmed Mimari ve Binbaşı Selim Hamada ile birlikte 900'den fazla asker Üsteğmen el-Khatib'in ordusuna katıldı.⁷⁷² Üsteğmen el-Khatib'in isyanı, ilk önce Hasbeya'daki askeri kışlada başlamış ve Şubat ayı içinde hızlı bir şekilde ülkenin farklı yerlerindeki askeri kışlalara yayılmıştı. Üsteğmen el-Katib'in isyanı, en çok Suriye'nin Lübnan içerisindeki istikrar kurma girişimlerini etkiledi.⁷⁷³ Şubat ayı içerisinde Suriyeli yetkililerin giriştiği arabuluculuk faaliyetleri, Karami başbakanlığında bir ulusal uzlaşi hükümeti oluşturulmasını sağlayamadı. Üsteğmen el-Khatib'in isyanı, Canbulat'ın Anayasal Doküman'a muhalefetini de cesaretlendirdi ve bunun sonucu olarak Haddam'ın liderliğindeki Suriye heyeti 26 Şubat'ta hazırladıkları reform paketini uygulayacak uzlaşmayı sağlayamadan Şam'a geri döndü.⁷⁷⁴

Suriye heyetinin Şam'a geri dönmesinden sonra Lübnan'daki şiddet olayları tırmanışa geçti. 3 Mart'ta Beyrut'ta yaşanan bir dizi silahlı çatışma, adam kaçırma, cinayet ve yol kesme olayı ateşkesin ihlal edilmesini getirdi. 4 Mart'ta 2.000 kişiden oluşan Suriye destekli yeni Filistinli birlikler, Filistin Kurtuluş Ordusu'na destek vermek için Lübnan'a girdi. Bu gelişmeler olurken Suriye diplomatik girişimlerine de devam etti. 5 Mart'ta Suriye Savunma Bakan Yardımcısı Naci Cemil, beklenmedik bir şekilde tekrar Beyrut'a geldi ve Devlet Başkanı Faranjiyye ile görüştü. 8 Mart'ta Suriye Dışişleri Bakanı Haddam Beyrut'a gelerek ona katıldı. Faranjiyye'nin Had-

⁷⁷² Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 220-221.

⁷⁷³ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 333.

⁷⁷⁴ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 121-122.

dam ve Cemil ile yaptığı toplantıya Başbakan Karami de katıldı. Bununla birlikte Haddam ve Cemil, Lübnan'da yeni bir durumla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Lübnan Ordusu'nun dağılması süreci, ülkede çok farklı bir askeri denge oluşmasına yol açmıştı. Üsteğmen el-Khatib'in Lübnan Arap Ordusu, Mart ayı içinde Raşeya ve Sur'daki stratejik kışlalar da dâhil birçok askeri kışlayı ele geçirdi. 10 Mart'ta Suriye Genel Kurmay Başkanı Hikmet Şihabi de Lübnan Ordusu'nun dağılmasını durdurma çabalarının bir parçası olarak Suriye lideri Esad tarafından Beyrut'a yollandı. Fakat Haddam, Cemil ve Şihabi, 11 Mart'ta karşılaştıkları güçlüklerin etkisiyle tekrar Şam'a geri dönmek zorunda kaldı.⁷⁷⁵

10 Mart'ta Lübnan Ordusu'nun dağılma sürecini engellemeye yönelik yeni bir teklif, Rayak Hava Üssü'nün komutanı Albay George Ghurayib'ten geldi. Albay Ghurayib, Lübnan Ordusu'nun komutanı General Hanna Sa'id'e acil bir mesaj yollayarak Üsteğmen el-Khatib'in ordusuna katılanlar için genel bir af çıkarılmasını önerdi. General Sa'id, bu öneriyi ciddiye alıp Devlet Başkanı Faranjiyye'ye sundu. Fakat Faranjiyye'nin cevabı "tüm asker kaçakları cezalandırılmalı" oldu. Ardından Albay Antonie Barakat, Binbaşı Fu'ad Malik ve Binbaşı Sa'ad Haddad gibi Hristiyan subaylar Faranjiyye'ye tam destek verdiklerini açıkladı. 11 Mart'ta Üsteğmen el-Khatib, devlet başkanı tarafından onaylanmayan Albay Ghurayib'in af önerisi reddetti. Aynı gün Başbakan Karami, Devlet Başkanı Faranjiyye ile görüştüktan sonra istifa kararını açıkladı, fakat Suriyeli yetkililer tarafından istifasını geri çekmeye ikna edildi.⁷⁷⁶ Bu gelişmelerin ardından Beyrut'ta ilginç bir olay gerçekleşti. 11 Mart'ın akşam saatlerinde Beyrut Garnizon Komutanı Sünni Tuğgeneral Aziz el-Ahdab, bir grup subayla birlikte başkentin radyo ve televizyon binalarını ele geçirip geçici bir askeri yönetim ilan etti ve Devlet Başkanı Faranjiyye'nin 48 saat içinde istifasını istedi. Bu olay, bağımsız Lübnan'ın yaklaşık 30 yıllık tarihindeki ilk askeri darbe girişimiydi. Fakat Tuğgeneral el-Ahdab'ın komutasındaki askeri gücün oldukça etkisiz olması -ki bundan dolayı bu olay tarihe televizyon darbesi olarak geçti- askeri darbenin başarı ihtimalini azaltıyordu. Maruni liderler, el-Ahdab'ın askeri

⁷⁷⁵ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 122-123.

⁷⁷⁶ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 221; Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 333.

darbe girişimine olumsuz tepki gösterdi. Cemayel, el-Ahdab'la kişisel olarak iyi ilişkilere sahip olsa da darbeye karşıydı. Şam'un da bu olayı Arap dünyasının diğer yerlerinde olan askeri darbelere benzeterek eleştirdi.⁷⁷⁷ Tuğgeneral el-Ahdab'ın askeri yaptırım gücünden yoksun askeri darbe girişimi, her şeye rağmen Lübnan siyasetinde önemli bir tesir uyandırdı. Devlet Başkanı Faranjiyye'den hoşnutsuz olan Filistinli gruplar ve Ulusal Hareket, el-Ahdab'a destek verdi. 13 Mart'ta acil bir oturum yapan Lübnan Parlamentosu'nda milletvekillerinin 3/2 çoğunluğunun desteğiyle Faranjiyye'nin istifasını isteyen bir dilekçe yayınlandı. Fakat Devlet Başkanı Faranjiyye, anayasaya uygun olmadığı için bu dilekçeyi reddetti. Maruni liderler Cemayel ve Şam'un, Faranjiyye'ye destek verdi.⁷⁷⁸

14 Mart'ta Dürzî lider Canbulat, Mukhtara'daki evinde Ulusal Hareket ve Filistin liderleriyle bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıya Lübnan Arap Ordusu'nun komutanı Üsteğmen el-Khatib de katıldı. Toplantının ardından Canbulat *"Eğer Devlet Başkanı Faranjiyye görevi bırakmayı kabul etmezse Ulusal Hareket-Filistin güçleri Lübnan'daki sistemi topyekûn bir devrim çerçevesi içinde değiştirecektir"* açıklamasını yaptı. Canbulat, ülkedeki krize askeri bir çözüm ile müdahale etme zamanının geldiğini hissediyor ve Ulusal Hareket-Filistin güçleri ile Üsteğmen el-Khatib'in Lübnan Arap Ordusu arasındaki ittifakının bu amaca ulaşmada yeterli olduğuna inanıyordu. 15 Mart'ta Ulusal Hareket ve *el-Feth*'in desteğini alan Lübnan Arap Ordusu birlikleri, Hammana, Sayda ve Bekaa'dan Ba'abda'daki başkanlık sarayına doğru harekete geçti. Hammana'dan gelen saldırı, Kahhaleh'de Maruni Albay Antonie Barakat'a bağlı güçler tarafından durduruldu.⁷⁷⁹ Bu arada el-Khatib'in saldırısı, Suriye'de de büyük yankı uyandırды. Suriye lideri Esad, Lübnan'daki gelişmelerin ciddiyetini gösterir bir şekilde 16 Mart'taki planlanmış Fransa ziyaretini iptal etti. Aynı gün Lübnan'daki Suriye yanlısı silahlı güçler (*es-Sâ'ika* ve LKO), Ulusal Hareket ve *el-Feth*'ye karşı tavır aldı. Ardından Esad, emrivaki bir şekilde Lübnan'daki Müslüman ve Filistinli liderleri (Tuğgeneral el-Ahdab, Arafat, Karami, Muhsin, Üsteğmen el-Khatib, Havatmeh ve Canbulat) görüşmek için Şam'a davet etti. Canbulat, cesur bir

⁷⁷⁷ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 44-45.

⁷⁷⁸ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 45-46.

⁷⁷⁹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 223-224.

tavırla Şam'a gitmeyi reddetti.⁷⁸⁰ 18 Mart'ta Ulusal Hareket-Filistin güçleri-ne Beyrut'ta ve Metn'de Marunî milislere karşı birlikte hareket etme çağrısı yapan Canbulat, *Cebel Lübnan*'da Marunîlerin kontrol ettiği stratejik nok-talara saldırmaya karar vermişti.⁷⁸¹ Aynı gün Kerim Pakraduni'nin içinde bulunduğu bir Keta'ib Partisi heyeti Şam'ı ziyaret etti.⁷⁸²

20 Mart'ta Canbulat, çoğunluğu Dürzilerden oluşan 1.000 kişilik "Fah-reddin'in Ordusu" adını verdiği bir milis gücü kurduğunu açıkladı. Tabi ki Canbulat'ın yeni milisleri için Dürzî Emir Fahreddin'den ilham alması bir tesadüf değildi. Bu isim, hem Canbulat'ın Lübnan içindeki geniş siyasi rolünü hem de ülkenin tek bir otorite altında birliğini simgeliyordu. Aynı ay içinde Ulusal Hareket-Filistin güçleri ülkedeki çatışmalarda etkili sal-dırlara başladı. Filistinliler ve Murabitun milisleri, Beyrut'ta Keta'ib-ULP güçleri için stratejik bir nokta olan Hilton Otel'i'ne ani bir saldırı gerçek-leştirdi. Ulusal Hareket-Filistin güçleri, Metn'de de Beyrut'takine benzer saldırılar yaptı. Bunlara ek olarak 25 Mart'ta Ba'abda'daki başkanlık sarayı bombalanmaya başlandı. Devlet Başkanı Faranjiyye, *es-Sâ'ika* milisleri-nin yardımıyla Kısravan'a kaçtı. 26 Mart'ta Ulusal Hareket-Filistin güçleri Doğu Beyrut'un tepelerini kontrol eden stratejik bir nokta olan Monte-verde köyüne ulaştıklarında Lübnan'daki askeri durum Hristiyan güçler için umutsuz bir hal aldı. Ayrıca Ulusal Hareket-Filistin güçlerinin *Cebel Lübnan*'daki saldırısında Mtein, Tarşişe ve Ayn Tura köyleri eş zamanlı olarak düştü. 26 Mart'ta Aley'de el-Khatib ve Kulaylat ile görüşen Can-bulat yayınladığı bir bildiriyle Faranjiyye'nin kaçışının Kısravan halkının yaşamını tehlike altına soktuğunu ve Ulusal Hareket-Filistin güçlerinin Faranjiyye'nin peşine düşeceğini söylüyordu. Aynı günün akşamı Marunî lider Cemayel, radyoda yaptığı açıklamada tüm Hristiyanları yurtları-nı savunmak için bir bütün olarak hareket etmeye çağırdı.⁷⁸³ 27 Mart'ta Bkerke'deki Marunî Patrikhanesi'nde toplanan liderler (Patrik Khureyş, Faranjiyye, Cemayel, Şam'un, Kassıs) ülkedeki askeri durumun kendileri açısından vahametini ve endişelerini dile getirdi. Katılımcıların bazıları

⁷⁸⁰ Dawisha, *Syria and The Lebanese Crisis*, s. 124-125.

⁷⁸¹ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 224.

⁷⁸² Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 46.

⁷⁸³ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 225.

içinde bulunulan kötü şartlarda devlet başkanının istifasının yapıcı ve uzlaşmacı bir siyasi atmosfer yaratabileceğini bile düşünüyordu.⁷⁸⁴

Canbulat, Aley'deki sert açıklamasına rağmen FKÖ lideri Arafat'ın tavsiyesiyle Suriye lideri Esad ile Şam'da görüşmeye karar verdi.⁷⁸⁵ Canbulat, 27 Mart'ta Şam'a gitti ve Esad'la görüştü. Canbulat, Lübnan vatandaşlarının ve parlamentodaki milletvekillerinin büyük çoğunluğunun Faranjiyye'nin istifasına yönelik talepleri desteklediklerini söyledi. Fakat Esad, Faranjiyye'nin görevde kalması konusunda taviz vermedi. Esad, Lübnan'daki askeri çatışmaların hemen bitirilmesini isterken Canbulat Ulusal Hareket'in çatışmalardaki askeri başarısını ülkedeki siyasi reformları yapacak iradeyi sağlamak için tarih bir fırsat olarak görüyor ve Esad'dan çatışmaları nihai bir sonuca erdirmek için birkaç gün süre ve silah yardımı talep ediyordu. Canbulat, Beyrut'a dönerken en önemli meselelerin hiçbirini çözülmemiş ve iki lider arasındaki ilişkiler tam bir çıkmaza girmişti. Filistinli yazar Walid Khalid'in ifadesiyle Esad-Canbulat görüşmesi iç savaş için gerçek bir dönüm noktası oldu.⁷⁸⁶

Suriye lideri Esad, 28 Mart'ta üst düzey Suriyeli yetkililerle (Haddam, Cemil, Şihabi) Şam'da bir araya geldi ve Canbulat güçlerine karşı bir silah ambargosu uygulamaya koydu. 1 Nisan'da Şam Radyosu, Arap Ulusu'nun dış komplonun yeni bir evresiyle yüzleştiğini ve Lübnan'ın ulusal bütünlüğünün bölünme tehdidi altında olduğunu dinleyicilerine duyuruyordu. Ardından Lübnan Ba'as Partisi Başkanı Asım Kansu Canbulat'a karşı sert açıklamalar yapmaya başladı.⁷⁸⁷ 5 Nisan'da Suriye destekli FKÖ-Filistin Kurtuluş Ordusu güçleri, Beyrut Havalimanı'na ve Ulusal Hareket'in silah taşıdığı limanlara (Sur, Sayda ve Trablus) doğru harekete geçti. 9 Nisan'da Suriye, bir yandan deniz kuvvetleriyle Ulusal Hareket'in limanlarına denizden abluka uygulamaya başladı diğer yandan da zırhlı birliklerini Masnaa sınır kapısından Lübnan topraklarının 3 km. içine soktu. Suriye'nin bu siyasi ve askeri baskısı, 9 Nisan'da Lübnan'da ateşkes ilan edilmesini

⁷⁸⁴ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 47.

⁷⁸⁵ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 342.

⁷⁸⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 136; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 55.

⁷⁸⁷ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 229.

sağladı. Ateşkes kararının ardından aynı gün parlamento toplandı ve Faranjiyye'nin halefini belirleyecek devlet başkanlığı seçiminin normalden önceye alınmasını sağlayan anayasa değişikliğini onayladı.⁷⁸⁸

Lübnan'da çatışmalar sürerken iki Batılı özel temsilci Beyrut'u ziyaret etti. Bunlardan ilki, ABD'nin eski Ürdün Büyükelçisi Dean Brown'du. Amerikalı özel temsilci Brown, ilk kez 31 Mart'ta Lübnan'a geldi. Nisan ayının büyük bir kısmı Beyrut'ta geçiren Brown, Mayıs ayının başında devlet başkanlığı seçimi yapılana kadar ülkede kaldı. Diğer Batılı özel temsilci, Fransız George Gorse'ydi. Gorse, 7 Nisan'dan 16 Nisan'a kadar Beyrut'ta kaldı. İki Batılı özel temsilci de devlet başkanlığı seçimine giden süreçte Suriye'nin Lübnan'daki rolünü dengelemeye çalışıyordu. Marunî liderlerden Faranjiyye ve Cemayel, Suriye ile iyi ilişkilere sahip olduklarından Suriye'nin –askeri müdahaleyle bile olsa- Lübnan'daki çatışmaya bir çözüm bulacağına güveniyordu. Fakat diğer Marunî lider Şam'un, Suriye yerine ABD veya Fransa'nın askeri müdahalesini tercih ediyordu. Bundan dolayı Şam'un, Mart ayından beri böyle bir dış müdahalenin yapılması için çalışıyordu.⁷⁸⁹ 27 Mart'ta Şam'da Esad'la görüştüktan sonra Suriye'nin siyasi ve askeri baskısına maruz kalan Ulusal Hareket lideri Canbulat da Amerikalı özel temsilci Brown'un 31 Mart'ta Beyrut'a gelişinden memnun olmuştu. Brown'un gelişi, Canbulat'ı ılımlı olma konusuna cesaretlendirdi ve onun ateşkesi kabul etmesine katkı yaptı.⁷⁹⁰

Lübnan'da Mayıs 1976'da ülkenin yeni devlet başkanını belirleyen karmaşık bir seçim süreci yaşandı. Devlet başkanlığı seçimleri, Ulusal Hareket ile Suriye arasında bir güç mücadelesine dönüştü. Suriye'nin aday Lübnan Merkez Bankası Başkanı ve eski Şihabist Elias Sarkis'ti. Sarkis, Suriye'nin yanı sıra Lübnan'daki Suriye yanlılarından ve Keta'ib Partisi başta olmak üzere Lübnan Cephesi'nin diğer üyelerinden destek aldı. Dürzî lider Canbulat ve Ulusal Hareket'in aday ise Ulusal Blok'un lideri Raymond Edde idi. Edde, Lübnan iç siyasetine yapılan her türlü dış müdahaleye (Suriye, İsrail veya Filistinliler) muhalefetiyle ün yapmış bir siyasetçiydi. İlk önce 6 Mayıs'ta seçimin yapılması kararlaştırılmıştı, fakat 6 Mayıs'taki parlamen-

⁷⁸⁸ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 55-56.

⁷⁸⁹ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 49.

⁷⁹⁰ Gorla, *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, s. 230.

to oturumunda yeterli çoğunluk sağlanamadığı için seçimler ertelendi. 8 Mayıs'ta yapılan oturumda Elias Sarkis 69 milletvekilinin 66'sının oyunu alarak Lübnan'ın yeni devlet başkanı oldu. Raymond Eddé'yi destekleyen milletvekilleri ise parlamentoda yoktu. Canbulat ve Selam seçimi boykot ederken Karami, Şam'un, Cemayel ve Faranjiyye, Sarkis için oy kullandı.⁷⁹¹ Devlet başkanlığı seçiminin yapıldığı şartlar göz önünde alınırca Suriye'nin desteği olmaksızın Sarkis'in bu seçimi kazanma ihtimali çok düşüktü. Seçimlerin yapıldığı geçici parlamento binası (Villa Mansur), Batı Beyrut'la Doğu Beyrut'u ayıran sınır hattında bulunuyordu ve Ulusal Hareket-Filistin güçlerinin topçu ateşi altındaydı. Güvenlik şartları bazı milletvekillerinin seçme katılmasını engellerken bazı milletvekilleri parlamento binasına girerken şarapnel parçalarına maruz kaldı. Parlamento binasına giden yolların güvenliği Suriye destekli iki grup olan *es-Sa'ika* ve Filistin Kurtuluş Ordusu milislerince sağlandı.⁷⁹² Fakat bu seçimler kimseyi ikna edemedi ve Süleyman Faranjiyye görev süresinin bitim tarihi olan 23 Eylül'e kadar devlet başkanlığı görevini sürdürdü.⁷⁹³

Beyrut'ta devlet başkanlığı seçimi yapılırken kentin içinde ve çevresinde Marunî milislerle Ulusal Hareket milisleri arasındaki silahlı çatışmalar Mart ayından beri kesilmeden sürmekteydi. Canbulat, Marunîlerin kalbi sayılan Kisravan'a saldırma konusundaki kararlılığını sürdürüyordu. Ulusal Hareket güçlerinin "Dağ Saldırısı" kuzey bölgeler üzerindeki askeri baskıyı arttırıp ülkedeki Marunî toplumunda derin bir korku yarattı. Hatta bu korku, Marunî toplumunun büyük bir kesiminde Keta'ib ve ULP milislerinin saldırgan yöntemlerinin sorgulanmasına yol açtı. Marunî liderlerin ise toplumlarının bekasını ilgilendiren bu askeri tehdit karşısında Suriye'nin askeri gücüne olan bağımlılıkları gün geçtikçe arttı.⁷⁹⁴ Diğer yandan Suriye yönetimi Ulusal Hareket'in gerçekleştirdiği dağ saldırısının İsrail veya Batılı bir gücün Lübnan'a askeri müdahale ihtimalini ortaya çıkarmasından endişeliydi.⁷⁹⁵ Öyle ki 21 Mayıs'ta Fransa Devlet Başka-

⁷⁹¹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 138; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 56.

⁷⁹² Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 344.

⁷⁹³ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 56.

⁷⁹⁴ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, s. 138.

⁷⁹⁵ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 17.

nı Giscard D'estaing'ın, ABD'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında, istenildiği takdirde Fransa'nın Lübnan'a asker yollayabileceğini söylemesi Suriye'nin endişelerini daha da arttırdı. Marunî liderler bu teklife sıcak baksalar da bir süre sonra Lübnan dışişleri bakanı çatışmadaki tüm partiler ve Arap devletleri kabul etmediği takdirde böyle bir Fransız askeri müdahalesinin mümkün olmadığını açıkladı.⁷⁹⁶

Mayıs ayı sonunda Lübnan'daki gerilimi yükselten bir dizi şiddet eylemi yaşandı. 23-24 Mayıs'ta Cubeyl'de Raymond Edde taraftarlarıyla Keta'ib milisleri arasında silahlı bir çatışma patlak verdi. 25 Mayıs'ta Bkerke'deki Marunî Patrikhanesi'nde Edde ve Cemayel bir görüşme yaptı. Aynı gün Edde, Bkerke'den Beyrut'a dönerken bir suikast girişimine maruz kaldı. Bu saldırıdan iki gün sonra Canbulat'ın 55 yaşındaki kız kardeşi Linda Doğu Beyrut'taki evinde öldürüldü. Beyrut'ta bu şiddet eylemleri olurken Lübnan Arap Ordusu'nun Ahmed Mimari komutasındaki kolu kuzeydeki Marunî köylerine saldırıyordu. Bu köylere yapılan saldırı, Suriye'nin Lübnan'da başlatacağı askeri işgal hareketinin bahanesini teşkil etti. 1 Haziran'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın emriyle ilk Suriye Ordu birlikleri Lübnan sınırını geçti.⁷⁹⁷ Esad, Lübnan'daki durumun daha da kötüleşmesini engellemek ve Hristiyanlara destek olmak için Suriye birliklerini yolluyordu. Esad'ın iki ülkenin tarih boyunca bir olduğuna yönelik iddiaları ise Suriye müdahalesinin motive edici temel unsuru oldu.⁷⁹⁸

1 Haziran'da 2.000 kişilik Suriye birliği, Lübnan'ın kuzeydeki Akkar'a girdi. Bir gün sonra 4.000 kişilik yeni bir Suriye birliği, Beyrut-Şam karayolu aracılığıyla Bekaa Vadisi'ne ulaştı.⁷⁹⁹ 6.000 kişilik Suriye askeri gücü, 5 Haziran'da üç kola ayrılarak ileri harekâta başladı. Suriye birlikleri kuzeyden Trablus'a, merkezden Beyrut-Şam karayoluyla Beyrut'a ve güneyden Cezzine yoluyla Sayda'ya ulaşmayı amaçlıyordu. 6 Haziran'da Arap Birliği, Arap devletlerinin dışişleri bakanlarını Lübnan'ın durumunu tartışmak için Kahire'ye acil toplantıya çağırdı. Aynı gün Libya Başbakanı Abdülselam Callud, Suriye ile FKÖ arasında aracı olmak için Şam'a git-

⁷⁹⁶ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 50.

⁷⁹⁷ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 51; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 58.

⁷⁹⁸ Derek Hopwood, *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, Londra, Unwin Hyman, 1988, s. 61.

⁷⁹⁹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 139.

ti. Callud, Esad ile Şam'da konuşurken Bekaa Vadisi'nin batısındaki dağ eteklerinde Suriye birlikleri ve Ulusal Hareket milisleri arasında çatışmalar sürüyordu. Beyrut'ta da Ulusal Hareket-Filistin güçleri Suriye destekli *es-Sâ'ika* ve Filistin Kurtuluş Ordusu güçleriyle çatışmaya başladı.⁸⁰⁰ 7 Haziran'da Suriye birlikleri, Sayda ve Beyrut'un dış mahallelerine ulaştı. Sayda'daki savaş Suriye tank birlikleri açısından oldukça kötü sonuçlandı. Filistinli gerillalar, Suriye tanklarını pusuya düşürdü, en az iki tank zarar gördü ve dört tank kaçırıldı. Tankların içindeki bazı Suriyeli subaylar ve askerler öldürüldü.⁸⁰¹ Şam-Beyrut karayolundaki Suriye birlikleri ise *Cebel Lübnan* sırtlarına doğru ilerlese de Sofar kasabasından öteye gidemedi. Böylece Batı Beyrut ile Metn arasındaki dağ yolu Ulusal Hareket milislerinin kontrolünde kaldı. Ulusal Hareket milisleri, Beyrut'taki havalimanı bölgesinde de Suriye yanlısı büyük bir askeri gücü sıkıştırdı. Fakat Ulusal Hareket taraftarlarının yerleşim bölgesi olan Batı Beyrut Suriye güçleri ve Marunî milisler tarafından tamamen kuşatılmıştı.⁸⁰²

9-10 Haziran'da Kahire'de toplanan Arap Birliği Dışişleri Bakanları zirvesinde acil bir ateşkes ilan edilmesi ve Devlet Başkanı Sarkis'in yardımıyla bir siyasi uzlaşma sağlanması yönünde bir karar açıklandı. Ayrıca bu kararda Lübnan'da güvenliği ve istikrarı garanti edecek bir Arap barış gücünün Lübnan'a yollanması öngörülüyordu.⁸⁰³ Bununla birlikte Suriye'nin askeri müdahalesini destekleyen Lübnan Devlet Başkanı Faranjiyye, Arap Birliği'nin bu kararına şiddetle karşı çıktı. Faranjiyye, Arap Birliği'nin meseleye taraf olmaması ve sadece bir hakem olarak kalması çağrısı yaptı. Hristiyan Lübnan Cephesi'nin diğer liderleri de Arap Birliği'nin kararının hükümsüz olduğunu söyledi. Marunî Patrik Khureyş de Devlet Başkanı Faranjiyye'ye desteğini açıkladı. Hristiyan liderlere göre bu karar Lübnan'daki çatışmanın "Araplaştırılması" manasına geliyordu. Marunî liderler, tüm itirazlarına rağmen Arap Birliği Genel Sekreteri Riad'ın kişisel girişimleri sonucu kararı kabul etmeye razı oldu. Riad, 14 Haziran'da gö-

⁸⁰⁰ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 59.

⁸⁰¹ Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 284.

⁸⁰² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 139-140.

⁸⁰³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 21.

rüştüğü Marunî liderlere Arap barış gücünün Suriye güçleriyle yer değiştirmeyeceğini sadece onlara katkı yapacağını, askeri güçlerin ülkedeki konuşlanmalarının Suriye yönetiminin onayına bağlı olacağını ve askeri güce katılacak askerlerin ülkeleri ve sayıları konusunda Lübnan otoritelerinin kabul etme veya reddetme hakkına sahip olacağını garanti etti. Marunî liderlerin Arap Birliği'nin kararını kabul etmesinden sonra Devlet Başkanı Faranjiyye, ülke siyasetindeki etkinliğini göstermek için Dışişleri Bakanı Philippe Takla'yı görevden alıp bu görevi Şam'un'a verdi. Ulusal Hareket liderlerinin ve Raymond Eddé'nin eleştirilerine maruz kalsa da Faranjiyye, bu kararıyla hala ülkenin devlet başkanı olduğunu gösteriyordu.⁸⁰⁴

Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ise Arap Birliği'nin aldığı karardan memnun görünüyordu. Esad, küçük bir Arap barış gücünün Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığına meydan okuyamayacağını farkındaydı. Suriye'nin askeri varlığının sağlam bir hukuki zemin üzerine oturtulursa kalıcı hale geleceğini düşünen Esad, bunun için küçük tavizler bile vermeye hazırdı. Esad, 17-19 Haziran'da Fransa'ya yaptığı ziyaret sırasında bir radyoya verdiği röportajda Lübnan'daki çatışmanın Araplaştırılmadığını, sadece olayların Arap dünyası içerisinde geliştiğini ve Arap devletlerinin birlikte hareket ettiğini söylüyordu. Esad, Suriye birlikleri Lübnan'a işgale başladığı sıralarda yaptığı Fransa ziyaretle Fransız yetkilileri de Suriye'nin askeri müdahalesinin Lübnan'da hukuk ve düzeni geri getireceği konusunda ikna etmeyi başarmıştı.⁸⁰⁵

Arap Birliği'nin aldığı kararın ilk sonucu, 22 Haziran'da Suriye birliklerinin Beyrut'un güneyindeki banliyölerden çekilmesi oldu. Aynı gün Marunî lider Şam'un'un emriyle ULP milisleri Beyrut'taki iki Filistin mülteci kampı olan Tal ez-Za'tar ve Cisir Paşa'ya saldırı başlattı. Birkaç gün sonra Keta'ib milisleri ULP'nin yanında saldırıya katıldı. Ayrıca Binbaşı Fu'ad Malik komutasındaki bazı Lübnan Ordu birlikleri, Sedirin Muhafızları, Tanzim ve Lübnan Gençlik Hareketi milisleri de saldırılara destek verdi. 1 Temmuz'da Cisir el-Paşa mülteci kampını ele geçiren Marunî milislerin Tal ez-Za'tar'da yaptığı kuşatma ise tahmin edilenin aksine oldukça uzun sürdü ve Filistinliler kampı terk etmemek için 52 gün

⁸⁰⁴ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 52-53.

⁸⁰⁵ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Proces*, s. 21-22.

direndi.⁸⁰⁶ Marunî milislerin uyguladığı sıkı kuşatma altında kampta şartlar iyice ağırlaşınca 12 Ağustos'ta FKÖ kampın tamamen boşaltılması kararını kabul etmek zorunda kaldı. Kamptaki yerleşimcilerden kadın ve çocuklar kamyonlara doldurularak Batı Beyrut'a gönderilirken erkeklerin büyük kısmı idam edildi. Yaklaşık 1.500 kişi aynı gün içinde öldürüldü. Kuşatma boyunca kampta ölenlerin sayısının 3.000'den fazla olduğu tahmin ediliyor. Marunî milisler de bazı kaynaklara göre kuşatma sırasında 800 civarı kayıp verdi. Çatışmalarda ölenlerden biri, Keta'ib milislerinin tecrübeli komutanı William Havi idi. Böylece Lübnan Cephesi'nin yeni nesil savaşçıları, Doğu Beyrut'taki Filistinli ve Müslüman varlığını tamamen bitirdiler. Doğu Beyrut'taki "etnik temizlik" operasyonu yürüten iki genç Marunî lider, Beşir Cemayel ve Dani Şam'un'du. William Havi'nin kamp kuşatmasında ölmesiyle Temmuz 1976'da Beşir Cemayel Keta'ib milislerinin komutanı oldu.⁸⁰⁷

Ağustos ayında Suriye birlikleri-Marunî milisler ile Ulusal Hareket-Filistin güçleri arasındaki çatışmalar, Beyrut-Şam karayolunun kuzeyindeki Dhour Şuvair'de yoğunlaştı. 13 Ağustos'ta Suriye birlikleri, Metn ile Şuf bölgesi arasında kavşak noktası olan Hammana'ya ilerledi. Üç gün sonra Marunî milisler, Dhour Şuvair'e yeni bir saldırı başlattı. 19 Ağustos'ta Libya Başbakanı Callud, tüm tarafların askeri güçlerini savaş alanından çekmesini ve bunların yerine Arap Birliği Barış Gücü'nün yerleştirilmesini teklif etti.⁸⁰⁸ Tal ez-Za'tar'ın Marunî milislerce ele geçirilmesinden beri FKÖ lideri Arafat Suriye ile temas kurmaya çalışıyordu. 10-11 Eylül'de Sofar kasabasında Suriyeli yetkililerle FKÖ temsilcileri gizli bir görüşme yaptı. Görüşmede Suriye'yi General Naci Cemil ve General Muhammed Khuli, Filistinlileri ise *el-Feth*'in ikinci adamı sayılan Salah Khalaf temsil etti. Görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı. General Khuli'ye göre Arafat Suriye'nin gerçek niyetini anlamaya ve Filistinlilerin askeri durumunu geliştirmek için zaman kazanmaya çalışıyordu. İkinci üst düzey görüşme, 17-19 Eylül'de Bekaa Vadisi'ndeki Şatura kasabasında oldu. Lübnan Dev-

⁸⁰⁶ Deeb, *The Lebanon Civil War*, s. 54.

⁸⁰⁷ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 141-142; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 60-61.

⁸⁰⁸ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 62.

let Başkanı Elias Sarkis, Yaser Arafat, Naci Cemil ve Arap Birliği temsilcisi Hassan Sabri el-Khuli'nin katıldığı görüşmeler FKÖ güçlerinin *Cebel Lübnan*'dan çekilmesine odaklandı. Görüşmenin ilk oturumu olumlu bir havada geçse de ikinci oturumda ortam oldukça gerginleşti. Arafat, Suriye Ordusu'nun geri çekilmesini talep edince General Cemil "*Lübnan'daki Suriye askeri varlığı Lübnan'ın iç işidir... Sadece Lübnan Devlet Başkanı talep ederse biz geri çekiliriz... Bu konuyu bize getiren diğer hiçbir partiye müsemmma etmeyiz..*" cevabını verdi. İlk oturumda Arafat *Cebel Lübnan*'dan 15 günlük bir sürede kısmen geri çekilmeyi kabul ederken ikinci oturumda fikrini değiştirdi ve iki şart (Suriye Canbulat'la diyaloga geçecek ve Suriye Ordusu Sofar kasabasından çekilecek) gerçekleşmeden çekilmeyeceklerini söyledi. General Cemil bunu reddetti. Böylece görüşmeler çıkmaza girdi. Şatura Görüşmeleri'nden sonuç alınamaması üzerine Suriye yönetimi *Cebel Lübnan*'da FKÖ'ye karşı büyük bir saldırıya girişmeye karar verdi ve 28 Eylül'de bu saldırı başladı.⁸⁰⁹

28 Eylül'de Suriye Ordusu'nun büyük saldırısının başlamasından sonra FKÖ güçleri hızlı bir şekilde Beyrut-Şam karayolundaki Bhamdun'a çekilmek zorunda kaldı. FKÖ güçlerinin desteğinden yoksun kalan Ulusal Hareket milisleri de tutunamadı ve geri çekildi. 13 Ekim'de Suriye birlikleri, bir yandan Bhamdun'dan Beyrut'a giden yolu tamamen kontrol altına almaya çabaladı diğer yandan da Sayda yoluna askeri baskısını arttırdı. FKÖ güçleri dağılmaya başladı, fakat FKÖ liderleri hala Suriye'ye Lübnan'da kesin bir zafer yaşatmamak istiyordu. FKÖ güçleri, Suriye birliklerini Bhamdun'da tutmaya çalışırken *el-Feth* yetkililerinin Suudi Arabistan'a yönelik diplomatik girişimleri çatışmaların sonunu getirdi.⁸¹⁰

15 Ekim'de Suudi Arabistan yönetimi, kendisiyle birlikte Lübnan, Suriye, Mısır, Kuveyt ve FKÖ'nün katılacağı mini bir Arap zirvesini Riyad'da yapacağını açıkladı. Arap zirvesi, Lübnan Devlet Başkanı Sarkis, Suriye Devlet Başkanı Esad, Mısır Devlet Başkanı Sedat, Suudi Kralı Halid, Kuveyt Prensi Sabah ve FKÖ lideri Arafat'ın katılımıyla 17-18 Ekim'de Riyad'da gerçekleşti. Zirvede Lübnan'daki çatışmaların sadece Lübnanlılarla ilgili olmadığını söyleyen Lübnan Devlet Başkanı Sarkis, çatışmanın kaçınılmaz bir şekilde

⁸⁰⁹ Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 347-348.

⁸¹⁰ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 142-143.

FKÖ'nün ülkedeki varlığıyla ve 1969 Kahire Antlaşması'nın uygulanamamasıyla bağlantılı olduğuna dikkat çekti. Sarkis'e göre Lübnan'daki savaşın Arap ve uluslararası boyutu vardı. Ardından Sarkis, Lübnan'daki savaşın bitirilmesi için gerekli dört amacı gerçekleştirmede Arap devletlerinin yardımını istedi. Bu dört amaç şunlardı: 1) Lübnan topraklarındaki düşmanlıklar durdurulmalı ve Kahire Antlaşması ivedi bir şekilde uygulamaya geçirilmeli, 2) FKÖ, Lübnan'ın egemenliğine saygı göstermeli ve ülkenin içişlerine karışmaktan kaçınmalı, 3) Arap Caydırıcı Gücü (ACG) oluşturulmalı. Bu gücün düzenlenmesini ve boyutunu Lübnan otoriteleri belirlemeli ve komuta etmeli. ACG'nin görevi, çatışmayı sona erdirmek, Kahire Antlaşması'nın uygulanmasını sağlamak ve Lübnan Ordusu yeniden kurulana kadar düzeni sağlamak olmalı, 4) Lübnan'ın yeniden yapılandırılması için Arap finansal yardımı sağlanmalıydı. Riyad'daki Arap zirvesinin sonunda ACG'nin oluşturulmasının Lübnan Devlet Başkanı Sarkis'in kontrolünde olacağına ve Kahire Antlaşması'nın uygulanmasını 90 günlük bir süre içinde dört üyeli bir Arap komitesinin denetlemesine karar verildi. Ateşkes, 21 Ekim'de uygulamaya konuldu.⁸¹¹

⁸¹¹ El-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, s. 353-354.

İç Savaşta Marunî Liderlik: Cemayel Kardeşler ve General Aun

Lübnan İç Savaşı'na damgasını vurmuş Marunî liderlerin başında hiç kuşku yok ki genç yaşında milis komutanlığından Lübnan devlet başkanlığı koltuğuna oturmayı başaran Beşir Cemayel gelmektedir. Beşir Cemayel, Suriye'nin 1976'da Lübnan'ı işgalinden sonra İsrail ile kurduğu ittifak ve siyasette her yolu meşru gören hırslı kişiliğiyle Marunî toplumunun, hatta ülkedeki tüm Hıristiyanların tek lider olmayı amaçlamıştır. Beşir Cemayel'in yükselişi, Marunî toplumundaki geleneksel liderleri ve kiliseyi arka planda bırakan yeni bir lider tipini ortaya çıkarmıştır. Devlet başkanlığı koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra Lübnan'daki çatışmanın yarattığı şiddetin kurbanı olmaktan kurtulamayan Beşir Cemayel hayata veda ederek koltuğunu ağabeyi Emin Cemayel'e devretmiştir.

Kardeşine göre daha ılımlı bir lider profili çizen Emin Cemayel, iki dış gücün işgali altında bir ülke devralmış ve iç savaşın en karmaşık yıllarında devlet başkanlığı görevini sürdürmüştür. Lübnan'daki çatışma ve sorunlara çözüm bulmakta başarısız olan Emin Cemayel'in 1988'de görev süresinin sona ermesi ülkeyi ve Marunî toplumunu yeni bir kaosa sürüklemiştir. Bu süreçte Marunî toplumu içinden daha öncekilere benzemeyen yeni bir lider tipi daha ortaya çıkmıştır. Lübnan Ordusu'nun komutanı olan Gene-

ral Mişel Aun, hem kendi toplumunun içindeki geleneksel güç odaklarına hem de ülkeyi işgal eden Suriye'ye karşı asker kökenli bir siyasetçi olarak mücadele etmiştir. Aun'un liderlik iddiası ve silahlı mücadelesi, iç savaşın sonunda Marunî toplumu içindeki parçalanmalara katkı yapmış ve Marunîlerin ülke siyasetindeki gücünü zayıflatmıştır. Aun, Suriye'ye karşı verdiği savaşta ise uluslararası güç dengelerinin kurbanı olmaktan kurtulamamış ve ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Marunî Lider Beşir Cemayel'in Yükselişi

Riyad Zirvesi'nin kararları, 1976 yılının sonunda Lübnan'daki güç dengelerine doğrudan tesir etti. Suriye, ülkedeki en etkin askeri güç haline geldi. Mısır, Irak ve Libya gibi bazı Arap devletleri, Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığına karşı çıksa da bunu kabullenmek zorunda kaldı. 15 Kasım'da ACG'nin 8.000 kişilik bir birliği 250 tankla birlikte Beyrut'a girdi ve kentin farklı noktalarına konuşlandı. ACG, 25.000 kişilik Suriye birliklerinden ve 5.300 kişilik 5 Arap devletinin askerlerinden (2.000 Sudan, 1.500 Suudi Arabistan, 500 Yemen, 500 BAE ve 800 Libya askeri) oluşuyordu. ACG'nin Lübnan'daki görevi geçiciydi ve Lübnan Ordusu yeniden kurulana kadar ülkedeki güvenlik boşluğunu dolduracaktı.⁸¹²

Ekim 1976'dan İsrail işgalinin başladığı Mart 1978'e kadar geçen dönem, Lübnan İç Savaşı'nın göreceli olarak durakladığı ve yavaş da olsa normalleşmeye dönüş için bazı adımların atıldığı bir yeniden yapılanma çabasıyla başladı. Ekim 1976'dan sonraki iki aylık sürede, gerek Arap-İsrail çatışması ve gerekse bölgedeki Araplar arası siyasi ilişkiler, geçen iki yıla göre, Lübnan'ı daha az etkiledi. ACG'nin Lübnan'a gelişi, Lübnan'da 4 önemli sonuç ortaya çıkardı: 1) Arap Birliği'nin hukuku ve düzeni yeniden yapılandırma sorumluluğu verdiği ACG, yerel milislerle karşılaştırıldığında ezici bir güce sahipti. Ayrıca ACG'nin sayısal olarak büyük ölçüde Suriye birliklerinden oluşması, Marunî milislerle Ulusal Hareket-Filistin ittifakı arasında birbirini kıskırtıcı eylemlerin düzeyini düşürdü. 2) Çatışmaların yavaşlaması, katliamların gerçek kurbanı olan sıradan Lübnanlılara barışın geleceği umuduyla bir rahatlama ve savaşın sonuçlarını değerlendirme fırsatı verdi. 3) Arap devletlerinin

⁸¹² Farid Al-Khazen, *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, London, I.B. Tauris, 2000, s. 354.

desteğini alan Devlet Başkanı Elias Sarkis, ülkenin yeniden yapılanmasını sağlayacak birleştirici bir unsur olarak ortaya çıktı. 4) Arafat'ın askeri ve siyasi olarak Lübnan içişlerine karışmayı bırakma yönündeki isteği Lübnan'daki çatışan unsurların diyaloga girme ihtimalini artırdı.⁸¹³

Devlet Başkanı Sarkis, bu süreçte ülkenin yeniden yapılanması için acil olarak yapması gereken birçok görevle yüzleşmek zorunda kaldı. Her şeyden önce 1975'ten beri süren iç savaşın insan kaybı olarak bedeli tahmini olarak 5.000'i Filistinli olmak üzere 30.000 kişiydi. Ülkede ölü sayısının neredeyse iki katı kadar insan yaralanmış ve 250.000 kişi acil yardıma muhtaç hale gelmişti. Savaş boyunca 600.000 kişi ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmış, bu sayıdan daha fazla insan komşu ülkelere ve yurtdışına kaçmıştı. Ülkenin tüm alt yapısı savaştan dolayı büyük hasar görmüş, telekomünikasyon ağının neredeyse hepsi felce uğramış, hastane, okul, hotel binaları, köprüler, yollar, su ve elektrik ağları kullanılamaz hale gelmişti. Başbakanlık ofisi, bakanlık ve hükümet büroları, polis merkezleri, ordu kışlaları ve mahkemeler ya işgal edilmiş ya da yağmalanmıştı. Hatta hapishane ve akıl hastanelerine bile girilmiş, mahkûm ve hastalar serbest bırakılmıştı. Kısacası, Sarkis, sadece alt yapının değil devlet otoritesinin de çöktüğü ve ordunun dağıldığı bir ülkeyi yeniden yapılandırmaya çalıştı.⁸¹⁴

Devlet Başkanı Sarkis'in Lübnan'ı normalleştirme konusundaki çabalarına rağmen 1977 yılının ilk aylarından itibaren ülkedeki gerilim tekrar yükselmeye başladı. Marunîlerin Suriye birliklerinin ülkedeki varlığı konusundaki fikri değişmeye başlamıştı. 1976 yılının ikinci yarısı boyunca ülkede süren savaş ortamında kurtarıcı olarak görülen Suriye artık bir işgalciye dönüşüyordu. Tabi fikir değişikliğinin temel nedenlerinden biri, İsrail'in Lübnan içinden yaptığı ittifaklarla bu ülkeye karşı daha aktif bir siyaset izlemeye başlamasıydı. Örneğin İsrail Lübnan'ın güneyindeki sınır bölgesindeki Marunî köylerine silah yardımı yapmaya başlamıştı. Lübnan Ordusu'ndan ve milis gruplarından kopan bazı gruplar, Grek Katolik Binbaşı Sa'ad Haddad komutasında 1976 yazından beri bu bölgede askeri bir varlık oluşturmaya çalışıyordu. İsrail, bu askeri oluşuma silah ve maddi olarak destek veri-

⁸¹³ Walid Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, The Center for International Affairs, 1979, s. 103-104.

⁸¹⁴ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 104-105; Helen Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985, s. 151.

yordu. İsrail'in desteği sadece bu gruplarla sınırlı kalmadı ve İsraili yetkililer Keta'ib ve ULP ile de bağlar kurmaya çalıştı. İsrail'in desteğinin Keta'ib ve ULP'yi Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığından dolayı duyulan rahatsızlığı kamuoyu önünde seslendirme konusunda cesaretlendirdiği aşıkârdır. Ayrıca Ulusal Hareket'in lideri Dürzî Kemal Canbula'tın 16 Mart 1977'de Şuf Dağı'ndaki ACG'nin kontrol noktalarından birinin yakınında öldürülmesi Marunî liderlerin daha hırslı siyasi tavırlar sergilemesine yol açtı.⁸¹⁵

Devlet Başkanı Sarkis, 28 Mart'ta Lübnan Ordusu'nun yeniden yapılandırılması planlarının bir parçası olarak Tümgeneral Victor Khuri'yi ordu komutanlığına getirdi. Khuri, Sarkis'e yakın eski devlet başkanı Şihab yanlısı bir subaydı ve Müslümanlar için kabul edilebilir bir isimdi. Fakat Khuri atamasına Keta'ib milisleri sert tepki gösterdi. Aynı gece Sarkis'in savunma bakanının Doğu Beyrut'taki evine bombalı saldırı yapıldı. Bir gün sonra Beşir Cemayel devlet başkanının bu kararını protesto etmek için grev çağrısı yaptı. Beşir Cemayel'in grev çağrısı, Marunî toplumundaki güç dengelerinde ortaya çıkan değişimin açık bir göstergesiydi ve babası Pierre Cemayel dışında hiç kimse tarafından eleştirilmedi. Aslında Beşir Cemayel'in grev çağrısı, Devlet Başkanı Sarkis'ten çok babasına karşı bir meydan okumaydı. Mart ayındaki grevden sonra Beşir Cemayel ile babası arasında Keta'ib Partisi'nin liderliği için gizli bir mücadele başlamış oldu.⁸¹⁶

Devlet Başkanı Sarkis, Temmuz 1977'de Lübnan'ın güneyindeki çatışmalara bir çözüm bulabilmek için Bekaa Vadisi'ndeki Şatura kasabasında Suriyeli, Lübnanlı ve FKÖ'lü yetkililerin katıldığı bir görüşme planladı. Bu görüşmede, "Şatura Antlaşması" adıyla bilinen bir belge imzalandı ve bu belgeye göre Filistin kamplarındaki ağır silahların toplanması, kampların gözetim altına alınması ve Filistinli gerillaların askeri varlığının sınırlandırılması öngörülüyordu.⁸¹⁷ Fakat İsrail'de seçimleri kazanan Menahem Begin'in Lübnanlı Marunîlere destek verme konusunda oldukça istekli olması, Lübnan'ın güneyindeki sınır bölgelerinde var olan gerginliği yükseltti. İsrail'in desteklediği Binbaşı Haddad, Şatura Antlaşması'na en sert tepkiyi gösteren kişiydi. 5 Ağustos'ta İsrail topraklarında basın toplantısı yapan Binbaşı Haddad, Suriye'nin Lübnan'daki rolünü sert bir şekilde eleştirdi ve

⁸¹⁵ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 107-108.

⁸¹⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 156.

⁸¹⁷ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 119.

antlaşmayı bir tuzak olarak tanımladı. Eylül ayında Binbaşı Haddad'ın Hristiyan milisleriyle Filistinli gerillalar arasındaki çatışmalar artış gösterdi. Kasım ayının başında Filistin Red Cephesi gerillalarının İsrail'in Nahariye kentine başlattıkları füze atışları, İsrail'in Lübnan'ın güneyindeki yerleşim birimlerine hava saldırısı yapmasına yol açtı. 19 Kasım 1977'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesi, tüm Arap dünyasında olduğu gibi Lübnan'da da önemli siyasi tesirler yarattı. Bu ziyaret, Suriye'nin Lübnan'da FKÖ'ye açık destek vermesini getirirken buna paralel olarak İsrail-Marunî ilişkileri de hızlı bir yakınlaşma sürecine girdi.

1978 yılı başında Lübnan'ın güneyindeki sınır hattında Filistinli gerillalarla İsrail arasındaki gerilimi yükselten gelişmeler meydana geldi. Bunların en önemlisi, 11 Mart'ta *el-Feth* gerillalarının İsrail topraklarında iki otobüsü kaçırmasıydı. Lübnan'dan botlarla Tel Aviv yakınlarında karaya çıkan *el-Feth* gerillaları Tel Aviv-Haifa yolunda iki İsrail otobüsünü kaçırdı. İsrail güvenlik güçleri ile *el-Feth* gerillaları arasında çıkan çatışmada, 34 İsrailli sivil öldü. Bu saldırı, İsrail'in kendi topraklarındaki güvenlik önlemlerinin yetersiz olduğunu gösteren bir meydan okumaydı.⁸¹⁸ İsrail Başbakanı Begin'in sert milliyetçi siyasi duruşu ve askeri operasyonlara eğilimli yapısı göz önüne alınınca böyle bir eyleme İsrail'in vereceği cevabın da sert olacağı aşıkardı.

İsrail Ordusu 14 Mart 1978'de Lübnan'ın güneyine "Litani Operasyonu" adıyla bilinen saldırıyı başlattı. İsrail Hava ve Deniz Kuvvetleri, bölgedeki FKÖ mevzilerini bombalarken İsrail Ordusu'na bağlı 25.000 kişilik kara birlikleri sınırdan Lübnan'ın güneyine girdi. 21 Mart'ta Hasbeya'ya ulaşan İsrail birlikleri, Litani Nehri'nin güneyindeki tüm Lübnan topraklarını – Sur kenti hariç- işgal etti. İsrail'in Lübnan'ın güneyine yaptığı saldırı, çoğu sivil 2.000'den fazla insanın (150-400 Filistinli ve solcu gerilla ve 25 İsrail askeri) ölümüne ve binlerce Şi'i köylünün bölgeden Beyrut başta olmak üzere büyük kentlere göç etmesine neden oldu.⁸¹⁹

⁸¹⁸ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 123-127.

⁸¹⁹ Mart 1978 İsrail işgalinden sonra Lübnan'ın güneyinden 250.000'in üzerinde insanın göç ettiği tahmin edilmektedir. Göç eden Şi'i köylülerin büyük bir kısmı savaş bittikten sonra geri dönmedi. İsrail işgalinin ardından bölgeyi ziyaret eden bir BM Komisyonu, Lübnan'ın güneyinde 100 köy ve 2.500 evin tamamen zarar gördüğünü belirlemiştir. Yine 1983'te yapılan bir araştırmaya göre 141.000 güneyli Şi'i göçmen Batı Beyrut'ta yaşıyordu. Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, s. 161-162; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 128.

ABD Başkanı Jimmy Carter, İsrail'in Lübnan'ın güneyine yönelik yapacağı geniş çaplı bir saldırıya karşıydı. Bundan dolayı ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance İsrail'e birliklerini geri çekmesi için baskı oluşturmaya çalıştı.⁸²⁰ İsrail'in bu saldırısının Orta Doğu'daki barış girişimlerine zarar vereceğini düşünen ABD yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'ni hemen harekete geçirdi. 19 Mart'ta Güvenlik Konseyi, 425 sayılı kararı kabul ederek Lübnan'da ateşkes çağrısı yaptı ve İsrail'in birliklerini derhal Lübnan'dan çekmesini talep etti. Aynı karar, Lübnan'ın güneyine UNIFIL (*For UN Interim Force in Lebanon*) adlı bir BM gücünün yerleştirilmesini de öngörüyordu. 20 Mart'ta İsrail Başbakanı Begin ABD'yi ziyaret etti ve Başkan Carter ile görüştü. Ardından Güvenlik Konseyi, 425 sayılı kararın uygulanmasını sağlayacak 526 sayılı kararını açıkladı. BM gücü, İsrail birliklerinin kendi uluslararası sınırına geri çekilmesinden sonra bölgede güvenliği sağlayacak ve ardından bölgede bir görev alanı oluşturacaktı. BM gücünün amacı, düşmanlıkların engellenmesini denetlemek ve bölgede Lübnan egemenliğini yeniden kurmak için önlemler almaktı. Başlangıçta 4.000 kişiden oluşan BM gücünün görev süresi de 6 ay olacaktı.⁸²¹

BM Genel Sekreteri Kurt Josef Waldheim, Lübnan'daki tüm taraflarla görüşmek için Beyrut'a geldi. Waldheim, 27 Mart'ta ateşkesin uygulanması için olumlu bir hava olduğunu açıkladı ve bir gün sonra Arafat ateşkesi kabul etti. 2 Nisan'da Kanadalı, Fransız, İranlı, Norveçli ve İsveçli askerlerden oluşan 1.280 kişilik UNIFIL gücü, Lübnan'a geldi. Fransız birlikleri batı bölgesinde Sur kenti çevresine, Norveç birlikleri doğu bölgesinde -Binbaşı Haddad'ın kontrol ettiği bölgenin dışında olan- Marj Uyum'a ve diğer birlikler de Litani Nehri'nin güney yakasına konuşlandı. FKÖ, Waldheim'in ateşkes teklifini kabul etse de Güvenlik Konseyi'nin kararlarını onaylamamıştı. Marunilerin şahin kanadı, Binbaşı Haddad ve Ulusal Hareket de bu kararları kabul etmedi. Bunlar dışında daha birçok karmaşık konu vardı. Örneğin FKÖ ve Ulusal Hareket, UNIFIL güçlerinin öncelikle İsrail'in işgal etmediği Sur kentine çıkarılmasına ve doğuda

⁸²⁰ Stephen C. Pelletiere, *Asad and The Peace Proses: The Pivotal Role of Lebanon*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1995, s. 13.

⁸²¹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 162; Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 131-132.

Binbaşı Haddad'ın kontrol ettiği bölgeye UNIFIL gücü gönderilmemesine tepkiliydi. Binbaşı Haddad ve Marunî şahinler de UNIFIL güçlerinin Lübnan'ın güneyine yerleştirilmesinden memnun değildi. UNIFIL güçleri, Binbaşı Haddad ve Marunîlerin İsrail ile olan iyi ilişkilerine zarar verebilirdi. Her iki tarafın UNIFIL güçlerine olumsuz bakışının bir sonucu olarak gücün görev alanının batı ve doğu bölgelerinde (Sur kenti ve Marj Uyun'da) gerilim bir anda yükseldi. Sur kentinde Ulusal Hareket-FKÖ güçleriyle UNIFIL'in Fransız askerleri arasında bazı çatışmalar oldu. Ardından Binbaşı Haddad'ın milisleri, UNIFIL güçlerine zorluk çıkartıcı eylemlere girişti. Ayrıca UNIFIL güçlerinin konuşlanmadığı bölgelerde Binbaşı Haddad'ın milisleri ile Ulusal Hareket-FKÖ güçleri arasında karşılıklı top atışları da devam etti.⁸²²

6 Nisan'da İsrail hükümeti, ilk kez 11 ve 14 Nisan'da uygulanacak iki aşamalı sınırlı çekilme planını açıkladı. Waldheim, 7 Nisan'da bunu yeterli bulduğunu söyledi ve BM Güvenlik Konseyi'nin "derhal ve tamamen çekilme" konusundaki kararlarına vurgu yaptı. Aynı gün İsrail Başbakanı Begin, İsrail'in çekilme niyetinin BM güçlerinin bölgeye yerleşmesiyle ilgili olduğunu Waldheim'e bildirdi. Waldheim, 17 Nisan'da Beyrut'ta Arafat'la ve 18 Nisan'da Begin'le görüştü. Arafat, görüşmede Waldheim'in ateşkes teklifini kabul ettiğini tekrarladı. Arafat, Güvenlik Konseyi kararlarının İsrail'in Lübnan'ın güneyinden tamamen çekilmesine ve bu bölgede Lübnan hükümetinin otoritesini yeniden kurmasına yardımcı olacağını anlamıştı. Bundan dolayı FKÖ, UNIFIL güçlerinin görevini kolaylaştırıcı tavırlar sergilemeye başladı ve Binbaşı Haddad'ın çatışmayı kışkırtan eylemlerine karşı ihtiyatlı yaklaştı. İsrail Başbakanı Begin ise bölgede bir güvenlik boşluğu ortaya çıkmazsa İsrail'in bölgeden çekilmeye niyetli olduğunu belirtti. Waldheim, New York'a döndükten sonra Güvenlik Konseyi'ne Lübnan'daki UNIFIL güçlerinin sayısının 6.000'e çıkarılmasını teklif etti. Güvenlik Konseyi'nde UNIFIL güçlerinin Nisan sonuna kadar gönderilecek Senegalli askerler ve ardından bunlara eklenecek Nijeryalı askerlerle 4.000 kişiye çıkarılması planlandı. 30 Nisan'da İsrail birlikleri, işgal ettiği 425 mil kare büyüklüğündeki bölgenin 213 mil karesinden çekilmişti. Ardından İsrail hükümeti, sınırdaki 6 millik bir

⁸²² Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 134.

hattı koruyacağını açıkladı. 3 Mayıs'ta Güvenlik Konseyi, UNIFIL güçlerinin 6.000 kişiye çıkarılacağına dair bir karar aldı. Yeni birlikler, Fijili, İranlı ve İrlandalı askerlerle takviye edilecekti.⁸²³

İsrail hükümetinin sınırda 6 millik bir hattı koruyacağını açıklaması, Arafat'ın kontrolü altındaki bazı Filistinli grupları ve Lübnanlı partileri huzursuz etti. Bunun sonucu 1-2 Mayıs'ta Sur kenti yakınlarında UNIFIL güçleri –özellikle Fransız askerleri- ile şiddetli çarpışmalar yaşandı. Arafat, 5 Mayıs'ta UNIFIL Komutanı General Emmanuel Erskine ile yaptığı görüşmede BM ile işbirliğine devam ettiğini tekrarladı ve radikal gruplardan gelecek saldırılar için uyardı. 15 Mayıs'ta UNIFIL Komutanı General Erskine, dikkatsiz bir şekilde Güvenlik Konseyi kararları ile Kahire ve Şatura Antlaşması'nın birbiriyle uzlaşamaz olduğunu söyledi. Bu açıklama, Marunî liderler tarafından kullanıldı ve Beyrut'ta iki antlaşmaya karşı kampanyalar başladı. General Erskine'nin sözlerinin ardından 21 Mayıs'ta İsrail hükümeti, sınırdaki 6 millik hattı da 13 Haziran'da tamamen çekeceğini açıkladı. İsrail'in bu açıklaması, Beyrut'taki siyasetçiler arasında Binbaşı Haddad ve milislerinin geleceği konusundaki tartışmaları alevlendirdi. Fakat İsrail Başbakanı, 13 Haziran'daki çekilmeden önce bir olubittiyle (*fait accompli*) 6 millik bölgenin büyük bir bölümüne Binbaşı Haddad'ın milislerini yerleştirdi. Bu bölgeye gelişmiş yer altı sığınakları ve istihkâmlar inşa eden İsrail, içinde toplar ve tanklar da bulunan çok sayıda silahı Binbaşı Haddad'a bıraktı. Böylece İsrail hükümeti, sınırın güvenliğini sağlayacak bir tampon görevi görecektir ve Filistinli gerillalara karşı savaşacak Güney Lübnan Ordusu (GLO)'nu kurmuş oldu. GLO'nun milisleri, asker kaçakları, Keta'ib milisleri ve yerel Hristiyanlardan sağlanan acemi askerlerden oluşuyordu. İsrail, GLO milislerine ve onların ailelerine Lübnan şartlarına göre yüksek maaşlar ödemeye başladı. Böylece İsrail, sınırda GLO'nun bulunduğu bir güvenlik hattı oluşturmuş oldu.⁸²⁴

İsrail'in Mart 1978'te gerçekleştirdiği Litani Operasyonu, Lübnan iç siyasetindeki güç dengelerinde derin tesirler bıraktı. İsrail işgali, Suriye

⁸²³ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 135-136.

⁸²⁴ Khalid, *Conflict and Violence in Lebanon*, s. 136-137; Ahmad Beydoun, "The South Lebanon Border Zone: A Local Perspective", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 21, No: 3, İlkbahar 1992, s. 45.

kontrollenden rahatsızlık hisseden Lübnanlı Hıristiyan grupları cesaretlendirmişti. Bu Hıristiyan grupların başında Beşir Cemayel'in Lübnan Kuvvetleri geliyordu. Mart'ı izleyen aylar Doğu Beyrut'ta Lübnan Kuvvetleri ile Suriye Ordusu arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşti. Aslında bu çatışmanın ilk belirtileri, Şubat ayının başında Doğu Beyrut'ta Lübnan Ordu birlikleriyle ACG'nin Suriye birlikleri arasındaki bir anlaşmazlığın çatışmaya dönüşmesiyle ortaya çıkmıştı. Çatışma sırasında bazı Marunî ULP milisleri Lübnan Ordu birliklerine destek vermişti. Bu çatışmanın ardından ULP milislerini cezalandırmak isteyen Suriye birlikleri Doğu Beyrut'u bombardımana tutmuş ve bu saldırıda 100 kadar sivil ölmüştü. Bir soruşturma komisyonun kurulması yoluyla bu saldırının büyük bir çatışmaya dönüşmesi engellenmişti. Fakat bu olaydan 2 ay sonra Nisan ayının ortalarında ACG'nin Suriye birlikleri, Doğu Beyrut'ta Lübnan Kuvvetleri milislerine karşı saldırıya geçti. Suriye birliklerinin ağır toplarla yaptığı ilk saldırıda Doğu Beyrut'un banliyölerinde 60 kişi öldü. Fakat çatışmanın sonraki aşaması Lübnan Kuvvetleri için büyük bir zafer oldu. Bu askeri başarısızlığın ardından Suriye yönetimi, birliklerini Doğu Beyrut'tan çekti ve bölgeye ACG'nin Sudanlı ve Suudi Arabistanlı askerleri gönderildi. Şam'un, bir süredir Suriye'ye birliklerini Lübnan'dan çekmesi için çağrı yapıyordu. Nisan çatışmasından sonra Beşir Cemayel, bundan böyle Lübnan Kuvvetleri'nin ACG ya da Lübnan hükümetinin güvenlik güçlerinin sorumluluğuna bırakılan yerler yerine sadece kendi kontrol ettiği yerlerin güvenliğiyle ilgileneceğini açıkladı.⁸²⁵ Böylece Marunilerle Suriye arasındaki gerginlikler, Marunî aileler arasında bir güç mücadelesinin açıkça ortaya çıkmasına giden yolu açtı.

Beşir Cemayel, Haziran 1978'den itibaren kendi milislerinin dikkatini Suriye birliklerinden uzak bir bölge olan ülkenin kuzeyindeki dağlık Zagharta'ya yöneltti. Zagharta bölgesi, Faranjiyye ailesinin ülkedeki nüfuz alanıydı. Suriye lideri Hafız Esad'ın eski dostu olan Süleyman Faranjiyye, 1976'da Suriye birliklerinin Hıristiyanlara yaptığı yardımı hala minnetle anıyordu. Faranjiyye, 1977 yılı boyunca ve 1978 yılının başında Lübnan Cephesi içindeki Marunî liderlere Suriye ile ilişkileri kesmemeleri yönünde uyarılarda bulundu, fakat onlar bu uyarıları dikkate almadı. Bu-

⁸²⁵ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 162-163.

nun üzerine Mayıs 1978’de Faranjiyye, Lübnan Cephesi’nin toplantılarına katılmayı bıraktı. Böylece Faranjiyye ve Lübnan Cephesi’ndeki eski müttefikleri arasında *Cebel Lübnan*’ın kuzey bölgesini kontrol etmek için bir mücadele ortaya çıktı. 13 Haziran 1978’de Cemayel, sürpriz bir saldırıyla kuzeydeki bu mücadelede avantajlı duruma geçti. Cemayel’in emriyle 100 Keta’ib milisi Faranjiyyelerin Ehden’deki yazlık evine saldırdı, saldırıda Süleyman Faranjiyye küçük oğlu Toni, karısı ve üç yaşındaki kızıyla birlikte öldürüldü. Zaghartalı köklü feodal aileler, Keta’ib milislerinin saldırısından Beşir Cemayel’i sorumlu tuttu ve Lübnan Cephesi’yle ilişkilerini kesti. Süleyman Faranjiyye ise kamuoyu önünde Cemayel’i İsrail’le işbirliği yapmak ve Lübnan’ı bölmeye çalışmakla suçladı. Ayrıca Faranjiyye, Ağustos 1978’de Dürzi lider Velid Canbulat ve eski başbakan Reşid Karami’yle ittifaka girdi ve Suriye’ye verdiği desteği arttırdı.⁸²⁶

1 Temmuz 1978’de Suriye birlikleri, Doğu Beyrut’ta Lübnan Kuvvetleri milislerine karşı yeni bir saldırı başlattı. Suriye askerlerinin yüksek binalardaki mevzilerinden çevreye rastgele yaptığı roket atışları ve Suriye tanklarının bölgedeki varlığı, sivillerin bölgeyi terk etmesine ve çatışmaların şiddetinin tahammül edilmez bir boyuta ulaşmasına yol açtı. Bu durum karşısında Lübnan Devlet Başkanı Sarkis, 6 Şubat’ta televizyona çıkıp istifa niyetini açıkladı. ABD Başkanı Carter, acil bir ateşkes çağrısı yaptı ve BM nezdinde Lübnan meselesini çözmek için girişimlere başladı. Lübnan hükümeti, Suriye’nin baskısından dolayı ABD’nin teklifini kabul etmedi. 7 Şubat’ta İsrail hükümeti, Doğu Beyrut’taki çatışmalardan dolayı kaygılarını sert bir dille açıkladı ve Lübnan’daki Hristiyanlara yönelik yapılan soykırımın engellenmesi gerektiğini belirtti. Ardından İsrail savaş uçakları, Batı Beyrut üzerinde alçak uçuş yaptı. İsrail’in bu tepkisinin ardından Doğu Beyrut’taki Suriye birliklerinin saldırıları yavaşladı ve 6 hafta kadar bölgede sessizlik yaşandı. Fakat Ekim ayının ilk haftası Suriye birlikleriyle Lübnan Kuvvetleri milisleri arasındaki savaş tekrar yükselişe geçti. Doğu Beyrut’taki çatışmalarda bir haftada 400’den fazla kişi öldü. 5 Ekim’de İsrail Deniz Kuvvetleri, Batı Beyrut’u bombardımana tuttu. Bundan iki gün sonra ise bir ateşkes yapıldı. 15-17 Ekim’de Şuf Dağı’ndaki tarihi Beytaddin Sarayı’nda ACG’ye asker gönderen ve maddi destek veren Arap devlet-

⁸²⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 164.

lerinin (Suriye, Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Katar ve Sudan) temsilcileri arasında bir toplantı yapıldı. Toplantıda Kahire Antlaşması'na ve Lübnan Ordusu'nun yeniden yapılanmasına verilen destek yinelandı. Ayrıca Suudi Arabistan, Suriye yönetimini Doğu Beyrut'taki güçlerini Suudi ve Sudanlı askerlerle yer değiştirme konusunda ikna etti.⁸²⁷

1979 yılı başında Lübnan hükümeti, Lübnan Ordusu'nun yeniden yapılandırılması ilgili bir takım çabalar ortaya koydu. 13 Mart'ta Lübnan Parlamentosu ordunun yeniden yapılandırılmasıyla ilgili bir yasa kabul etti. Ulusal Savunma Yasası'nın kabul edilmesinde ABD'nin Beyrut Büyükelçisi John Gunther Dean önemli bir role sahip oldu. Bu yasanın kabul edilmesinden bir süre sonra hükümet, Lübnan'ın güneyinde Binbaş Haddad'ın kontrolü altında tuttuğu sınır hattına Lübnan Ordu birliklerini gönderme kararı aldı. Lübnan Ordusu'nun komutanı General Victor el-Khuri, 18 Nisan'da bölgeye bir tabur asker gönderdi. Lübnan taburu, Ma'raka, eş-Şihabiya ve Tabnin köylerine ilerleyip Haddad'ın bölgesine yaklaştıktan sonra aniden Haddad'ın milislerinin şiddetli topçu ateşine maruz kaldı. Aynı gün Binbaş Haddad "Özgür ve Bağımsız Lübnan" adlı bir devlet kurduğunu açıkladı. Haddad'ın bu kararı Lübnan yönetiminin sert tepkisine yol açtı. Başkan Sarkis, 19 Nisan'da bir başkanlık açıklaması yaparak Haddad'ın ordudan ihraç edildiğini söyledi. Haddad'a destek veren tek Marunî lider Kamil Şam'un oldu. Şam'un'a göre Haddad sınırdaki köyleri Filistinli gerillalardan koruyan bir vatanseverdi ve Haddad'ın vatan haini ilan edilmesi utanç vericiydi.⁸²⁸

4 Şubat 1980'de Suriye, umulmadık bir şekilde Beyrut-Sayda sahil yolundaki ve Beyrut'taki bazı birliklerini geri çekerek Bekaa Vadisi'ne yerleştirdi. Bu çekilme kararı, Halep'te Suriye güvenlik güçleriyle Müslüman Kardeşler Örgütü arasında çatışmaların sürdüğü bir süreçte alınmıştı. Fakat Lübnan hükümeti bu karara şaşırды ve Başbakan el-Hoss aceleyle Şam'a bir ziyaret gerçekleştirdi. El-Hoss, Suriye liderinden bu çekilme ka-

⁸²⁷ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 165; Marius Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s. 42-44.

⁸²⁸ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 47; Itamar Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 112; Augustus Richard Norton- Jillian Schwedler, "(In)security Zones in South Lebanon", *Journal of Palestine Studies*, C: 23, No: 1, Sonbahar 1993, s. 67.

rarını Lübnan Ordusu ile ACG askerleri yer değiştirene kadar ertelemesini istedi. Başbakan el-Hoss'un ardından Suriye'nin Lübnan içindeki müttefikleri (5 Şubat'ta Marunî lider Faranjiyye, 6 Şubat'ta Dürzî lider Canbulat ve Emel lideri el-Hüseyni ve 7 Şubat'ta FKÖ lideri Arafat) sırayla Şam'a gitti. Ulusal Hareket ve FKÖ liderleri, Suriye'nin kısmi geri çekilişini Suriye birliklerinin Lübnan Ordu birlikleriyle yer değiştirmesi olarak algıladı için endişe duydu. Arafat, Suriye birliklerinin kısmi geri çekilmesiyle boşalan yerleri FKÖ güçlerinin doldurabileceğini belirtti. Buna rağmen Suriye birliklerinin Beyrut'tan çekilmesinden sonra 1200 kişilik Lübnan Ordu birlikleri kentin doğu ve güneyinde konuşlandı.⁸²⁹

Şubat ve Mart aylarında iki Marunî liderlere karşı suikast girişiminde bulunuldu. 23 Şubat'ta Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Beşir Cemayel'i hedef alan bir bombalı saldırıda Cemayel'in 18 aylık kızı Maya ile birlikte 8 kişi öldü.⁸³⁰ 12 Mart'ta ise diğer Marunî lider Kamil Şam'un'un arabasına benzer bir yöntemle saldırı yapıldı. Şam'un saldırıdan hafif yara alarak kurtuldu.⁸³¹ Bununla birlikte Suriye birliklerinin kısmi geri çekilişi, Marunîler arasındaki güç mücadelesini çatışmaya dönüştürmüştü. Çatışmanın ana nedeni, bir yıl öncesinde olduğu gibi, Beşir Cemayel'in Marunîlerin tek lideri olma iddiasıydı. 7 Temmuz'da Cemayel'in Keta'ib milisleri, Dani Şam'un'a bağlı milislerin Doğu Beyrut'taki ve kuzey sahil yolu üzerindeki üslerine ani bir saldırı yaptı. Suriye birliklerinin Beyrut'tan çekilmesinden sonra kentin doğu ve güneyinde konuşlanan Lübnan Ordu birlikleri Şam'un'un milislerini koruma altına aldı. Dani Şam'un, Keta'ib milislerinin saldırılarına direnmesine rağmen babası Kamil Şam'un pasif bir tutum takındı ve Cemayel'in gücünü kabullendi. Bu saldırıyla Cemayel Lübnan'ın yeni devlet başkanı olma yolunda önemli bir aşamayı daha geçiyordu. Marunîler arasındaki gerilim devam ederken Yüksek İslam Konseyi lideri Şefik Vazzan 22 Ekim'de devlet başkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirdi. Vazzan hükümeti, güvenoyu almayı başardı ve göreve başladı. Vazzan hükümetinin ilk günlerinde Beşir Ce-

⁸²⁹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 52.

⁸³⁰ "Beirut Bomb Kills 8; Christian Militia Chief Believed to Be Target; Fought Palestinians and Leftists", *The New York Times*, 24 Şubat 1980.

⁸³¹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 53.

mayel, Ayn er-Rummaneh'de Lübnan Ordusu tarafından korunan Dani Şam'un'a bağlı *Numûr* milislerinin kalanlarını temizlemek için bölgeye girdi. Bu saldırı, Devlet Başkanı Sarkis'in orduyu yeniden yapılandırma çabalarına büyük bir darbe oldu.⁸³²

21 Aralık 1980'de Bekaa Vadisi'deki Zahle kentinde Cemayel'in Lübnan Kuvvetleri'yle Suriye Ordu birlikleri arasında yeni bir çatışma başladı. Çatışmanın nedeni, Suriye birliklerinin Zahle'de konuşlanma girişimiydi. Cemayel'in milisleri, kente giren Suriye birliklerine saldırdı ve 5 Suriyeli askeri öldürdü. Bunun üzerine Suriye Ordusu, Zahle'yi kuşattı ve bombalamaya başladı. Zahle'nin bombalanması sırasında kentte birçok sivilin ölmesi ve saldırının Noel'e denk gelmesi, Batılı devletlerin Suriye'ye karşı sert açıklamalar yapmasına yol açtı. Uluslararası tepkiler, Suriye yönetiminin Zahle kuşatmasını bir hafta sonra bitirmesine yol açtı.⁸³³

Lübnan Kuvvetleri, 14 Ocak 1981'de yayınladığı bildiride, Lübnan'daki Suriye birliklerinin caydırıcı güçten işgal gücüne dönüştüğünü belirtip bu birliklerin ülkeyi terk etmelerini talep etti. Aynı gün Suriye yönetimi, Lübnanlı Hıristiyanlar tarafından desteklendiğini göstermek için Faranjiyye'yi Şam'a davet etti. Faranjiyye, Şam ziyaretinde Suriye'nin askeri varlığıyla Lübnan hükümetinin otoritesini güçlendirme ve ülkenin bütünlüğünü koruma dışında bir amacının olmadığını belirtti. Diğer bir Marunî lider Şam'un ise Lübnan'daki tüm yabancı güçler -Suriye ve FKÖ- ülkeyi terk etmeden ulusal bir uzlaşmanın olamayacağını söylüyordu. Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Beşir Cemayel, Mart ayından itibaren Zahle'de Suriye birliklerine karşı yapılacak bir saldırı için kentin çevresindeki milislerini takviye etti. Mart sonunda Cemayel'in milisleri, Zahle yakınlarında bir Suriye birliğini pusuya düşürdü. Suriye yönetimi, pusunun sorumlularının teslim edilmesini istese de Cemayel bunu kabul etmedi ve Suriye'nin Zahle'ye yapacağı bir saldırıya karşı kentin çevresinde bir savunma hattı oluşturdu. Bunun üzerine Suriye Ordusu, Zahle'ye ağır bir bombardıman başlattı. Zahle'deki çatışmalar, Nisan ayı başında devam etti. Nisan ayında İsrail de Zahle'deki çatışmaya hava savaşıyla müdahil oldu. Böylece İsrail, uzun süredir Suriye ile İsrail'in Lübnan topraklarında doğrudan bir ça-

⁸³² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 168-170.

⁸³³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 57-58.

tışmaya girmesini engelleyen Kırmızı Hat (*Red Line*) Antlaşması'nı ihlal etmiş oldu. İsrail savaş uçaklarının Bekaa Vadisi'nde asker taşıyan iki Suriye helikopterini düşürmesi üzerine Suriye yönetimi, SAM-6 karadan havaya füze bataryalarının bir kısmını Bekaa Vadisi'ne yolladı. Suriye'nin bu hamlesi Zahle'deki çatışmayı bir Suriye-İsrail krizine dönüştürdü. Bunun üzerine ABD Başkanı Ronald Reagan, özel temsilcisi Philip Habib'i arabuluculuk temaslarında bulunmak üzere bölgeye yolladı. Habib'in arabuluculuk girişimi, Suriye ile İsrail arasındaki çatışmanın büyümesini engelse de SAM-6 füzelerini geri çekirme konusunda Suriye üzerinde pek etkili olamadı.⁸³⁴

Temmuz 1981'de Lübnan'ın güneyinde İsrail ile Filistinli gerillalar arasındaki çatışmalar şiddetlendi. İsrail yönetimi, Filistinli gerillaların sınır bölgesinde kurdukları askeri alt yapı ile İsrail'e karşı bir saldırı başlatabileceklerinden kaygılanıyordu. Bu kaygı, Suriye füzelerinin Lübnan'daki varlığından dolayı daha da arttı. Temmuz ayında İsrail hükümeti, Lübnan'ın güneyindeki Filistinlilere ait askeri alt yapıya zarar vermesi için İsrail Ordusu'nu görevlendirdi. İsrail Hava Kuvvetleri'nin Lübnan'ın güneyindeki Filistin hedeflerine yönelik gerçekleştirdiği hava saldırıları, Filistinli gerillaların sınırdan Celile'nin kuzeyine sürekli füze atışları yapamaya başlamasına yol açtı. İsrail topları ve savaş uçakları Filistinli gerillaların ağır zayıta yol açan saldırılarını durdurmakta yetersiz kaldı. Bunun üzerine İsrail Hava Kuvvetleri, 19 Temmuz'da Batı Beyrut'taki FKÖ karargâhlarına yönelik geniş bir hava saldırısı düzenledi. İsrail'in hava saldırısı, Batı Beyrut ve çevresinde büyük can kaybına- 200'den fazla Filistinli ve Lübnanlı öldü- ve maddi zarara yol açtı. ABD Başkanı Reagan, Lübnan'daki çatışmalara tekrar müdahale edip özel temsilcisi Philip Habib'i bölgeye yolladı. Habib ve Suudi Arabistan'ın katkısıyla bir ateşkes sağlandı.⁸³⁵

Temmuz 1981'deki İsrail-FKÖ çatışması, FKÖ'nün Lübnan'daki askeri gücünden İsrail'in duyduğu rahatsızlığı göstermekle birlikte daha geniş kapsamlı olası bir İsrail saldırısının ilk işaretlerini veriyordu. Binbaşı Haddad'ın GLO'su ve UNIFIL'in varlığı, İsrail Ordusu'yla Filistinli gerillaların

⁸³⁴ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 170-171.

⁸³⁵ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 120; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 171.

uzun süredir doğrudan temasını engellemiş ve 1978 Camp David Antlaşması'ndan Temmuz 1981'e kadar iki taraf arasındaki silahlı çatışmaların biçim değiştirmesini sağlamıştı.⁸³⁶ Bu yüzden Temmuz 1981 çatışması, Lübnan'da İsrail ile FKÖ arasındaki askeri çatışmalarda yeni bir dönemin başlangıcıydı. Buna ek olarak 1981 yazında Lübnan'ın yakın geleceğini temsil edecek en önemli gelişmelerden biri de İsrail iç siyasetinde yaşandı. Temmuz parlamento seçimleri sonunda Menahem Begin'in Likud bloku tekrar iktidara geldi. Başbakan Begin'in Ariel Şaron'u savunma bakanlığına ataması, İsrail'in yeni dönemdeki güvenlik stratejilerinde Şaron'un önemli bir rol oynayacağını gösteriyordu.⁸³⁷ İsrailli yazar Ze'ev Schiff'e göre Şaron'un Lübnan'dan gelen meydan okumaya karşı yaklaşımı tüm seleflerinden farklıydı. Genelkurmay Başkanı Rafeal Eitan da Şaron ile uyumlu çalışabilecek bir iş arkadaşıydı. Şaron, Lübnan'daki Suriye ve FKÖ askeri varlığının tamamen sona erdirilebileceğine inanıyordu. Öncelikle FKÖ'nün Lübnan'dan siyasi olarak tasfiyesi için uygun hedefler belirlenecekti. Şaron'a göre FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılmasından sonra örgütün tekrar geri dönüşünü engellemek için Lübnan devlet başkanı seçilebilecek bir Marunî liderle ittifaka da ihtiyaç vardı. Şaron'un seçimi, İsrail'le bir barış antlaşması imzalayabileceğine inandığı genç Marunî lider Beşir Cemayel oldu. Bu planlar tabi ki Suriye Ordusu Lübnan'dan çıkarılmadan gerçekleşmezdi.⁸³⁸

1982 İsrail İşgali ve Emin Cemayel Dönemi

1982 yılının ilk ayları, Filistinli gerillaların Lübnan'ın güneyindeki faaliyetleri hala İsrail hükümeti için öncelikli güvenlik meselesi olmayı sürdürüyordu. Nisan ayında İsrail Hava Kuvvetleri, Beyrut'un güneyindeki Damur kasabası yakınlarındaki Filistin mevzilerine ağır bir bombardıman gerçekleştirdi. İsrail Başbakanı Begin ve Savunma Bakanı Şaron, bu güvenlik meselesini askeri tedbirlerle çözmeye kararlı görünüyordu. Bununla bir-

⁸³⁶ Yezid Sayigh, "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", *Journal of Palestine Studies*, C: 13, Sayı: 1, Sonbahar 1983, s. 29-31.

⁸³⁷ Helen Cobban, *The Superpowers and The Syrian-Israeli Conflict*, New York, Praeger, 1991, s. 36.

⁸³⁸ Ze'ev Schiff, "Lebanon: Motivations and Interest in Israel's Policy", *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984, s. 224-225.

likte Mart 1978'deki Litani Operasyonu, Başbakan Begin'e Lübnan'a yönelik siyasetinde önemli dersler vermişti. Begin, Lübnan'daki Filistinli gerillaların sadece Lübnan'ın güneyine yapılacak askeri bir harekâtla ortadan kaldırılamayacağına inanıyordu. Ayrıca Begin'e göre Lübnan'da siyasi istikrarsızlık giderilmeden Filistinlilerin Lübnan üzerindeki etkisi de yok edilemezdi. Bu nedenlerden dolayı Begin hükümetinin Lübnan'a yönelik askeri planlamaları, üç ana hedef üzerine odaklanıyordu: 1) FKÖ'nün siyasi ve askeri gücünü Lübnan'da tamamen bitirmek 2) Suriye'nin Lübnan'daki siyasi ve askeri nüfuz alanını bitirmek veya en azından sınırlandırmak 3) Marunî lider Beşir Cemayel'in devlet başkanı olmasını sağlayıp Lübnan ile İsrail arasında bir barış antlaşması imzalamak.⁸³⁹ Başbakan Begin'in Lübnan'a yönelik askeri kararları, büyük ölçüde Savunma Bakanı Şaron ve Genel Kurmay Başkanı Eitan'ın tavsiye ve yönlendirmelerinin etkisi altında kaldı.⁸⁴⁰

3 Haziran 1982'de İsrail'in İngiltere büyükelçisi Şlomo Artov'un Londra'daki Dorchester Otelinde katıldığı bir davetin ardından Filistinli Ebu Nidal Örgütü'nün üç üyesi tarafından saldırıya uğraması⁸⁴¹ İsrail hükümetinin Lübnan'a yönelik hareket geçmesini sağlayan olay oldu.⁸⁴² Savunma Bakanı Şaron, Londra'daki saldırının haberini Romanya'da gerçekleştirdiği bir resmi ziyaret sırasında öğrendi. Başbakan Begin, Şaron

⁸³⁹ İsraili yazar Ofira Seliktar, ilk kez 1977'de başbakan olan Menahem Begin'in izlediği dış siyaset stratejileriyle tartışmalı ve kafa karıştırıcı bir performans sergilediğini söylemektedir. Seliktar'a göre Başbakan Begin, bir yandan Mısır ile tarihi bir barış antlaşmasının altına imza atarken diğer yandan da Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerinin sayısını arttırabiliyor, Golan'ı ilhak edip (Aralık 1981) Irak'ın nükleer tesislerini bombalayarak (Haziran 1981) barış sürecini tehlikeye atacak radikal kararlar alabiliyordu. Seliktar "İşte bu kararların arkasındaki dünya görüşü ve mantık, 1982'de Lübnan'ın işgaline yol açtı ve İsrail'le ittifak halinde olan Lübnanlı Hristiyanların Beyrut'taki Sabra ve Şatilla kamplarında Filistinli mültecilere yaptığı katliama yardımcı oldu" diyor. Ofira Seliktar, "The New Zionism", *Foreign Policy*, No: 51, Yaz 1983, s. 118.

⁸⁴⁰ Clive Jones, "The Foreign Policy of Israel", Der: Raymond Hinnebusch-Anoushiravan Ehteshami, *The Foreign Policies of the Middle East States*, Londra, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.131.

⁸⁴¹ Saldırıda ağır yaralanan Şlomo Artov hayatta kalmayı başardı. Fakat saldırıda kurşunlardan biri kafasına isabet etmişti. Bundan dolayı Arvot 2003'te ölene kadar felç olarak kaldı.

⁸⁴² Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 376-377.

İsrail'e dönmeden, hükümet üyeleriyle Londra'daki saldırıya İsrail'in nasıl cevap vermesi gerektiği konusunda bir toplantı yaptı. Genelkurmay Başkanı Eitan, hükümete tavsiyelerde bulunmak için toplantıda hazır bulundu. Eitan, İsrail Ordusu'nun FKÖ'nün Beyrut yakınlarında cephanelik ve eğitim kampı olarak kullandığı 11 hedefe hava saldırısı düzenlemesini önerdi. 4 Haziran'da Eitan'ın önerdiği hedeflere hava saldırısı yapıldı, Lübnan güneyine ve Beyrut'a yapılan saldırılarda en az 45 kişi öldü. İsrail saldırısının ardından Filistinli gerillalar, iki gün boyunca Lübnan sınırından Celile'ye 500 civarı Katyuşa roketi fırlattı. Şaron Romanya'dan döndüğünde İsrail Ordusu Lübnan topraklarında tanklarla operasyona çoktan başlamıştı. İsrailli yetkililer, Lübnan'daki askeri operasyona "Celile için Barış Operasyonu" adını verdi. Şaron, operasyonun amacını Lübnan'ın 40 kilometre içindeki FKÖ askeri tehditlerini yok edip İsrail'in kuzeyini FKÖ'nün füze saldırılarının dışında bırakmak olarak tanımlıyordu.⁸⁴³ Oysaki İsrailli yetkililerin açıkladığı sınırlı savaş planı ile ulaşılmak istenen gerçek amaçlar arasında büyük bir çelişki olduğu aşikârdı. Savunma Bakanı Şaron ve Genelkurmay Başkanı Eitan'ın bu gerçeğin farkında olduğu ve daha geniş çaplı bir işgal planladığı savaşın ilerleyen safhalarında ortaya çıktı. Her iki İsrailli yetkili de FKÖ'nün Beyrut'taki siyasi ve askeri unsurlarını tamamen yok edecek ve Suriye birlikleriyle çatışmayı da göze alan daha kapsamlı bir saldırı plan tasarlamışlardı.⁸⁴⁴

⁸⁴³ Cobban, *The Superpowers and The Syrian-Israeli Conflict*, s. 37-38.

⁸⁴⁴ Pierre el-Khazen'e göre İsrail Ordusu Ocak 1982'den beri Ariel Şaron'un kontrolünde yürütülen ve Lübnan'ın karadan işgalini öngören *Oranim* adlı bir plan üzerinde çalışıyordu. Hatta Şaron, bu planın uygulanması için 12 Ocak 1982'de Beyrut'a gizli bir ziyaret gerçekleştirdi ve Juniye limanında Beşir Cemayel'le görüştü. Şaron'un ardından Rafael Eitan Beyrut'u, Beşir Cemayel ise Kudüs'ü ziyaret etti. *Oranim* planının Ariel Şaron tarafından hazırlandığı aşikârdı. *Oranim* planının beş temel amacı vardı: 1) Her yönüyle Lübnan meselesi için kesin bir çözüm sağlamak. 2) İsrail'in kuzey sınırına ve Celile'deki yerleşimlere yapılan Filistin saldırılarını sona erdirmek. 3) FKÖ'nün Lübnan'ın güneyinde ve Beyrut çevresinde kurduğu siyasi ve askeri yapılanmayı ortadan kaldırmak. 4) FKÖ-Müslüman ittifakına Suriye'nin verdiği desteği -Suriye Ordusu'yla doğrudan çatışmaya girmeden- kesmek. 5) Kuzeydeki Hristiyan güçlere yardım edip İsrail'le barış yapacak kalıcı bir Lübnan hükümeti kurmak. Bkz. Pierre Al-Khazen, "The 1982 Israeli Invasion of Lebanon Reasons and Aims", 12 Mart 2006, Khazen Ailesi'nin Resmi Web Sitesi, http://www.khazen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1186&catid=129&Itemid=174, (5 Şubat 2011).

İsrail hükümeti, 6 Haziran 1982'de Celile Barışı Operasyonu'nu başlattı. İsrail Ordusu, geniş çaplı bir askeri müdahale için hazırlanmıştı ve çok büyük bir askeri güçle Lübnan'a girdi. Tümgeneral Amir Drori komutasındaki İsrail birlikleri, Lübnan'daki operasyona hava ve deniz kuvvetlerinin desteklediği 76.000 asker, 1.250 tank, 1.500 zırhlı personel taşıyıcı ile katıldı. Tümgeneral Sa'id Bayraktar komutasındaki düzenli Suriye birlikleri, 25.000 asker, 300 tank ve 300 APC ile birlikte farklı fraksiyonlardan oluşan yaklaşık 15.000 FKÖ gerillası ile savaşta yer aldı.⁸⁴⁵ İsrail Ordusu'nun Lübnan operasyonu, 6 Haziran 1982 sabahı ilk zırhlı birliklerin, Ras Nakura'dan Lübnan'a girmesiyle başladı. Bu zırhlı birlikler, ilk olarak kıyı şeridinden Sur kentine doğru ilerledi. Eş zamanlı olarak İsrail helikopterleri, Sur yakınlarındaki Burç eş-Şimali mülteci kampına asker indirirken diğer İsrail birlikleri de deniz yoluyla Reşidiyye'ye çıkartma yaptı. Orta hatta UNIFIL bölgesinin içindeki Taibeh'den Kantara'ya ilerleyen İsrail birlikleri, Litani Nehri üzerindeki Ka'ka'ya Köprüsü'ne ulaştı. Köprü üzerindeki hafif direniş karşısında zorlanan bu İsrail birlikleri üç kola ayrıldı. İlk kol, Beaufort Kalesi'ne saldırdı, ikinci kol Nebatiye'yi kuşattı ve üçüncüsü Doueir ve Zifta yoluyla kıyıya ulaşmaya çalıştı. Bu arada helikopterle Beaufort'a ve Ansar'daki FKÖ'nün geçici uçuş pistine birlikler indirildi. Doğu hattındaki İsrail birlikleri ise Golan Tepeleri'ndeki Herbon Dağı'ndan Hasbeya'ya saldırdı ve kuzeye ilerledi. İlk gün bu birlikler fazla bir ilerleme kat edemedi, hatta Khardali Köprüsü'nü geçmeye çalışan bir İsrail birliği UNIFIL askerleri tarafından engellendi.⁸⁴⁶

İsrailli yazar Itamar Rabinovich, İsrail Ordusu'nun savaşın ilk üç günü, bütün gücüyle Lübnan'ın batı (Lübnan'ın kıyı şeridi üzerinden) ve orta bölgelerden kuzeye ilerlemeye gayret ettiğine dikkat çekmektedir. Batı bölgesinde denizden takviye edilen İsrail kara birlikleri, hızlı bir şekilde Beyrut'un güneyindeki Damur'a ulaşmaya çalıştı. Bu bölgede ilerleyen İsrail birlikleri büyük ölçüde sadece FKÖ gerillalarıyla savaştı. Lübnan'ın büyük kıyı kentleri Sayda ve Sur süratli bir şekilde geçildi. FKÖ gerillaları, buralarda sınırlı bir direniş göstermeyi tercih edip kuzeye çekildi. Bu stratejinin sonucu, İsrail birlikleri savaşın üçüncü günü Beyrut'un dış ma-

⁸⁴⁵ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 377.

⁸⁴⁶ Sayigh, "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", s. 33-34.

hallerine ulaştı. FKÖ gerillaları da en az zarara uğrayarak savunma savaşı yapmak için Beyrut'un batı ve güney bölgelerine döndü. Orta bölgedeki İsrail birlikleri, zorlu dağlık arazide Suriye askerleri ve Filistin gerillalarıyla savaşıarak Beyrut-Şam otoyoluna ulaşmaya çalışıyordu. Doğu bölgesinde ise İsrail birlikleri sınırlı bir savaş yapmayı tercih etti ve Suriye birlikleri saldırmadığı sürece pozisyonlarını koruma stratejisi izledi. Rabinovich'e göre savaşın ilk üç günü, çoğu gözlemci hala İsrail Ordusu'nun yaptığı askeri operasyonun sınırlı hedefler (Lübnan'ın güneyinde bir güvenlik bölgesi yaratılması) içerdiğine inanıyordu.⁸⁴⁷ Bununla birlikte İsrail'in Lübnan'daki askeri operasyonunun başlanmasının ardından 7 Haziran 1982'de BM Güvenlik Konseyi 509 Nolu kararını yayınladı ve İsrail'in bir an önce Lübnan'daki işgalini sona erdirmesini ve Lübnan'ın uluslararası sınırlarına saygı göstermesini talep etti.⁸⁴⁸

9 Haziran'a kadar İsrail Ordusu ile Suriye birlikleri arasında sınırlı bir savaş yaşandı. Rabinovich göre Suriye, Lübnan'daki savaşa girmekte açık bir biçimde isteksizdi ve bunun işaretlerini kış boyunca İsrail'e vermişti. İsrail saldırısının ilk üç günü, Suriye birlikleri Lübnan içinde iki ülkenin müdahale alanı olarak belirlenen sınır hattını geçmemeye çalıştı. Fakat bu çaba yeterli olmadı. İsrail hükümeti, ABD yönetiminin Orta Doğu özel temsilcisi Habib'in Suriye-İsrail arasında bir savaş çıkmasını engelleme yönündeki girişimleri boyunca Suriye yönetimini kötü niyetli olmakla suçladı. Bununla birlikte Rabinovich, Suriye ile İsrail arasında çatışmaların başlamasına tesir eden iki faktör olduğuna dikkat çekmektedir. İlki, İsrail Savunma Bakanı Şaron'un Lübnan'da Suriye birliklerine karşı alınacak sınırlı bir zaferin savaşın hedeflerine ulaşmada katkı yapacağını düşünmesiydi. İkinci ve asıl faktör, İsrail'in yaptığı sınırlı savaş planının realiteyle uyuşmamasıydı. İsraili yetkililer, İsrail Ordusu'nun Lübnan'ın içinde 40 km. kuzeye doğru ilerlemesini öngörüyordu. Askeri ilerleme, Suriye birlikleriyle çatışmadan Batı bölgesinden gerçekleşecekti. Suriye birliklerinin ve Suriye'nin koruması altında bulunan FKÖ gerillalarının bulunduğu orta ve doğu bölgelerine

⁸⁴⁷ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 135.

⁸⁴⁸ Carole Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, *Journal of Palestine Studies*, C: 11-12, No: 4-1, Sayı: 44-45, Yaz-Sonbahar 1982, s. 138.

herhangi bir harekât yapılmayacaktı. Bu yüzden Filistinli gerillalar Bekaa Vadisi'nin güney kısmından çıkarılamayacağı veya en azından bölge Suriye'nin sıkı kontrolünde kalacağı için Celile Barış Operasyonu'nun temel amacı başarısızlığa mahkûmdur.⁸⁴⁹ İsrail Savunma Bakanı Şaron başta olmak üzere İsraili yetkililerin bunun farkında olduğu da aşıkardı.

İsrail Ordusu, savaşın başından itibaren Bekaa Vadisi'ndeki Suriye birliklerinin güney kanadına karşı güçlü bir askeri baskı uyguladı. Bu baskı, savaşın üçüncü gününde İsrail Ordusu'nu avantajlı duruma getirdi ve orta bölgedeki İsrail birlikleri Bekaa Vadisi'ndeki Suriye birliklerinin çevresinden dolanıp arkasına geçmeyi başardı. Ayrıca İsrail Hava Kuvvetleri, Suriye'nin karadan havaya füze sistemlerine zarar verdi ve bir düzine savaş uçağını imha etti. 10 Haziran'da Suriye birlikleri İsrail birlikleri tarafından ikili bir sıkıştırmaya maruz kaldı. Büyük bir İsrail birliği, Suriye ordusunu merkez birliklerini caydırmak için Bekaa Vadisi'ne konuşlandı. Suriye, SSCB ve Arap devletlerinden beklediği desteği alamamıştı. Bununla birlikte İsrail de Bekaa Vadisi'ndeki savaşın daha ileri boyutlara ulaşması halinde 1980 Suriye-SSCB Antlaşması'nın işletilebileceği ve bir SSCB müdahalesi olabileceği ihtimalini göz ardı etmiyordu. Suriye ve İsrail, SSCB ve ABD'nin baskılarıyla Bekaa Vadisi'ndeki çatışmaları sona erdirecek karşılıklı bir ateşkes yapmaya karar verdi. İsrail birlikleri, Beyrut-Şam otoyoluna ulaşmadan ve doğu bölgesinde tatmin edici bir hat oluşturamadan ABD yönetiminin Orta Doğu özel temsilcisi Habib'in arabuluculuğunda 11 Haziran'da ateşkes yürürlüğe girdi. Batı bölgesinde ise Sayda ve Sur kentlerini ele geçiren İsrail birlikleri, Beyrut'un dış mahallelerine kadar ulaşmıştı. İsrail Ordusu'nun Beyrut'a doğru ilerleyişi, İsraili yetkililerin savaşın başında açıklanan hedeflerin daha fazlasını arzuladıklarını gösteren açıklamalar yapmalarına neden oldu. Bu açıklamalar, İsrail muhalefetine ve uluslararası medya organlarının İsrail hükümetine yönelik eleştirilerini ortaya çıkardı.⁸⁵⁰

11 Haziran'daki ateşkes, savaşın önemli bir safhasının sona ermesini sağladı. Suriye'nin ateşkesi kabul ederek savaştan çekilmesi, İsrail Ordusu'nun tüm askeri gücüyle Beyrut'a odaklanmasını kolaylaştırdı. İsrail Ordusu, Beyrut'un güneyine ve doğusuna doğru ilerlemeye devam etti ve

⁸⁴⁹ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 137.

⁸⁵⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 138.

Hristiyan Lübnan Kuvvetleri milisleriyle temas sağlandı. İsraili yetkililer, Lübnan Kuvvetleri'nin Batı Beyrut'u ele geçireceği ve buradaki FKÖ direnişini bitireceği beklentisi içindeydi. Fakat Beşir Cemayel, milislerini Batı Beyrut'a sokma konusunda isteksiz davrandı ve Hristiyan milislerin bu bölgedeki faaliyetleri oldukça sınırlı kaldı. Bunun üzerine İsraili yetkililer, Batı Beyrut'a doğrudan bir askeri müdahalede bulunmak yerine Beyrut'u kuşatıp, askeri ve siyasi baskıyla FKÖ yöneticilerini ve gerillalarını Beyrut'tan çıkarmaya karar verdi. İsrail Ordusu, 15 Haziran'da Beyrut'taki kuşatmayı başlattığında Beyrut-Şam otoyolunu ve Beyrut'un doğusundaki bazı önemli tepeleri kontrol eden Suriye birlikleri ile yeni bir çatışma dalgası başladı.⁸⁵¹ 22 Haziran'da İsrail birlikleri, Beyrut'un doğusundaki Bhamdun'a yönelik bir saldırı başlattı ve 24 Haziran'da Bhamdun'u ele geçirdi. 25-26 Haziran'da da Suriye-FKÖ güçleri Aley'den çekildi.⁸⁵²

İsrail Ordusu'nun 15 Haziran'da başlayan Beyrut kuşatması 10 hafta sürdü. 10 hafta boyunca İsrail kente sert bir abluka uygularken ABD yönetimi de krize çözüm bulabilmek için arabuluculuk faaliyetleri sergiledi.⁸⁵³ İsrail Ordusu, kuşatmada 700 tank, 1.000 zırhlı araç ve 210 ağır top kullandı. Ayrıca sokak savaşı için Golan'da eğitilen İsrail özel birlikleri kente getirildi. 3 Temmuz'da İsrail zırhlı birlikleri, Beyrut'a giriş çıkışı kontrol altına aldı. İsrail Ordusu, Batı Beyrut'un elektrik, su ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlarını engelleyerek Filistinlilerin direnişini kırmaya çalıştı. İsrail Ordusu, bir yandan Batı Beyrut'u abluka altında tutarken diğer yandan da bölgeyi sürekli bombalıyordu. Batı Beyrut'taki şartlar gün geçtikçe kötüleşti. 8 Temmuz'da İsrail Genelkurmayı, gerekirse kısa kadar Beyrut'a ka-

⁸⁵¹ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 139; İsraililer, savaş boyunca Suriye birliklerinin 1.000 asker, 400 tank, 102 savaş uçağı ve 4-5 helikopter kaybettiğini iddia etmektedir. Buna karşılık Suriyeliler ise İsraililerin iddialarından daha az sayıda -84 civarı- savaş uçağı kaybettiklerini söylemektedir. İsrail Ordusu, kendi insan ve savaş uçağı kaybı konusunda hiç zaman açıklama yapmadı. Yezid Sayigh, savaş boyunca İsrail'in 368 askerinin öldüğünü, iki savaş uçağı ve helikopter kaybettiklerini iddia etmektedir. Sayigh, yine bir Amerikan kaynağına dayanarak İsrail'in savaşta 150 tank kaybettiğini söylemektedir. Sayigh, "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", s. 62-63.

⁸⁵² Sayigh, "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", s. 35.

⁸⁵³ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 387.

labileceklerini açıkladı. 11 Temmuz'da İsrail zırhlı birlikleri, Batı Beyrut'a ağır bir bombardıman gerçekleştirdi. FKÖ gerillaları da Doğu Beyrut'taki İsrail birliklerine karşı geniş çaplı bir saldırıyla cevap verdi. Beyrut radyosu, çatışmalarda 82 kişinin öldüğünü, 211 kişinin yaralandığını ve yüzlerce evin zarar gördüğünü bildiriyordu.⁸⁵⁴

Temmuz ayının sonuna doğru İsrail Hava Kuvvetleri, Batı Beyrut'u düzenli olarak bombalamaya başladı. Ağustos ayına gelindiğinde İsrail Ordusu'nun Batı Beyrut'a yönelik bombardımanları rutin hale gelmişti. 4 Ağustos'ta BM'de İspanya ve Ürdün'ün önerdiği İsrail'e karşı hukuki yaptırım içeren bir karar taslağı, ABD'nin vetosu yüzünden geçirilemedi. Aynı gün İsrail Ordusu, Batı Beyrut'a havadan, karadan ve denizden yeni bir saldırı daha gerçekleştirdi. Beyrut radyosu, çoğu sivil 300 kişinin öldüğünü, 670 kişinin yaralandığını bildiriyordu. 6 Ağustos'ta İsrail zırhlı birlikleri, Batı Beyrut'ta FKÖ'ye ait apartmanlara saldırdı, 10 Kızıl Haç görevlisi, 250 Filistinli ve 64 Suriyeli asker öldü. Aynı gün SSCB, BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırdı ve İsrail'e yaptırım öngören bir karar teklif etti. Fransa ve Japonya karar taslağını desteklerken İngiltere çekimser kaldı, ABD ise veto etti.⁸⁵⁵ ABD yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'nde SSCB'nin önerisini veto ettikten bir gün sonra Orta Doğu özel temsilcisi Habib Lübnan'daki krize çözüm getirecek bir barış planını FKÖ yetkililerine kabul ettirmeyi başardı. İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron ise 8 Ağustos'ta, Habib ile Beyrut'un dışında yaptığı görüşmenin ardından Habib'in barış planını sert bir şekilde eleştirdi. Şaron'a göre bu plan FKÖ'nün uluslararası barış gücünün koruması altında Beyrut'ta kalmasını sağlayacak bir kandırmacaydı. Fakat İsrail hükümeti içinde Habib'in barış planı konusunda farklı fikirler vardı. Başbakan Begin, Savunma Bakanı Şaron'dan farklı düşünüyordu. Bunun üzerine İsrail hükümeti, Filistinli gerillalar ve Suriye askerleri Beyrut'tan ayrıldıktan sonra bir çokuluslu gücün bölgeye konuşlandırılmasını istedi. 10 Ağustos'ta İsrail hükümeti, Habib'in barış planını "prensip" kabul etti. Habib, İsrail'e giderek Beyrut'a yönelik saldırıların durdurulması konusunda İsrail hükümetine bir teklif sundu. İsrail hükümeti bir toplantı yaparak Habib'in teklifine bir karşı teklifle cevap verdi. İsrail, Beyrut'tan ayrılacakların isimlerinin ve

⁸⁵⁴ Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, s. 153-167.

⁸⁵⁵ Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, s. 184-185.

gidecekleri ülkelerin bildirilmesi ve FKÖ'nün eline esir düşen İsraili pilotun serbest bırakılması konusunda ısrar etti. Genel Kurmay Başkanı Eitan da Filistinliler Beyrut'u terk etmeyi kabul etmezse İsrail Ordusu'nun onların hepsini yok edeceği tehdidinde bulundu. Eitan'ın açıklamasından sonra 12 Ağustos'ta İsrail Ordusu, Beyrut'a yönelik 11 saat süren ağır bir bombardıman başlattı. İsrail Ordusu'nun bu bombardımanı büyük tepki çekti. Lübnanlı Müslüman liderler, İsrail bombardımanından dolayı ABD'yi suçlarken, ABD Başkanı Reagan da öfkesini Begin'e yöneltti ve bombardıman sona ermezse barış görüşmelerinden çekilmekle tehdit etti. 12 Ağustos'taki saldırıda, Beyrut'ta FKÖ'ye göre 500, Lübnan güvenlik güçlerine göre 156 kişi ölmüştü. İsrail hükümeti, Şaron'un itirazlarına rağmen Beyrut'taki bombardımanı durdurdu.⁸⁵⁶

Philip Habib'in barış planı özetle şunları içeriyordu: (1) Batı Beyrut'taki Filistinli gerillalar Beyrut'u terk ederek gruplar haline Suriye, Irak, Ürdün, Yemen ve Sudan gibi muhtelif Arap ülkelerine gideceklerdi; (2) Gerillalar askeri elbise ve hafif silahlarını beraberinde götürebilecek ancak ağır silahlarını Lübnan Ordusu'na teslim edeceklerdi; (3) Tahliye, Lübnan Ordusu ile Amerikan, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşacak 2.000 kişilik uluslararası gücün gözetiminde yapılacaktı. Bu güçlerin Beyrut'ta kalış süreleri bir ay olacak, ancak Lübnan hükümetinin isteği üzerine bu süre uzatılabilecekti; (4) Çokuluslu Gücü oluşturacak ilk kısım Fransız birliklerinin Beyrut'a gelişiyle tahliye başlayacaktı; (5) Filistinlileri takiben Batı Beyrut'taki Suriye birlikleri de kenti terk edecekti; (6) Ülkede kalacak sivil Filistinliler ise Lübnan hukukuna tabi olarak varlıklarını sürdürecekti. Philip Habib'in barış planı gereği, 21 Ağustos'ta Filistinliler ve Suriye askerleri Batı Beyrut'u terk etmeye başladı. 397 kişilik ilk grup deniz yoluyla önce Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne, oradan da Ürdün ve Irak'a gönderildi. Aynı gün Fransız askerlerinden sonra Amerikan ve İtalyan askerleri de Beyrut'a vardı ve tahliye işlemine nezaret etti. Beyrut'ta bulunan FKÖ lideri Yaser Arafat ve 11.249 Filistinli gerilla ile 3.598 Suriye askeri 1 Eylül 1982'ye kadar gruplar halinde kenti terk etti. Böylece 6 Haziran'da İsrail Ordusu ile FKÖ gerillaları arasındaki başlayan savaş sona ermiş oldu. Savaşın bilançosu, 6.775 ölü ve 29.912 yaralıydı.⁸⁵⁷

⁸⁵⁶ Collins, "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, s. 186-189.

⁸⁵⁷ İrfan Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 97-98.

FKÖ'nün siyasi ve askeri varlığının Lübnan'ı terk etmesi, İsrail hükümeti için büyük bir zaferdi. Celile Barış Operasyonu'na başlarken açıkladıkları hedeflerin çok ötesinde bir başarı sağlayan İsrail hükümetinin bir sonraki amacı Lübnan'da kendine yakın güçlü ve istikrarlı bir yönetim kurulmasını sağlamaktı. Lübnan Devlet Başkanı Elias Sarkis'in görev süresi 23 Eylül'de doluyordu. Lübnan Anayasası'na göre parlamento başkanının 23 Temmuz-23 Ağustos arasında parlamentoyu toplantıya çağırıp devlet başkanlığı seçimini yaptırması gerekiyordu. Seçimler, parlamentonun üçte iki çoğunluğunu oluşturan 62 milletvekilinin katılımıyla ancak 23 Ağustos'ta yapılabilirdi. Lübnan Kuvvetleri komutanı Beşir Cemayel, 5 çekimsere karşı 57 oyla Lübnan'ın yeni devlet başkanı seçildi. Cemayel, seçimi kazanmasının ardından yaptığı açıklamada Lübnan'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı için çalışacağını, komşu ülkelerle iyi ilişkiler kuracağını ve ülkedeki tüm yabancı güçlerin çekilmesine çaba göstereceğini söylüyordu.⁸⁵⁸

İsrail-FKÖ arasındaki savaşın bitmesi, FKÖ'nün siyasi ve askeri varlığının ülkeyi tamamen terk etmesi ve Beşir Cemayel'in devlet başkanı seçilmesi, Eylül ayının ilk günleri Lübnan'da görece sakin bir ortamın oluşmasını sağladı. Fakat bu sakinlik çok uzun sürmedi. Lübnan'ın yeni Devlet Başkanı Cemayel, 14 Eylül 1982 Salı günü saat 16.10'da Kata'ib Partisi'nin Eşrefiye'deki genel merkezinin önünde bombalı bir suikasta uğradı. Falanjistlerin Lübnan'ın Sesi radyosu akşam saatlerinde Cemayel'in bir mucize eseri hayatta kaldığını duyurdu. Fakat gecenin ilerleyen saatlerinde Lübnanlılar Cemayel'in bu bombalı saldırıda öldüğünü öğrendi.⁸⁵⁹ 15 Eylül'de yapılan Cemayel'in cenazesine binlerce Marunî milis katıldı. Aynı gün İsrail Ordusu, Batı Beyrut'u tamamen kontrol etmek için Şi'ilerin ve Filistinlilerin yaşadığı Sabra bölgesine girdi. Sarba ve Şatilla bölgesinde, Filistinli gerillalar ülkeyi terk ettiği için sadece kadın, çocuk ve yaşlılar kalmıştı. İsrail Ordusu, kısa sürede bölgeyi kontrol altına aldı. Ardından bölgeye gelen Marunî milisleri, Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında büyük bir katliam gerçekleştirdi. 16 Eylül akşamı kampa giren milisler, 18 Eylül'de kampları terk edene kadar, kadın, erkek ve çocuk, 2.000'den fazla kişiyi öldürdü. Kamplardaki cinayet-

⁸⁵⁸ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 99.

⁸⁵⁹ Zakaria al-Shaikh, "Sabra and Shatila 1982: Resisting and Massacre", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 14, Sayı: 1, Sonbahar, 1984, s. 59.

lerin yanı sıra Marunî milislerin sergilediği tecavüzler ve insanlık dışı davranışlar iç savaşta şiddetin sınır tanımaz hale geldiğinin göstergesi oldu.⁸⁶⁰

Lübnan Başbakanı Şefik Vazzan, 20 Eylül'de çokuluslu barış gücüne Beyrut'a geri dönme çağrısı yaptı. ABD Başkanı Ronald Reagan bu çağrıya hemen cevap verdi ve ABD, İtalya, Fransız ve İngiliz birliklerinden oluşan bir "Çokuluslu Barış Gücü" teşkil edildi. 21 Eylül'de Lübnan Parlamentosu yeni devlet başkanını seçebilmek için acil bir toplantı yaptı. Parlamento toplantısına katılan 80 milletvekilinin 77'sinin oyunu alan Emin Cemayel Lübnan'ın yeni devlet başkanı seçildi. 22 Eylül'de İsrail Ordusu, Batı Beyrut'tan çekilmeye başladı. 29 Eylül'de İsrail Ordusu, Beşir Cemayel'in öldürülmesinden önceki mevzilerine geri çekilmeyi tamamladı. Aynı gün Beyrut Havalimanı'na ulaşan Amerikan deniz piyadeleri bölgeyi kontrol altına aldı. İtalyan birlikleri mülteci kampları bölgesine konuşlanırken Fransız birlikleri de Batı Beyrut'ta Hamra bölgesine yöneldi. İngiliz birlikleri daha sonra Beyrut'a ulaştı ve Çokuluslu Barış Gücü'nün lojistik ihtiyaçlarını karşıladı.⁸⁶¹

Sabra ve Şatilla Katliamı, gerek İsrail içinde gerekse uluslararası kamuoyunda İsrail hükümetine karşı büyük bir tepkiye yol açtı. İsrail hükümeti, eleştiriler üzerine Sabra ve Şatilla kamplarında olanları araştırmak için Kahan Komisyonu'nu kurdu. Komisyon, bazı İsrailli sivil ve asker yetkililerin olanlardan dolayı sorumlu olduğunu tespit etti. Bunun üzerine İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron istifa etmek zorunda kaldı. Lübnan Savaşı, Başbakan Menahem Begin'in de siyasi hayatını bitirdi ve 1983'te başbakanlıktan çekildi. Lübnan Savaşı'nın FKÖ üzerindeki etkisi çok daha büyük oldu. FKÖ, Tunus'a taşınmak zorunda kaldı. İsrail, 1983'te Lübnan'dan geri çekilmeye karar verse de boşaltma süreci 1985'te bile tam anlamıyla tamamlanamadı.

⁸⁶⁰ Sandra Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, New York, Anchor Books, 1989, s. 183-184; Michael Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986, s. 205. Sabra ve Şatilla kamplarında 16-18 Eylül arasındaki katliamda yaşananlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Jean Genet, "Four Hours in Shatila", *Journal of Palestine Studies*, C: 12, Sayı: 3, Sonbahar, 1983, s. 3-22; Al-Shaikh, "Sabra and Shatila 1982: Resisting and Massacre", s. 57-90.

⁸⁶¹ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 170-171; Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 205-206.

İsrail, Lübnan'ın güneyinde ülke topraklarının yüzde 10'luk bir kısmını güvenlik amacıyla 2000 yılına kadar işgal altında tutmaya devam etti.

İsrail işgalinin ve FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılmasının ardından başlayan iç savaşının yeni safhasının en dikkat çekici gelişmesi, yeni Devlet Başkanı Emin Cemayel'in ABD arabuluculuğunda İsrail'le bir barış antlaşması yapma girişimi ve bu girişim sonucunda imzalanan 17 Mayıs Antlaşması'dır. 17 Mayıs Antlaşması'nın imzalanmasına giden süreçte merkezi hükümet Beyrut başta olmak üzere kent merkezlerinde kısmi bir güvenlik ortamı sağlamayı başarsa da özellikle Şuf Dağı bölgesinde çatışmalar devam etti. 17 Mayıs Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki gelişmeler ise mezhepler arası meselelerin canlandığı çatışmacı bir dönemi ortaya çıkardı. Bir taraftan Şuf Dağı'ndaki Dürzî-Marunî çatışması ülkenin tarihsel hafızasında derin izler bırakan 1860 çatışmasını hatırlatırken diğer taraftan da Lübnanlı Şi'iler siyasi ve askeri güçleriyle ülke siyasetinde daha etkin olmaya başladı. İran'ın desteğiyle kurulan Şi'î Hizbullah Örgütü, İsrail ve Batılı devletlere ait hedeflere yönelik sansasyonel saldırılarla ülke siyasetinin yakın geleceğinde etkili bir güç olacağını işaretlerini verdi.

Lübnanlı Müslümanlar tarafından kardeşi Beşir'den daha ılımlı bir siyasetçi olarak görülen Emin Cemayel, devlet başkanlığının başlangıcında ülkede dikkate değer bir saygınlığa sahipti. İsrail Ordusu'nun Batı Beyrut'tan çekilmesinin ardından Lübnan Ordusu, güvenliği ve normalleşmeyi sağlamak için kentteki silahları toplamaya yönelik operasyonlara başladı. Devlet Başkanı Cemayel, Beyrut'ta güvenliği sağlama çabalarının yanında istikrarlı bir hükümet kurabilmek için eski başbakan Şefik Vazzan'a tekrar görev verdi. Vazzan, 7 Ekim'de siyaset dışı teknokratlardan oluşan 10 üyeli bir hükümet kurdu. Lübnan Ordusu'nun Beyrut'ta gerçekleştirdiği güvenlik operasyonlarında ve yol aramalarında çok sayıda insan gözaltına alındı. Gözaltına alınanlardan Lübnan vatandaşı olanların büyük bir kısmı haftalar sonra bırakıldı, yabancılar ise sınır dışı edildi. Fakat gözaltındaki insanların bir kısmından bir daha haber alınamadı ve bu kişilerin aileleri onların Lübnan Kuvvetleri milislerine teslim edilip infaz edildiklerinden endişe duydu. Lübnan Ordusu, ayrıca Beyrut'un güneybatısında Şi'ilerin yaşadığı banliyölerdeki yasadışı evleri ortadan kaldırmak için bir operasyon yaptı. Bu bölgedeki Şi'iler Lübnan Ordu birliklerince evlerinden tahliye edildi ve evleri yıkıldı. Şi'î yerleşimciler, Doğu Beyrut'ta

bıaktıkları eski evlerinin Maruniler tarafından yasadışı bir şekilde işgal edilmesine karşı bir şey yapmayan ordunun onların Beyrut'un güneybatısındaki evlerini yıkmasına büyük tepki duydu. 11 Ekim'de Beyrut'un en önemli Şi'i banliyösü olan Ouzaî'de yıkımlara karşı 5 bin kişilik bir protesto gösterisi yapıldı. Ouzaî'deki Şi'ilerle ordu birlikleri arasındaki gerginlik, 16 Ekim'de silahlı çatışmaya dönüştü ve çatışmada 3 kişi öldü.⁸⁶²

Şi'ilerin dışında diğer Müslümanların da Lübnan Ordusu'nun Beyrut'ta giriştiği faaliyetlere karşı rahatsızlığı giderek yükseldi. Bunun temel nedenlerinden biri, Lübnan Ordusu'nun Batı Beyrut'ta yaptığı güvenlik operasyonlarını Doğu Beyrut'ta aynı ciddiyetle yapmamasıydı. Lübnan'daki yeni konjonktüre ilk büyük tepki, Şuf Dağı'ndaki Dürzilerden geldi. İsrail Ordusu'nun çekilmesinden sonra Keta'ib milislerinin gücünün artacağından endişelenen Velid Canbulat liderliğindeki Dürzî milisler, 13 Ekim'de Beyrut'un güneydoğusundaki Aley'de Keta'ib milisleriyle çatışmaya başladı.⁸⁶³ Lübnan Ordusu, Aley'deki çatışmaya müdahale etmek istese de başarılı olamadı. Hatta Aley'deki çatışmalar, Kasım ayında Beyrut'un kenar mahallelerine kadar yayıldı. 1 Kasım'da Beyrut'ta yapılan bombalı bir saldırıdan Canbulat'ın yaralı olarak kurtulması gerilimi daha da tırmandırdı.⁸⁶⁴ Keta'ib milisleri ile Dürziler arasındaki çatışmalar, hükümetin iki tarafı uzlaştırma girişimlerine rağmen Beyrut'un güneydoğusundaki Aley ve Şuf Dağı bölgesinde Şubat 1984'te geçici bir ateşkes ilan edilene kadar devam etti.

Devlet Başkanı Emin Cemayel, ülkedeki durumu normalleştirme çabalarına dış destek aramak için 19 Ekim'de ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirdi. Cemayel, BM Genel Kurulu'nda ve ABD Başkanı Ronald Reagan ile yaptığı görüşmede İsrailîlerin, Suriyelilerin ve Filistinlilerin Lübnan'dan çekilmesi gerektiğini ifade etti ve ülkesinin yeniden inşa edilmesi için gerekli 15 milyar dolarlık finansman ihtiyacına katkıda bulunmasını istedi. ABD ve Dünya Bankası, 2 milyar dolar katkıda bulunmayı taahhüt etti. Cemayel, ABD ziyaretinin ardından 21 Ekim'de Paris'te Fransa Devlet Başkanı

⁸⁶² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 190-191.

⁸⁶³ Johnson, *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, s. 206.

⁸⁶⁴ Edgar O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, New York, Palgrave, 1998, s. 120- 121.

Fransua Mitterrand ile 22 Ekim'de de Roma ve Vatikan'da İtalyan yetkililer ve Papa ile görüştü. Bu ülkelerden destek beklediğini ifade eden Cemayel, görüşmelerde ekonomik yardım ve Lübnan'daki Çokuluslu Barış Gücü'nü 4.000 kişiden 30.000 kişiye çıkarılması gibi taleplerde bulundu.⁸⁶⁵

1982 yılı sonunda Devlet Başkanı Cemayel'in Lübnan Ordu komutanlığına Beşir Cemayel'e yakınlığıyla tanınan General İbrahim Tannus'u getirmesi Lübnanlı Müslüman kesimde tepkiyle karşılandı. Müslümanlar, devlet ve ordunun Keta'ib'in bir uzantısına dönüşmesinden korkuyordu.⁸⁶⁶ Kasım ayında ABD yönetimi, Lübnan'a 50 milyon dolar değerinde askeri yardım yaptı. Bu yardım paketinin içinde 36 adet T-48 tankı, zırhlı personel taşıyıcılar ve askeri eğitimde yardımcı olmak üzere Amerikan özel birliklerinden bir tim gönderildi.⁸⁶⁷ ABD yönetimi, yaptığı askeri yardımın yanı sıra Lübnan'daki yabancı güçlerin (İsrail ve Suriye) çıkarılması konusunda arabuluculuk çabalarını da sürdürüyordu. 8 Kasım'da Cemayel, Lübnan ile İsrail arasında çekilme görüşmelerinin askeri ve teknik düzeyde başlamasını kabul etti. Ardından ABD yönetiminin Orta Doğu özel temsilcisi Philip Habib'in gayretleriyle Lübnan-İsrail arasındaki müzakerelerin başlaması kararlaştırıldı. Müzakerelerin Lübnan'da Khaldé'de ve İsrail'de Şimona'da yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. İlk görüşme, 27 Aralık'ta Khaldé'de gerçekleşti. Lübnan heyetine büyükelçi Antoine Fattal, İsrail heyetine David Kinche başkanlık ediyordu. Ayrıca tam iştirakçi sıfatıyla görüşmelere katılan ABD heyetine Habib'in yardımcısı Morris Draper başkanlık etti. Lübnan heyeti, sadece askeri konuları ele alarak ülkedeki yabancı güçlerin çekilmesini düzenleyen askeri bir antlaşma yapılmasını amaçlıyordu İsrail heyeti ise Lübnan'da kazandığı askeri zaferin sonucunda ülkeden çekilirken bazı siyasi tavizler de elde edebileceğini düşünüyordu. 27 Aralık'ta Khaldé'de başlayan görüşmeler, 30 Aralık'ta Şimona'da devam etti. Görüşmeler, 1983 yılının ilk aylarında da sürdü. Fakat görüşmelerde hiçbir ilerleme sağlanamadı. İsrail, geri çekilirken sınırın Lübnan tarafında Filistinli gerillalara karşı erken

⁸⁶⁵ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 102.

⁸⁶⁶ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 191; Joe Stork, "Report from Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Ekim 1983, s. 8.

⁸⁶⁷ O'Ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, s. 122.

uyarı sistemleri kurma ve asker bulundurma konusunda ısrar ediyordu.⁸⁶⁸

İsrail'in Haziran 1982'de başlattığı işgalin Lübnan iç siyasetindeki en önemli sonuçlarından biri de ülkedeki Şi'ilerin yeni bir örgütlenme çatısı altında etkili bir aktör olarak siyasi ve askeri mücadeleye katılması oldu. Bu yeni Şi'i örgüt Hizbullah idi. Hizbullah, Lübnan'daki işgale karşı bir İslami cihad hareketi olarak 1982 yılında ortaya çıktı. Kasım 1982'de İsrail'e karşı Sur kentinde ilk intihar saldırısını⁸⁶⁹ yapan Hizbullah, Nisan ve Ekim 1983'te iki etkili intihar eylemiyle silahlı direnişine devam etti. Hizbullah'ın yaptığı üç intihar saldırısı, İsrail tarafında büyük yankı uyandırmasına rağmen o günlerde ne saldırı emrini veren örgüt ne de saldırıyı yapan eylemcilerin adı açıklanmıştı.⁸⁷⁰ Lübnan-İsrail heyetleri arasında görüşmeler sürerken 18 Nisan 1983'de Beyrut'ta ülke tarihinin en büyük bombalı intihar saldırılarından biri gerçekleşti. Amerikan Büyükelçilik binasına saldıran bir intihar eylemcisi, 17'si Amerikan vatandaşı 63 kişinin ölümüne neden oldu. Lübnanlı yetkililer saldırıyı kimin yaptığına emin olamamaları da saldırıyı düzenleyenlerin İran yanlısı ve Suriye'ye yakın bir grup olduğu iddia edildi.⁸⁷¹ Bu saldırının "İslami Cihad" adı altında Hizbullah tarafından gerçekleştirildiğine dair yaygın bir kanı mevcuttur.⁸⁷²

Beyrut'taki Amerikan Büyükelçiliği'ne yönelik saldırının ardından ABD Başkanı Ronald Reagan Lübnan'daki barış ve arabuluculuk girişimlerine hız verdi. ABD Dışişleri Bakanı George Shultz, iki hafta boyunca Beyrut ile Tel Aviv arasında mekik diplomasisi yaptı. Shultz, sonunda hem Begin'in hem de Cemayel'in kabul edebileceği bir antlaşma metni ortaya çıkmayı başardı. 6 Mayıs'ta Shultz Şam'da iken İsrail Parlamentosu antlaşmanın taslağını onayladı. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Suriye birliklerinin İsrail'le eş zamanlı olarak Lübnan'dan çekilmesini öngören bu

⁸⁶⁸ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 103-106.

⁸⁶⁹ Hizbullah lider Naim Kasım, İsrail'e karşı yapılan saldırıları, Hz. Hüseyin'in ölümlüyle özdeşleştirerek "feda eylemi" olarak tanımlamakta ve bu eylemlerin intihardan farklı olduğunu belirtmektedir. Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Çev: Muharrem Tan, Karma Kitapları, 2007, s. 53-54.

⁸⁷⁰ Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, s. 102.

⁸⁷¹ William B. Quandt, "Reagan's Lebanon Policy: Trail and Error", *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984, s. 244.

⁸⁷² Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 84.

antlaşmayı reddetti. 12 Mayıs'ta Lübnan Dışışleri Bakanı Elie Salem, Lübnan-İsrail Antlaşması'nın içeriğini açıklamak için Şam'a gitse de Esad'ın bu konudaki sert tavrı değişmedi. Suriye'nin itirazına rağmen Lübnan-İsrail Antlaşması, 17 Mayıs 1983'te imzalandı.⁸⁷³

Lübnan-İsrail Antlaşması, her şeyden önce iki ülke arasında 1948'den beri var olan savaş durumunu sonlandırıyor ve ilişkileri normalleştirmeyi amaçlıyordu. Antlaşmaya göre; Lübnan'ın güneyinde bir güvenlik bölgesi oluşturulacak ve bu bölgede Lübnan Ordusu tarafından sağlanan güvenlik önlemleri Lübnanlılar ve İsraililerden oluşan ortak askeri devriyeler tarafından denetlenecekti. Ayrıca antlaşmanın uygulanmasından sorumlu olan ABD, Lübnan ve İsrail temsilcilerinden oluşacak müşterek bir askeri irtibat komitesi kurulacaktı. Antlaşma metnindeki en önemli madde ise İsraililerin 8-12 hafta içinde Lübnan'dan çekilme konusundaki sorumluluğu almalarıydı. Bununla birlikte antlaşmanın imzalandığı gün ABD ile İsrail arasında gizli bir uzlaşmaya varılmış ve İsrail'in Lübnan'dan geri çekilişinin sadece Suriye'nin Lübnan'dan geri çekilmeyi kabul etmesinden sonra gerçekleşebileceği taahhüt edilmişti.⁸⁷⁴ Bunun anlamı, İsrail ve Suriye'nin eşzamanlı olarak Lübnan'dan çekilmesi idi. Bu da antlaşmanın uygulanmasını imkânsız hale getiriyordu. Ne Suriye, ne İsrail, ne de üçüncü bir güç Lübnan'dan eşzamanlı askeri geri çekilmeleri düzenleyebilirdi.⁸⁷⁵ Dönemin Lübnan Dışışleri Bakanı Elie Salem de İsrail'in antlaşmadan dolayı mutsuz olduğunu ve antlaşmanın yapıldığı gün İsrail'in Lübnan yönetimine İsrail birliklerinin geri çekilişinin ülkedeki Suriye ve FKÖ güçlerinin geri çekilişine bağlı olduğunu belirten bir mektup yolladığını söylemektedir. Salem, bu mektuba cevap olarak ABD yönetiminin Orta Doğu özel temsilcisi Habîb'e bir mektup yollamış ve İsrail 17 Mayıs Antlaşması'na göre geri çekilmezse bu antlaşmanın hükümsüz olacağını belirtmişti.⁸⁷⁶

⁸⁷³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 85-86; Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s. 409.

⁸⁷⁴ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 195.

⁸⁷⁵ Ferid Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", *Middle Eastern Studies*, C: 40, No: 1, Ocak 2004, s. 68-69.

⁸⁷⁶ Elie Salem, "A Decade of Challenges: Lebanon 1982-1992", *The Beirut Review*, No: 3, İkbalhar, 1992, <http://www/lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/esalem3.html>, (2 Aralık 2010).

Suriye yönetimi, 17 Mayıs Antlaşması'nı reddettiğini resmi bir bildiriyle açıkladı. ABD yönetimi, Haziran 1982'de İsrail'in Bekaa'da Suriye füzelerine verdiği zararı "Amerikan silahlarının zaferi" olarak görüyor ve zayıf düşmüş Suriye'ye bu antlaşmayı kabul ettireceklerini düşünüyordu. Oysaki Haziran 1982'den Mayıs 1983'e kadar geçen süreçte SSCB'nin askeri desteğiyle Suriye silah gücünü yeniden arttırmıştı. Bu durum Suriye yönetiminin antlaşmaya karşı direnç göstermesini sağlıyordu. ABD yönetiminin antlaşmayı Suriye'ye kabul ettirmeye yönelik diplomatik girişimlerinin hepsi sonuçsuz kaldı. Haziran 1983'te Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel, Suriye'nin muhalefetine rağmen antlaşmanın taslağını parlamentoda (65 evet, 2 hayır ve 4 çekimser) kabul ettirmeyi başardı. Buna rağmen Temmuz ayının ortasında Suriye'ye yakınlığıyla bilenen bazı Lübnanlı liderlerin öncülüğünde "Ulusal Kurtuluş Cephesi" adı altında bir ittifak kuruldu. Dürzî Canbulat, Sünni Karami ve Marunî Faranjiyye'den oluşan muhalif ittifak, 17 Mayıs Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını talep etti. Suriye yönetimi, Lübnan içinde özellikle Canbulat'ın Dürzî milislerine ve Şi'î Emel milislerine verdiği silah desteği artırarak Devlet Başkanı Cemayel'e muhalif siyasi ittifakın askeri güç olarak da yeniden yapılanmasını teşvik etti.⁸⁷⁷

17 Mayıs Antlaşması'nın ardından ilk ciddi çatışma, Temmuz ayında Batı Beyrut'ta Lübnan Ordusu ile Şi'î Emel milisleri arasında gerçekleşti. Lübnan Ordusu, Beyrut'taki Yeşil Hat yakınlarına yerleşen Şi'î göçmenleri bölgeden çıkarmak için bir harekâta giriştiğinde Emel milisleri olaya müdahil oldu. Batı Beyrut'taki çatışma, iki gün sürdü ve her iki taraf da askeri üstünlük sağlayamadı. Çatışmanın en önemli yanı, Lübnan Ordusu içindeki bir kısım Şi'î askerinin milislerin tarafına geçmesi oldu. Bu 1977'den beri yeniden yapılandırılmaya çalışılan Lübnan Ordusu'nun yeni bir dağılma sürecine girişinin ilk işaretiydi. Bunun yanında Temmuz ayı sonunda İsrail yönetiminin İsrail birliklerini Şuf Dağı'ndan Sayda yakınlarındaki Avali Nehri'ne geri çekmeye karar vermesi ülkedeki karşıt gruplar arasındaki gerilimin ve tartışmaların aniden yükselmesine yol açtı. Devlet Başkanı

⁸⁷⁷ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 196-197; Roger Owen, "The Lebanese Crisis: Fragmentation or Reconciliation?", *Third World Quarterly*, C: 6, No: 4, Ekim 1984, s. 937.

Cemayel ve ABD yönetimi, İsrail birliklerinin geri çekilmesini istiyordu ama böyle bir çekilmenin Şuf Dağı bölgesinin kontrolü için askeri bir güç mücadelesini ortaya çıkaracağı aşikârdı. Devlet Başkanı Cemayel ve hükümet, Şuf Dağı'ndaki güvenlik boşluğunu gidermeye çalışırken 28 Ağustos'ta Batı Beyrut'ta Lübnan Ordusu ile Şi'i Emel milisleri arasında yeni bir çatışma patlak verdi.⁸⁷⁸ İmam Musa Sadr'ın kayboluşunun 5. yıldönümünde bir Şi'i gencin bilinmeyen silahlı bir kişi tarafından öldürülmesi çatışmayı başlattı.⁸⁷⁹ Çokuluslu Barış Gücü içinde Beyrut Havalimanı'nda görev yapan Amerikan deniz piyadeleri ilk kez bu çatışmalara doğrudan müdahil oldu. 29 Ağustos'ta devam eden çatışmalarda 2 Amerikan deniz piyadesi öldü, 14'ü yaralandı.⁸⁸⁰ 31 Ağustos'ta Lübnan Ordusu, Batı Beyrut'a yönelik kapsamlı bir askeri harekâta girişti.⁸⁸¹

İsrail Ordusu, 3 Eylül 1983'te, Lübnan Devlet Başkanı Cemayel ve ABD yönetiminin biraz daha beklenmesi yönündeki taleplerine rağmen, aniden Şuf Dağı'ndan geri çekildi. İsrail Ordusu'nun çekilişinden sonra bölgede Marunîler ve Dürzîler arasında şiddetli bir savaş patlak verdi. "Dağ Savaşı" olarak bilinen bu çatışmalar, Dürzîleri için bir var olma mücadelesi haline geldi. 4 Eylül'de Lübnan Ordusu, Şuf Dağı'nda oluşan otorite boşluğunu doldurmak için bir girişimde bulundu. Fakat ordu birlikleri sadece Aley'e kadar ilerleyebildi. Dürzî milislerin askeri baskısı ordu birliklerini Aley'den Beyrut'un tepelerindeki küçük bir kasaba olan Suk el-Garb'a geri çekilmeye zorladı. Dürzî milisler, ilerleyişi sırasında Marunî köylülere karşı oldukça acımasız yöntemlerle saldırdı. Binlerce Marunî köylü, İsrail kontrolü altındaki bölgelere ve Doğu Beyrut'a göç etmek zorunda kaldı. Dürzî milisler ile Lübnan Ordusu arasında en önemli çatışma, Suk el-Garb'ı kontrol etmek için yapıldı. Devlet Başkanı Cemayel ve ABD yönetimi, Dürzî milislerin Suk el-Garb'ı ele geçirerek Beyrut'un güneybatısındaki Emel bölgesiyle bağlantı sağlamasından korkuyordu. 7 Eylül'de dağdaki savaş Beyrut'un içine sıçradı. Amerikan askeri karargâhı top ve füze atışına tutuldu ve Çokuluslu Barış Gücü'nde görev yapan 3 Fransız

⁸⁷⁸ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 197-199.

⁸⁷⁹ Stork, "Report from Lebanon", s. 12.

⁸⁸⁰ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 89.

⁸⁸¹ Stork, "Report from Lebanon", s. 12.

asker öldü. 8 Eylül'de ABD Donanması bu saldırıya karşılık vermeye çalıştı. Beyrut açıklarındaki bir Amerikan savaş gemisi, dağdaki Dürzî mevzilerini bombardımana tuttu. Dürzî milislerin Suk el-Garb'daki ordu birlikleri üzerindeki askeri baskısı arttı ve 19 Eylül'de kasabanın dışındaki bazı yerleşimler ele geçirildi. ABD Donanması, Dürzî milislerin saldırısına denizden dağ doğru yeni bir bombardıman ile cevap verdi. Bu bombardıman Suk el-Garb çevresindeki Dürzî milisleri geri çekilmeye zorladı. Lübnan Ordusu, Hava Kuvvetleri'ne ait Hawker Hunters filosunu Dürzî mevzilerini bombalamak için Şuf Dağı'na gönderdi. ABD Donanması denizden bombardımana devam etti ve Fransa dağdaki Dürzîleri bombalamak için modern bir savaş uçağı filosunu bölgeye yolladı. 23 Eylül'de Şi'i Emel milisleri ile Lübnan Ordusu arasında çatışmalar başladı. Çatışmaların yayılması, Lübnan hükümetini Suriye ile dolaylı görüşmelere başlama-yı zorladı. 25 Eylül'de Lübnan Devlet Başkanı Cemayel, Şuf Dağı ve Batı Beyrut'ta tarafların ateşkesi kabul ettiklerini açıkladı. Aynı gün Dürzî lider Velid Canbulat da Şam'da Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam ve Suudi Arabistan'ın ABD Büyükelçisi Prens Bender Bin Sultan'la birlikte yaptığı basın toplantısında benzer bir açıklamada bulundu.⁸⁸²

Şuf Dağı Savaşı, Amerikan Ordusu'nun Lübnan'daki iç savaşa taraf olarak katıldığını gösteriyordu. ABD yönetimi, büyük bir deniz gücünü Lübnan açıklarına göndermişti. Bu durum, Amerikan kamuoyunda Reagan yönetimine karşı eleştirileri arttırırken Lübnan içinde de anti-Amerikancılığın ve Amerikan hedeflerine yönelik saldırıların yükselmesini teşvik etti. 23 Ekim 1983'te Beyrut Havalimanı'nda Amerikan askerlerinin kaldığı kışlaya bombalı araçla yapılan saldırıda 241 Amerikan deniz piyadesi öldü. Aynı gün Fransız askerlerine yapılan benzer bir saldırı 56 Fransız paraşütçünün ölümüne neden oldu. Saldırıları, İran yanlısı İslami Cihad Örgütü üstlendi.⁸⁸³ Amerikan Ordusu'nun İkinci Dünya Sava-

⁸⁸² Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 200-201; Quandt, "Reagan's Lebanon Policy: Trail and Error", s. 245; Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 91.

⁸⁸³ Michael Hudson, "The United States' Involvement in Lebanon", Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988, s. 221; David Schenker, "America and the Lebanon Issue", Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, Palgrave Macmillan, 2009, s. 219.

şı sonrasında – tek bir saldırıda- en fazla can kaybı vermesine yol açan saldırı dünyada büyük yankı uyandırdı. Lübnan'da şiddet yükselirken 31 Ekim-4 Kasım arasında Suriye ve Suudi Arabistan'ın arabuluculuğuyla rakip Lübnanlı liderlerin katıldığı Ulusal Diyalog Konferansı İsviçre'nin Cenevre kentinde yapıldı. Konferansta, Lübnan Devlet Başkanı Emin Cemayel, Pierre Cemayel, Kamil Şam'un, Velid Canbulat, Reşid Karami, Süleyman Faranjiyye, Nebih Berri, Sa'ib Selam ve Adil Usayran gibi önemli Lübnanlı siyasetçiler vardı. Devlet Başkanı Cemayel, konferansta güçlü bir Suriye yanlısı muhalefetle yüzleşmek zorunda kalsa da hala bu muhalefete karşı koyacak güce sahip olduğunu göstermeye çalıştı. Cemayel'in gücünün dayanağı, ABD yönetiminin Lübnan hükümetini desteklemeyi sürdürmesiydi.⁸⁸⁴ Aslında ABD yönetiminin bu süreçte Suriye'ye yönelik siyaseti oldukça tutarsızdı. Kasım ayında ABD Savunma Bakanı Caspar Weinberger Beyrut'ta Çokuluslu Barış Gücü'nün karargâhına yapılan saldırıyı desteklediği için Suriye'yi suçlarken ABD Başkanı Reagan'ın özel temsilcisi Donald Rumsfeld 20 Kasım'da Şam'ı ziyaret ediyordu.⁸⁸⁵ 4 Aralık'ta Lübnan üzerinde keşif yapan Amerikan F-14 savaş uçağı Suriye hava savunma sistemleri tarafından düşürüldü. Amerikalı bir pilot öldü, diğeri ise Suriyeler tarafından canlı ele geçirildi. ABD savaş gemisi New-Jersey, bu saldırıya misilleme olarak Suriye mevzilerini bombaladı.⁸⁸⁶ Ardından Suriye Ordusu, Beyrut'taki Amerikan askeri mevzilerini topçu ateşine tuttu ve saldırıda 8 Amerikan askeri öldü. Bu gelişmeler, ABD yönetiminin uyguladığı Lübnan siyasetinin oldukça yıprandığını ve etkisizleştiğini gösteriyordu. Aralık ayında ABD Başkanı Reagan, özel temsilcisi Rumsfeld'i bir kez daha Şam'a yolladı. 4 Aralık'ta Lübnan'da düşürülen Amerikan uçağının pilotu Teğmen Robert Goodman 4 Ocak 1984'de Suriye yönetimi tarafından serbest bırakıldı.⁸⁸⁷

1984 yılı başında Dürzi lider Velid Canbulat, Devlet Başkanı Emin Cemayel'e karşı muhalefetini yükseltti. Canbulat, Cemayel'i Marunî Lübnan

⁸⁸⁴ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 91; Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 69.

⁸⁸⁵ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 94.

⁸⁸⁶ Schenker, "America and the Lebanon Issue", s. 219.

⁸⁸⁷ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 96.

Kuvvetleri'nin destekçisi olduğu için suçluyor ve istifasını talep ediyordu.⁸⁸⁸ Ocak ayında Batı Beyrut'ta Şi'i Emel milisleri ile Lübnan Ordusu arasındaki çatışmalar tekrar şiddetlendi. Şi'i Emel milisleri, 6 Şubat'ta Batı Beyrut'u tamamen kendi kontrolü altına aldı. Şuf Dağı'nda Dürziler ile çatışan ordu birlikleri de gerilemeye başladı. Lübnan'da yükselen şiddet, Çokuluslu Barış Gücü'ne asker veren ABD, Fransa, İtalya ve İngiltere hükümetlerine askerlerini Lübnan'dan geri çekme konusundaki iç kamuoyu baskısını arttırdı. ABD Başkanı Reagan, 7 Şubat'ta 1.400 Amerikan deniz piyadesinin ay sonuna kadar Lübnan'dan çekileceğini açıkladı.⁸⁸⁹ Reagan'ın açıklamasının ardından İngiltere ve İtalya hükümetleri askerlerini Lübnan'dan çekeceklerini açıkladı. Fransa hükümeti doğrudan bir geri çekilme hakkında açıklama yapmasa da Fransa Devlet Başkanı Fransua Mitterrand Lübnan'daki Çokuluslu Barış Gücü'ne bağlı askerlerin bir BM gücüyle değiştirilmesi gerektiğini vurguladı.⁸⁹⁰

Çokuluslu Barış Gücü'ne asker veren Batılı ülkelerin Lübnan'dan çekilme kararı ve Dürzî-Şi'i milislerin Lübnan Ordusu'na karşı kazandığı askeri başarı, Lübnan Devlet Başkanı Cemayel'i oldukça zor durumda bıraktı. 11 Şubat'ta Suudi-Lübnanlı işadamı Refik Hariri, arabulucu olarak, Lübnan hükümeti ile Suriye yanlısı Lübnanlı güçler arasındaki çatışmayı çözecek 10 maddelik bir planı Devlet Başkanı Cemayel'e sundu. Plan, 17 Mayıs Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını içeriyordu. Devlet Başkanı Cemayel başlangıçta bu plana tereddütle yaklaştı. 14 Şubat'ta Dürzî-Şi'i milisler, Beyrut'ta Lübnan Ordusu'na karşı askeri baskıyı arttırdı ve ordu birliklerini eş-Şahhar el-Gharbi bölgesinden ve kentün güneyindeki Khalde'den çıkardı.⁸⁹¹ Suriye ve Suriye yanlısı Lübnanlı güçlerin baskısı karşısında Devlet Başkanı Cemayel 29 Şubat'ta Şam'a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi. Lübnan hükümeti, 5 Mart 1984'te 17 Mayıs Antlaşması'nı yürürlükten kaldırdı. Bu karar, Suriye'nin Lübnan iç siyasetinde tekrar güçlü bir biçimde söz sahibi olduğunu gösteriyordu.⁸⁹²

⁸⁸⁸ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 204.

⁸⁸⁹ Schenker, "America and the Lebanon Issue", s. 220.

⁸⁹⁰ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 205.

⁸⁹¹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 97.

⁸⁹² William Harris, "Syria in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 134, Asad's Syria, Temmuz-Ağustos 1985, s. 10.

Suriye'nin Lübnan üzerinde güçlenen nüfuzu, 12-20 Mart tarihleri arasında Lozan'da Lübnanlı siyasetçilerin ve toplumsal liderlerin katıldığı yeni bir "Ulusal Diyalog Konferansı" toplanmasına yol açtı. Konferansın sonunda, ülkede çarpışan taraflar arasında bir ateşkes ilanını, genel bir barış için bir güvenlik planı hazırlanmasını ve yeni bir anayasa yapılması için Kurucu Meclis kurulmasını tavsiye eden bir bildiri yayınlandı. Devlet Başkanı Cemayel, Lozan'dan döndükten sonra Hristiyan Lübnan Kuvvetleri, Canbulat'ın Dürzî milisleri ve Şi'i Emel milislerinin temsilcilerinden oluşan bir Yüksek Güvenlik Komitesi teşkil etmeye çalıştı. Fakat Cemayel komiteyi teşkil etmeye çalışırken Batı Beyrut'ta Dürzî milisler ile Sünni Murabitun milisleri arasında yeni bir çatışma patlak verdi. Dürzî milisler, Murabitun milislerinin Ebu Şakir bölgesindeki merkez karargâhını işgal etti. Bu çatışmanın ardından Yeşil Hat yakınlarında Hristiyan ile Müslüman milisler ve Suk el-Gharb bölgesinde Dürzî milisler ile Lübnan Ordusu arasında yeni çatışmalar başladı. Çatışmalar, 28 Mart'a kadar devam etti. Devlet Başkanı Cemayel, teşkil ettiği Yüksek Güvenlik Komitesi'nin ilk toplantısını ancak 28 Mart'ta yapabildi.⁸⁹³ Bu arada Lübnan'da güvenliğin bir türlü sağlanamaması Fransa'nın da 25 Mart'ta ülkede bulunan birlikleri çekme kararı almasına yol açtı. 30 Mart'ta Lübnan'daki son Fransız birlikleri de ülkeyi terk ederken Çokuluslu Barış Gücü'nün görevi resmen sona ermiş oldu.⁸⁹⁴

Çokuluslu Barış Gücü'nün Lübnan'ı tamamen boşaltması, Devlet Başkanı Emin Cemayel'e Suriye ile ilişkilerini düzeltmekten başka çare bırakmamıştı. Cemayel, 19 Nisan'da Şam'da Suriye lideri Esad'la görüştü ve görüşmede Lübnan'da yeni ulusal birlik hükümetinin kurulması kararlaştırıldı. Ulusal birlik hükümeti, Sünni lider Reşid Karami başkanlığında kuruldu. Dışişleri Bakanlığı'nı da Başbakan Karami'nin üstlenmesiyle ülke tarihinde bir ilk gerçekleşti ve bir Müslüman Lübnan'ın dışişleri bakanı oldu. Karami hükümetinin işbaşına gelmesi, ülkedeki siyasi gelişmeler ve güvenlik ortamı açısından bir dönüm noktası oldu. Karami hükümeti, öncelikle bir güvenlik planı hazırlayıp Beyrut'taki milislerin yerini alacak 9.000 kişilik bir ordu birliği oluşturulmasına karar verdi. 4 Temmuz'dan sonra kentteki milisler geri çekilerek yerlerini ordu birliklerine bıraktı.

⁸⁹³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 100-101.

⁸⁹⁴ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 122.

Batı ve Doğu Beyrut'u ayıran Yeşil Hat'taki mayın ve bombalar temizlendi. Ordu komutanlığının yine bir Hristiyan verilmesi, fakat yetkilerinin 5 kişilik bir komiteyle paylaşılması kararlaştırıldı. Yeni bir mezhep çatışmasını engellemek için Batı Beyrut'a Müslüman ağırlıklı birlikler, Doğu Beyrut'a Hristiyan ağırlıklı birlikler gönderildi. Karami hükümeti, İsrail'in Doğu Beyrut'ta bulunan irtibat bürosunu da kapattı.⁸⁹⁵

Karami hükümetinin kurulmasından 1985 yılı başına kadar Lübnan'daki en ciddi çatışma, Ağustos ayında Trablus'ta Sünni İslami Birlik Hareketi ile Suriye yanlısı Nusayri Arap Demokratik Partisi'nin taraftarları arasında gerçekleşti. Suriye Ordusu'nun müdahalesiyle 22 Ağustos'ta sona eren çatışmalarda 100'den fazla kişi öldü. ABD yönetimi, 1984 yılının sonbaharında İsrail'in Lübnan'dan geri çekilmesini sağlamak için BM'yi harekete geçirmeye çalıştı. BM'nin çabaları, Lübnan ve İsrail ordularının subayları arasında -Lübnan'daki BM Geçici Gücü (*United Nations Interim Force in Lebanon- UNIFIL*) komutanının gözetiminde- Nakurah Görüşmeleri'nin başlamasına yol açtı. 2 Kasım 1984'te başlayan Nakurah Görüşmeleri, 28 Ocak 1985'te hiçbir sonuç alınmadan sona erdi. Bununla birlikte Haziran 1985'te İsrail birlikleri bir güvenlik kuşağı oluşturmak için güneye doğru geri çekilmeye başladı.

1984'ten sonra Lübnan'daki iç savaşın en belirgin özelliği, ülkedeki siyasi otorite boşluğunun yarattığı anarşi ortamının ve şiddet olaylarının kontrol edilemez boyutlara ulaşmasıdır. Lübnan'da 1984 yılında başlayan ülkedeki yabancı unsurlar başta olmak üzere sivil ve askeri hedeflere yönelik şiddet eylemleri, 1985 yılında en üst seviyesine ulaştı. Lübnan'da adam kaırma, şantaj, öldürme ve bombalı araçlarla yapılan saldırılar sıradan günlük olaylar haline geldi. Bu şiddet eylemleri, birçok farklı örgüt tarafından üstlenildi. İslami Cihad, bu süreçteki şiddet eylemlerinde en çok adı duyulan örgüt oldu. 1982'den sonra Şi'ilerin ülke siyasetindeki yükselişine paralel olarak İran ve Suriye gibi bölgesel güçler, Lübnan'a daha fazla müdahale etmeye başladı. Özellikle bu iki bölgesel gücün ABD ve Avrupalı güçlerle olan ilişkilerinde Lübnan'daki anarşi ortamını bir dış siyaset aracı olarak kullanma çabaları ülkedeki iç savaşın olumsuz etkilerinin dünyanın farklı yerlerinde

⁸⁹⁵ Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, s. 123-124; Owen, "The Lebanese Crisis: Fragmentation or Reconciliation?", s. 937-938.

terör eylemleri olarak ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu süreçte Suriye birliklerinin kontrolü altındaki Bekaa Vadisi dünyanın farklı yerlerinden gelen birçok silahlı grup ve terör örgütü için güvenli bir sığınak haline geldi. Bundan dolayı birçok uzman, Lübnan'daki Batılı hedeflere yönelik saldırıları Suriye ve İran yönetiminin Lübnanlı Şi'i grupları kullanarak gerçekleştirdiği planlı terörist eylemler olarak görme eğilimindedir.⁸⁹⁶ Lübnan'da bu tarz şiddet eylemlerinin yanında farklı milis grupları arasındaki çatışmalar da devam etti. 1985'te Şi'i Emel milisleri ile Filistinliler arasında başlayan çatışmalar, ülkedeki iç savaşın yeni bir aşamaya geldiğinin göstergesiydi. 20 Mayıs 1985'te Lübnan Ordusu'nun 6. Tugayı'nın desteğini alan Emel milisleri, Sabra, Şatilla ve Burç el-Barajneh mülteci kamplarındaki FKÖ gerillalarına karşı saldırıya geçti. Suriye'den destek alan Emel, FKÖ gerillalarını mülteci kamplarından çıkarmak istiyordu. 18 Haziran'da Emel-FKÖ çatışmaları geçici bir ateşkesle yavaşlasa da Eylül ayından itibaren tekrar hızlandı. Emel-FKÖ çatışmaları sürerken Suriye'nin Lübnan'daki nüfuzunun yükseldiğini gösteren bir ittifak antlaşması yapıldı.

Suriye yönetimi, Mart 1985'ten itibaren bazı Marunî liderlerle tekrar diyalog kurma arayışı içine girdi. Suriye lideri Hafız Esad, 1985 yılı başında Abdülhalim Haddam'a Lübnan konusunda özel bir görev verdi.⁸⁹⁷ Devlet Başkanı Cemayel'in ülkedeki en büyük Hristiyan milis gücü olan Lübnan Kuvvetleri'ni kontrol edemediği açıkça ortaya çıkmaya başlamıştı. Mart 1984'te örgüt, iki askeri lider Samir Caca ve Elie Hubeyka'nın kontrolüne geçti. Suriyeli yetkililer, 1985 yılının ortasında Hubeyka ile görüşmeye başladı. Bu görüşmelerin başlamasında ve sürdürülmesinde Suudi-Lübnanlı işadamı Refik Hariri kilit bir rol oynadı. Suriyeli yetkililer ile Hubeyka arasındaki görüşmelerde siyasal sistemde reform yapılması ve Suriye ile ayrıcalıklı ilişkiler kurulması olmak üzere iki konuya odaklanıldı. Birkaç ay gizli tutulan bu görüşmeler, 28 Aralık 1985'de Şam'da *Tripartite* (Üçlü) Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Antlaşmayı Dürzi lider Velid Canbulat, Şi'i Emel Örgütü'nün lideri Nebih Berri ve Lübnan

⁸⁹⁶ Bu konuda bkz. Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988; Marius Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.

⁸⁹⁷ Harris, "Syria in Lebanon", s. 10.

Kuvvetleri'nin komutanlarından Elie Hubeyka imzaladı. *Tripartite* Antlaşması, Lübnan'daki çatışmayı sona erdirmeyi amaçlayan daha önceki benzerlerinden oldukça farklıydı ve Lübnan'ın devlet kurumları ve hükümet görevlileri yerine üç milis liderini muhatap alıyordu.⁸⁹⁸

Tripartite Antlaşması, Lübnan'ın konfesyonel sisteminde köklü bir reform yapılmasını öngörüyordu. Antlaşmaya göre devlet başkanının gücü azaltılarak sembolik bir hale getirilecek ve buna karşılık başbakanın yürütmedeki gücü genişletilecekti. Ayrıca başbakan ve devlet bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi adı verilen yeni bir yürütme organı oluşturulacaktı. Karar alma sürecinin merkezinde yer alacak bu konsey ülkedeki 6 büyük mezhepsel grubun üyelerinden oluşacaktı. Bakanlar Konseyi, sahip olduğu güçler sayesinde devletin kurumları üzerinde etkin bir kontrol sağlayabilecekti. *Tripartite* Antlaşması, bunlara ek olarak yeni seçim kanunun düzenlenmesini ve parlamentodaki milletvekili sayısının 99'dan 198'e çıkarılmasını öngörüyordu. Antlaşmanın en önemli yanlarından biri, Lübnan ve Suriye arasında ayrıcalıklı bir ilişkinin olduğunu vurgulamasıydı.⁸⁹⁹ Lübnan'ın tamamen Suriye'nin kontrolüne girmesinden ve ülkedeki Hristiyanların siyasal sistemdeki ayrıcalıklarının kaldırılmasından endişe duyan Lübnanlı Hristiyanlar *Tripartite* Antlaşması'na karşı çıktı. Marunî lider Kamil Şam'un antlaşmayı sert bir dille eleştirdi. Devlet Başkanı Cemayel, 13 Ocak 1986'da Suriye lideri Esad ile antlaşmayı konuşmak için Şam'ı ziyaret etti, fakat görüşmeden bir sonuç elde edilemedi.⁹⁰⁰ *Tripartite* Antlaşması'na karşı olan diğer Marunî lider, Lübnan Kuvvetleri'nin komutanlarından Samir Caca'ydı. Caca, örgüt içinde Hubeyka karşı isyan başlattı ve 15 Ocak'ta Lübnan Kuvvetleri'nin Doğu Beyrut'taki merkez karargâhına ele geçirdi.⁹⁰¹ Böylece *Tripartite* Antlaşması'nın ardından Lübnan iç siyasetinde oluşan dengeler, yeni ittifakların ortaya çıkmasına yol açtı.

Lübnan Devlet Başkanı Cemayel, 1986 yılının ilk yarısında Suriye'nin

⁸⁹⁸ Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 70.

⁸⁹⁹ Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 71-72.

⁹⁰⁰ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 119.

⁹⁰¹ Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 71.

Lübnan'da artan nüfuzunu dengeleyebilecek desteği bulmak için birçok dış seyahat yaptı. Cemayel, ilk önce Şubat ayında Papa II. John Paul ve İtalya Başbakanı Bettino Craxi ile görüşmek için Roma'ya diplomatik bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Vatikan, Lübnan'da arabuluculuk çabalarına başladı, fakat çözüm konusunda başarısız oldu. Cemayel, Roma'dan sonra Paris'i ziyaret etti ve Fransa Devlet Başkanı Fransua Mitterrand'la görüştü. Görüşmede, Cemayel *Tripartite* (Üçlü) Antlaşması'nın hükümsüz olduğunu savunurken Devlet Başkanı Mitterrand ise bu antlaşmanın meselenin çözüm için bir katkı sağlayabileceğine söyledi.⁹⁰²

Eylül 1986'da Lübnanlı farklı milis grupları arasındaki çatışmalar artış gösterdi. 27 Eylül 1986'da Hubayka'nın Marunî milisleri, Doğu Beyrut'u ani bir saldırıyla ele geçirdi. Fakat Hubayka'nın milisleri, Lübnan Ordusu'nun 10. Tugayı ve Samir Caca'nın milisleri tarafından kısa sürede bölgeden çıkarıldı. Caca, olaylardan Suriye gizli servisini ve Lübnan'daki operasyonları yöneten Tuğgeneral Gazi Kenan'ı sorumlu tuttu. Ekim ayında Şi'i Emel milisleri ile Filistinliler arasındaki çatışmalar tekrar şiddetlendi. 29 Ekim'de Emel Beyrut'taki Filistin mülteci kamplarını kuşattı ve çatışmalar neredeyse 160 gün kesilmeden sürdü. 1986'nın sonuna gelindiğinde Emel'in Filistin mülteci kamplarına uyguladığı gıda ve ilaç ambargosu kamplarda tam bir insanlık faciasına dönüştü.⁹⁰³

1987 yılı Marunî lider Kamil Şam'un'a yönelik bombalı bir suikast girişimiyle başladı. 7 Ocak 1987'de Lübnan Cephesi'nin haftalık toplantısına giden Şam'un'un konvoyuna bir bombalı araçla saldırı düzenlendi. Saldırıda, Şam'un'un üç koruması öldü. 17 Ocak 1987'de Kamil Şam'un, Süleyman Faranjiyye ve Charles Helu, Batrun'da Devlet Başkanı Emin Cemayel ile bir toplantı yaptı. Toplantıda ülke içinde yapılacak reformlar ve Suriye ile ilişkiler ele alındı. 21 Ocak 1987'de Lübnan İçişleri Bakanı Abdullah er-Rasi (Süleyman Faranjiyye'nin damadı) Şam'a gitti ve Lübnan güvenlik güçlerine destek olmak için Suriye'nin yardımını istedi. Er-Rasi

⁹⁰² Marius Deeb, Fransa hükümetinin 1986 yılı boyunca Lübnan'da kaçırılan Fransız vatandaşları ve Fransa'ya yönelik terörist saldırılardan dolayı Suriye ve İran tarafından şantaj ve baskı altında tutulduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı Fransa, Suriye ve İran'ın Lübnan'daki siyasetlerine karşı sert tepki verememiştir. Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 127.

⁹⁰³ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 129-130.

daha Şam'da iken Esad Suriye birliklerini Beyrut Havalimanı'na yolladı. Suriye Ordusu'nun tekrar Beyrut'a girmesi kentteki çatışma ortamını tetikledi. Şubat 1987'de Beyrut'un Müslüman bölgelerinde Suriye Ordusu ile Şi'i Hizbullah Örgütü arasında ilk defa çatışma patlak verdi. 12 Şubat 1987'de Batı Beyrut'un Basta semtinde bir Suriye-Lübnan askeri konvoyu ile Hizbullah militanları arasında çatışma çıktı, çatışmada iki Hizbullah militanı öldü. Hizbullah, çatışmanın sonunda 14 Suriyeli askeri tutukladı. 15 Şubat'ta Batı Beyrut'ta Komünist Parti milisleri ile Emel milisleri arasında çıkan çatışmalar, ülkedeki güvenlik durumunu daha da kötüleştirdi. Canbulat'ın Dürzî milisleri, Komünist Parti milisleri ile birlikte savaştı. 7 gün süren çatışmada 120 kişi öldü, 1097 kişi yaralandı. 24 Şubat 1987'de Suriye birlikleri, 14 Suriye askerinin Hizbullah tarafından tutuklandığı Basta semtinde 8 Hizbullah milisini öldürdü.⁹⁰⁴ Bu olaydan sonra Hizbullah, Suriye yönetimini eleştirse de her iki taraf gerginliği yükseltmekten kaçındı ve Suriye-İran-Hizbullah arasındaki hassas dengeler çatışmaların yayılmasını engelledi.⁹⁰⁵ 1987'nin ilk aylarında Şi'i Emel Örgütü'nün Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarına yönelik yürüttüğü savaş devam etti. Beyrut'taki çatışmalar, Suriye'nin arabuluculuğunda 8 Nisan'da ateşkesle sonuçlandı. Suriye birlikleri, Şatilla ve Burç el-Barajneh mülteci kampına konuşlandı ve harabeye dönmüş mülteci kamplarındaki yaralı ve hastaların tahliyesine nezaret etti. Beyrut'taki Filistin mülteci kamplarındaki çatışmalar sona ererken aynı gün Sayda'da Emel milisleri ile Filistinliler arasında çatışmalar başladı. Suriye'nin Lübnan'da FKÖ'ye karşı yürüttüğü örtülü savaş, 21 Mayıs 1987'de Lübnan Parlamentosu'nun 1969 Kahire Antlaşması'nı yürürlükten kaldıran bir karar almasıyla sonuçlandı.⁹⁰⁶

1 Haziran 1987'de Lübnan Başbakanı Reşid Karami askeri helikopterle Arda'daki askeri tesisten Trablus'a uçarken helikopterinin infilak etmesi sonucu öldürüldü. Suriye yönetimi, Karami'nin Lübnan'da İsrail'le işbirliği yapan güçler tarafından öldürülmüş olabileceğini iddia etti ve Lübnan hükümetinin patlamayla ilgili geniş bir soruşturma başlatmasını istedi.

⁹⁰⁴ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 130-133.

⁹⁰⁵ Asad Abu Khalil, "Syria and the Shiites: Al-Asad's Policy in Lebanon", *Third World Quarterly*, C: 12, No: 2, Nisan 1990, s. 13.

⁹⁰⁶ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 134-135.

Karami suikastından neredeyse iki ay sonra 2 Ağustos 1987'de Lübnan Devlet Başkanı Cemayel'in danışmanı Muhammed Şukayr Batı Beyrut'taki evinde suikast sonucu öldürüldü. Bu iki suikastın ardından 7 Ağustos'ta tecrübeli Marunî siyasetçi Kamil Şam'un öldü.⁹⁰⁷ Karami suikastı, Suriye ile Cemayel arasındaki ilişkileri etkilese de 1987 yılının başından beri iki taraf arasında Lübnan'daki meselelere ortak bir çözüm bulmak için dolaylı görüşmeler sürdürülüyordu. Ocak-Mayıs 1987 tarihleri arasında yapılan görüşmelerin sonunda 13 Haziran'da "Lübnan Meselesinin Çözümü için İlkeler" adlı bir bildiri yayınlandı. Bildiri, 1985'te imzalanan *Tripartite* Antlaşması'na yakın bir içeriğe sahipti. Bildiriye göre konfesyonizm kaldırılmalı, yürütme gücü bakanlar konseyine verilmeli ve devlet başkanının gücü azaltılıp başbakanın gücü artırılmalıydı. Lübnan-Suriye görüşmelerinde ilerleme sağlansa da bu görüşmeler bir süre sonra kesildi. Lübnan-Suriye arasında diğer bir arabuluculuk girişimini, Suudi-Lübnanlı işadamı Refik Hariri başlattı. 1984'te Lozan'daki Ulusal Diyalog Konferansı ve 1985'deki *Tripartite* Antlaşması'nın gerçekleşmesine arabulucu olarak büyük katkı yapan Hariri, bu kez 13 Haziran bildirisinin yenilenmiş bir halini Suriye lideri Esad'a sundu. Fakat Suriye lideri, Karami suikastının failleri bulunmadan görüşmeleri sürdürmeyi reddetti.⁹⁰⁸

Marunî General Mişel Aun İsyanı

1988'de Emin Cemayel'in devlet başkanlığı süresinin bitişiyle ortaya çıkan siyasi kriz, Lübnan'daki konfesyonel anayasayı ve siyasi gelenekleri yok sayan ve ülkedeki Suriye işgaline karşı bağımsızlık savaşı başlatan yeni bir Marunî liderin -Mişel Aun- hızlı yükselişine ve düşüşüne giden yolu açtı. Ayrıca 1988-1990 arasındaki iki yıl Marunîler için iç savaşın en dramatik dönemlerinden biri oldu. Marunîler, bu iki yılda ardı ardına gelen çatışmalara, devletin geçici parçalanmasına, Hristiyanlar arasında bölünme ve çatışmaya, yeni bir ulusal antlaşmaya ve Suriye'nin Lübnan'daki

⁹⁰⁷ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 138; Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 75.

⁹⁰⁸ Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 75-76.

nüfuzunu genişletmesine şahit oldu.⁹⁰⁹

Emin Cemayel'in devlet başkanlığı süresinin son dört ayı boyunca, Ağustos 1988'de yapılacak devlet başkanlığı seçimi ülkenin en önemli meselesi haline geldi. Suriye yönetimi, Maruni Süleyman Faranjıyye'nin adaylığına destek veriyordu. Bununla birlikte Devlet Başkanı Cemayel, Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Samir Caca, Lübnan Ordusu'nun komutanı Mişel Aun ve ABD yönetimi Faranjıyye'nin adaylığına karşıydı. ABD yönetimi, Richard Murphy'nin arabuluculuğu ile Emin Cemayel'in devlet başkanlığı adaylığı için Faranjıyye'ye alternatif olarak üç ismi (Manuel Yunis, Pierre Helu ve Mişel Edde) Suriyeli yetkililere önermesini sağladı. Suriye yönetimi, bu üç ismi de reddetti ve Faranjıyye'nin adaylığı konusunda ısrarlı davrandı. Lübnan'ın yeni devlet başkanını belirlemek için 18 Ağustos'ta parlamentoda yapılan ilk oturumda salt çoğunluk sağlanamadığından dolayı seçim ertelendi. Bunun üzerine Lübnanlı tüm gruplar, Suriye ve ABD tarafından kabul edilebilecek ılımlı Maruni adaylar aramaya başladı. Eylül ayında Richard Murphy'nin Suriye lideri Esad'la yaptığı görüşmeler sonunda milletvekili Mikha'il Daher üzerinde anlaşmaya varıldı. Fakat ABD yönetimi, daha önce Daher'in adaylığını tartışırken ne Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Samir Caca ne de Maruni Patrik Nasrallah Sfeir bu ismi onaylamıştı. Caca, iki nedenden dolayı Daher'in adaylığına karşıydı: Daher, Elie Hubeyka'ya yakın biriydi ve devlet başkanı olduktan sonra *Tripartite* Antlaşması'nı uygulayacağına dair Suriye'ye söz vermişti. Tüm itirazlara rağmen Richard Murphy, 18 Eylül'de Beyrut'ta Lübnanlı siyasetçileri Daher'in adaylığı konusunda bilgilendirdi ve kentten ayrıldı. Murphy, ünlü açıklamasında “*ya Daher ya kaos*” diyerek ABD yönetiminin Lübnan'daki devlet başkanlığı seçimlerine müdahalesinin sona erdiğini gösteriyordu.⁹¹⁰ Murphy'nin Beyrut'tan ayrılışının ardından 21

⁹⁰⁹ Bkz. Paul Salem, “Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic”, *Beirut Review*, C: 1, Sayı: 1, 1991, s. 62-87

⁹¹⁰ Amerikalı arabulucu Richard Murphy'nin niçin Daher'in adaylığı üzerinde ısrar ettiği tartışmalı bir konudur. Marius Deeb, Suriyeli yetkililerin Şam'da yapılan görüşmelerde Lübnan'da İslami Cihad tarafından kaçırılan Amerikalı rehinelere üzerinden Murphy'ye şantaj yaptığını iddia etmektedir. Ferid el-Khazen ise Beyrut'taki Amerikan Büyükelçiliği'nin raporlarına rağmen Murphy'nin Hristiyan liderlerin Daher'in adaylığına karşı çıkmayacaklarını sandığını söylemektedir. Deeb, *Syria's*

Eylül'de Devlet Başkanı Cemayel, Şam'a bir ziyaret gerçekleştirip Daher'in adaylığının kabulü için 5 maddelik bir talep listesini Suriye lideri Esad'a sundu. Fakat Suriye yönetimi, görev süresi bitmek üzere olan bir devlet başkanının taleplerini dikkate almadı. Cemayel, Şam'da Esad'la görüşürken Beyrut'taki savunma bakanlığında da Samir Caca, Mişel Aun, Dani Şam'un ve diğer Hristiyan liderler bir toplantı gerçekleştiriyordu. 22 Eylül 1988 gecesi Cemayel'in görev süresinin bitimine dakikalar kala Cemayel, anayasadaki bir boşluktan yararlanarak Lübnan Ordu Komutanı General Mişel Aun'a geçici bir hükümet kurma görevini verdi. General Aun da Lübnan Ordusu Askeri Konseyi'nin üyesi olan 5 subaydan (2'si Hristiyan, 3'ü Müslüman) bir hükümet teşkil etti. Hükümetin kurulmasında kısa bir süre sonra 3 Müslüman subay istifa etti.⁹¹¹

Devlet Başkanı Cemayel'in Marunî General Mişel Aun'a hükümeti kurma görevini vermesi ve Aun'un kurduğu hükümet, ülke siyasetinde büyük yankı uyandırdı. Herşeyden önce Cemayel'in bu kararı, Lübnan'daki siyasal sistemin üzerinde işlediği konfesyonel anayasaya ve siyasi geleneklere uygun değildi. Aun'un başbakanlığa atanmasının ortaya çıkardığı diğer bir mesele de ülkede aynı anda iki başbakanın var olmasıydı. Reşid Karami'nin öldürülmesinin ardından Haziran 1987'de Sünni Selim el-Hoss başbakanlık görevini yürütmeye başlamıştı. Selim el-Hoss, bir süre önce istifa etse de tekrar hükümetini kurup Aun'un başbakanlığını tanımayı reddetti. Suriye ve Lübnanlı Müslümanların desteğini alan el-Hoss, Batı Beyrut'ta başbakanlık görevini sürdürürken Aun da başbakanlığını Ba'ab'da yürütüyordu. Böylece Lübnan'da aynı anda iki başbakanın olduğu çift başlı bir yönetim ortaya çıktı.⁹¹² Mişel Aun'un başbakanlığı, Suriye'nin Lübnan siyaseti ve çıkarları açısından oldukça ciddi bir tehdit oluştuyordu. Bundan dolayı Suriye yönetimi, Selim el-Hoss'un başbakanlığına tam destek verdi. Diğer yandan Kasım 1988'de Suriye yönetimi, bölgesel düzeyde bir tehditle daha yüzleşmek zorunda kaldı. FKÖ, 12-15 Kasım

Terrorist War On Lebanon and The Peace Process, s. 147-148; Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 82.

⁹¹¹ Al-Khazen, "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", s. 81-82.

⁹¹² Salem, "Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic", s. 62-63

tarihlerinde Cezayir’de Filistin Ulusal Konseyi’ni topladı ve 1947 BM’nin taksim kararına göre iki devletli çözümü kabul ettiğini ve bağımsız bir Filistin Devleti kurduğunu açıkladı.⁹¹³ Bu açıklama, Suriye’nin bölgesel siyasetini ve Orta Doğu barış sürecine bakışını derinden etkileyecekti.

1989 yılı Arap ülkelerinin Lübnan’daki krizi çözmeye yönelik bir dizi girişimiyle başladı. Arap Birliği, Ocak ayında Mişel Aun, Selim el-Hoss ve Hüseyin el-Hüseyin’i örgütün Tunus’ta yaptığı dışişleri bakanları toplantısında bir araya getirdi. Şubat ayında ise Kuveyt’te Lübnan’ın üç büyük mezhebinin dini liderleri (Marunî Patrik Nasrallah Sfeir, Sünni Müftü Hasan Khalid ve Şi’î Muhammed Mehdi Şemseddin) buluştu. Her iki görüşmeden de bir sonuç elde edilemedi.⁹¹⁴ Şubat ayının ortasında ilk çatışma, Beyrut’ta Aun’un kontrolündeki Lübnan Ordusu ile Caca’nın Lübnan Kuvvetleri milisleri arasında başladı. Çatışmanın nedeni, Aun’a bağlı birliklerin Beyrut Limanı’nı sıkı kontrol altına alması ve bundan dolayı Caca milislerinin eskisi gibi limandan haraç alamamalarıydı. Aun, ülkenin başbakanı olarak otoritesini göstermek ve özellikle yasadışı ticaretin döndüğü limanları kontrol altına almak niyetindeydi. Beyrut Limanı’nın ardından Aun’a bağlı birlikler, Batı Beyrut’taki limanları da kontrol etme girişimlerine başladı. Aun, 6 Mart’ta Şi’î Emel milislerinin Ouzaî’de ve Canbulat’ın Dürzî milislerinin Jiyeh’de işlettiği iki yasadışı limanı denizden ablukaya aldı. Suriye yanlısı Lübnanlı siyasetçiler Canbulat, Berri ve Faranjiyye, bu ablukayı Aun’un otoritesini Doğu Beyrut dışına taşıma girişimi olarak algıladı ve Aun’a sert tepki gösterdi. Suriye birlikleri Doğu Beyrut’la Batı Beyrut arasındaki yolları kaparken Dürzî milisler de Suk el-Gharb’daki Lübnan Ordu birliklerinin mevzilerine saldırdı. Ayrıca Doğu Beyrut’a yönelik topçu ateşleri başladı. Çatışmaların artması üzerine Aun, 14 Mart 1989’da Lübnan’daki tüm yabancı güçlerin ülkeden çıkarılması için Suriye’ye karşı silahlı bir direniş başlattığını açıkladı. Aun, Suriye’ye karşı silahlı direnişini “Kurtuluş Savaşı” olarak adlandırdı.⁹¹⁵

General Aun, Irak’tan sağladığı silah desteği sayesinde savaşı – hiç yer

⁹¹³ Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 153.

⁹¹⁴ Deeb, *Syria’s Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 156-157.

⁹¹⁵ Salem, “Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic”, s. 67-68.

kazanmadan ve kaybetmeden- 6 aydan fazla sürdürdü. Suriye Ordusu ve Suriye yanlısı milis grupları, bu 6 aylık sürede Doğu Beyrut'a sıkı ambargo uyguladı. Ambargo sürerken Fransa ve Vatikan Suriye'ye baskı uygulama girişimlerinde bulunsa da uluslararası dengeler bu girişimleri etkisiz bıraktı. Bununla birlikte Aun ile Suriye Ordusu arasındaki çatışmalar, Beyrut'ta iç savaşın en büyük yıkımlarından birine yol açtı. Beyrut'taki ağır bombardımanlarda 1.000'den fazla kişi öldü, yaklaşık 5.000 kişi yaralandı ve kentin alt yapısı büyük hasar gördü. Başlangıçta Lübnanlı Hristiyanlardan -hatta bazı Müslümanlardan- destek gören Aun, çatışmaların Beyrut'ta yol açtığı büyük can ve mal kaybından dolayı bu desteği kaybetmeye başladı.⁹¹⁶

Lübnan'daki çatışma, bir yönüyle Suriye ile Irak arasındaki bölgesel rekabeti gözler önüne seriyordu. 26-27 Nisan'da Arap Birliği'ne üye ülkelerin dışişleri bakanları Tunus'ta olağanüstü bir zirve toplantısı yaptı. Toplantıda Suriye Dışişleri Bakanı Faruk eş-Şara ve Irak Dışişleri Bakanı Tarık el-Aziz birbirlerine karşı ağır suçlamalar yöneltti. Buna rağmen dışişleri bakanları zirve toplantısından Lübnan için olumlu kararlar çıktı. Arap dışişleri bakanları acil bir ateşkes çağrısı yaptı ve Lübnan'daki liman ve yollardaki ablukanın kaldırılmasını istedi. Ayrıca iki gözlemciden (Kuveyt'in Şam Büyükelçisi Ahmed Abdülaziz ve Arap Birliği'nden Tunuslu diplomat Akhdar el-İbrahimi) oluşan bir heyetin Suriye ve Lübnan'a gönderilmesine karar verildi. Suriye ve Lübnan'ı ziyaret eden iki gözlemci, hazırladıkları raporu, 23-26 Mayıs'ta Fas'ın Kazablanka kentinde toplanan Arap Zirvesi'nde Kuveyt Dışişleri Bakanı es-Sabah'a sundu. Bu zirvede, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ile Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad arasında büyük bir gerginlik yaşandı. Irak yönetimi, Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini talep etti. Mısır ve Ürdün de Irak'ı kısmen desteklese de Mayıs ayı başında Suriye'nin Mısır'ın Arap Birliği'ne geri dönmesini onaylamış olması ortamı yumuşattı. Kazablanka'daki Arap Zirvesi'nin en önemli sonuçlarından biri, Fas Kralı II. Hasan, Suudi Arabistan Kralı Fahd ve Cezayir Devlet Başkanı Ben Cedid'den oluşan Üçlü Komite'nin oluşturulmasına karar verilmesiydi. Komite ilk toplantısını, 4 Haziran'da Rabat'ta düzenledi. Komite, Lübnan'daki şiddet olaylarının acil bir şekilde

⁹¹⁶ Salem, "Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic", s. 68-70.

sona ermesi için çağrı yaptı.⁹¹⁷

Üçlü Komite'nin oluşturulmasının ABD ve SSCB tarafından desteklenmesi Lübnan'daki krizin çözülmesine yönelik beklentileri arttırmıştı. Fakat Suriye, Üçlü Komite'ye tereddütle yaklaştı ve Doğu Beyrut'ta uyguladığı ablukayı kaldırmayı reddetti. Aun da Üçlü Komite'nin krize çözüm olamayacağını düşünüp savaşımaya devam etti. Kazablanka'daki Arap Zirvesi'nde istediklerini elde edemeyen Irak ise Aun'a yaptığı silah yardımını arttırdı. Bu gelişmeler, Lübnan'daki krizi, Irak ile Suriye-İran ittifakı arasında bir gerilime dönüştürdü. 15 Temmuz'da Lübnanlı Şi'i örgütler (Emel ve Hizbullah), Dürziler ve Arafat karşıtı Filistinliler, Aun'a karşı bir ittifak kurduklarını Tahran'da yaptıkları bir toplantıyla açıkladı. Temmuz ayında Suriye'nin Lübnan'daki varlığını ve uzlaşmaz tavrını eleştiren bir bildiri yayınlayan Üçlü Komite'nin 1989 yazı boyunca yaptığı çalışmalarından ise hiçbir sonuç elde edilemedi.

Üçlü Komite, ABD yönetiminin tam desteğini alarak Eylül 1989'da Lübnan'daki krizi çözebilmek için yeni bir girişimde bulundu. 13 Eylül'de Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde toplanan Üçlü Komite'de yer alan ülkelerin dışişleri bakanları, 16 Eylül'de Lübnan'daki krizi çözecek bir barış planı açıkladı. Cidde Planı, Lübnan'da ateşkesin acil bir şekilde tesis edilmesini, ateşkesi denetleyecek bir güvenlik komitesinin Lübnanlılar arasından oluşturulmasını, Doğu Beyrut'a uygulanan ablukanın kaldırılmasını ve Lübnan Parlamentosu'nun mevcut üyelerinin 30 Eylül'de Suudi Arabistan'ın Ta'if kentinde toplanıp yeni bir anayasal belge için görüşmelerini öngörüyordu. Cidde Planı, Suriye'nin Lübnan konusundaki isteklerini büyük ölçüde karşılıyordu. Barış planı, Suriye birliklerinin iki yıl sonra Bekaa Vadisi'ne konuşlanmasını içerse de bu yeniden konuşlanma ancak anayasal reformların uygulanması, yeni devlet başkanının seçimi, ulusal birlik hükümetinin kurulması ve ülkedeki milislerin silahsızlandırılması şartlarına bağlıydı. Cidde Planı, Aun için kabul edilemez bir belgeydi. Fakat ABD ve SSCB'nin planı desteklemesi, Aun'u oldukça zor durumda bıraktı. Suriye'ye karşı sürdürdüğü savaşta onu destekleyen Fransa ve Vatikan da plana desteğini açıkladı ve Aun'a planı kabul etmesi yönünde tavsiyelerde bulundu. Bu baskıların sonunda Aun, 23 Eylül'de Cidde Planı'nı

⁹¹⁷ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 161-162.

kabul etti.⁹¹⁸

1972'de seçilen Lübnan Parlamentosu'nun hayatta kalan 73 üyesinden 62'si, 30 Eylül 1989'da Suudi Arabistan'ın Ta'if kentine vardı. Kalan 11 parlamento üyesinin 8'i siyasi bir neden olmaksızın, 3'ü (Raymond Edde, Albert Mukhaiber ve Emile Rohana Sakr) ise antlaşmayı boykot ettikleri için Ta'if'e gitmedi. Ta'if'te yapılan uzun görüşmelerin ardından Lübnan'ın siyasal sistemini yeniden düzenleyen ve ülkenin modern tarihinin üçüncü anayasal belgesi sayılan Ta'if Antlaşması, 22 Ekim 1989'da 62 Lübnanlı milletvekilinin 58'inin imzalamasıyla kabul edildi. Ta'if'ten Lübnan'a dönen milletvekilleri, 5 Kasım'da ülkenin kuzeyindeki el-Kulay'at askeri tesisinde bir parlamento toplantısı yaparak yeni devlet başkanı olarak Marunî Rene Mu'avvad'ı seçti. Mu'avvad, saygı duyulan ve popüler bir siyasetçiydi. ABD yönetimi, Mu'avvad'ın devlet başkanlığını desteklediğini hızlı bir şekilde gösterdi. ABD'nin Lübnan Büyükelçisi John McCarthy 19 Kasım'da Beyrut'a dönüp ABD yönetiminin destek mektubunu yeni devlet başkanına ulaştırdı. Fakat Ta'if Antlaşması'nın imzalanması ve yeni devlet başkanının seçilmesi, Lübnan'daki şiddetin sonunu getirmede. Devlet Başkanı Mu'avvad, 22 Kasım'da geçici ikametgâhından Batı Beyrut'taki hükümet sarayında yapılan bağımsızlık günü kutlamalarına katılmaya giderken bombalı bir saldırı sonucu öldürüldü. Mu'avvad'ın ölümünün ardından 24 Kasım 1989'da Bekaa Vadisi'ndeki Şatura kasabasında toplanan Lübnanlı milletvekilleri Marunî Elias Hravî'yi devlet başkanlığına seçti. 26 Kasım'da da Selim el-Hoss başkanlığında yeni bir hükümet oluşturuldu.⁹¹⁹

Lübnan'da Ta'if Antlaşması konusundaki tartışmalar, 1990 yılının başında hala devam ediyordu. Suriye yönetimine Lübnan siyasal yaşamı üzerinde geniş yetkiler tanıdığı için antlaşmayı reddeden Aun, antlaşmaya karşı olan Lübnanlılar arasında desteğini ve popülerliğini korudu. Fakat Suriye ile savaştığı 1989 yılı boyunca ona destek olan Lübnan Kuvvetleri Komutanı Samir Caca ve Marunî Patrik Nasrallah Sfeir Ta'if Antlaşması'nı onaylayarak Aun'u yalnız bıraktı. Lübnanlı Marunîlerin en önemli dış destekçileri, Fransa ve Vatikan da Aun'a verdiği desteği kesti. Özellikle Caca ve Aun arasında güç ve birbirlerini kontrol etme mücadelesi, Ma-

⁹¹⁸ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 168-169.

⁹¹⁹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 173.

runî toplumu içindeki kutuplaşmayı ve bölünmüşlüğü derinleştirdi. Aun, Lübnan Kuvvetleri milislerinin Lübnan Ordusu'na katılmasını talep ediyordu. Caca ise Aun'un bu talebini Lübnan Kuvvetleri'ni ortadan kaldırma niyeti olarak algılıyordu. Ocak ayı başında Aun'un Lübnan Merkez Bankası'ndan aldığı 15 milyon doları Fransa'daki bir bankada bulunan kendi hesabına transfer ettiğine yönelik iddialar gündeme geldi. Aun, bu parayı savunma harcamalarında kullandığını söyleyerek kendini savundu. Marunî toplumu içindeki bu gerilim, 31 Ocak 1990'da Lübnan Kuvvetleri ile Lübnan Ordusu arasında çatışmaya dönüştü. Beyrut'ta ve *Cebel Lübnan*'da Mayıs ayına kadar süren çatışmalarda 1.000'in üzerinde insan öldü, yaklaşık 2.500 kişi yaralandı. 4 ay süren çatışmaların sonunda Aun, sadece Ayn er-Rummaneh ve Dbay'ın kontrolünü Caca'nın elinden alırken, Metn ve Doğu Beyrut'un bazı kesimlerini kaybetti. Çatışmalar sürerken ateşkesin sağlanması için yapılan tüm arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kaldı. Sonunda Papa'nın kişisel inisiyatifini kullanarak çatışan taraflara müdahale etmesiyle 25 Mayıs 1990'da bir ateşkes yapılabildi.⁹²⁰

Mişel Aun'un Ta'if Antlaşması'na tavizsiz karşı çıkışı ve yeni siyasal sisteme katılmama konusundaki direnişi, Samir Caca ile giriştiği kanlı savaşın ardından onun Lübnan içinde meşruiyetini ve uluslararası alanda sahip olduğu tüm desteği yitirmesine neden oldu. Aun'un Lübnan'daki siyasi ve askeri rolünün sonunu getirecek dönüm noktası ise 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'e girmesiyle başlayan "Körfez Krizi" oldu. ABD yönetiminin Irak'a karşı oluşturduğu ittifaka Suriye de katıldı. Körfez Krizi'nde ABD ile işbirliği içinde hareket etmesi, Suriye'ye Lübnan'da daha geniş bir manevra alanı sağladı. Suriye'deki ABD Büyükelçisi Edward Djerejian, 20 Ağustos'ta Ta'if Antlaşması'nın ivedi bir şekilde uygulamaya geçirilmesi yönünde bir çağrı yaptı. Bu çağrıdan bir gün sonra Lübnan Parlamentosu Ta'if Antlaşması'nı onayladı. Bundan sonra Aun'un kontrolündeki bölgeler, Suriye Ordusu, Suriye yanlısı Lübnanlı gruplar ve Samir Caca'nın milisleri tarafından ablukaya alındı. 14 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Şam'a yaptığı ziyaret, Suriye'nin Aun'u karşı tüm gücüyle topyekûn bir saldırı başlatmasına imkân tanıdı. 13 Ekim'de Suriye savaş uçakları, Aun'un oturduğu Ba'abda'daki başkanlık sarayını bomba-

⁹²⁰ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 175.

lamaya başladı. Ba'abda'daki bombardımanda Lübnan Ordusu'nun 200'e yakın subayı ve askeri öldü. Aun, Suriye'nin saldırısı karşısında Beyrut'taki Fransız Büyükelçiliği'ne sığındı ve ardından Fransa'ya iltica etti. Aun'un yakın siyasi destekçisi ve yeniden örgütlenen Lübnan Cephesi'nin lideri Dani Şam'un da 21 Ekim'de suikast sonucu öldürüldü.⁹²¹ Böylece Ta'if Antlaşması'nın getirdiği siyasi reformlar, Lübnan'da uygulanma fırsatı buluyor ve en az 130.000 kişinin ölümüne, 200.000 kişinin yaralanmasına yol açan 15 yıllık iç savaş sona eriyordu.

⁹²¹ Deeb, *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, s. 178.

İç Savaş'ta Marunîlerin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme

Lübnan İç Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar farklı gruplar arasında gerçekleşen siyasi mücadele ve askeri çatışmanın en önemli aktörlerinin başında Marunîler ve Marunî liderler gelmektedir. Bu yüzden Marunîlerin iç savaş boyunca siyasi tavırları, amaçları, çatışmada kullandıkları yöntemler, giriştikleri ittifaklar ve kendi toplumları içindeki egemenlik mücadeleleri onların bu süreçte oynadıkları hayati rolleri anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bunlardan ilki, Marunîlerin bir ölüm-kalım mücadelesi olarak gördükleri bu savaşta kullandıkları şiddet ve radikal eylem biçimleridir. Muhakkak ki iç savaşta acımasız şiddet yöntemlerini kullanan tek grup onlar olmasa da Beşir Cemayel gibi hırslı liderlerin kontrolü altındaki Marunî milislerin birçok şiddet eyleminden ve katliamdan sorumlu olduğu aşîkârdır. İç savaşta Marunî milislerin uyguladığı şiddetten en fazla etkilenen grup ise ülkede mülteci olarak yaşayan Filistinliler olmuştur.

Marunîleri, iç savaşta farklı kılan diğer bir özellik de İsrail ile giriştikleri ittifak ve bu ittifakın ülkenin İsrail işgaline uğramasına yol açmasıdır. Marunîler ile İsrail arasında iç savaş yıllarında gerçekleşen bu ittifakın kısa süreli bir girişim olmadığı ve iki toplum arasında var olan uzun süreli temasların bir sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Bu ilişki şeklini, Orta Do-

ğu'da Arap-Müslüman çoğunluk karşısında bir azınlık ittifakı olarak görmek de mümkündür. Bu azınlık ittifakı, birçok Marunî liderin kafasında Filistin'de kurulan Yahudi İsrail Devleti'ne benzer bir Hristiyan Devleti'ni Lübnan'da kurma girişimi olarak algılanmıştır. Bu rağmen Marunîlerin iç savaş boyunca tek bir kitle haline hareket ettiğini söylemek mümkün değildir. Öyle ki Marunî toplumu içindeki iktidar ve liderlik mücadelesi kanlı çatışmaları ve katliamları beraberinde getirmiştir. Marunî liderlerin kişisel çıkarları ve hırsları, kendi toplumlarını büyük bir kaos içine sürüklemiş ve lidersiz bırakmıştır. Bu kaos, iç savaş sonrasında Marunîlerin ülke siyasetindeki etkinliğini azalttığı gibi toplum içerisindeki güvensizliği ve parçalanmışlığı da teşvik etmiştir.

Marunî Radikalizmi ve Şiddet

Lübnan İç Savaşı, çatışmanın amaçları, yöntemleri ve ekonomisi açısından düzenli ordular arasında yapılan konvansiyonel savaşlardan oldukça farklılık arz etmektedir. İç savaşın ekonomi ve güvenliğe dayalı nedenleri olsa da asıl harekete geçirici faktör toplumsal gruplar arasındaki kimlik siyasetidir. İç savaşın tarafları, düzenli ordular olmaktan çok disiplinden yoksun paramiliter güçlerdi. Savaşın yapıldığı alan ayrılmış cephe hatları değil kent merkezleriydi ve siviller savaşın içindeydi. İç savaş sırasında siviller dâhil herkese yönelik kullanılan kontrolsüz şiddet, çoğu kez karşılıklı katliamlara, zulümlere, yağmalamalara, tecavüzlere, zorla göç ettirmelere yol açtı ve bir süre sonra aşırı davranışlar sıradan hale geldi. Yüzyılın en uzun süreli ve yıkıcı savaşlarının başında gelen Lübnan'daki iç savaş, uygulanan şiddetin boyutu, maddi ve manevi kayıplar, insanlarda bıraktığı psikolojik izlerle ülkede telafisi uzun yıllar alacak derin yaralar bıraktı. Savaş boyunca silahlı milis gruplarının birbirlerine ve sivil halka yönelik giriştiği aşırı güç kullanımı ve şiddet eylemleri, bazen dini fanatizmle, bazen aşırı milliyetçilikle ve bazen de açıklanması mümkün olmayan insanlık dışı duygularla tetiklendi. İç savaşta milislerin uyguladığı şiddetin ülkedeki toplumsal gruplar arasındaki dini, etnik ve ideolojik çizgileri derinleştirdiği ve düşmanlık, intikam gibi duyguları teşvik ettiği de aşîkârdır.

Lübnan İç Savaşı sırasında milis grupları birçok farklı şiddet yöntemi kullandı. Georges Corm, iç savaşta uygulanan şiddetin genel bir çerçevesini çizmek için milislerin sık uyguladığı şiddet yöntemlerini 4 kategoriye

ayırarak incelemektedir: (1) Keskin nişancılar (2) Yol kesmeler (3) Sivil bölgelerin ağır bombardımana tutulması (4) Bomba yüklü arabalar. Milisler, uyguladıkları bu 4 şiddet yöntemini genellikle suç olarak görmeyi kabul etmezken sivil insanlar malları zarar görerek, yaralanarak ve yaşamlarını kaybederek büyük bir bedel ödedi. İlk şiddet yöntemi, farklı milis grupları için çalışan özel keskin nişancı (*kannas*) timleriydi. Keskin nişancıların görevi, ülkenin kırsal alanlarını ayrı toplumlardan oluşan gettolara bölmektir. Kentlerde ve köylerde evlerin çatılarına veya dağlık bölgelerde tepelerin üzerine uzanan keskin nişancılar, silahlarının görüş alanından geçen herkese ateş açıyorlardı. İkinci şiddet yöntemi, kısa süreli yol kesme eylemleriydi. Milis gruplarının gezici timleri, bir caddede, yolda veya durakta pozisyon alıp uyarmaksızın oradan geçenlerin kimliklerindeki din kısmını kontrol ediyorlardı. Bir bölgeyi kontrol etmeye girişen milislerin tasvip ettiği toplumdan olmayanlar genellikle kaçırılma, işkence ve kaybolma olaylarına maruz kalıyordu. İç savaş sırasında 15.000'e yakın insanın yol kesme eylemlerinin kurbanı olarak öldüğü tahmin edilmektedir. Bunlara keskin nişancı kurbanı olarak ölen yaklaşık 10.000 insan, yaralı ve sakat kalanlar da eklenebilir. Üçüncü şiddet yöntemi, ağır toplar kullanılarak sivillerin yaşadığı bölgelerin bombalanmasıydı. Her iki tarafın milisleri, sadece düşman milis gruplarının kontrol ettikleri bölgelerdeki askeri mevzilere değil ev, hastane, okul gibi sivil hedeflere de ateş açıyordu. Bu tip saldırılar sonucu 60.000'in üzerinde insan öldü. Dördüncü şiddet yöntemi ise bomba yüklü arabalardı. Bu bomba yüklü arabalar, milis gruplarının veya onların bölgesel ve uluslararası destekçilerinin birbirlerine mesaj vermek için kullandıkları bir yöntemdi. Patlamanın olduğu bölgeye göre bir milis grubunu veya onun yabancı destekçisini işaret eden bu mesaj, Lübnan'da şiddetin kabul edilebilir sınırlarını aşan bir siyasetin sonucuydu. Kent merkezlerinde günün kalabalık saatlerinde patlatılan bombalar milis grubu üyeleriyle birlikte sivil insanları da hedef alıyordu. Bombalı arabalar yüzünden, 1980-1987 arasında en az 3.000-4.000 kişinin öldüğü iddia edilmektedir.⁹²²

⁹²² Georges Corm, "Myths and Realities", Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 270-271; Lee O'Brien, "Campaign of Terror: Car Bombings in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Lebanon: The State and the Opposition, Ekim 1983, s. 23-26.

Lübnan İç Savaşı'nda bu şiddet yöntemlerini her milis grubu kullan-
sa da gerek ülke siyasetindeki rekabette etkin rollerinden gerekse Lübnan
topraklarını bir anavatan olarak görmelerinden dolayı Marunî toplumu
içinden oluşan milis örgütlerinin radikal tutum ve eylemlere daha yatkın
oldukları görülmektedir. Marunî milis örgütlerinin iç savaş boyunca -si-
villeri de kapsayacak şekilde- aşırı şiddet kullandığına dair birçok delil
bulmak mümkündür. 13 Nisan 1975'te Ayn er-Rummaneh'de Keta'ib ve
ULP'nin yerel milislerinin bir otobüsü durdurup çoğu Filistinli 28 kişiyi
öldürmesi iç savaşın başlamasını tetiklemekle birlikte Marunî milislerin
iç savaşta gerçekleştirdiği ilk kitlesel katliam olarak tarihe geçti. Aynı yılın
sonunda -6 Aralık 1975'te- Beyrut'un liman bölgesinde Beşir Cemayel ko-
mutasındaki Keta'ib milislerinin yol kesip kimlik kontrolü yaptıktan son-
ra 100'den fazla insanı Müslüman olduğu için öldürmesi dini fanatizmin
Lübnan'daki iç savaş koşullarında ulaştığı seviyeyi gözler önüne seriyordu.
Marunî milislerin iç savaş boyunca uyguladığı en yankı uyandıran şid-
det yöntemi, Beyrut'taki mülteci kamplarında yaşayan Filistinlilere yöne-
lik yaptıkları kuşatma ve etnik temizlik girişimleriydi. 1976 yılının Ocak
ayında Marunî milisler, Beyrut'taki Tal ez-Za'tar, Cisir el-Paşa, Dubayeh
Filistin mülteci kamplarına ve Beyrut Limanı yakınındaki Karantina ve
Maslakh gecekondu mahallelerine saldırdı.⁹²³ Marunî milislerin saldı-
rıları, planlı bir etnik-dini temizlik operasyonunun parçasıydı. Marunî
milisler, mülteci kamplarını ve gecekondu mahallelerini kontrolleri altına
aldıktan sonra burada yaşayanları başka bölgelere göç etmeye zorladı. Ka-
rantina ve Maslakh'taki baraka evler buldozerlerle yıkıldı. Marunî milisler,
bu saldırılarda 1.000'den fazla Filistinli ve Lübnanlı Müslümanı öldürdü.
Filistin mülteci kamplarına ve gecekondu mahallelerine yapılan saldırı-
nın askeri ve ekonomik nedenleri olmakla birlikte aslında temel neden,
Doğu Beyrut'un Hristiyan kimliğini bölgeyi kuşatan Filistin mültecilere
ve Müslümanlara karşı korumaktı.

İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Lübnan'a gelmeye başlayan
Filistinli mülteciler, hızla artan sayıları ile ülkenin siyasi ve ekonomik
olarak ayrıcalıklı mezhepsel grubu olan Marunilerin yaşam alanlarına ve

⁹²³ Samir Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, New York, Colombia Univer-
sity Press, 2002, s. 43.

çıkarlarına tehdit oluşturmaya başladı. 1967'den sonra Filistinli silahlı örgütlerin Lübnan'a yerleşmesi, Marunîlerin hissettiği korku ve endişenin yükselmesine yol açtı. Lübnan topraklarından İsrail'e karşı gerilla savaşı sürdüren Filistinli silahlı örgütler, 1970'lerde silah gücü ve silahlı adam sayısı açısından Lübnan Ordusu'yla rekabet eder duruma geldi. Bu silahlı örgütler, Lübnanlı Müslüman kesimden siyasi destek görüp ülkedeki konfesyonel sistemin değişmesi yönündeki taleplerin askeri baskı unsuru olmaya başladı. Özellikle mülteci kamplarında zor şartlarda yaşayan Filistinlilerin kampların çevresinde yaşayan ekonomik refah düzeyi yüksek Hristiyanların toplumsal düzenini ve günlük yaşamını alt üst etmesi (artan gıda ihtiyacı, silahlı saldırılar ve illegal işlerin artması gibi) Marunî liderleri Filistinlilerin varlığı ve faaliyetleri konusunda önlem almaya sevk etti. Marunî liderler, Lübnan'daki güçsüz devletin yoksul Filistinli mülteciler ve sahip oldukları silahlar konusunda aciz kaldığını ve bu meselenin ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığı için büyük bir tehlike teşkil ettiğini düşünüyordu. Filistinli mülteci kamplarından ve kampların içinde örgütlenen silahlı gruplardan duyulan endişe, Marunîlerin iç savaşın arifesinde hızlı bir şekilde silahlanmasını getirdi. Filistinlilerin nüfus ve silah gücü karşısında Lübnan'ın Hristiyan kimliğinin korunması görevini Marunî milis grupları üstlendi. Marunîlerin kendi kimliklerini kaybetme korkusu, çoğu zaman dini fanatizmle beslendi ve iç savaş başladıktan sonra Marunî milisler tarafından gerçekleştirilen aşırı şiddet eylemlerine dönüştü.

Ocak 1976'da Marunî milislerin Beyrut'ta gerçekleştirdiği etnik-dini temizlik operasyonu aynı ay içinde Hristiyanlara yönelik büyük bir katliamın ortaya çıkmasına neden oldu. Ulusal Hareket milisleri ve Filistinli gerillalar, Beyrut'un güneyindeki Marunî kasabası Damur'a saldırdı. Damur ve çevresinde 500'den fazla Hristiyan öldürüldü. Damur'daki saldırıda kullanılan yöntem, Marunî milislerin Karantina ve Maslakh'ta kullandığına çok benziyordu.⁹²⁴ Damur'da yaşanan sivil ölümlerinin yanı sıra 7.000 yakın Hristiyan Doğu Beyrut'a ve ülkenin Hristiyan bölgelerine göçe zorlandı. Suriye yanlısı Filistinlilerden oluşan *es-Sā'ika* milislerinin etkin rol oynadıkları Damur katliamı, iç savaş yıllarında Müslüman kesimin Hristiyanlara yönelik uyguladığı en büyük etnik-dini temizlik hare-

⁹²⁴ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 43-44.

keti olarak tarihe geçti. Bu etnik-dini temizlik hareketleri, hem Lübnanlı Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki korku ve güvensizliği karşılıklı olarak arttırdı hem de iki dinin yaşam alanları arasındaki sınırları kalınlaştırdı. Hristiyanlar ve Müslümanlar, karşı tarafın silahlı güçlerinden duyduğu korkuyla kendi mezhepsel grubunun ağırlıkta olduğu bölgelere göç etme eğilimde oldu. Bu dini kimliğe dayalı ayrışmanın en açık görüldüğü yer başkent Beyrut'tu ve iç savaş boyunca kentin doğu ve batı olmak üzere iki bölgeye ayrılması netleşmeye başladı.

Beyrut'un mülteci kampları ve Damur'da gerçekleştirilen katliamların Lübnanlılar üzerinde yarattığı korku, iç savaşta yeni katliamların engellenmesini sağlayacak ibret verici olaylar olarak kalmadı. Samir Khalaf'ın deyişiyle, gaddarlık sadece gaddarlığa yol açmadı, aynı zamanda dar kafalılığı ve sabit fikirliliği getirdi. Lübnan Kuvvetleri'nin Damur Tugayı, kasabalarında öldürülen dindaşlarının ve akrabalarının intikamını alma çağrısında bulundu ve tüm Filistinlileri Lübnan'dan atana kadar savaşacaklarının sözünü verdi. Diğer bir Marunî lider de eğer Lübnan'daki Filistinli varlığını sınırlandırmayı başaramazlarsa tüm Marunî bölgelerini ayrı ayrı savunacaklarını açıkladı.⁹²⁵

1976 yılının ilk aylarında Ulusal Hareket milisleri karşısında askeri olarak zor durumda kalan Marunî milis grupları, Haziran 1976'da Suriye'nin iç savaşta Hristiyanlara destek vermek için Lübnan'a askeri müdahalede bulunmasıyla Filistin kamplarına saldırmak için yeni bir fırsat yakaladı. Haziran ayı sonunda Keta'ib ve ULP milisleri, Beyrut'taki iki büyük mülteci kampı olan Tal ez-Za'tar ve Cisir el-Paşa'ya tekrar saldırdı. Binbaşı Fu'ad Malik komutasındaki bazı Lübnan Ordu birlikleri, Sedirin Muhafızları, Tanzim ve Lübnan Gençlik Hareketi milisleri de saldırılara destek verdi. Marunî milisler, Cisir el-Paşa'yı kolayca ele geçirirler de Tal ez-Za'tar'daki Filistinlilerin direnişi iki aya yakın sürdü. Tal ez-Za'tar'daki iki aylık direniş sırasında Marunî milislerin uyguladığı sıkı kuşatma kamptaki şartları ağırlaştırınca FKÖ yetkilileri Ağustos ortasında kampı boşaltmayı kabul etti. Marunî milisler, kamptaki kadın ve çocukları kamyonlara bindirip Batı Beyrut'a yollarken erkeklerin büyük kısmı idam edildi. Tal ez-Za'tar'daki kuşatma sırasında 3.000'den fazla Filistinlinin

⁹²⁵ Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, s. 45.

öldüğü tahmin edilmektedir. Filistin kamplarında yürütülen “etnik-dini temizlik” operasyonunun iki sorumlusu ise Marunî milis liderleri Beşir Cemayel ve Dani Şam’undu.

Lübnan’daki iç savaşta Marunî milislerin şiddeti yükseltmesinde genç milis liderlerinin rolü oldukça fazla oldu. Bu bağlamda ön plana çıkan liderlerin başında Beşir Cemayel gelmektedir. Cemayel’in kişisel hırsları ve liderlik özellikleri, Marunî milislerin düşman milis gruplarına ve sivil halka karşı aşırı şiddet kullanımını doğrudan yönlendirdi. Muhakkak ki Beşir Cemayel iç savaşta şiddeti teşvik eden ve uygulatan tek milis lideri değildi. Fakat Cemayel’in iç savaşta gerçekleşen hemen her büyük katliamda pay sahibi olması, onu diğerlerinde farklı kılmaktadır. İç savaş boyunca Marunî milislerin sahip olduğu “kendi toplumlarının ve dinlerinin bekasını korumak için savaştıkları inancı” önemli bir motivasyon unsuru oluştuyordu. Aslında iç savaşta her iki taraf için şiddeti meşrulaştıran faktör genellikle dini ve toplumu koruma misyonuydu. Öyle ki Kaslık Üniversitesi’nden Marunî bir keşişin iç savaş yıllarında Batılı bir gazeteye verdiği röportajda söyledikleri bu fikrin insanlar üzerinde ne kadar derin etki uyandırdığını gösteriyordu: “Onlar iyi insanlar, fakat evlerini, ailelerini ve topraklarını savunmak için öldürmek zorundalar. Biz hiçbir şey yapmıyoruz, sadece Hristiyan değerlerini, kendi kilisemizi, kendi teolojimizi ve İsa’mızı koruyoruz.”⁹²⁶

Beşir Cemayel başta olmak üzere Marunî milis liderleri ise genellikle Marunîlerin iç savaştaki şiddete yatkın olumsuz rollerini reddetme ve kendilerini Lübnan’ı ele geçirmeye çalışan dış güçlerin –Filistinliler, Suriye, İsrail gibi- kurbanı olarak görme eğilimdeydi.⁹²⁷ Cemayel’in hemen her konuşmasında, ülkedeki Filistinlilerin Marunî ve Hristiyan yaşam alanlarını tehdit ettiğini ve canlarının ve namuslarının tehlike altında olduğunu söylemesi bu eğilimin en açık göstergesidir.⁹²⁸ Ayrıca Lübnan topraklarının Marunîlerin anavatanı ol-

⁹²⁶ Sandra Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, New York, Anchor Books, 1989, s. 158.

⁹²⁷ Meir Zamir, “From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon”, Der: Ofra Bengio-Gabriel Ben-Dor, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner, 1999.

⁹²⁸ Beşir Cemayel’in konuşmaları için bkz. Rani Geha, *Words From Bashir: Understanding the Mind of Lebanese Forces Founder Bashir Gemayel from His Speeches*, basım yeri yok, basımevi yok, 2010.

duğuna dair inanç, Marunî milislerin dış güçlere karşı verdikleri her türlü mücadeleyi meşru hale getiriyordu. Bundan dolayı Cemayel, Lübnanlı Hristiyan milislerin saldırgan eylemler içerisine girdiklerini asla kabul etmedi. Cemayel 1979'da Aramun'da yaptığı konuşmada bu düşüncelerini şöyle ifade ediyordu:

*"...Lübnanlı Hristiyanlar asla kimseye saldırmadı. Onlar asla Şam'da Suriyelilere saldırmadı. Fakat Beyrut'ta bize saldırıyı başlatan Suriyelilerdi. Lübnanlı Hristiyanlar asla Filistin'de Filistinlilere saldırmadı. Fakat Beyrut'ta bize saldıran Filistinlilerdi. Lübnanlı Hristiyanlar asla kimseye zarar vermedi... Ne Suriyeliler ne de Filistinliler bizim acılarımızı kabul etti ve acılarımızı hafifletmeye çalıştı... İzin verin açık konuşayım. Ben siyasetçi veya siyaset yapan biri değilim. Ben yalanlardan, tavizlerden ve gerçekleri görmezden gelen siyasi uygulamalardan dolayı canını veren 4.000 şehidin lideriyim..."*⁹²⁹

Lübnan Kuvvetleri milislerinin lideriyken bu duygusal konuşmayı yapan Beşir Cemayel, aynı yıllarda ülkedeki Hristiyanların tek lideri olmak için İsrail'le stratejik bir işbirliğine girdi ve rakip Marunî ailelere gücünü kabul ettirebilmek için acımasız bir savaş başlattı. 1982 yazında İsrail'in Lübnan topraklarında giriştiği askeri işgal sonucu ülkedeki Filistinlilerin siyasi ve askeri varlığı ortadan kaldırıldı ve Cemayel Ağustos 1982'de çok genç bir yaşta Lübnan devlet başkanı oldu. Fakat devlet başkanlığı koltuğunda çok uzun süre oturamayan Cemayel, iç savaşın sık kullanılan bir şiddet yönetimi olan bombalı bir suikastla hayatını kaybetti. Marunî milis gücü Lübnan Kuvvetleri, Habib Şartuni adlı SSMP üyesi bir Marunî genci bombalamanın sorumlusu olarak yakaladı ve Lübnan hükümetine teslim etti. Suikastı kabul eden ve Cemayel'in İsrail'le ittifak kuran bir vatan hain olduğunu söyleyen Şartuni, resmi bir mahkeme kararı olmaksızın 1990'a kadar hapisshanede tutuldu. 1990'da Suriye Ordusu Beyrut'a girdiğinde Şartuni hapisshaneden kaçtı ve kayıplara karıştı.⁹³⁰ Bununla birlikte Cemayel'in ölümünün ardından intikam almak isteyen Marunî milislerin -İsrail Ordusu'nun gözetiminde- Beyrut'taki Sabra ve Şatilla Filistin mülteci kamplarına yaptıkları saldırı, Lübnan tarihinin en acımasız katliamlarından birine yol açtı.

⁹²⁹ Geha, *Words From Bashir: Understanding the Mind of Lebanese Forces Founder Bashir Gemayel from His Speeches*, s. 87-88.

⁹³⁰ "Gemayel Urges Judiciary to Speed Up Investigation with SSNP Members", *Naharnet*, 9 Ocak 2007, <http://old.naharnet.com/domino/tn/newsdesk.nsf/0/68B45B-406488C72FC225725E004A9A65?OpenDocument>, (12 Kasım 2010).

Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında yapılan katliamın en dikkat çeki- ci yönü, silahsız ve savunmasız sivillere yönelik her türlü şiddet yöntemi- nin kullanıldığı bir olay olmasıydı. Silahlı Filistinli grupların Eylül 1982’de Beyrut’u terk etmeye zorlanmasının ardından kamplarda daha çok kadın, çocuk ve yaşlılar kalmıştı. Marunî milisler, dini fanatizmle beslenen bir intikam duygusuyla kamplardaki kadın, çocuk ve yaşlıları hedef aldı. Ma- runî milislerinin Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında yaptıkları katliam sırasında çok sayıda Filistinli kadın tecavüze uğradı ve birçok çocuk ve bebek öldürüldü. Şatilla mülteci kampında doğup büyüyen ve katliam sı- rasında kampta bulunan Zekeriya eş-Şeyh’in Filistinli bir annenin göz- leri önünde çocuğunun nasıl öldürüldüğünü anlatırken verdiği detaylar kullanılan şiddetin boyutunu ve saldırganların fanatizmini açıkça ortaya koymaktadır. Zekeriya eş-Şeyh’in anlatımıyla Filistinli anne saldırganlara küçük çocuğunu kastederek *“onun yerine beni öldürün, onun canını ba- ğışlayın”* derken bir saldırgan *“Biz onu öldürmek istiyoruz, onu öldürmez- sek birkaç yıl içinde büyüüp bir fedai olur, seni öldürmeyeceğiz çünkü sen onun acısından yakında öleceksin zaten”* diye cevap veriyordu.⁹³¹

Lübnan’daki iç savaş yıllarında Marunî milislerin aşırı şiddet kullan- maya yatkın oldukları ve milis liderlerinin bu şiddeti teşvik ettiği aşıkâr- dır. Marunîlerin Müslüman Arap bir bölge içinde Hristiyan kimliklerini kaybetme korkusu ve kendilerini bölgedeki en inançlı Hristiyan grup olarak görme saplantısı (seçilmişlik duygusu), çoğu zaman Marunî toplu- munun bireysel ve grup psikolojisine yansımış ve düşmanlarına karşı ra- dikal tutum takınmalarını getirmiştir. Bununla birlikte bu aşırı şiddet kul- lanımının nedenleri, Marunî toplumunun inanç, değer ve ideolojilerinin yanında büyük ölçüde Lübnan’ın siyasal, tarihsel ve kültürel gerçeklerin- de saklıdır. Güçlü bir devlet otoritesi oluşturmayı başaramayan ve hassas mezhepsel dengeler üzerinden siyasal istikrar kurmaya çalışan Lübnan, tarihinin her döneminde dış müdahalelere açık olmuştur. Lübnan’a dışa- rıdan gelen tesirler (siyasi baskılar, göç hareketleri, dini ve kültürel yön- lendirmeler), çoğu zaman ülkenin hassas siyasal ve toplumsal dengelerini sarsmış ve çatışmacı ortamda silahlı güce sahip olan grupların diğerlerine

⁹³¹ Zakaria Al-Shaikh, “Sabra and Shatila 1982: Resisting and Massacre”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 14, Sayı: 1, Sonbahar, 1984, s. 73.

karşı bastırma ve yok etme yöntemlerini kullanmasına neden olmuştur. Lübnan'daki dini ve mezhepsel kimlikler ise ülkedeki gerçek siyasal, ekonomik ve toplumsal meselelerin üstünün örtülmesini sağlamış ve çatışmada tetikleyici bir faktör olarak işlev görmüştür.

Marunî-İsrail İttifakı

1980'lerin başında Lübnan Kuvvetleri lideri Beşir Cemayel ile İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron arasında özel bir siyasi ve askeri ittifak oluşturuldu. Bu ittifakta her iki liderin kişisel hırsları ve ortak düşman tanımlamaları tesirli oldu. Ayrıca Lübnan'daki iç savaş koşullarının ve İsrail'in Filistinlilerden duyduğu güvenlik tehditlerinin ittifakın kurulmasını kolaylaştırdığı aşıkardı. Bununla birlikte bu ittifakı geniş manada bir Marunî-Yahudi ittifakı olarak değerlendirdiğimiz de iki toplum arasında daha uzun süreli tarihsel bir etkileşim karşımıza çıkmaktadır.⁹³² Aslında Lübnan'daki Maruniler ile Filistin'deki Yahudilerin birbirlerini algılamaları, kendi ulusal kimliklerinin, bu kimliklere yönelik tehditlerin ve Orta Doğu'da "azınlık ulus" olarak yaşama bilincinin etkisi altında uzun bir süreç içinde şekillenmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin dağılması sonrasında Filistin ve Lübnan'da ortaya çıkan siyasi gelişmelerin paralelinde Marunî ve Yahudi siyasi liderler fırsat buldukça birbirleriyle temas kurmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı Lübnan'daki Maruniler ile Filistin'deki Yahudiler arasındaki ilişkilerin, 1920 ve 1930'lardaki bir dizi gayri resmi çabanın sonucunda geliştiğini söylemek mümkündür.⁹³³

Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından 1920'de Fransız Mandası altında Hristiyanların etkin olduğu *Grand Liban*'ın kurulmasıyla Siyonist örgütlerin Lübnan'a olan ilgisi arttı. Siyonist örgütler, Lübnan'daki Marunileri bölgedeki bir azınlık ittifakı çerçevesinde ortak çıkarlar paylaştığı bir toplum olarak görme eğilimindeydi. Siyonist örgütlerle Marunî liderler arasındaki doğrudan ilişkiler ilk kez 1930'larda kuruldu. Yahudi Ajansı'nın

⁹³² Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, Vintage Books, 2001, s. 494.

⁹³³ Kirsten E. Schulze, "İsrail ve Marunî Milliyetçilikleri Bir Azınlık İttifakı Doğal Mıdır?", Der: Kirsten E. Schulze-Martin Stokes-Colm Camples, *Orta Doğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, Çev: Ahmet Fethi, Sarmal Yayınları, 1999, s. 214.

Lübnan'daki faaliyetleri, Eliahu Epstein'in⁹³⁴ çabalarıyla 1930'ların ilk yıllarında başladı. Epstein, kısa sürede Lübnan'ın siyasi ve dini çevrelerinde Siyonizm yanlısı bir ağ kurmayı başardı. Siyonistlerin azınlık ittifakı fikri, o dönem zirve noktasına ulaşmış Marunî milliyetçiliğinden destek buldu. Siyonistlerin bakış açısıyla Maruniler, Lübnan'ı bir Hristiyan ülkesi olarak gören ve kendilerini Arap'tan çok Hristiyan (ve Batılı) hisseden bir toplumdur. Bundan dolayı Filistinli Yahudiler, Lübnan'daki Hristiyan-Müslüman mücadelesinde Maruniler için iyi bir müttefik olabilirdi. Yahudi Ajansı, Marunî Patrik Antoine Arida (1931-1955)'yı Lübnan'da en güvenilir Siyonist destekçilerinden biri olarak görüyordu. Antoine Arida, patriklik koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra Eliahu Epstein tarafından Bkerke'deki Patriklik binasında ziyaret edildi. Epstein, görüşmede Patrik Arida'yı Müslümanlara karşı - halefi Patrik Hoyek'ten- çok daha girişken bulmuştu. Ayrıca Epstein, Patrik Arida'dan 1860 olaylarından sonra Marunilere yardım eden iki Yahudi'nin -banker Moses Montefiore ve avukat-devlet adamı Adolphe Cremieux- hikâyesini ilk kez duydu. Muhtemelen Patrik Arida, bu hikâyeyi anlatarak Maruniler ile Yahudiler arasındaki oluşacak ittifaka tarihsel bir dayanak bulmaya çalışmıştı. Diğer yandan Yahudi Ajansı, Marunî siyasi liderlerle de bir iletişim ağı kurmayı başardı. Yahudi Ajansı'nın Lübnan siyasi çevrelerinden en yakın dostlarından biri Marunî Emile Edde'ydi. Eliahu Epstein, bir parlamento üyesi olan Edde ile 1931'de bir görüşme yaptı. Lübnan'ın geleceğini Batı ile kuracağı yakın bağlara ve ülkenin Hristiyan karakterine dayandıran Edde, Hristiyan-Müslüman mücadelesinde Siyonizm'i doğal bir müttefik olarak gördü.⁹³⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'de bağımsız bir İsrail devleti kurmak için çabalarını yoğunlaştıran Siyonist hareket, bağımsızlığını yeni kazanmış Lübnan'daki Marunileri bu amaçlarına ulaşmada bir bölgesel

⁹³⁴ İsraili diplomat ve Arap uzmanıdır. Rus Yahudisi olan Eliahu Epstein, 1920'lerden itibaren Siyonist hareket içinde aktif olarak çalıştı. 1934-1945 yılları arasında Yahudi Ajansı bünyesindeki Siyasi Büro'nun Orta Doğu direktörlüğünü yaptı. 1945-1948 yılları arasında Yahudi Ajansı'nın Washington bürosunun şefi olarak çalıştı. Mayıs 1948'te İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Epstein, Washington ve Londra'da büyükelçi olarak görev yaptı.

⁹³⁵ Laura Zittrain Eisenberg, *My Enemy's Enemy: Lebanon in The Early Zionist Imagination, 1900-1948*, Detroit, Wayne University Press, 1994, s 61-63.

destek faktörü olarak kullanmak istedi. 30 Mayıs 1946'da Marunî Kilise ile Yahudi Ajansı arasında gizli bir antlaşma yapıldı. Antlaşmayı Marunî Kilisesi adına Patrik Arida'nın yakın dostu Tevfik Avad, Yahudi Ajansı adına Bernard Joseph imzaladı. Antlaşma, Lübnanlı Marunîlerle Filistinli Yahudiler arasında, birbirlerinin ulusal arzularını ve haklarını karşılıklı tanıma temelinde işbirliği ve yakın bağların kurulmasını öngörüyordu.⁹³⁶ Marunî Patrik Arida'yla birlikte Beyrut'un Marunî Başpiskoposu İgnace Mübarek de Siyonist harekete sempatiyle bakan Marunî din adamlarından biriydi. Siyonistlerle bağlarını gizli tutmaya çalışan Patrik Arida'nın aksine Başpiskopos Mübarek, Siyonizm'e verdiği desteği 5 Ağustos 1947'de Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na sunduğu bildiriyle açıkça sergiledi. Başpiskopos Mübarek, bildiride Filistin'in de Lübnan gibi Arap dünyasında azınlıklar için daimi bir yurt olarak kalması gerektiğini vurguluyordu. Başpiskopos Mübarek ayrıca Lübnan'da bir Hristiyan devleti ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını öneriyordu. Marunî piskoposun bu beklenmedik girişimi, Lübnan'daki Müslüman kesimin ve hatta Marunî liderlerin çoğunun tepkisine yol açtı. Ne Marunî toplumunun liderleri ne de Marunî patrik, başpiskoposa destek oldu. Bundan sonra İsrail konusunda kamuoyu önünde açıklama yapmaktan kaçınan Başpiskopos Mübarek, Şubat 1949'da üç temsilcisini İsrail'e yolladı. İsraili yetkililerle görüşen Mübarek'in temsilcileri, Lübnan'da olabilecek bir hükümet darbesi karşısında İsrail yönetiminin alacağı tavrı öğrenmeye çalıştı. İsraili yetkililer, İsrail'in Lübnanlı Hristiyanları Arap milliyetçisi liderlerin boyunduruğundan kurtaracak her türlü girişimden memnun olacağını, fakat Lübnanlı Hristiyanların darbeyi nasıl yapacaklarına, hangi gücü kullanacaklarına ve İsrail'den nasıl bir yardım talep edeceklerine dair planlarını detaylı bir şekilde oluşturmadan İsraili yetkililerin bu konuda yorum yapamayacağını belirtti.⁹³⁷

İsraililer, bu yıllarda Lübnan içinde Keta'ib Partisi'ne özel bir ilgi göstermeye başladı. Bu ilgi, 1948 yılının son aylarında Amerika'da yaşayan Marunî Rahip Yusuf Avad'ın arabuluculuğuyla karşılıklı temaslara dönüştü.

⁹³⁶ Eyal Zisser, "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995, s. 898.

⁹³⁷ Zisser, "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", s. 902-903.

Keta'ib Partisi'nin temsilcisi Elias Rababi ile İsrail Devleti'nin temsilcileri, 1948-1951 yılları arasında Avrupada bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Rababi, görüşmelerde Keta'ib Partisi'nin Lübnandaki gücünü abartılı bir şekilde anlattı ve herhangi bir rejim değişikliğinde Lübnan'ın İsrail'le diplomatik ilişkilerini düzeltereği sözünü verdi. Rababi, İsrail'den maddi ve askeri destek de talep etti.⁹³⁸ Başlangıçta Rababi'nin taleplerine tereddütlü yaklaşan İsraili yetkililer, 1951'de yapılan Lübnan parlamento seçimlerinde Keta'ib Partisi'ne maddi destek vererek bu talepleri karşılayabileceklerini gösterdi. İsraili yetkililer, verdikleri bu maddi destekle birlikte Lübnanlı Marunî subayları hükümete karşı bir darbe örgütleme konusunda teşvik ettiler.⁹³⁹

1954-1955 yıllarında İsrail başbakanı olarak görev yapan Moşe Şaret'in günlükleri, 1950'lerde İsraili yetkililerin Lübnan'daki Hristiyanlara yönelik planlamalarını açıkça ortaya koyuyordu. 1954'te İsrail'in eski başbakanı David Ben-Gurion,⁹⁴⁰ Arap Birliği zincirinin en zayıf halkası olarak gördüğü Lübnan'a İsrail'in müdahale etmesi ve bu müdahalenin de yardımıyla orada coğrafi olarak daha küçük bir Hristiyan devleti kurulması gerektiğini savunuyordu. Moşe Şaret, Ben-Gurion'un fikrini gerçekçi bulmasa da onu bu fikrinden vazgeçirme konusunda başarılı olamadı. 6 Mayıs 1955'te Ben-Gurion, İsrail Dışişleri ve Savunma Bakanlığı'nın yüksek düzey görevlilerinin katıldığı bir toplantıda Lübnan'a müdahale konusunu yeniden dile getirdi. Aynı toplantıda İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Dayan⁹⁴¹ "*Lübnan Ordusu'ndaki Marunî subayların kendilerini Marunî toplumunun kurtarıcısı görmelerini sağlamak için onların kalbini*

⁹³⁸ Zisser, "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", s. 908-909.

⁹³⁹ Kirsten E. Schulze, "Coercive Diplomacy: The 1950 Israeli Attack on a Lebanese Airliner", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995, s. 927; Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, s. 497.

⁹⁴⁰ David Ben-Gurion (ö.1973) İsrail Devleti'nin ilk başbakanıdır. 14 Mayıs 1948'de Tel Aviv'de İsrail Devleti'nin bağımsızlık bildirisini okuyan Ben-Gurion, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in liderliğini yaptı. Polonya Yahudisi olan Ben-Gurion, İsrail devletinin kurulmasını hazırlayan süreçte siyonizmin önde gelen siyasi liderlerinden biriydi. 1948-1954 ve 1955-1963 yılları arasında iki dönem İsrail Başbakanı olarak görev yaptı.

⁹⁴¹ Moşe Dayan (ö.1981) İsrail Genelkurmay Başkanı (1953-1958), Savunma Bakanı (1967-1974) ve Dışişleri Bakanı (1977-1979)'dır.

kazanmalıyız veya onları satın almalıyız... Sonra İsrail Ordusu Lübnan'a girecek, gerekli yerleri işgal edecek ve İsrail'in müttefiki olan bir Hristiyan Devlet yaratacak " derken hem Ben-Gurion'un hayallerine destek veriyor hem de 1980'lerde İsrail'in Lübnan'da başlatacağı işgalin ilk işaretlerini veriyordu.⁹⁴² Buna karşılık günlüğünde bu planları "boş bir fantezi" olarak niteleyen Moşe Şaret, "*Sadece bizi küçük düşürecek çılgın bir macera içinde bataklığa batacağız*" diyordu.⁹⁴³

1975'de Lübnan İç Savaşı başladığında İsrail ile Maruniler arasında var olan uzun süreli gölge ittifak tekrar canlanma sürecine girdi. İsrail, iç savaş sırasında Arap- Müslüman ve Filistinlilerden oluşan bir koalis-yona karşı Marunilere siyasi ve askeri destek verdi. İsrail'in çıkarları, bir yandan Lübnan'da Hristiyanların ayrıcalıklı olduğu siyasal rejimin değiş-memesini, diğer yandan ülkedeki Filistinlilerin askeri varlığının kontrol edilmesini gerektiriyordu. İsrail, iç savaşın ilk yıllarında silah ve mühim-mat yardımına odaklanan İsrail-Marunî ilişkilerini, daha çok Şam'un ve Cemayel aileleri üzerinden yürütmeyi tercih etti. Marunî liderlerin, 1976 yılında Ulusal Hareket ve FKÖ güçlerinin Cebel Lübnan'a yaptığı etkili saldırıyla zor durumda kaldıkları günlerde Marunî-İsrail ilişkileri yeni bir canlanma sürecine girdi. 12 Mart 1976'da Keta'ib Partisi'nin operasyon şefi Joseph Ebu Khalil, Pierre Cemayel'in direktifiyle, Beyrut açıklarında bekleyen bir İsrail gemisine binip Haifa'ya gitti. Ebu Khalil, Haifa'da İsrail Başbakanı İzak Rabin ve Dışişleri Bakanı Yigal Allon ile görüştü. İç savaşta askeri olarak zor durumda kalan Keta'ib Partisi, Ebu Khalil aracılığıyla, İsrail yönetiminden silah ve mühimmat istedi.⁹⁴⁴

İsrail yönetimi, öncelikle Juniye'ye Keta'ib milislerinin ihtiyaçlarını belirlenmek için iki üst düzey istihbarat görevlisi yolladı. İsraili iki istih-baratçı, ilk önce Pierre Cemayel'in küçük oğlu Beşir Cemayel'le görüştü. Görüşmeye yüzünde bir kar maskeyle gelen Beşir Cemayel Marunîlerin

⁹⁴² Jonathan Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, Londra, Chatto&Windus, 1983, s. 190-192; Itamar Rabi-novich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, Londra, Cornell University Press, 1985, s. 162; Martin Kramer, "Israel's Dream for Lebanon-Updating Ben-Gurion", *New York Magazine*, 21 Haziran 1982, s. 21.

⁹⁴³ Ze'ev Schiff-Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War*, New York, Simon and Schuster, 1984, s. 14.

⁹⁴⁴ Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, s. 503-504.

son başarısızlıkları hakkında –çocukça bir şekilde- sıkıntılı konuşunca İsraili istihbaratçılar tarafından pek ciddiye alınmadı. İsraili istihbaratçılar, ikinci görüşmeyi Pierre Cemayel'in büyük oğlu Emin Cemayel'le yaptı. Emin Cemayel, görüşmeye kardeşinin aksine kar maskesiz ve askeri bir üniformayla gelmişti. Fakat o da İsraili istihbaratçılarda olumsuz bir izlenim bıraktı. Hatta İsraili istihbaratçılardan biri daha sonra Emin Cemayel için “güvenilmez biri” diyecekti. İsraili istihbaratçılar, ülkelerine döndükten sonra Marunilerle iletişimin devam ettirilmesini, fakat Marunilerin ihtiyaç ve beklentileri ayrıntılı olarak araştırılmadan doğrudan silah yardımından bahsedilmemesini tavsiye etti. İki İsraili istihbaratçıdan sonra İsrail, Albay Benyamin Ben Eliezer liderliğinde 4 kişilik bir istihbarat timini Lübnan'a yollandı.⁹⁴⁵

Albay Ben Eliezer ve yanındakileri Juniye limanında Kamil Şam'un oğlu Dani karşıladı. İsraili misafirler, Juniye'de lüks bir villada ağırlandı. Dani Şam'un, görüşmede İsraililere eğlenceli hayatını bir kenara bırakıp halkı için silah sarılmış şımarık bir zengin çocuğu izlenimi verdi. Dani Şam'un, milislerinin eğitim ve yardıma ihtiyacı olduğunu İsraililere samimiyetle anlattı. Onun mesajı açıktı, doğrudan “bize silah verin, biz de Filistinlileri öldürelim” diyordu. İsraililerin kaldığı villaya ertesi günün sabahı Keta'ib milislerinin temsilcileri de geldi. Daha sonra İsraililer, Kamil Şam'un ile görüşmek için onun Juniye'deki ikametgâhına gitti. İsrail yönetiminin Marunilere karşı tereddütlerle başlayan yeni ilişkisi adım adım bir mutabakata varıyordu. Marunî lider Kamil Şam'un, Ağustos 1976'da bir İsrail savaş gemisinde İsrail Başbakanı İzak Rabin'le görüştü. Böylece İsrail hükümeti, Marunî milislere Sherman tanklarını, LAW antitank füzelerini, M-16 piyade tüfeklerini, Sovyet T54s ve T-55s tanklarını (Suriye ve Mısır'dan ele geçirdiği) içeren büyük çaplı bir askeri yardıma başladı. İzak Rabin'in başbakanlık yaptığı dönemde Marunî milisleri desteklemek için 150 milyon doların Lübnan'a aktarıldığı tahmin edilmektedir. Kamil Şam'un ile iki kez daha görüşen Başbakan Rabin, ardından Pierre Cemayel ve iki oğlunu görüşmeye davet etti. Görüşme, bir İsrail savaş gemisinde yapıldı. Pierre Cemayel, diğer Marunî liderlerin aksine, Başbakan Rabin'in elini mutsuz bir şekilde sıkıştığını göstermekten kaçınmadı.

⁹⁴⁵ Schiff-Ya'ari, *Israel's Lebanon War*, s. 14.

“Lübnan’da başı yukarıda bir Hristiyan ve Arap olarak yürümek istiyoruz” diye söze başlayan Pierre Cemayel “Size dönmek zorunda bırakıldık, fakat utanç ve umutsuzlukla doluyum” dedi. Başbakan Rabin, onun aşağılayıcı sözlerine cevap vermemeyi tercih etti. Pierre Cemayel sert sözlerine devam etti: “Filistinlilerin Lübnan’a gelip silahlanmaları İsrail’in suçu... Lübnan’ın kaderi olan trajedi Filistin üzerindeki çatışmayla ilgili... Eğer İsrail Filistinlilere karşı biraz esneklik gösterebilseydi, Lübnan üzerindeki baskının rahatlamasını sağlayacak bir çözüm ileri sürebilirdi.” Pierre Cemayel açık sözlülükle Rabin’e söyledikleri odadaki gerilimi yükseltmişti. Tam o sırada beklenmedik bir olay oldu. Pierre Cemayel’in küçük oğlu Beşir geminin sürekli sallanmasından dolayı sapsarı kesildi ve kusacak gibi oldu. Pierre Cemayel, oğlunun bu davranışı için soğuk bir şekilde özür diledi. O an hiç kimse bu midesi bulanık genç adamın bir yıldan kısa bir süre sonra Lübnanlı Hristiyanların en yetenekli ve acımasız liderine dönüşeceğini tahmin edemezdi.⁹⁴⁶

İsraili yazar Itamar Rabinovich’e göre Pierre Cemayel, Başbakan Rabin’le görüşmesinde partisinin bir dönem yaptığı İsrail karşıtı açıklama ve eylemleri tekrarlamaktan kaçınmıştı. Buna rağmen Müslümanlar ve Araplarla çatışan küçük bir Hristiyan-Marunî Lübnan devleti Cemayel için en son seçenektir. Cemayel’e göre Lübnan’da 1943 tarzı bir uzlaşma sağlanırsa İsrail’le ilişkiler yine sınırlı kalmak zorunda kalacaktı. Lübnan’daki Filistinliler Maruniler için ne kadar tehlikeli bir düşman olursa olsun bu mültecilerin Lübnan’a gelmesine yol açan temel nedenin İsrail’in kurulması olduğu aşikârdı. Pierre Cemayel’in büyük oğlu Emin, babasının İsrail konusunda duyduğu kuşkuları paylaşıyordu. Küçük kardeş Beşir ise İsrail konusunda farklı fıkirlere sahip olmakla birlikte o da zaman zaman aynı kuşkuları sergiledi.⁹⁴⁷

Haziran 1976’da Lübnan’a askeri müdahalede bulunan Suriye’ye destek veren Marunî liderler, kısa süre içinde Suriye askeri varlığının ülkede kalıcı olacağını anlaşılmamasıyla bu desteklerini geri çekmeye başladı. Böylece Marunilerin İsrail’e daha fazla yakınlaşmasına giden yol açıldı. 1977’de Menahem Begin’in İsrail’de başbakan olması ve İsrail’in Mart 1978’de

⁹⁴⁶ Schiff-Ya’ari, *Israel’s Lebanon War*, s. 15-19.

⁹⁴⁷ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 165.

Lübnan'ın güneyine gerçekleştirdiği askeri operasyon, Marunî-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası oldu. İsrail'in desteğini alan Lübnan Kuvvetleri komutanı Beşir Cemayel, 1978-1980 yıllarında ülke içindeki rakip Marunî ailelere yönelik saldırılarla bu ailelerin ülke siyasetindeki etkinliğini zayıflattı ve Lübnan'ın en güçlü Marunî –hatta Hıristiyan- lideri olma yolunda önemli adımlar attı. Beşir Cemayel, Lübnan içindeki Marunî rakipleriyle mücadele ederken ülkedeki Suriye askeri varlığına karşı siyasi ve askeri bir duruş da ortaya koyuyordu. İsrail'le yapılan ittifak, Beşir Cemayel için hem Lübnan devlet başkanı olma hem de Suriye'nin Lübnan'daki etkinliğini azaltma açısından stratejik bir öneme sahipti.⁹⁴⁸

Amerikalı yazar Helena Cobban'a göre İsrail ile Beşir Cemayel ittifakının içeriği ve sınırları 1981 yılına kadar oldukça karmaşıktı. İsraili yetkililer, hala Marunîlere karşı tereddütle yaklaşmayı sürdürüyordu. 1981'de Beşir Cemayel'in Lübnan Kuvvetleri ile Suriye Ordusu arasında Zahle'de gerçekleşen çatışmalara İsrail Ordusu müdahil olsa da İsraili yetkililerin bir kısmı bu çatışmayı Cemayel'in İsrail'i Lübnan'daki savaşa çekmek için giriştiği bir provokasyon olarak görme eğilimindeydi. İsrail istihbarat örgütü MOSSAD da Beşir Cemayel ile ilişkileri sürdüren kurum olmasına rağmen onun siyasi ve askeri güvenilirliği konusunda kuşku duyuyordu. Tüm bunlarla birlikte 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesine giden süreçte Beşir Cemayel'in özellikle Savunma Bakanı Ariel Şaron ile geliştirdiği kişisel ilişkiler iki taraf arasındaki ittifaka yön verdi.⁹⁴⁹ İki liderin kişisel hırsları, Lübnan'ın İsrail Ordusu tarafından geniş çaplı bir işgale uğramasına yol açtı. İsrail işgalinin ardından FKÖ liderleri ve gerillaları ülkeyi terk etmeye zorlandı ve Beşir Cemayel Lübnan devlet başkanı oldu. Beşir Cemayel'in devlet başkanı olduktan sonra İsrail ile ittifakına nasıl devam edeceği –özellikle Lübnan-İsrail arasında bir barış antlaşmasına razı olup olmayacağı- 14 Eylül 1982'de uğradığı suikast sonucu bir sır olarak kaldı.

İsrail Genelkurmay Başkanı Rafael Eitan, anılarında Beşir Cemayel'in devlet başkanı olmasının İsrail hükümeti tarafından memnuniyetle karşılandığını ve kendilerine yakın bir yönetime sahip istikrarlı bir Lübnan

⁹⁴⁸ Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, s. 504.

⁹⁴⁹ Helen Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985, s. 166-167.

için önemli bir adım olarak gördüklerini belirtiyor. Eitan'a göre bir sonraki aşama, 1978'de Mısır'la yapıldığı gibi Cemayel liderliğindeki Lübnan'la bir barış antlaşması imzalamaktı. İsrail Genelkurmay Başkanı Eitan, Beşir Cemayel'in öldürülmesinin ardından yaşadığı hayal kırıklığını anılarında şu sözlerle ifade ediyor:

*"Devlet Başkam Cemayel'le son görüşmemizde, o Lübnan'ın İsrail'le resmi barış antlaşması imzalayacağı sözünü verdi. Cemayel, Lübnanlıların Arapların elinden büyük acılar çektiğini ve Arap dünyası dışında müttefikler aramak zorunda kaldıklarını belirtti. Bu bakımdan Cemayel iki devletin –İsrail ve Hristiyan Lübnan- doğal müttefik olduğunu söyledi. Cemayel benim ülkemle onunkini karşılaştırmaya devam etti, her iki ülkenin ortak düşmanları olduğunu, kuşatılmış olduklarını ve Batılı eğilimleri sahip olduklarını açıkladı. Bundan dolayı o öldürüldüğünde İsrail'in çıkarlarından çoğu tehlike altına girdi."*⁹⁵⁰

İsrail Genelkurmay Başkanı Eitan'ın bu sözlerine rağmen Beşir Cemayel'e yakın birçok kişi İsrail ile Lübnan arasında yapılacak anlaşma konusunda Cemayel'in kesin kararını vermediğini ve şüpheler taşıdığını söylemektedir. Ayrıca Savunma Bakanı Şaron ve Genelkurmay Başkanı Eitan dışındaki İsrailli yetkililerin Cemayel'e bu konuda ne kadar güvindikleri de belirsizdir. Cemayel'in sıra dışı lider karakteri ve kafasında tahayyül ettiği tüm yabancı güçlerden temizlenmiş bağımsız Lübnan fikri düşünüldüğünde yeri geldiğinde İsrail'in dayatmalarına karşı koymasının da ihtimal dâhilinde olduğu aşikârdır. Sonuç olarak İsrailli yetkililer, Lübnan ile arzuladıkları barış antlaşmasını –belki tam istekleri şartlarda olmasa ve uygulanmasa da- ABD'nin arabuluculuğuyla 17 Mayıs 1983'te Beşir Cemayel'in kardeşi ve daha ılımlı bir kişilik olan Emin Cemayel'e imzalatmayı başardı.

Marunîler Arası Rekabet ve Çatışma

Lübnan'da politik iktidar için çekişen aile, klan ve siyasi parti üniteleri, aynı toplumsal/mezhepsel grubun üyeleri arasında da ciddi mücadeleler ortaya çıkardı. Bu mücadeleler, iç savaşın sadece mezhepsel veya ideolojik bir boyutta kalmadığını çoğu zaman kişisel ve ailesel çıkarların her şeyin üstüne çıktığını gösterdi. Bu iç mücadelelerin en dikkat çekenlerinin başında, neredeyse iç savaş boyunca birbirleriyle çatışan Marunî aileler

⁹⁵⁰ Rafal Eitan, *A Soldier's Story: The Life and Times of an Israeli War Hero*, Çev: Elliot A. Green (İbraniceden İngilizceye), New York, Shapolsky Publishers, 1992, s. 264-265.

arasındaki gerginlikler gelmektedir. Ailesel hatlar üzerinden düzenlenen feodal oligarşi ve ticari çıkarlar, tarih boyunca Marunî toplumundaki güç mücadelelerini biçimlendirdi. Kendilerini Marunî toplumunun meşru liderleri olarak gören kuzeydeki Marunî feodal aileler, güneyde ortaya çıkan güç merkezlerinden genellikle rahatsız oldular.⁹⁵¹

Tüm bunlara rağmen iç savaş öncesi ve savaşın ilk yıllarında ülkedeki Marunî egemenliğine karşı Filistinlilerden gelen tehdit, Marunî liderleri birlikte hareket etmeye zorladı. Bu süreçte Marunî aileler arasındaki rekabetin kısmen üstü örtülse de 1978'den itibaren ülke içinde değişen güç dengeleri, Marunî aileler arasında doğrudan birbirlerini hedef alan şiddet olaylarının ortaya çıkmasını getirdi. Mart 1977'de Ulusal Hareket lideri Dürzî Kemal Canbulat'ın öldürülmesinin ardından Lübnanlı Müslüman cephe zayıflarken güç ülkedeki Hristiyan Marunî örgütlerin eline geçmeye başladı. Marunî ailelerin bu gücün paylaşımında Suriye ve İsrail gibi dış faktörlerin desteğini alma çabası, çatışmanın ve şiddetin boyutunu oldukça üst seviyelere ulaştırdı. Lübnan İç Savaşı'nda Maruniler arasındaki en bilinen şiddet olayı, 1978 yazında Toni Faranjıyye ve ailesinin Keta'ib milisleri tarafından Lübnan'ın kuzeyindeki dağlık Ehden kasabasındaki yazlık evlerinde öldürülmesiydi.

13 Haziran 1978'de Beşir Cemayel'e bağlı Keta'ib milisleri, Samir Caca komutasında, Faranjıyye Ailesi'nin Ehden'deki yazlık evlerine askeri bir saldırı düzenledi. Keta'ib milislerinin bu saldırısında, Toni Faranjıyye, eşi Vera ve 3 yaşındaki kızı Cihan'la birlikte 45 kişi öldürüldü. Faranjıyye Ailesi'nin bu katliama tepkisi oldukça sert oldu. Süleyman Faranjıyye için Ehden saldırısı basit bir cinayetten çok daha kötü ve ailesinin kutsal değerlerini hedef alan bir eylemdi. Olayın ardından Faranjıyye taraftarı Marunî rahip Yusuf Yemin, "*Kim Ehden'e saygısızlık yaptıysa, özellikle Cemayel Ailesi'nden, onun soyundan tek bir bekâr erkek ve kadın kalmayana kadar öldürülecektir*" diyordu.⁹⁵² 9 Ağustos 1978'de Yevgeni Primakov'la

⁹⁵¹ Helena Cobban, "Lebanon's Chinese Puzzle", *Foreign Policy*, No: 53, Washington, The Carnegie Endowment for International Peace, Kış 1983-1984, s. 36-37.

⁹⁵² Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 99; Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, s. 131; Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 164.

-yanında Toni'nin oğlu ile birlikte- yaptığı görüşmede Süleyman Faranjıye, Ehden katliamını şu sözlerle anlatıyordu:

*"Falanjistler çoğu taksi olan arabalarıyla gelmişler. Toni'yi, karısını ve üç yaşındaki kızlarını makineli tüfeklerle taramışlar. Toni ölürken de karnını deşmişler"*⁹⁵³

Lübnan Cephesi'ndeki eski kuşak siyasi liderler –Pierre Cemayel, Kamil Şam'un gibi- Beşir Cemayel'in Ehden'de gerçekleştirdiği pervasız saldırı karşısında şaşkınlığa uğradı. Önemli bir ailenin varisini bu şekilde öldürmek sonuç olarak Lübnan'ın geleneklerini yok saymak manasına geliyordu. Lübnanlı hiziplerin liderleri, ülkenin tarihi boyunca dostluk ve düşmanlıkların bu kadar çabuk yer değiştirmesine asla şahit olmamıştı.⁹⁵⁴

Keta'ib milislerinin Ehden'de yaptığı katliam, kısa sürede iki aile arasında bir kan davasına dönüştü. Ehden katliamının ardından bu kan davasının başladığının işaretlerini veren birçok saldırı gerçekleşti. Toni Faranjıye'nin ölümünün birinci yıl dönümünde Pierre Cemayel'e Beyrut'un kuzeyindeki otoyolda bombalı bir araçla saldırı düzenlendi, iki korumasının öldüğü saldırıdan Cemayel yara almadan kurtuldu. 23 Şubat 1980'de ise bombalı saldırının hedefi, bu kez Beşir Cemayel'di. Doğu Beyrut'ta Beşir Cemayel'e ait Mercedes marka araç havaya uçuruldu. Beşir Cemayel araçta değildi, fakat bombalı saldırıda şoförü ve 18 aylık kızı Maya öldü.⁹⁵⁵ Bir röportajında Süleyman Faranjıye'nin 23 Şubat'taki bombalı saldırıyı kastederek, *"Umarım Beşir Cemayel de şu an benim hissettiğim şeyi hissediyordur"* sözleri, iki aile arasındaki kan davasının geldiği boyutu göstermesi açısından oldukça manidardır.⁹⁵⁶ Eylül 1982'de Beşir Cemayel, Lübnan devlet başkanı seçildikten 22 gün sonra Beyrut'taki Keta'ib Partisi genel merkezinin önünde düzenlenen bombalı bir suikast sonucu öldürüldü. Faranjıye Ailesi saldırının başlıca şüphelisi olsa da olay asla çözülmedi.⁹⁵⁷

Cemayel ve Faranjıye aileleri arasında bir kan davasına dönüşen bu suikast ve suikast girişimleri zinciri, kuzeyli ve güneyli Marunî aile-

⁹⁵³ Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çev: Olga Tezcan, Tımas Yayınları, 2009, s. 245.

⁹⁵⁴ Cobban, *The Making of Modern Lebanon*, s. 164.

⁹⁵⁵ Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 99-100.

⁹⁵⁶ Robert Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, Londra, Andre Deutsch, 1990, s. 76.

⁹⁵⁷ Mackey, *Lebanon: Death of A Nation*, s. 100.

ler arasındaki tarihsel rekabetin iç savaş yıllarına dolaylı bir yansımasıdır. Bununla birlikte iç savaş yıllarında iki aile arasında ülkenin sorunlarına bakış açısındaki farklılıklar, ailesel çıkarların çakışması ve Marunî toplumunun liderliği için yapılan mücadele, şiddetin boyutunun bu seviyelere çıkmasına yol açtı. İngiliz gazeteci Robert Fisk'e göre Beşir Cemayel'in Ehden'e yaptığı saldırının başlıca nedeni, Faranjiyye'nin Cemayel Ailesi'nin İsrail'le gelişen ilişkilerine karşı çıkmasıydı.⁹⁵⁸ Süleyman Faranjiyye de 9 Ağustos 1978'de yaptığı görüşmede Yevgeni Primakov'a bu trajik olayların İsrail'in Filistinlileri Lübnan'da yok etme niyetinden kaynaklandığını söylüyordu. İsrail'in bu niyetini gerçekleştirmek için Lübnan'ı ikiye bölmek istediğini düşünen Faranjiyye, Primakov'a "*Maalesef Lübnan'da bu planı hayata geçirecek insanlar bulundu*" diyordu.⁹⁵⁹

Cemayel Ailesi ile Faranjiyye Ailesi arasındaki ilk çatışma 1978 ilkbaharında başlamıştı. Temel mesele, iki ailenin Suriye'yle ilişkilere bakışındaki farklılıktı. İsrail'in Lübnan'ın güneyine yönelik gerçekleştirdiği Litani Operasyonu ve Mısır Devlet başkanı Enver Sedat'ın İsrail'le barış görüşmelerine başlaması, Suriye yönetiminin Lübnan'daki siyasi ittifaklarını gözden geçirmesine ve tekrar FKÖ'yü destek vermesine yol açtı. Suriye yönetiminin Lübnan siyasetindeki dönüşüm, iki aile arasındaki çatışmayı tetikledi. Geleneksel olarak Suriye'ye yakın politikalar izleyen Faranjiyye Ailesi, Cemayel Ailesi'nin İsrail'le gelişen ilişkilerinden rahatsızdı. Buna karşılık Cemayel Ailesi, bu çatışmanın bir parçası olarak siyasi partileri ve işçi örgütlerini Faranjiyyelere karşı kışkırtmaya başladı. Ayrıca Keta'ib Partisi, Faranjiyyelerin kuzeydeki ekonomik gücünün altını oymak için parti örgütlenmesini kuzeye doğru genişletme girişiminde bulundu. Faranjiyyeler bu meydan okumalara, Kata'ib Partisi'nin organizasyon şefi olan Jud Bayeh'i öldürerek cevap verdi. Fakir bir aileden gelen Jud Bayeh'in öldürülmesi iki aile arasındaki meseleye toplumsal bir boyut kattı. Çatışma, kuzeyin geleneksel ataerkil ailesi ile Marunî toplumunu harekete geçiren Keta'ib'in siyasi nüfuzu arasında bir mücadele olarak görülmeye başlandı.⁹⁶⁰ Beşir Cemayel, ülkenin kuzeyinde sahip olduğu saygınlığa Faranjiyyelerin za-

⁹⁵⁸ Fisk, *Pity The Nation: Lebanon At War*, s. 76.

⁹⁵⁹ Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 245.

⁹⁶⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 98.

rar vermesini engellemek için kendini harekete geçmek zorunda hissetti. Cemayel, Ehden katliamının ardından Keta'ib milislerinin oraya Bayeh'in katillerini tutuklamak için gittiğini iddia etti. Saldırının amacı, Süleyman Faranjiyye yazın Ehden'e gitmeden önce onu ve ailesini küçük düşürmekti. Ehden'e gönderilen Keta'ib milislerinin komutanı olan Samir Caca ise Cemayel'in planının daha kapsamlı olduğunu iddia etti. Caca'ya göre saldırının amacı, çimento ve çatı yapım malzemesi üreten fabrikaların bulunduğu Chekke'den Faranjiyyeler çıkmaya ikna edilene kadar Ehden'i kontrol altında tutmaktır. Ehden'deki çatışmada omzundan yaralanan Caca'yı Doğu Beyrut'taki Hotel-Dieu Hastanesi'nde ziyaret eden Cemayel "*Durum kötü değil, fakat operasyon bizim umduğumuz gibi ilerlemedi*" diyordu.⁹⁶¹

Cemayeller ile Faranjiyyeler arasındaki çatışmada, Lübnan'ın Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geçirdiği sosyo-ekonomik ve demografik değişimin de büyük katkısı vardır. Bu süreçte ülkede kentlere göçün artması ve özellikle Beyrut'un 1950'lerden itibaren çok büyük bir hızla kalabalıklaşması, Marunî siyasetini ve toplumunu köklü bir şekilde etkiledi. Bu yıllarda Marunî toplumundan pek çok kişi dağlık kırsal bölgelerden Beyrut'a göç etti ve kentin çevresinde kurulan kenar mahallerde kendilerine yeni bir yaşam kurdu. Marunî toplumunun kentleşmesi ve yeni ekonomik sorunlar, 1960'ların sonunda tamamen farklı beklentilere sahip ve dağdaki geleneksel yapılara uzak yeni bir nesil ortaya çıkmasına yol açtı. Babalarının ve dedelerinin köyleriyle bağlarını koparan bu genç neslin, komşuluk ve mesleki bağlılığa dayalı bir yaşam tarzı benimsemesi, onların geleneksel siyasi liderlerle bağlarını zayıflattı. Ayrıca Beyrut'taki yeni Marunî nesil, iş, ev ve diğer gereklilikler için mezhepsel rakipleriyle mücadele içine girmek zorunda kaldı. Bu şartlardan dolayı bu genç kitle, iç savaşın başından beri yaşlı Marunî liderler arasındaki uzlaşmaya saygı duymadı ve genç Marunî lider Beşir Cemayel'in uzlaşmaz Marunî milliyetçiliği çerçevesinde meselelere çözüm yolu üretmeye girişti.⁹⁶² Bu bağlamda Cemayeller ve Faranjiyyeler arasındaki çatışmanın temel nedenlerinden birinin Beşir Cemayel'in lider kişiliği, siyasi hırsları ve eylemleri olduğu söylenebilir.

⁹⁶¹ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers and American Bunglers*, s. 122-123.

⁹⁶² Cobban, "Lebanon's Chinese Puzzle", s. 37.

Beşir Cemayel, Lübnan İç Savaşı'nın ilk yıllarında özellikle Beyrut'ta en popüler liderlerden biriydi. Cemayel'in gençliği ve siyasi hırsı dikkat çekici kişisel özellikleriydi. 28 yaşında Keta'ib milislerinin komutanı olan Beşir Cemayel, Eylül 1976'da Marunî milis örgütlerinin "Lübnan Kuvvetleri" adı altında birleşmesiyle ülkedeki Marunîlerin lideri olma konusunda önemli bir hamle yapma şansı yakaladı. Lübnan Kuvvetleri komutanı William Havî'nin Ağustos 1976'da Tel ez-Za'tar'da öldürülmesinden sonra örgütün yeni lideri Beşir Cemayel oldu. Lübnan Kuvvetleri, kısa sürede Beşir Cemayel'in tam kontrolü altına girdi. Ekim 1976'da Arap devletlerinin gayretleriyle bir ateşkes yapıldıktan sonra geleneksel Marunî liderler tekrar siyasetin içine dönmeye çalışsalar da bunda neredeyse tümü başarısız oldu. Beşir Cemayel ise bu süreçte kendi milislerinin kontrolü altındaki bölgelerde sivil bir kurumsallaşma oluşturarak geleneksel liderleri –babası dâhil- kendi meşruiyetini kabul etmeye zorladı. Beşir Cemayel'e hayati bir destek de Marunî keşişlerden geldi. İç savaş yıllarında Marunî manastırları stratejik konumları ile Marunî milislere için uzun vadeli askeri üsler olarak hizmet etti. Marunî keşişler de büyük ölçüde taviz vermeyen bir Marunî milliyetçiliği ideolojisine destek verme eğiliminde oldu. 1970'lerin sonunda Beşir Cemayel'in ideolojik fikir babası sayılan Bulus Na'aman'ın başkeşişliğe seçilmesi, Marunî keşişlerin Keta'ib milislerinin aşınıklarını desteklemeye devam edeceklerini gösterdi. İç savaşın başından beri kendi toplumunu Müslümanlarla uzlaşmaya çağıran Marunî Patrik Butros Bulus Ma'uşî'nin gerek Keta'ib gerekse keşişler üzerindeki gücü ve nüfuzu zayıfladı.⁹⁶³ Beşir Cemayel, Marunî toplumu içinde nüfuzunu arttırırken ülke dışından da güçlü bir ittifak bulmayı başardı. 1976 yılı başından beri Keta'ib ile İsrail arasında gelişen ilişkiler ülkedeki Marunîlerin tek lideri olma yolunda Beşir Cemayel'e stratejik bir dış destek sağlanmasına neden oldu.⁹⁶⁴

4 Ağustos 1978'de Yevgeni Primakov'la görüşen Dani Şam'un (Kamil Şam'un'un oğlu), Ehden katliamı ve Marunîler ile İsrail arasındaki ilişkiler konusunda şunları söylüyordu:

"Ehden'de iki ay önce Toni Faranjiyye'nin öldürülmesi ağır bir cinayetti. O benim arkadaşımdı, son hafta sonunu ailece birlikte geçirmiştik. Cinayetten sonra sivil Hristiyanların yaşadığı mahallelere ağır silahlarla ateş açıldı, oysa

⁹⁶³ Cobban, "Lebanon's Chinese Puzzle", s. 38-39.

⁹⁶⁴ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 97.

cinayet tertipçisi Beşir Cemayel ve suç ortakları Eşrefiye sokaklarında sakince gezinmekteydiler... Yok edilme sınırına geldiğimiz zaman ne ABD, ne SSCB, ne Fransa yardımı geldi, sadece İsrail bize yardım elini uzattı. Gerçi biz artık askeri kadroları oraya yirmi ay eğitime göndermiyoruz, fakat bağlantılarımızı muhafaza etmeye devam ettik. Suriye ile ilişkilerimiz iyi iken bundan Esad'a da bahsetmiştim. O zaman olumsuz tepki vermemişti. Cemayel'in İsrail'le bağlantılarına gelince, ben onlardan sorumlu değilim.”⁹⁶⁵

1978 yazında gerçekleştirilen Ehden katliamından neredeyse bir yıl sonra Beşir Cemayel'in Keta'ib milisleri ile Şam'un Ailesi'nin *Numûr* milisleri arasındaki güç mücadelesi de daha açık bir hale geldi. 7 Temmuz 1979'da Keta'ib milisleri, eş zamanlı olarak Şam'un milislerinin kırsallarına, ULP'nin limanlarına ve ofislerine saldırdı. Cemayel, başlangıçta Safra Limanı'na sabahın ilk saatlerinde bir saldırı düzenlemeyi planlasalar da operasyonda yaşanan aksilikler, saldırının Dani Şam'un'un limandaki evinden ayrıldığı 8.30'a kadar ertelenmesine yol açtı. Keta'ib milisleri, öncelikle Safra Limanı ve limandaki hotel kompleksini hedef aldı. İçinde sivillerin, kadın ve çocukların olduğu çok sayıda kişi öldürüldü. Dani Şam'un'a göre Cemayel'in adamları tümü sivil 500 kişiyi öldürmüştü. Lübnan Kuvvetleri komutanları ise Safra çatışmasının ardından 94 kişinin öldüğünü açıkladı. Ölüler arasına 18 Keta'ib milisi, 5 sivil ve limanda çalışan çok sayıda Pakistanlı işçi vardı. Aylar sonra Şam'un'un bir komutanı, Safra limanı saldırısında en fazla 150 kişinin öldüğünü, bunlardan 30'unun sivil, 45'inin Pakistanlı işçi ve geri kalanın eşit sayıda rakip milisler olduğunu açıkladı. Safra limanındaki kanlı saldırı, Lübnan'daki Hristiyan toplumunu büyük bir umutsuzluğa düşürürken Beşir Cemayel ise *Numûr* milislerinin ülkedeki haşhaş trafiğini kontrol ettiklerine ve limanları da bu trafik için kullandıklarına dair propagandaya başladı.⁹⁶⁶

Marunî aileleri hedef alan şiddet 1980 yılı boyunca durmadı. 23 Şubat'ta Beşir Cemayel'in kızı Maya'nın aracak olan bombanın patlamasıyla ölümünün ardından 12 Mart'ta bu kez Kamil Şam'un'a bomba yüklü bir araçla suikast düzenlendi. Şam'un şansının yardımıyla saldırıdan sağ kurtuldu. Temmuz 1980'de Keta'ib milisleri, *Numûr* milislerinin Beyrut'taki askeri alt

⁹⁶⁵ Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 244.

⁹⁶⁶ Randal, *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers and American Bunglers*, s. 135-136.

yapısını tamamen çökertmeyi başardı. Kamil Şam'un'un Beşir Cemayel'in siyasi ve askeri olarak güçlenmesine tepkisi daha çok kabullenme yönünde oldu. Buna karşılık Şam'un'un oğlu Dani, Paris'te yaşayan Lübnanlı muhaliflerin de desteğini alarak Beşir Cemayel'e karşı çıkmaya devam etti.⁹⁶⁷

Lübnan Kuvvetleri komutanı olmasından beri Beşir Cemayel, siyasi gücün temelini askeri güç olduğuna dair inancını arttırmıştı. Cemayel'e göre Marunî toplumundaki siyasi çoğulculuk hoş görülse de toplumun askeri gücü bir otorite altında olmalıydı.⁹⁶⁸ Ehden ve Safra operasyonlarıyla Marunî toplumu içinde iki önemli rakibini etkisiz hale getiren Cemayel, ülkedeki Marunîlerin tek lideri olma yolunda hızlı adımlarla ilerlemeye devam etti. Cemayel, Suriye, Filistin ve diğer yabancı güçlerin ülke dışına atıldığı tam bağımsız Lübnan'ı kurabilmek için her yolu mubah görüyordu. Bu amaca ulaşmak için bir taraftan Marunî toplumundaki rakipler şiddet yoluyla sindirilmeli diğer taraftan da İsrail'le işbirliği yapılmalıydı. Eylül 1979'da verdiği bir röportajda Kata'ib Partisi'nin önemli isimlerinden Kerim Pakraduni'nin söyledikleri Beşir Cemayel'in siyasi hırsını açıkça ortaya koymaktadır.

*"En büyük tehdit Beşir Cemayel'dir. Tüm Lübnanlı Hristiyanlardan İsrailîlerle en yakın olanı odur. Suriye'nin gidişi onun rüyalarına bile girmektedir... Suriye giderse Beşir derhal Faranjiyye bölgesine saldıracaktır. Lübnan'da kuzeyden güneye -Haddad bölgesi dâhil- Hristiyan topraklarının birleştirilmesi onun hayalidir."*⁹⁶⁹

Beşir Cemayel, 26 Ağustos 1982'de İsrail'in askeri işgali altındaki Beyrut'ta Lübnan'ın devlet başkanı olmayı başardı. Bu makamı ele geçirmek Beşir Cemayel için siyasi hırsının ve rakiplerine karşı kullandığı şiddete dayalı mücadele yönteminin ulaştığı başarının simgesiydi. Fakat Beşir Cemayel devlet başkanlığında uzun süre kalamadı ve 14 Eylül 1982'de bombalı bir suikast sonucu öldürdü. 35 yaşında Lübnan devlet başkanı olan Cemayel bu koltukta sadece iki hafta oturabildi.

Beşir Cemayel'in ölümü ile iç savaştaki aşırı şiddetin sorumlularından biri ortadan kalkmış olsa da bundan sonraki süreçte ne iç savaş ne de Ma-

⁹⁶⁷ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 98.

⁹⁶⁸ Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1985*, s. 97.

⁹⁶⁹ Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, s. 247.

runî toplumu içindeki çekişme sona erdi. 1980'lerin ortalarında Marunî liderler arasında yeni bir güç mücadelesi ortaya çıktı. Marunî askeri liderler Samir Caca ile Elie Hubeyka arasında Hıristiyan Lübnan Kuvvetleri'nin liderliği için şiddetli bir çatışma patlak verdi. Bu çatışma, Mart 1984'te 17 Mayıs Antlaşması'nın Suriye'nin baskısıyla yürürlükten kaldırılmasından sonra daha açık bir biçimde ortaya çıktı. Böylece Lübnan Kuvvetleri adlı milis gücü Devlet Başkanı Emin Cemayel'in kontrolünden tamamen çıktı ve iki milis komutanı güç mücadelesine başladı.

Caca-Hubeyka mücadelesi, Lübnan Kuvvetleri milislerinin büyük ölçüde Caca'nın kontrolünde kalmasıyla sonuçlandı. 15 Ocak 1986'da Samir Caca, Lübnan Kuvvetleri'nin liderliğini eline geçirdi. Bununla birlikte 1990 yılının ilk yarısı, Marunî toplumundaki siyasi fikir ayrılıklarının toplum içindeki silahlı gruplar arasında trajik bir çatışmaya dönüşmesine sahne oldu. Ocak 1990'da Lübnan Güçleri Komutanı Samir Caca ile Lübnan Ordusu Komutanı General Mişel Aun arasında Beyrut ve *Cebel Lübnan*'da başlayan çatışma 4 ay sürdü ve 1.000'den fazla Hıristiyan öldü. Marunîlerin kendi arasındaki savaş, 1990 yılının sonunda ülkedeki Marunî liderliğin çöküşü ve Suriye'nin Lübnan işgalinin tamamlanmasıyla sona erdi.⁹⁷⁰

⁹⁷⁰ Mordechai Nisan, "Nationalism and Politics in Lebanon", *Journal of Politics and Arts*, Cilt: 9, Eylül 2006, <http://www.acpr.org.il/english-nativ/09-issue/nisan-9.htm>, (5 Ağustos 2010).

Lübnan İç Savaşı Sonrasında Marunîler

General Mişel Aun'un Suriye Ordusu karşısında aldığı askeri mağlubiyet ile sona eren iç savaş, Lübnan'ın tarihi boyunca uğradığı en büyük insan kaybını, ülkenin tüm alt yapısının yok olmasını, farklı mezhepler arasında kötü anıları ve düşmanlıkları geride bırakmıştır. Lübnan'ın iç savaş sonrasındaki siyasi yapısı, Suriye'nin nüfuzu altında imzalanan Ta'if Antlaşması ile şekillenmiştir. Ülkedeki konfesyonel sistem, tamamen ortadan kaldırılmak yerine Suriye'nin istekleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. İç savaş yılları boyunca siyasi ve askeri güç olarak birçok yükseliş ve düşüş yaşayan Marunî toplumu ve liderleri ise Suriye'nin işgali altındaki yeni Lübnan'da etkili aktörler olarak varlıklarını korumakta oldukça zorlanmıştır. İç savaş sonrası Marunî siyasi liderlerin çoğunun farklı nedenlerle ülke siyasetinden tasfiye edilmesi Marunî Kilisesi'nin tekrar siyasi aktör olarak kendi toplumuna liderlik yapmaya başlamasına yol açmıştır. Buna rağmen 1990'lı yıllar Marunî toplumu için oldukça zor yıllar olarak tarihe geçmiştir.

2000'li yıllar boyunca Lübnan içinde ve bölgede meydana gelen gelişmeler, Marunîlere ülke siyasetine tekrar güçlü bir aktör olarak dönme konusunda fırsat sağlamıştır. Özellikle ABD'nin Irak işgali, Refik Hariri suikastı ve Suriye'nin tüm askeri birliklerini Lübnan'dan çekmesi, iç savaş sonrasında siyasetten tasfiye edilen Mişel Aun, Samir Caca gibi Marunî

liderlerin ülke siyasetine geri dönmelerini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Lübnan'da ortaya çıkan yeni şartlar, Marunî toplumu içindeki parçalanmışlığı ve rekabetleri sona erdirememiştir. 2005'ten sonra Lübnan siyasetinde ortaya çıkan yeni siyasi cepheleşme, Marunî toplumuna da doğrudan yansımış, kişisel çıkarlar, pragmatizm gibi ilkeler Marunî siyasetçilerin tavırlarını ve ittifaklarını belirlemeye devam etmiştir.

Ta'if Antlaşması'nın Lübnan Siyasetine Etkileri

Lübnan'da 15 yıl süren iç savaşın sonunu getiren Ta'if Antlaşması, ülkenin geleceğine birçok yönden tesir etti. Antlaşmanın getirdiği bazı anayasal reformlar, "İkinci Cumhuriyet" olarak adlandırılacak yeni bir dönemin başladığının sinyallerini verdi. Bununla birlikte konfesyonalizm ilkesinin ortadan kaldırılmaması İkinci Cumhuriyeti eskisinin sadece yenilenmiş bir versiyonu haline getirdi.⁹⁷¹ Böylece 1990'lı yıllarda konfesyonalizm ilkesi sistemin içindeki mezheplerin temsil edilmesini sağlayan bir mekanizma olarak kalmaya devam etti ve onun kaldırılmasına yönelik öneriler uzak bir geleceğe ertelendi. Ta'if Antlaşması'nın daha önceki konfesyonel sisteme getirdiği temel değişiklik ise kabinede, parlamentoda ve kamu hizmetlerinde Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında daha eşit bir temsilin sağlanmasıydı. Ta'if Antlaşması'ndaki reformların amacı, Marunîlerin sistemdeki baskın rolünü azaltıp var olan mezhepsel dengeyi daha fazla kurumsallaştırmaktı. Böylece Ta'if Antlaşması, konfesyonel devleti yeniden üreterek hem yeni çatışmaların ortaya çıkması için açık kapı bıraktı hem de daha tehlikeli krizlerin ön koşullarını hazırlamış oldu.⁹⁷²

Ta'if Antlaşması, her şeyden önce Lübnan'ın resmi yönetim yapısını başkanlık sisteminden bakanlar kurulunun egemen olduğu bir hükümet sistemine dönüştürdü. Devlet başkanının yetkileri büyük ölçüde azaltıldı, buna karşılık başbakan ve bakanlar kurulunun yetkileri artırıldı. Ta'if Antlaşması'nın getirdiklerinin bir uzlaşma zemini üzerinde ülkedeki tüm aktörleri kapsadığı ve onlara eşit haklar verdiği varsayıldı. Devletin mer-

⁹⁷¹ Salim Al-Hoss, "Horizons of Prospective Change in Lebanon", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/hos3.html>, (19 Eylül 2010).

⁹⁷² Canille H. Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, Beyrut, Majd, 2009, s. 179.

kezi karar alma süreci, eski sistemden çok da farklı olmayan bir biçimde, ülkedeki güç dengelerine ve farklı aktörler arasında kurulacak uzlaşmaya bağlandı. Antlaşmada, yürütme gücünü elinde bulunduran bakanlar kurulunun ülkedeki tüm siyasi partilerin karar alma sürecine katılımını ve temsilini sağlaması bekleniyordu. Fakat bu varsayımın uygulanamayacağı kısa sürede anlaşıldı ve merkezi iktidar, devlet başkanı, başbakan ve parlamento başkanından oluşan bir troika (üçlü) sistemine dönüştü.

Ta'if Antlaşması'nın en önemli sonuçlarından biri de Suriye'nin Lübnan'daki siyasi ve askeri nüfuzunu güçlendirmesiydi. Antlaşmada iki ülke arasında "özel ilişkiler" olduğu vurgulanmıştı. Aralık 1990'da Suriye yönetiminin teşvikiyle Ömer Karami'nin başbakanlığında bir kabine kuruldu. Ardından 22 Mayıs 1991'de Şam'da Suriye ile Lübnan devlet başkanları arasında "Dostluk, İşbirliği ve Eşgüdüm Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma, bir yandan diplomatik bir bakış açısıyla iki ülke ilişkilerinin sınırlarını belirledi, diğer yandan da Suriye'nin Lübnan'ın iç ve dış ilişkileri üzerindeki hegemonyasını meşrulaştırdı. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, ABD'nin Irak'a düzenlediği askeri operasyona verdiği desteğin bir ödülü olarak bu antlaşma konusunda ABD yönetiminin desteğini de elde etti. Antlaşma, iki ülkenin siyasi, ekonomik, güvenlik ve bilimsel alanda işbirliğini ve birbirlerinin güvenliğine saygı duymasını öngörüyordu. Antlaşma, Lübnan'daki Suriye birliklerinin yeniden konuşlandırılmasını belirtse de geri çekilme konusunda kesin bir tarih vermiyordu. Antlaşmanın en önemli maddesi ise iki ülke arasında Yüksek Konsey, İşbirliği Komitesi, Genel Sekreterlik ve üç komisyonun kurulmasının kararlaştırılmasıydı. Bu kurumsal yapılar, iki ülke arasındaki dış siyaset, ekonomi, toplumsal ilişkiler, savunma ve güvenlik konularını düzenlemekle yetkilendirildi.⁹⁷³

Lübnan'da 1972'den beri yapılamayan parlamento seçimleri, Ta'if Antlaşması'nın öngördüğü düzenlemeler çerçevesinde Ağustos 1992'de yapıldı. Suriye'nin siyasi ve askeri gözetimi altında yapılan parlamento seçimleri Marunî siyasetçilerin büyük bir kısmı tarafından boykot edildi.⁹⁷⁴ 1992 parlamento seçimleri, yüzde 30 katılım oranıyla ülke tarihinin en düşük katılımlı seçimi oldu. Lübnan'ın kuzeyinde Süleyman Faranjyye (Toni'nin

⁹⁷³ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 183.

⁹⁷⁴ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of Modern Middle East*, New York, Routledge, 2006, s. 152.

oğlu) ve Ömer Karami'nin çıkardığı ortak liste, Şuf Dağı'nda Velid Canbulat'ın listesi ve ülkenin güneyinde Şi'i Hizbullah ve Emel örgütleri seçimden kazançlı çıktı. *Cebel Lübnan*'ın güneyindeki Hristiyan bölgelerde de düşük katılım oranlarına rağmen Suriye'nin desteklediği adaylar seçildi.⁹⁷⁵

1992 Lübnan parlamento seçimlerinin en önemli sonucu, iki yeni siyasi figürün ülkenin siyasi karar alma mekanizmasına katılması oldu. Bunların ilki, seçimlerde 9 milletvekili koltuğu kazanarak ülkede legal bir siyasi parti haline gelen Şi'i Hizbullah Örgütü'ydü. Hizbullah, 1990'ların başından itibaren Lübnan'ın güneyindeki İsrail işgaline karşı "direniş" hareketinin öncü gücü olmaya başladı. Lübnan'ın güneyinde İsrail hedeflerine yönelik yaptığı saldırılarla askeri gücünü geliştiren Hizbullah, 1992'den sonra parlamentoda koltuk sahibi olarak siyasal sistemin işleyişinde de etkili bir aktör haline geldi. Suriye yönetimi, bu yıllarda Lübnan'daki siyasi ve askeri nüfuzunu kullanarak İsrail'e karşı savaşta Hizbullah'ı destekledi ve böylece Suriye-İran-Hizbullah arasındaki ittifakın temellerini attı.⁹⁷⁶ Hizbullah'ın İsrail'e karşı Katyuşa roketleriyle sınırdan düzenlediği saldırılar, 1993'te (Yedi Gün Savaşı) ve 1996'da (Gazap Üzümleri Operasyonu) İsrail Ordusu'nun Lübnan topraklarına iki büyük askeri operasyon düzenlemesine yol açtı. İsrail'in Lübnan'da gerçekleştirdiği şiddetli askeri saldırılara rağmen Hizbullah, kısa sürede birçok kişinin gözünde Lübnan'ın koruyucusu ve ülkenin bağımsızlık ve egemenliğinin savunucusu olarak yeni bir rol üstlenmeye başladı.⁹⁷⁷ 1992 parlamento seçimlerinin ardından ortaya çıkan diğer siyasi figür de 22 Ekim'de başbakanlığa atanan Sünni işadamı Refik Hariri'ydi. Köken olarak Saydalı Sünni bir aileden gelen Hariri 1960'larda Suudi Arabistan'a gittikten sonra hızla zenginleşmiş Lübnanlı bir işadamıydı. Ayrıca Hariri, ülkedeki diğer Sünni geleneksel *za'im*lere benzemeyen farklı özelliklere sahip bir siyasetçiydi. Hem Suudi Arabistan ve Körfez'deki Arap ülkeleri hem de Fransa ve ABD ile iyi ilişkilere sahip olan Hariri, ilk başbakanlığı döneminde Lübnan'ın iç sa-

⁹⁷⁵ Paul Salem, "Lebanon's 1996 Elections and Beyond", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997, s. 27.

⁹⁷⁶ William Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2006, s. 238.

⁹⁷⁷ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 185-188.

vaş yıllarında büyük zarar gören alt yapısını yeniden inşa etmek ve liberal ekonomiyi canlandırmak için büyük bir çaba içerisine girdi.⁹⁷⁸

Refik Hariri, ilk başbakanlık döneminde Lübnan'ın sosyo-ekonomik olarak iyileştirilmesi için Beyrut'a odaklı bir yeniden yapılanma programı devre soktu. Beyrut'taki ticari sektörü canlandırmak için alt yapı yatırımlarına yönelen Hariri, liberal ilkelere göre kenti tekrar bir ticaret, hizmet ve finans merkezi haline getirmek istiyordu. Hariri, Beyrut'un merkezini yeniden inşa etmek için öncelikle *Solidere* adlı bir şirket kurdu. Nisan 1994'te kentteki metruk binaların yıkımı başladığında *Solidere* şirketinin hisseleri hızlı bir şekilde yükseldi. Bu durum, Hariri'nin kasıtlı olarak değerinin altında istimlâk edilen mülklerden çıkar sağladığına yönelik şikâyetleri arttırdı. Şi'i ve Sünni dini otoriteleri, *Solidere* şirketinin Beyrut'taki mülkleri yağmaladığını ve haksız kazanç sağladığını iddia etti. Hatta Şi'i lider Muhammed Hüseyin Fadlallah, *Solidere* şirketinin hisselerinin alınmasını yasaklayan bir fetva yayınladı. Ardından Hariri, Şi'ilerden gelen şikâyetleri azaltmak için Beyrut'un güneybatısındaki Şi'i mahallelerinde mülk satın almak ve yeniden inşa etmek için *Elissar* adlı bir proje hazırladı, fakat Hizbullah bu projeye tepki gösterdi. 1994 yılı sonunda Hariri'nin Beyrut'u yeniden inşa projesi kamuoyu nezdinde büyük şüphe uyandırmıştı.⁹⁷⁹ Diğer yandan bu yıllarda Devlet Başkanı Elias Hravi ile Başbakan Refik Hariri arasında iyi bir uyum söz konusuydu. Her iki lider, Lübnan'ı siyasi ve askeri nüfuzu altında tutan Suriye yönetimi ile iyi ilişkilere sahip oldu. Bu iyi ilişkilerin bir yansıması olarak 1995'te parlamento kararıyla Devlet Başkanı Hravi'nin görev süresi 3 yıl daha uzatıldı.

1996 parlamento seçimleri, seçim kanunu ile ilgili tartışmalarla başladı. Bu tartışmaların sonunda hükümet, 1992'de uygulanan seçim kanununun neredeyse aynısını öngören bir taslak yayınladı. Parlamentodaki bazı itirazlara rağmen seçim kanunu seçimlerden üç gün önce kabul edildi. Bunun üzerine muhalefet, seçimleri boykot edip etme konusunda ikiye bölündü.

⁹⁷⁸ Volker Perthes, "Myths and Money: Four Years of Hariri and Lebanon's Preparation for a New Middle East", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997, s. 19.

⁹⁷⁹ William Harris, "Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)", Der: Ami Ayalon-Bruce Maddy-Weitzman, *Middle East Contemporary Survey*, C: 18, Westview Press, 1994, s. 469-470.

Fakat Nisan 1996'da İsrail'in Lübnan'ın güneyine başlattığı "Gazap Üzümleri Operasyonu" seçim öncesi tartışmaların bir süreliğine bu konuya kayması-na neden oldu. Ardından seçimler 18 Ağustos-15 Eylül arasında gerçekleştirildi. Hükümet yanlısı listeler, parlamentodaki koltukların yüzde 95'inden fazlasını elde etti. Muhalefetin adayları, yeni parlamentonun içinde küçük ve bölünmüş bir azınlık olarak kaldı. Hizbullah ise Emel ile girdiği geçici seçim ittifakıyla parlamentoda 9 milletvekiline sahip oldu. Hükümet yanlısı blokun en geniş kanadını Başbakan Refik Hariri'nin listesi oluşturuyordu. 1996-2000 yılları arasındaki süreçte de parlamento eskisi gibi esnek bir yapıya sahip oldu. Parlamentosunun bu yapısı, devlet başkanı, başbakan ve parlamento başkanından oluşan troika (üçlü) sisteminin devam etmesine yol açtı.⁹⁸⁰

1996 parlamento seçimlerinden sonra başbakanlık görevini sürdüren Refik Hariri, ülkenin alt yapısını yeniden inşa faaliyetlerine devam etse de birçok eleştiriye maruz kaldı. Her şeyden önce Hariri, siyasetçileri ve gazetecileri parayla satın alan, yolsuzluklara bulaşmış bir siyasetçi olarak eleştirildi. Başbakan Hariri'nin ilk kabinesinde dışişleri bakanı olarak görev yapan Fares Boueiz'e göre Hariri deneyimsiz bir siyasetçiydi ve devlet mekanizması ve hukuk sistemi konusunda hiçbir fikri yoktu. Bu yüzden Hariri, Lübnan'ı Suudi Arabistan kralının ülkesini yönettiği gibi yönetmeye çalışıyordu. İkinci olarak Hariri, Beyrut'un yeniden inşası için kurulan *Solidere* şirketinin en büyük hisse sahibi idi. Bu ciddi bir çıkar çatışması yaratıyordu. Özellikle Beyrut'un Sünni aileleri, *Solidere* şirketine kentteki mülklerin değerinin altında istimlak edilmesi ve restore edilecek tarihi binaların kasıtlı olarak yıkılması suçlamalarını yöneltti.⁹⁸¹ Hariri'nin suçlandığı üçüncü konu ise sosyal refahı geliştirmek yerine altyapının inşasına öncelik vermesi idi. Bu inşa faaliyetleri, devleti büyük bir dış borç yüküyle karşı karşıya bıraktı. Dördüncü olarak Hariri hükümetinin Lübnan lirasının değerini koruma siya-

⁹⁸⁰ Salem, "Lebanon's 1996 Elections and Beyond", s. 28.

⁹⁸¹ Beyrut Amerikan Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Timur Göksel'le yaptığımız röportajda, Timur Bey, *Solidere* şirketinin Beyrut'un Downtown bölgesindeki tarihi çarşısı yıkıp yerine mimari olarak zevksiz modern bir alışveriş merkezinin inşa ettiğini ve bu alışveriş merkezine manidar bir biçimde *Beirut Souk* adı verildiğinden bahsetti. Timur Bey, ayrıca iç savaşta zarar görmüş birçok metruk binanın değerinin altında istimlak edilip *Solidere* şirketine devredildiğini ve bu işten büyük mali vurgunlar yapıldığını belirtti. Röportaj, "Timur Göksel", Beyrut Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi, Beyrut, 25 Şubat 2011.

seti, Lübnanlıların alım gücünü düşürdü ve zenginle fakir arasındaki refah farkı büyüdü ve Lübnanlıların yaşam standartları düştü. Beşinci olarak Hariri'nin beklentilerinin aksine 1994'teki yüzde 8'lik büyüme oranı 1998'de yüzde 2'ye düştü ve çok sayıda kalifiye iş gücüne sahip Lübnanlı ülke dışına göç etti. Altıncı olarak Hariri, devlet gücünü kullanarak yolsuzluğa bulaşmak ve yakın çevresine çıkar sağlamakla suçlandı.⁹⁸² Bu suçlamalara, projelerini uygulamak için siyasetçilere ve yetkililere rüşvet verme suçlamaları da eklendi. Son olarak Hariri'nin en tepki çeken tavrı, Devlet Başkanı Elias Hra'vi'nin görev süresinin uzatılmasını sağlamak oldu.⁹⁸³

Başbakan Refik Hariri'ye olumsuz bakan muhalifler grubu, ilk kez örgütlü olarak 1998 yerel seçimlerinden sonra açık bir biçimde ortaya çıktı. 1992 ve 1996 parlamento seçimlerinde Marunîler büyük ölçüde siyasal temsilin dışında kalmıştı. 1998'te ABD'de sürgünde bulunan Marunî lider Dori Şam'un'un yerel seçimlere katılması, Deyr el-Kamar'da Ulusal Liberal Parti adaylarının seçimleri kazanması ve Hariri'nin adaylarının Trablus'ta Sünni İslamcı adaylar karşısında başarısız olması, Hariri'nin başbakanlıktaki konumunu ve Suriye'nin ülkedeki nüfuzunu sarstı. Ayrıca 1998'de devlet başkanlığına Lübnan Ordusu'nun komutanı General Emil Lahud'un seçilmesi, Hariri hükümetinin değiştirilmesi için siyasi çabaların ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Yeni Devlet Başkanı Emil Lahud, göreve başlar başlamaz Sünni Selim el-Hoss'u hükümeti kurmakla görevlendirdi ve Hariri başbakanlık görevini bırakmak zorunda kaldı.

Marunî Liderliğinde Dönüşüm

Lübnan'da iç savaş sonrası ortaya çıkan siyasi liderlik, büyük ölçüde, işadamları, savaş lordları, milis liderleri ve savaş zamanındaki Suriye yandaşlarından oluştu. Bu liderler, kendilerini savaşın galibi olarak gördü ve sahip oldukları siyasi gücün savaş sırasındaki mücadelelerinin bir sonucu olduğunu varsaydı. Buna karşılık iç savaşta önemli rol oynayan Marunî toplumunun liderleri, Ta'if Antlaşması'ndan sonra Lübnan siyasetinden uzaklaştırıldı ve siyasal temsilin dışında bırakıldı. Ta'if Antlaşması'nın Marunî devlet başka-

⁹⁸² Refik Hariri'nin başbakanlık dönemindeki yolsuzluk suçlamalarıyla ilgili bkz. Charles Adwan, "Corruption in Reconstruction: The Cost Of National Consensus in Post-War Lebanon", *CIPE Report*, 1 Aralık 2004, s. 1-6.

⁹⁸³ Habib, *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, s. 208-209.

nının yetkilerini kısıtlaması ve parlamentoda Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki temsil oranını eşitlemesi, Marunî toplumunun ülke siyasetindeki ayrıcalıklı konumuna büyük zarar verdi. Ayrıca iç savaş yıllarında Kamil Şam'un, Pierre Cemayel ve Süleyman Faranjıyye gibi tecrübeli liderlere ve Beşir Cemayel, Dani Şam'un, Samir Caca ve Mişel Aun gibi proaktif askeri liderlere sahip olan Marunî toplumu, 1990'lı yıllar boyunca Suriye'nin siyasi ve askeri nüfuzu altındaki Lübnan siyasetinde etkinliğini kaybetmeye başladı. İç savaşın sonunda Suriye'ye ve Ta'if Antlaşması'na karşı olan iki Marunî liderin Lübnan siyasetinden tasfiye edilmesi Marunîlerin ülke siyasetindeki güç kaybını hızlandırdı. Mişel Aun Suriye'ye karşı yaptığı askeri mücadeleyi kaybetmiş ve Fransa'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Ardından Dani Şam'un, ailesiyle birlikte bir suikast sonucu öldürüldü. Böylece Marunî sivil ve askeri liderlerin doğal ölüm veya farklı yollar kullanılarak siyasetin dışında kalması, Marunî Kilisesi'nin ve ruhban sınıfının tekrar etkili bir şekilde Marunî toplumu liderliğini üstlenmesine yol açtı.

Ta'if Antlaşması'nın öngördüğü reformların Lübnan siyasetinde uygulanmaya başlanması ile ortaya çıkan yeni siyasi düzen, her şeyden önce iç savaşın izlerini silmek ve merkezi devlet otoritesini sağlamak için bir dizi önlem içeriyordu. Bunların en önemlisi, ülkedeki silahların toplanması ve silahlı milis örgütlerinin dağıtılmasını öngören karardı. Lübnan hükümeti, 15 Ocak 1992'de ülkedeki sivillerin sahip olduğu silahların toplanmasına karar verdi. Bu karar, Lübnan Ordusu'nun ülke çapında silahları arama ve zorla el koyma faaliyetlerine başlamadan önceki iki ay içinde herkesin elindeki küçük silahları teslim etmesini öngörüüyordu. Bu karara en büyük tepki, Dürzî lider Velid Canbulat ve Hristiyan Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Samir Caca'dan geldi.⁹⁸⁴ Bu karar ek olarak 24 Ocak 1992'de ülkedeki milis güçlerinin yasaklanması ve bu milis güçlerine üye olanlara sert yaptırımlar ve hapis cezası içeren bir kanun taslağı kabul edildi.⁹⁸⁵

Ta'if Antlaşması'na destek veren Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı Samir Caca'nın ülke siyasetinden tasfiyesi, 27 Şubat 1994'te Zuk Mikail'de bir

⁹⁸⁴ "Government Decree to Collect Small Arms", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/smallarms3.html>, (19 Eylül 2010).

⁹⁸⁵ "Draft Law Banning Paramilitary Groups and Arms", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/paramilitary3.html>, (19 Eylül 2010).

kiliseye bombalı bir saldırı düzenlenmesinin ardından gerçekleşti. Saldırıda binada ibadet eden 10 kişi öldü ve 50'den fazla kişi yaralandı. Lübnan hükümeti, zaman geçirmeden saldırıdan dolayı Siyonist ajanları ve İsrail'i suçladı. Saldırıyı soruşturan yüksek savcı, Mart ayında yaptığı bir açıklamada saldırının sorumlusu olarak Lübnan Kuvvetleri üyelerini işaret etti. Bunun üzerine Lübnan hükümeti bu örgütün ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlerine başladı. 24 Nisan 1994'te Lübnan Kuvvetleri'nin lideri Samir Caca, Ekim 1990'da ULP lideri Dani Şam'un'un öldürülmesinden ve Zuk Mikail'deki patlamadan sorumlu tutularak tutuklandı. Caca'nın tutuklanması, sadece onun ülke siyasetinden tasfiyesini getirmede, ayrıca Maruniler ile Suriye arasındaki ilişkiler de yeni bir yol ayrımına girdi. Yurtdışında sürgünde olan Mişel Aun, Emin Cemayel, Raymond Edde ve Dori Şam'un gibi Marunî liderler ülke siyasetinde etkili olamıyordu. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Suriye yanlısı Marunî Faranjiyye Ailesi, ülke siyasetinde Marunî kimliğini temsil eden tek siyasi güç odağı olarak kaldı.⁹⁸⁶

Geleneksel Marunî liderlerin Lübnan siyasetinden tasfiyesi, iç savaş boyunca siyasi olarak büyük ölçüde tarafsız kalmaya çalışan ve kendi toplumunun siyasal alandaki kontrolünü aile veya parti liderlerinin eline bırakan Marunî Kilisesi'nin ülke siyasetine tekrar güçlü bir aktör olarak geri dönüşünü sağladı. Marunî Kilisesi, iç savaşın son yıllarında –belki de savaş sonrasında ülkede oluşacak yeni statükodan en fazla payı alabilmek için– daha aktif bir siyasi yaklaşım sergilemişti. Marunî Patrik Nasrallah Butros Sfeir, 1989'da Ta'if Antlaşması'nı destekleyerek bu aktif siyasi yaklaşımın ilk işaretini vermişti. Marunî Kilisesi, iç savaş sonrasında, gerekirse ülke içindeki Marunî unsurla da mücadeleye girerek, Lübnan'ın yeniden yapılandırılmasında etkin bir role sahip olmak istiyordu. Ayrıca bu dönemde Mişel Aun'un Fransa'ya kaçması ve Samir Caca'nın tutuklanması gibi olaylar Marunî toplumunun siyasi alandaki liderliğinde bir boşluk yarattı ve Marunî patriğin kendi toplumu üzerindeki siyasal rolünün ve sorumluluğunun artması için aradığı fırsatı yakalamasına yol açtı. Marunî Kilisesi'nin ülke siyasetinin içine etkin bir şekilde geri dönüşü, Roma Katolik Kilisesi'nin de Lübnan'daki nüfuzunun artması manasına geliyordu. Öyle ki Papa II. John Paul, Haziran 1991'de Marunî Patrik Sfeir ve diğer üç Katolik Patrik (Grek Katolik,

⁹⁸⁶ Harris, "Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)", s. 477-478.

Ermeni Katolik ve Süryani Katolik) ile bir araya geldi ve ülkenin geleceği konusunda fikir alış-verişinde bulundu. Ayrıca Papa II. John Paul, bu görüşmede iç savaşın doğruları ve yanlışları ve mezhepler arası birlikte yaşamayı sağlama konusunda Papalık yardımını sağlayacak kendi kişisel inisiyatifinde bir Lübnan Sinodu'nun toplanması niyetini 4 Katolik patriğe aktardı.⁹⁸⁷

Marunî Kilisesi'nin siyasi alanda etkin olma çabası, iç savaş sonrasında ülkede yapılan seçimlerde aleni bir şekilde kendini gösterdi. 1992 parlamento seçimlerinde, Suriye birlikleri Beyrut'ta kaldığı sürece adil oy kullanılamayacağını savunan Marunî Kilisesi, seçimleri boykot ederek muhalefet gruplarına destek verdi. Bu parlamento seçimlerine katılımın oldukça düşük bir oranda gerçekleşmesi, Marunî Kilisesi'nin ve muhalefet gruplarının boykotunun başarılı olduğunu gösterdi. Buna karşılık Suriye yanlısı Lübnanlı gruplar, seçimleri boykot eden Marunî Kilisesi'ni ülkede kurulacak ulusal uzlaşmayı engellemekle suçladı. Patrik Sfeir, suçlamalara rağmen bu konudaki siyasi tavrını değiştirmede ve Kasım 1992'de yaptığı bir açıklamada "*Eğer özgürlükle birlikte yaşamak arasında bir seçim yapmaya zorlanırsak, biz özgürlüğü seçeriz*" dedi. Diğer yandan Roma Katolik Kilisesi, Marunî patriğin seçimleri boykot kararına destek vermesini hoş karşılamadı. Papa, devletin dışlanması Lübnanlı Hristiyanları zayıflatacağını düşünüyordu. Marunî Patrik Sfeir, Roma Katolik Kilisesi'nin bu görüşünü kabul etse de ülkedeki çoğu Hristiyan ve bazı Marunî piskoposlar buna sert tepki gösterdi.⁹⁸⁸

Marunî Patrik Nasrallah Butros Sfeir, bu dönemde ülkedeki farklı mezhepsel gruplarla ilişkilerini belli bir düzene oturtmak için bazı girişimlerde bulundu. 2 Ağustos 1993'te Bkerke'deki Marunî Patrikhanesi'nde Lübnan'ın farklı dini topluluk temsilcilerinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda, İsrail'in Lübnan'ın güneyine yaptığı saldırılara karşı bir kınama kararı alındı. Bkerke'deki toplantıyı önemli kılan ise 15 yıllık kanlı bir iç savaştan sonra ülkedeki farklı dini topluluk temsilcilerinin

⁹⁸⁷ Caroline H. Dagher, *Bring Down the Walls: Lebanon's Post-War Challenge*, New York, Palgrave, 2001, s. 94.

⁹⁸⁸ Gary C. Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 5, No: 5, Mayıs 2003, http://www.meforum.org/meib/articles/0305_ld.htm, (18 Ocak 2011).

Lübnan'ın İsrail ile ilişkileri gibi hassas bir konuda birlikte hareket ettiklerini göstermeleri oldu.⁹⁸⁹

1994'te Papa II. John Paul, -daha önce sadece iki Marunî patriğe verilen- "Kardinal" unvanını Patrik Sfeir'e verdi. Ardından Roma Katolik Kilisesi tarafından Lübnan'a bir papalık ziyareti organize edildi. Bunun üzerine Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, Papa'nın Lübnan'a yapacağı ziyareti 1995'teki Lübnan devlet başkanlığı ve 1996'daki parlamento seçimleri sonrasına ertelemesini istemek için Roma'ya bir temsilci gönderdi ve ziyaretin ertelenmesini sağladı. Esad'ın Papa'nın ziyaretini engellemesi, Marunî Kilisesi'nin 1996 parlamento seçimlerini boykot etmeme kararı almasına yol açmakla birlikte Marunîler arasında kızgınlığı arttırdı. Bu kızgınlık 1995 yılı sonunda toplanan Lübnan Sinodu'nun sonuç bildirgesine yansdı. Sonuç bildirgesinde, Lübnan'da devletin yaptığı siyasi tutuklamalar, işkenceler ve suistimaller kınandı, ülkenin güneyindeki İsrail işgaline karşı özgürlük çağrısı yapıldı ve Suriye Ordusu'nun ülkeden çıkarılmasına yönelik arzu dile getirildi.⁹⁹⁰

Lübnan Sinodu'nun sonuç bildirgesi, Suriye tarafından tepkiyle karşılandı ve Papalık temsilcileriyle yapılan toplantıda Suriye yanlısı Lübnanlı yetkililer tarafından resmi olarak protesto edildi. Bununla birlikte Patrik Sfeir'in 1996 parlamento seçimlerindeki olumlu tutumu, Marunî Kilisesi ile diyalog kurulması konusunda Suriye'yi ikna etmişti. Bu diyalog girişimi, parlamento başkan yardımcısı Grek Ortodoks Elie Ferzli ve bazı arabulucular tarafından yürütüldü. 1997 yılı başında Lübnan'daki Suriye istihbaratının komutanı olan General Gazi Kenan, Marunî piskopos Bışara Rai ile Byblos'daki piskoposluk merkezinde görüştü. Suriye ile Marunî Kilisesi arasında gelişen bu diyalog, ülkedeki Marunîlerin birçoğunu olduğu gibi Suriye yanlısı Lübnanlıları da rahatsız etmişti. Marunî Devlet Başkanı Elias Hravi ve Sünni Başbakan Refik Hariri de bu diyalogdan dolayı memnun değildi. Diğer yandan Marunî Patrik Sfeir, Suriye yönetimi çok istese de resmi bir ziyaret aracılığıyla Suriyelilerle görüşmeye sıcak bakmıyordu. Patrik Sfeir, 1997'de verdiği bir röportajda "*Suriye ile iyi ilişkilere sahip bazı*

⁹⁸⁹ "Bkirki Communiqué of Religious Leaders", *The Beirut Review*, No: 6, Sonbahar, 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/index.html>, (19 Eylül 2010).

⁹⁹⁰ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

*Lübnanlılar beni vakit geçmeden Şam'ı ziyaret ettirmeye çalıştılar, fakat iki ülke arasındaki ilişkiler açıkça ortaya çıkmadan ve Lübnan egemenliğine ve bağımsızlığına tekrar kavuşmadan önce Şam'a gitmeyeceğim" dedi.*⁹⁹¹

1996'da yapılan parlamento seçimlerinin ardından Suriye yönetimi, Papa II. John Paul'un bölgeye yapacağı ziyaret için daha istekli görünmeye başladı. Papa'nın Mayıs 1997'de Lübnan'a varışından önce Vatikan Dışişleri Bakanı Jean-Louis Tauran, Papa'nın ziyaretinin ayrıntılarını konuşmak için Şam'a gitti. Pek çok kaynağa göre Suriye Devlet Başkanı Esad Lübnan'daki Suriye işgalinden veya Lübnan'daki Suriye yanlısı hükümetten bahsetmemesi şartıyla Papa'nın Lübnan ziyaretine onay vermişti. Ayrıca Suriye yönetimi, Papalık ile iyi ilişkiler kuran İtalya'daki Suriye büyükelçisini Vatikan'a elçi olarak atadı. Papa'nın 10-11 Mayıs'taki Lübnan ziyareti öncesinde Vatikan Dışişleri Bakanı Jean-Louis Tauran, Vatikan'daki bir günlük gazetede yazdığı bir makalede Arap ülkelerindeki Müslümanlarla bir arada yaşayan Hristiyanları ve onların yaşam şartlarını övdü. Papa II. John Paul ise Beyrut'a yaptığı yolculuk sırasında kendisine bu ziyaretin Suriye'nin Lübnan'daki işgaline meşruluk verip vermeyeceği sorulduğunda gergin bir şekilde *"Egemenliğe sahip bir Lübnan'a gidiyorum"* dedi.⁹⁹²

Papa II. John Paul, Beyrut'ta yarım milyona yakın kalabalık bir insan topluluğu tarafından karşılandı. Birçok gözlemciye göre Papa'nın Lübnan ziyareti Marunî Partik Sfeir'in otoritesini güçlendirmiştir. Papa'nın ziyaretinin en önemli yanı, Lübnan için yeni bir umut veren Papalık Teşviki (*Apostolic Exhortation*) olmasıydı. Aynı zamanda bu ziyaret, 1995'deki Marunî piskoposların açıklamasına sert bir cevaptı. Papa, Lübnanlı Hristiyanların kültürel ve siyasi olarak uyumlu olmaları ve Arap Dünyası ile dayanışmalarını kuvvetlendirmeleri mesajını veriyordu. Papa II. John Paul'un Lübnan ziyaretinden kısa bir süre sonra Suriye ile Marunî Kilisesi arasındaki diyalog, Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam'ın bir açıklamasıyla sona erdi. Haddam, *"Diyalogsadece iki devlet arasında olabilir, biz sadece Lübnan devletiyle ilgileniyoruz"* diyordu. Marunî Patrik Sfeir'in Suriye'ye karşı umutlu siyasi bakışı birkaç yıl daha devam etti. 1998'de General Emil Lahud'un devlet başkanı seçilmesi Hravi'nin

⁹⁹¹ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

⁹⁹² Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

görev süresinin uzatılmasından rahatsız olan Marunî Kilisesi tarafından memnuniyetle karşılandı. Bir taraftan ülkedeki yolsuzlukların üstüne giden ve güvenlik güçlerinin etkinleştirilmesine öncülük eden Lahud, diğer taraftan da Suriye ile selefi Hravi'den daha yakın ilişkiler geliştirdi.⁹⁹³

Sedir Devrimi Sonrası Marunîler

2000 yılı, Lübnan siyasetindeki güç dengeleri açısından radikal dönüşümlere yol açan bir dönüm noktası oldu. 23 Mayıs'ta İsrail'in Lübnan'ın güneyindeki işgalini sona erdirmesi ve 10 Haziran'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ölümü, Marunî liderlerin ülke siyasetine girmek için yeniden örgütlenmelerinin yolunu açtı. Buna ek olarak Lübnanlı siyasi ve dini lider arasında ülkedeki Suriye işgaline karşı tepkilerin yükseldiği yeni bir dönem başladı.⁹⁹⁴

2000 yılının ikinci yarısında Marunî Patrik Nasrallah Butros Sfeir ve Marunî Kilisesi, Lübnan hükümetine ve ülkedeki Suriye işgaline karşı eleştirilerini daha önce görülmemiş şekilde arttırdı. Suriye işgali boyunca ülke ekonomisindeki kötüleşmenin Lübnanlılarda ortaya çıkardığı Suriye karşıtı kızgınlık Marunî Kilisesi'nin bu tutumunu cesaretlendirdi. Ayrıca Fransa'da yaşayan Mişel Aun'un kurduğu "Hür Milliyetçiler" adlı örgütün Lübnan'daki üniversitelerde başlattığı Suriye karşıtı kitlesel gösteriler ülke siyasetinde oldukça etki uyandırdı. Bu kitle gösterileri, güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle bastırıldı ve birçok gösterici tutuklandı. Patrik Sfeir, bu tutuklamaları sert bir dille kınadı. Patrik Sfeir'in 1990'lar boyunca Lübnan'daki Suriye siyasi ve askeri nüfuzunu dile getirmedeki isteksizliği, özellikle Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ölümünün ardından hızlı bir değişim gösterdi. Patrik Sfeir, Ağustos-Eylül 2000 parlamento seçimlerinden birkaç gün önce "*Lübnan bizim çocuklarımız tarafından değil egemenliklerini zorla kabul ettiren Suriyeliler tarafından yönetiliyor*" diyerek Lübnan üzerindeki Suriye vesayetini sona erdirmeye çağrısı yaptı. Seçimlerin ardından Marunî Piskoposlar Konseyi de taleplerini bildiren resmi bir açıklama yayınladı. Bildiride, iki ülke arasındaki tarihi ve coğrafi bağlar ve iki halk arasındaki akrabalık, dostluk ve ortak çıkarlar tanımlanıyordu.

⁹⁹³ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

⁹⁹⁴ Harris, *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, s. 291.

Bildiriye göre Suriye ve Lübnan arasındaki ilişkiler her iki ülkenin karşılıklı egemenlik ve bağımsızlığı temeline dayanmalıydı. Böylece Marunî ruhbanlar, Suriye'yi Lübnan'daki işgalini sona erdirmek için ilk aşamayı başlatmaya çağırıyordu. Marunî Kilisesi'nin Suriye'ye karşı eleştirileri, Mişel Aun'un "Hür Milliyetçiler" ile kıyaslandığında oldukça yumuşak kalsa bile özellikle ülkedeki Hıristiyan siyasetçileri ortak bir cephe kurma konusunda harekete geçirmesi açısından etkili bir girişim oldu.⁹⁹⁵ Marunî Kilisesi'nin açıklamaları, Suriye yanlısı Lübnanlılar tarafından ise büyük bir tepkiyle karşılandı. Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahud, Marunî piskoposları ayrılıkçı-bağnazlığı cesaretlendirmekle suçladı. Suriye Ordusu'nun işgal altında olan Akkar'daki Sünni Ulema Birliği, Marunî Kilisesi'ni fanatizmi ve çatışmayı kışkırtmakla itham etti.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen bu süreçte Suriye ve Marunî Kilisesi arasında arabulucular –özellikle Lübnan Parlamento başkanı Nebih Berri- yardımıyla yeni diyalog girişimleri ortaya çıktı. Nebih Berri, Suriye'nin Lübnan'daki birliklerini sınırlı bir şekilde çekmeyi kabul ettiğini açıklasa da Suriyeli yetkililerin bu açıklamayı yok saymasıyla ilk diyalog girişimi başarısızlığa uğradı. Suriye ile Marunî Kilisesi arasındaki ikinci arabulucu, Lübnan'ın eski Dışişleri Bakanı Fu'ad Butros oldu. Ayrıca Ocak 2001'de sağlık bakanı olan Süleyman Faranjiyye, 5 yıldır boykot ettiği Patrik Sfeir'le görüştü ve Suriye ile diyalog kurulması için arabuluculuk yapmayı teklif etti. Marunî Kilisesi'nin uzlaşma için öncelikli talebi, Suriye'nin Ta'if Antlaşması'nın hükümlerini uygulayıp sınırlı bir askeri geri çekilme gerçekleştiriydi. Suriyeli yetkililer, başlangıçta sınırlı geri çekilmeyi kabul ettiklerini açıkladılar. Fakat Suriye yönetimi, Lübnan'daki Suriye karşıtı kitle gösterilerinin sona erdirilmesinden sonra askeri geri çekilişe başlayacakları konusunda ısrar ediyordu. Buna karşılık Mişel Aun'un Hür Milliyetçileri kitle gösterilerini sona erdirmeye razı olmadı. Hür Milliyetçiler, Lübnan'ın bağımsızlık günü olan 22 Kasım'da Beyrut'taki Ulusal Müze yakınlarında başlayacak büyük bir protesto gösterisi organize etti. Fakat Patrik Sfeir'in gösteriye katılacak Lübnan Kuvvetleri, ULP gibi grupları son anda gösteriye katılmama konusunda ikna etmesiyle Suriye karşıtı gösteri 5.000 kişinin katıldığı fazla etki uyandırmayan bir eylem haline

⁹⁹⁵ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

dönüştü. Marunî Kilisesi, bu olaydan sonra da seküler milliyetçi grupların Suriye işgalini karşı harekete geçirmeye çalıştıkları sivil itaatsizlik eylemlerini engellemeye çalıştı. Marunî Kilisesi ve Hür Milliyetçiler arasındaki uyumsuzluk, bu dönemde her ikisinin de Suriye'ye karşı muhalefet gücünü zayıflattı.⁹⁹⁶

Marunî Patrik Nasrallah Butros Sfeir, Şubat 2001'de gemiyle 42 gün süren ABD ve Kanada seyahatine çıktı. Patrik Sfeir, Suriye ile yaptığı görüşmelerde pozisyonunu kuvvetlendireceğini umut ederek gittiği Amerika'da, ABD Başkanı George W. Bush ve Dışişleri Bakanı Colin Powell'la görüştü. 7 Mart'ta katıldığı Amerikan Kongresi'nin öğle yemeğinde Lübnan'ın egemenliği ve özgürlüğü Suriye tarafından elinden alınmış bir ülke olduğunu söyleyen Patrik Sfeir, Lübnan'a yardımın ABD'nin çıkarına olduğu konusunda Amerikan Kongresi üyelerini ikna etmeye çabaladı. Tüm bu çabalarına rağmen Patrik Sfeir, ABD yönetiminden istediği desteği alamadan ülkesine geri dönmek zorunda kaldı. Patrik Sfeir'in Beyrut'a döndüğü 27 Mart'ta Marunî Kilisesi onun için Suriye karşıtı Hristiyan ve seküler grupların katıldığı büyük bir karşılama töreni hazırladı. Bu karşılama, Lübnan medyası tarafından da Marunî patriğin ülke içerisindeki genişleyen nüfuzunun bir göstergesi olarak sunuldu. Fakat bu olaydan kısa bir sonra Mayıs 2001'de Papa II. John Paul'un Suriye'ye gerçekleştirdiği tarihi ziyaret Patrik Sfeir'i tekrar baskı altına soktu. Patrik Sfeir'den Orta Doğu'daki tüm Marunîlerin lideri olarak Papa'nın ziyareti sırasında Suriye'de olması beklendi. Patrik Sfeir ise somut bir kazanç elde etmeksizin Suriye'ye gitmenin kendisine seküler gruplarla kurduğu bağları kaybettireceğini düşünüyordu. Suriye yönetimi ve Vatikan, Marunî Patrik Sfeir'in Papa'nın gezisine katılması konusunda ısrarlıydı. Papa'nın bir önceki İsrail gezisine katılmayan Patrik Sfeir'in bu geziye de katılmaması Suriye ile İsrail'i aynı görmesi gibi algılanabilirdi. Marunî Kilisesi içerisindeki uzun tartışmalardan sonra Patrik Sfeir Suriye'ye gitmemeye karar verdi.⁹⁹⁷

Nisan 2001'de Marunî Kilisesi, Suriye'ye karşı pazarlık gücünü arttırmak için yeni bir siyasi oluşum başlattı. Bir grup tanınmış Marunî siyasetçi ve fikir adamı Metn'deki *Kornet Şehvân* kasabasında bir toplantı yaptı ve

⁹⁹⁶ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

⁹⁹⁷ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

bu toplantı bir siyasi birliğe dönüştü. İlk toplantısını bir Marunî Manastırında yapan bu oluşumun öncelikli amacı, Lübnan'daki Suriye birliklerinin geri çekilmesini sağlamaktı. Haziran 2001'de Suriye, Beyrut ve çevresindeki askeri birliklerini geri çekmeye başladı. Lübnanlı yetkililer, Suriye'nin çekilmesini Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad ile Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahud arasındaki uzlaşmanın bir sonucu olarak görme eğilimindeydi. Yabancı medya ise Suriye'nin askeri geri çekilmesini *Kornet Şehvân*'ın başarısı olarak sundu. Bu gelişmenin ardından Marunî Kilisesi, Lübnanlı Müslüman siyasetçilerle de temasa geçmeye başladı. Patrik Sfeir, Ağustos 2001'de Şuf Dağı'ndaki Dürzî Canbulatların köyü olan Mukhtara'yı ziyaret etti. Patrik Sfeir'in Mukhtara ziyareti, bir taraftan tarihsel düşmanlığa sahip Marunîler ile Dürzîler arasında uzlaşmayı göstermiş diğer taraftan da bağımsız Lübnan'ın çok-mezhepli yapısına vurgu yapmıştı. Patrik Sfeir Şuf Dağı'nı ziyaret ederken Lübnan hükümeti Beyrut'ta muhaliflere karşı büyük çaplı bir tutuklama kampanyası başlattı. Bu gelişme, Patrik Sfeir ile Mişel Aun arasındaki çekişmeyi tekrar su yüzüne çıkardı. Mişel Aun, 28 Ağustos'ta Paris'te yaptığı bir açıklamada Patrik Sfeir ve *Kornet Şehvân*'ı Lübnan toplumunu marjinalleştirmek ve katılımını engellemekle suçladı ve patriğin bu tutuklamalara yardımcı olacak her şeyi yaptığını söyledi.⁹⁹⁸

2000'li yıllarda Lübnan iç siyasetindeki güç dengelerinde köklü değişiklikler yaratan ve yeni ittifakların ortaya çıkmasını sağlayan bazı bölgesel ve uluslararası gelişmeler ortaya çıktı. Bunların en önemlisi, ABD'nin Irak'a Nisan 2003'te gerçekleştirdiği askeri müdahale ve bu müdahalenin uzun süreli bir işgale dönüşmesiydi. ABD'nin Irak işgali, Lübnan iç siyasetinde hızlı dönüşümlerin olduğu çatışmacı bir sürecin başlamasına neden oldu. Bu çatışmacı süreçte, suikastlar, Suriye Ordusu'nun Lübnan topraklarından tamamen çekilmesi, iç savaşın ünlü siyasi figürlerinin ülkeye geri dönüşü, İsrail'in Hizbullah'ı hedef alarak Lübnan'a yaptığı askeri saldırı ve ülke içinde oluşan siyasi kutuplaşma ülke siyasetine damgasını vurdu. Ağustos 2004'te yapılan anayasa değişikliğiyle Suriye'nin desteklediği Emil Lahud'un üç yıllığına tekrar devlet başkanı seçilmesi, bölgesel gelişmelerin Lübnan'da etkilerini göstermeye başlamasına yol açtı. Devlet Başkanı Emil Lahud'un görev süresinin uzatılmasına tepki gösteren Baş-

⁹⁹⁸ Gambill, "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church".

bakan Refik Hariri Ekim 2004'te görevinden istifa etti. İstifasının ardından Hariri, Suriye karşıtı gruplarla ilişkilerini geliştirerek Mayıs 2005'te yapılacak parlamento seçimlerine muhalefetin en güçlü adaylarından biri olarak hazırlanmaya başladı. Fakat Hariri seçimi göremeden 14 Şubat 2005'te Beyrut'ta gerçekleştirilen bombalı bir saldırı sonucu öldürüldü.⁹⁹⁹ Hariri suikastı, bu tarihten sonra Lübnan'ın siyasi geleceğini belirleyen en önemli mesele haline geldi.

Lübnanlı yazar Paul Salem, Hariri suikastı sonrasında ülkede oluşan siyasi atmosferi ABD'nin 2003'te Irak'ta başlattığı işgalden itibaren şöyle özetliyor:

"ABD'nin Irak'a saldırmasının ardından bölgesel gerilim artarken Lübnan da ülkedeki Suriye varlığı üzerinden daha fazla kutuplaştı. Başbakan Refik Hariri, Dürzî lider Velid Canbulat ve bazı Marunî liderler Suriye karşıtı veya Batı yanlısı bir koalisyon içerisinde birleşti. Eylül 2004'te BM'nin 1559 Nolu kararı Lübnan'daki yabancı güçleri ülkeden çekilmeye çağırdı. Sonuç olarak Şubat 2005'teki Hariri suikastı, Suriye birliklerinin Nisan ayında Lübnan'dan çekilmesini sağlayan kitle gösterilerine yol açtı. 14 Martçılar olarak bilinen Suriye karşıtı koalisyon, Suriye birliklerinin geri çekilişinin Hizbullah'ı zayıflatacağını ve Suriye yanlısı devlet başkanı Emil Lahud'a görevi bırakacağını beklediler. Fakat bu beklentinin aksine Hizbullah, 14 Martçı Koalisyona karşı Amerikan karşıtı bir koalisyon kurup kendini Lübnan siyasetinin merkezine koymayı başardı. Suriye, BM'nin başlattığı Hariri suikastıyla ilgili soruşturmadan dolayı sıkışırken, İran Lübnan'da daha fazla doğrudan rol oynamaya ve Suriye'nin yerini alarak Hizbullah'ı doğrudan kontrol etmeye başladı"¹⁰⁰⁰

Lübnan eski başbakanı Refik Hariri'nin, 14 Şubat 2005'te başkent Beyrut'ta düzenlenen bombalı bir suikast sonucu öldürülmesi, Lübnan ve Orta Doğu tarihindeki en hızlı siyasi dönüşümlerden birini ortaya çıkardı. Suikast sonrası gelişen süreç, ABD'nin Suriye'ye uyguladığı uluslararası baskı ve tecrit politikasını arttırırken Lübnan iç siyasetinde de önemli değişikliklerin kapısını araladı. Hariri suikastının Lübnan'da yarattığı tepkisel ortam, farklı siyasal fıkirlere ve çıkarlara sahip grupların birlikte hareket etmesini getirdi. Hariri suikastından dolayı Suriye'yi suçlayan ve

⁹⁹⁹ "Explosion kills former Lebanon PM", *BBC News*, 14 Şubat 2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4263893.stm, (20 Nisan 2011).

¹⁰⁰⁰ Paul Salem, "The Future of Lebanon", *Foreign Affairs*, C:85, Sayı: 6, Kasım-Aralık 2006, s. 15-16.

ülkedeki Suriye işgalinin sona erdirilmesini isteyen kitleler meydanlarda dev protesto gösterileri düzenledi. Gösterilerin en ilgi çeken yönü, Lübnan ulusal kimliğinin canlanma belirtileri göstermesi ve çeşitli alt kimliklerin bir araya gelmesiyle ülkenin tam bağımsızlığına yapılan kitlesel vurguydu. Hatta bu gösterilere tepki olarak Hizbullah Örgütü'nün düzenlediği yüksek katılımlı gösterilerde de ilk kez Hizbullah bayrağının yanında Lübnan bayrağı sallanmaya başlandı. Gösteriler ve artan baskılar sonucunda Ömer Karami başkanlığındaki Suriye yanlısı Lübnan hükümeti 28 Şubat'ta istifa etti ve kısa bir hükümet krizinden sonra Necib Mikatî'nin ülkeyi seçime taşıyacak geçici hükümeti kurmasıyla bunalım aşıldı. Bu gelişmeyle birlikte protesto gösterileri de ilk ciddi hedefine çabuk ulaştı: 1976'dan beri süren Suriye işgali herhangi bir çatışma yaşanmadan Nisan ayında sona erdirildi. Aslında Suriye askeri varlığının çekilmesine neden olan gelişmeler, uluslararası toplumun BM'nin 1559 Nolu kararına dayanarak Suriye'ye yönelttiği talep ve tehditlerden kaynaklanıyordu. Ne var ki Lübnanlıların protesto gösterileri uluslararası alandaki baskının bir uzantısı veya tamamlayıcısı gibi rol oynayarak işgalin bitmesine dolaylı katkıda bulundu. Böylece Mayıs 2000'de İsrail'in Lübnan'ın güneyinden birliklerini geri çekmesinden 5 yıl sonra Suriye askeri varlığının da sona ermesiyle Lübnan tam bağımsız bir devlet olarak tarihi sahnesine geri döndü.¹⁰⁰¹

Bu gelişmeler sonunda Lübnan iç siyasetinde oluşan yeni güç dengeleri, Mayıs ayında başlayan uzun ve karmaşık bir parlamento seçim süreciyle ülkenin geleceğini şekillendirmeye çalıştı. Bu seçim sürecinde Mişel Aun gibi etkili bir Marunî liderin Lübnan'a dönmesi kadar onun seçimlerde Şi'î Hizbullah ile ittifak yapması da ülke siyasetinin üzerinde yürüdüğü kaygan zemini tekrar gösterdi.¹⁰⁰² 2005 parlamento seçimleri, Lübnanlı siyasetçiler arasındaki kutuplaşmanın taraflarını açıkça ortaya çıkarmaya başladı. Siyasi kutuplaşmanın bir tarafını, adını Hariri'nin öldürülmesinin ardından ortaya çıkan Suriye karşıtı protestoların en üst safhaya çıktığı 14 Mart gününden alan Suriye karşıtı ittifak oluşturdu. 14 Mart ittifakı, Sünni

¹⁰⁰¹ Nicholas Blanford, *Killing Mr. Lebanon: The assassination of Rafik Hariri and its impact on the Middle East*, Londra&Newyork, I.B. Tauris, 2006, s. 174-211.

¹⁰⁰² "Opposition calls Aoun's alliance abnormal", *Ya Libnan*, 10 Haziran 2005, http://yalibnan.com/site/archives/2005/06/opposition_call.php, (15 Nisan 2011).

Sa'ad Hariri'nin liderliğinde hareket ediyordu. Siyasi kutuplaşmanın diğer tarafını oluşturan 8 Mart ittifakının liderliğini ise Hizbullah ve Mişel Aun yapıyordu. 2005 parlamento seçimlerinde, 14 Mart ittifakı 72 milletvekili kazanarak 128 kişilik parlamentoda çoğunluğu ele geçirdi. Buna karşılık parlamentoda Hizbullah ve Emel Örgütü 35 ve Mişel Aun 21 koltuk elde etti.¹⁰⁰³ Temmuz ayında Sa'ad Hariri'nin önerisiyle Fu'ad Siniora başbakanlığında 24 üyeli yeni bir hükümet kuruldu. Siniora, hükümete 14 Mart ittifakı dışından bakanlar alsa da yeni hükümet Batı yanlısı siyasi eğilime sahipti. Bu hükümetin ilk icraatlarından biri, 18 Temmuz 2005'te parlamentodan bir kanun geçirerek 1994'ten beri hapiste yatan Lübnan Kuvvetleri'nin Marunî lideri Samir Caca'nın serbest bırakılması oldu.¹⁰⁰⁴

Mişel Aun'un Lübnan'a geri dönüşü ve Samir Caca'nın serbest bırakılması, 2005'ten sonra Lübnan siyasetinde rol oynayan Marunî liderler arasındaki güç dengelerinin yeniden şekillenmesine yol açtı. Hariri suikastı sonrasında neredeyse tüm Marunî liderler (Süleyman Faranjiyye hariç) ve Marunî Kilisesi, Suriye karşıtlığı üzerinden uzlaştı ve ülkedeki hızlı siyasi dönüşümü destekledi. Fakat Suriye Ordusu'nun Lübnan'dan tamamen çekilmesi ve parlamento seçimlerinin yaklaşması, Marunî toplumunun siyasi ve dini liderleri arasında fikir ayrılıklarını yeniden ortaya çıkardı ve herkes Marunî toplumunun çıkarları yerine kişisel çıkarlarına odaklanarak yeni ittifaklara katılmayı tercih etti. Suikasttan sonra Suriye işgaline karşı 14 Mart ittifakıyla birlikte hareket eden Mişel Aun, Mayıs ayında sürgünden ülkesine döndüğünde ittifaktan ayrılmaya karar verdi. Aun, seçimler öncesi Marunî Süleyman Faranjiyye, Sünni Ömer Karami, Dürzî Talal Arslan gibi Suriye yanlılarıyla ittifak yapabileceğinin işaretlerini de verdi. Aslında Aun'un bu tavrında kısmen Suriye karşıtı ittifak içindeki bazı siyasetçilere güven duymaması etkili oldu. Aun'un rahatsızlık duyduğu isimlerin başında Dürzî Velid Canbulat geliyordu.¹⁰⁰⁵ Aun, parlamento seçimlerinden önce Samir Caca'yı hapisnede ziyaret etse ve

¹⁰⁰³ Esther Pan, "Lebanon: Election Results", *Council on Foreign Relations*, 20 Haziran 2005, <http://www.cfr.org/lebanon/lebanon-election-results/p8195>, (5 Nisan 2011).

¹⁰⁰⁴ "Samir Geagea Biography", Lübnan Kuvvetleri'nin Resmi İnternet Sitesi, <http://www.lebanese-forces.org/hakim/biography.htm>, (5 Nisan 2011).

¹⁰⁰⁵ "Aoun defends alliance with Syrian Loyalists", *Ya Libnan*, 18 Mayıs 2005, http://yalibnan.com/site/archives/2005/05/aoun_defends_al.php, (12 Mart 2011).

Suriye karşıtlarıyla ilişkilerini tamamen bitirmedeğini göstermeye çalışsa da seçimlerin ardından kazandığı 21 milletvekili koltuğunun verdiği özgüvenle Suriye yanlılarıyla ilişkilerini daha fazla geliştirmeye yöneldi. Böylece Aun, kısa bir sürede Hizbullah'ın en önemli müttefiki haline geldi. Aun'un bu siyasi tavrı karşısında Suriye karşıtları onun gelecekte Lübnan devlet başkanı olmak istendiği için böylesi bir politik manevra yaptığını iddia ettiler. Diğer yandan Aun'un Suriye yanlılarıyla yaptığı ittifakın onun Patrik Sfeir ile ilişkilerini olumsuz etkilediği de aşıkârdır. Aun, Eylül 2005'ten itibaren Hür Milliyetçi Hareket adlı siyasi parti altında siyasi faaliyetlerini yürütmeye başladı.¹⁰⁰⁶

2005 parlamento seçimlerinde Suriye karşıtı 14 Mart ittifakı içinde yer alan Marunî siyasi örgütler *Kornet Şehvân* çatısı altında hareket etti. *Kornet Şehvân*, Keta'ib Partisi, ULP, Lübnan Kuvvetleri, Marunî Ligi, Demokratik Yenilenme Hareketi ve bağımsızlardan oluşuyordu. Patrik Sfeir, kendi toplumu içerisinde bir denge unsuru olarak kalmaya gayret etse de 2005 yılındaki hızlı siyasi değişimin tesiriyle *Kornet Şehvân*'ın ve Suriye karşıtlarının en önemli destekçisi olarak ortaya çıktı. Mart 2005'te ABD Başkanı George Bush'la görüşüp Suriye Ordusu'nun Lübnan'dan geri çekilmesi yönünde uluslararası destek sağlamaya çalışan Patrik Sfeir, ülkedeki hızlı dönüşümde etkin bir rol oynadı.¹⁰⁰⁷

Lübnan'da 2005'te yapılan parlamento seçimleri, uzun yıllar sonra Suriye kontrolü dışında gerçekleşen ilk özgür seçim olmuştu. Ayrıca 14 Şubat 2005'ten sonraki birkaç ay içerisinde yaşadığı hızlı siyasi dönüşümlerle Lübnan tam bağımsızlığını sağlama adına önemli adımlar atmış izlenimi veriyordu. Lübnan'da Hariri suikastı sonrasında ortaya çıkan devrimsel dönüşümler, ABD yönetimi ve diğer Batılı yönetimler tarafından büyük memnuniyetle karşılandı. "Büyük Orta Doğu"¹⁰⁰⁸ kavramının ABD yö-

¹⁰⁰⁶ "Did Aoun strike a deal with Syria?", *Ya Libnan*, 11 Haziran 2005, http://yalibnan.com/site/archives/2005/06/_many_political.php, (10 Mart 2011).

¹⁰⁰⁷ "Opposition backed by Patriarch Sfeir meets", *Asian News*, 10 Mart 2005, <http://www.asianews.eu/news-en/Opposition-backed-by-Patriarch-Sfeir-meets-2738.html>, (5 Mart 2011).

¹⁰⁰⁸ ABD'nin demokratikleştirme misyonunu ve siyasi inandırıcılığını artırmayı amaçlayan "Büyük Orta Doğu" kavramı bir proje olarak ilk kez 12 Aralık 2002 tarihinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'in *Heritage Foundation*'da yaptığı bir

netimi tarafından bir bölgesel demokratikleşme projesi olarak sunulması ve “ülke içinden sivil başkaldırı hareketleriyle yönetim değiştirme stratejisi”nin Gürcistan’da “Kadife Devrim” ve Ukrayna’da “Turuncu Devrim” adlarıyla uygulamaya konması, Lübnan’daki gelişmelere bu bağlamda anlam yüklenmesinin yolunu açtı. ABD yönetimi, Lübnan’da yapılan Suriye karşıtı protesto gösterilerini ve elde edilen kazanımları, Gürcistan ve Ukrayna’da yaşanan “Sivil Demokratik Devrimler” sürecinin Orta Doğu’daki başlangıcı olarak sunmayı tercih etti. Bu gelişmeler, uluslararası medya kurumları tarafından Lübnan’ın özgürleşmesini sağlayan “Sedir Devrimi” veya “Sedir Baharı” olarak adlandırıldı. ABD yönetimine yakın çevreler ve kurumlar, Lübnan’daki Sedir Devrimi’ni Irak’la ilişkilendirip Orta Doğu’da Irak’la başlayan demokratik değişimin devamı olarak algılamayı tercih etti. Hatta Amerikan kamuoyunda bu olayı Soğuk Savaş’ın bitişini simgeleyen Berlin Duvarı’nın yıkılışına benzetenler bile oldu.¹⁰⁰⁹

Lübnan siyasetinde 2005 yılında gerçekleşen hızlı dönüşüm, ülkenin farklı mezhepsel ve siyasal grupları arasında bir uzlaşma ve istikrar ortaya çıkarmaya yetmedi. Aksine bu süreçte gerçekleşen siyasi suikastlar, dış müdahaleler, devlet başkanlığı krizi ve siyasi kutuplaşma, Lübnan’ın iç savaş yıllarından bu yana çok da değişmediğini gösterdi. 14 Şubat 2005’te gerçekleşen Hariri suikastından Eylül 2008’e kadar geçen sürede 9 Lübnanlı siyasetçi, gazeteci ve üst düzey güvenlik görevlisi suikast sonucu öldürüldü.¹⁰¹⁰

konuşmada “ABD-Orta Doğu Ortaklık Girişimi”ni (*The U.S. Middle East Partnership Initiative*) başlattığını açıklamasıyla dile getirilmişti. Fakat Büyük Orta Doğu Projesi (BODP), dünya kamuoyunda özellikle 2004 yılı içinde Orta Doğu’da demokratikleşme ve güvenlik bağlamında yoğun olarak tartışılmaya başlandı. 2004 Haziran ayında Sea Island’da düzenlenen G8 Toplantısı’nda projenin içeriği biraz daha somutlaşırken projenin adı ise *Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (GODKAG)* olarak değiştirildi. Colin Powell, “The U.S. Middle East Partnership Initiative”, 12 Aralık 2002, <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/WMI180.cfm>, (16 Şubat 2011); “Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa”, Sea Island, Georgia, 9 Haziran 2004, <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33375.htm>, (16 Şubat 2011).

¹⁰⁰⁹ Charles Krauthammer, “The Road to Damascus”, *The Washington Post*, 4 Mart 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A5695-2005Mar3.html>, (11 Nisan 2011).

¹⁰¹⁰ 2005-2008 arasında suikast sonucu öldürülen önemli Lübnanlı şahsiyetler şun-

Hariri suikastının 2005 yılından itibaren BM tarafından görevlendiren savcılar tarafından araştırılmaya başlanması ve ardından oluşturulan bir uluslararası mahkemeye taşınması, ülke siyasetindeki siyasi kutuplaşmaları ve gerginlikleri sürekli ve dış müdahaleye açık bir hale getirdi. Suikastların devam etmesi ise Lübnan siyasetindeki karşıt grupların birbirlerine ve yurtdışındaki ittifaklarına yönelik suçlamaları arttırdı ve ülkenin güvenlik zafiyetlerini ve istikrarsız siyasal sistemini sürdürmesine katkı yaptı.

Lübnan'da 2005'ten sonra suikastların siyasete etkisi dışında iki büyük kriz daha yaşandı. İlki, 2006 yazında İsrail'in Lübnan'a yönelik gerçekleştirdiği saldırıydı. İsraili yetkililerin Hizbullah'ı hedef aldıklarını iddia ettikleri saldırılar, başta başkent Beyrut olmak üzere ülkenin birçok yerinde büyük can ve mal kaybına yol açtı. Çatışmalar, ancak 1701 sayılı BM kararının alınması ve 14 Ağustos'ta ateşkes ilan edilmesiyle durdu. İsrail'in yaptığı hava ve kara saldırıları, Lübnan'ın altyapısına büyük zarar verirken 1.000'den fazla sivil Lübnan vatandaşının da ölümüne yol açtı. Hizbullah'ın karşı saldırılarında ise çoğu asker 159 İsraili öldü. Lübnan, İsrail saldırısının zararlarını gideremeden aynı yılın sonunda yeni bir hükümet kriziyle yüzleşmek zorunda kaldı. Kasım 2006'da Hizbullah ve Emel Örgütü'nün hükümetteki bakanlarını geri çekmesi uzun süreli bir hükümet krizini başlattı. Aslında bu kriz, Ekim 2007'de devlet başkanlığı seçiminden doğacak krizin ilk habercisiydi. Eylül 2007'de Devlet Başkanı Emil Lahud'un görev süresi bittiğinde ülke yeni bir kaosa sürüklendi. İki karşıt cephede konumlanan Lübnanlı siyasetçilerin yeni devlet başkanını seçme konusunda bir türlü uzlaşamaması, ülkeyi sürekli tırmanan ve 8 ay süren ciddi siyasi bir kriz sürecinin içine soktu.

Lübnan'daki siyasi gerilim, Mayıs 2008'de Hizbullah üyeleriyle 14 Martçı koalisyonun milisleri arasında sokak çatışmalarına dönüştü ve Hizbullah kısa bir sürede Beyrut'un Sünni ağırlıklı batı bölgesini ele geçirdi. Bununla birlikte bazı bölge ülkelerinin arabuluculuk çabaları sonucu çatışmalar iç savaş boyutuna gelmeden durduruldu. 21 Mayıs'ta Katar'ın

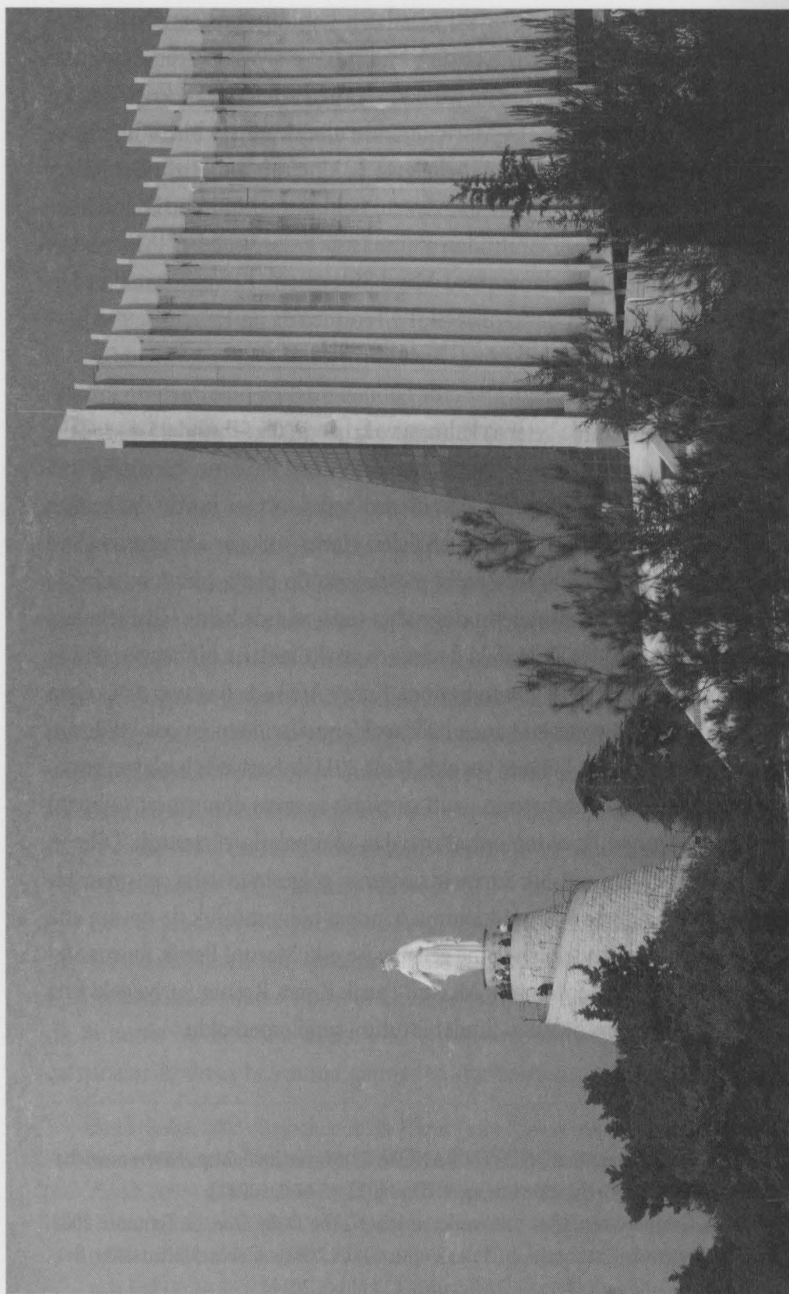
lardır: Şubat 2005- Başbakan Refik Hariri (eski Başbakan); Haziran 2005- Samir Kassir (Gazeteci); Haziran 2005- George Havi (Lübnan Komünist Partisi Lideri); Aralık 2005- Cibran Tueni (Milletvekili-Gazeteci); Kasım 2006- Pierre Cemayel (Bakan); Haziran 2007- Velid Eido (Milletvekili); Eylül 2007- Antoine Ghanim (Milletvekili); Aralık 2007- Fransua el-Hac (Tuğgeneral); Ocak 2008- Albay Vi-sam Eid (Polis Şefi) ve Eylül 2008- Salih Aridi (Milletvekili).

başkenti Doha'da Lübnanlı siyasi tarafların katıldığı görüşmelerle ülkedeki devlet başkanlığı krizine çözüm bulundu ve siyasal sistemde oluşan tıkanıklık kısmen de olsa aşıldı. Ülkede 18 aydır süren siyasi krize çözüm getiren Doha Anlaşması, 14 Martçılara kurulacak ulusal birlik hükümetinde 16 bakanlık ve başbakanı belirleme hakkı verirken Hizbullah liderliğindeki muhalifler de 11 bakana ve veto hakkına sahip oldu. Diğer 3 bakanın ise devlet başkanı tarafından atanmasına karar verildi.¹⁰¹¹ İlk olarak 25 Mayıs'ta Lübnan Parlamentosu Mişel Süleyman'ı 127 milletvekilinden 118'inin oyuyla devlet başkanı seçti. 12 Temmuz'da da Fu'ad Sinyora başkanlığında ulusal birlik hükümeti kuruldu.¹⁰¹²

2005 sonrasında yaşanan krizlerde Lübnan merkezi hükümetinin inisiyatif kullanma konusunda yetersiz kalması ve krizlerin ülke dışındaki güç odaklarının yönlendirmesine açık olması, ülkedeki siyasi iktidarın güçsüzlüğünü, siyasi istikrarsızlığı ve güvenlik zafiyetlerini açıkça ortaya koydu. Suikastlar, sürekli hükümet krizleri, dış müdahaleler, Hariri suikastı soruşturması ve Hizbullah'ın silahsızlandırılması gibi meselelerin ön plana çıktığı bu süreçte Lübnan uluslararası gelişmelerin doğrudan tesiri altında kaldı. Ülke içindeki siyasi ittifaklar ise Orta Doğu'daki devletler arası ittifakların bir benzeri olarak tezahür etti. Öyle ki 2011 yılının başında Kuzey Afrika'da başlayıp Arap Orta Doğusu'na yayılan yönetim karşıtı halk ayaklanmalarından en çok etkilenen ülkelerin başında yine Lübnan yer aldı. Mart 2011'de Suriye'de başlayan yönetim karşıtı halk ayaklanmasının uzun süreli bir iç savaş dönüşmesi, Lübnan'ı yeni siyasi, ekonomik ve toplumsal meydan okumalarla yüzleştirdi. Lübnan içindeki siyasi bölünmüşlük Suriye iç savaşının gölgesinde daha çatışmacı bir hale geldi. Bu süreçte Marunî toplumu içindeki bölünmüşlük de devam etti. Marunî toplumu içindeki en ilginç gelişme ise eski Marunî Patrik Butros Sfeir'in aksine 2011'de seçilen yeni Marunî Patrik Bışara Rai'nin Suriye'deki kriz karşı Suriye yönetimine yakın ılımlı bir tutum sergilemesi oldu.

¹⁰¹¹ "The Doha Agreement", NOWLEBANON, 21 Mayıs 2008, <http://www.nowlebanon.com/NewsArchiveDetails.aspx?ID=44023>, (5 Nisan 2011).

¹⁰¹² "New Cabinet born after five weeks of labor", *The Daily Star*, 12 Temmuz 2008, <http://www.dailystar.com.lb/News/Politics/Jul/12/New-Cabinet-born-after-five-weeks-of-labor.ashx#axzz1OAKcv0My>, (22 Nisan 2011).

Our Lady of Lebanon ve Maruni Katedrali-Harissa (Nisan 2010) Fotoğraf Yenal Gökşun

Sonuç

VIII. yüzyıldan beri Lübnan Dağları'nda yaşayan Maruniler, kuşkusuz ülke tarihinin en önemli siyasal ve toplumsal aktörüdür. Hıristiyanlık inancı ve değerlerine dayalı münferit bir kilise örgütlenmesi içerisinde biçimlenen grup kimliği, Marunilerin kendi aralarındaki bağlılık, sadakat, dayanışma duygusu ve dini referans alan bir etnik bilincin ortaya çıkmasına hizmet etmiştir. Marunilerin etnik özelliklerinin (soy, kültür ve dil) sınırlarını çizmek oldukça tartışmalı bir mesele olmakla birlikte bu özelliklerin tarih boyunca evrimsel bir biçimde ortaya çıktığı ve dinsel bir bilincin katkısıyla etno-dinsel bir kimliğe dönüştüğü aşîkârdır. Marunî toplumunda kilise örgütlenmesine paralel olarak –ve genellikle onunla uyum içinde- gelişen kan bağına, asalete ve hısımlığa dayalı *za'im* aileler, toplumun siyasal, ekonomik ve toplumsal liderliğini ve yönlendiriciliğini yapmıştır. Lübnan'ın modern döneminde bile bu iki kurumsallaşma (kilise ve aileler), biçimsel olarak bazı dönüşümler yaşayarak, Marunî toplumu üzerindeki nüfuz ve etkinliğini muhafaza etmiştir.

Marunî Kilisesi ve *za'im* aileler, toplumla olan ilişkilerini siyasi ve ekonomik araçlar dışında büyük ölçüde dini inancı kullanarak meşrulaştırmıştır. Marunî Kilisesi'nin neredeyse XVIII. yüzyıldan beri feodal ekonomik sisteme eklenmesi ve ülkedeki en önemli mülk sahiplerinden

biri olması veya üst düzey ruhban sınıfının genellikle *za'im* ailelerin üyelerinden oluşması, iki kurumsallaşmanın birbiri içine girmiş faaliyet ve etkileşim alanlarını ortaya koymaktadır. Kilise, ülkedeki ekonomik gücünü, doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve mirasla ilgili konularda sahip olduğu dine dayalı hukuki gücüyle birleştirerek toplum üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır. *Za'im* aileler ise feodal dönemden kalan siyasi ve ekonomik güçlerini siyasi parti örgütlenmesi altında dönüştürerek modern döneme taşımıştır. Her iki kurumsallaşma, bazen patronaja dayalı bazen de klientist bir ilişki biçimi kurarak kendi toplumlarını yönetmiştir. Bu ilişkinin derin bağları, Marunîlerin, ruhban sınıfı ve *za'im* aileleri toplumun bekası ve güvenliği için *sine qua non* (olmazsa olmaz) unsurlar olarak görmesine yol açmış ve toplumda seküler ve modern örgütlenmelerin ortaya çıkmasını engellenmiştir.

Marunî toplumunun fikri ve entelektüel faaliyetlerinde de ruhban sınıf ve *za'im* aileler önemli rollere sahip olmuştur. XIX. yüzyılda Batılı devletlerin nüfuzunun siyasi, askeri ve kültürel olarak Levant bölgesinde yayılması ile birlikte Suriye'de yükselen milliyetçi fikirler Marunîleri de doğrudan tesiri altına almıştır. Marunîlerin etnik köken arayışlarında ve ulus inşa sürecinde, ruhban sınıf ve *za'im* ailelerden gelen seçkinler, fikri ve siyasi alanda toplumlarının ortak amaçlarını şekillendirmiş ve bu amaçlar için mücadele etmiştir. Tabi bu amaçların en öncelikli olanı, uzun yıllar Müslüman yönetimlerin idaresi altında kalan Marunîlerin Lübnan'da bağımsız bir Hristiyan devleti kurma hayalidir. 1920'de Fransa'nın yardımıyla kurulan *Grand Liban* Marunîler için ayrıcalıklı bir mezhep olarak içinde yer alacakları Hristiyan bir devlet manasına gelmiştir. Marunî toplumunun Haçlı Seferleri'nden beri siyasi gücünü sınırlandıran Müslüman hâkimiyetinin 1920'de sona ermesi, Marunîler tarafından büyük bir siyasi zaferi olarak algılanmıştır.

1943'te tam bağımsızlığını sağlayana kadar Fransız Mandası altında yönetilen *Grand Liban*, nüfus oranlarına dayalı mezhepsel bölüşüm ilkesi üzerine inşa edilen siyasi ve toplumsal bir sisteme sahip olmuştur. *Grand Liban*, Hristiyan bir devlet görünümünde ortaya çıksa da ülkenin iç dengeleri ve Arap milliyetçiliğinin bölgesel baskısı, Lübnan'da konfesyonel ilkelere dayalı bir siyasi sistemin yeniden şekillenmesi ve Marunî milliyetçiliğinin Lübnan milliyetçiliğine evrilmesi için çabaların ortaya

çıkmasına yol açmıştır. Marunilerin siyasi ve ekonomik olarak ayrıcalıklı bir konumda bulunduğu konfesyonel sistem, 1943'te Lübnan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonraki 10 yıl boyunca mezhepler arası uzlaşma ve liberalizm temelli ekonomi siyaseti sayesinde istikrarlı bir seyir izlemiştir. Marunî siyasi ve dini seçkinlerin ülkedeki nüfuz ve güçlerini pekiştirdiği bu süreçte uluslararası ve bölgesel sistemdeki dönüşümler Lübnan siyasetinde yeni taleplerin dile getirilmesine imkân tanımış ve çatışmacı bir ortama zemin hazırlamıştır.

Yeni talepler, nüfusları gittikçe artan Müslüman kesimden gelmiştir. Konfesyonel sistemin reforme edilmesi ve mezhepler arasındaki siyasi ve ekonomik eşitsizliklerin kaldırılması talepleri, bu sistemin içindeki ayrıcalıklarını kaybetme korkusu duyan Marunilerin statükoyu korumaya yönelik girişimlerini arttırmıştır. Marunî seçkinler, statükoyu korumak için bölgedeki Hristiyanların tarihsel koruyucusu Fransa ve küresel güç ABD ile yakın ilişkiler tesis ederek dış destek sağlamaya çalışmıştır. 1958 krizi, bağımsız Lübnan'da kimliksel temelli çatışmanın ilk örneğini teşkil ederken ülkedeki konfesyonel sistemin iyi işlemediğini, Lübnanlılık kimliğinin söylemden öteye geçmediğini ve siyasetin mezhep temelli sıkı bağlar ve dini fanatizm üzerine kurulduğunu göstermiştir. Mezhepler arası uzlaşma ilkesi üzerine kurulan konfesyonel sistem, 1958 krizinden sonra asla istikrarlı bir yapıya kavuşamamış ve Lübnan'daki siyasetinin sürekli bir kriz durumu ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Özellikle 1960'ların ortasında yüksek sayıda Filistinli mültecinin -insan gücü, örgütsel yapısı ve silahlı gücüyle birlikte- Lübnan'a yerleşmesi, Marunilerin geleceğe yönelik kaygı ve kuşkularını üst seviyeye çıkarmıştır. Lübnan'da 1970'lerin başında mezhepsel gruplar arasındaki güvensizliğin ve düşmanlıkların artmasıyla ülkedeki tüm gruplar gibi Maruniler de silahlı milis örgütleri kurarak kendi çıkarlarını savunmaya girişmiştir. Böylece Lübnan, 1975'te kendini 15 yıllık yıkıcı bir iç savaşın içinde bulmuştur.

1975 Lübnan İç Savaşı, Marunilerin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış güçlerin destek ve yönlendirmesiyle başlayan siyasal, ekonomik ve kültürel yükselişinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir. Marunilerin yüzyıllar içinde şekillenen ve büyük ölçüde dini inançtan beslenen grup kimliği ve karakteri, iç savaşta *za'im* ailelerden gelen liderler etrafın-

da dayanışmalarını ve bütünleşmelerini kolaylaştırmıştır. Bu dayanışma ve bütünleşme, bazen savunmacı bir anlayışa sahip olsa da bazen de Beşir Cemayel gibi karizmatik liderlerin önderliğinde saldırgan, şiddet içeren ve bağınaz bir dini bakış açısına dönüşmüştür. Beşir Cemayel'in siyasi ve askeri lider olarak Marunî toplumu içindeki tüm rakiplerini ortadan kaldırıp -İsrail'le yaptığı ittifakın da yardımıyla- 1982'de genç bir yaşta Lübnan Devlet Başkanlığı'nı elde etmesi, Marunîlerin ülke siyasetindeki varlıklarını ve nüfuzlarını bu kadar etkili gösterdikleri son örnek olmuştur. 1982'de Beşir Cemayel'in devlet başkanlığında bir ay bile kalamadan bir suikast sonucu öldürülmesiyle Marunî toplumundaki iç bölünmelerin ve mücadelelerin tekrar ortaya çıktığı yeni bir süreç başlamıştır.

İç savaşın son yıllarında Marunî liderler arası ortaya çıkan mücadele ve Ta'if Antlaşması'nda Lübnan'ın konfesyonel siyasal sisteminde Müslümanlar lehine yapılan düzenlemeler, Marunîlerin ülke siyasetindeki gücünün sınırlandırılmasına yol açmıştır. Böylece Marunîlerin Lübnan'da ayrıcalıklı bir mezhep olma ve diğer mezhepler üzerinde hegemonya kurma iddiaları azalmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda Marunî seçkinler siyasi olarak güç kaybederken toplumun içinde kurulan ittifaklar da parçalanmıştır. Marunî seçkinlerin çoğu, Suriye'nin siyasi ve askeri vesayeti altındaki Lübnan'da ya etkisiz aktörler olarak kalmış ya da ülkeyi terk etmeye zorlanmıştır. Marunî siyasi örgütleri, iç savaştaki gücünü kaybederken bu örgütlerin milis grupları da silahsızlandırılmış ve dağıtılmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Marunî seçkinler, ülke siyasetinde eski güçlerini kazanabilmek için 2000'li yıllarda çok farklı geçici çıkar ittifaklarına girme eğiliminde olmuştur. Örneğin 2005 yılında yapılan parlamento seçimlerinin ardından, iç savaşın sonunda Suriye Ordusu'na karşı askeri mücadele veren Mişel Aun'un Suriye'nin desteklediği Şi'î Hizbullah Örgütü ile aynı ittifak içerisinde yer alması, Marunî seçkinlerin de Lübnan'daki diğer mezhepsel grupların liderleri gibi pragmatik ve oportünist eğilimler içine girebildiklerini göstermiştir. Bu pragmatik ve oportünist eğilimleri yönlendiren en önemli faktörler ise Lübnan siyasetindeki rekabetler, çatışmacı ortam ve uluslararası konjonktürdür.

Lübnan'da farklı mezhepsel gruplar üzerine yapılandırılmış konfesyonel sistem, ülkenin istikrarsız siyasi yaşamında periyodik gerilimlerin

ortaya çıkmasını ve çatışmaların tırmanmasını kolaylaştırmaktadır. Lübnan'daki toplumsal ortam, çok katı ayrılıkları ve derinlemesine bölünmüş heterojen grupları içinde barındırmaktadır. Bu toplumsal grupların hiç-biri birbirini dinsel ve kültürel olarak tamamlamamakta, aksine geçmişte yaşanmış acı olaylar bu gruplar arasında düşmanlıkları ve korkuları arttırmaktadır. Lübnan tarihindeki hemen her çatışmada taraf olan Maruniler, kendi kimliklerini tanımlarken diğer bir toplumsal grubu veya ülke dışından bir aktörü ötekileştirerek bu düşmanlıkları ve korkuları sürekli olarak canlı tutmuştur. Lübnan Dağları'ndaki tarihlerinin büyük bir kısmını Müslüman siyasi ve askeri güçlerin yönetimi altında geçiren Maruniler, Müslüman çoğunluğun içinde yaşayan "Hıristiyan azınlık" oldukları algılamasını bilinçaltında korumuş ve kendi toplumlarının bekasının garantisi olarak Batılı Hıristiyan güçlere ihtiyaç duymuştur. Roma Katolik Kilisesi ve Fransa ile kurulan tarihsel ilişkiler bağlamında Maruniler, kendilerini bir taraftan Orta Doğu'daki Hıristiyanların en doğru inançlısı koyu Katolik olarak tanımlamış, diğer taraftan da Müslümanların siyasi ve askeri genişlemesine karşı koyan Hıristiyan direnişinin en önemli parçası olarak görmüştür. Marunilerin tarihleri boyunca Müslüman Arapları, Memlukları, Osmanlı Türklerini, Dürzileri ve en sonunda da Filistinlileri düşman olarak tanımlamasının onların bilinçaltındaki "azınlık olma" hissi ve "Hıristiyan direnişi" algısından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Maruniler, Lübnan'daki kimlik temelli çatışmalar sırasında Hıristiyanlığı referans olarak toplumsal bütünleşmelerini koruyup topyekûn hareket edebilmeyi çoğu zaman başarmıştır. Bununla birlikte belli dönemlerde Marunî toplumu içerisindeki fikir ayrılıkları, çekişmeler ve rekabetler, kişisel çıkarların toplumun ortak çıkarlarının üstüne çıkmasını sağlamıştır. Bu durum, Marunî seçkinler arasında şiddetli çatışmaların ortaya çıkmasına ve toplum içinde parçalanmaya yol açmıştır. Marunî seçkinler arasındaki bu çatışmalara tarihte birçok örnek bulunabilir. Bu örneklerden biri, Haçlı Seferleri döneminde Latinleşmeyi savunan Marunî Kilisesi ile Latinleşmeye tepki duyan sivil ve dini liderler arasında ortaya çıkan mücadele ve çatışmadır. Hatta bu çatışma sırasında Marunî tarihinde bir ilk gerçekleşmiş ve her iki grup da kendi patriklerini seçmiştir. Böylece Marunî toplumu, kısa bir süre de olsa dini otoritede iki başlı bir dönem geçirmiş ve kilise *de facto* olarak ikiye bölünmüştür.

XVIII. yüzyıldan itibaren Marunî toplumu içindeki çatışmalar, kilise ile feodal aileler arasında siyasi ve ekonomik güç mücadelesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Marunî feodal ailelere karşı çıkan köylü ayaklanmaları Marunî Kilisesi tarafından desteklenmiştir. 1920'de *Grand Liban*'ın kurulması ile Marunî seçkinler arasında geçici bir bütünleşme yaşansa da 1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı Marunî toplumu içindeki çatışmaların hala devam ettiğini göstermiştir. Karizmatik ve hırslı lider Beşir Cemayel'in İsrail'in desteğini alarak ülkedeki tüm Hristiyanların tek lideri olma çabası, Marunî aileler arasında şiddetli bir savaşın başlamasını getirmiştir. Özellikle 1978 yazında Toni Faranjiyye ve ailesinin Beşir Cemayel'in Keta'ib milisleri tarafından Lübnan'ın kuzeyindeki dağlık Ehden kasabasında öldürülmesi, Marunî aileler arasındaki siyasi mücadelenin acımasız ve insanlık dışı katliamlara dönüşebildiğini göstermiştir.

Marunî toplumu içindeki çatışmalar, sonraki yıllarda da Elie Hubeyka-Samir Caca, Mişel Aun-Samir Caca ve Mişel Aun-Nasrallah Sfeir gibi liderler arasında çeşitli görünümelerde devam etmiştir. Örneğin 1989'da imzalanan Ta'if Antlaşması'nın kabul edilip edilmeme meselesi, iç savaşın sonunda Marunî sivil ve dini seçkinlerin iki gruba ayrılımlarına yol açmıştır. Bu süreçte Mişel Aun taraftarları, Bkerke'deki Marunî Patrikhane'si'ne saldırmış ve patrikhane binasını yağmalamıştır. Hatta Aun, Ta'if Antlaşması'nın onaylanmasını isteyen ve Marunî Patrik Sfeir'e baskı yapan Papa'nın dini otoritesine karşı durmayı bile göze alabilmiştir. Görüldüğü gibi bu çatışmalar, daha çok kişisel ve ailesel rekabetlere dayanmakla birlikte Marunî toplumu içinde derin ve uzun süreli tesirler bırakmış ve mezhepçiliğin dini boyutu aşarak daha küçük dayanışma ve çıkar birlikliklerine yansıyabildiğini ve çatışmayı kolaylaştırdığını göstermiştir.

Lübnan'da siyaset yapmanın kendine özgü gelenekleri ve kuralları olduğu aşikârdır. Lübnan siyasetinde, çoğu zaman takiyyecilik, pragmatizm ve oportünizm gibi eğilimler bir arada ortaya çıkabilmektedir. Marunîler de bu eğilimleri Lübnan siyasetinde sıkça sergilemiştir. Dini inancın tesiri altında gelişen milliyetçilik anlayışı ve bu tür eğilimler (takiyyecilik, pragmatizm ve oportünizm), Marunî toplumu tarafından aynı potada eritilmiş ve Marunîlerin çatışmaya ve şiddete yatkın kimliksel karakteri ortaya çıkmıştır. Marunî milliyetçiliğinin Lübnan'a yönelik tarihi ve coğrafi iddiaları

ise Marunî toplumunun Lübnan'ı sahiplenmesine ve onu atalarından kalan bir miras olarak görmesine yol açmıştır. Bu bakış açısının sonucu olarak Marunîler, kendilerini Lübnan'da yaşayan diğer toplumlardan üstün bir konumda görmüş ve ülkenin siyasal ve ekonomik sistemini yönlendirmede kendilerine özel bir rol atfetmiştir. Yine milliyetçilik anlayışı çerçevesinde ülkedeki diğer toplumsal grupları ötekileştiren Marunîler, çıkarları veya ülkedeki ayrıcalıklı konumları tehdit altına girdiği dönemlerde çatışmaya yatkın karakterlerini eyleme dönüştürmekten kaçınmamıştır. Marunîler, çoğu zaman varlığını sürdürme kaygısıyla derin düşmanlıklarla beslenen çatışmalara ve şiddet olaylarına doğrudan müdahil olmuştur. Marunîlerin milliyetçi refleksler ile takıyyeci, pragmatik ve oportünist eğilimlere birlikte sahip olması, kendi toplumları içindeki çatışmaların ve mücadelelerin de radikal bir çerçevede sürmesine yol açmıştır.

Marunîlerin takıyyeci, pragmatik ve oportünist eğilimleri, Lübnan siyasetinde sadece onlara özgü bir durum değildir ve siyasal çıkarların ve ihtiyaçların karşılanmasına yönelik siyasal manevralar gerektiğinde Lübnanlı her siyasal aktörde ve çıkar grubunda bu eğilimler belirginleşebilmektedir. Lübnan'da mevcut siyasal sistem ve kültür, ülkedeki siyasal aktörleri, bireysel çıkarlarını ve bekalarını korumak için stratejilerini ve ittifaklarını sürekli değiştirmeye zorlamaktadır. Ayrıca Marunîlerin veya diğer Hristiyanların Avrupa ile ortak dini değerlerin paylaşılması yoluyla yakınlaşma çabaları, onların Müslüman-Arap dünyasının kültürel ve toplumsal çevresinin tamamen dışında kaldıkları anlamına gelmemektedir. Lübnanlı Hristiyanların tümü, Arap ve İslam kültürünün egemen olduğu kendi coğrafyalarının inanç ve ahlak değerlerini, toplumsal, kültürel ve dilsel bağlarını tarih boyunca büyük ölçüde muhafaza etmiştir. Bu bağlamda Arap Orta Doğu'su'nun geneline özgü siyasal ve toplumsal davranış şekillerinin Marunî toplumuna ve Lübnan'a doğrudan yansıdığını söylemek mümkündür.

Lübnan'ın siyasal ve toplumsal çatışmaya yönelik deneyimleri, XXI. yüzyılın başında işgaller, katliamlar, etnik çatışmalar, terör eylemleri ve halk ayaklanmaları ile yüzleşen Orta Doğu coğrafyası için oldukça manidardır. Günümüzde uluslararası sistemin güçlü aktörleri, Orta Doğu'da mevcut devlet yapılarına alternatif olarak alt kimliklere dayalı ve farklı toplumsal grupların uzlaşması kuralına bağlı yeni siyasal yapılar kurulma-

sını teşvik etmektedir. 2003 yılında ABD'nin Irak'ta başlattığı işgalle, her şeyden önce dış müdahale ile bağımsız bir devletin siyasi rejiminin değiştirilmesinin meşru bir yöntem olarak kullanılabileceği ve bunun olağanüstü bir durum olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Nükleer silah bulundurma veya terörizmi destekleme iddiaları, uluslararası medyada yapılan manipülasyonlar, insani yardım veya insan hakları ihlalleri gibi gerekçeler, Batılı büyük güçlerin Orta Doğu'ya yapacakları tek taraflı askeri saldırıları veya baskıları meşru kılmıştır. Buna ek olarak ABD'nin Irak'taki askeri işgalinin ardından ülkede ortaya çıkan etnik-dini kimliğe dayalı federasyon modeli bölgenin diğer devletlerine çok kültürlüğü yansıtan bir demokrasi örneği olarak sunulmuştur. Oysaki dış müdahale ile şekillenen yeni devlet inşası süreçlerinin bölgenin müzminleşmiş siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözmek yerine bölgeyi yeni çatışmalara açık hale getirdiği aşîkârdır.

ABD yönetiminin Irak'ı işgal ederken kullandığı demokratikleşme söylemleri ve uzun süreli askeri işgal, Irak'ta büyük bir insanlık faciasına, ölümlere, katliamlara ve siyasal istikrarsızlığa neden olmuştur. Irak toplumu, dini ve etnik kimliklerine göre derinlemesine bölünmüş ve bu kimlikler ülke içindeki güç mücadelesinde çıkış noktası kabul edilmiştir. ABD işgalinin ardından Irak'ta ortak bir ulusal kimlikten (Iraklılık) bahsetmek mümkün değildir. Irak'ın yeni siyasi yapısı, köktenci bir dini ve etnik anlayışın sonucu olarak ulus-altı kimlikler (Sünni, Şîî, Arap, Kürt, Türkmen ve Asurî) üzerinden tanımlanmıştır. Hatta Arap etnik kimliği bile Sünni-Arap ve Şîî-Arap olarak ikiye bölünmüştür. Bu bağlamda Irak'taki federasyonun, bölünmüş toplumsal kimlikler üzerine inşa edilen, merkezi otoritenin güçsüz olduğu ve iktidarın mezhepsel gruplar arasında paylaşıldığı bir devlet modeli ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Aslında 2003'ten sonra Irak'ta ortaya çıkan gelişmeler, Lübnan'ın iç savaş yıllarında yaşadıklarına benzer bir durumdur. "Lübnanlaşma" kavramıyla ifade edilen mezhebe dayalı bölünmüşlük, Irak'ta ABD yönetiminin dış müdahalesiyle ortaya çıkmış ve tüm bölgeyi tehdit etmeye başlamıştır. Bu yüzden Lübnan'daki mezhepçi çatışmayı ve toplumsal bölünmüşlüğü anlamak günümüzde Orta Doğu'da var olan gelişmeleri ve kimliğe dayalı çatışma tehlikesini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Lübnan'ın deneyimleri, toplumsal bölünmüşlük ve çatışma arasındaki yakın ilişkiyi de açıkça ortaya koymaktadır. Lübnanlılar, bütünleşmiş bir toplum yaratma konusundaki uzun süreli çabalarına rağmen hala kendilerini ulus-altı kimliklerle tanımlamaya devam etmektedir. Hatta Lübnan'da toplumsal alandaki mezhepçi uygulamalar, eğitim, evlilik, boşanma, miras gibi konuların merkezi devlet otoritesinin dışında kalmasına ve din adamlarının toplum üzerinde bir tahakküm kurmasına imkân vermektedir. Lübnan'da devlet ile toplum arasındaki ilişkiler ve etkileşim, doğrudan dini inançlar ve uygulamalar tarafından şekillenmektedir. Görünüşte, ülkedeki her mezhebin nüfus oranına göre siyasal temsile katılabilmesi ve dini ritüellerini özgür bir biçimde yerine getirmesi, Lübnan Devleti tarafından anayasal güvence altına alınmıştır. Fakat anayasal güvenceleri uygulayabilecek siyasi yaptırım gücüne sahip bir merkezi iktidarın ortaya çıkmaması, bu özgürlükleri büyük bir tehdit altında bırakmakta ve mezhepsel grupların ülkenin tümünde değil sadece kendi yaşam alanlarında özgürlüklerini uygulamalarına imkân vermektedir. Böyle bir ülkede de tek bir otoritenin uygulandığını ve devletin var olduğunu söylemek mümkün değildir. Lübnan'da devlet etkisiz, mezhepsel gruplara bağımlı ve sadece şeklen var olan bir kurumsal örgütlenmedir. Lübnan'da güvenliği sağlayan ve vatandaşlarının haklarını kanunlarla koruyan bir devlet yapısı mevcut değildir. Lübnan'daki mezhepsel grupların coğrafi olarak bölünmüş yaşam ve egemenlik alanlarına sahip olması ise bir mezhebin diğerinin egemenlik alanına girmemesi şartıyla toplumsal barışın sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu durum, mezhepler arasında tüm etkileşim kanallarını kapamakta ve çatışmacı atmosferde birbirlerini ötekileştirmelerine ve düşman olarak görmelerin yol açmaktadır. Lübnan'ın kendine özgü bu siyasal ve toplumsal şartları, ülkedeki çatışmayı müzmin hale getirmektedir.

Mezhepçiliğin doğası, çok kültürlü ve çoğulcu bir demokrasi içerisinde adaletli temsil ve yaşam olanaklarından çok kimlikli temelli parçalanmışlığı, düşmanlıkları ve istikrarsızlığı teşvik etmektedir. Ayrıca mezhepçilik, Lübnan siyasetinde ve toplumunda sert rekabetlere ve mücadeleye dayalı bir kısır döngünün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu kısır döngü içerisinde, güç mücadelesi veren rakip gruplar kısa vadedeki kazanımlarıyla nihai zaferler elde ettiklerini düşünebilmektedir. Oysaki bu mezhepçi

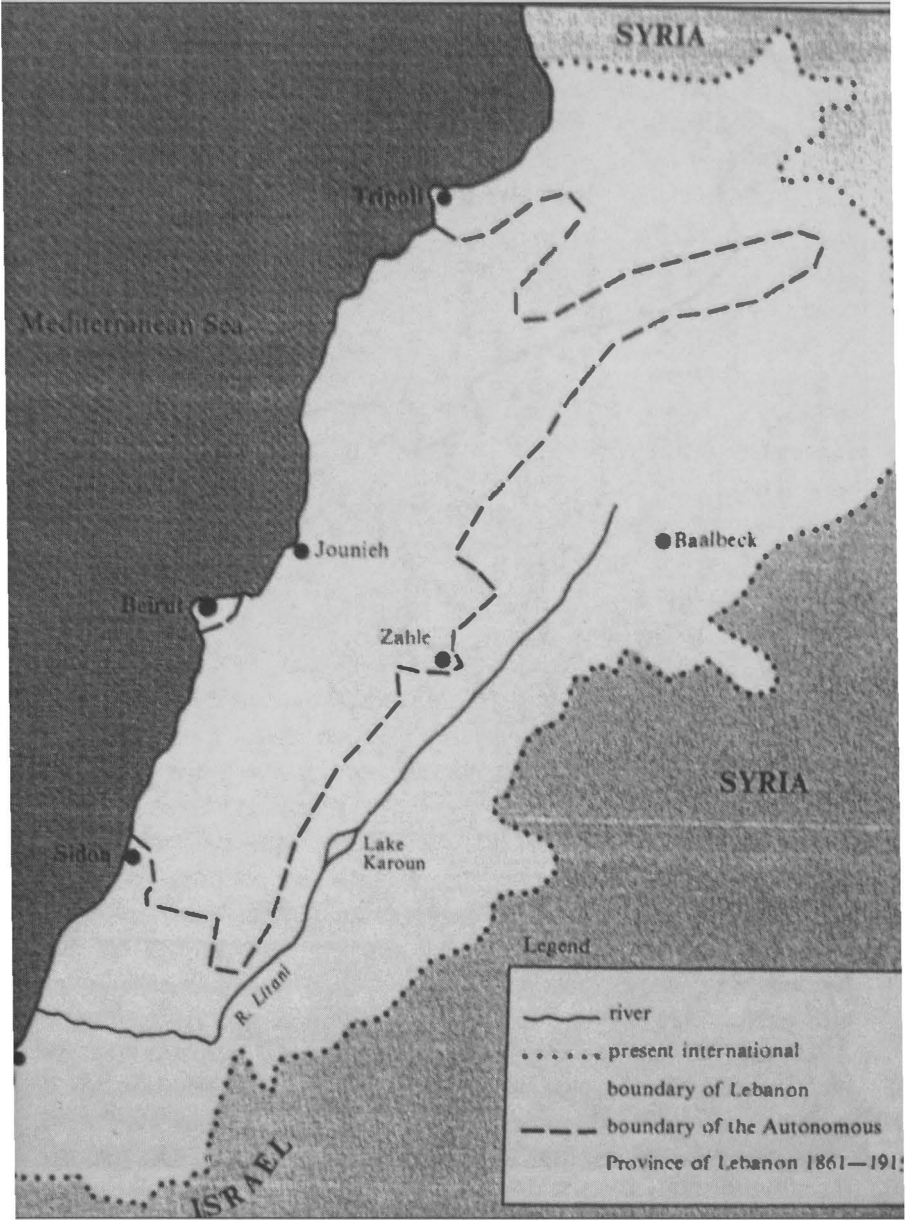
yapılanma ve rekabetler, uzun vadede ülkedeki tüm grupların zarar görmesine ve istikrarsız bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır. Farklı mezhepsel gruplar arasında taktik anlaşma ve pazarlıklarla sağlanacak geçici uzlaşmalar, Lübnan'ın istikrarlı ve çatışmadan uzak bir devlet olabilmesi için kâfi gelmemektedir. Bundan dolayı ne mezhepsel bağlara dayalı konfesyonel sistem ne de Arend Lijphart'ın ortaklaşmacı demokrasisi Lübnan için uygulanabilir modellerdir.

Lübnan'da, siyasal, ekonomik ve kültürel olanakların geniş toplumsal kesimler lehine değiştirilmesi, fırsat eşitliğinin ve özgürlüklerin sağlanması ve istikrarlı bir siyasal sistemin oluşturulması, ancak mezhepçiliğe dayalı siyasal ve toplumsal düzeni ortadan kaldıran radikal reformların uygulanmasıyla mümkündür. Mezhepçiliğe dayalı uygulamaların ortadan kaldırılmasına ek olarak sekülerizmin siyasal ve toplumsal alanda uygulanabilir hale getirilmesi de bir zorunluluktur. Çoğulcu bir demokratik sistemin Lübnan'a yerleşmesi, radikal siyasal ve toplumsal reformlarla birlikte uzun vadede gelişecek bir demokrasi ve hoşgörü kültürüne, kurumlaşmış demokratik yapılara ve en önemlisi üniter bir siyasi yapı içinde gelişen ulusal bir birliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu ulusal birlik, ancak toplumsal aidiyet hissini pekiştirecek tarihi, kültürel ve coğrafi unsurlara vurgu yapılarak ve herkese uygulanabilen ortak kanunların garantisi altında bir vatandaşlık bilincini geliştirerek elde edilebilir. Tabi güçlü bir merkezi devletin oluşturulması bunların yapılabilmesi için öncelikli gerekliliktir. Tüm bunlarla birlikte Lübnan'ın siyasi, ekonomik ve coğrafi olarak küçük ölçekli bir devlet olması, dışa bağımlılığı, dış müdahalelere yatkın ülkesel özellikleri, çevresindeki dinamik kriz alanları ve küresel dengeler, Lübnan'da konfesyonel sistemi sona erdirecek radikal reformların yapılması yönündeki umutları azaltmaktadır.

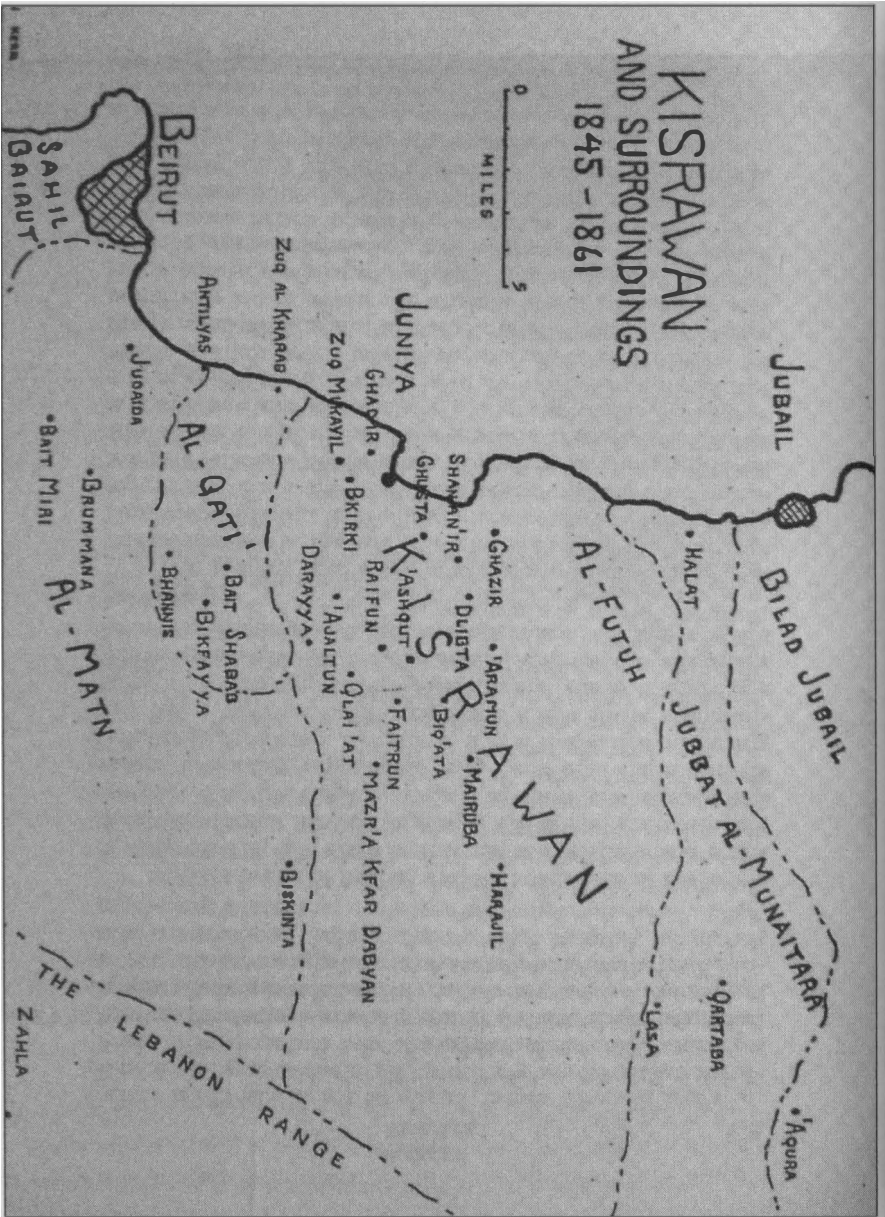
HARİTA-2: Lübnan Fiziki Haritası

Kaynak: Perry-Castañeda Library, University of Texas, 2002, http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/lebanon_rel_2002.jp

HARİTA-3: Grand Liban ve Petit Liban'ın Coğrafi Sınırları

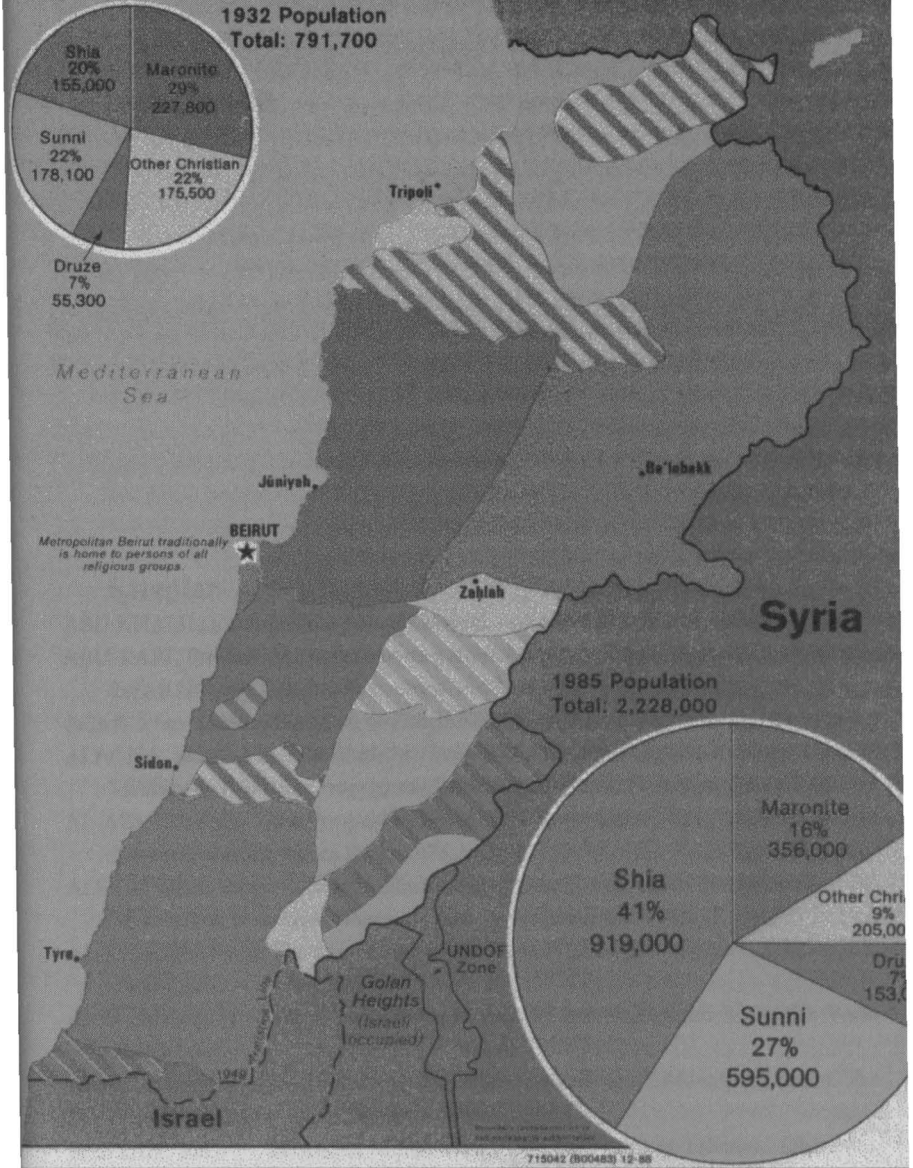
Kaynak: Kamal Salibi, *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988, s. 6

HARİTA-4: Kısra van Bölgesi

Kaynak: Richard Van Leeuwen, *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994, (Giriş Bölümü), s. 14

Contemporary Distribution of Lebanon's Main Religious Groups

HARİTA-5: Lübnan'daki Mezhepsel Grupların Dağılımı*

Kaynak: Paul V. Galvin Library, Illinois Institute of Technology, <http://library.iit.edu/govdocs/maps/Lebanon's%20main%20Religious%20Groups.gif>

* Lübnan'daki mezhepsel grupların dağılımını gösteren yukardaki haritanın üzerinde yer alan ilk grafik 1932 nüfus sayımındaki verilere dayanan resmi rakamları göstermektedir. İkinci grafikteki nüfus oranları ise 1985 yılına ait tahmini rakamlardır.

Kaynakça

Kitaplar

- ABU KHALIL, Josef: *Lubnan Limaza*, Beyrut, eş-Şeriket el-Matbuat, 1992.
- ABU-RABI', Ibrahim M.: *Contemporary Arab Thought (Studies in Post-1967 Arab Intellectual History)*, Londra, Pluto Press, 2004.
- ACAR, İrfan: *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- ALAGHA, Joseph Elie: *The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Programme*, Leiden, Amsterdam University Press, 2006.
- AL-AZMEH, Aziz: "The Progressive Force", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- ALEXANDER, Edgar: "Oriental Christianity", Der: Ernest Jackh, *Background of the Middle East*, New York, Ithaca, Cornell University Press, 1952.
- AL-KHAZEN, Farid: *The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976*, London, I.B. Tauris, 2000.
- AMIL, Mehdi: *Fi ed-Devle et-Tâ'ifiyye*, Beyrut, El-Farabi, Üçüncü Baskı (İlk Baskı 1987), 2003.
- AKARLI, Engin Deniz: *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, Londra, The Center for Lebanese Studies & I.B. Tauris, 1993.
- BADRAN, Tony: "Lebanon's Militia Wars", Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.
- BAKHIT, Muhammed Adnan: "The Christian Population of the Province of Damascus in the Sixteen Century", Der: Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982.

- BETT, Robert Benton: "Druze", Der: Philip Mattar, *Encyclopedia of The Modern Middle East&North Africa*, C. 2, Thomson Gale, 2004.
- BETT, Robert Benton: *Christians in the Arab East*, Londra, SPCK, 1979.
- BETT, Robert Benton: *The Druze*, New Haven, Conn: Yale University Press, 1988.
- BLANFORD, Nicholas: *Killing Mr. Lebanon: The assassination of Rafik Hariri and its impact on the Middle East*, Londra&Newyork, I.B. Tauris, 2006.
- BUHEIRY, Marwan: "Bulus Nujaym and The Grand Liban Ideal 1908-1919", Der: Marwan Buheiry, *Intellectual Life in The Arap East, 1890-1939*, Beyrut, AUB Publishers, 1981.
- BURCKHARDT, Johann Ludwig: *Travels in Syria and the Holy Land*, Londra, John Murray, 1822.
- CHIIHA, Michel: *Lebanon at Home and Abroad*, Çev: Leo Arnold- Jean Montegu (Fransızcadan İngilizceye), Beyrut, Les Conferences Du Cenacle, 1966.
- CHURCHILL, Charles Henry: *Mount Lebanon: A Ten Years' Residence From 1842 to 1852*, Londra, Saunders and Otley, 1853.
- CHURCHILL, Charles Henry: *The Druze and The Maronites Under Turkish Rule (from 1840 to 1860)*, Londra, Bernard Quartich, 1862.
- CLEVELAND, William L.- BUNTON, Martin: *A History of The Modern Middle East*, Westview Press, 2009.
- COBBAN, Helen: *The Making of Modern Lebanon*, Londra, Hutchinson Group, 1985.
- COBBAN, Helen: *The Palestinian Liberation Organization: People, Power, and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- COBBAN, Helen: *The Superpowers and The Syrian-Israeli Conflict*, New York, Praeger, 1991.
- COLLELO, Thomas: *Lebanon: A Country Study*, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1989.
- COMMINS, David: *Historical Dictionary of Syria*, Scarecrow Press, 1996.
- CORM, Georges: "Myths and Realities", Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, Lebanon: A History of Conflict and Consensus, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- COURBAGE, Youssef-FARGUES, Philippe: *Christians and Jews Under İslam*, Londra, I.B. Tauris, 1998.
- DAGHER, Caroline H.: *Bring Down the Walls: Lebanon's Post-War Challenge*, New York, Palgrave, 2001.
- DANA, Nissim: *The Druze: A Religious Community in Transition*, Jerusalem, Turtledove Publishing, 1980.
- DANDINI, Jerome: *A Voyage to Mount Libanus- Turks&Maronites*, Londra, 1698.
- DAWISHA, Adel I.: *Syria and The Lebanese Crisis*, Hong Kong, Macmillan Press, 1980.
- DEEP, Marius: *Syria's Terrorist War On Lebanon and The Peace Process*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.
- DEEP, Marius: *The Lebanese Civil War*, New York, Praeger, 1980.
- EISENBERG, Laura Zittrain: *My Enemy's Enemy: Lebanon in The Early Zionist Imagination, 1900-1948*, Detroit, Wayne University Press, 1994.

- ENTELIS, John Pierre: *Pluralism and Party Transformation in Lebanon: Al- Kata'ib, 1936-1970*, Leiden, Netherlands, E. J. Brill, 1974.
- ETIAN, Rafal: *A Soldier's Story: The Life and Times of an Israeli War Hero*, Çev: Elliot A. Green (İbraniceden İngilizceye), New York, Shapolsky Publishers, 1992.
- EWING, William: *Arab and Druze at Home*, Londra, T.C.&E.C. Jack, 1907.
- FARAH, Caesar E.: *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*, İstanbul, The ISIS Press, 2002.
- FARAH, Caesar E.: *The Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861*, Londra, Centre for Lebanese Studies, I. B. Tauris, 2000.
- FARLEY, J. Lewis: *Massacres in Syria*, Londra, Bradbury&Evans, 1861.
- FAROQHI, Suraiya: *The Ottoman Empire and The World Around It*, Londra, I.B. Tauris, 2004.
- FAWAZ, Leila Tarazi: *An Occasion For War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, University of California Press, 1994.
- FIRRO, Kais: "Suriye, Lübnan ve İsrail'de Dürziler", Der: Milton J. Esman- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004.
- FIRRO, Kais: *A History of The Druzes*, Leiden, E.J. Brill, 1992.
- FIRRO, Kais: *Inventing Lebanon: Nationalism and The State Under Mandate*, New York, I.B. Tauris, 2003.
- FISK, Robert: *Pity The Nation: Lebanon At War*, Londra, Andre Deutsch, 1990.
- FLANZ, Gisbert H.-KANSO, Nabil: *Constitutions of The Countries of The World: Lebanon*, New York, Oceana Publications, 1972.
- GEHA, Rani: *Words From Bashir: Understanding the Mind of Lebanese Forces Founder Bashir Gemayel from His Speeches*, basım yeri yok, basımevi yok, 2010.
- GIBB, H. A. R.-BOWEN, Harnold: *Islamic Society and West*, C: 2, Londra, Oxford University, 1969.
- GIBBON, Edward: *The History of The Decline and Fall of The Roman Empire*, Londra, A. Srorriswoode, 1837.
- GORIA, Wade R.: *Sovereignty and Leadership in Lebanon 1943-1976*, Londra, Ithaca Press, 1985.
- GREEN, John: *A Journey from Aleppo to Damascus*, Londra, 1736.
- GUNTER, Michael M.: *Pursuing the Just Cause of their People: A Study of Contemporary Armenian Terrorism*, New York, Greenwood Press, 1986.
- HABIB, Camille H.: *Consociationalism and the Continuous Crisis in the Lebanese System*, Beyrut, Majd, 2009.
- HADDAD, Said-SALEH, Movrad: *Tall-el Zaatar Katliamı ve Lübnan İç Savaşı*, Çev: Mehmet Atilla, Evren Yayınları, 1977.
- HARARI, Maurice: *Government and Politics in the Middle East*, Prentice-Hall, 1962.
- HARIK, İliya: *Politics and Change in a Traditional Society: Lebanon 1711-1845*, Princeton University Press, 1968.

- HARIK, İliya: "The Maronite Church and Political Change in Lebanon", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965.
- HARRIS, William: *The New Face of Lebanon: History's Revenge*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2006.
- HARRIS, William: "Lebanon (Al-Jumhuriyya al-Lubnaniyya)", Der: Ami Ayalon-Bruce Maddy-Weitzman, *Middle East Contemporary Survey*, C: 18, Westview Press, 1994.
- HASSAN, Ümit: İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- HIRO, Dilip: *Lebanon: Fire and Embers- A History of the Lebanese Civil War*, Londra, Weidenfeld-Nicolson, 1993.
- HITTI, Philip: *History of Syria: including Lebanon and Palestine*, New York, Macmillan, 1951.
- HITTI, Philip: *History of The Arabs*, Londra, Macmillan, 1953.
- HITTI, Philip: *Origins of The Druze People and Religion*, New York, Colombia University Press, 1928.
- HITTI, Philip: *The Near East in History: A 5000 Year Story*, Princeton, D. Van Nostrand Company, 1961.
- HOPWOOD, Derek: *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, Londra, Unwin Hyman, 1988.
- HOTTINGER, Arnold: "Zu'ama' in Historical Perspective", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965.
- HOURLANI, Albert: "Historians Of Lebanon", Der: Bernard Lewis-P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962.
- HOURLANI, Albert: "Ideologies of The Mountain and The City", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- HOURLANI, Albert: "Lebanon: The Development of a Political Society", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, John Wiley&Sons, Londra, 1965.
- HOURLANI, Albert: *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, Cambridge University Press, Üçüncü Baskı, 2003.
- HOURLANI, Albert: *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, 2000.
- HOURLANI, Albert: *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford University Press, 1968.
- HOURLANI, Albert: *The Emergence of The Modern Middle East*, Oxford, Macmillan Press, 1981.
- HUDSON, Michael: "The United States' Involvement in Lebanon", Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988.
- HUDSON, Michael: *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon*, New York, Random House, 1968.
- HUREWITZ, J.C.: "Lebanese Democracy in Its International Setting", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley and Sons, 1965.

- ISMAEL, Tariq Y.-ISMAEL, Jacqueline S.: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*, Florida, University Press of Florida, 1998.
- ISSAWI, Charles: "Economic Development and Political Liberalism in Lebanon", Der: Leonard Binder, *Politics in Lebanon*, New York, John Wiley&Sons, 1965.
- IZZETTIN, Nejla M. Abu: *The Druzes*, Leiden, H.J. Brill, İkinci Baskı, 1993.
- JESSUP, Henry Harris: *Fifty Three Years in Syria*, C: 2, Fleming H. Revell, 1910.
- JESSUYİ, Salma Khadra-TINGLEY, Christopher: *Trends and Movements in Modern Arabic Poetry*, Leiden, E.J. Brill, Cilt: 2, 1977.
- JOHNSON, Michael: *Class-Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985*, Londra, Ithaca Press, 1986.
- JONES, Clive: "The Foreign Policy of Israel", Der: Raymond Hinnebusch- Anoushira-van Ehteshami, *The Foreign Policies of the Middle East States*, Londra, Lynee Rienner Publishers, 2002.
- JOUMBLATT, Kamal: *I Speak for Lebanon*, Londra, Zed Press, 1982.
- KARAL, Enver Ziya *Büyük Osmanlı Tarihi*, C: 1, TTK, ty.
- KARK, Ruth: *American Consuls in The Holy Land, 1832-1914*, Kudüs, The Magnes Press, 1994.
- KARPAT, Kemal: *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Bozkurt, İmge Yayınları, 2001.
- KAUFMAN, Asher: *Reviving Phoenicia: in Search of Identity in Lebanon*, Londra, I.B. Tauris, 2004.
- KERR, Malcolm H.: *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, Beyrut, 1959.
- KHALAF, Samir: "Communal Conflict in Nineteenth-Century", Der: Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982.
- KHALAF, Samir: *Civil and Uncivil Violence in Lebanon*, New York, Colombia University Press, 2002.
- KHALAF, Samir: *Lebanon's Predicament*, New York, Colombia University Press, 1987.
- KHALAF, Tevfik: "The Phalange and The Maronite Community: From Lebanonism to Maronitizm", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- KHALID, Walid: *Conflict and Violence in Lebanon*, The Center for International Affairs, 1979.
- KHURI, Fuad: *Imams and Emirs: State, Religion and Sects in Islam*, Londra, Saqi Books, 1990.
- LAMMENS, Henri: *Islam, Beliefs and Institutions*, Çev: E. Denison Ross (Fransızcadan İngilizceye), Yeni Delhi, İkinci Baskı, 1979.
- LANDAU, Jacob M.: *Middle Eastern Themes Papers in History and Politics*, Londra, Frank Cass, 1973.
- LEEUWEN, Richard Van: *Notables and Clergy in Mount Lebanon*, Leiden, E.J. Brill, 1994.

- LEVeAU, Remy: "France's Arab Policy", Der: L. Carl Brown, *Diplomacy in The Middle East*, I.B. Tauris, 2003.
- LIJPHARD, Arend: "The Power-Sharing Approach", Der: Joseph V. Montville, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, New York, Lexington Books, 1991.
- LIJPHARD, Arend: *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977.
- LIJPHARD, Arend: *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Los Angeles, University of California Press, İkinci Baskı, 1975.
- LIJPHARD, Arend: *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, New York, Routledge, 2008.
- LONGRIGG, Stephen Hemsley: *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1968.
- MACLEAN, A. J.: "Syrian Christians", Der: James Hasting, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, C:12, Edinburgh, 1980.
- MA'OZ, Moshe: *Esad: Şam'ın Sfenksi*, Çev: Hakan Gündüz, Akademi Yayınları, 1991.
- MA'OZ, Moshe: "Communal Conflict in Ottoman Syria During the Reform Era: The Role of Political and Economic Factors", Der: Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C: 2, New York, Holmes&Meier Publishers, 1982.
- MACKEY, Sandra: *Lebanon: Death of A Nation*, New York, Anchor Books, 1989.
- MAFHOUZ, Joseph: *Short History of The Maronite Church*, Çev: Susan Foukx (Arapçadan İngilizceye), Jounieh, Beyrut, Saint Paul Press, 2009.
- MAKDISI, Ussama: *The Culture of Sectarianism*, University of California Press, 2000.
- MANSFIELD, Peter: *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev: Salih Yurdakul, İstanbul, Söylem Yayınları, 2000.
- MIGLIORINO, Nicola: *(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria*, yy, Berghahg Books, 2008.
- MOOSA, Matti: *The Maronites in History*, New York, Syracuse University Press, 1986.
- MORRIS, Benny: *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, Vintage Books, 2001
- NAFISSI, Mohammad: "Shiism and Politics", Der: Jeffrey Haynes, *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, 2009.
- NEWCOMB, Harvey: *A Cyclopedia of Missions: Containing A Comprehensive View of Missionary Operations Throughout The World*, New York, 1855.
- NISAN, Mordechai: *The Conscience of Lebanon: A Political Biography of Etienne Sakr (Abu-Arz)*, Londra, Frank Cass Publishers, 2003.
- NORTON, Augustus Richard: "Shi'ism and Social Protest in Lebanon", Der: Juan R.I. Cole- Nikki R. Keddie, *Shi'ism and Social Protest in Lebanon*, New Haven, Yale University Press, 1986.
- O'BALLANCE, Edgar: *Civil War in Lebanon 1975-92*, New York, Palgrave, 1998.

- ORTAYLI, İlber: *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü Yayınları, 1974.
- OWEN, Roger: "The Political Economy of Grand Liban, 1920-1970", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- OWEN, Roger: *State, Power and Politics in the Making of Modern Middle East*, New York, Routledge, 2006.
- PELLETIERE, Stephen C.: *Assad and The Peace Process: The Pivotal Role of Lebanon*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1995.
- PHILLIPS, Clifton J.: *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810-1860*, Cambridge, Harvard University Press, 1969.
- PIPES, Daniel: *Great Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford University Press, 1990.
- POLIAK, A.N.: *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and The Lebanon: 1250-1900*, Londra, The Royal Asiatic Society, 1939.
- PRIESTLEY, Joseph: *A General History of The Christian Church: From The Fall of The Western Empire to The Present Time*, C: 1, Northumberland, 1802.
- PRIMAKOV, Yevgeni: *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çev: Olga Tezcan, Tımas Yayınları, 2009.
- QASSAM, Naem: *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Çev: Muharrem Tan, Karma Kitapları, 2007.
- RABINOVICH, Itamar: "Arap Politik Partileri: İdeoloji ve Etnisite", Der: Milton J. Esman- Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, 2004.
- RABINOVICH, Itamar: *Religion and Nationalism in The Middle East: The Case of Lebanon*, Tel Aviv, Occasional Papers, The Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1977.
- RABINOVICH, Itamar: *The War for Lebanon, 1970-1985*, Londra, Cornell University Press, 1985.
- RANDAL, Jonathan: *The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers an American Bunglers*, Londra, Chatto&Windus, 1983.
- REINKOWSKY, Maurus-SAADEH, Sofia: "A Nation Divided Lebanese Confessionalism", Der: Haldun Gülalp, *Citizenship and Ethnic Conflict*, Routledge, 2006.
- RISK ALLAH EFFENDI, Habeeb: *The Thistle and The Cedar of Lebanon*, Londra, James Madden, 1854.
- RONDOT, Pierre: *Et-Tavā'if fi ed-Davla el-Lubnāniyye*, Çev: Müfide Ebu Murad (Fransızcadan Arapçaya), Beyrut, Dar el-Kutub el-Hadise, 1984.
- RUNCIMAN, Steven: *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 3 Cilt, 2008.
- SAADEH, Sofia: "Women in Sectarian Politics of Lebanon", Der: R. W. Bulliet, N. Yava-

- ri, L. G. Potter, J. R. Oppenheim, *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, New York, Colombia University, 2004.
- SALIBI, Kemal: "Es-Seyyid Muhammed Ebu's-Suud el-Hasibi'nin Tanık Olduğu 1860 Şam İsyanı, Eşraf ve Daha Sonrası, Şehrin Nakibü'l- Eşrafi", Der: William R. Polk-Richard L. Chambers, *Ortadoğu'da Modernleşme*, İnsan Yayınları, 1995.
- SALIBI, Kamal: "Islam and Syria in the Writings of Henri Lammens", Der: Bernard Lewis- P. M. Holt, *Historians of The Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962.
- SALIBI, Kamal: "Tribal Orgins of the Religious Sects in the Arab East", Der: Halim Barakat, *Toward A Viable Lebanon*, Londra, Croom Helm, 1988.
- SALIBI, Kamal: *A House of Many Mansions*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- SALIBI, Kamal: *Crossroads to Civil War: Lebanon, 1958-1976*, New York, Caravan, Üçüncü Baskı, (Birinci Baskı, 1976), 2005.
- SALIBI, Kamal: *Syria Under Islam: Empire on Trail 634-1097*, New York, Caravan Books, 1977.
- SALIBI, Kamal: *The Modern History of Lebanon*, New York, Caravan Books, 1993.
- SANJIAN, Avedis K.: *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1965.
- SAYAH, Paul Nabil: "Muslim-Christian Relations in Lebanon", Der: Kail C. Ellis, *Lebanon's Second Republic: Prospects for the Twenty-First Century*, Florida, University Press of Florida, 2002.
- SAYIGH, Rosemary: *Too Many Enemies: The Palestinian Experience in Lebanon*, Londra, Zed Books, 1994.
- SCHENKER, David: "America and the Lebanon Issue", Der: Barry Rubin, *Lebanon: Liberation, Conflict and Crisis*, Palgrave Macmillan, 2009.
- SCHIFF, Ze'ev- Ya'ari Ehud: *Israel's Lebanon War*, New York, Simon and Schuster, 1984.
- SCHULZE, Kirsten E.: "İsrail ve Maruni Milliyetçilikleri Bir Azınlık İttifakı Doğal mıdır?", Der: Kirsten E. Schulze-Martin Stokes-Colm Camples, *Orta Doğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, Çev: Ahmet Fethi, Sarmal Yayınları, 1999.
- SEALE, Patrick: *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- SEIDLER, Grzegorz Leopold: *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev: Mete Tuncay, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980.
- SELAM, Ali Selim: *Beyrut Şehreminin Anıları (1908-1918)*, Çev: Halit Özkan, Klasik Yayınları, 2005.
- SHULIMSON, Jack: *Marines in Lebanon, 1958*, Historical Branch, G-3 Division, Headquarters, U. S. Marine Corps, Washington, 1966.
- SIRRIHHEY, Hussein: "The Palestinian Armed Presence in Lebanon Since 1967", Der: Roger Owen, *Essays on The Crisis in Lebanon*, Londra, Ithaca Press, 1976.
- SMITH, Pamela Ann: *Palestine and The Palestinians, 1876-1983*, Londra, Croom Helm, 1984.

- SOLH, Raghid: "Arab Nationalists' Attitudes Towards Greater Lebanon", Der: Nadim Shehadi- Dana Haffar Mills, *Lebanon: A History of Conflict and Consensus*, Londra, I.B. Tauris, 1988.
- SOMEL, Selçuk Akşin: "Christian Community Schools During the Ottoman Reform Period", Der: Elisabeth Özdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, Londra, Routledge, 2005.
- SULEIMAN, Michael W.: *Political Parties in Lebanon*, New York, Cornell University Press, 1967.
- SWAYD, Samy: "Druzes", Der: Josef W. Meri, *Medieval Islamic Civilization: A Encyclopedia*, C: 1, New York, Routledge, 2006.
- TABATABAI, Allamah Sayyid Muhammed Husayn: *Şi'â*, Çev: Sayyid Husayn Nasr (Farsçadan İngilizceye), Kum, Ansariya Publication, 1981.
- TAUBER, Eliezer: *The Arab Movements in World War I*, Londra, Frank Cass, 1993.
- URQUHART, David: *The Lebanon: Mount Souria-A History and A Diary*, C: 1, Londra, Thomas Cautley Newby, 1860.
- ÜLMAN, Haluk: *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.
- VOLNEY, F.: *Travels Through Syria and Egypt, in The Years 1783, 1784 and 1785*, C: 1, Londra, T. Davidson, 1805.
- VONMOSHEIM, John Laurence: *Institutes Ecclesiastical History, Ancient and Modern*, Çev: James Murdock (Latince'den İngilizceye), C: 2, Londra, Gilbert and Rivington Printers, 1841.
- WALKER, Christopher J.: *Armenia: The Survival of a Nation*, New York, St. Martin's Press, 1980.
- WILLIAM Archbishop of Tyre: *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Çev: E.A. Babcock A.C. Krey (Latince'den İngilizceye), 2 Cilt, New York, 1943.
- WOLF, Joseph: *Missionary Journal and Memoir of The Rev. Joseph Wolf*, Der: John Bayford, New York, E. Bliss&E. White, 1824.
- ZACHS, Fruma: *The Making of Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut*, Lieden, Brill Academic Publishers, 2005.
- ZAMİR Meir: "From Hegemony to Marginalism: The Maronites of Lebanon", Der: Ofra Bengio- Gabriel Ben-Dor, *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner, 1999.
- ZAMİR, Meir: *The Formation of Modern Lebanon*, Londra, Cornell University Press, 1985.
- ZISSER, Eyal: *Lebanon: The Challenge of Independence*, Londra, I.B. Tauris, 2000.
- "Syria and Minor Asia", *The Modern Traveller: Popular Description, Geographical, Historical and Topographical of The Various Countries of The Globe*, C: 2, 1830.
- Recollections of The Druses of The Lebanon and Notes on Their Religion*, Londra, John Murray, 1860.

Makaleler

- ABU HUSAYN, Abdul-Rahim: "Duwayhi as a Historian of Ottoman Syria", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 1, No: 1, İlkbahar 1999.
- ABU KHALIL, Asad: "Syria and the Shiites: Al-Asad's Policy in Lebanon", *Third World Quarterly*, C: 12, No: 2, Nisan 1990.
- ABU-MANNEH, Butros: "The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butros Al-Bustani", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, No:11, 1980.
- ADWAN, Charles: "Corruption in Reconstruction: The Cost Of National Consensus in Post-War Lebanon", *CIPE Report*, 1 Aralık 2004.
- AL-HOSS, Salim: "Horizons of Prospective Change in Lebanon", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/hoss3.html>, (19 Eylül 2010).
- AL-KHAZEN, Farid: "Lebanon's Communal Elite-Mass Politics: the institutionalization of disintegration", *The Beirut Review*, No. 3, İlkbahar 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/fkhazen3.html>, (5 Ocak 2011).
- AL-KHAZEN, Farid: "Ending Conflict in Wartime Lebanon: Reform, Sovereignty and Power, 1976-88", *Middle Eastern Studies*, C: 40, No: 1, Ocak 2004.
- AL-KHAZEN, Pierre: "The 1982 Israeli Invasion of Lebanon Reasons and Aims", 12 Mart 2006, *Khazen Ailesi'nin Resmi Web Sitesi*, http://www.khazen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1186&catid=129&Itemid=174, 5 Şubat 2011.
- AL-SHAIKH, Zakaria: "Sabra and Shatila 1982: Resisting and Massacre", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 14, Sayı: 1, Sonbahar, 1984.
- ALTUNDAĞ, Şinasi: "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", *Belleten*, TTK Basınevi, C: 8, Sayı: 30, Nisan 1944.
- ANDERSON, J. N. D.: "The Personal Law of the Druze Community", *Die Welt des Islams*, New Series, C: 2, No:1, 1952.
- AYDIN, Mehmet: "Hristiyanlık" (Mezhepler ve Tarikatlar), *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:17, 1998.
- AZAR, Edward E.-HADDAD, Robert F.: "Lebanon: An Anomalous Conflict?", *Third World Quarterly*, C: 8, No: 4, Ekim 1986.
- BEGGIANI, Seely: "The Patriarchs in Maronite History", *The Journal of Maronite Studies*, Ocak 2001, maroniteinstitute.org/MARI/JMS/.../The_Patriarchs_in_Maronite_History.doc, (11 Eylül 2011).
- BERTON, William: "Druzes", *Encyclopedia Britannica*, C: 7, Londra, 1957.
- BEYDOUN, Ahmad: "The South Lebanon Border Zone: A Local Perspective", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 21, No: 3, İlkbahar 1992.
- BOULDOUKIAN, Meguerditch: "Armenian Business in Lebanon", *The Armenian Review*, C: 32, Sayı: 2, Haziran 1979.
- CHAMIE, Joseph: "Religious Groups in Lebanon: A Descriptive Investigation", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, Cambridge University Press, 1980.

- COBBAN, Helen: "Lebanon's Chinese Puzzle", *Foreign Policy*, No: 53, Washington, The Carnegie Endowment for International Peace, Kış 1983-1984.
- COLLINS, Carole: "Chronology of the Israel Invasion of Lebanon, June-August 1982, *Journal of Palestine Studies*, C: 11-12, No: 4-1, Sayı: 44-45, Yaz-Sonbahar 1982.
- CRAWFORD, Robert W.: "William of Tyre and the Maronites", *Speculum*, C:30, No: 2, Nisan 1955
- CURTIS, Gerald L.: "The United Nations Observation Group in Lebanon", *International Organization*, C: 18, No: 4, Sonbahar 1964.
- DEKMEJIAN, Hrair: "Consociational Democracy in Crisis: The Case of Lebanon", *Comparative Politics*, C: 10, No: 2, Ocak 1978.
- DICKENS, Charles: "Christianity Under The Turk", *All The Year Round: A Weekly Journal*, Cilt: 3, No: 51-76, Nisan- Ekim 1860.
- EL-HAYEK, E.: "Maronite Rite", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967.
- ENTELIS, John Pierre: "Belief-System and Ideology Formation in the Lebanese Keta'ib Party", *International Journal of Middle East Studies*, C: 4, 1973.
- ENTELIS, John Pierre: "Party Transformation in Lebanon: Al-Kata'ib as a Case Study", *Middle Eastern Studies*, C: 9, No: 3, Ekim 1973.
- FARAH, Caesar E.: "Protestantism and British Diplomacy in Syria", *International Journal of Middle East Studies*, C: 7, No: 3, Cambridge University Press, Temmuz 1976.
- FIRRO, Kais: "Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha", *Middle East Studies*, C: 40, No: 5, 2004.
- GAMBILL, Gary C.: "Nasrallah Boutros Sfeir: 76th Patriarch of the Maronite Church", *Middle East Intelligence Bulletin*, C: 5, No: 5, Mayıs 2003, http://www.meforum.org/meib/articles/0305_ld.htm, (18 Ocak 2011).
- GAMBILL, Gary C.: "The Pivotal Role of Lebanon's Armenian Christians", *Mideast Monitor*, C: 4, Sayı: 1, Temmuz-Ağustos 2009, http://www.mideastmonitor.org/issues/0907/0907_2.htm, (10 Şubat 2011).
- GEMAYEL, Boutros: "Archbishop of the Maronite Church in Cyprus", *The Journal of Maronites Studies (JMS)*, C: 2, No: 4, Ekim 1998, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/october98/Archbishop_of_the_Maronite_Church.htm, (11 Eylül 2010).
- GENET, Jean, "Four Hours in Shatila", *Journal of Palestine Studies*, C: 12, Sayı: 3, Sonbahar, 1983.
- GERGES, Fawaz A.: "The Lebanese Crisis of 1958: The Risks of Inflated Self-Importance", *The Beirut Review*, No: 5, İlkbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/gergesbr5pt1.html>, (15 Haziran 2010).
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip: "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *Belleten*, TTK Basımevi, C: 10, Sayı: 37-40, 1946.
- HAGOPIAN, Elaine C.: "Maronite Hegemony to Maronite Militancy: The Creation and Disintegration of Lebanon", *Third World Quarterly*, C: 11, No: 4, Ethnicity in

World Politics, Ekim 1989.

HAMZEH, Nizar-DEKMAJIAN, R. Hrair: "A Sufi Response To Political Islamism: Al-Ahbash of Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, No: 28, 1996.

HAMZEH, Nizar: "Clientalism, Lebanon: Roots and Trends", *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 3, Temmuz 2001.

HAMZEH, Nizar: "Islamism in Lebanon: A Guide to the Groups", *Middle East Quarterly*, C: 4, No: 3, Eylül 1997.

HAMZEH, Nizar: "Lebanon's Islamists and Local Politics: A New Reality", *Third World Quarterly*, C: 21, No: 5, Ekim 2000.

HARIK, Iliya: "The Ethnic Revolution and Political Integration in the Middle East", *International Journal of Middle East Studies*, C: 3, No: 1, Cambridge University Press, Ocak 1972.

HARRIS, William: "Syria in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 134, Asad's Syria, Temmuz-Ağustos 1985.

HORN, Cornelia B.-PHENIX JR, Robert R.: "Eastern Catholic Churches of The Syriac Tradition: Their Origins, History and Plce in Ecumenical Dialogue", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, Sayı:2, Sonbahar-Kış 2005.

HOTTINGER, Arnold: "Zu'ama and Parties in The Lebanese Crisis of 1958", *Middle East Journal*, C: 15, No:2, İlkbahar 1961.

HUDSON, Michael: "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", *Comparative Politics*, C: 1, No: 2, Ocak 1969.

HUDSON, Michael: "Developments and Setbacks in the Palestinian Resistance Movement 1967-1971", *Journal of Palestine Studies*, C: 1, No: 3, İlkbahar 1972.

HUDSON, Michael: "The Lebanese Crisis: The Limits of Consociational Democracy", *Palestine Studies*, C:5, No:3-4, 1976.

JOFFE, Lawrence: "Raymond Edde", *The Guardian*, 24 Mayıs 2000, <http://www.guardian.co.uk/news/2000/may/24/guardianobituaries1>, (20 Ocak 2011).

KAUFMAN, Asher: "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", *Middle Eastern Studies*, C: 37, No: 1, Ocak 2001.

KEDOURIE, Eli: "The American University of Beirut", *Middle Eastern Studies*, C:3, Ekim 1966.

KHASHAN, Hilal: "The Political Values of Lebanese Maronite College Students", *The Journal of Conflict Resolution*, C: 34, No: 4, Kasım 1990.

KLIOT, N.: "The Collapse of the Lebanese State", *Middle Eastern Studies*, C: 23, No: 1, Ocak 1987.

KRAMER, Martin: "Israel's Dream for Lebanon- Updating Ben-Gurion", *New York Magazine*, 21 Haziran 1982.

KRAUTHAMMER, Charles: "The Road to Damascus", *The Washington Post*, 4 Mart 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A5695-2005Mar3.html>, (11 Nisan 2011).

- KRAYEM, Hassan: "The Lebanese Civil War and The Taif Agreement", Çatışma Çözümleri Projesi, *Digital Dokümantasyon Merkezi*, Beyrut Amerikan Üniversitesi, <http://ddc.aub.edu.lb/projects/pspa/conflict-resolution.html>, (21 Mart 2011).
- LEEUEWEN, Richard Van: "Monastic Estates and Argicultural Transformation in Mount Lebanon in 18th Century", *International Journal of Middle East Studies*, C: 23, Sayı: 4, Cambridge University Press, Kasım 1991.
- LIJPHARD, Arend: "Consociational Democracy", *World Politics*, No: 21, Ocak 1969.
- LYNCH, C.J.: "Franciscans", *New Chatolic Encyclopedia*, C: 6, Catholic University of America, 1967.
- MAKDISI, Ussama: "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon", *Comparative Studies in Society and History*, C: 42, No: 1, Ocak 2000.
- MAKHOUL, Jihad- HARISSON, Lindsey: "Development Perspectives: Views from Rural Lebanon", *Development in Practice*, C: 12, No: 5, Kasım 2002.
- MOOSA, Matti: "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarajima", *Speculum*, C: 44, No: 4, Ekim 1969.
- MOUBAYED, Sami: "Nasrallah and the Three Lebanons", *Asia Times*, 2 Ağustos 2006, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/HH03Ak01.html, (18 Eylül 2010).
- NAAMAN, Paul: "Church and Politics in the Maronite Experience (1516-1943)", *The Journal of Maronites Studies*, C: 2, No: 1, Ocak 1998, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/january98/Church_and_Politics.htm, (11 Eylül 2010).
- NAAMAN, Paul: "Maronite Society at the End of the XVI Century", *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 3, No: 3, Temmuz 1999, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july99/Maronite_Society.htm, (11 Eylül 2010).
- NISAN, Mordechai: "Nationalism and Politics in Lebanon", *Journal of Politics and Arts*, Cilt: 9, Eylül 2006, <http://www.acpr.org.il/english-nativ/09-issue/nisan-9.htm>, (5 Ağustos 2010).
- NORTON, Augustus Richard-SCHWEDLER, Jillian: "(In)security Zones in South Lebanon", *Journal of Palestine Studies*, C: 23, No: 1, Sonbahar 1993.
- O'BRIEN, Lee: "Campaign of Terror: Car Bombings in Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Lebanon: The State and the Opposition, Ekim 1983.
- OWEN, Roger: "The Lebanese Crisis: Fragmentation or Reconciliation?", *Third World Quarterly*, C: 6, No: 4, Ekim 1984.
- OWENS, G.: "Monothelism", *New Catholic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967.
- PAASSEN, J. Van: "Maro of Cyr, St.", *New Chatolic Encyclopedia*, C: 9, Catholic University of America, 1967.
- PERTHES, Volker: "Myths and Money: Four Years of Hariri and Lebanon's Preparation for a New Middle East", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997.

- PHARES, Walid: "Are Christian Enclaves the Solution?", *The Middle East Quarterly*, Cilt: 8, No: 1, Kış 2001, <http://www.meforum.org/18/are-christian-enclaves-the-solution>, (18 Kasım 2010).
- PIPES, Daniel: "Radical Politics and The Syrian Social Nationalist Party", *International Journal of Middle East Studies*, No: 20, 1988.
- PORATH, Yehoshua: "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan", *Asian and African Studies*, Kudüs, C: 2, The Israel Oriental Society, 1966.
- QUANDT, William B.: "Reagan's Lebanon Policy: Trail and Error", *The Middle East Journal*, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984.
- RIZK, Karam: "Milestones In The History Of The Lebanese Maronite Order", *The Journal of Maronites Studies*, Cilt: 4, No: 2, Temmuz 2000, http://maroniteinstitute.org/MARI/JMS/july00/Milestones_In_The_History.htm, (11 Eylül 2010).
- ROUSSOS, Sotiris: "The Greek Orthodox Tradition: International Politics, Ethnicity and Theological Development in The Middle East", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 7, No: 2, Sonbahar-Kış 2005.
- SAAB, Ann Pottinger: "English and Irish Reactions to The Massacres in Lebanon and Syria, 1860", *The Muslim World*, C:74, No:1, The Duncan Black Macdonald Center, 1984.
- SALEM, Elie:
"A Decade of Challenges: Lebanon 1982-1992", *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/esalem3.html>, (2 Aralık 2010).
- SALEM, Paul: "Lebanon's 1996 Elections and Beyond", *Middle East Report*, No: 203, Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change, İlkbahar 1997.
- SALEM, Paul: "Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic", *Beirut Review*, C: 1, Sayı: 1, 1991.
- SALEM, Paul: "Notes on the Question of Lebanese Nationalism", *The Beirut Review*, No: 6, Sonbahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/salemb6pt1.html>, (10 Mayıs 2010).
- SALEM, Paul: "The Future of Lebanon", *Foreign Affairs*, C:85, Sayı: 6, Kasım-Aralık 2006.
- SALIBI, Kamal: "Lebanon under Fuad Chehab 1958-1964", *Middle Eastern Studies*, C: 2, No: 3, Nisan 1966.
- SALIBI, Kamal: "The Lebanese Identity", *Journal of Contemporary History*, C:6, No:1, Nationalism and Separatism, 1971.
- SALIBI, Kamal: "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", *Arabica*, C: 4, No: 3, Eylül 1957.
- SANJIAN, Ara: "The Armenian Minority Experience in The Modern Arap World", *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies*, Amman, C: 3, Sayı:2, İlkbahar-Yaz 2001.
- SELIKTARI Ofira: "The New Zionism", *Foreign Policy*, No: 51, Yaz 1983.
- SAYIGH, Yazid: "Israel's Military Performance in Lebanon, June 1982", *Journal of Palestine Studies*, C: 13, Sayı: 1, Sonbahar 1983.
- SCHIFF, Ze'ev: "Lebanon: Motivations and Interest in Israel's Policy", *The Middle East*

Journal, C: 38, No: 2, İlkbahar 1984.

SCHULZE, Kirsten E.: "Coercive Diplomacy: The 1950 Israeli Attack on a Lebanese Airliner", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995.

SEAVEr, Brenda M.: The Regional Sources of Power-Sharing Failure: The Case of Lebanon", *Political Science Quarterly*, C: 115, No: 2, Yaz 2000.

SHEHADEH, Lamia Rustum: "The Legal Status of Married Women in Lebanon", *International Journal of Middle East Studies*, C: 30, No: 4, Kasım 1998.

SPAGNOLO, John P.: "Constitutional Change in Mount Lebanon: 1861-1864", *Middle Eastern Studies*, C: 7, No: 1, Ocak 1971.

SPAGNOLO, John P.: "Mount Lebanon, France and Daud Pasha", *International Journal of Middle East Studies*, C: 2, No: 2, Nisan 1971.

STEWART, Dona J.: "Economic Recovery and Reconstruction in Postwar Beirut", *Geographical Review*, C: 86, No: 4, Ekim 1996.

STOAKES, Frank: "The Supervigilantes: The Lebanese Kataeb Party as a Builder, Surrogate and Defender of the State", *Middle Eastern Studies*, C: 11, Sayı: 3, 1975.

STORK, Joe: "Report from Lebanon", *MERIP Reports*, No: 118, Ekim 1983.

SULEIMAN, Michael W.: "The Role of Political Parties in a Confessional Democracy: The Lebanese Case", *Middle Eastern Studies*, C: 4, No: 3, Nisan 1968.

ÜLMAN, Haluk: "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", *Belleten*, 1963.

WRIGHT, Quincy: "United States Intervention in the Lebanon", *The American Journal of International Law*, C: 53, No:1, Ocak 1959.

YAZBECK, Riad: "Return of the Pink Panthers?", *Mideast Monitor*, C: 3, No: 2, Ağustos 2008, http://www.mideastmonitor.org/issues/0808/0808_2.htm, 15 Mart 2011.

ZISSER, Eyal: "The Maronites, Lebanon and the State of Israel: Early Contacts", *Middle Eastern Studies*, C: 31, No: 4, Ekim 1995.

Akademik Tezler

BASHSHUR, Munir Antonios: *The Role of Two Universities in The National Life of Lebanon and The Middle East*, Chicago, Doktora Tezi, University of Chicago, Mart 1964.

CHAMIE, Joseph: *Religious Fertility Differentials in Lebanon*, Doktora Tezi, University of Michigan, 1976.

DAHL, Brock: *The Lebanese Palestinian Conflict in 1973: The Social (De)Construction of Lebanese Sovereignty*, Yüksek Lisans Tezi, University of Oxford, 2006.

MOUMNE, Nader Mohammed Zouheir: *The Emergence and Transformation of the Lebanese Forces in Wartime Lebanon (1975 - 1988)*, Beyrut, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1996.

SPENCER JR., Noel W.: *The Role of the Maronite Patriarchate in Lebanese Politics from 1840 to the Present*, Beyrut, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUB, 1963.

Sözlükler

STORMONTH, James-PHELP, P.H.: *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language*, Londra, William Blackwood and Sons, 1904.

WEHR, Hans: *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Beyrut, Librairie Du Liban, 1980.

Röportajlar

Röportaj, “Timur Göksel”, Beyrut Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi, Beyrut, 25 Şubat 2011.

“Politics and Culture in Lebanon- Interview with Elias Khoury”, *The Beirut Review*, No: 5, Bahar 1993, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/khourybr5.html>, (15 Aralık 2010).

Resmi Belgeler

“French Mandate for Syria and the Lebanon”, *The American Journal of International Law*, C: 17, No: 3, Supplement: Official Document, Temmuz 1923.

“The Ta’if Accord”, <http://www.al-bab.com/arab/docs/lebanon/taif.htm>, (10 Ocak 2011).

“Government Decree to Collect Small Arms”, *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/smallarms3.html>, (19 Eylül 2010).

“Draft Law Banning Paramilitary Groups and Arms”, *The Beirut Review*, No: 3, İlkbahar, 1992, <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br3/paramilitary3.html>, (19 Eylül 2010).

Diğer Kaynaklar

“Lebanon: Displaced Allawis find little relief in impoverished North”, Birleşmiş Milletler Mülteciler Ajansı, 5 Ağustos 2008, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/489c1be4c.html>, (11 Nisan 2011).

“Missionary Register, February 1828”, *The Missionary Register*, Londra, L.B. Seeley & Sons, 1828.

Harb Lubnan, “el-infijar”, 3. Bölüm, Belgesel, Sabbah Media Corporation-Al-Jazeera, 2007. Colin Powell, “The U.S. Middle East Partnership Initiative”, 12 Aralık 2002, <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/WMI180.cfm>, (16 Şubat 2011).

“Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa”, Sea Island, Georgia, 9 Haziran 2004, <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33375.htm>, (16 Şubat 2011).

Esther Pan, “Lebanon: Election Results”, *Council on Foreign Relations*, 20 Haziran 2005, <http://www.cfr.org/lebanon/lebanon-election-results/p8195>, (5 Nisan 2011).

Marunî Patrikliği Resmi İnternet Sitesi, www.bkerke.com.

Süleyman Faranjıyye'nin Kişisel İnternet Sitesi, <http://www.sleimanfrangieh.com/>.

Lübnan Kuvvetleri'nin Resmi İnternet Sitesi, <http://www.lebanese-forces.org/>.

BBC News.

Naharnet.

New York Times.

NOWLEBANON.

Ya Libnan.

Dizin

17 Mayıs Antlaşması 380, 384, 385,
389, 430

A

ABD 7, 10, 12, 37, 83, 87, 172, 176, 254,
275-276, 278, 280-281, 293-296, 314,
320, 347, 349, 360, 364-365, 368,
373-377, 379, 380-389, 391, 397,
401-403, 422, 428, 431, 433-434, 437,
445-447, 450-451, 457, 462
Abdülhalim Haddam 327-328, 331,
338, 387, 392, 442
Abdülkerim Kassım el-Khalil 64-65
Abdullah Yafi 67, 249, 276, 286, 331
Adil Usayran 67, 262, 388
Afamiye 35, 121
Ahmed Cibril 285, 288, 294
Ahmed el-Khatib 338, 342
Akkar 47, 58, 62, 211, 246, 249, 316,
349, 444
Alevi 27, 46, 57
Aley 345-346, 375, 381, 386
Antakya 30, 32, 35-36, 38, 40, 95-100,
102-103, 106, 112, 119, 125, 140,
191, 193
Antelias 35, 42, 157, 335
Antun Sa'adeh 39, 223, 229-232, 240, 258

Arap Birliği 253, 280, 295, 326, 349-
353, 356, 399-400, 417

Arap Caydırıcı Gücü 12, 354

Arap Ulusal Hareketi 12, 228-229,
256, 275, 285

Ariel Sharon 369, 371, 376, 379, 414, 421

Asım Kansu 303, 331, 346

Ayn el-Helveh 286-287, 306

Ayn er-Rummaneh 311, 325-327, 367,
403, 408

Ayn Tura 118, 171-172, 174, 179-180,
210, 239, 345

Ayn Varka 118, 172, 179-180, 182-183

Aziz el-Ahdab 343

Aziz Marun 10, 18, 34-35, 94-96, 99,
101, 112, 121, 193, 246

B

Ba'abda 157-158, 224, 302, 336, 338,
344-345, 398, 403-404

Ba'albek 27, 160, 190-191, 304-305,
329, 335

Ba'as 12, 39, 255-256, 275, 287, 304,
331, 346

Bağdat 276, 280

Bağdat Paktı 276, 280

Balamand Papaz Okulu 178

Batrun 35-37,66,97,99,157,165,245-246,262,264,394
 Bekaa Vadisi 26-27,41-43,47,50-51,151,160,190,211,218,220,279,287,304,316,336,339,349-350,352,358,365,367-368,374,392,401-402
 Bereketli Hilal 28
 Beşir Ahmed 152-153
 Beşir Cemayel 7,40,210,251-252,254,261,267,291,301,308-309,352,355-356,358,363-364,366-367,369-371,375,378-379,382,405,408,411-412,414,418,421-429,438,458,460
 Beşir Şihabi 138,141,171-172
 Beşşar Esad 1,446
 Beyrut 12,18,26-28,30,34-36,38-45,47-49,56,60,63-68,70,72,75-79,87,89,94,108-109,111,113,126,128,135,139-140,142-149,151,153,155-158,160-163,166-168,170,172-176,178,180,183-185,189,193-194,196,200-206,211,215-217,222-223,228-229,231,239,246,249-252,256,258,259,263,267,272,279,281,286-287,290-291,294-296,298-300,302-309,311,316-321,323,325-328,330-343,345-353,356,358-366,368-381,383,385-391,393-404,408-410,412-413,416,418,424,426-427,429-430,432,435-436,440,442,444-447,452-453,471-473,475-478,483,485-486
 Beyrut Amerikan Üniversitesi 12,87,176,228,436,483,486
 Beyt Meri 155-156,158
 Bikfaya 157,249
 Birinci Kannubin Konsili 123
 Birleşik Arap Cumhuriyeti 12,279
 Bişara el-Khuri 64,66,78,80-81,221,251-253,261,264-265,270-271,273-274
 Bişara Rai 35,441,454

Bkerke 35,125,332,345,349,415,440-441,460
 Bşarri 36-37,98,110,127,166,180,246,249,300,302
 Bulus Masa'ad 125,133-134,152-154,157,168
 Bulus Na'aman 301,328,427
 Bulus Nujaym 10,17,178,187,196,200,204,206,208-213,215-219,472,481
 Burç el-Barajneh 286,291,392,395
 Butros el-Bustani 177,181-187,202,243
 Büyük Lübnan 5,23,25,27,138
 Büyük Orta Doğu 451

C

Caspar Weinberger 388
 Cebel Duruz 27,56
 Cebel Lübnan 6,10,19-20,26-28,35,36,-38,46-47,51,56,67,112-113,119-120,122-124,126,128,130-131,135,137,139,141-148,150-156,159-161,165-166,168-172,174-175,177-179,181,183-184,186,-191,193-194,196-197,200,202-205,210-211,213,226-227,237,242,245-246,249,305,316-317,324,345,350,353,364,403,418,430,434
 Celile Barış Operasyonu 374,378
 Cemal Abdülnasır 39,62,229,248,275
 Cezzar Ahmed Paşa 138-139
 Charles Corm 215,259
 Charles Dabbas 77-78
 Charles Helu 256,283,394
 Charles Malik 39,276,340
 Çift Kaymakamlık 147
 Cısr Paşa 351
 Cizvit 114,-116,118,121,131,162,170-171,174,176-178,187,194,200,207,250
 Colin Powell 445,451,486

Cubeyl 36, 99, 105, 154, 245, 249, 265,
303, 349
Cummaizeh 231-232, 259

D

Damur 327, 333, 338, 369, 372, 409-410
Daniel Bliss 176
Daniel el-Hadşite 107
Daniel eş-Şamat 107
Dani Şam'un 352, 366-367, 398, 404,
411, 419, 427-428, 438-439
David Ben-Gurion 417
Davud Paşa 147, 165-168
Deyr el-Kamar 38, 40, 68, 143, 146, 148,
160-161, 164, 188, 246, 252, 437
Doğu Hristiyanları 109, 114, 116
Donald Rumsfeld 388
Dori Şam'un 437, 439
Dürzi 22, 26-27, 29-30, 36, 40-41, 46,
53-57, 62-63, 67, 82, 120, 130, 133,
141-152, 155-166, 177, 182-185,
188, 198, 210-211, 219, 233, 239-
240, 242, 253, 255-256, 273-274,
279, 289, 292-293, 297, 302-303,
305, 311, 323, 327, 330-331, 344-
345, 347, 358, 364, 366, 380-381,
385-390, 392, 395, 399, 423, 438,
446-447, 449, 450

E

Eisenhower Doktrini 234, 262, 276-277
el-Feth 285-286, 291, 294, 304-306,
329, 333, 338, 344, 352-353, 359
Eliahu Epstein 415
Elias Hoyek 134, 203
Elias Hravi 89, 90, 402, 435, 437, 441
Elias Sarkis 292, 300, 347-348, 353,
357-378
Elie Hubeyka 392-393, 397, 430, 460
Elie Smith 175, 177, 184
Emel Örgütü 52, 90, 392, 395, 449, 452

Emile Bustani 67
Emile Edde 66-67, 78-79, 239, 264-
265, 267, 415
Emil Lahud 45, 437, 443, 444, 446-447,
452
Emin Cemayel 8, 87, 250- 252, 261,
355, 369, 379-381, 385, 388, 390,
394, 396, 397, 419, 422, 430, 439
Emir Haydar 146, 152, 181-183, 188
Ermeniler 5, 34, 41-42, 44, 105
Ernest Renan 198
Es'ad eş-Şidyak 173-174, 182
es-Sa'ika 288, 305-306, 328, 338-339,
344-345, 348, 350, 409
Etienne Sakr 210, 222-225, 300, 304-
305, 476

F

Fahreddin el-Ma'an 128, 188, 204, 212
Faruk eş-Şara 400
Fenikecilik 6, 10, 197, 201, 203-204,
209-210, 212-215, 218-223, 225,
300, 315
Fenikeliler 19, 183, 196-198, 201-202,
204, 208, 217, 219
Filistin 12, 39, 41- 43, 46, 56, 110-111,
140, 172, 179, 229-230, 233-234,
236-237, 283-285, 287-290, 293,
295-296, 298, 303, 305-306, 318, 324,
328, 336, 338-339, 342, 344-346, 348,
350-352, 356, 358-359, 368-369, 371,
373, 377-378, 382, 383, 390, 391,
394, 395, 399, 406, 408, 410-412,
414-416, 420, 429, 471
Filistin Demokratik Halk Kurtuluş
Cephesi 12, 288
Filistin Direniş Hareketi 12, 285, 287-
289, 293, 303
Filistin Halk Kurtuluş Cephesi 12,
285, 288
Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel
Komutanlığı 12, 288

Filistin Kurtuluş Cephesi 12, 285
 Filistin Kurtuluş Örgütü 12, 284
 Floransa Konsili 109-110, 112
 Fransa 10, 19-20, 22-23, 25-28, 43, 47,
 51-52, 65-66, 71, 75, 77-81, 102-103,
 114, 128, 131, 133-135, 138-140,
 142-146, 150, 152, 162-166, 168,
 171, 175, 178, 188-189, 199-208,
 211-212, 215-216, 226, 228, 230-
 231, 234-235, 239, 244, 250-251,
 253, 264-265, 267, 276, 308, 314,
 344, 347-349, 351, 376, 381, 387,
 389, 390, 394, 400-404, 428, 434,
 438-439, 443, 456-457, 459
 Fransiskan 103, 108-113, 170, 171
 Fransız Mandası 27, 43, 59, 65-66, 207,
 215, 264, 322, 414, 456
 Fransua Mitterrand 382, 389, 394
 Fu'ad Paşa 161-162, 164, 167
 Fu'ad Şamali 301, 340
 Fu'ad Şihab 232, 248, 260, 262-263,
 266, 277, 280-282, 292

G

Gabriel Hacula 108
 Gabriel İbn el-Kila'i 17, 98, 105, 112,
 191, 209
 Gazap Üzümleri Operasyonu 434, 436
 Gazi Kenan 394, 441
 George Habaş 285, 288, 297

J

Jeremiah ed-Dmalsa 107
 Jeremiah el-Amşiti 106
 Jerome Dandini 116, 121, 131
 John el-Caci 109
 Joseph Mahfouz 18, 33-34, 94-95, 98-
 99, 110, 115, 127, 246
 Juniye 20, 35, 142, 221, 302, 309-310,
 333, 337, 371, 418-419

K

Kadişa Vadisi 37, 98, 110, 115, 127,
 170, 246
 Kahire Antlaşması 287, 289-290, 295,
 305, 341, 354, 365, 395
 Kamil el-Es'ad 292, 331
 Kamil Şam'un 67, 222-232, 234, 240,
 243, 247, 252-254, 259, 261-264, 271,
 273-275, 291, 298-299, 305, 307, 309,
 327, 331, 340, 365-366, 388, 393-394,
 396, 419, 424, 427-429, 438
 Kannubin Manastırı 110, 115, 122,
 127, 129
 Kapuçin 171
 Karmelit 170-171
 Kaslık Komitesi 334, 336
 Kaslık Kutsal Ruh Üniversitesi 12,
 221, 334
 Kemal Canbulat 39, 57, 67, 210, 233,
 239, 242-243, 255, 273-275, 278,
 279, 289, 290, 302-303, 311, 319,
 323, 326-327, 331, 358, 423
 Kemal el-Es'ad 65, 304
 Kerim Pakraduni 261, 309, 345, 429
 Keşiş Gryphon 110-112
 Keta'ib Partisi 7, 74, 219, 224, 227, 231,
 236, 238, 250, 256-261, 263-264, 267,
 273, 282, 286, 290-291, 298-300,
 306-309, 326-327, 333-334, 345, 347,
 358, 416, 417, 418, 424-425, 450
 Khazenler 38, 63, 126, 152, 171, 188, 246
 Kısrahan 20, 36-38, 99, 108, 152-155,
 157-158, 165-167, 171, 180, 188-
 189, 210, 245-246, 249, 302, 336,
 345, 348, 468
 Kıbrıs 35-37, 42, 89, 98, 108, 112, 119,
 122, 124, 139, 231, 309, 377
 Konfesyonizm 69, 72, 312
 Kudüs 38, 42, 54-55, 102-104, 106, 108,
 110, 119, 153, 172, 175, 191, 204,
 211, 225, 284, 359, 371, 475, 484
 Kütahya Antlaşması 140

L

- Lazarist 118, 155, 171, 176, 179
 Lazkiye 27, 35, 37, 58, 218, 248
 Litani Nehri 204, 359, 360, 372
 Litani Operasyonu 359, 362, 370, 425
 Lübnan Arap Ordusu 338, 342-344, 349
 Lübnancılık 10-11, 74, 181, 200, 209-210, 213-214, 217, 220-222, 235, 259, 282, 315
 Lübnan Dağı Sinodu 124-25, 129
 Lübnan Komünist Partisi 12, 232-234, 298, 303, 452
 Lübnan Kuvvetleri 251, 307-308, 363, 364, 366-367, 375, 378, 380, 388, 390, 392-393, 397, 399, 402-403, 410, 412, 414, 421, 427-430, 438, 439, 445, 449, 450, 486
 Lübnan Marunî Düzeni 126, 128, 221
 Luke el-Bnahrn 107, 113

M

- Marada Tugayları 249, 307-308
 Marunî Kilisesi 6, 10, 17-18, 20, 22, 33, 34, 35, 37, 93-94, 97, 103-108, 110-113, 116, 118-130, 132-133, 135, 143, 154-155, 167, 170, 173, 174, 179, 180, 182, 187, 188, 192, 193, 197, 201, 209, 246, 250, 301, 416, 431, 438-446, 449, 455, 459, 460
 Marunî Koleji 20, 116-118, 134, 171, 179, 180, 187, 198
 Marunî Ligi 300-302, 308, 333-334, 450
 Marunî Manastır Düzeni 301-302, 333-334
 Mehdi Amil 210, 233-239
 Mehmet Ali Paşa 137, 139, 140, 152, 480
 Melkart Antlaşması 295, 297
 Memluklar 108, 114, 127, 188, 219
 Mercidabık Savaşı 114
 Merdait 18, 98, 104, 188, 193-196

- Metn 54, 146-147, 153-158, 164-165, 177, 244, 265, 303, 336-337, 345, 350, 352, 403, 446
 Mikha'il er-Ruzzi 114-115
 Mişel Aun 8, 254, 356, 396-399, 403, 430-432, 438-439, 443-444, 446, 448-449, 458, 460
 Mişel Şiha 10, 17, 76, 209-210, 215-217, 219, 221-222, 235-238, 259, 300
 Mişel Süleyman 453
 Mizyara 247, 248
 Mısır 22, 35, 46, 53, 55, 62, 80, 103, 108, 116, 137-144, 174, 182, 189, 199, 203-207, 213, 215, 229, 230, 248, 250, 262, 272, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 286, 293, 295-296, 333, 341, 353, 356, 359, 370, 400, 419, 422, 425
 Moşe Dayan 290, 417
 Moşe Şaret 417-418
 Muaviye 46, 191
 Muhammed Hüseyin Fadlallah 435
 Mukhtara 56, 141, 147, 161, 305, 344, 446
 Murabitun 303, 332, 335, 345, 390
 Musa es-Sadr 52, 304, 317, 321, 332, 339
 Mutassarıflık 211

N

- Naci Cemil 327, 342, 352-353
 Nakurah Görüşmeleri 391
 Napolyon Bonapart 137
 Nasif Yazıcı 177, 184
 Nasrallah Sfeir 91, 397, 399, 402, 460
 Nayif Havatmeh 288, 294
 Nebih Berri 53, 388, 392, 444
 Nehr el-Barid 36, 287
 Nehr el-Kebir 25, 213
 Nestorius 31, 32
 Numür 254, 264, 307-308, 367, 428
 Nusayri 27, 29-30, 46, 57-58, 391

O

- Osmanlı Devleti 6, 22, 26, 38, 42, 51,
56, 62-66, 71, 110, 114, 126, 128,
134-148, 156, 162, 166, 172, 175,
178, 202, 205, 414
Ömer Karami 433-434, 448-449
Ömer Paşa 144, 145

P

- Pan-Arabizm 270, 276
Papa Hormisdas 96
Papa III. Callistus 109, 111
Papa III. Innocent 106-107, 109, 122
Papa II. Pascal 105
Papa II. Paul 111
Papa II. Urban 102
Papa IV. Eugene 109-111
Papa IX. Innocent 123
Papa IX. Pius 125
Papa VII. Clement 114
Papa VIII. Clement 116
Papa V. Sixtus 116
Papa XIII. Gregory 114-115, 117
Papa XII. Pius 125
Papa XIV. Benedict 124, 125
Papa X. Leo 113
Paris 26, 64-65, 110, 133-134, 162, 170,
200, 207, 210-212, 233, 239, 250,
265, 309, 381, 394, 429, 446
Philip Habib 368, 377, 382
Pierre Cemayel 219, 243, 250-251, 255,
256, 258, 260-261, 263-265, 273,
286, 290-291, 293, 297, 299, 305,
311, 325-327, 331, 334, 340, 358,
388, 418-420, 424, 438, 452
Pierre Edde 265, 267
Prusya 162

R

- Rafeal Eitan 369
Rahip Eliano 114-116, 123

- Raşeya 27, 54, 160, 164, 253, 343
Raymond Edde 261, 265-267, 293, 296,
300, 331, 347-349, 351, 402, 439, 482
Refik Hariri 90, 389, 392, 396, 431,
434-437, 441, 447, 452
Rene Mu'avvad 248, 402
Reşidiyye 286-287, 306, 372
Reşid Karami 67, 87, 248, 267, 275,
277, 279, 286-287, 290, 296, 327-
328, 331, 364, 388, 390, 395, 398
Riad es-Sulh 64-67, 80-81, 247, 251,
253, 271, 273
Richard Murphy 87, 397
Rıza es-Sulh 64-65
Robert Murphy 281
Roma Katolik Kilisesi 19-20, 22, 35,
40, 97, 100, 102-117, 120, 122, 124-
126, 133, 170, 174, 189, 193, 201,
439-441, 459
Ronald Reagan 368, 379, 381, 383
Rusya 38, 140, 146, 162, 165, 178, 233, 303

S

- Sa'ad Haddad 41, 343, 357
Sa'ad Hariri 449
Sabra-Şatilla 287
Sa'ib Selam 67-68, 248, 267, 275-279,
292-293, 296, 320, 331, 388
Sa'id Akl 11, 18, 209-210, 222-225,
259, 300, 340
Sa'id Canbulat 145-146, 150-151, 161
Saint Joseph Üniversitesi 175, 178, 194,
200, 204, 206, 208, 215, 239, 251-252
Salah Khalaf 285, 328, 352
Sami es-Sulh 67, 253, 276, 277
Sami Moubayed 19
Samir Caca 392-394, 397-398, 402-
403, 423, 426, 430, 432, 438, 439,
449, 450, 460
Satriel-Husri 229
Sayda 26-27, 35, 39, 41, 47, 51, 64-67,
140, 145, 146, 149, 150, 153, 156,

159-164, 170, 177, 184, 228, 279,
287-299, 321, 344, 346, 349-350,
353, 365, 372, 374, 385, 395
Sedir Devrimi 8, 443, 451
Sedirin Muhafızları 222, 224- 225,
300, 302, 304, 308, 333, 351, 410
Selahaddin Eyyubi 102
Selim el-Hoss 398-399, 402, 437
Sim'an Avvad 125
Soğuk Savaş 7, 274, 451
Solidere 435-436
SSCB 12, 275, 314, 374, 376, 385, 401, 428
Süleyman Faranjiyye 86, 222, 247, 248,
249, 292, 294, 297, 299, 307, 348,
363, 364, 388, 394, 397, 423-426,
434, 438, 444, 449, 486
Sur 26-27, 35, 47, 51, 64-67, 201, 225,
262, 287, 297, 343, 346, 359, 360,
361, 362, 372, 374, 383
Suriye 1, 7, 10, 11, 12, 13, 25-58, 65, 75,
78-87, 94-99, 104, 110, 114, 115,
120, 125, 137-144, 150-152, 156,
159, 162-165, 169, 172, 174-181,
184-187, 190-194, 197-211- 219,
223-234, 243, 246, 248, 254-255,
261, 272, 276, 278-279, 282, 285-
288-327, 328, 331-377, 382-404,
409-412, 419-473, 479-480, 485
Suriyecilik 7, 11, 181, 187, 200, 210, 225
Suriye İlim Cemiyeti 185
Suriye Ordusu 41, 48, 285, 309, 312,
353, 363, 367, 369, 371, 388, 391,
395, 400, 403, 412, 421, 431, 441,
444, 446, 449, 450, 458
Suriye Protestan Koleji 176-178, 184
Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi 12, 229,
255, 303
Suudi Arabistan 10, 47, 83, 229, 276,
353, 356, 365, 368, 387, 388, 400-
402, 434, 436

Ş

Şakir Ebu Süleyman 301-302, 340
Şam 11, 13, 26, 28, 35-38, 41-46, 49, 58,
67, 96, 108, 122, 139-141, 145-146,
151, 157, 159, 161-163, 170, 178,
182, 190, 192, 222, 228, 232, 234,
240, 243, 245-249, 252-254, 259-
267, 271, 273-283, 290-293, 298-303,
305, 307, 308, 309, 327, 330, 331,
333-337, 340-353, 363, 365-367,
373-375, 383-384, 387-400, 403-404,
411- 412, 418-419, 424, 427-429,
433, 437- 439, 442, 476, 478
Şarbal Kassis 301, 333, 340
Şatura Görüşmeleri 353
Şekip Efendi 71, 148-152
Şibli el-Aryan 143, 145, 151
Şi'i 19, 27, 29-30, 46, 48-52, 58, 63,
67, 81, 82, 90, 143, 160, 210, 219,
233-235, 253, 292, 303, 304, 310,
317-318, 322, 327, 329, 331-332,
335-337, 340, 359, 380-381, 383,
385-387, 389-390, 392, 394-395,
399, 401, 434, 435, 448, 458, 462
Şuf Dağı 36-37, 54, 56, 63, 67, 120,
145, 159, 174, 183, 252, 254, 263,
275, 277, 279, 295, 310, 358, 364,
380-381, 385-389, 434, 446
Şükrü Ghanem 207, 215, 230

T

Ta'if Antlaşması 8, 58, 75, 83-87, 254, .
402-404, 432-433, 438-439, 444,
458, 460
Takiddin es-Sulh 295, 320
Tal ez-Za'tar 285-287, 296, 306, 326,
327, 332- 337, 351-352, 408, 410
Taniyus Şahin 154, 157, 160, 166-168, 189
Tannus eş-Sıdyak 181-183, 188, 190,
198, 202, 209
Tanzim 300-302, 308, 333, 351, 410
Toni Faranjiyye 330, 423, 424, 427, 460

Trablus 26, 27, 35, 39, 47, 48, 58, 66, 67,
99, 103, 105-108, 110, 114, 116, 139,
140, 166, 170, 177-178, 188, 222,
228, 246, 277, 279, 287, 303, 304,
329-330, 332, 346, 349, 391, 395, 437
Tripartite Antlaşması 393, 396, 397
Türkiye 11, 28, 31, 42-46, 165, 276,
476-477, 480
Tyreli William 100-101, 104, 119

U

Ulusal Blok 66, v239, 256, 264-265,
267, 293, 300, 347
Ulusal Diyalog Komitesi 12, 331
Ulusal Doküman 340
Ulusal Hareket 41, 302-304, 311, 326,
333, 335, 338, 341, 344- 353, 356-
361, 366, 409-410, 418, 423
Ulusal Liberal Parti 12, 254, 261-263,
307, 437
Ulusal Pakt 52, 72, 75, 79- 83, 271, 331,
336
Ulusal ve İlerici Partiler ve Güçler
Cephesi 12, 302
UNIFIL 12, 360-362, 368, 372, 391
UNOGIL 12, 280
Ürdün 229-230, 262, 276, 281, 286,
292, 293, 296, 347, 376, 377, 400

V

Vadi et-Taym 54, 56, 151, 159, 204
Vatikan 10, 116-119, 382, 394, 400-

402, 442, 445

Velid Canbulat 364, 381, 387-388, 392,
434, 438, 447, 450

W

William Goodell 172
William Havi 307, 352, 427
Winston Churchill 251

Y

Yakub el-Hadati 111
Yaser Arafat 285, 293, 328, 338, 353, 377
Yusuf Beg Karam 133, 166, 167, 168, 189
Yusuf Deryan 196, 205
Yusuf Dibs 101, 194, 195, 202
Yusuf el-Circisi 103, 105, 118
Yusuf el-Hadati 111
Yusuf el-Karam 22, 157, 160
Yusuf es-Savda 196, 204, 213, 215
Yusuf Hubayş 142, 143, 153
Yusuf Yazbek 233

Z

Zagharta 35, 37, 63, 66, 246, 247, 249,
262, 277, 307, 329, 330, 332, 363
Zagharta Özgürlük Ordusu 249, 307
Zahle 35, 41, 153-154, 158, 160-161,
164, 166, 188, 302, 329, 333, 336-
337, 367, 368, 421
za'im 47- 48, 59-67, 228, 245, 246, 264,
265, 270, 455-457
Zuheyr Muhsin 288, 328, 339